

Міністерство освіти і науки України
Національний університет
«Одеська юридична академія»
Південний регіональний центр
Національної академії правових наук України

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної
науково-практичної конференції,
присвяченої ювілею
академіка С. В. Ківалова

16–17 травня 2014 року
м. Одеса

У двох томах

Том II

Одеса
«Юридична література»
2014

УДК 340(477)(063)
ББК 67(4Укр)я43
П685

Другий том матеріалів Міжнародної конференції «Правове життя сучасної України», присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова, увібрав праці науковців у сфері досліджень філософських основ права та держави, сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, історико-правових досліджень держави і права, питань політичних та соціологічних основ розвитку сучасної державності, міжнародного публічного та приватного права, проблем наукового та законодавчого забезпечення ефективності виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини, теоретичних та практичних проблем у сфері європейського права і порівняльного правознавства, морської та митної політики сучасної України, економіко-правових передумов удосконалення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України, регулювання трудових та соціально-забезпечувальних відносин, проблем земельного, аграрного та екологічного права, досліджень сучасних соціокомунікаційних процесів, інформаційно-комунікаційних технологій у правовій сфері, лінгвістики права та ЗМІ, типології юридичного дискурсу та перекладу, проблем фізичної підготовки майбутніх юристів.

Збірник матеріалів розрахований на науковців, викладачів, студентів вищих юридичних навчальних закладів, юристів-практиків та всіх, хто цікавиться проблемами сучасної юриспруденції, галузевими напрямками розвитку права та державних інститутів.

Відповідальний редактор **В. М. Дрьомін**

Друкується за рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (*протокол № 5 від 16 квітня 2014 р.*)

Матеріали видано в авторській редакції.

ISBN 978–966–419–175–0 (у 2 т.)
ISBN 978–966–419–177–4 (т. 2)

- © Національний університет «Одеська юридична академія», 2014
- © Південний регіональний центр Національної академії правових наук, 2014

ЮВІЛЕЙ
СЕРГІЯ ВАСИЛЬОВИЧА КІВАЛОВА
(до 60-річчя від дня народження)

Першого травня 2014 року виповнилось 60 років від дня народження Сергію Васильовичу Ківалову. С. В. Ківалов — відомий український політик, державний та громадський діяч, народний депутат України III—VII скликань, президент Національного університету «Одеська юридична академія», широко відомий в Україні та за її межами фахівець з конституційного права, адміністративного права та процесу, митного права, теорії державного управління, прав людини, діяльності судових та правоохоронних органів, доктор юридичних наук, професор, академік, керівник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, голова Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя.

Сергій Васильович Ківалов народився 1 травня 1954 року. Пройшовши військову службу на Далекому Сході (1972—1974), Сергій Ківалов вступив до Свердловського юридичного інституту, який закінчив у 1980 році, поєднуючи навчання з громадською роботою на посаді голови профкому інституту. Після закінчення інституту продовжив навчання в аспірантурі, активно займався науковою діяльністю та дисертаційним дослідженням у сфері проблем управління галузями народного господарства. Згодом, у 1986 році, успішно захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему:

«Управління автомобільними шляхами загального користування в РРФСР (адміністративно-правові питання)».

З 1985 по 1990 рік працював в органах внутрішніх справ: заступником начальника МУВС УВС Свердловської області (1985–1986), командувачем підрозділу оперативного реагування ППС УВС Свердловської області (1986–1987), старшим викладачем, начальником циклу адміністративного права та адміністративної діяльності Одеського училища міліції МВС України (1987–1989). У 1986 році брав участь у ліквідації наслідків Чорнобильської аварії.

З 1987 року працює доцентом за сумісництвом на юридичному факультеті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, а з 1990 р. — доцент, з 1991 р. — заступник декана юридичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Крім того, Сергій Ківалов у цей час був обраний депутатом Жовтневої ради депутатів трудящих м. Одеси і протягом 1989–1994 рр. був головою постійної комісії з питань законності і правопорядку Жовтневої райради.

Як науковця Сергія Васильовича цікавить проблематика митного права та митної справи, яка мала велике значення для становлення та розвитку економіки в країні. За його ініціативою на юридичному факультеті ОДУ ім. І. І. Мечникова розробляється курс митного права, а С. В. Ківалов готує перші в Україні навчальні посібники з цих питань: «Организационно-правовые основы таможенного дела в Украине», «Средства осуществления таможенной политики в Украине», «Таможенное право Украины».

Після створення на базі юридичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова Юридичного інституту Сергій Ківалов був призначений проректором з навчальної роботи. У 1996 році Сергій Васильович захистив докторську дисертацію на тему «Организаційно-правові основи митної справи в Україні». Цього ж року в Юридичному інституті створена перша в Україні кафедра морського і митного права, яку він очолив.

У 1997 році Сергію Васильовичу Ківалову присвоєно звання професора й колективом інституту він був обраний ректором Юридичного інституту, а коли інститут було реорганізовано в академію — ректором Одеської державної юридичної академії.

У 1998 році на з'їзді представників вищих юридичних навчальних закладів та наукових установ Сергія Ківалова обрали членом Вищої ради юстиції України, а з 2001 по 2004 рік він очолював цей конституційний орган, беручи безпосередню участь у реалізації судової реформи, формуванні кадрового складу судової гілки влади. З лютого до грудня 2004 р. очолював Центральну виборчу комісію.

У 2010 році Одеська національна юридична академія набуває статусу Національного університету, а Сергій Васильович Ківалов стає президентом Національного університету «Одеська юридична академія» і одночасно очолює кафедру адміністративного та фінансового права.

Як президент Національного університету «Одеська юридична академія» Сергій Васильович докладає максимум зусиль для вдосконалення навчального процесу, підвищення рівня наукових досліджень та зміцнення матеріальної бази університету, який став провідним юридичним вищим навчальним закладом, де навчається близько двадцяти тисяч студентів та працює близько тисячі співробітників.

Напрями наукових досліджень С. В. Ківалова багатоаспектні — проблеми концептуального забезпечення та практичного впровадження судової реформи в Україні, шляхи вдосконалення законодавства щодо функціонування системи державної служби в Україні, державна митна політика: стан, проблеми та перспективи розвитку митної справи в Україні, традиції та новації в сучасному українському державотворенні, теоретико-правове забезпечення реалізації адміністративної реформи в Україні, державна політика в галузі освіти: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід; проблеми та перспективи розвитку юридичної освіти та формування правової культури суспільства. Автор понад 500 наукових праць, під його керівництвом захищено більше п'ятдесяти докторських та кандидатських дисертацій.

Сергій Васильович брав участь а підготовці таких праць, як «Основи правознавства» (2000–2013), «Введение в украинское право» (2005, 2009), «Адміністративне право України» (2008, 2009, 2011), «Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар» (2009), «Судоустрій України: підручник»

(2010, 2011), «Заохочувальні адміністративні процедури» (2011), «Проходження служби в органах прокуратури: адміністративно-правове регулювання» (2011), «Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних із виборчим процесом: монографія» (2011), «Державна служба в Україні: навчальний посібник» (2011), «Публічна служба в Україні: підручник (2011), «Предметна підсудність в адміністративному судочинстві: монографія» (2012), «Адміністративне судочинство в Україні: теорія, правове регулювання, практика: монографія (2013), «Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства: монографія» (2013), «Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні: питання теорії і правового регулювання: монографія» (2013), «Правова доктрина України. Т. 2, 5» (2013) та ін. Деякі праці видані мовами багатьох зарубіжних країн.

Результатом законотворчої роботи С. В. Ківалова є понад 350 законопроектів, внесених у порядку законодавчої ініціативи, з яких 230 було прийнято Верховною Радою України як Закони України. Проведено понад 160 експертиз законопроектів та інших проектів нормативно-правових актів. Сергій Васильович бере активну участь у роботі багатьох державних, міжнародних, громадських організацій. Є членом десятків редколегій наукових видань, часописів та ін. Голова спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських та докторських дисертацій Національного університету «Одеська юридична академія».

Сергій Васильович Ківалов — академік, керівник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.

Разом з науковою та викладацькою діяльністю С. В. Ківалов завжди займається громадською роботою, бере активну участь у суспільно-політичному житті нашої країни.

Багато уваги приділяє духовному вихованню молоді. На території НУ ОЮА з ініціативи С. В. Ківалова та при його безпосередній участі було зведено перший в Україні студентський храм — церкву Святої мучениці Тетяни, покровительки студентства.

У структурі НУ ОЮА з 1998 року функціонує перша в Україні Юридична клініка при вищому навчальному закладі, де студенти

та викладачі надають безкоштовні юридичні консультації мало-забезпеченим мешканцям Одеси та Одеської області.

С. В. Ківалов обирався народним депутатом України III, IV, V та VI скликань. Сьогодні народний депутат Верховної Ради України С. В. Ківалов очолює Комітет з питань верховенства права та правосуддя Верховної Ради України.

Указом Президента України призначений членом Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

Протягом декількох років, як представник України в Парламентській асамблеї Ради Європи, є членом Комітету з юридичних питань і прав людини. За дорученням цього комітету працював над проблемою удосконалення діяльності та виконання рішень Європейського суду з прав людини. У січні 2013 р. С. В. Ківалов на засіданні ПАРЄ вперше від України виступив доповідачем і представив доповідь «Забезпечення життєздатності Страсбурзького суду: структурні недоліки в країнах-учасниках», яка була одногосно підтримана депутатами.

За цикл робіт «Комплекс наукових досліджень проблем судово-правової реформи в Україні у 2001–2011 роках та їх використання у фаховій підготовці юристів» С. В. Ківалов став лауреатом Державної премії України в галузі освіти.

Загалом же діяльність С. Ківалова було відзначено не раз: він нагороджений орденами «За заслуги» III–I ступенів, Ярослава Мудрого V ступеня, орденом Сергія Радонезького II–I ступенів, орденом Преподобного Нестора Літописця I ступеня, Почесними грамотами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Сергій Васильович Ківалов удостоєний багатьох іноземних нагород та відзнак: Кавалер «Великої стрічки» «Орден Незалежності» Йорданії вищого ступеня (2003); Кавалер (Командор) Національного Ордена Лівану Кедрів III ступеня (2003); Почесна відзнака Союзу болгарських командос «Слава і честь» (2007); Орден Всесвітньої асоціації юристів «Орден справедливості» I ступеня (2008); Почесний професор Віденського міжнародного університету (2008) тощо.

Неодноразово ставав лауреатом та переможцем конкурсів: у 2008 р. — Всеукраїнського конкурсу «Юрист року» у

номінації «Юрист — державний діяч» та щорічного конкурсу «Найвпливовіший чоловік Одеси»; у 2010 р. — загальнонаціональної програми «Людина року» в номінації «Юрист року»; у 2012 р. — почесна грамота Рейтингу популярності «Народне визнання» у номінації «За зміцнення іміджу України на міжнародній арені»; у 2013 р. — Всеукраїнського конкурсу «Юрист року» у номінації «Юрист — державний діяч» тощо.

Крім того, Сергій Ківалов — Почесний працівник прокуратури України, Державний радник юстиції I класу, заслужений юрист України, член Вищої ради юстиції України. За визначні досягнення у зміцненні миру й утвердженні верховенства права Світова асоціація юристів нагородила С. В. Ківалова Вищим орденом юстиції.

Але найдорожчою нагородою для одесита Сергія Ківалова, за його словами, є звання Почесного громадянина м. Одеси (2004), а з 2013 р. — звання Почесного громадянина Одеської області.

Колектив Національного університету «Одеська юридична академія» та Південного регіонального центру Національної академії правових наук України щиро вітає шановного Сергія Васильовича Ківалова з ювілеєм і бажає йому доброго здоров'я, благополуччя, плідної праці на правничій ниві, сил і натхнення в діяльності з розбудови правової держави України.

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА
ТА ДЕРЖАВИ

ИВАКИН А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующий кафедрой философии, доктор философских наук, профессор

**ВОЛЯ АБСОЛЮТА К БЫТИЮ
И СВОЕВОЛИЕ СУБЪЕКТИВИЗМА**

Речь в этой статье идет о вытекающем из моей философской концепции понимании Божественного права, выражающегося в вечном законе (*lex aeterna*), который в классификации Фомы Аквинского (*Сумма теологии*, I, q. 90) представляет собой всеобщий закон мироустройства, являющийся источником всех других форм законов.

Итак, я исхожу из того, что в основе бытия лежит Абсолютная, свободная, добрая Воля к власти над бытием с целью вечного сохранения его бытийственного состояния. Таким образом, Бытие — это состояние, причем должное, идеальное, истинное состояние. И состояние это есть гармония и блаженство.

Понтий Пилат и Иисус Христос в слово «истина» вкладывали совершенно разное содержание. Пилат имел в виду способность субъекта приспосабливаться к *сущему* такому, каким оно нам является. Христос же говорил об истине как о *должном* бытии и мира, и человека.

Абсолютная воля к должному не реализуется грубо и напористо (как воля деспота), нет, она реализуется посредством предоставленной всему сущему свободной воли. Происходит как бы вечный посев как отпущение на свободу и вечное собирание зрелых плодов этого посева. При этом воля к Абсолютной Воле проявляет себя как Добро, а своеволие — как Зло.

Платон был прав, говоря о верховенстве Идеи Блага. Уже любая форма блага есть добро. Идея же Блага — это идея Абсолютного добра. Она всё делает истинным и познаваемым. Что же такое зло? Это — отпадение и от Добра и от Истины. Это — своеволие, произвол. И по своей направленности и конечным результатам своеволие — это торможение эволюции и причина конечности, бренности сущего. Бытие к смерти... Мартин Хайдеггер, выдвигая такое понимание бытия, говорил о нём как о чем-то должном (из случайного существования человек-индивид

после смерти своей переходит в необходимую и неоспоримую гражданскую историю), а вот Николай Фёдоров считал, что смерть — это наказание (смертная казнь) за то, что мы еще не вполне человечны и поэтому недостойны вечной жизни.

Вот кто-то «компетентный» подсчитал, что к 2045 году будет сконструирован бессмертный человек. Так и хочется воскликнуть: да неужели человек наделен способностью и задумывать и решать подобные проблемы? Вот гордыня-то его какова! Опять: желаем быть как боги? А что за душа будет у этого вечного человека — это что же, не имеет никакого значения? Наделают кучу пластмассово-железных людей, причем, мне кажется, не самых лучших с точки зрения их душевного богатства. Снова, как это многократно было в истории, душевное богатство постараются заменить богатством материальным: ведь это предприятие по обновлению, совершенствованию и замене всех органов и систем жизни организма наверняка будет стоить очень дорого, а значит доступно только для очень богатых. А вряд ли все наиболее материально богатые одновременно окажутся еще и наиболее духовно богатыми.

Боюсь, что, напротив, это будет апофеозом временного торжества сил Зла над силами Добра. Впрочем, как с горечью заметил гётевский Мефистофель, зло постоянно оказывается своеобразно причастным к творению Добра, и в чем-то он, наверно, прав. Ведь если зло — это отпадение от Воли Абсолюта, то оно помогает эволюционному процессу отсеивать (как отсеивают плевела от пшеничных зёрен) эгоизм — от соборности, безрассудность — от разума, слабость — от силы, своеволие — от подлинной свободы.

Пока нечто или некто развивается, развертывая возможности своей сущности, оно (он) пребывает во времени. Став идеальным, развившееся попадает в вечность. Время прошедших циклов его существования превращается в вечное «сейчас». В бешено крутящемся колесе спиц как бы и нет. Но именно благодаря их существованию колесо (или шар, если согласиться с образом, предложенным Парменидом) остается тождественным самому себе.

Гармония космоса создается бесконечными эволюционными восхождениями бесформенной материи ко все более оформленной, направленно оживающей и умнеющей. Предполагаю также, что в разных точках космоса становление жизни и мысли происходит *асинхронно*. Циклы накладываются друг на друга и тем самым обеспечивают прочность конструкции бытия. Это что-то вроде гасителей разрушительных колебаний высотных сооружений и мостов. Однако это всё как бы «механика» истины бытия, а вот подлинно глубинная ее сущность состоит в том, что Абсолют настраивает все сущее на подобие с собой. «С собой» в двояком смысле: и с самим собою как со своим для каждой вещи эйдосом, и — через преодоление целого ряда Пределов — с Собой, то есть с самим Абсолютом. Каждый минимум оказывается чреват максимумом.

Ибо в основе всего, существующего на разных уровнях, находится один и тот же созревающий и воплощающийся эйдос — **диалектическое единство идеи и материи**.

Употребляя слово «чреват», я с его помощью выражаю факт участия всего сущего в реализации Логоса как Плана и Закона Бытия, подчеркивая принципиальную схожесть развития природы (сущего в целом) с развитием зародыша в чреве будущей матери.

И в то же время, при таком, казалось бы, тотальном, универсальном законодательном планировании, всему дана полнейшая свобода-соревновательность (в терминологии Ф. Ницше, «воля к власти»), ибо именно она обеспечивает постоянный переход от низших форм отражения ко все более высоким и эффективным. Более высоким и эффективным — в смысле глубины отражения-освоения окружающей действительности и, следовательно, — способности к гармонизации доступной части космоса. Это — моя интерпретация смысла хайдеггеровской фразы «человек — пастух бытия», интерпретация, распространяющая этот смысл на всё сущее. Dasein, и Гегель здесь прав, это — **всё** сущее (любое наличное бытие), а не только человек, как считает Хайдеггер. Просто человек — это весьма особенное наличное бытие, способное к мышлению и эк-зистированию. И в случае реализации этой способности-возможности — в состоянии действительности, то есть — в должное как идеальное воплощение эйдоса (сущности) человека, происходит его скачок из царства необходимости в царство свободы, переход из сущего в должное, то есть — в бытие. Из человека-индивида рождается человек-личность, Человек Истинный.

И вот это, как мне кажется, и есть та самая высшая мера возгорания «огня» о которой столь загадочно провозгласил в свое время Гераклит.

НИКИТЧЕНКО О. Е.

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова,
докторант кафедри філософської антропології, кандидат філософських наук

АМЕРИКАНИЗАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС У СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ СВІТУ

Поняття «конвергентні процеси в релігійному житті другої половини ХХ сторіччя» для широкого наукового загалу співробітники науково-дослідного центру «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова почали вживати ще з середини останнього десятиріччя століття, що вже минуло. (Див. наприклад: Мартинюк Е. І,

Никитченко О. Е. Конвергентні процеси в релігійному житті нашого часу/ Е. І. Мартинюк, О. Е. Никитченко//Релігія — Світ — Україна. Колективна монографія в 3-х книгах за наук. ред. проф. А. Колодного і Филипович. Книга III. Релігійні процеси в перспективі їх виявів// Українське релігієзнавство. — К.: УАР, 2012. — № 61. — С. 368–375).

За роки, що минули, зміст визначених тенденцій не змінився, хоча постійно відбуваються деякі зміни в їх значенні, чи то в тому, яке місце вони займають (якщо можна вжити це слово, то й «рейтинг») у повсякденні релігійного життя. Кожен з цих конвергентних процесів відіграє особливу роль у відтворенні сучасної релігійної сфери суспільного буття, тому прискіпливо аналізуючи один з них, ми маємо повсякчас відчувати його зв'язок з іншими. У цьому сенсі ми розглядаємо й «американізацію».

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна вважати як ті, що притаманні більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійні явища, продовжує дискутуватись і констатуватись і у наші часи. У статті йдеться лише про ті процеси, які сформувались, чи найбільш актуалізувались за останні десятиліття років. Це перш за все: *акселерація, актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюзівізму, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.*

Враховуючи тотальний вплив американізації на сучасне суспільство (економічне, політичне, культурне, психологічне, релігійне, мовне й т.і.), для того, щоб не загубитись у всьому обсязі можливих соціально-філософських асоціацій, необхідно зосередитись, на наш погляд, на чомусь, що є віссю усієї історії США, на тому, що виокремлює саме їх вплив на розмаїття існуючого поза межами цієї країни регіонів та громад. І така вісь існує. Принаймні, кожен з дослідників особливостей розвитку сучасного стану американського суспільства, звертав увагу на ту роль, що виконувала і виконує у ньому релігія.

Уся історія США, та сучасний перебіг подій доводить, що релігія мала і має величезний вплив на світогляд американців, що знаходить своє відображення, та конкретні прояви практично в усіх сферах соціального відтворення американського суспільства. Отже й за межами Сполучених Штатів їх багатоаспектна участь у глобальних та локальних процесах сучасного суспільства супроводжуються й суто американським

ставленням до релігії, до найвиразніших ознак якого можна віднести такі паттерни як: релігійна свобода, релігійний плюралізм, громадянська релігія, толерантність, месіанізм, харизматичність, віра у релігію.

Виокремлюючи американізацію як самостійне явище, особливу тенденцію сучасного суспільного розвитку людства, треба безумовно мати на увазі, що цей процес як і інші конвергентні відтворюються не лише на тлі але ж й в усій їх сукупності, наведемо лише один з прикладів можливого аналізу.

Вельтізація (від нім. *die Welt* — світ). Це конвергентний процес, який характеризує потяг представників різних релігій до створення всесвітньої організації, яка б об'єднала всі релігійні традиції на ґрунті подолання історично існуючої відчуженості. Найбільш яскравим прикладом цього конвергентного процесу є існування Парламенту світових релігій, створеного у 1993 р. в Чикаго (США), в діяльності якого беруть участь представники багатьох деномінацій.

Глобалізація (від франц. *global* — загальний, всесвітній) — позначає процес виникнення і поширення явищ, які мають наддержавний вимір.

Глобалізацію часто-густо ототожнюють з американізацією та вестернізацією. Однак при наявності сходження у цих процесах, треба принаймні у наукових розвідках їх розмежовувати. Зараз ми лише нагадаємо, що до трьох названих тенденцій суспільного розвитку сучасності можна вже сміливо додати і «істернізацію».

Отже можна розмежовувати ці явища: американізацію як самостійний вплив паттернів США на сучасне суспільство, що глобалізується; вестернізацію — феномен розповсюдження загальних для Америки та інших демократичних західних країн цінностей у всьому світі, та «глобалізацію» — визначення якої вже було вище наведене.

СУМАРОВА Л. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук, доцент

КРИТИКА ЛОГИКИ ОТ СЕКСТА ЭМПИРИКА ДО ДЖ. ЛАКОФФА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Судьба логики всегда была тесно связана с уровнем общеполитических представлений о человеке, о мире, о познании. Современные критические взгляды на логику, принимающие иногда форму нигилизма, как в постмодерне, или более мягкую форму упреков в несовершенстве логических моделей мышления, на наш взгляд, весьма полезно сравнить с аналогичными ситуациями в истории логики. Таких ситуаций

было немало. Критика логики время от времени происходила либо из стремления ее усовершенствовать некоторым радикальным образом («реформа логики», создание «новой логики», новых разделов логики), либо из такого переосмысления участия логики в познавательных процессах, в культуре в целом, которое значительно меняло ее статус и значимость, масштаб действительного участия в человеческом мышлении.

Поскольку логика и юриспруденция и формировались, и развивались в тесном взаимодействии друг с другом, то для методологии юриспруденции вопрос об эффективности логики, ее возможностях далеко не безразличен.

В последнее время интерес к данной проблеме явно возрастает: появляются работы об идеях реформирования логики в историческом контексте. Наша задача состоит в том, чтобы, во-первых, привлечь внимание к самой проблеме критериев оценки эффективности логики в разные исторические периоды, а во-вторых, на некоторых примерах прояснить, как могут видоизменяться эти критерии.

Сначала обратимся к знаменитому трактату Секста Эмпирика «Против логиков», написанному на рубеже II и III столетий н.э. (Секст Эмпирик. Соч. в 2-х т. — Том I. — М.: Мысль, 1976. — С. 61–243). Перед нами высший уровень критичности по отношению к логической науке того времени, по существу переходящий в нигилизм. Отправной точкой для автора является общее представление о наличии в философии трех частей: физической, этической и логической. Он считает, что Фалес принимал только первую, Сократ — преимущественно вторую, Эвбулид — третью, а вот Платон, перипатетики, эпикурейцы и стоики — разрабатывали все три части философии. Сам Секст считал, что все части неразрывно связаны и более совершенными учениями являются те, которые это понимают. «Если во всякой части философии нужно искать истину, то нужно прежде всего иметь достоверными принципы и способы ее распознавания. Логический отдел во всяком случае охватил теорию о критериях и доказательствах. Значит, нам нужно положить начало отсюда» (Указ. соч. — С. 64–65). Скептицизм по отношению к логике, как видим, не исключает признания логической части философии как фундаментальной. Анализ категорий «истина» и «критерий», который производится Секстом, ведет к аналогичному выводу. Признавая ложными как утверждения логиков, так и их отрицания, автор защищает позицию контрадикторной изостении (основанную на противоречии всего всему). Говоря об этой позиции, А. Ф. Лосев отмечает, что «в античном скептицизме удивительным образом объединяются и даже отождествляются две разные области, которые обычно всем кажутся не только разными, но даже и несовместимыми» (Вступит. статья к I т. — Указ. соч. — С. 49). Эти области — всеобщее отрицание (всеобщий релятивизм) и абсолютизм. Сам термин «изостения», как замечает А. Ф. Лосев, означает «одинаковость мысли», «равнозначность»,

«равновесие», «взаимное предположение, утверждение и отрицание»; у Секста Эмпирика главным значением этого термина является равнозначность именно утверждения и отрицания, и это он считает принципом всей скептической философии (Там же. — С. 50). Этот принцип относится, в первую очередь, к философским доказательствам и философским теориям. Верность этого принципа, по Сексту, подтверждает жизнь, которая состоит из того, что «кажется», а не из того, что «с необходимостью есть». Примером действия принципа изостении можно считать, по-видимому, факт появления неевклидовых геометрий, а также ряда неклассических логик, основанных на отрицании одного из основных законов логики (интуиционистская логика, например). Признание равноценности аксиомы и ее отрицания, правила и его отрицания может быть продуктивным началом разработки альтернативных картин мира, альтернативных методов познания, а может быть простым жестом несогласия, нигилизма, аномии, который сам по себе выполняет лишь деструктивную роль.

Чтобы критика логики была конструктивной, она должна опираться на некоторую целостную философию, соотносящую онтологию, гносеологию и праксеологию как аспекты единого знания; при этом принцип изостении может быть принят как эвристический методологический принцип.

Один из современных примеров критического отношения к логике можно увидеть в работе Джорджа Лакоффа. Основной упрек в адрес логики здесь состоит в том, что логическая модель мышления не адекватна прототипу: логика XX века представила процесс мышления как «механическое оперирование абстрактными символами, которые не имеют значения сами по себе», а разум человека — как «абстрактную машину, оперирующую символами, ... как это делает компьютер, то есть посредством алгоритмического исчисления» (Дж. Лакофф. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении. М.: Гнозис, 2011. — С. 11). Признавая данную критику справедливой, вместе с тем, отметим, что сам характер этой критики отличается, по сравнению с Секстом Эмпириком, более узким философским горизонтом рассмотрения проблемы. Ограниченность господствующей модели логики автор пытается преодолеть, выходя за пределы этой науки. А дело, как представляется, состоит в том, чтобы применить принцип изостении внутри логики, расширив ее предметную сферу до тех границ, которые были очерчены в античности.

ШАМША И. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук

СИНТЕЗ МОДУСОВ ВРЕМЕНИ В РАБОТЕ И. ПРИГОЖИНА «ОТ СУЩЕСТВУЮЩЕГО К ВОЗНИКАЮЩЕМУ: ВРЕМЯ И СЛОЖНОСТЬ В ФИЗИЧЕСКИХ НАУКАХ»

Построение адекватной современному миру онтологии времени, невозможно без тщательного анализа тех достижений в постижении времени, которые принадлежат синергетике.

Работа И. Пригожина «От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках» как раз представляет собой яркую попытку преодолеть недостаточность физического понимания времени и осуществить синтез между физическим и философским пониманием этого феномена. Это позволяет увидеть проблему времени в исходном виде — необходимо такое понимание времени, которое позволит преодолеть любые противопоставления модусов времени и любых крайностей в его понимании.

Противоречие «между существующим и возникающим» (Пригожин И. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках / Пер. с англ. Ю. А. Данилова, под ред. Ю. Л. Климонтовича; предисл. Г. Г. Малинецкого. — Изд. 3-е. — М.: УРСС, 2006 (М.: ЛЕНАНД). — С. 217) в терминологии И. Пригожина, есть ничто иное как исходная противоречивость бытия, выраженная через категории бытия и становления, возможности и действительности. Пытаясь разрешить это противоречие, И. Пригожин тем самым пытается разрешить исходную противоречивость бытия. И время как раз выступает тем феноменом, который позволяет это сделать.

Время разделяется И. Пригожиным на два вида — внешнее (t) и внутреннее (T). Внешнее время — это то понимание времени, которое свойственно механике И. Ньютона. Оно резко критикуется И. Пригожиным, поскольку «Важная особенность динамики состоит в том, что динамика не проводит различия между прошлым и будущим» (Там же. — С. 22–23). Заметим, что философию не может удовлетворить такое понимание времени, так как для человеческого бытия в мире это очень важное различие, да и для физики, как пишет И. Пригожин (Там же. — С. 26), тоже. Поэтому ньютоновскому пониманию времени, И. Пригожин противопоставляет такое понимание времени, которое вытекает из второго закона термодинамики. И. Пригожин утверждает, что «... принятие второго начала в качестве фундаментального постулата влечет за собой глубокие изменения в наших представлениях о пространстве, времени и динамике, а в конечном счете — в нашей оценке места, занимаемого человеком в природе, и старой философской проблемы существующего и

возникающего» (Там же. — С. 220). Как же возможны эти изменения? — «Второе начало термодинамики подтверждает реальность изменения и вводит физическую величину (например, энтропию), наделяющую время *выделенным направлением*, или, если воспользоваться выражением Эддингтона, задающую «стрелу времени». Энтропия устанавливает различие между прошлым и будущим» (Там же. — С. 218). Отсюда убежденность И. Пригожина в том, что второе начало термодинамики опровергает ньютоновское отношение ко времени, оно делает важным направление времени: «... положительное направление времени второе начало связывает с возрастом энтропии» (Там же. — С. 27).

Критике И. Пригожина подвергаются также, так называемые, «детерминистские» системы, ориентированные на одно только настоящее как источник времени и игнорирующие прошлое с будущим. И Пригожин пишет: «В настоящее вносят вклад прошлое и лишь «ближайшее» будущее. Этим рассматриваемый нами случай отличается от детерминистических систем, в которых из настоящего следует как прошлое, так и будущее» (Там же. — С. 238). Эти мысли созвучны мыслям А. Бергсона, который развивая мысль о времени как длительности, критикует механические системы (см. напр.: Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / Пер. с франц. — Мн.: Харвест, 1999. — С. 52, 60).

Однако, критика философских систем, в которых преобладает настоящее и игнорируется прошлое с будущим, как известно, создает возможность впадения в другую крайность — в представление времени в качестве длительности. В длительности прошлое с будущим бесконечно разделяют настоящее на части, в конечном итоге, уничтожая его. И Пригожин видит это и стремится избежать этой крайности. Он пишет: «Мы видим, сколь сильно отличается описание внутреннего времени от традиционного представления о времени как величине, изоморфной прямой... идущей из далекого прошлого ($t \rightarrow -\infty$) в далекое будущее ($t \rightarrow +\infty$). Настоящее в таком представлении соответствует единственной точке, отделяющей прошлое от будущего» (Пригожин И. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках / Пер. с англ. Ю. А. Данилова, под ред. Ю. Л. Климонтовича; предисл. Г. Г. Малинецкого. — Изд. 3-е. — М.: УРСС, 2006 (М.: ЛЕНАНД). — С. 238–239); «Настоящее возникает ниоткуда и исчезает в никуда. Стянутое в точку, оно бесконечно близко и прошлому и будущему. В традиционном представлении между прошлым, настоящим и будущим нет расстояний. В нашем представлении прошлое отделено от будущего интервалом... и настоящее обретает *продолжительность*» (Там же. — С. 239). Тем самым И. Пригожину удается достичь синтеза между двумя абстрактными и одинаково неправильными пониманиями времени, в каждом из которых акцент ставится на одну из частей времени, при одновременной недооценке второй части (в одном случае в центре внимания оказывается настоящее, а в другом — прошлое с будущим).

Синтетическое понимание времени, предлагаемое И. Пригожиным, позволяет избежать однобокости в постижении этого феномена, свойственной его предшественникам. Он пытается синтезировать как классическое понимание времени, в котором настоящее (понимаемое как вечность) отбрасывает, так называемое «время» (прошлое с будущим), так и понимание времени, свойственное неклассической философской традиции (в частности, философии жизни) — когда прошлое с будущим, которые создают возможность понять время как длительность, отбрасывают, уничтожают настоящее, бесконечно разделяя его на части. Противостоит такое понимание и позитивистскому пониманию времени, сводящему время к совокупности моментов «теперь» — И. Пригожин мыслит настоящее как некую продолжительность.

КАПУСТИНА Н. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат юридичних наук

ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Сутність відповідальності обумовлюється взаємодією трьох основних доданків людського буття: особистості, суспільства і держави. В умовах соціальної трансформації, коли змінюються не тільки всі сфери матеріального і духовного життя, а й духовно-моральні орієнтири, проблема соціальної відповідальності встає найгостріше. У сучасному світі як ніколи зросла роль окремої людини в суспільному житті, розширилась її свобода і в той же час її залежність від навколишнього середовища. При розширенні рамок свободи повинна зростати відповідно і міра відповідальності за її використання. У світі, де інтенсивність соціальних процесів зросла, людина і зовнішні обставини стали більш залежними один від одного, взаємодія між ними ускладнилась, виникає необхідність зміцнення соціальної дисципліни і відповідальності людини, суспільства і держави. Істотний внесок у вивчення природи соціальної відповідальності внесли такі вчені: Платон, Аристотель, Ф. Аквінський, Н. Макіавеллі, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін, І. А. Ільїн, Н. А. Головка.

Особливість відповідальності як соціального явища полягає в тому, що вона включається в усі види людської дійсності. Соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка індивіда набуває суспільне значення і врегулюється соціальними нормами. У процесі історичного розвитку суспільства складаються певні відносини між людьми у вигляді

взаємних прав та обов'язків. Регулятори соціальних відносин у різні історичні періоди неоднакові, в якості таких виступали звичаї, традиції, заборони, норми моралі і права. У первісному суспільстві порушення соціальних норм розглядалося як посягання на інтереси роду чи племені і піддавалося негайному осуду. Більш досконалу форму соціальної відповідальності набуває з появою класового суспільства і держави. Атрибут відповідальності застосується до будь-якого явища соціального життя. Її сутність полягає вже в обов'язки індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні та моральні вимоги, що пред'являються йому суспільством, державою. Відповідальність — це явище, яке об'єктивно існує як обов'язковий прояв впорядкованості суспільних відносин. Соціальна відповідальність, її буття обумовлюється необхідністю підкорятися, координувати і коригувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним. Об'єктивна необхідність в упорядкуванні і регулюванні відносин між людьми, яка реалізується у належному поведінці, акумулює зміст соціальної відповідальності. Формою її вираження виступають соціальні норми. Соціальні норми безпосередньо виходять із загальноприйнятих уявлень про добро і зло, справедливості і честі, гідність і чесноти і виступають критерієм соціальної оцінки певних якостей особистості. Добро, позитивною цінністю, визнається виконання будь-якої соціальної норми людиною як суб'єктом соціальної дійсності. Дії, що порушують соціально значущі правила, розцінюються, як зло спрямоване на розрив соціальних зв'язків і відносин. Поступаючи відповідально, людина повинна, з одного боку, правильно вибрати соціальні орієнтири, з іншого — використати всі наявні можливості, а також враховувати наслідки своїх дій. Будь-яка діяльність передбачає, що суб'єкт цієї діяльності вважає її найбільш доцільною, але в той же час вона має узгоджуватися з інтересами суспільства, відповідати об'єктивним закономірностям його розвитку. Здійснюючи такі дії, особа повинна усвідомлювати або мати можливість створювати наслідки своєї діяльності і бути в змозі пояснити суспільству, окремим людям і самому собі сенс і значення своїх вчинків. Соціальна відповідальність не мала б сенсу, якби особистість не мала здатність керувати собою і мати конкретну позицію у життєвих обставинах що змінюються.

Слід розмежовувати об'єктивні і суб'єктивні передумови соціальної відповідальності тобто ті структурні елементи, що утворюють об'єктивну і суб'єктивну сторони відповідальності в її русі, в процесі реалізації в конкретній діяльності суб'єкта. Об'єктивний момент відповідальності виступає як сукупність вимог, пропонованих суспільством до своїх членів у вигляді принципів, норм, що виражають суспільну необхідність. Причому міра відповідальності суб'єкта залежить від суспільної значущості його поведінки, а тому від його громадського стану, професії та інших соціальних ролей. Суб'єктивний момент соціальної

відповідальності проявляється як усвідомлення суб'єктом соціальної дійсності, де основою суб'єктивної сторони соціальної відповідальності виступає наявність свободи волі людини. Категорія свободи волі у філософії висловлює суб'єктивний компонент доцільною соціальної діяльності індивіда, яка органічно пов'язана з розумінням їм відповідальності за результати своєї діяльності. «Неможливо розмірковувати про мораль і право, не торкаючись питання про так звану свободу волі, про осудність людини, про ставлення між необхідністю та свободою» (Енгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. — М.: Политиздат, 1978. — С. 117).

З урахуванням вищевикладеного вважаємо, що природа відповідальності соціальна і виражається в діалектичному зв'язку між особистістю та суспільством, а будь-який її вид базується на здатності індивіда свідомо і з власної волі слідувати запропонованою товариством вимогам, погоджувати з ними свою діяльність і вчинки. У вчинках людини об'єктивне і суб'єктивне з'єднується в єдине ціле, і, таким чином, відповідальність розглядається як належне виконання належного.

МАТЮШИНА И. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук

КАТЕГОРИЯ «СМЫСЛ» В ФИЛОСОФСКОЙ СИСТЕМЕ Э. ГУССЕРЛЯ

В системе феноменологического проекта Э. Гуссерля категория «смысл» занимает одно из центральных мест. Подробное исследование данной категории Э. Гуссерль предпринял в работе «Логические исследования» и уточнил в следующей работе «Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии».

Э. Гуссерль, также как и Г. Фреге, предложил троичную структуру словесного выражения. Наряду с тем, что мы воспринимаем звуковую, физическую оболочку языкового выражения, мы не сосредотачиваемся на ней, она является для слушающего знаком «мыслей» говорящего. После выделения и отграничения чувственных актов, в которых осуществляется звучание слова, Гуссерль предлагает различать два рода актов, присутствующих в нашем сознании: акты, придающие значение (интенции значения) и акты, осуществляющие полноту интенции значения. Акты, придающие значение, осуществляют присутствие смысла в данном выражении. (Гуссерль использует термины «смысл», «значение», «содержание» как тождественные, синонимичные, приоритетным

для него является термин «значение»). А акты осуществления полноты значения указывают на то обстоятельство, предмет, образ, о котором высказываются. Гуссерль отмечает, что значение и предмет высказывания никогда не совпадают, оба принадлежат к выражению «благодаря психическому акту, который придает выражению смысл» (Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2 (отрывки) // Логос. — 1997. — № 10. — С. 15). Он также приводит примеры, когда различные выражения могут иметь одно и то же значение, но различные предметы и наоборот.

Философ утверждает, что, совершив феноменологическую редукцию, мы обнаруживаем значение как идею, а также акт осуществляющего значения как идею. Мыслимая предметность для нас — это предметность, которую мы можем созерцать как реально, так и интеллектуально. «Выражение имеет, в этом смысле, значение, если его интенции соответствует возможное осуществление, другими словами, возможность достижения наглядности в созерцании. Эта возможность полагается как идеальная...» и далее: «В противоположном случае мы схватываем идеальную невозможность осуществления [полноты] значения на основе переживания «несовместимости» частичных значений в интендированном единстве осуществления» (Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2 (отрывки) // Логос. — 1997. — № 10. — С. 38). То есть мы можем говорить о частичном осуществлении значения слова «кентавр», поскольку можем его вообразить, нарисовать, и это слово обладает для нас смыслом. А также можем говорить в некотором роде и о смысле нелепости, бессмысленности, например в выражении «круглый квадрат» мы имеем в виду объективно несовместимое.

Э. Гуссерль предлагает различать содержание выражений: содержание в субъективном смысле и содержание в объективном смысле. К содержанию в объективном смысле он относит смысл, значение как таковое, то, что осуществляет смысл и предмет.

Объективными выражениями Гуссерль называет «все теоретические, т. е. те выражения, на которых основываются основоположения и теории, доказательства и теории «абстрактных» наук. На то, что означает, например, математическое выражение, обстоятельства реальной жизни не оказывают ни малейшего влияния. Мы читаем и понимаем его без того, чтобы вообще думать о говорящем» (Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2 (отрывки) // Логос. — 1997. — № 10. — С. 41). Выражения, которые служат потребностям обыденной жизни, которые содержат личные местоимения, выражения восприятий, убеждений, сомнений, пожеланий, надежд, опасений, приказов и т. д. лишены объективного смысла. Но Гуссерль утверждает, что субъективность этим выражением придает субъективные акты придавания значений, но эта вариативность субъективных актов придавания значений не произвольна, а осуществляется в соответствии со своими видовыми особенностями и возможностями, которые предполагает значение как таковое. Философ

утверждает, что существуют идеальные, чисто логические единства, истины, значения, которые образуют «идеально замкнутую совокупность общих предметов, для которых быть мыслимыми или выраженными — случайные обстоятельства» (Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2 (отрывки) // Логос. — 1997. — № 10. — С. 54).

В «Идеях к чистой феноменологии и феноменологической философии» такие логические единства Гуссерль называет смыслами в модусе их полноты или ядром ноэмы (Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. — С. 185). Смысл — это потенциальность, которая содержит все возможные варианты способов данности предмета, все возможные варианты модусов осуществления значения (восприятие, фантазия, воспоминание), парадигма всех возможных содержаний наших высказываний, существующая объективно. В каждом конкретном выражении осуществляется лишь часть смысла. Мы распознаем значение (частный вариант смысла) каждый раз в актах рефлексии; мы не вкладываем произвольно значение в высказывание, но находим его там. Процесс усмотрения смысла возможен благодаря тому, что человек обладает единством собственного Я, *cogito*, обнаруживающим этот мир идеальных сущностей или содержащим в себе эти сущности и именно благодаря осмысляющей функции сознания идеальные сущности приобретают логическую форму (понятия), которая в свою очередь оформляется грамматически — уже средствами данного языка.

Таким образом, Э. Гуссерль попытался решить проблему сосуществования в нашем сознании фундаментальных, объективных и ситуативных смыслов, как частного случая объективности смысла, причем изначально заложенной в этой объективности. Но в данной теории человеческому сознанию отказано в самостоятельности. Концепция Э. Гуссерля представляет собой позицию «ментализма», в ней смысл рассматривается с точки зрения сознания, в котором создаются, формируются и формулируются смыслы, и лишь затем они переводятся в знаки (слова, тексты), имеющие свое как смысловое, так и предметное значение.

СМАЗНОВА І. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат юридичних наук

ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ НАСИЛЬСТВА В СУСПІЛЬСТВІ

Пояснюючи причину агресивності та деструктивності людини, деякі вчені шукають її у тій біологічній спадщині, яка, нібито, обтяжує людину, оскільки вона є дитя природи. Таку позицію Еріх Фромм називав інстинктивізмом. Людина, на думку інстинктивістів, несе в собі заряд агресії, тому що за природою своєю була і залишається хижаком. Критикуючи таку точку зору, Е. Фромм аналізує безліч історичної та антропологічної наукової літератури, наданої посилкою інстинктивізму, що переконливо свідчить про її помилковість, оскільки на ранній стадії свого розвитку людина, виявляючи до інших людей дружелюбність, щедрість та великодушність, характеризується якраз орієнтацією на цінності, пов'язані не зі смертю, а з життям. Агресивність людини, вважає Е. Фромм, — це надбання останніх століть її історії, і викликана вона соціальними обставинами. Проте, Е. Фромм не може погодитися й із точкою зору біхевіоризма, згідно з якою агресивність — є винятково продуктом виховання та інших форм впливу на людину з боку навколишнього його соціального середовища. Критикуючи ці дві крайні точки зору на причину людської агресивності, Е. Фромм доходить висновку, що у людини «необхідно строго відрізнити агресію біологічно адаптивну, яка сприяє підтримці життя, доброякісну, від злаякісної агресії, не пов'язаної зі збереженням життя. «Доброякісна» агресія є властивою як тваринам, так і людині. Вона має біологічні форми прояву та затухає, як тільки зникає небезпека. «В основі злаякісної агресії не інстинкт, а якийсь людський потенціал, що сягає корінням умов самого існування людства» (Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. — Мн.: ООО «Попурри», 1999 — с. 230—231). Злочини, засновані на релігійних, національних та політичних мотивах, супроводжували людство на всіх етапах його розвитку. У певні історичні періоди вони набували специфічних форм. Феномен насильства сьогодні вийшов на новий виток свого розвитку. Упродовж всієї історії становлення державності, суверенітету, інститутів демократії та прав людини проблема насильства і пов'язані з нею визнання або заперечення справедливості застосування цього насильства завжди знаходилися в центрі уваги як теоретичної, так і буденної свідомості. Серед сучасних робіт, присвячених проблемі насильства і використанню її політичної форми — тероризму, можна зазначити наукові праці М. Беляєва, О. Будницького, М. Вершиніна, Б. Дженкінса, Д. Журавського, В. Кудашова, У. Лакера, В. Сажина, О. Щеглова, Е. Холмогорова та ін. В публікаціях названих авторів

значна увага приділена сфері політичних та соціально-психологічних відносин. Насильство розглядається як інструмент для маніпуляцій політикою, що проводиться у будь-якій державі. «Насильство — це суспільні відносини, в ході яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що являє собою загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, виробничі сили. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання є пануванням однієї волі над іншою, ухвалення рішення за іншого» (Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН. Нац. общ. — науч. фонд; Науч.-ред. совет: предс. В. С. Степнин. — М.: Мысль, 2001. — Т. III — С. 14).

Гегель, а слідом за ним Маркс, визначали насильство як необхідну форму історичного руху, без якої є неможливим прогресивний розвиток суспільства. «Насильство є бабою-повитухою будь-якого старого суспільства, коли воно вагітне новим» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. — 1960. — М.: Госполитиздат, 1954. — Т. 23 — с. 761). Цими та іншими мислителями, починаючи, напевно, з Геракліта, на передній план висувається той аспект насильства, який вище було названо «насильством на благо». Дійсно, застосування насильства як інструменту збереження політики, що проводиться в державі, і, навпаки, її зміни, супроводжувало весь хід історичного розвитку соціуму. В юриспруденції складність цього явища викликала появу питання про співвідношення так званих «легітимного та нелегітимного насильства». Право на легітимне насильство закріплювалося і закріплюється виключно за державами та їхніми представниками. І за визначенням, це насильство повинне мати своїм результатом внутрішню та зовнішню безпеку держави і тим самим служити інтересам індивідів, що є її громадянами. Вся решта форм насильства оголошується нелегітимними. Класичним прикладом такого насильства виступає кримінальне насильство людини стосовно іншої людини. Такий розподіл міг би привести до позитивного ефекту у разі повної справедливості та неухильного застосування державних законів і насильницьких форм правління, що впливають із них. Насправді ж, як свідчать історичні дослідження, представники держави часто діють не з позицій загального блага, а з позицій особистих та групових корисливих інтересів, у зв'язку з чим навіть важко буває іноді провести межу між державним діячем та злочинцем. У зв'язку з цим, офіційний злочинець, що протистоїть державній особі, має навіть набагато більше шансів одержати в широких масах співчуття, і це породжує легенди про справедливих розбійників типу Стеньки Разіна, Робіна Гуда, Григорія Котовського. Існує проблема легітимності та нелегітимності насильства. Правове вирішення цієї проблеми виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, зокрема рівнозначними методами аж до підпорядкування або навіть усунення супротивника. Суперечність

із цього приводу у будь-якому суспільстві полягає у тому, що одна його частина приймає право на легітимне насильство, тоді як інша — категорично заперечує саму думку його застосування, навіть якщо така міра здається цілком адекватною та рівносильною, а головне — справедливою. Доводиться дійти сумного висновку, що, оскільки відчуження перш за все є відчуженням людини від її сутності, то неадекватність реакції на несправедливість і відчуження полягає у тому, що так чи інакше, але у такому разі здійснюється немовби рух людини назад — в біологічну форму буття, де свобода людиною розуміється як нестримане свавілля, помста і жорстокість. Насильство або примус безпосередньо руйнують самі себе у своєму понятті як вияв волі, який усуває вияв або буття волі. Тому насильство чи примус в абстрактному плані є неправомірними.

ТОКАР Л. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри філософії

ПРАЦЯ В ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ

Дослідження праці проводилося в різних напрямках: психологами, соціологами, правознавцями, економістами. Саме в економічному ракурсі дослідження праці призвело до формування уявлення про людину як річ, або спосіб створення певного результату у вигляді блага в угоду іншим: більшості, багатіям. Робочий час, за який людина витрачає свої робочі сили, час відпочинку (для поповнення робочих сил) та еквівалент компенсації за втрачені робочі сили людини — поняття, якими оперують економісти. Подекуди визрівали наукові дослідження особистості робітника і в юридичній науці, які були спрямовані на виявлення його потреб, але і ці погляди є досить односторонніми і неповними, адже, розглядаючи антагонізм інтересів працівників і роботодавців вбачили в них лише протиріччя, а не єдність протилежностей, а також розглядали складові поза самою системою праці. Продовжують цю традицію дослідники теорії трудової організації, в праці вони також протиставляють дві групи інтересів: інтереси господарів (інтереси компанії) та інтереси виконавців (людський фактор). І будь-які дослідження в сфері організації праці, зводилися до того, що людський фактор цікавив підприємці перш за все під кутом зору прибутку.

На нашу думку саме філософське розуміння праці дає можливість розглянути її не тільки як предметну діяльність, але і як процес створення своєї соціальної і індивідуальної суб'єктності, як способу самореалізації та актуалізації буття людини як особистості в світі, як складної

системи, яка діє в вирі діалектичного поєднання одиничного та загального. Звичайно, філософський підхід не виключає погляд на працю як на матеріально-виробничу діяльність. Тобто, коли вона є обмеженою виробництвом засобів виробництва, відтворенням засобів вжитку і засобів праці для виробництва засобів вжитку. Таке трактування з одного боку розкриває історичне значення праці, адже для людини, як біосоціальної істоти, праця забезпечувала виживання в різних історичних епохах. Звідси і перевага матеріального виробництва над всіма іншими продовж довгого періоду. Таке сприйняття праці було поширене в індустріальний період, що стало однією з причин антропологічної кризи ХХ ст. та сформувало розуміння праці як відчуженої діяльності. Такому розумінню притаманне уявлення про працю як засіб існування, як зовнішнє по відношенню до людини заняття, що не належить її сутності, і її поневоле. Філософи, які сприймали працю виключно як матеріально-виробничу діяльність, найчастіше доходили висновку, що на зміну праці має прийти творча діяльність, яка протистоїть праці і є способом зняття відчуження. Але суспільно-корисний характер праці одночасно робить її духовною потребою людини. Саме в процесі праці людина знаходить своє самовираження.

В цілепокладанні, як основній характеристиці праці проявляються основні її атрибути: творчість і свобода. Цілепокладання праці потрібно розглядати не тільки з точки зору діяльності, яка реалізує ціль (доцільність), але й з точки зору цілі, яку слід реалізувати, з точки зору належного. Врешті, з поміж інших потрібно виокремити мету всезагального змісту, і — перш за все — «всезагальне благо». При цьому «всезагальна ціль» сприймається як орієнтир щодо того, що саме людині слід здійснювати, чого їй слід бажати, з чим вона має погоджувати свою діяльність і ті цілі, які вона в цій діяльності здійснює. Врешті таке розуміння дає змогу перейти від економічного до філософсько-етичного розуміння цілепокладання.

Цілепокладання пов'язане зі встановленням мети, яка в свою чергу залежить від творчого потенціалу, творчої уяви людини. Творчий потенціал є інтегруючим елементом і виражає міру перетворюючої сутності людини. Але наявність потенціалу ще не каже наскільки повно він буде реалізований. Свою силу творчої уяви будь-яка людина намагається втілити у загальному та значимому для інших людей результаті. Але розуміння загального і значимого має бути співзвучним, розумінню відповідальності за ще не створені наслідки (продукти) своєї праці. Отже творчість потребує відповідальності. І перш за все ця відповідальність проявляється в прагненні через творчо-створюючу діяльність бути конструктивним учасником процесу становлення всього універсального буття. Як справедливо зазначає О. А. Івакін, творча уява є «вихідним», «що породжує собою всі інші» структурним елементом свідомості. Свідомість постає ідеальним компонентом трудової діяльності, відносно

самостійною (ідеальною) формою діяльності. Ідеальна форма трудової діяльності проявляє себе через ідеальний образ ще не створеної, але бажаної речі та ідеальний образ здібностей, вміння тої чи іншої людини цю річ створити, вміння рухатися за логікою тої чи іншої речі (Ивакин А. А. Диалектическая философия: Монография. — Издание 2-е, перераб. и доп. — Одесса: Феникс; Суми: Університетська книга; М.: ТрансЛит, 2007. — С. 104–118). Носієм свідомості є людина. Але, яке розуміння ми вкладаємо в поняття людина, адже в межах одного поняття вміщуються різні його розуміння? Індивід, індивідуальність і особистість — три сходинки в розумінні людини. Людина як індивід є таким особливим, в якому превалює момент «абстрактної всезагальності»: її відмінність від інших людей не є конститутивним атрибутом; навпаки — основною є тотожність з іншими. Людина як індивідуальність є таке особливе, в якому домінує елемент абстрактної одиничності: її відмінність і є конститутивним атрибутом людини. В такій людині унікальність і індивідуальність знаходяться в тісному взаємозв'язку. При цьому індивідуальність може в етичному плані бути не лише позитивною, але й негативною, спрямованою на зло, чи взагалі нейтральною. Людина як особистість — таке особливе, в якому основою і конститутивним моментом постає конкретна всезагальність не замкнена ні на тотожності з іншими, ні на відмінності від них. Особистість розкриває в собі універсум. В особистості, рівень потреб і корисності підпорядкований спрямовано-ціннісному, а обидва вони — вищому сенсоутворюючому рівню. Основними атрибутами особистості є свобода, відповідальність, творчість і духовність, які в повній мірі розкриваються в праці. Врешті, праця — це спосіб олюднення людини, який виражається у реалізації сутнісних сил людини, його самореалізації і спрямована на розгортання та актуалізацію нового соціального буття — особистості (як мікрокосмосу).

КОЛЕСНИКОВА Ю. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры философии

СОБСТВЕННОСТЬ КАК УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

Собственность связана практически со всеми сферами человеческой жизни. Любое творчество становится невозможным без наличия у человека собственности, и следовательно, возможность реализации человеком его интеллектуального творческого потенциала напрямую связана с собственностью. Становление института собственности тесно

связано со становлением прав и свобод человека и гражданина, чем больше свободы государство дает человеку и гражданину, тем больше условий для развития собственности.

Существуют различные теории происхождения собственности, в которых природа собственности приобретает различный характер — от понимания собственности как кражи, до понимания трудовой природы собственности.

Частная собственность в советский период воспринималась, как нечто безнравственное, не имевшее возможности существовать. В результате была проведена национализация собственности, что привело к тому, что собственник был отлучен от собственности. Этот период ярко демонстрирует тот факт, что работник, лишившись возможности присваивать созданные им блага, лишается интереса созидания. Результаты труда в таких условиях не интересуют человека.

И. А. Ильин в статье «О частной собственности» говорит о том, что именно частная собственность заставляет человека не щадить своих сил и творить лучшее, она развязывает личную инициативу и хозяйственную предприимчивость, тем самым укрепляя характер. Частная собственность, по мнению Ильина, учит любить труд, свою землю и Родину (Ильин И. А. О частной собственности // Русская философия собственности XVIII—XX вв. СПб., 1993. — С. 137).

Свобода и право являются необходимыми условиями существования собственности. Только при признании человека субъектом права собственности возможно формирование и развитие свободной личности, самостоятельной личности, способной уважать чужие права. Нерсесянц В. С. отмечает на этот счет, что «собственность является не просто одной из форм и направлений выражения свободы и права человека, но она образует собой вообще цивилизованную почву для свободы и права. Где нет собственности, там не только нет, но и в принципе невозможны свобода и право» (Нерсесянц В. С. От социализма к цивилизму: свобода, право, собственность // Собственность: право и свобода. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1992. — С. 4).

Собственность предоставляет человеку экономическую свободу и независимость, позволяет ему пользоваться остальными правами личности. Субъект общественных отношений, лишенный собственности, превращается в зависимого раба. Отношения собственности являются тем основанием, которое лежит в основе формирования сильного, свободного в своих действиях и мыслях индивида (Патей-Братасюк М. Г. Нариси з філософії права. — Тернопіль, 2002. — С. 35).

Человек чувствует потребность в различных предметах, вещах. Без них он не способен утвердиться как личность, выжить как индивид (Донченко О. П. Право власності як форма реалізації свободи // Науковий вісник Чернівецького університету — 2006. — вип. 365. Празнавство. — С. 30).

Идея собственности в трудах Г. В. Ф. Гегеля неразрывно связана с идеей свободы. «Чтобы не остаться абстрактной, свободная воля должна прежде всего дать себе наличное бытие, и первым чувственным материалом этого наличного бытия суть вещи, другими словами, внешние предметы. Этот первый вид свободы есть тот, который мы узнаем как собственность» (Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. — М.: Мысль, 1990 — С. 94.). Человек должен быть собственником, иначе он не сможет проявить свою волю. Гегель говорит об этом в учении о гражданском обществе, рассматривая его как общество собственников, которые взаимно обмениваются вещами. Выдающийся мыслитель показывает роль права и государства в реализации свободы человека через собственность, которая образует при этом основу для свободы.

Частная собственность порождает энергию и сподвигает к труду. Она дает возможность человеку свободно, без посторонней помощи, стремиться к достижению поставленных целей (Колер И. *Философия права и универсальная история права*. — Киев. 1913. — С. 51).

Б. Н. Чичерин также говорит о том, что первичным проявлением свободы в окружающем мире есть собственность. Как разумное существо человек накладывает свою волю на физическую природу и подчиняет ее себе (Чичерин Б. Н. *Философия права* — М., 1900 — С. 120).

Собственность — необходимое условие существования не только отдельного индивида, но и гражданского общества как такового. Дж. Локк в работе «Два трактата о правлении» сформулировал положение о том, что собственность представляет собой целостность, включающую одновременно жизнь, свободу и имущество человека. «Человек обладает властью охранять свою собственность, то есть свою жизнь, свободу и имущество» (Дж. Локк *Сочинения*: В 3 т. — Т. 3. — М.: Мысль, 1988. — С. 310). Локк объединяет эти три элемента в одну систему, и основой этой системы он считает свободу. Он считал, что свобода личности является основанием собственности. «Человек, будучи господином над самим собой и владельцем своей собственной личности, ее действий и ее труда, в качестве такового заключал в себе самом великую основу собственности» (Дж. Локк *Сочинения*: В 3 т. — Т. 3. — М.: Мысль, 1988. — С. 278).

Связующим звеном между собственностью и свободой Локк называл труд, а точнее труд свободного человека. Только благодаря труду предметы внешнего мира становятся собственностью человека.

Человек, у которого ничего нет, что он мог бы назвать своим собственным, и который лишен всякой возможности заработать себе на жизнь своей инициативой, становится полностью зависим от общественных механизмов и от тех, кто их контролирует. Для такого человека невозможным становится осознание личного достоинства.

Собственность играет роль в формировании политического, правового сознания и нравственного сознания общества. Также понимание

значения собственности влияет на формирование самосознания народа. Ильин И. А. «Частная собственность пробуждает и воспитывает в человеке правосознание, научая его строго различать «мое» и «твое», приучая его к правовой взаимности и к уважению чужих полномочий, возвращая в нем верное чувство гражданского порядка и гражданской самостоятельности» (Ильин О частной собственности// Знание-сила, 1991 — № 7 — С. 3).

Собственность должна нести в себе заряд гуманности, справедливости, выполнять ряд социальных функций, постоянно возрождая и обогащая общество духовными ценностями.

Кроме того собственность — это власть. Непосредственная власть над вещами, и опосредованная власть над людьми. А всякая власть без меры, в том числе власть собственника, негативно сказывается на всем обществе. Ильин — для подобной власти человек должен быть соответственно воспитан. «Мы должны искать решение проблем, возникающих в связи с частной собственностью, прежде через внутренне воспитание и просветление человеческого существа, с тем, однако, чтобы постоянно отыскивать и проводить те духовно-верные и целесообразные мероприятия, которые могли бы исправить внешние последствия внутреннего несовершенства людей». Роль такого воспитателя должна лежать на государстве и гражданском обществе.

ПАЛИЙ О. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры философии

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ К СУБЪЕКТУ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Для того чтобы право могло выполнять свою функцию в обществе, оно должно быть действующим. Недостаточно принять соответствующие правовые возможности, нужно также обеспечить претворение последних в действительность.

Право, если не осуществляется или осуществляется искаженно — уже не отвечает своей природе и поэтому считается недействительным. Жизнь права заключается в его надлежащем функционировании. В целом при осуществлении норм права и осуществлении сообразно их смысла и сути можно говорить о том, что система права является действительной.

Решающую роль в превращении возможности в действительность играет субъект правоприменения: «... юридические нормы есть лишь

абстрактная возможность по отношению к фактической деятельности тех, к кому они обращены» (Цит. по: Белый И. Л. *Философская проблематика парадигмоформирования права*. 2010 — С. 179). Какой бы ни была норма права — будет ли она действующей и каким образом будет воздействовать на общественные отношения — зависит от субъекта правоприменения.

Следовательно, основным ориентиром здесь выступает не только должностная правовая норма в нормативно-правовом акте, но и уровень индивидуального профессионального правосознания субъекта, его субъективное видение и профессиональная установка на то, каким образом должна быть откорректирована правовая связь в правовой обменной эквивалентной форме (Белый И. Л. *Философская проблематика парадигмоформирования права*. 2010, с. 187).

Целью данной работы как раз и является дать ответ на вопрос: каким должен быть субъект правоприменения, чтобы результатом его деятельности было превращение правовой возможности в развитую правовую действительность?

На сегодняшний день, вещные отношения, господствующие в обществе, порождают соответствующее, вещное же отношение к человеку. Иными словами, человек предстает лишь как средство достижения каких-либо вне его лежащих целей. Это нетворческий, а значит, половинчатый человек, ибо его родовая сущность, состоящая именно в творческой универсальной деятельности, затушевывается, подавляется неадекватным ей, ограниченным и рутинным способом существования (Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности. — Алма — Ата: Наука, 1987. — С. 313).

Правоприменение — это такая сфера деятельности, где не должен выступать в качестве субъекта «половинчатый» человек. Здесь профессионализм субъекта правоприменения предполагает нравственную, интеллектуальную и общекультурную развитость, небезразличие в сфере всей полноты человеческих отношений. «Будучи беспомощной или безразличной в сфере нравственных, эстетических отношений, в области общения, быта или даже речевой практики, подобная личность являет собой частичного человека в той же мере, что и индивид» (Там же. — С. 314).

На субъекте правоприменения лежит большая ответственность, ведь от него зависят судьбы людей, так как многое предоставлено на его усмотрение. Так, один и тот же приговор или решение, подходящие к одному случаю, будут несправедливы в другом: например, мало определить размер причиненного убытка, важно учесть, насколько такой убыток разорителен для потерпевшего; мало установить, что преступление совершено, важно учесть, нечаянно оно совершено или нарочно, способен преступник его повторить или нет; мало знать, что налог не уплачен, необходимо установить, не было ли здесь каких-нибудь

несчастных причин, с которыми недоимщик впоследствии справится, и т.д. Право не должно применяться без оглядки, в слепом равнодушии и без всякого снисхождения к человеческой слабости и невежеству. Необходимо, чтобы всюду, где только возможно, учитывались личные свойства субъектов и их намерения; чтобы всюду, где только право может выступить на поддержку морали и добрых нравов, применение нормы служило бы этой высшей цели, и, наконец, чтобы тот, кто применяет право, имел в виду только одно — правое и верное решение и не поддавался никаким соображениям постороннего свойства: страстию, лицепритию или, тем более, корысти (Ильин И. А. Учение о праве и государстве. Собр. соч. — Т. 4. — М., 1994. — С. 100). На такое способна лишь личность целостная и полноценная. Конечной целью правоприменения является гармонизация отношений в обществе. Такая гармонизация может производиться лишь подготовленным целостным субъектом.

Под целостностью личности (действительным человеком) понимается единство данного человека во всех его проявлениях, цельность его натуры в плане мировоззренческом и нравственном, теоретическом и эстетическом, в сфере производства и досуга, общения, быта, физической культуры, речевой деятельности (Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности. — Алма — Ата: Наука, 1987. — С. 315). «Действительный человек, следовательно, живет и действует в точном соответствии со своей родовой сущностью как универсальная личность» (Там же. — С. 316).

Следует добавить, что субъект правоприменения может быть как индивидуальным, так и коллективным. Чтобы правовая возможность стала действительной, требуется, чтобы и субъект правоприменения обладал той развитостью, о которой речь шла выше: как отдельная личность, если это касается индивидуального субъекта правоприменения, так и каждая личность, входящая в коллективный орган, — если речь идет о коллективном субъекте правоприменения. Задача состоит в разработке методов воспитания и подготовки такого действительного, развитого человека, что непосредственно касается как сферы юридического образования, так и всей сферы функционирования права в современном обществе.

Розділ 14

АКТУАЛЬНІ ГРАНІ СУЧАСНОЇ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Підрозділ 14.1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСЬКОГО ПРАВА

ОБОРотов Ю. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующий кафедрой теории государства и права, доктор юридических наук,
профессор, член-корреспондент НАПрН Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ НАЧАЛА СУЩЕСТВОВАНИЯ ПРАВА КАК ИММУННОЙ СИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДСКОГО ПРАВА)

Право выступает как цивилизационная константа, поскольку существует в самых разных цивилизациях и культурах. Действительно, право отвечает потребности человека в его развитии от ситуации социального хаоса к социальному порядку, создавая условия для согласования интересов индивида в пределах социальной целостности. При этом используются такие концептуальные идеи человеческого существования как сохранение традиции, эквивалентность воздаяния, институциональная определенность, властная обеспеченность. Все разнообразие правовой жизни культур и цивилизаций пронизано этими концептуальными идеями, которые в процессе социального развития утверждаются и воспроизводятся как принципы права в правовом менталитете, правовом мышлении, правовых нормативах и ценностях.

Характерно, что, несмотря на перемены в правовом развитии от эпохи премодекна (традиционного общества), через эпоху модерна (нового времени), к эпохе постмодерна, право сохраняет свои концептуальные особенности. В частности, принцип эквивалентности воздаяния (весы как символ правосудия), разграничивает правовое и моральное мышление во все эпохи человеческого бытия. Или принцип

институциональной определенности, выраженной в существовании суда, который сохраняет свою устойчивость и значимость, пройдя через века и поколения. Концептуальные основания права получают свое воплощение в особенностях языка права и специфике правового мышления. При этом язык права и правовое мышление являются определяющими факторами не только в развитии профессиональной правовой культуры как центра правовой культуры общества, но напрямую связаны с правовым менталитетом, правовыми традициями и правовыми институтами — этими средствами правовой трансляции цивилизационных оснований человеческой идентичности и социальной целостности. Можно утверждать, что правовое наследие общества, включающее многообразие правовых явлений, получает своеобразие не столько через используемые источники права, как это принято считать, сколько выражено в сложившейся системе правового транслирования, включающей язык права, правовое мышление, правовой менталитет, правовые традиции и правовые институты.

Конфликтное предназначение права и его способность обеспечить целостность человеческим общностям в различных цивилизациях и культурах дает основание рассматривать право в качестве иммунной системы. Примером такого права как иммунной системы могут быть те правовые нормативы, которые сложились в человеческих поселениях, а позднее в городах. По сути, можно утверждать существование городского права как одного из этапов развития права и как сложившейся самостоятельной области права, продолжающей существовать в настоящее время.

Постановка вопроса о праве как иммунной системе общественной организации связана с именем Никласа Лумана, который в частности отмечал, что «надежность обеспеченная правом основывается именно на том, что коммуницирование ожиданий продолжает функционировать и в случае противоречия, пусть даже со сдвигом по отношению к нормальному способу коммуникации, с другими параметрами присоединения». Отсюда главное назначение права не в том, чтобы происходило как можно больше законных действий и как можно меньше незаконных, или реализовывался общественный порядок вопреки свободному развитию человеческой воли. «Право должно выполнять функцию иммунной системы и предназначено этому» (Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. — СПб, 2007. — С. 489–492).

История развития городского права дает яркие примеры выполнения правом своего иммунного предназначения. Так в Шестикнижии Константина Арменопула (Кишинев, 1850) в статье «О виде в дом соседа» говорится: «Некоторые из любопытных и завистливых людей запрещают другим строить дома, откуда можно смотреть в дом соседей. Однако сего и законы не запрещают, и по старым домам не видно, чтобы древние сему противились: ибо все дома стоят один против другого

и ни один из древних на это не досадовал. Потому и мы не почитаем за вред, чтобы от одного дома видно было в другой, а кто считает сие за вред, тот пусть заслонит дом свой, чтобы внутрь не было видно, решетками или загородью, или чем хочет, но другому пусть не мешает строиться, ибо несправедливо, чтобы кто-нибудь заслонял свой дом по причине вреда другого». (Ручная книга законов, или Шестикнижие, или о законах судебных, обрядах вольности и возвращения имущества, ч. I., С. 162).

Из текста приведенной правовой нормы вытекает ее иммунное предназначение для городских поселений, которое выражается в следующем: 1) не допустить возникновения конфликтов при строительстве дома путем сохранения существующего порядка вещей в сфере строительства; 2) нормативно-правовое основание обеспечения устойчивости при решении вопроса о строительстве дома являются законы и обычаи предков; 3) осуществление права на домовладение и на строительство дома не может ущемлять права других лиц, т.е. установлено недопущение злоупотребления правом.

Несмотря на существующее разнообразие правовой жизни, концептуальные основания права, в частности, городского права, сохраняются, превращая его в иммунную систему, обеспечивающую целостность существования как отдельного города, так и всего государства.

КРЕСТОВСЬКА Н. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії держави і права, доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВИЙ ВИМІР НЕЗАВЕРШЕНОЇ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Технологічна, економічна та соціальна модернізація, політичним виміром якої стала поява національних держав, у своєму демографічно-соціальному та територіально-спатіальному аспекті проявляється у феномені урбанізації, тобто зростанні чисельності міського населення та ролі міста в житті країни. Однією з проблем України, яка належить до числа країн третього ешелону модернізації (запізнілої модернізації) є незавершеність урбанізації. Поряд з суто демографічними, економічними та соціальними аспектами (латентне безробіття у селах, стагнація сільськогосподарського виробництва у формах попереднього етапу розвитку економіки) недоурбанізація має свої правові аспекти.

Незавершеність урбанізації проявляється у різних елементах правової системи України. Навіть у системі права — нормативному

компоненті правової системи — ми спостерігаємо недостатність нормативно-правових актів щодо правового статусу міст в Україні. Чи не поодиноким винятком є Закон України «Про столицю України — місто-герой Київ» від 15.01.1999 р. Щодо інших міст ми можемо указати на переважання програмно-правового регулювання, зокрема, це Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 4.03.2004 р. Відмітимо відсутність відповідних законів або програм державного рівня щодо великих міст.

Певною мірою ніша у правовому регулюванні урбанізації та статусу міст в Україні заповнюється актами муніципального права, зокрема, статутами міст (ними володіють практично усі обласні центри). Поеднання централізованого та локального правового регулювання слід тільки привітати, але перший його сегмент на сьогодні є явно недостатнім.

Правозастосування, принаймні на державному рівні, теж сьогодні не повністю відповідає потребам завершення урбанізації. Так, з одного боку, населений пункт в Україні може отримати статус міста лише за рішенням парламенту за наявності у ньому мінімум 10 тисяч жителів, переважно зайнятих у галузях поза сільським господарством. Тобто, правове оформлення процесу урбанізації має місце. З іншого, в останні часи практично відсутні рішення про зворотній процес — переведення до статусу селища або села спустілих міст, а їх доволі багато. Між тим, зі статистичних джерел можна зробити висновок про наявність в Україні процесу деурбанізації, який не знайшов свого правового вирішення. Таким чином, штучне залишення по суті неміських поселень у статусі міста створює ілюзію про реальний рівень урбанізації в Україні.

Але найбільше, як видається, незавершеність урбанізації проявляється у сфері правової культури — важливого інтегруючого компонента правової системи сучасного суспільства.

Як показує аналіз вітчизняної правничої та культурологічної літератури проблематика міської правової культури (як і сільської) на сьогодні не сформована, при тому, що правова культура різних соціальних та професійних груп є однією з улюблених тем вітчизняних науковців. Відтак специфіка правової культури міських мешканців, територіальних громад міст на сьогодні не виявлена.

Зі свого боку на основі емпіричних та статистичних даних можна зробити висновки про феномен маргіналізації у правокультурній сфері. Правовою маргінальністю відрізняються мешканці міст, які уже відірвалися від цінностей сільського правокультурного середовища, але при цьому не опанували або не сприйняли як власні цінності правової культури міста. Типовим прикладом тому мешканці приміських сіл, штучно приєднаних до міста, міських слобідок, спустілих міст тощо. Вони нерідко поєднують не тільки позитивні, але здебільшого негативні риси сільського міського способу життя. Окремо слід сказати про таку, відносну нову соціальну групу в українських містах, як мігранти.

Як уявляється, саме вони характеризуються найбільшим рівнем ексклюзії з правового життя міста, оскільки мають найменший досвід життя в українському соціумі та /або несуть тягар правових традицій соціуму, в якими перебували до прибуття в Україну.

Проявами такої маргінальності у правовому житті сучасного міста є: слабка правова поінформованість, зокрема, про специфіку правового регулювання у певному місті (зі спостережень, наприклад, у студентському середовищі відомо, що майже ніхто не знає про наявність статутів міст); відчуження від політико-правового життя, зокрема, електоральний абсентеїзм, невключення до системи третього сектору громадянського суспільства (членами громадських організацій, як правило, стають містяни другого-третього покоління); ментальний опір та/або активна протидія правовим та іншим соціальним цінностям міста. На нашу думку, саме цим слід пояснити такі поширені в українських містах акти поведінки як граффіті, засмічення вулиць (причому навіть за наявних урн); спотворення міської архітектури, зокрема, численні і як правило неестетичні прибудови до багатопверхівок тощо.

Отже, у підсумку слід вказати на необхідність урахування незавершеності урбанізації в Україні. Пропоновані сьогодні реформи в економіці у своєму соціальному аспекті обов'язково мають враховувати специфіку українських міст, і ще більше це стосується планованої децентралізації державної влади в Україні. Це зумовлює необхідність оперативного наукового забезпечення, що, серед іншого, має включати дослідження феномену міста в правовому житті України та правової культури містян.

МЕЛЬНИЧУК О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА УРБАНІСТИКА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Одна з особливостей сучасної юридичної науки — її спрямованість на пошук міждисциплінарних підходів до розкриття різних аспектів правового життя. Міждисциплінарність сьогодні стає головною формою становлення нового знання, оскільки вважається, що повноцінна нова наукова гіпотеза не може виникнути «всередині» існуючого знання, а тому наукову новизну забезпечує метафоричний перенос знань з однієї сфери до іншої. Це дає свіжий погляд на старі проблеми, можливість побачити їх у новому світлі (І. Л. Честнов). Використання міждисциплінарних підходів дозволяє подолати високий рівень догматизації,

який характерний для юридичної науки. За рахунок привнесення нових тем, проблем, питань, концепцій, понять може бути забезпечено розвиток правової та державної сфер.

Освоєння методів та результатів інших наук було і залишається важливим напрямком та істотним джерелом розвитку юридичної науки. Можна виділити дві основні форми такого освоєння значущих для юриспруденції досягнень інших наук: юридизація методів (і в цілому пізнавальних засобів і прийомів) і формування нових юридичних дисциплін (антропології права, економіки права тощо) на стику юриспруденції та суміжних наук. Юридизація при цьому означає юридикопонятійну трансформацію неюридичних методів і дисциплін, їх перетворення з визначальних позицій поняття права та їх включення до нового пізнавально-смыслового контексту предмету і методу юридичної науки (В. С. Нерсесянц).

Однією з актуальних сфер соціально-економічних досліджень сьогодні стає урбаністика — міждисциплінарна методологічна концепція, спрямована на виявлення соціальних, економічних, політичних, релігійних, культурних, архітектурних тощо аспектів існування міста (як старовинного, так і сучасного). Вважається, що урбаністика як концепція сформувалася в межах економічної географії, як напрямок, що має своїм предметом комплексний аналіз проблем, пов'язаних з формуванням та функціонуванням міських центрів (Глазычев В. Л. Урбаністика. — М. : Европа, 2008. — С. 15). Хоча можна зазначити, що основна віха в становленні урбаністики має радше соціологічний характер, оскільки вона пов'язана з відомою працею Макса Вебера «Місто» (1922), в якій один із засновників сучасної соціології спробував осмислити та типологізувати місто з позицій «розуміючої» соціології.

Основні ідеї урбаністики мають доволі комплексний і складний характер, що пояснюється багатоаспектністю міста. Як зазначає О. Г. Трубіна, класичні теорії міста ставили перед собою кілька фундаментальних проблем: у чому проявляється міський спосіб життя і чи можна говорити, що він однаковий в усіх містах? Чи існують у містах особливі форми соціальної ідентичності? Як взаємодіє міське життя з традиційними соціальними зв'язками? Які особливості просторової організації міського соціуму? Як має здійснюватися управління містом? (Трубіна Е. Г. Город в теории. Опыт осмысления пространства. — М. : Новое литературное обозрение, 2011. — С. 41–42). Традиційно лише останнє питання, пов'язане зі стратегічними та ситуативними аспектами міського управління, розглядають у контексті існування міського права.

Між тим перспективи урбаністики для права є більш багатими, оскільки дозволяють розглядати місто не просто як особливий соціальний простір, де актуалізуються зв'язки, інститути та ролі, але й як особливу форму правового життя. У цьому зв'язку важливою є ідея, відповідно до якої місто є простором високої щільності. Це означає, що

усі процеси та трансформації у місті відбуваються швидше, ніж в інших соціальних просторах. Це дає можливість враховувати просторові аспекти дії права та правового впливу. В загальнотеоретичній юриспруденції правовий вплив розглядається як рівномірно поширений на всю територію держави. Між тим реальне функціонування права пов'язане з соціальним простором його сприйняття, і тому міста є більш активними реципієнтами правового впливу. Більше того, вони мають соціальні ресурси для створення автономних правових систем та забезпечення правового примусу.

Екстраполяція ідей урбаністики на правову площину дозволяє по-новому пояснити не лише феномени міського права, міської правової культури та правосвідомості, але й виявити глибинні аспекти існування права у цілому. Саме тому правова урбаністика як міждисциплінарний напрямок має на меті розкриття кількох основних наукових напрямів:

1) розгляд міста як специфічного правового простору. Для правової урбаністики поняття простору має принципове значення, оскільки саме з ним пов'язана соціально-правова самоідентифікація городян. Важливо при цьому констатувати неоднорідність правового простору різних міст, його різну нормативну та ціннісну наповненість, а також рівень його інституціоналізації;

2) феномен міської правової культури як особливої інформаційно-семіотичної системи. В урбаністичній літературі висловлюється думка, що особливості соціальної ідентифікації міст пов'язані, насамперед, з культурними кодами, властивими тому чи іншому міському простору. Так, необхідність юридичної охорони культурних пам'яток в європейських містах доби Відродження стала основою для формування нового типу міського права, далекого від феодальних владних систем. Міська правова культура має розглядатися як специфічний пласт загальносоціальної правової культури, та включати в себе інститути міського права (такі як право міського самоврядування, правового статусу територіальної громади міста тощо), правосвідомість городян, пов'язану зі сприйняттям та реалізацією певних систем правових цінностей;

3) правові засоби адміністрування міста. Саме цей напрямок правової урбаністики є найбільш популярним в англо-американській правовій традиції, оскільки він пов'язаний зі специфікою американської соціології міста. Найбільша увага тут приділяється проблемам міської інфраструктури, правовим аспектам управління міською економікою, плануванням міської території тощо. Ця проблематика правової урбаністики має найбільш яскраво виражений практичний аспект.

Правова урбаністика як особливий міждисциплінарний напрямок юридичних досліджень дозволяє по-новому розкрити правові аспекти міста за рахунок залучення широкого кола методологічних підходів та прийомів різних соціальних наук, об'єднаних спільною метою — показати системну цілісність правового життя сучасного міста.

ГОРОБЕЦЬ К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

ВИДИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В ОБГРУНТУВАННІ МІСЬКОГО ПРАВА

Правовий плюралізм сьогодні стає однією з найбільш знакових ідей не лише юриспруденції, але й правового розвитку у цілому. Його початкове формування в межах антропологічних досліджень як спрямованість на обґрунтування самобутності різних правових культур, права на несхожість правових систем, поступово набуло свого поширення як методологічний принцип, відповідно до якого правова реальність має досліджуватися як багатогранне явище, тобто з використанням різних методів та методологічних підходів. Ця ідея отримала своє вираження в тому, що правовий плюралізм має декілька проявів: плюралізм правових культур, плюралізм методології дослідження права та плюралізм джерел права.

Між тим, принцип методологічного плюралізму часто не сприймається через його близькість до еkleктики, тобто простої сукупності методів, підходів та концепцій, пов'язаних лише ситуативно. Саме тому важливо розкрити власний зміст принципу методологічного плюралізму. Для цього доцільним є використання методології загальної теорії систем. З цієї точки зору плюралізм постає як метапринцип, і його можна сформулювати двома способами: «плюралізм – це можливість побудови однієї і тієї ж системи на основі різних концептів»; або «плюралізм – це можливість побудови різних систем на основі одного концепту».

Звісно, право є складною системою, а тому неможливо визначити єдиний концепт, тобто один смисл, в якому ми розуміємо його як систему. Саме тому жодне представлення права як системи не може претендувати на істинність. Ця теза може бути обґрунтована суто логічним шляхом, без апеляції до ідей плюралізму праворозуміння. Видатний логік ХХ століття А. Тарський, один із авторів неопозитивістської інтерпретації істини, стверджував, що для достатньо багатих мов (як природних, так і штучних) не може існувати єдиного критерію істини. Цей висновок обґрунтовується теоремою про неповноту Гюделя: система дедуктивних суджень не може мати єдиного критерію істинності, якщо система не є завершеною (закритою), тобто навіть найбільш злагожену систему дедуктивних суджень (наприклад, математичну теорію) неможливо звести до одного-єдиного логічно істинного судження (Тарский А. Понятие истины в языках дедуктивных наук // *Философия и логика Львовско-Варшавской школы.* — М., 1999. — С. 14–178).

Навіть такий, досить поверхневий погляд на плюралізм з точки зору системного підходу демонструє, що право є плюралістичним навіть у

більшій мірі, ніж про це звикли говорити, адже воно не є суто дедуктивною системою. Спроби обґрунтувати право з позицій дедуктивних систем, які мали місце у радянській юриспруденції (наприклад, розробки В. М. Баранова на тему «Норма права як істинне судження») не можна вважати успішними з огляду на те, що право є відкритою системою, зміст якої не вичерпується судженнями (нормативними чи ненормативними).

Побудова однієї системи на основі різних концептів є пропозиційним плюралізмом, оскільки він засноване на різних судженнях, які ведуть до одного висновку. Прикладом пропозиційного плюралізму в юриспруденції є існування різних концепцій праворозуміння в межах одного його типу (наприклад, етатизм, нормативізм, неонормативізм – в межах юридичного позитивізму).

При дослідженні правових систем різного рівня пропозиційний плюралізм має значення для обґрунтування єдності ідеї права та його структури при різноманітності їх прояву. Так, національні, інтегративні правові системи, міжнародна правова система, а також поступово виникаючі глобальна та міська правові системи переслідують різні цілі, але при цьому використовують однакову систему правових засобів. Пропозиційний плюралізм як методологічний принцип використовується, здебільшого, на теоретичному, дедуктивному рівні при виявленні можливостей різних підходів до одного й того ж правового явища. Так, на основі пропозиційного плюралізму можуть розвиватися уявлення про необхідність одночасного використання антропологічного, феноменологічного, герменевтичного та інших так званих суб'єкторієнтованих методологічних підходів до права.

У методологічному сенсі пропозиційний плюралізм має використовуватися також для формування нових юридичних концептів. Концепти, на відміну від категорій, мають самостійне буття, тобто вони не залежать від протилежних концептів, а виступають самостійними смисловими «згустками». Наприклад, для обґрунтування концепту міського права не обов'язково протиставляти його «сільському праву». Міське право та міська правова система з точки зору ідеї пропозиційного плюралізму мають самостійний концептуальний статус.

Побудова різних систем на основ одного концепту є концептуальним плюралізмом: в його основі лежить не судження, а поняття. Використання поняття «право» як концепту може бути основою для побудови надзвичайно різноманітних систем, в залежності від того в якому системному значенні розуміється це поняття (наприклад, «право – це міра свободи і справедливості», або «право – це воля влади»).

Для концептуального плюралізму характерним є максимально широкий зміст концепту, коли існує можливість для широкого кола його інтерпретацій. Наприклад, можна концепт міста може використовуватися для побудови багатьох систем наукового знання у сфері економічної

теорії, соціології, політології, етногеографії, а також юриспруденції. Саме тому концептуальний плюралізм сьогодні набуває усе більшого значення, адже він тісно пов'язаний з іншим принципом постнекласичної науки, а саме принципом міждисциплінарності. Синтезування різних наукових напрямів, які досліджують суміжні предмети, відбувається саме за рахунок їх концептуального зближення. Таке концептуальне зближення стає можливим за умови визнання плюралістичної природи права та його проявів. Концептуальний плюралізм може використовуватися для обґрунтування міського права у вигляді різноманіття міських правових систем та правових систем міст.

Отже, два взаємодоповнюваних розуміння плюралізму можуть використовуватися при поясненні плюралістичної природи права незалежно від типу праворозуміння, що, як видається, надає йому право вважатися дійсно науковим принципом. Використання пропозиційного та концептуального плюралізму у сучасній юриспруденції, з одного боку, дозволяє відмежувати використання цього принципу від еkleктики, а з іншого боку, — розкрити плюралістичну природу права на методологічному рівні загальної теорії систем.

ХИЖНЯК Ю. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
младший научный сотрудник научно-исследовательской части

ПРАВОВОЙ ОБРАЗ ГОРОДА В РОМАНЕ М. А. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА»

Город — это особая жизненная и культурная среда, где создаются уникальные условия для личностной самоидентификации. В рамках городского пространства формируется личностное мировоззрение, эстетические принципы, моральные и правовые нормы. Осмысление и переживание города является одним из путей самопознания человека.

Осмысливая и переживая город, человек формирует его образ. Образ города, как он складывается в сознании горожанина, жителя города, носителя эстетических, культурных, политических, правовых нормативов и предпочтений, оказывает обратное воздействие на окружающую среду и во многом влияет на процесс ее конструирования и структурирования. В этом плане город предстает как текст, из которого можно вычитать названные предпочтения его жителей. Правовой образ города — система знаков, которая определяет схемы его восприятия, на основании которых отбираются значимые правовые аспекты и артефакты городской жизни (О. С. Мельничук).

Правовой образ города включает представления о нормах поведения в городе. Каждому городу свойственна своя специфика нормативности, представления о «нормальном» и «правильном». Исходя из этого, города и горожане отличаются между собой по нормам поведения.

Образ города находит воплощение в художественной литературе. В романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» фигурируют два города, каждый со своей значительной символикой и мифом, — Ершалаим начала нашей эры и Москва на грани 20-х и 30-х годов XX столетия.

В романе образ города в обоих случаях видится глазами пришельца, не являющегося постоянным жителем данного города. Образ Москвы рождается через восприятие ее Воландом, а образ Ершалаима складывается через переживание его Понтием Пилатом. Оба героя являются как бы посторонними наблюдателями, не причастными к культурному пространству города. Из общих образов Москвы и Ершалаима можно выделить черты, присущие правовому образу описанных Булгаковым городов.

Правовой образ города во многом определяется правовой культурой его жителей, их отношением к праву, их восприятием правовых событий. Любая правовая ситуация, случай, связанные с городом, имеют свой семантический характер и отпечатываются в сознании горожан, постоянно интерпретируются и переосмысливаются.

Представляется, что в романе для каждого из двух городов есть одно знаковое событие, которое наиболее ярко дает представление о правовом образе города и правовой культуре горожан. Для Москвы — это представление Воланда в Варьете, для Ершалаима — это суд над Иешуа Га-Ноцри.

Глядя на собравшихся по его замыслу москвичей, Воланд резюмирует: «Ну что же, они — люди как люди. Любят деньги, но ведь это всегда было... [...] Ну, легкомысленны... ну, что ж... и милосердие иногда стучится в их сердца... обыкновенные люди... в общем, напоминают прежних... квартирный вопрос только испортил их...» Действительно, квартирный вопрос впитал в себя всю соль московского быта и может многое рассказать о системе социальных отношений в городе, о распределительных принципах, миграциях и организации пространства в тот или иной период существования города. Отдельное жилье — во все времена было вожеленным атрибутом устроенной советской жизни. В описанный Булгаковым период истории Москвы возможность получения квартиры или комнаты в общежитии становились аргументом при выборе места жительства, профессии и даже при заключении брака.

Отсутствие денег и дефицит товаров сказались на поведении москвичей, с жадностью разбиравших все предлагающиеся нечистой силой подарки. Повышенное значение документа во всех сферах жизни города определило установку правосознания москвича — при наличии нужной «бумажки» можно решить любую проблему. Эта черта горожан

дала о себе знать и на представлении в Варьете — мужчина попросил передать что-нибудь его супруге, заболевшей гриппом, а в доказательство того, что он действительно женат, готов был предъявить паспорт. Таким образом, нигилизм, бюрократизм и стремление к взяточничеству как основные черты правосознания москвичей определяют правовой образ Москвы как города, далекого от правовых идеалов справедливости, свободы и равенства.

Образ города Ершалаима в представлении Понтия Пилата — это образ чужого города, ненавистного и непонятного для прокуратора: «Нет более безнадежного места на земле. Я не говорю уже о природе! Я бываю болен всякий раз, как мне приходится сюда приезжать. Но это бы еще полгоря. Но эти праздники — маги, чародеи, волшебники, эти стаи богомольцев... Фанатики, фанатики! Чего стоил один этот мессия, которого они вдруг стали ожидать в этом году! Каждую минуту только и ждешь, что придется быть свидетелем неприятнейшего кровопролития. Все время тасовать войска, читать доносы и ябеды, из которых к тому же половина написана на тебя самого!»

Правовой образ Ершалаима, исходя из этого описания, предстает в таких характеристиках: повышенная значимость религиозного фактора в решении правовых вопросов, распространенность доносов, что влияет на особенности разрешения государственных и правовых вопросов, склонность горожан легко брать на веру разного рода слухи и сплетни, что приводит к повышению роли толпы как носителя неправовых и антиправовых представлений.

Характеристики города и горожан, составляющие правовые образы Москвы и Ершалаима, в итоге и приводят к гибели города, выраженной для Булгакова в культурной катастрофе, одновременной гибели мастера этой культуры под ударами государственной власти, что и является главной темой всего творчества Булгакова. В «Мастере и Маргарите» показана гибель двух городов, культурная гибель, неразрывно связанная в одном случае со смертью писателя-мученика, не сумевшего реализовать свое предназначение из-за нарушения государством его прав, в другом же — с гибелью бродячего философа, незаконно приговоренного к смертной казни государственным чиновником.

БОРОДИН В. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры теории государства и права

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ В ОДЕССЕ ЛЕТОМ 1905 ГОДА

На сегодняшний день большим вниманием пользуются исследования причин революций и массовых протестов и их протекание, а также возможные варианты их подавления. В связи с этим актуализируются вопросы, которые касаются исследования возможного введения военного положения и его влияния на развития протестного движения в дальнейшем. Особенный интерес представляет более подробное рассмотрение военного положения, которое было введено в Одессе в период первой российской революции, когда возникло серьезное протестное движение, с требованием реформ и которое власть пыталась подавить силой. Такой интерес в частности обусловлен тем, что военное положение является крайней мерой, и поэтому исследования эффективности этой меры всегда были актуальны.

Такие ученые как Кардашев Ю. П., Малахов В. П. и др. много писали про события в Одессе в период первой российской революции. Но непосредственно военное положение и его влияние на события того периода мало исследованы.

В Своде законов Российской империи в ст. 2 «Правил о местностях, объявляемых состоящими на военном положении» указывается что «...военное положение может быть объявлено не иначе как по Высочайшему повелению, а также главнокомандующими и командующими армиями в пределах подведомственной им территории в особых и исключительных случаях». Военное положение вступало в силу со дня его объявления в городах и на следующий день с момента его объявления в губерниях. Это давало генерал-губернаторам возможность оперативно влиять на ситуацию в подотчетной им местности.

Военное положение предоставляло командующим войсками и генерал-губернаторам многие полномочия, поскольку в этом случае военные командующие получали приоритет перед гражданскими властями и могли взять под свой контроль большой круг вопросов, которые раньше были подведомственными гражданским службам (Свод законов Российской империи Том 2. Свод губернских учреждений. с. 170). Кроме того для обеспечения порядка военные получали широкие и исключительные права, которыми они могли пользоваться для сохранения спокойствия на подконтрольных им территориях. К тому же согласно ст. 14 «Правил о местностях, объявляемых состоящими на военном положении» полицейским и жандармам обязывалось оказывать всяческое содействие военным и выполнять все их распоряжения

и приказы. Фактически генерал-губернаторы становились единоличными правителями своих подведомственных территорий, отчитываясь только перед правительством и императором. Данное положение фактически позволяло генерал-губернаторам любые действия, которые всегда можно было оправдать необходимостью поддержания порядка.

На момент начала первой российской революции, общее несовершенство фабричного законодательства того периода приводило к серьезным социальным проблемам среди граждан Одессы. В течении всей весны бастовали рабочие различных предприятий Одессы, требуя улучшений условий труда (Ростоцкая Н. Потёмкинские дни в Одессе, 1906, с. 12). Эти протесты подогревали различные политические партии, в частности большевики, которые организовывали провокации и выдвигали политические требования. К июню 1905 года ситуация в городе достигла точки высшего напряжения. 13 июня 1905 года полиция произвела аресты активистов, выхватывая их прямо из толпы митингующих. Это спровоцировало начало беспорядков, для подавления которых были вызваны казаки. По случайному стечению обстоятельств, именно в самый разгар беспорядков на рейде Одессы появился броненосец «Князь Потёмкин Таврический», захваченный восставшей командой. Прибытие восставшего броненосца стало катализатором для начала новых волнений и проведенных политических митингов.

Реакция императора последовала незамедлительно — уже 15 июня был опубликован указ, в котором Одесса и Одесский уезд объявлялись на военном положении, для подавления восстания и «брожения в массах» (Известия Одесской городской думы. 1905.с. 1480). Незамедлительно Одесский градоначальник Д. Б. Нейдгард передал все свои властные полномочия начальнику Одесского военного округа С. В. Каханову. Тот в свою очередь назначил комендантом Одессы бригадного командира К. А. Карангозова, который с 19 июня 1905 года был назначен Временным генерал-губернатором Одессы и Одесского градоначальства. Тем самым власть стала на путь силового подавления выступлений. Сразу после этого в Одессу были введены войска. При помощи войск власти предотвращали беспорядки и всячески препятствовали проведению митингов.

Такие действия военных властей дали противоречивый результат. С одной стороны это привело к временному спаду протестного движения в Одессе. Манифест о созыве Государственной думы Российской империи от 6 августа 1905 г. тоже временно сбавил напряженность в обществе. Но это было лишь затишьем. Широкое применение репрессивного законодательства привело к падению престижа власти, которая показала что реформам предпочитает силу (Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса, 1900—1920/Люди... События... Факты... 2004, с. 85). К Осени

1905 года напряжение в Одессе стало нарастать стремительными темпами. В этих условиях 30 сентября 1905 года императорским указом военное положение в Одессе было отменено (Музыченко П. П. Одесса в полном собрании законов Российской империи. 2006, с. 250). Вскоре после этого в Одессе начались массовые террористические акции анархистов, произошел в октябре крупнейший за историю Одессы погром, и город потрясла очередная волна массовых забастовок.

Исходя из вышесказанного следует сделать вывод, что введение военного положение не способствовало стабилизации ситуации в Одессе, а всего лишь временно заморозило протестное движение, для того чтобы в дальнейшем оно набрало бы еще большую силу.

Підрозділ 14.2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ ПРО СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

ЗАВАЛЬНЮК В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія», ректор,
кандидат юридичних наук, професор

СОЦІОЛОГІЧНІ МЕТОДИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА

Методи пізнання, що застосовуються сьогодні в соціальних і поведінкових науках, отримали загальну назву «якісних». Методи ці, як підкреслюється, спрямовані не стільки на виявлення визначальних цінностей, смислів і значень, у світі яких начебто і приречений обертається юрист-антрополог, скільки на аналіз «співвіднесення суб'єктивної креації і громадських об'єктивних інститутів в процесі опредметнення першої і розпредмечення другої» (Семенова В. В. Качественные методы : введение в гуманистическую социологию : Учеб. пособие для студентов вузов / В. В. Семенова; Ин-т социологии РАН. — М. : Добросвет, 1998. — С. 76.).

Концепція ситуативного (ситуаційного) підходу в методології не лише гуманітарних, але й багатьох природничих наук є новим. Його основна ідея полягає у тому, що для більшості систем властива зміна їх компонентного складу, концепту, ієрархії в рамках конкретної ситуації. Саме тому для прикладних соціологічних та правових досліджень актуальність ситуативного підходу не викликає жодних сумнівів. Таким чином, при застосуванні ситуативного підходу на перший план виходять надчуттєві якості системи, котрі можуть ніяк не проявлятися за нормальних умов її функціонування (Ким Д. В. Ситуационный подход как метод научного познания / Д. В. Ким // Российская юридическая наука: состояние, проблемы, перспективы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 45-летию юридического образования на Алтае / под ред. В. Я. Музюкина, Е. С. Аничкина. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та., 2009. — С. 32.).

З методологією ситуативного підходу тісно пов'язана синергетична проблема нелінійності суспільно-правових взаємодій, що висуває на перший план нестійкість і неоднозначність ситуацій вибору (прийняття рішень), невідворотність і довольність процесів формування нових структур із елементів середовища, в якому знаходиться суб'єкт.

Особливе значення для антропологічного дослідження права має метод включеного спостереження. На відміну від звичайного спостереження, включене спостереження передбачає аналіз досліджуваної ситуації зсередини, з точки зору діючого суб'єкта. Такий аналіз принципово важливий, оскільки зовнішній спостерігач практично завжди позбавлений можливості звернути увагу на ті деталі, які приховані від очей непосвяченого, але істотні для діючого суб'єкта або представника іншої (щодо спостерігача) культури. Для виявлення мотивації поведінки, виявлення сенсу юридично значимих дій, що дозволяють пояснити і зрозуміти, що сталося, як раз і потрібно емпатія, тобто опис цих дій мовою суб'єкта. Особливо важлива така робота при експлікації неофіційних норм регулювання поведінки в малих групах, наприклад, в злочинних співтовариствах для кримінолога, в незахідних суспільствах для порівняльно-правового дослідження тощо (Тишков В. А. Реквием по етносу : Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков. — М. : Наука, 2003. — С. 41.).

Крім спостереження до якісних методів антропологічного дослідження права належить робота з документальними джерелами, етнографічний метод, біографічний метод, метод *case study*, метод візуальної антропології та ін.

Метод роботи з документальними джерелами передбачає дослідження різних етноісторичних джерел: усних переказів, біографій і автобіографій, листів, щоденників, археологічних даних, записів культурно-історичного характеру, сімейних, музейних, бібліотечних архівів, колекцій тощо, які розповідають про життя людини, групи, спільності. Цей метод дозволяє отримати відомості про минулі події, коли безпосереднє спостереження або опитування їх учасників вже неможливе. Вивчення за текстами одного явища протягом тривалого часу дозволяє встановити його тенденції та динаміку розвитку.

В основі етнографічного методу лежить збір даних про будь-яке культурне явище в процесі польового дослідження, призначеного спочатку для опису культури та побуту безписемних, доіндустріальних товариств, для вивчення минулого цивілізованих народів до культурного контакту (культура описувалася в статично). Цей метод сприяв описовій архівації культурних зразків (фольклор, опис ритуалів, звичаїв, включаючи правові, вірувань, предмети культури і побуту, тексти тощо), але не передбачав осмислення і динаміки розвитку культур. Сьогодні цей метод якісно змінився і використовується в дослідженнях разом з іншими методами.

До антропологічних методів пізнання права відносять і біографічний метод, який спрямовує дослідника події крізь призму історії окремої особистості. Біографічний метод використовується для опису життєвого шляху окремої людини, сім'ї, цілого покоління на основі інтерв'ю респондента або аналізу особистих документів (мемуари, щоденники

тощо). Оповідання ведеться у формі вільного викладу історії життя окремої людини, сім'ї, покоління.

Особливо важливий цей метод для виявлення мотивів юридично значимих правомірних дій або поведінки правопорушників, що дозволяє тим самим надати більш переконливе трактування механізму індивідуального правомірного чи протиправного поведіння. Цей метод дозволяє побачити, як сприймається соціальний інститут (наприклад, правовий інститут, державний орган) зсередини, які неформальні норми доповнюють діючі в інституті офіційні правила поведінки.

Досить цікавим методом антропологічного дослідження права є *case study* – монографічний метод опису одиночного випадку (об'єкта) по можливості в максимальній кількості його взаємозв'язків. Він рекомендується для вивчення такого явища, яке не піддається кількісному узагальненню, але може бути евристично цінним для аналізу практично будь-якого явища, тому що дозволяє звернути увагу на те, що залишається за рамками кількісного узагальнення (Разуваев Н. В. Социальная антропология права современного общества : монография / Разуваев Н. В., Харитонов Л. А., Черноков А. Э. ; Под. ред. И. Л. Честнова. — СПб. : Знание, ИВЭСЭП, 2006. — С. 46.). Найбільш складною проблемою в цьому зв'язку є перехід від опису одиночного випадку до теоретичних узагальнень. Її вирішення можливе за допомогою використання методики «сходження до теорії», запропонованої в кінці 1960-х рр. Б. Глейзером і А. Страусом. Ця методика зводиться до аналізу досліджуваної події з кількох джерел з наступним угрупованням різнорідних даних в узагальнену категорію – абстрактний теоретичний випадок. Тим самим висувається авторська версія щодо природи даного феномена. Ця методика також надзвичайно корисна при проведенні порівняльно-правового дослідження – зіставленні принципово несхожих (контрарних) об'єктів. Таким чином, метод *case study* використовується при вивченні соціальних явищ і процесів, при якому в якості емпіричної бази нового наукового знання виступають поодинокі, окремі соціальні феномени, що відображають істотні ознаки предмета дослідження, як типові, так і унікальні.

Антропологи спостерігають спосіб життя, соціальні відносини і взаємодії, звичаї, звичаї, традиції народів, племен, общин. Метод спостереження застосовується також соціологами; психологами, економістами, етнографами, політологами, культурологами, а-також представниками суспільних наук. Спостереження сьогодні залишається основним методом збору даних, який припускає збір первинної інформації та її реєстрацію, це уважне вдивляння в події, що відбуваються, їх правильне сприйняття і фіксація. Нарешті, не можна не згадати і про метод візуальної антропології – відображенні інформації у візуальних формах різноманітних культур за допомогою сучасних технічних засобів (кіно-, фото-, відеоапаратури, комп'ютерних технологій). Візуальна

антропологія, завдання якої полягає в тому, щоб відобразити за допомогою сучасних засобів інформації реальний стан різноманітних культур, в першу чергу маловідомих і зникаючих, допомагає створенню більш повної і об'єктивної картини, гуманітарного світового співтовариства (Hockings P. Principles of Visual Anthropology / P. Hockings. — Hague : Mouton Publishers, 1975.). Безсумнівно, розглянуті соціологічні методи дослідження, що носять емпіричний характер, можуть надати істотну допомогу у виявленні саме соціокультурної зумовленості права, розуміння його як явища, що є функцією суспільства.

ДУДЧЕНКО В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії держави і права, доктор юридичних наук, професор

ПРО «СУЩЕ» ТА «НАЛЕЖНЕ» В ПРАВІ

Актуальність дослідження визначається складністю права як соціального феномена. При дослідженні «Сушого» та «Належного» у праві необхідно зважувати нормативний і дескриптивний підходи, оскільки саме у даному контексті обґрунтовується метаюридична природа цінностей.

Сфера поширення дескриптивного підходу до права — це позитивно-наукова юриспруденція і виключно позитивна дія права, а сфера нормативного підходу — це етика права, у першому випадку йдеться про право, як воно «є», а в другому випадку — про право, яким воно «мусить бути».

У межах семантики нормативних і дескриптивних суджень про право обґрунтування нормативних принципів має базуватися на дійсно нормативних елементах. У межах цієї семантики принципи нормативної оцінки «опис» є дещо інше, ніж «припис», потребує визнання переходу від суто дескриптивних посилок до суто нормативного висновку помилковим з точки зору формальної логіки. Назва цієї помилки — «підміна сушого належним».

Прибічників природно-правових шкіл часто звинувачують у допущенні цієї формально-логічної помилки. Чому? Критики виходять з того, що апеляція до нормуючого авторитету природи або до «єства» засвідчує підміну сушого належним, тобто виведення нормативних обов'язковостей з дескриптивно-природних характеристик людини і світу.

Тож у позитивізмі природу, включно і людську, розуміють суто дескриптивно. Таке повністю узгоджується з концепцією Homo faber.

Аргумент підміни сушого належним відсилає нас до праці Д. Юма «Трактат про людську природу» (кн. 3, ч. I, гл. I) і має назву «закон» або «правило Юма». Аргумент має підставою семантичну передумову, а саме відмінність нормативних і дескриптивних суджень і інтуїцію, що нормативні судження мають деякий елемент, який в судженнях суто дескриптивного характеру відсутній (Юм Д. Трактат о человеческой природе. Книга вторая. Об аффектах. Книга третья. О морали./ Пер. с англ. — М.: Канон, 1995. — С. 213–237).

Щоб з'ясувати, що це за елемент, необхідно спростувати аргумент підміни сушого належним. Таке спростування потребує доведення того, що поняття природи, на нормоустановчий авторитет якої ми можемо посилатися, має по суті, три значення: дескриптивне, телеологічне і морально-етичне.

У дескриптивному сенсі природа мислиться як даність, на яку людина не в змозі впливати, або як даність, стосовно якої людина здатна зайняти ту чи тишу позицію і яку вона залежно від своїх інтересів або визнає, або прагне змінити. І у першому, і у другому випадках природа має лише фактичне, але не нормативне значення; вона — суще, а не належне. Кожний, хто спробує вивести з неї будь-які (надфактичні) правові обов'язковості, ризикує скоїти помилку підміни сушого належним.

З іншої точки зору, поняття «природа» означає сукупність власне нормативних, точніше, морально-етичних даностей права. Це «раціональне природне право», чи «право розуму», в нормативному, а не просто в науково-пізнавальному сенсі, тобто коли у пошуку природно-правових принципів вдаються до допомоги «природного розуму».

У природно-правовому мисленні (особливо в особі таких ключових постатей як Платон, Арістотель, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель) аксіоматичне, що природа, до нормоустановчого авторитету якої як до останньої інстанції в змозі апелювати надпозитивна критика держави і права, не має нічого спільного з світом емпіричного, тобто з природою в дескриптивному розумінні. У вченні І. Канта про емпіричний і інтелігібелігібельний характер людини остаточно полишається натуралізм: природне право висновується не з природних прагнень та властивостей людини як *homofaber*, а із самої сутності її духу, з практичного розуму; розум тут не лише знаряддя для знаходження принципів, а їхнє джерело; він є найбільш могутня природа людини.

Отже, природу не слід розуміти суто дескриптивно; існує телеологічне і морально-етичне її розуміння.

Якщо людина за суттю своєю є природно розумною істотою, яка в змозі визнавати за фундаментальне природно-правове судження, то тоді й усі засновки цього твердження, і сам остаточний висновок з нього не можна назвати суто дескриптивними. Нормативний елемент, який вводиться у значенні допоміжного і необхідного, є як це має місце у Платона, Арістотеля,

І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, не чимось іншим, ніж справедливістю. У межах нормативних посилок справедливість визнається як дещо само по собі зрозуміле, як постулат.

Принципи справедливості — основний (свобода і рівність у свободі) та опосередковані (права людини) — задають критичний оціночний масштаб політико-моральної здатності до мислення як у сфері законодавчої діяльності, так і у сфері винесення судових рішень. У дотриманні цих принципів вбачаються насамперед мірки високорозвинутої культури аргументації. У преторіанській системі права завдання герменевтиків права в тому й мусить полягати, щоб у разі протиріччя між (загальним) принципом і (спеціальним) законом, виміряти значення того й іншого, виходячи при цьому із пріоритету принципу перед законом (Денніс Ллойд. *Идея права.* / Пер. с англ. — М.: ЮГОНА, 2002. — 416 с.).

Справедливість у позитивізмі розуміється занадто вузько і являє собою принцип формальної логіки. Однак, правова справедливість діє не як вираження формально-логічного принципу. Юрист мусить володіти не тільки суто технічним знанням свого предмета, але і повністю усвідомлювати соціальні завдання і мету права і те, як найкраще досягти їх реалізації.

Зведення права виключно до формальної логіки не тільки не реалістичне і непрактичне, але і ґрунтується на хибному дескриптивному засновку. Право у позитивізмі знає лише позитивну дію і ігнорує інший вимір права — вимір, який називається значимістю, на відміну від дієвості. У цьому й полягає різниця між нормативним підходом та дескриптивним, адже нормативні судження мають елемент справедливості, який у судженнях суто дескриптивних відсутній.

ОВЧИННИКОВА А. П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры теории государства и права,
доктор искусствоведения, профессор

О КОНЦЕПТАХ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Право как сложный культурный феномен существует в различных пластах, уровнях и структурных срезах общественной реальности. Однако можно согласиться с утверждениями, что право существует не в форме объективной реальности, а intersubъективной, так как главная черта любых культурных явлений состоит в их выражении вовне посредством языка как «символической формы» (Э. Кассирер).

Этот ракурс проблемы правовой онтологии в философии права рассматривается в связи с феноменом правовой культуры как некой

идеальной intersубъектной юридической среды существования людей. Как отмечает А. В. Поляков, правовая культура — это суммативный продукт процесса правовой коммуникации и одновременно условие ее бытия (Поляков А. В. *Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход.* — 2-е изд. — СПб., 2003. — С. 450). Между тем, в современной юриспруденции рассмотрение вопросов правовой культуры обычно сводится к анализу ее структуры и содержания, реже — к поиску выполняемых ею функций. Представляется, что ключевая проблема культурологического подхода к праву выражается в поиске тех универсалий, предельно общих понятий, система которых обеспечивает правовой культуре целостность и, одновременно с этим, глубокую субъективность. Именно здесь актуальным является рассмотрение правовой культуры сквозь призму ее концептов.

Для выявления содержания, структуры и функций концептов правовой культуры, следует определиться с пониманием самих «концептов». В философской литературе распространено убеждение, что понятие и концепт — это не тождественные элементы сознания. Так, Ж. Делёз и Ф. Гваттари указывают, что понятие недостаточно для отображения структур человеческого мышления, так как они существуют, прежде всего, в сфере логического, рационального. Между тем часто понятие «перерастает» само себя, обретает новые смыслы и интерпретации, часто отличные от первоначальных (Делёз Ж., Гваттари Ф. *Что такое философия?* — М., 1998. — С. 112). Эту мысль развивает Ю. С. Степанов, утверждая, что «концепт — это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт — это то, посредством чего человек — рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» — сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» (Степанов Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры.* — 3-е изд. — М., 2004. — С. 43). Таким образом, концепт — это понятие, расширенное в результате его существования в общественной среде, в непрерывной череде интерпретаций. Понятие без такого расширения — это предмет логики.

Такое восприятие концептов наводит на мысль, что постижение правовой культуры возможно лишь в призме выстраивания их системы, нанизывания новых смыслов. То есть, если понятия определяются, то концепты переживаются, охватывая не только логическое содержание, но и аспекты их научных, психологических, художественных, эмоциональных, различных бытовых ситуативных интерпретаций. В то же время концепты предельно минимальны и просты, поскольку человек не в состоянии усваивать большие моменты информации в короткий период времени. С этой точки зрения концепты культуры — это некие «точки доступа» к платам ассоциаций и интерпретаций, и составляют, по выражению Ю. С. Степанова, «тонкую пленку цивилизации».

Структура концептов правовой культуры предполагает их рассмотрение как многослойных феноменов, когда на каждом новом шаге постижения их смысла вскрываются все новые интерпретации. Поверхностным слоем концепта выступает его буквальное содержание. Например, если обратиться к такому концепту как закон, то его буквальное содержание выражено в понятии (закон — это официальный акт-документ, принятый законодательным органом государства в соответствии с определенной процедурой и регулирующий наиболее важные сферы общественной жизни). Следующим слоем концепта является пассивный, или исторический слой. Этот слой концепта имеет две основные характеристики. Во-первых, он находит свое выражение в коллективном бессознательном, существует в латентной сфере мышления. Во-вторых, здесь важна историческая память о концепте. Так, продолжая рассмотрение концепта «закон», важно обратить внимание на свойственное украинцам пренебрежительное отношение к законодательству как обслуживающему интересам власть предержащих. Это пассивное восприятие концепта уходит корнями в гиперактивную законотворческую деятельность в 90-ые годы прошлого века, что привело к возникновению большого числа нормативных коллизий и низкому качеству законов, в которых всегда присутствовали лазейки для широких интерпретаций.

Наибольший интерес, впрочем, представляет активный, или актуальный слой концепта. В нем находят свое выражение культурные коннотации концепта в той социальной ситуации, которая характеризует его наличное бытие. Для активного слоя концепта наиболее характерными являются уже не апелляции к традиции, а поиск новаций в постижении правовых смыслов. Продолжая рассмотрение концепта «закон» в контексте его активного слоя, можно обратить внимание на то, что современные исследователи конституируют «текучесть» догмы права (Ю. Н. Оборотов), ее подвижность и склонность к ситуативным трансформациям. Потеря догмой права своей устойчивости, во-первых, означает кризис современной правовой нормативности. Этот кризис называют также инфляцией права, которая выражена в несоответствии количества правовых нормативов социальным потребностям человека и общества, когда количество нормативно-правовых актов переходит все разумные пределы. Кризис нормативности ведет к потере легитимности и игнорированию общеобязательности законов. Эти процессы определяют актуальное содержание концепта «закон» в современной правовой культуре.

Можно заключить, что рассмотрение правовой культуры сквозь призму её концептов — это актуальный и методологически перспективный путь постижения права с позиций его феноменологической природы. Именно в контекстах правовой культуры как важнейших элементах интересующей реальности права получают свое выражение те смыслы, которые определяют его форму, содержание и действие.

СКУРІХІН С. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри військової підготовки, кандидат юридичних наук, доцент

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Вивченню правових традицій в юриспруденції приділяється все більше уваги. Серед українських учених, що займалися цією проблематикою, слід назвати Л. В. Авраменка, П. П. Богущького, В. В. Дудченко, М. В. Кравчука, М. І. Козюбру, Ю. П. Лободу, П. П. Музиченка, Ю. М. Оборотова, С. С. Павлова, П. П. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Є. О. Харитонова та ін.

Збройні Сили України є організацією, що має власну систему правових традицій. Правові традиції українського війська слід розглядати в аспекті більш широкої категорії — «військових традицій». За сферами військової діяльності їх розподіляють на: бойові традиції; традиції військового навчання та виховання; традиції військового побуту.

Для Збройних Сил України найбільш значущими є бойові традиції. До основних бойових традицій Збройних Сил України можна віднести: патріотизм; вірність Військовій присязі, шанування Бойового Прапора та Прапора Військово-Морських Сил, захист бойових знамен у бою; взаємовиручка в бою; хоробрість і героїзм у битвах; віддання військових почесей тим, хто загинув у бою; турбота про підлеглих; гуманне ставлення до переможеного противника і полонених тощо. Завдяки традиціям військового навчання та виховання забезпечується передача військовослужбовцям бойового досвіду, здійснюється їх морально-психологічна згуртованість, професійна підготовка до виконання навчально-бойових завдань. Основними традиціями військового навчання та виховання є: навчання тому, що необхідно на війні; сумлінність; взаємодопомога під час навчання; висока вимогливість командирів до підлеглих у поєднанні з турботою про них; свідомі військова дисципліна тощо. Військовий побут впливає на всі сторони військової діяльності: бойову підготовку, морально-психологічний клімат у військових колективах, стан військової дисципліни. Це обумовлює важливість військових традицій, існуючих у цій сфері. До них відносяться: підтримання військової честі, честі мундира; вміння воїнів стійко переносити труднощі військової служби; суворе дотримання внутрішнього порядку в частині; дотримання вимог військового етикету; шанування старшого за званням; лицарське ставлення до жінки тощо.

Багато з перелічених військових традицій знаходять своє пряме закріплення в нормах військового права, при цьому, вони набувають форми правових традицій.

На думку вчених, в основі військових традицій збройних сил лежать три ключові моральні поняття: патріотизм, військова гідність і обов'язок.

Патріотизм є цінністю високого порядку, визначаючим сенс і зміст військової професії. Не маючи цього почуття, неможливо бути захисником держави. Патріотизм військовослужбовців Збройних Сил України проявляється у виконанні військового обов'язку, Військової присяги, в якій безпосередньо говориться про вірність своєму народу. Вірність військовій присязі, хоробрість і дисциплінованість, повага честі і гідності будь-якої людини, у тому числі і переможеного противника, нормативно закріплені у ст. 11 Статуту Внутрішньої служби Збройних Сил України.

Багато правових традицій мають нормативно регламентований ритуальний характер. В умовах військової служби ритуали сприяють виділенню військовослужбовців в окрему соціальну групу, об'єднанню їх навколо одних і тих же цінностей, мають ідеологічний і виховний ефект.

Більшість військових ритуалів у Збройних Силах України офіційно закріплені у статутах, настановах, положеннях, інструкціях, наказах і директивах. До них належать, наприклад, ритуали, що здійснюються: під час урочистого складання Військової присяги; під час вручення Бойових Прапорів та орденів військовим частинам (кораблям); під час винесення Бойового Прапора військової частини (у Військово-Морських Силах Збройних Сил України — при підйомі і спуску Військово-Морського Прапора); при врученні військовослужбовцям державних нагород, заохочувальних відзнак Міністерства оборони України, вогнепальної та холодної зброї; при згадуванні на вечірній перевірці прізвиськ військовослужбовців, зарахованих за здійснені ними подвиги до списків підрозділів навічно або почесними солдатами (матросами); під час урочистого заступання на бойове чергування; під час військових парадів і річних свят військових частин (кораблів); під час розведення та зміни варт; під час стройових оглядів, загальних батальйонних і полкових перевірок; під час звільнення з військової служби; під час зустрічі офіційних державних осіб і безпосередніх начальників; у процесі покладання вінків до пам'ятників і могил воїнів, які загинули в боях за Батьківщину; при відданні військової шани під час поховання тощо.

Слід зазначити, що правові традиції часто є формою прояву правових звичаїв. Військове право в Україні багато в чому зазнало трансформації від звичаю до статутного права. Усі звичаї нормативного характеру, які мали значення для вирішення питань боєздатності військових формувань, бойового застосування військ, знайшли своє закріплення в законах та у Статутах Збройних Сил, прийнявши письмову форму законодавчого акта, а також у нормах міжнародного гуманітарного права, трансформованих у національному законодавстві.

Значення правових традицій у Збройних Силах України має вираження в таких аспектах: по-перше, вони сприяють формуванню єдності і згуртованості військовослужбовців; по-друге, вони наказують військовослужбовцям, що тільки почали службу, підкорятися існуючим правилам і нормам поведінки; по-третє, вони вимагають очищення рядів Збройних Сил від тих осіб, які не дотримують або порушують традиції, сприяючи збереженню чистоти рядів військовослужбовців і особливо офіцерського корпусу; по-четверте, правові традиції синтезують і нормативно закріплюють усе краще, що є в цій корпорації. Правові традиції є важливим компонентом правової культури військовослужбовців, що відбиває її специфічні особливості. За допомогою правових традицій відбувається процес консервації і трансляції правового досвіду в армійському середовищі.

Таким чином, під правовими традиціями військовослужбовців Збройних Сил України слід розуміти такі, що історично склалися і передаються з покоління в покоління професійні і моральні правила, які стали звичаєм для поведінки військовослужбовців у бойовій обстановці і в мирний час і, як правило, закріплені у нормах військового права.

ЮДИН З. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры теории государства и права, кандидат юридических наук

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК МЕТОДОЛОГИЯ ПРАВОВОГО КОНТРАКТИВИЗМА

Аналитическая философия стремится представить основные проблемы философского знания как языковые головоломки («помочь мухе найти выход из мухоловки»), а саму философию — как метатеорию языка. Методы аналитической философии, разработанные усилиями стоявшего у его истоков Л. Витгенштейна, состоят в выявлении смысла, тождественности и применения слов. И если для раннего Л. Витгенштейна основным вопросом было то, каким образом связаны реальность и язык, то в его поздних работах ответ вырисовывается с присущей позитивизму простотой: смысл слова в том, для обозначения чего его используют (Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. — М., 2011. — С. 469—471). «Не ищите смысл, ищите употребление!» — таков лозунг позднего Л. Витгенштейна и таков, следовательно, лозунг аналитической философии.

Для правового контрактивизма применение аналитической философии может стать действенным инструментом в деле постижения

феноменологии правового договора. Выявление специфики применения ключевых слов, типичных оборотов и иных формальных конструкций позволит не только обозначить тенденции развития этого элемента правовой жизни, но и продемонстрировать изменение смыслового фона права в целом. Более того, изучение содержания и значения правовых договоров в рамках тех или иных правовых систем и культур дает наглядный результат словесного выражения права, его речевого существования.

Необходимо подчеркнуть, что аналитический характер правового контрактивизма особенно ярко проявляется, если поставить вопрос о том, *что* является предметом его научного интереса. В самом общем виде, можно определить, что сфера знаний о договоре включает в себя: во-первых, понятие договора (сюда же относятся обоснования его признаков и атрибутов); во-вторых, социальные предпосылки договора как правового явления (механизмы договорного обеспечения социальной справедливости, разрешения конфликтов); в-третьих, действие договора (договор как основной механизм координации в праве); в-четвертых, учение о субъекте договора (проблемные вопросы договорной правосубъектности); в-пятых, копаративистику в сфере договорного права (исследование признаков и компонентов различных разновидностей договоров: гражданско-правовых, международных, внутрисударственных, административных, в определенных случаях — уголовно-правовых и т. д.); в-шестых, роль договора в правотворчестве и правореализации. Этот перечень не является исчерпывающим, он постоянно обогащается, наполняется новым содержанием. Очевидно, что многие из представленных направлений в рамках правового контрактивизма основываются на очевидностях. Однако эти очевидности (к примеру, «договор — это один из источников права», «договор может заключаться между несколькими субъектами» и т. д.) являются, выражаясь феноменологически, *аподиктичными*, то есть очевидное сейчас может стать сомнительным позднее, оказаться видимостью, иллюзией. Таким образом, договор сам по себе является правовым феноменом, однако поле смысловых и теоретических смыслов, окружающих его, может рассматриваться лишь в качестве гипотетического. Именно в таком контексте следует с осторожностью относиться к феноменологической редукции, вынося договор «за скобки» правовой ситуации, в которой он был заключен, реализован или же нарушен.

Особенно ярко проявляется эвристический потенциал аналитической философии для правового контрактивизма, если рассматривать устоявшиеся договорные клише как один из элементов «языковых игр». Основа теории языковых игр состоит в отказе от наивного утверждения, что смысл употребляемых слов такой же, как мы видим его в словарях. Слова следует возвращать от их метафизического употребления к повседневному употреблению, поскольку язык составляет

часть естественной истории человека. В таком необычном для юриспруденции контексте открываются весьма интересные перспективы для аналитического исследования языка договоров с выявлением истинных, порой даже метафоричных, смыслов употребляемых оборотов. Показательно, что в юриспруденции использование клише разворачивает предложенную аналитиками схему: реальное значение слова заменяется «типичным». Это диктует использование таких терминов как, к примеру, «даритель», «одаряемый», «арендатор» и т. д. На самом деле, при феноменологическом исследовании конкретного договора, может обнаружиться, что договор фиктивен, а его участники в реальном соотношении их прав и обязанностей меняются местами. При этом «типичное» значение употребляемых по отношению к сторонам слов теряет не только смысл, оно становится нелогичным. Таким образом, право также выступает своеобразным полем для языковых игр.

Следует обозначить, что развитие аналитической философии во многом предвосхитило формирование структурализма и постструктурализма. Последний стал одним из мощнейших направлений постмодернистской философии, а разработанный Ж. Деррида метод деконструкции стал базовым для исследований языковых структур. Впрочем, следует обозначить, что эти направления явно вышли за пределы феноменологии, а апологеты постмодернизма вовсе отрицали ее, равно как и герменевтику, диалектику и иные онтологические теории.

КРАВЧЕНКО С. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету заочного та вечірнього навчання,
кандидат юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Актуалізація пошуків точок перетину правової сфери з іншими площинами життя людей, що надає потужного поштовху розвитку методології права, зумовлює виникнення усе нових дослідницьких напрямів. Сьогодні можна з упевненістю говорити про мораль права, політику права, економіку права тощо. Юридизація методологічних надбань, суміжних з правознавством, суспільних та гуманітарних наук дозволяє збагатити сучасне бачення права.

Одним із нових напрямів «прикордонних» досліджень правової сфери є юридична лінгвістика, що виникла як система знань про мовні детермінанти права. Розвиваючись паралельно з загальною лінгвістикою, що здійснила прорив у другій половині ХХ ст., юридична лінгвістика не

просто продемонструвала, якою має бути мова законодавства, у чому специфіка правничої риторики та які особливості має синтаксис правової норми, але й поставила цілий комплекс питань про структурування правової сфери мовними засобами.

Прагнення до структурування реальності є невід'ємною інтенцією людської свідомості. Сприйняття образів, отримання інформації про оточуючий світ, будь-яка дія і будь-яка думка людини завжди певним чином структурована, заглиблена у вир протиріч між раціональним та ірраціональними. Не є виключенням і правова сфера як особливий зріз людського існування. Тут структурування не просто пронизує усю правову матерію, але й відповідним чином впливає на мислення та поведінку суб'єктів правової сфери, спонукаючи їх діяти тим чи іншим чином.

Правові структури, якими б масштабними вони не були, завжди перебувають одночасно у двох просторах: раціональному логічному просторі (де знаходить своє вираження те, що називають юридичною логікою) та дискурсивному просторі (у якому формується правова реальність у її динамічних характеристиках). Очевидно, що ці два простори існування права не можуть бути автономними один від одного, але так само неможливою є їх повна дифузія. На нашу думку, не буде перебільшенням твердження, що більшість сучасних інтегративних правових теорій як раз мають на меті показати взаємодію цих двох просторів.

Розглядаючи право з когнітивної точки зору, можна виявити, що єдиною реальною межею нашого пізнання у правовій сфері є мова. Людина у своєму мисленні не здатна вийти за межі мови. Як з позицій класичної юриспруденції, де панує раціонально-логічний тип правового мислення, так і в рамках некласики, що апелює до над- та ірраціонального, мова є єдиною межею, за рамки якої ми не можемо вийти. Характерною у цьому сенсі є думка про те, що робота юриста з текстами — це душа його професії. Однак мовні (зокрема лінгвістичні) аспекти буття правової сфери проблемою текстуральності не обмежуються.

На думку сучасних дослідників, основна проблема, що постала перед лінгвістикою як наукою про мову у XXI ст. — це співвідношення мови як системи та мови як діяльності (Ревзіна О. Г. Лінгвістика XXI века: на путях к целостности теории языка // Критика и семиотика. — Вып. 7. — Новосибирск, 2004. — С. 14). Ця проблема повернула філософію мови до вітгенштейнівських питань штучної та натуральної мови. Для правової сфери штучна та натуральна мова є не просто метафорами, а цілком реальними та діючими пластами його дії. У цьому сенсі складно ігнорувати проблематику невідповідності мови закону та мови права, з одного боку, та мови права й мови юристів — з іншого. Іще одна, не менш складна дихотомія з'являється при аналізі мови юридичної практики та мови юридичної науки.

Було б несправедливим вважати, що проблема мовного виміру правової сфери лежить виключно в площині лінгвістичних аспектів

правової реальності. Не менш значущим та успішним виявився проєкт англійських юристів, що спробували екстраполювати здобутки Л. Вітгенштейна, Б. Рассела та інших представників раннього логічного позитивізму на правову сферу. Саме під впливом філософії мови сформувалась аналітична юриспруденція – потужний дослідницький напрям, який цікавився насамперед питаннями лінгвістичного аспекту судочинства. Предмет аналітичної юриспруденції, на думку багатьох дослідників – природа юридичних процедур та аналіз правових аргументів у суді, інтерпретація та лінгвістичний аналіз законів.

Утім, незважаючи на значну активізацію досліджень у сфері юридичної лінгвістики та аналітичної юриспруденції, можна констатувати їх неспроможність подолати догматичні конструкції, по-перше, примату думки над мовою та, по-друге, денотата над сенсом. Фактично, на рівні дисертаційних досліджень констатуються трюїзми кількох порядків. По-перше, акцентується увага на тому, що взаємовідносини права і мови є бінарними: мова репрезентує право в знакових формах, право ж здійснює регулятивний вплив на мову; констатується суто нормативістська парадигма необхідності текстуального вираження правових норм для їх входження в мовний простір права; стверджується онтологічна єдність мови та істинності суджень. По-друге, спостерігається явне звуження методологічного навантаження, що несе в собі юридична лінгвістика, коли напрями її використання розглядаються у кількох площинах: 1) мова закону (законодавчих актів та ін.) та основні вимоги до мови закону (як різновиди офіційно-ділового стилю і як «мови в собі»); 2) риторика юриспруденції як засіб правової комунікації; 3) типові порушення лінгвоюридичних норм мови закону (мовні помилки в оформленні законодавчих актів тощо, смислова розмитість визначень, неточність і двозначність формулювань тощо); 4) двозначність тлумачень закону в поточній юридичній і судовій практиках; 5) лінгвоюридична експертиза всіх видів законодавчих актів на етапах їх складання, ухвалення та реалізації (Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении // Юрислингвистика-1. Проблемы и перспективы. – Барнаул, 1999. – С. 11–58).

На нашу думку, проблема сучасних лінгвістичних досліджень права полягає у тому, що не лише ігноруються питання правових комунікацій в конкретних мовних ситуаціях, але й відсувається на другий план проблематика методологічного характеру. Мова права як семантичний простір його існування є насамперед тим компонентом, що підтримує цілісність правової сфери, забезпечує перенесення теоретичних конструктів та концептів з рівня штучної мови юридичної науки на рівень натуральної мови правового життя. Тому можна констатувати, що структуру мови права становлять такі рівні: мова закону; мова правової доктрини; професійна мова юристів; мова процесуальних актів; мова договорів.

Таким чином, методологічна значущість лінгвістичного сприйняття правової сфери полягає у розгляді цілісності юридичної науки та практики як результату застосування єдиної мови права. Дійсно, субстанційна єдність юридичної науки та юридичної практики може бути забезпечена виключно особливими комунікативними засобами – мовою – інакше між юриспруденцією та практичною діяльністю юристів лежала б прірва.

ЧУВАКОВА Г. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО АНОМАЛЬНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

Конструкція аномалій у правовому полі України, переконливо доводить роль цього юридичного явища серед визначальних особливостей сучасного суспільства і методів перетворення діяльності в умовах ризику в один із найважливіших каталізаторів прогресу.

Аномалії у праві відображають внутрішню суперечливість правових конструкцій як детермінованих явищ. Будь-який фізичний, біологічний і соціальний процес є поєднанням протилежностей. Усе, що існує в світі, має свою антитезу: світло бореться з пільмою, матерії протистоїть антиматерія, за народженням настає смерть. Наведені протилежності взаємно обумовлені, перебувають у гармонії і тому можуть бути подолані народженням нової протилежності.

Протилежності притаманні будь-яким правовим явищам: праву суперечить неправу; повноваженню зазвичай відповідає обов'язок. З метою досягнення рівномірності (пропорційності) в праві протилежності юридичних явищ взаємодіють на засадах принципу співрозмірності (пропорційності) між обмеженнями прав та цілями. Цей принцип висуває критерій межі (результату) дій або рішень: вони не повинні виходити за межі відповідної мети. Принцип пропорційності передбачає вибір розумних, найбільш ефективних заходів для досягнення мети і завжди застосовується в сукупності з принципом справедливості, на який покладено функцію вирівнювання нерівності «преддоговірних можливостей».

Така «пропорційність» дає можливість забезпечити націленість права на затвердження у житті принципу еквівалентності, рівного несення за *рівних* умов тягаря відповідальності, усього того, що під дещо іншим кутом зору охоплюється поняттям «справедливість» і виявляється через адекватні механізми речово- і зобов'язально-правових конструкцій.

Так наприклад, у речовому праві цей принцип виявляється в праві «справедливої рівноваги», що застосовується Європейським судом з прав людини як критерій визначення пропорційності при вирішенні спорів про право власності. До цього критерію суд звертається кожного разу, коли питання стосуватиметься зіткнення суспільного і приватного інтересів, що передбачає пошук справедливої рівноваги між суспільними інтересами і захистом фундаментальних прав особистості.

Варто зазначити, що зобов'язальне право здійснює принцип збалансованості через правило еквівалентності взаємних зобов'язань сторін, яке стосується змістовної справедливості договору, але не має відношення і тому не порушує вимог «процесуальної справедливості». Договір може вважатися недійсним лише в останньому випадку і не викликає недійсності лише у зв'язку з несправедливістю змісту або нееквівалентністю (незбалансованістю) взаємних зобов'язань сторін. Такий договір матиме для них зв'язувальний характер, навіть якщо зобов'язання однієї із сторін нікчемне як «перчинка» порівняно з відповідним взаємним зобов'язанням іншої.

Так лінійні і нелінійні системи виявляють себе при здійсненні будь-якого суб'єктивного права, що становить фундаментальну категорію цивільного права. Юридично завершене суб'єктивне право являє собою симетрію, упорядкованість його елементів, завдяки чому підтримується умова існування правовідношення і досягнення його юридичної мети.

Припустимими аномальними правами слід визнавати ті з них, які не порушують справедливого балансу між вимогами загального інтересу та правом особи на «мирне володіння майном», яке включає в себе право володіння, користування, розпорядження, зокрема знищення, майна. При цьому сучасне європейське право під майном розуміє вже існуючі ясні, конкретні (реальні) економічні інтереси, що передбачає «цілком підставне очікування носія права отримати задоволення своїх вимог», з урахуванням уявлень про справедливість, добросовісність і розумність.

Аномальним правам властиві відхилення від норми в одному з елементів правовідношення — в суб'єктах, об'єкті, зобов'язальному або іншому правовому зв'язку. До аномальних прав належать зобов'язання, інші суб'єктивні права з відхиленнями:

- пов'язані з випадковим характером зустрічного надання як змісту виконання зобов'язання (алеаторні зобов'язання);
- у зв'язку із об'єктами (блукаючі і при множинності суб'єктів);
- пов'язані з об'єктом (родові, альтернативні);
- пов'язані з характером інтересу зобов'язаної особи (довірчі зобов'язання як діяльність у чужому інтересі);
- пов'язані із зобов'язальними узами (натуральні зобов'язання);
- пов'язані з метою (попередні правочини);
- предметом («невизнані» права);

– іншими відхиленнями в елементах правовідношення (переважне право, право на «інформаційну» власність).

Підводячи підсумок вищесказаного, варто зауважити, що система аномальних прав визначається існуючими різновидами ризиків. За цим критерієм сучасне право регулює як зобов'язання професійного (підприємницького та управлінського), страхового, рентного, спекулятивного, ігрового, інноваційного ризику, так і права з аномальним ризиком (зобов'язання з множинністю осіб, переддоговірні правочини, натуральні зобов'язання, юридично недосконалі права).

СИДОРЕНКО О. М.

Відокремлений структурний підрозділ «Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

ПІДХОДИ ЩОДО РОЗУМІННЯ ДОГМИ ПРАВА

Аналіз юридичних досліджень, присвячених догмі права та догматичній юриспруденції, дозволяє стверджувати про існування вузького та широкого підходів до їх розуміння.

З точки зору вузького підходу, догма права постає як сукупність вихідних начал осягнення права в рамках тієї чи іншої школи права. Таке розуміння має своїм корінням римську догматичну юриспруденцію, коли догма права розуміється як продукт логічної розумової діяльності з узагальнення та систематизації розрізнених нормативних положень. Нескладно помітити, що такий підхід пропонує під догмою розуміти доктрину права.

З вузьких позицій трактував догму права М. М. Алексєєв. На його думку, завдання догми права полягає в тому, щоб розрізнений емпіричний матеріал перетворити на логічне ціле, в якому встановлено зв'язки, розкрито протиріччя, знайдені загальні принципи та на цій основі встановлено усі можливі шляхи їх конкретного застосування. Догма права за такого підходу розуміється здебільшого як методологічний інструментарій — один з можливих, що має чіткі межі та кордони свого застосування.

Найбільш яскравим представником вузького підходу до розуміння догми права був С. О. Муромцев. На його думку, соціологія права відрізняється від загальної теорії права (в рамках якої, на його думку, й існує догма права), оскільки соціологія має справу не з узагальненням умовиводів, а з узагальненням реальних фактів і ставить собі за мету

встановлення законів. Завдання соціології права полягає в систематизації та класифікації, не у формально-логічній обробці діючого законодавства, а у відкритті соціологічних законів розвитку правової системи.

У сучасній юриспруденції вузький підхід до розуміння догми права обґрунтовував В. С. Нерсисянц. Він визначав догму права як загальноприйняті в юриспруденції (правовій доктрині чи юридичній школі) вихідні основні положення про позитивне право, його встановлення і дію.

Вузьке розуміння догми права, що виражається в її інтерпретації як певної логічної системи, що існує виключно в межах правосвідомості та на цій основі функціонує як певний засіб правового мислення, сьогодні складно вважати вдалим. Адже проблема догматичного усвідомлення права зокрема та догматичної юриспруденції в цілому полягає не в тому, щоб створити систему логічно впорядкованих понять, а в тому, щоб ці поняття мали свій практичний еквівалент.

Власне, розрив між юридичною теорією у формі догматики та юридичною практикою, який сьогодні яскраво виражений у правовій системі України, на нашу думку, виник через активні намагання сконцентрувати догму права в межах юридичної науки, законсервувати її на рівні теоретичних узагальнень.

Вихід за межі вузького підходу до розуміння догми права вимагає, відповідно, і виходу за межі нормативізму та юснатуралізму як моністичних концепцій права. На нашу думку, сучасний підхід до догми права можна базувати на ціннісно-нормативному праворозумінні, відповідно до якого право постає як історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності (Ю. М. Оборотов). На таке розуміння права ми будемо спиратися при розкритті особливостей догми права.

У цьому контексті більш вдалим, з нашої точки зору, є широке розуміння догми права, суть якого полягає у тому, що при вирішенні питань юридичної догматики ми повинні орієнтуватися не лише на норми права взагалі, принципи права взагалі, правові відносини взагалі, але й на конкретні їх прояви: *саме ці* правові відносини, *саме ці* правові норми тощо. Таке розширення природи догми права дозволяє пов'язати в єдине ціле юридичну науку та практику, а догма права стає одним з компонентів правової системи.

Як зазначає С. П. Погребняк, «можливості, що надаються правом, мають бути конкретними і справжніми (реальними), практично здійсненними, а не теоретичними та ілюзорними. Право за цих умов має розглядатися не просто як належне, а як вкорінене у практику належне, що перебуває в процесі становлення, стає частиною реальності».

Таким чином, специфічна риса широкого розуміння догми права полягає у її одночасно індуктивному формулюванні, коли структурні компоненти догматики виводяться з діючого права, юридичної практики, а також у дедуктивній обробці, коли в одиничному відшукується загальне.

Догма права, таким чином, має справу з фактичним зрізом правової реальності, тобто фіксує у знятому вигляді нормативи, відносини, принципи та постулати, що невід'ємно присутні у правовій сфері. Це дозволяє стверджувати, що догма права безпосередньо пов'язана одночасно з фактичним, нормативним та унікальним.

Специфіка сучасного розуміння догми права, як бачимо, виражена в тому, що догма права розглядається не просто як напрямок наукового осмислення правового життя. Догма права, існуючи на різних рівнях правової реальності, виражає онтологічні компоненти права. У цьому контексті висловлюються ідеї щодо того, аби розглядати догму права як одну зі складових структури права.

В контексті правового розвитку питання про структуру права пов'язується не тільки з існуванням нормативної його складової. Структура права — це не тільки сукупність його статичних компонентів, але й їх динаміка, що дозволяє їм існувати в конкретних вимірах простору і часу, а в найширшому контексті структура права дозволяє йому діяти в різних системних рамках.

Таким чином, через ознаку структурності розкривається єдина природа права, що дозволяє йому залишатися правом в абсолютно різних за специфікою, складом учасників у різних сферах життя суспільства і людини — від міжособистісних правових комунікацій до транснаціональних і глобальних правових відносин та інститутів. Розгляд права крізь призму його структурності дозволяє не лише по-новому співвіднести право, систему права і правову систему, але й розкрити його фундаментальні онтологічні основи, специфіку дії та ефективності.

Виходячи з широкого розуміння догми права, можна запропонувати таке її визначення. *Догма права — це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права і правових категорій та понять, у яких ця система відображена.*

ТКАЛЯ О. В.

Відокремлений структурний підрозділ «Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ ІМУНІТЕТИ І ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ

Звернення до проблеми порівняльного аналізу правового імунітету з іншими юридичними категоріями продиктовано тим, що функціональна придатність правових імунітетів прямо пропорційна характеру визначеності об'єкта правового регулювання, який, у свою чергу, вимагає жорсткого розмежування з об'єктами функціонального впливу інших правових категорій. Крім того, правові імунітети поряд з іншими правовими вилученнями створюють особливий правовий стан, в якому для кожного із правових вилучень надається власна «сфера відповідальності». Оптимальність правового стану в цілому залежить від оптимальності правового регулювання кожним правовим вилученням, розподіл сфер між якими може і повинен здійснюватися виключно на засадах чіткого й однозначного їх розмежування.

Окремі аспекти прояву правових обмежень та правового імунітету були предметом дослідження С. С. Алексєєва, С. В. Бобровник, А. О. Войшвила О. М. Кисельової, О. В. Малько, С. В. Мирошник, Ю. Н. Оборотов, Н. М. Онищенко, О. Ф. Скакун, М. А. Тюремкова, Ю. С. Шемшученка, але носять фрагментарний характер.

Поняття «правові обмеження» в теорії права використовується у вузькому і широкому розумінні. Широке розуміння правових обмежень пов'язується безпосередньо з визначенням права як системи загальнообов'язкових правил поведінки «людей, організацій, соціальних спільностей, які використовують процедуру, формалізоване рішення і державний примус для попередження й вирішення конфліктів...». (Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс): экзаменационный справочник / Ю. Н. Оборотов — О. : Юрид. л-ра, 2004. — 183 с.) Відповідно, право впливає на поведінку і характер діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів за допомогою різних форм, у тому числі і шляхом встановлення обмежень для їх здійснення. Таким чином, під правовими обмеженнями у широкому розумінні слід вважати встановлені у праві межі, які звужують діяльність суб'єктів, тобто здійснюють стримування неправомірної поведінки, створюють умови для задоволення інтересів контрагента (у широкому розумінні цього слова) і суспільних інтересів в їх охороні і захисті (Малько А. В. Привилегии как специфическая разновидность правовых льгот / А. В. Малько, И. С. Морозова // Правоведение. — 1999. — № 4. — С. 143–156).

До правових обмежень у вузькому розумінні слід віднести виключно правові положення, які вносять обмеження на вчинення певних дій, у тому числі і під загрозою застосування юридичної відповідальності до особи, яка відмовляється погоджувати власну поведінку із встановленими обмеженнями. На думку представників такого підходу, до правових обмежень належать фактори й умови, що перешкоджають протиправним проявам і забезпечують правомірну реалізацію заборон у формі бездіяльності. Вони характеризуються тим, що: 1) сприяють реалізації інтересів суб'єктів права, а також перешкоджають здійсненню суспільно-небезпечних намірів суб'єктів у вигляді протиправної поведінки; 2) забезпечують мотивацію правомірної бездіяльності; 3) спрямовані на вибір суб'єктом правомірного варіанту поведінки; 4) інформують про наслідки правомірного варіанту поведінки; 5) виявляються у правовій формі обов'язків, припинень, покарань; 6) забезпечують реалізацію охоронної функції права (Теорія держави і права : підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. — К. : Юрінком Інтер. — 2005. — 448 с.)

Під час проведення порівняльного аналізу правових імунітетів і правових обмежень доцільним слід використати широкий підхід до розуміння нормативних обмежень, оскільки саме він створює підстави для визначення всіх точок зіткнення двох досліджуваних правових реалій.

Ознаками правових обмежень є те, що вони: — пов'язані з несприятливими умовами (загроза або позбавлення певних цінностей) для задоволення власних інтересів суб'єкта, або спрямування на їх стримування й одночасно на задоволення інтересів протилежної сторони і суспільних інтересів в охороні і захисті; — забезпечуються діяльністю держави, оскільки супроводжуються застосуванням як заохочувальних, так і примусових засобів; — повідомляють про зменшення обсягів свобод, можливостей, прав особи, а в деяких випадках і обов'язків, що здійснюється за допомогою заборон, засобів захисту, відповідальності і тощо, що зводить різноманіття у поведінці особи до певного стану, прийняттого з точки зору соціальних стандартів; — спрямовані на охорону суспільних відносин щодо захисту індивідуальної і колективної свободи.

До правових обмежень належать окремі правові положення, які, на перший погляд, мають характер правових імунітетів, але такими визнані бути не можуть, це, зокрема, конституційні обмеження для іноземців щодо проходження військової служби у Збройних силах України.

Необхідно зазначити, що правовий імунітет характеризується різними формами свого прояву, які мають відмінний характер співвідношення з правовими обмеженнями. Так, на перший погляд, окремі положення правових імунітетів можуть розглядатися як вилучення із загальностворених обмежень у праві. Правовий імунітет у тій його частині, що передбачає звільнення осіб, які здійснюють певні міжнародні, державні і громадські функції, від юридичної відповідальності, не суперечить положенням правових обмежень, що забороняють

вчинення правопорушень, а тільки обмежують характер і порядок визначення відповіді державних установ на вчинення протиправних дій, передбачених законом як правопорушень, і ні в якому разі не позбавляє обов'язку публічних суб'єктів дотримуватися у своїй діяльності встановлених правових обмежень. Інший, більш тісний характер взаємодії спостерігається у співвідношенні звільнення від виконання окремих юридичних обов'язків, як адитивної ознаки імунітету, і правовими обмеженнями щодо виконання окремих правових положень, які можуть розглядатися і як обов'язки, і як певні гарантовані правом свободи. У більшості випадків правові обмеження мають абсолютний характер — стать, вік, і припинити їх неможливо, оскільки вони мають характер подій.

Таким чином, правові імунітети і правові обмеження характеризуються різною юридичною природою при певному співпаданні змістовних ознак, тоді як правові привілеї (пільги), маючи з правовими імунітетами загальну юридичну природу (правові виключення), відрізняються саме змістом правових положень. Чітке розмежування зазначених правових реалій створює підстави адекватного до їх змісту застосування в процесі правового регулювання суспільних відносин.

КОВБАСЮК С. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры теории государства и права

РАЗНОВИДНОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ В ПРАВОВОЙ СФЕРЕ

Институционализация представляет собой эволюцию человеческой деятельности от менее определенных форм к более определенным, от «импровизированных» к заранее известным, от разрозненных к согласованным, от индивидуализированных к общепринятым. В этой связи понятно почему именно право выступает наиболее институционализированной сферой общественного бытия и сознания, ведь известно, что в области права стремление к стабильности, точности, гарантированности поведения достигает своей вершины. Единство публичной власти как институционализированного вида социальной власти и права как институциональной подсистемы социального регулирования образует своего рода «очаг» институционализации в обществе.

Институционализация существует в двух важнейших формах, что обусловлено существованием двух основных типов институтов: нормативных и организационных.

Наиболее распространенным в современных общественных науках является нормативный подход к определению института. Сторонники такого подхода, отталкиваясь от этимологии слова (лат. *institutum* обозначает установление, учреждение, определяют институты как «правила игры» в обществе, или, выражаясь более формально, созданные человеком ограничительные рамки, которые организуют взаимоотношения между людьми.

Таким образом, социальные нормы и социальные институты — это, в сущности, одно и то же: та или иная система социальных норм образует социальный институт. Институты организуют человеческую деятельность в систему социальных ролей, устанавливая образцы поведения. Институты могут возникать и эволюционировать стихийно, когда меняются «неформальные» правила, и в результате целенаправленной законодательной политики, изменяющей «формальные» правила.

Иначе характеризуют социальные и политические институты сторонники организационного подхода. По их мнению, институт — это организация, структура, объединение людей, которое выступает как коллективный актор. Институты предполагают организации, рассчитанные на длительный период, передаваемые из поколения в поколение, «как бы по наследству».

К организационным институтам относятся, такие как правительство, парламент, т. е. эти институты, всегда имеют материальное выражение, свою организацию, четкую структуру и регламентацию. К нормативным институтам относятся: институт договора, собственности, институт чрезвычайного положения, институт выборов, референдума и др.

Исходя из наличия двух основных типов институтов: нормативных и организационных могут быть выделены два основных направления институционализации: 1) нормотворчество и 2) создание разного рода общественных и государственных организаций с целью упорядочения общественной жизни.

Процесс институционализации включает в себя три основных момента:

1. Одним из необходимых условий появления институтов служит соответствующая социальная потребность. Институты призваны организовывать совместную деятельность людей в целях удовлетворения тех или иных потребностей. Возникновение определенных общественных потребностей, а также условия для их удовлетворения являются первыми необходимыми моментами институционализации.

2. Социальный институт образуется на основе социальных связей, взаимодействия и отношений конкретных лиц индивидов, социальных групп и иных общностей. Но он, как и другие социальные системы, не может быть сведен к сумме этих лиц и их взаимодействий. К основным элементам института относятся система ценностей, норм, идеалов, а также образцов деятельности и поведения людей.

3. Адаптация индивидов и коллективов к нормативным требованиям социальных институтов, в ходе которой формируется социально-психологические механизмы, обеспечивающие стабильность и устойчивость общественной организации.

Возможны два основных пути институционализации: при первом из них институты учреждаются решениями органов публичной власти или формируются социально активными гражданами. Второй путь связан с тем, что институты формируются в практике общественных отношений, существуют в виде фактических моделей поведения и лишь затем принимают характер общего правил. Т. е. в первом случае институционализация является целенаправленным и контролируемым процессом, в то время как второй способ предполагает стихийное зарождение института.

Однако следует отметить, что на этом институционализация не заканчивается. Вновь возникший институт должен пройти проверку временем, социальная практика может существенно видоизменить закрепленные в нем модели поведения, изменить его структуру и организацию.

Специфической разновидностью институционализации в государственно-правовой сфере выступает институционализация власти. Она определяется как юридическая операция, посредством которой политическая власть переносится с личности правящих на абстрактную сущность государства. Юридическим эффектом этой операции и является образование государства как субстрата власти, не зависящей от личности правящих, как абстрактного и постоянного носителя власти.

Таким образом, институционализация в сфере государства и права может быть определена как процесс официального нормативного закрепления социальных интересов и идей или как превращение государственно-правовых явлений в устойчивые системные образования. В качестве обязательных атрибутов институционализации выступают: осознание социального интереса, его отражение в институциональной идее, официальное санкционирование института, его апробация в правовом сознании и юридической практике.

РЯЗАНОВ М. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

САКРАЛЬНИЙ ФАКТОР У ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ СЛОВ'ЯН

Розробка адекватних слов'янському суспільству напрямків політики, вибудовування пріоритетних напрямків інституціональних реформ, формулювання принципів та орієнтирів законотворчої діяльності, тісно пов'язані з вивченням рівнів архетипової обумовленості правового життя суспільства і сприяє збереженню національно-культурної ідентичності слов'ян.

Архетип правової культури — це відтворюваний із покоління в покоління первинний правовий образ, що виникає під впливом культур, вірувань, міфології та релігійних цінностей, що обумовлює розуміння правових норм, юридично значущих вчинків та відносин.

Серед архетипів слов'янської правової культури, виділяються: порядок, соборність, «центр», «перемога добра», «свій — чужий», «патріархальність», «симфонічна особистість», «герой». Відношення цих архетипів до основних архетипів слов'янської правової культури, визначали розвиток слов'янських держав та їхніх правових систем. Архетипові структури на різних етапах відтворюють основні елементи розвитку правової культури, такі як: ставлення до приватної власності, цілісність території, духовно-моральний розвиток як факт стабільності й розвитку слов'янських держав. Правові архетипи являють собою базову модель правової культури, разом із політичним, духовно-моральним досвідом народу, перебуваючи з ними в нерозривному зв'язку й органічно включені до загального ціннісно-нормативного середовища суспільства. Сама ж сукупність архетипів — це «прообрази», символи, ритуали, мотиви, сюжети, що формують фундамент правової культури нації. При цьому, якщо ментальність відтворює форму і стиль юридичного мислення, то архетипи виражають схильність до певного способу розуміння правової дійсності.

Слід виокремити кілька загальнокультурних міфологем, уплетених у сучасну правову матерію. Право кожного на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист честі й доброго імені, таємницю листування, телефонних переговорів є реципійованими елементами міфології, оскільки «ім'я» у міфології і в слов'янській, зокрема, це персональний знак людини, що визначає її місце у світі в цілому, і в суспільстві, зокрема, і може служити конкретним об'єктом при відправленні певних ритуалів. Звідси бере джерело табування використання імені пов'язане з охороною людини, його особистих речей для запобігання нанесення шкоди ззовні.

Одним з джерел усної системи філолофсько-правових понять було язичництво. Формуючись як світосприймання осілого слов'янського

населення, язичницька релігія визначала правила поведінки, спрямовані на виживання землеробської громади, формуючи відповідні звичаї, які були тісно пов'язані з релігійними нормами. Являючи собою осілі землеробські громади, слов'яни наділяли божественним значенням природні об'єкти, шукаючи шлях до гармонічного співіснування з природою, а також застосовували їх у судових процесах, як доказ правди й справедливості.

Вогонь вшановувався як стихія очищення, тому в судовому процесі застосовувалося випробування вогнем. Характерно, що кожен з Богів що уособлювали вогонь або сонце, відповідно до язичницьких уявлень, тримали в руках розпечений червоний камінь і блискавку, як символи справедливості, порядку. Прикладом тому може бути приказка: «На злодій шапка горить», такі вислови як: «гарячий учинок», «по гарячих слідах».

Важливим об'єктом була вода як вираження чистоти і праведності. Свідомостю звертання до магічної сили води з'явилося згадування про неї у Руській Правді (ст. 22). Свідомостю використання води, як стихії справедливості служить приказка «Правда у воді не тоне й у вогні не горить» або вираження «вивести на чисту воду».

Правові явища наших предків були пов'язані з культом землі. У суді таким клятвам надавали великого значення, оскільки вважали, що земля не є прихильною до того, хто запрягає їй ложно. У східних слов'ян при межових суперечках люди, що доводили свою правоту, клали собі на голову грудку землі.

У умовах архаїчного суспільства кожна людина, що була насамперед членом роду, давала їй захист. Так виник культ відповідного божества, який вважався першоосновою людського існування. Очевидно, поняття «рід» використовувалося як божество Родомисл — слов'янський Бог, який стежить за тим, щоб не було кривавих людських жертвоприносин. Співтовариство було головною виробничою одиницею в ті часи, і важливе значення мало збереження цілісності роду. Саме тому у слов'ян священною вважалася кров, і всі представники роду вважалися недоторканими.

Слід відзначити слов'янське божество Чур. Слово «чур» використовувалося у розумінні границі або межі. Асоціюючи слово «чур» із границею або межею, цікавим буде згадування слова «черезчур», тобто те, що переходить усі границі. У такий спосіб установлювалося поняття норми, рівності перед законом.

Світ стародавніх слов'ян являв собою взаємодію з навколишньою реальністю, при цьому, у слов'янських поглядах з'явилися перші уявлення про владу, як частину природи, тим самим наділяючи її сакральністю, верховністю, непорушністю, як прообраз процесу легітимації влади. Перші спроби сакралізації влади, з одного боку, і норм поведінки — з іншого, дали поштовх до формування у слов'янських народів правових уявлень.

Таким чином, правові архетипи сприяють збереженню, а також відновленню всієї самобутності й специфічності слов'янської правової традиції. Крім того, збереження правових архетипів, сприяє зміцненню правокультурного фундаменту, що є основою для відтворення національної правової системи, ієрархії образів, символів, моделей і форм правової поведінки.

ТИЩЕНКО Ю. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры теории государства и права

**МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОКИ СОВРЕМЕННОГО
УГОЛОВНОГО ПРАВА**

Современное позитивное право часто рассматривается как рациональная структура правовых предписаний, в которой каждое положение может быть логически обосновано и объяснено. Между тем, в позитивном праве можно найти множество мифологических рудиментов, которые выступают в качестве симулякров глубинных переживаний и апелляций к высшему порядку или процедуре. Эти нерациональные по своей природе представления и убеждения играют важную роль в объяснении содержания многих современных правовых норм и институтов. Так, с точки зрения правовых мифов можно охарактеризовать преступления, связанные с проникновением в жилище, клеветой и осквернением могил.

Например, ст. ст. 30–31 Конституции Украины закрепляют право каждого на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту чести и доброго имени, тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных и иных сообщений и корреспонденции. При этом ч. 2 ст. 32 Конституции запрещает сбор, хранение, использование и распространение информации о частной жизни лица без его согласия. Эти положения находят свое продолжение также в уголовном законодательстве. Так, ст. 163 Уголовного кодекса Украины устанавливает уголовную ответственность за нарушение тайны переписки, телефонных разговоров, телеграфной или иной корреспонденции, которые передаются средствами связи или через компьютер, а ст. 182 содержит состав преступления «незаконное проникновение в жилище или иного владения лица, незаконное проведение в них обыска или осмотра, а также незаконное выселение и иные действия, нарушающие неприкосновенность жилища граждан».

Представляется, что эти и подобные нормы являются рецепированными положениями древнего обычного права, охранявшими имя

человека, продукты его жизнедеятельности, личные вещи для предотвращения нанесения вреда. В свою очередь в древнее обычное право эти положения пришли из мифологии, где они были порождением так называемого «магического мышления». В магическом мышлении вещи, жилище и то, что сегодня называют «личным пространством» человека рассматривались как продолжение его тела. Посягательство на жилище — это посягательство на тело человека, на его духовное продолжение. Как утверждал А. Р. Рэдклифф-Браун, в первобытном обществе жилищу был свойственен особый тотемизм. Оно охранялось, освящалось и считалось своеобразным магическим кругом (Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. — М., 2001. — С. 112–118). В обыденном языке также можно найти отображение этого мифологического смысла, в частности, в виде поговорки «Мой дом — моя крепость».

Мифологические корни имеет также уголовная ответственность за клевету, которую несколько раз пытались внедрить в законодательство Украины по образцу Российской Федерации. Под клеветой украинские и российские законодатели понимают распространение заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство другого лица или подрывающих его репутацию. В качестве квалифицированных составов УК РФ и соответствующий законопроект о внесении изменений в УК Украины называют: клевету, содержащуюся в публичном выступлении, публично демонстрирующемся произведении или средствах массовой информации; клевету, совершенную с использованием своего служебного положения, а также клевету, соединенную с обвинением лица в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления.

Несмотря на всю спорность уголовного наказания за клевету, политическую подоплеку попыток внесения соответствующего положения в УК Украины, клевета как юридическое понятие интересна, прежде всего, с точки зрения рассмотрения мифологических рудиментов в современном законодательстве.

Выдающийся антрополог Д. Фрэзер в своей «Золотой ветви» доказывал, что древний человек полагал, будто связь между именем и лицом либо предметом и его названием вполне материальна, потому через имя магическое воздействие на индивида оказать так же легко, как через волосы, ногти и другие «телесные принадлежности», используемые в магии. А магическое воздействие ничуть не безопаснее встречи с врагом: тот, чьим именем, волосом или кусочком ногтя завладел враг, подвергается не меньшей опасности, чем тот, в кого противник готовится метнуть копьё. Поэтому здравый смысл и генетическая память требуют не проявлять излишней беспечности и употреблять свое и чужие имена как можно реже (Фрэзер Д. Золотая ветвь. — М., 1984. — С. 212).

Запрет на произнесение имени безотносительно к контексту, в котором оно употребляется, был продиктован заботой о человеке.

Соблюдение этого запрета являлось такой же необходимостью, как теперь следование правилам техники безопасности. Запрет на произнесение чужих имен нашел логическое продолжение в современных нормах, закрепляющих право каждого на неприкосновенность частной жизни. Имя древнего человека было столь информативно насыщенным понятием, так много разных смыслов было заложено в нем, что оно вполне могло служить информацией о частной жизни лица. Именно поэтому клевета в первую очередь связана с неправомерным использованием имени, когда о человеке говорят без его ведома, очерняют его магическое «я».

Мифологические рудименты, впрочем, присутствуют не только в нормах, касающихся использования имени и сопутствующим ему действиям. Так, в обычном праве многих народов существует норма, охраняющая неприкосновенность духа умершего. Эта норма вошла и в официальные законодательные акты. Так, в УК Украины это ст. 297 — надругательство над телами умерших, могилами и местами их захоронения, а также незаконное завладение телом (останками, прахом) умершего.

Важный стимул человеческого поведения — неизбежное желание остаться в памяти будущих поколений, преодоление физической смерти. Продолжение памяти о человеке всегда связано с его «овеществлением»: в виде могилы, праха, останков и т.д. Древний человек верил, что после смерти человек не покидает этот мир полностью, а начинает словно пребывать в двух мирах одновременно: мире тел и мире духов. Поэтому осквернение останков разрывает связь между этими двумя мирами, и с духом умершего больше нельзя будет общаться посредством магических практик.

Таким образом, рудиментарное отображение правовых мифов в отдельных институтах уголовного права демонстрирует глубинную культурную связь мифологического и логического мышления, их общую направленность на регулирование общественных отношений.

БАЛЬЖИК И. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры теории государства и права, кандидат юридических наук

ПРОЯВЛЕНИЕ ПРАВОВОГО ПЛЮРАЛИЗМА НА ПРИМЕРЕ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

С позиций социологического подхода, изначально признается плюрализм государственно-правовой системы, в границах которой могут сосуществовать официальное и другое право. Рене Давид считает, что «в современном мире каждое государство имеет свое право, а бывает и так, что в одном и том же государстве действуют несколько конкурирующих правовых систем. Свое право имеют и негосударственные общности: каноническое право, мусульманское право, индусское право, иудейское право». При этом, правовой плюрализм не ограничивает право государственной правовой системой, но распространяет его на различные формы институционализированных социальных организаций, таких как международное право или многочисленные формы неофициального права.

Характерно, что представители социологического правопонимания, критикуя определение права как продукта государственной деятельности, указывают именно на церковное право в качестве примера такой правовой реальности, которая не укладывается в нормативное понимание права. По существу, данный подход отрицает однолинейную эволюцию права и признает изначальную множественность форм его существования.

Следует обратить внимание, что из всех общественных институтов, только Церковь имеет специфическое церковное право, подробно разработанное еще в первое тысячелетие истории христианства и фактически действующее сегодня.

Церковное право изначально представляло собой особую правовую систему, воспринятую из Византийской империи вместе с христианством. Церковно-правовые предписания длительное время выступали фактическими регуляторами общественных отношений, начиная с ранних периодов развития государства и общества. Более того, многие из этих предписаний находили свое отражение в государственном законодательстве, оказывая в целом влияние на дальнейшее формирование и развитие отечественного позитивного права.

Существуют разные точки зрения о юридической природе церковного права. Одна из них состоит в том, что церковное право — это особая правовая система, аналогом которой может служить международное право.

Церковное право обладает комплексом признаков, позволяющих рассматривать его как специфическую нормативную систему социального регулирования.

Основные принципы христианской религии, изложенные в канонических установлениях, находят свое отражение в нормах законодательства современного государства, так как в основу многих нормативно-правовых актов были положены именно религиозные ценности. Церковное право сыграло огромную роль в процессе формирования современной европейской правовой системы. Как отмечает М. Ю. Варьяс, по существу церковное право стало первой общеевропейской наднациональной системой права; институты и правовые процедуры, порожденные этой протосистемой, опередив национально-правовое регулирование по времени своего появления, легли в основу сформировавшихся позднее национальных правовых систем Европы.

Церковное право включает в себе сочетание двух больших сфер регулирования: область внутренних и внешних церковно-правовых отношений, в основе регламентации которых лежит именно каноническое право. Церковное право включает в себя систему норм, регулирующих отношения, складывающиеся как внутри церкви, так и ее отношения с другими общественными объединениями и с государством. Сегодня, складывающаяся система взаимоотношений между государством и религиозными объединениями в Украине постепенно приобретает характер сотрудничества (партнерства) на основе разделения их функций, поэтому необходимо знание и понимание церковных норм, многие из которых складывались веками.

Подводя итог, можно сказать, что в настоящее время в Украине, наряду со светским законодательством, функционирует церковное право — самостоятельная система правовых норм, установленных органами церковной власти и регулирующих как внутренние отношения верующих по поводу духовных благ, так и различные аспекты статуса православной Церкви в обществе.

Изложенное позволяет сформулировать, что нормы церковного права, обладая признаками нормативности, являются своеобразным регулятором общественных отношений, дополняя правовые возможности государства в сфере социально-правового регулирования, при этом церковное право, независимо от его формального признания государством, является правом в собственном смысле этого слова. Отрицая монизм, плюралистический подход позволяет не противопоставлять формы права как «низшие» и «высшие», а интегрировать их в одной правовой матрице, состоящей из взаимосвязанных и взаимообусловленных правовых полей, открывая широкий спектр возможностей существования различных правовых культур.

САНДУЛЕНКО О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри теорії держави та права

ЦЕРКОВНИЙ СУД У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ

Існує прямиий зв'язок між положенням церкви в суспільстві і статусом церковного суду. Історія свідчить про чотири типи взаємовідносин держави і християнської церкви, із яких випливає відповідне значення церковного суду для суспільства: 1) повне і агресивне неприйняття церкви державою. 2) симфонічне співіснування рівно значущих церкви і держави. 3) обмеження державою повноважень і ролі церкви в житті суспільства при збереженні судової компетенції церкви, існує прорелігійна державна ідеологія. 4) декларування нецерковності держави, визнання нею церкви одним із соціальних інститутів, який не грає серйозної ролі в житті суспільства, але заслуговує лояльного ставлення влади, з урахуванням багатих історичних та культурних традицій (Коновалов А. В. О церковном праве і церковном суде: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: www.fondiv.ru/articles/60). У такій моделі церковно-державних відносин церковний суд не може мати іншої ролі, крім ролі суто корпоративного суду. Носієм подібної моделі є сьогодення Україна.

В сучасному українському законодавстві, як і в церковному праві, відсутні норми, які б могли бути розглянуті як хоча б найменші передумови для визнання церковного суду елементом судової системи, судом спеціальної юрисдикції. Діє принцип взаємного невтручання, який захищає інтереси церкви, запобігаючи втручання у внутрішні її справи нецерковних осіб і організацій, не допускаючи судових процесів, ініційованих некомпетентними особами або в провокаційних цілях. З іншого боку, п. 9 гл. 1 Статуту Руської Православної Церкви (далі — РПЦ) забороняє клірикам і мирянам, посадовим особам та співробітникам канонічних підрозділів звертатися до органів державної влади та державного суду з питань, що належать до внутрішньоцерковного життя (канонічне управління, церковний устрій, богослужбово і пастирська діяльність, призначення та зняття з церковних посад, взаємини між членами церкви по суто релігійних питаннях та ін.).

Діюче церковне законодавство містить норми, які перекликаються з нормами українського судочинства. Наприклад, не приймаються до розгляду церковним судом заяви, що надійшли від осіб, недієздатних відповідно до діючого законодавства. По-перше, саме визнання особи недієздатною відбувається в рамках окремого провадження судом загальної юрисдикції і регулюється розділом IV ЦПК України. По-друге, церковне судочинство не допускає розгляду заяв кліриків за обставинами, які стали їм відомі із сповіді (ст. 34 Положення про церковний

суд РПЦ, далі — Положення). У сфері доказування в церковному суді існують норми, що кореспондують з державною судовою практикою. Так, підставою звільнення від доказування є обставини, встановлені рішеннями державних судів, що набрали законної сили, а також протоколами про адміністративні правопорушення. Не доводяться знову обставини, встановлені рішенням церковного суду, що набрали законної сили (ст. 14 Положення). Документи або їх копії, що надаються в церковно-судовому процесі, мають бути нотаріально засвідчені, якщо вони вимагають нотаріального посвідчення згідно з державним законодавством (ст. 17 Положення).

Існують ситуації, коли діяння має ознаки адміністративного правопорушення або кримінального злочину і одночасно є правопорушенням церковним, напр. знищення релігійних святих (ст. 179 КК України). В Україні діє принцип, який забороняє залучати двічі до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, закріплений ст. 61 Конституції України. Тобто ніхто не може бути двічі покараний за одне й те саме правопорушення.

Застосування кримінального покарання завжди пов'язане з заповіданням винному моральних, майнових та інших позбавлень і обмежень, але про духовний аспект скоєного мова не йде. Особливість покарань, що застосовуються духовними судами, будь то єпископський суд чи таємний суд духівника, полягає в тому, що головною метою їх у лікуванні хворобливих станів душі самих грішників. Покаяння так і називається в канонах — «лікування» (Гріг. Нісськ. 3, Гріг. Нісськ. 8, Трул. 102) (Цыпин В. А. Каноническое право. — М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009. — С. 439). Загальна назва таких покарань — відлучення, що не є карою.

Виходячи з цього, при розгляді державними судами деліктів, які мають ознаки церковного та адміністративного правопорушення або кримінального злочину, можливим стає одночасне застосування юридичної (каральної) та церковної (відновлювальної) відповідальності з урахуванням церковних покарань та правової санкції тієї галузі права, норма якої була порушена.

Передача таких деліктів на розгляд виключно церковному суду вимагає внесення змін до чинного законодавства, і на сьогоднішній день є неприпустимим через принцип публічності в кримінальному процесі (в деяких випадках), а також через конституційне відокремлення церкви від держави та заборону визнавати будь-яку релігію державою як обов'язкову (ч. 3 ст. 35).

Зважаючи на вищесказане, можна зробити висновок, що нинішні нормативні акти РПЦ і УПЦ (МП), що стосуються церковного правосуддя претендують на роль виключно дисциплінарного статуту релігійної організації. Для мирян участь у відправленні церковного правосуддя та претерпіння накладених ним санкцій є справою добровільною.

Суд відіграє значну ідеологічну роль, виховує у громадян повагу до закону, до прийнятих у суспільстві стандартам поведінки. Ці завдання суд може виконувати тільки в умовах його правильної орієнтації, відповідності принципів його діяльності загальнолюдським цінностям, які задає Православна Церква. Однак роль і значення самого суду в Православній Церкві і державі різняться. Церковні суди призначені для відновлення порушеного порядку та ладу церковного життя і покликані сприяти дотриманню священних канонів та інших установлень Православної Церкви (ст. 2 Положення). Державне ж правосуддя охоплює більш широке коло завдань: зміцнення законності та правопорядку; запобігання правопорушенням; захист суспільного ладу, економічної та політичної систем, прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб, дотримання дисципліни праці, поваги до прав, честі і гідності громадян; виправлення і перевиховання осіб, які порушили закон.

ЛИЧКО В. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Суб'єктами стандартоутворення у судовій системі є міжнародні організації (ООН, Рада Європи та ін.) і судові органи (Міжнародний суд, Європейський суд з прав людини і т. д.), що діють у їх рамках, національна організація — Європейський Союз і судовий орган (Суд Європейських Співтовариств), що діє в його рамках, європейські організації, метою роботи яких є поліпшення ефективності діяльності системи правосуддя в національних державах (наприклад, Європейська комісія з ефективності правосуддя). Європейський характер стандартів судочинства, що забезпечується суб'єктивним складом їх створення, свідчить про орієнтири функціонування судових систем незалежно від їх приналежності до конкретних національних держав. Аналізуючи міжнародні (європейські) норми загального і спеціального характеру, можна виокремити такі основні стандарти у сфері судочинства стосовно:

1) доступу до правосуддя, який розкривається завдяки палітрі основних характеристик і принципів:

ап'юріорність звернення за судовим захистом у разі порушення прав і свобод, так «кожний в разі суперечки про його цивільні права і обов'язки або при пред'явленні йому будь-якого кримінального звинувачення

має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону»;

законність створення і функціонування судових органів передбачає, що «кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, що застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні створюватися трибунали, що не застосовують належним чином юридичних процедур, в цілях підміни компетенції звичайних судів або судових органів...»;

подолання мовного бар'єру на шляху звернення до суду за захистом своїх прав і свобод, оскільки кожна людина має право «користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо вона не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить на цій мові...»;

надання юридичної або будь-яких інших форм допомоги всім судовим інстанціям (цивільним, кримінальним, комерційним, адміністративним, суспільним тощо) і населенню з метою сприяння ефективному доступу останнього до судів;

інформованість громадськості про місце знаходження і компетенції судів, а також про порядок звернення до суду або ж захисту своїх інтересів в судовому розгляді;

2) правової допомоги, що передбачає:

закріплену у п. «с» Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. можливість людини «захищати себе особисто або за допомогою обраного нею захисника або, при недоліку у неї коштів для оплати захисника, користуватися послугами призначеного їй захисника безкоштовно, коли того вимагають інтереси правосуддя»;

відсутність розгляду економічного чинника як перешкоди на шляху використання або захисту своїх прав у будь-яких судах, правомочних виносити ухвали по цивільних, торговельних, адміністративних, соціальних або податкових справах; із цією метою будь-яка особа повинна мати право на необхідну юридичну допомогу, що охоплює всі витрати, понесені особою, якій вона надається, у ході витребування або захисту своїх прав, і, зокрема, гонорари адвокатів, мита, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад у судовому розгляді;

надання національними державами своїм громадянам (а також усім іншим фізичним особам, які мають постійне місце проживання на території держави, де відбувається розгляд) юридичної допомоги по цивільних, комерційних та адміністративних справах, незалежно від характеру суду, що здійснює юрисдикцію;

забезпечення державою особам, що знаходяться в економічно несприятливому становищі, можливості отримання необхідної юридичної допомоги і консультацій з усіх питань, які можуть зачіпати їх права і інтереси, шляхом: а) спрощення процедури надання юридичної допомоги і розгляду питання про негайне надання тимчасової юридичної

допомоги, коли така можливість є; б) обмеження кола обставин, при яких компетентні органи можуть відмовити в юридичній допомозі; в) розгляду питання про створення можливостей для неурядових організацій або добровільних організацій, що надають підтримку бідним верствам населення, надавати допомогу в доступі до судів; г) розширення участі неурядових організацій або добровільних організацій в таких квазісудових формах вирішення конфліктів, як посередництво і примирення; д) надання юридичної або будь-яких інших форм допомоги у вживанні таких методів вирішення конфліктів;

пріоритету позасудових методів вирішення конфліктів, що має на увазі обов'язок держави сприяти примиренню сторін як поза судовою системою, так і в (або) процесі судового розгляду.

Додержання державою наведених міжнародно-правових стандартів права на правову допомогу дозволить швидко та ефективно здійснювати діяльність із надання та одержання правової допомоги, стане запорукою реалізації конституційних гарантій щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, дозволить правильно та конструктивно вирішувати конфліктні питання зацікавлених осіб. Безперечно, на теперішній час існує багато проблем, пов'язаних зі здійсненням правосуддя в Україні, проте рух у напрямку міжнародних гарантій здійснення правосуддя і забезпечення прав осіб, дозволить подолати негативні явища у цій сфері, підніме систему державних гарантій на новий рівень.

БАРАБАШ Т. А.

Міжнародний гуманітарний університет,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права

КУЛЬТУРА ЗЛАГОДИ ЯК ОСНОВА ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

Спори є невід'ємною частиною природи суспільства, тому до медіації в тій чи іншій формі люди вдаються здавна. Племінне вирішення спорів в Африці, медіація в Китаї або система вирішення спорів рабами в єврейській культурі існують тисячі років. У сучасному африканському, ісламському, китайському або японському суспільстві, на відміну від західної культури, примирливі позасудові методи врегулювання спорів є первинними, тоді як суди сприймаються як альтернатива їм.

Регулювання відносин у суспільстві пов'язане з його розвитком і особливостями культури. Довгий час регулювання відносин йшло на основі сили і примусу. Право застосовувати різні методи регулювання

завжди підкріплюється панівною ідеологією, ідеологією примусу та сили, а не ідеєю згоди та вичерпання конфлікту. Створюючи інститути регулювання відносин, держава конститує владу і домінує над суспільством. Способи та методи регулювання відносин не є ригідними: вони змінюються з часом. Сьогодні затребувані непрямі способи регулювання відносин в силу того, що завершився перехід від прямого регулювання суспільних відносин до управлінського. Крім того, розширення прав і обов'язків громадянина вимагає іншого типу регулювання відносин у державі та інших методів.

Між тим в українському суспільстві домінує культура претензій, позовів і звинувачень, а культура згоди фактично забута. Учасники конфлікту спочатку займають оборонні позиції, направляють енергію не так на те, що потрібно, забуваючи про те, що їх основна мета — наприклад: відносини, строки, бюджет та ін. Закріпленню подібної культури в чималому ступені сприяла діяльність численних юристів, тому сьогодні претензії, конфлікти виникають у суспільстві так складно врегулювати використовуючи альтернативні методи вирішення спорів. Тому ідеологізація культури злагоди в сучасному громадянському суспільстві дуже важлива.

В історії України можна виявити чимало традицій, пов'язаних з позасудовими способами вирішення спорів. Так, у Запорізькій Січі важливі збори проходили у форматі кола. Обговорення питань тривало доти, поки громада не приходила до консенсусу, прийнятного для всіх її членів. Практика мирових, волосних та совісних судів у дореволюційний час, товариських судів за радянських часів також певною мірою є історичною передумовою для реанімації культури діалогу та злагоди у суспільстві.

Сьогодні в Україні вже створюються нормативні передумови для виникнення нового інституту — інституту медіації. З прийняттям відповідного законодавства держава забезпечить українське суспільство поняттям медіації, як інструментом системи альтернативного розв'язання спорів, визнає за нею статус законного позасудового способу врегулювання конфліктів.

У сфері роботи з конфліктами переговори виявилися незамінним інструментом, у вигляді медіації — єдиної технології, що дозволяє вирішувати конфлікти. Відзначаючи позитивні особливості переговорних технологій, не можна не звернути увагу на труднощі їх застосування, а саме складність цієї діяльності, необхідність серйозної підготовки, значні часові витрати, певний інтелектуальний потенціал, наявність відповідальності за прийняті зобов'язання, необхідність поваги партнера як особистості — формування тих позитивних базових принципів, які, в принципі, закладені в будь-якій культурі.

Переговори збагачують культуру і є одним із способів регулювання, що, особливо важливо, для неоднозначних і складних проблем. Вони

можуть вестися за будь-якої теми, в тому числі, не забезпеченої правовим рішенням. Вони маловитратні, дозволяють знаходити рішення або компроміс, а в особливо важких випадках приводити до перемир'я / примирення сторін.

Медіація, насамперед, є однією з різновидів переговорів. До переговорів у класичному розумінні, де учасники самостійно вирішують проблеми, долучається третя сторона в ролі посередника, що має функції організатора і помічника — гаранта комунікації, особистої незацікавленості, збереження конфіденційності. Медіатор вносить в переговори ряд важливих принципів: гуманність, нейтральність, свободу і відповідальність. Як переговорна технологія, медіація забезпечує завдання примирення, врегулювання або вирішення конфліктів.

Культура злагоди — складний продукт взаємодії держави і суспільства. Медіація може допомогти створити культуру злагоди, спираючись тільки на існуючу культуру, наповнюючи її. Відзначимо, що культура злагоди є в будь-якому суспільстві, тому що без згоди та вміння її досягати не існує і суспільства. Культура злагоди є стрижнем громадянської культури. Громадянська культура може бути представлена як на рівні всього суспільства, і тоді вона є культура злагоди — в першу чергу, злагоджених дій інститутів громадянського суспільства і держави, так і на рівні окремої особистості, де вона може бути кваліфікована в наступних характеристиках: визнання цінності згоди і справедливості в соціальному співробітництві, що може бути базуватися на публічності (публічному, відкритому і відвертому обговоренні всіх проблем), особистісному визнанні права і правових відносин, толерантності і почуття солідарності щодо інших. Орієнтація на механізми досягнення цієї згоди може дозволити організацію практики освітньої роботи з оволодіння ними, що може забезпечити її успішні результати.

Медіація як технологія вирішення конфліктів — це ресурс розвитку нової культури відносин у різних сферах. При цьому культура миру і злагоди є важливою основою формування інституту медіації. Вона може бути відновлена і укріплена через відновлення традицій і розвиток соціальних технологій, що дозволяють ефективно вирішувати конфлікти і сприяти примиренню, але при цьому варто враховувати ментальність суспільства, сучасні тенденції глобалізованого, інформаційно-комунікативного світу.

ПАВЛОВ С. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры теории государства и права, кандидат юридических наук

СУВЕРЕНИТЕТ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗМА

История государственности XXI века внесла некие коррективы в характер использования общетеоретической юриспруденцией ряда категорий и понятий государствоведения. Имеется ввиду понимание суверенитета современного государства. В интерпретации этого понятия, государствоведы часто прибегают к естественному языку. С его помощью легко констатировать, что слово суверен (*sovereign*) дополняет, по меньшей мере, слово суверенитет (*sovereignty*). Однако английское слово *sovereignty* можно переводить двояко: и как суверенитет, и как суверенность. Благодаря нашему языку можно выделить различия: суверен, суверенность и суверенитет — которые считаем, определяется следующим образом.

«Суверенитет» (*sovereignty*) — общепризнанный политико-правовой принцип и закрепляющие его институты, которые не только делают возможным существование суверенов как таковых, но также обеспечивают их устойчивое сосуществование друг с другом (Суверенитет. Трансформация понятий и практик : монография / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой; Моск. Гос. Ин-т междунар. Отношений (ун-т) МИД России, каф. Сравнит. Политологии. — М. : МГИМО-Университет, 2008. — 228 с).

Разумеется, юридическая конкретизация понятий предполагает их «доопределение» за счет свойств: территориальности, границ, конституций, легитимации и многих других современных институтов, что сейчас не является нашей целью.

Начнем с того, что предыстория формирования современного концепта «суверенитет» достаточно длительна. Достаточно широк и круг насыщенных конкретным содержанием понятий и явлений, которые вовлечены в этот процесс, начавшийся еще с античности. Начало созревания идей о этом понятии, окружено вокруг порожденной Римом идеи имперской организации. Это идеал «всемирного господства» (*pac, imperium, principatus, dominates etc.*) и «высшей инстанции», носителя этого господства (*augustus, imperator, dominus et rex etc.*), а главное, концепт «самосозидающий порядок власти или авторитета» (*auctoritas*) (С. Роккан).

Обращаясь к прошлому, мы видим, что с образованием международно-правовых систем выстраивается историческая последовательность формирования понятий. Еще в период существования западноевропейской *Respublica Christiana* по обе стороны зоны бывшего

лимеса Римской империи — возникают династические центры власти, которые формируют крупные территориальные политии — ядра первых будущих государств. Именно династические центры, а скорее всего сами династы как раз и оказались первыми актерами, к которым стало приложимо слово суверен.

Как указывает М. Вайт, первая современная международная система сложилась в северной Италии в результате лодийского мира, заключенного в 1453 году (Wight M. *System of State*. — N. J.: Humanities Press, 1977; Mattingly G/ *Renaissance Diplomacy*. — N. Y.: Dover, 1988.). Основой системы был бартольдский принцип «самого себе принципса» (*sibi princeps*) и баланс сил. В течении почти пяти десятилетий система Лоди исправно работала. Только в самом конце века в результате включения внешних сил — прежде всего Франции и Священной Римской империи — она была уничтожена итальянскими войнами. Эти войны способствовали распространению институтов и практик с юга «пояса городов» на север, а также уже в преобразованном виде из северной Италии во Францию и Священную Римскую империю. Видимо совершенно неслучайно завершившийся период итальянских войн, мир в Като-Камбрези (1559) хронологически почти совпал с Аугсбургской диетой (1555), принявший принцип «чья земля, того вера» (*cuius regio, ejus religio*). Становление этих порядков отчетливо существовало до середины XVII столетия и накладывает решающий отпечаток на Вестфальский мир.

Сегодня на международной арене «Вестфальский суверенитет» и «Филадельфийский суверенитет» юридически отсутствуют. Это обусловлено тем, что в современном мире суверенные права и полномочия государств часто ограничиваются разными факторами, объем внутренних прерогатив государств сильно сузился юридически за счет международных договоренностей, и еще больше в связи с уже сложившимися традициями и тенденциями, которые, еще не нашли адекватного теоретического и договорного (практического) отражения. Одним из обстоятельств такого процесса можно считать глобализацию.

Общепризнанного определения глобализации нет, к примеру, Л. Е. Грин, определяет ее как процесс, в результате которого мир становится более связанным и более зависимым от всех его субъектов. Происходит как увеличение количества общих для государства проблем, так и расширение числа и типов интегрирующихся субъектов.

В этой связи важно обновить некоторые теоретические константы в соответствие с происходящими современными государство образующими процессами. Имеется ввиду некая закономерность, когда многие страны начинают добровольно ограничивать себя в своем суверенитете и в своих суверенных правах без создания ранние известных форм, в обмен на то, что можно определить как признак нового мирового правопорядка и иной роли государства в нем. В тоже время, заметно

ослабление власти государств, оно происходит под влиянием мощных экономических процессов, которые не всегда идут однолинейно и только в одном направлении.

Системность тенденции добровольного сокращения современным государством объема своих полномочий является достаточно частым, особо это заметно в формировании, так называемой «долговой» функции государства. Возникновение в наше время возможности получения всевозможных кредитов от иностранных государств и международных организаций, порождает в современных государствах неосознанную склонность к долговым основам существования. Но это только одно слишком явное последствие потребительской зависимости современных государств, иные последствия носят более глубокий социальный характер. Достаточно посмотреть на те области, в которых сократились суверенные полномочия государств, взамен на права разрабатывать, хранить и испытывать те или иные виды оружия; устанавливать пошлины, налоги и определять их размеры; запрещать и поощрять ввоз и вывоз товаров (капитала) и проводить какие-то виды деятельности, создавать определенные виды промышленности и т.д.

С указанного следует и то, что концепт государства Вестфальского типа — всегда признавалось главным в суверенитете, право войны и мира, ныне уже под международным контролем. Конечно в этом случае можно сослаться на 50 летний Манифест Рассела и А. Эйзенштада, что искоренение войн потребует мер по ограничению национального суверенитета, которые будут ущемлять национальную гордость. Но следует отметить, что не все государства современного мира ограничены в национальном суверенитете на право ведения войны, достаточно вспомнить страны НАТО с США и Российскую Федерацию.

Исходя из этого, можно отметить, что мир становится свидетелем некоего нового этапа государствообразования, когда роль и сущность современного государства приобретет иной социальный и правовой сенс.

ДЖУРАЄВА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Сучасний розвиток суспільства й держави характеризується тим, що інформаційні процеси стали необхідним атрибутом забезпечення діяльності державних органів, установ і громадян. За своєю значимістю інформаційні ресурси, поряд з природними, фінансовими, трудовими та іншими, становлять один з важливих потенціалів держави й суспільства. Інформація постійно перебуває в обігу в соціальному середовищі, задовольняючи при цьому потреби особи, суспільства й держави. Однак, ролі держави в інформаційному просторі на сьогоднішній день достатньої уваги не приділяється.

Дослідження інформаційної функції вимагає детального розгляду категорії інформаційного простору та пов'язаних із нею категорій інформаційної сфери, інформаційних ресурсів, інформаційного суверенітету, інформаційної безпеки держави.

Глобальна інформаційна цивілізація, що формується на рубежі останніх тисячоліть, визначила інформацію своїм базовим параметром. Звідси випливає, що різні інформаційні системи і мережі телекомунікацій, виступають як підсилюючий фактор суспільства і держави. У той же час вони виступають послаблюючим фактором, оскільки стають основним засобом в економічній, політичній, ідеологічній, військовій боротьбі супротивників і опонентів, важелем руйнування національної культури, спотворення свідомості суспільства та майбутніх поколінь, простором для скоєння різного роду злочинів (Джунь І. Інформаційна небезпека як складова глобалізаційних процесів /Іван Джунь // Актуальні проблеми європейської інтеграції. — 2008. — Вип. 3. — С. 559).

Рух до інформаційного суспільства для будь-якої держави — поступовий, тривалий у часі, але неминучий процес. Україна у цьому процесі значно відстає від розвинутих країн, проте це надає їй можливість на прикладі інших зрозуміти роль держави у цілеспрямованому формуванні засад інформаційного впливу.

Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційного суспільства, яка представлена результатами діяльності всевітньо відомої школи кібернетики, засновником якої був видатний український вчений В. М. Глушков; сформованими на початку 90-х років минулого століття Концепцією та Національною програмою інформатизації; досягненнями у галузі створення різноманітних інформаційно-телекомунікаційних технологій, загальнодержавних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення.

Враховуючи важливість питання, що розглядається, в Україні зроблена відповідна законодавча база, яка постійно оновлюється і доповнюється. Сьогодні у вітчизняному законодавстві виписані основні завдання щодо розвитку інформаційного суспільства до 2015 р.

Так, у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.: Закон України № 537-V від 09.01.2007 р. //Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 12. — Ст.102.) зазначається, що одним з пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток держави інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається одним з пріоритетних напрямів державної політики (Микулець В. Ю. Правові аспекти формування єдиного інформаційного простору в Україні /В. Ю. Микулець // Право і суспільство. — 2012. — № 2. — С. 174.).

У межах здійснення інформаційної функції держави, необхідності контролювати об'єм та зміст інформації, що існує в державі та надходить з-за кордону, вирішення питання того, до яких меж має функціонувати інформація, що надходить з інших країн, який обсяг вона має займати в національному інформаційному просторі, виникає проблема забезпечення інформаційного суверенітету. Завданням держави є не лише збирання, накопичення та обробка, а також і розповсюдження інформації на території країни, своєчасне та повне доведення інформації до громадян, розвиток інформаційної інфраструктури держави, при цьому враховуючи національні, суспільні інтереси (Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. — Одеса: Фенікс, 2012. — С. 335).

Недосконалість правових механізмів гарантування інформаційних прав суб'єктів є передумовою для певних зловживань в інформаційній сфері, а невизначеність правових механізмів щодо порядку і правил обмежень цих прав у сферах діяльності, пов'язаних з інформацією з обмеженим доступом (крім державної та банківської таємниць), створювало і надалі створюватиме основу для соціальних конфліктів. Отже, з одного боку, законодавство України, що регулює інформаційну сферу, є достатньо розвиненим, а з іншого — окремі норми

раніше прийнятих законів стають застарілими і не завжди адекватно і повною мірою відповідають реаліям життя, що динамічно змінюється. Парадигма розвитку інформаційної сфери потребує нового нормативного оформлення, необхідним є вироблення та вдосконалення параметрів державної інформаційної політики (принципів, функцій, цілей, завдань, основних напрямів тощо) та чітке визначення механізмів її реалізації.

ТАРОЄВА В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНТРОЛЬНОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ

Контрольна діяльність ґрунтується на певних принципах.

У науці та практиці конституціоналізму визначені як загальні принципи здійснення контрольної влади, так і інституціональні, наприклад принцип імперативності, реординації і т. ін. Але це не означає, що вищезазначені принципи буквально сформульовані в законодавстві та, насамперед, в Основному Законі. Отже, у науці під принципом розуміють основні, вихідні положення певної теорії, вчення, науки, тому він може бути як явним, так і не явним, а також інтуїтивним. У правовому аспекті принципи можна визначити як принципи-реалії і принципи-ідеї. Принципи-реалії відображають основу функціонування відповідного суспільства і держави, а принципи-ідеї — тільки уявлення про те, які суспільні результати повинні бути досягнуті в майбутньому. Перші з них реально відображають ті суспільні відносини, що вже склалися в державно-правовій практиці (наприклад, принцип поділу здійснення влади), а другі є основою і визначають напрями розвитку суспільства і держави (наприклад, принципи-ідеї, виражені нормами про те, що Україна є демократичною, правовою, соціальною державою). Принципи права, з точки зору їх нормативного закріплення, бувають двох видів: принципи-норми і принципи, що виводяться з правових норм шляхом їх тлумачення, роз'яснення і з'ясування. З розвитком контрольної влади, безумовно, виникнуть і одержать як соціальне, так і юридичне закріплення нові її принципи. При цьому пріоритетними є, звичайно, загальні принципи, що були перераховані вище, властиві всім чи більшій частині форм здійснення контрольної влади. Відповідно, у теперішньому розумінні правової держави загальними принципами контрольної влади, що мають певне вираження й у чинній Конституції України, можна назвати:

– незалежність контрольної влади. Вона може забезпечуватися способами, аналогічними тим, що застосовуються при формуванні й діяльності інших галузей влади;

– принцип об'єктивності контролю передбачає аналіз реальних фактів і всебічність їх розгляду. І хоча будь-яке управлінське рішення несе в собі елемент суб'єктивності, однак воно має базуватися на об'єктивних, реальних фактах. Так, і контрольна діяльність повинна ґрунтуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність контролю впливає з точного вивчення фактів і документів, заслуховування пояснень, що перевіряють зацікавлені особи, проведення необхідних підрахунків, аналізів, вимірів, зіставлень, виявлення причин порушень, недоліків чи помилок. І лише узагальнення всіх отриманих у такий спосіб даних і приводить до правильних, обґрунтованих висновків, виробляє вміння дійти до суті заради встановлення істини. Усе це дає можливість знайти правильне рішення при усуненні порушень чи запобігті небажаним наслідкам;

– дієвість контролю складається з реальних наслідків виявлення порушень чинного законодавства, прийнятих норм і правил. На нього покладений обов'язок не тільки виявити допущені порушення, але й глибоко їх проаналізувати, зробити висновки про можливі наслідки, пустити в хід державний механізм захисту. Призначення контролю полягає у створенні передумов і здійсненні управлінської діяльності, виходячи з інтересів людини і суспільства, запобігання неправомірній діяльності органів управління і посадових осіб. Принцип дієвості контролю покладений в основу реагування органів контролю, усієї системи контролю шляхом вжиття відповідних заходів самостійно або передачі результатів і висновків уповноваженим органам для прийняття рішень;

– контрольна галузь влади повинна бути максимально деполітизована. Для формування правової держави потрібна активна контрольна влада, що забезпечує охорону закону поза залежністю від політичних пристрастей і політичної доцільності. Тільки така влада змусить службовців держави і політиків поважати закон і діяти чітко в його рамках;

– контрольна влада зобов'язана діяти на основі принципу гласності. Всі результати її перевірок повинні публікуватися у спеціальному віснику, винятки можуть складати тільки дані, що належать до державної таємниці;

– спеціалізація органів контрольної влади при здійсненні різних перевірок, виявленні та розслідуванні фактів правопорушень, які скоїли посадові особи державних органів;

– системність контрольних органів. Контрольна влада повинна складатися із системи органів, що виконують різні контрольні функції і мають різний об'єкт контролю;

- законність. Контрольні органи зобов'язані діяти на основі спеціального закону про систему контролю і контрольної влади з дотриманням законодавства України;
- відповідальність. Контрольні органи повинні гарантувати надійність наданої ними інформації і нести відповідальність за подання недостовірної інформації;
- при здійсненні контролю необхідно дотримання принципу систематичності, регулярності. Це вносить певний порядок і дисципліну в роботу як того, кого контролюють, так і того, хто здійснює цей контроль. Крім того, систематичний контроль дає можливість краще орієнтуватися в конкретній галузі управління і постійно аналізувати стан справ, а також виявляти недоліки в контрольній діяльності, відшукувати резерви чи запобігати різним наслідкам. Принцип регулярності контролю стимулює саму контрольну діяльність щодо підвищення ефективності й позитивного впливу на досягнення результату. Створюючи сильну дієздатну державу, не слід забувати про її основне призначення — надійно захищати інтереси і права людини. Для цього необхідно сформувати відповідний механізм, який би створював умови реалізації, способи захисту цих прав і сприяв би подальшому їх здійсненню.

КОЛОМІЄЦЬ О. В.

Міжнародний гуманітарний університет,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МИТНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Функціонування сучасної держави визначається тим, які принципи і напрями діяльності визначають її соціальну сутність у конкретному суспільстві. Незважаючи на те, що теорія функцій сучасної держави є доволі популярним напрямом загальнотеоретичних юридичних досліджень, слід звернути увагу на те, що визначення цього поняття не завжди відповідає реаліям державного життя. Вважаємо, що функції сучасної держави слід розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями діяльності держави в ключових сферах життя суспільства. До таких ключових сфер можна віднести, на нашу думку, такі: економічна, соціальна, правова, зовнішньополітична, культурна, екологічна тощо. В межах реалізації діяльності в цих сферах знаходять своє вираження конкретні функції, здійснювані у відповідній формі. У рамках кожної сфери діяльності держави знаходять своє вираження її конкретні функції. Зокрема, діяльність держави в економічній

сфері передбачає реалізацію таких функцій як бюджетна, антимонопольна, податкова, митна тощо.

Таким чином, функції держави завжди є конкретними напрямками діяльності держави, що дозволяє зняти поширене теоретичне протиріччя, коли функціями називають несумісні за масштабами явища (наприклад, економічна функція та функція реалізації антидемпінгових заходів). Якраз діяльнісний підхід дає змогу розглядати окремі інституційно відокремлені та нормативно оформлені напрямки діяльності держави як її функції. З цієї точки зору формування митної функції має зумовлюватися не лише наявністю спеціалізованої системи органів та її нормативно-правовою інституціоналізацією, але й тим, що реалізація митної функції безпосереднім чином пов'язана з митною справою.

Важливо підкреслити, що саме через поняття митної справи держави та предмета митної справи дискусії переходять до проблеми формування «державних митних функцій», «митних функцій публічної влади» тощо. Одна з головних проблем, яка постає при теоретичному обґрунтуванні митної функції держави, полягає в тому, що сьогодні тривають дискусії щодо того, чи може митна справа здійснюватися лише державними органами, чи також є сферою діяльності недержавних суб'єктів.

Видається, що саме в цьому контексті слід розглядати співвідношення між поняттями «митна справа» та «митна функція держави». Справедливими є зауваження, що митна справа є сферою публічною, а не державною. Тут можна навести слова Ю. О. Тихомирова, який пише, що сьогодні поняття публічності в суспільстві має бути осмислене повному, без зведення його до забезпечення лише державних інтересів і з розумінням під цим загальних інтересів людей як різного роду угруповань, об'єднань (у тому числі й територіальних колективів самоорганізації, саморегулювання й самоврядування) (Тихомиров Ю. А. Публичное право. — М., 1995. — С. 3–33). Те, що здійснення митної справи виходить за межі функціонування винятково структури митних органів підтверджує той факт, що митні брокери, як правило, представлені недержавними структурами.

З теоретичної точки зору зміст митної функції сучасної держави становить митна справа, а її форма виражається у структурній організації митних органів (інституційний аспект форми) та засадах митної політики (нормативно-правовий аспект форми). Митна справа може бути визначена з точки зору трьох основних підходів: політичного, управлінського та діяльнісного.

З точки зору політичного підходу митна справа розуміється як сукупність різноманітних засобів впровадження митної політики, що забезпечують економічну охорону кордонів держави. Але своєю чергою митна політика не є тотожною митній справі, оскільки здійснюється і за її межами у тому числі. При цьому митна справа має внутрішній (захист вітчизняного товаровиробника, національної економіки в цілому)

та зовнішній (створення найбільш сприятливих умов для участі в міжнародному торгово-економічному обігу) аспекти (Сандровский К. К. Международное таможенное право. — К., 2000. — С. 7–9).

Для управлінського підходу характерним є розгляд митної справи як функції управління, що полягає в аналізі об'єктивної і достовірної інформації щодо ситуації у відповідній сфері зовнішньоекономічної діяльності, перевірки стану виконання управлінських рішень, покладених завдань та установлених нормативних приписів, нагляди за дотриманням норм і встановлених стандартів при переміщенні громадянами та юридичними особами товарів та предметів через митний кордон країни (Гребельник О. П. Митна справа. — К., 2010. — С. 12).

З позицій діяльнісного підходу митна справа має два основних виміри — теоретичний та практичний (Карамбович І. М. Теорія митної справи: вихідні засади аналізу // Економіка та держава. — 2006. — № 1. — С. 24). На практичному рівні ми маємо справу з конкретною предметною діяльністю митних органів, у той час як теоретичний рівень митної справи передбачає відображення практичної діяльності в логічних конструкціях та зв'язках, тобто у категоріях митної справи. При цьому важливо констатувати, що митна справа є первинною структурою, у той час як митна політика — вторинною. Це зумовлюється тим, що митна справа є особливим видом професійної діяльності, а митна політика — це один з етапів теоретико-політичного осмислення цієї діяльності.

Між тим слід підкреслити, що митна справа є не логічною передумовою митної функції сучасної держави, а її змістовною передумовою. Це означає, що за допомогою митної справи знаходить своє вираження державна митна політика як стратегічна система нормативно-правових засад переміщення через митний кордон товарів з метою захисту економічних інтересів держави.

Це дозволяє стверджувати, що існування митної справи слід розглядати як фундаментальну підставу для виокремлення особливої функції держави — митної. При цьому вона має розумітися як нормативно та інституційно відокремлений напрям діяльності держави, що виражається у створенні та реалізації нормативно-правових засад переміщення товарів через митний кордон та контроль за їх виконанням з метою забезпечення економічних інтересів держави. Слід підкреслити, що існування митної функції як окремого напрямку діяльності держави є необхідною складовою реалізації суспільних інтересів в економічній сфері.

ВОЛОЩУК І. В.

Міжнародний гуманітарний університет,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права

ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ЗАХИСТІ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Питання захисту такої особливої і, напевно, найбільш вразливої частини населення планети як діти виникло у зв'язку з Першою світовою війною та подальшим зростанням числа міжнародних збройних конфліктів. Зазначимо, що це питання було ініційовано громадськими діячами, а не державними інституціями, зокрема, англійською громадською організацією «Рятуймо дітей» та її лідером Е. Джебб. Саме так було покладено початок міжнародно-правового захисту прав та інтересів дітей у рамках Ліги Націй, а потім процес відбувався паралельно із загальною міжнародно-правовою регламентацією прав людини під егідою Організації Об'єднаних Націй. Ці процеси знаходилися в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності.

Декларація прав дитини (Женевська декларація), прийнята 26 вересня 1924 на п'ятій асамблеї Ліги Націй була досить лаконічною, хоча і включала в себе на ті часи головні охоронювані законом права дітей. Проте, слід зазначити, що у формулюваннях принципів взагалі відсутній термін «право». Декларація була сформульована від імені «чоловіків і жінок всіх країн світу», тобто від імені суспільства. У Декларації говорилося про їх «обов'язок», але нічого не говорилося про зобов'язання держави щодо створення особливих умов для дітей. Інакше кажучи, Декларація прав дитини була по суті актом, зверненням до громадянського суспільства, а не нормативною основою діяльності держав у сфері захисту прав дитини.

Після Женевської декларації протягом тривалого періоду, аж до прийняття в 1948 році Загальної декларації прав людини, фактично не було міжнародно-правових актів, присвячених юридичному захисту дітей і підлітків. Необхідно відзначити, що і Загальна декларація 1948 також не містила спеціальних положень про захист дітей, крім вказівок на те, що материнство і дитинство мають право на спеціальну допомогу і підтримку, а діти, що народилися як у шлюбі, так і поза ним, отримують однаковий соціальний захист.

Внесок Загальної декларації прав людини настільки вагомий, що може бути поширений на різні категорії людей, в тому числі і на дітей. Тому все, сказане в Загальній декларації про право особи на захист її життя, здоров'я, гідності, свободи, безпеки, про гуманістичні цілі освіти і виховання, про обов'язок держави і суспільства піклуватися про добробут сім'ї, має бути віднесено і до захисту відповідних прав дітей.

Якщо в Декларації прав дитини 1924 діти розглядалися виключно як об'єкт захисту, то вже після прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року прослідковується тенденція визнання дитини як суб'єкта прав.

Знадобилося чимало часу, щоб після прийняття Загальної декларації ввести в дію міжнародно-правовий акт, спеціально присвячений правовому захисту дитинства. Таким актом стала прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1959 році Декларація про права дитини. Найважливішим у Декларації 1959 було те, що в її положення вже включені слова «право» і «мати право». Саме ця обставина зумовила розроблення, ухвалення та ратифікацію більшістю країн світу Конвенції про права дитини 1989 р. Серед іншого вона містить норми, що покладають на державу та суспільство обов'язки щодо захисту прав дитини під час війни.

Спеціальний правовий захист дітей під час війни знайшов своє відображення в Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р., та Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікованому Україною у 2004 р. Зокрема, останній з перерахованих актів встановлює обов'язок держави-учасниці вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, хоча й не забороняє призов на військову службу молодших осіб. Заборона використання неповнолітніх поставлена не тільки державі, але й іншим збройним групам, відмінним від збройних сил держави.

Ратифікація Факультативного протоколу Україною стала, серед іншого, результатом громадських ініціатив, зокрема, адвокаційних акцій організацій, що своєю метою мали захист прав дитини.

Відмітимо, що захист прав дітей під час збройних конфліктів зазначено також IV Женевською конвенцією, згідно з якою діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень, що стосуються поводження з захищеними особами, зокрема щодо дітей забороняються тортури, тілесні покарання, медичні та наукові дослідження, колективні покарання, репресалії, заходи залякування або терору, взяття заручників, незаконна депортація тощо.

IV Женевська конвенція містить також спеціальні положення про захист дітей від наслідків воєнних дій. Для них можуть створюватися спеціальні санітарні або безпечні зони, вони мають бути евакуйовані з обложених або оточених зон.

Дослідивши резолюції Ради Безпеки ООН, можна визначити шість основних грубих порушень прав дітей в ході війни, кваліфікувавши їх у якості порушень гуманітарного права. До цієї категорії злочинів слід віднести вбивства і зґвалтування дітей, їх викрадення, залучення дітей

до участі в бойових діях у тому числі в якості комбатантів, використання їх як сексуальних рабів, напади на школи та шпиталі, а також створення перешкод на шляху надання гуманітарної допомоги (Международные акты о правах человека: Сборник документов / сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. — 2-е изд., доп. М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА М), 2002).

Сьогодні зростає актуальність тематики вдосконалення правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів, у тому числі конфліктів неміжнародного характеру. Події у Руанді показали, що, поперше, суспільні інституції несуть свою частку провини у розв'язанні таких конфліктів, жертвами яких нерідко стають діти (прикладом тому стали ЗМІ Руанди, які методично пропагували геноцид народу тутсі). По-друге, ініціативи громадянського суспільства щодо захисту прав дитини є дієвими та своєчасними лише за умов сприйняття їх державними інституціями.

ГРИГОРОВА Г. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

ВІДНОВНА ФУНКЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ)

Категорія «функції юридичної відповідальності» визначається як основні напрями вираження цілей юридичної відповідальності та засобів її впливу на суспільні відносини. Доречно погодитись із твердженням про те, що відмінна риса функцій юридичної відповідальності, полягає в їхньому цільовому призначенні. Суспільство ставить суспільно корисні цілі та використовує юридичну відповідальність як один із засобів їхнього досягнення. При цьому кожній функції або декільком функціям відповідає певна суспільно корисна мета (Шевченко А. Відновлювальна функція юридичної відповідальності / А. Шевченко, О. Стрельник// Публічне право. — 2012. — № 4. — С. 270).

Традиційно до функцій юридичної відповідальності відносять карну, регулятивну, превентивну, відновну та виховну функції.

Дослідження відновної функції юридичної відповідальності доречно проводити саме у контексті ювенальної відповідальності як галузевої, адже зазначена функція є однією із пріоритетних для ювенального права в цілому.

Відновна функція юридичної відповідальності проявляється у приведенні правовідносин у стан максимально наближений до того, який

існував до настання юридичного факту, який потягнув за собою настання юридичної відповідальності. Д. А. Липинський до засобів реалізації відновної функції у юридичній відповідальності відносить наступне: фіксація в правових нормах обов'язків правопорушника відновити заподіяну шкоду, засудження (осуд) правопорушника, примус правопорушника до відновлення заподіяної шкоди, обов'язки компетентних органів примусити правопорушника до відновлення заподіяної шкоди (Липинский Д. А. Соотношение функций права и функции юридической ответственности // Правоведение. — 2004. — № 3. — С. 144–155).

Відновна функція ювенальної відповідальності проявляється, насамперед, у застосуванні правових засобів ресоціалізації неповнолітнього правопорушника та залучення його до відшкодування заподіяної шкоди (за наявності такої). Визначальним тут є спонукання неповнолітнього до участі у відновних заходах не шляхом примусу а із застосування переконання задля формування в нього у майбутньому позитивної правової поведінки.

Відновний підхід в ювенальному судочинстві з 70–х рр. ХХ ст. розвивається у багатьох країнах світу. Україна на цей час знаходиться тільки на етапі формування національної моделі відновного правосуддя. На необхідності розвитку відновного правосуддя, в тому числі — щодо неповнолітніх — наголошено в Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361.

Реалізація відновного підходу у ювенальній відповідальності у різних країн має відмінні організаційні форми, серед яких, зокрема, участь у ювенальних та сімейних конференціях, створення спеціально орієнтованих на вирішення ювенальних справ соціальних служб, залучення неповнолітнього до громадських робіт задля відшкодування шкоди, створення спеціалізованих ювенальних судів.

Відновні програми передбачаються у структурі австралійської моделі ювенальної юстиції, що окрім розгалуженої системи самих ювенальних судів передбачає застосування альтернативних заходів покарання, що направлені на відшкодування шкоди шляхом застосування механізмів реституції та репарації. Одним із таких заходів є механізм, що отримав назву «Сімейні конференції», які мають на меті спільне обговорення членами сімей неповнолітніх злочинців та їх жертв питання щодо адекватної форми відшкодування завданої шкоди (Ведерникова, О. Н. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом / О. Н. Ведерникова // Российская юстиция. — 2005. — № 3. — С. 46). Аналогічними за принципом дії є запроваджені нідерландською моделлю ювенальної юстиції угоди Halt (від англ. — «стоп»), що спрямовані на впровадження альтернативної ніж карна відповідальності неповнолітніх. Така відповідальність полягає, у першу

чергу, у проведенні бесід із неповнолітнім та його батьками, публічних вибаченнях самого неповнолітнього перед потерпілим, а у разі необхідності відшкодуванні спричиненої шкоди. Головною спрямованістю таких програм на думку розробників даної концепції є саме спонукання неповнолітнього до вибачення, що ініціює зміни поведінкового типу неповнолітнього та застерігає його від майбутнього рецидиву (Волхауз А. Актуальні розробки проєктів з відновного правосуддя для неповнолітніх у Нідерландах/ А. Волхауз, Е. Вірсма// Відновне правосуддя в Україні. — 2008. — № 2. — С. 69–70]

Методика таких програм відповідає позиції зазначеній у Керівних принципах запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи), де наголошується, що сім'я є основним елементом, що відповідає за первинну підготовку дітей до життя у суспільстві, а влада має створювати такі умови та програми за допомогою яких батьки можуть приймати найактивнішу участь у вихованні дитини та вжитті заходів щодо подолання нестабільності та конфліктних ситуацій у житті дитини.

Підсумовуючи, слід зазначити, що відновна функція юридичної відповідальності є однією із провідних у процесі реалізації ювенальної відповідальності, адже має на своїй меті не тільки відновлення первісного, існуючого до правопорушення правового положення, а й включає залучення неповнолітнього як активного суб'єкта у процесі такого відновлення, що направлено на превенцію його делінквентної поведінки у майбутньому.

КРАСЮК І. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри теорії держави і права

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ — КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

На сучасному етапі розвитку української держави багато уваги приділяється принципу верховенства права. Але, на жаль, це, в свою чергу, призвело до того, що вітчизняні науковці майже обходять стороною принцип верховенства закону, або зовсім заперечують його існування (Див: Головатий С. «Верховенство права» у розумінні українських вчених // Українське право. — 2002. — № 1. — С. 8–27; Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33). — С. 96–113; Головатий

С. И Верховенство права : глухі кути вітчизняної юридичної доктрини // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. — 2008. — Т. 77. — С. 31–36; Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки // Право України. — 2010. — № 4. — с. 206–219.).

Одна з найважливіших проблем існування правової реальності виражена в її вихідних началах, ідеях, що керують, іншими словами — її принципах. При цьому в юриспруденції відокремлюють принципи, що становлять утримування наукової й професійної правосвідомості, практичного досвіду різних правових культур. Ці принципи часто іменуються правовими принципами, серед яких виділяють принцип верховенства права та принцип верховенства закону.

Принцип верховенства права є явищем не тільки національних, а й міжнародних правових систем. Він був і є предметом багатьох наукових досліджень, але, незважаючи на це, проблема залишається актуальною, тому що, на думку Ю. Шемшученка, «істотною вадою у дослідженні сутності верховенства права є відірваність цього поняття від реалій життя, надання йому значення самостійної абстрактної й містифікованої ідеї.» На цьому ґрунті виникає протиставлення принципів «верховенство права» і «верховенство закону», гіпертрофується значення першої з них і звучать навіть рекомендації відмовитися від вживання як у теорії, так і на практиці категорії «верховенство закону» (Принцип верховенства права : проблеми теорії та практики : моногр. : у 2 кн. / за заг. Ред. Ю. С. Шемшученка [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] / відп. Ред. Н. М. Оніщенко. — 2008. — Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. — 344 с; с. 6).

На відміну від принципу верховенства права, принцип верховенства закону має більш конкретизований характер. На наш погляд, можна виділити такі елементи принципу верховенства закону:

- верховенство Конституції, яка є основним законом у державі;
- встановлення вищої юридичної сили, пріоритету законів у всій системі джерел права.
- особливу процедуру прийняття й зміни закону — ця процедура має бути передбаченою лише в основному законі;
- обов'язкову відповідність усіх інших джерел права закону;
- наявність механізмів реалізації й захисту закону;
- закріплення в конституційній формі дотримання принципу законності, який відображає насамперед обов'язок всіх дотримуватися Конституції і законів;
- конституційний нагляд за дотриманням законів, що забезпечує несуперечність усієї законодавчої системи.

Саме за принципом верховенства закону формується ієрархічна система джерел права. Жоден суд не приймає рішення, посилаючись на право як таке. У всіх випадках він керується конкретною статтею

Конституції України, статтями відповідного закону, кодексу чи іншого нормативно-правового акта. Але слід звернути увагу на те, що законодавство постійно змінюється і наслідком цих змін виникають параноїї та колізії законодавства. Основною причиною виникнення цього явища є проблема праворозуміння, також сюди можна віднести низьку якість правових актів. Все це не може не оказати впливу на ефективність регулювання суспільних відносин.

Принцип верховенства права покликаний якісно змінити як основоположні засади, так і практичну складову системи правового регулювання суспільних відносин у напрямі до загальноновизначаних гуманітарних цінностей та критеріїв соціальної ефективності.

Як відзначив Ю. Тодика, розгляд принципу верховенства права поза принципом верховенства Конституції і законів — це шлях до беззаконня і всюдозволеності, а визнання тільки принципу верховенства закону поза системним розумінням принципу верховенства права — шлях до прийняття несправедливих, негуманних, недемократичних законів, інших нормативно-правових актів. Так що принцип верховенства закону зберігає своє значення і сьогодні, більш того, він розглядається як принцип основ конституційного ладу (Тодика Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. Учебное пособие. — Х., 1999. — 230 с; с. 67–68).

Без верховенства закону не може бути верховенства «вищого-закону» (права). Ті, хто визнають неопозитивне природне право, що існує «додержави» і вимагає поваги до основних прав людини, обов'язково підтримують ідеал «верховенства закону».

Без верховенства закону не може бути демократії та й навіть істотних елементів демократії. Верховенство закону забезпечує приватну особисту та економічну свободи. Навіть недемократичний режим, який зневажає основні права людини, гарантує певну ступінь приватності і намагається дотримуватися своїх власних раніше встановлених норм, не змінюючи їх заднім числом.

Верховенство закону надає легітимності уряду і таким чином сприяє його стабільності. Такі цінності як права людини, демократія та особисті свободи є головною причиною того, що люди готові толерантно ставитися до того, що ними керують, і навіть виступати за це. Уряд, який зневажає верховенство права, підриває не тільки ці три групи цінностей, а й своє власне існування. Збереження держави є ще однією причиною необхідності дотримуватися верховенства закону, а не покладатися на розум політичних лідерів.

Таким чином, верховенство закону являє собою один із принципів правової держави, оскільки забезпечує підпорядкованість і внутрішню непротивічність правових актів, що є умовою формування та дії верховенства права в Україні.

АНДРІЮШКО І. Я.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

НЕКОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ

У зв'язку із обсягом цих тез та із огляду на важливість емпіричної складової вивчення правових явищ, на разі, — правового мислення із його «іншою стороною — відхиленням від норми», його деформацією, зокрема у формі некомпетентності, та актуальність професійної діяльності слідчих як «найближчих охоронців» правопорядку та режиму законності, пропонується звернутись до аналізу найважливіших аспектів некомпетентності слідчих як результату деформації їх правового мислення.

Правове мислення слідчих є внутрішньою, інтелектуальною, творчою діяльністю юристів, які за допомогою засобів правового мислення виявляють, зупиняють правопорушення, здійснюють їх розкриття шляхом проведення первинної кваліфікації діяння. У правовому мисленні слідчого, як правило, відбувається перенесення професійних знань із однієї ситуації в іншу, що обумовлено зовнішніми факторами та особливостями жорсткого дотримання професійних правил, встановлених практикою. Професійна діяльність слідчого діалектична, оскільки її розвиток відбувається завдяки використанню юридичних конструкцій та буквальному тлумаченню джерел права. Кожна слідча дія — це регламентована нормативно-правовою базою, запланована система логічних операцій та фактичних кроків, спрямована на отримання інформації про скоєне правопорушення.

Слідча діяльність — доказове пізнання, що постійно вимагає перевірки, оскільки в його основі лежить можливе інформаційне моделювання, яке виникло задля отримання достовірних відомостей про факти, які відбулись у минулому.

Водночас, на практиці зустрічаються випадки того, що слідчі виявляються некомпетентними у відповідних правовідносинах, що детерміноване рівнем знань, професійним досвідом, діловими якостями, рівнем морального та культурного розвитку тощо. Некомпетентність слідчого як результат деформації його правового мислення виявляється у нездатності використати повний арсенал необхідних правових засобів для виявлення, припинення та попередження порушення прав та законних інтересів суб'єктів права. У той же час, слідчим також притаманне явище зловживання правом як правова аномалія та форма деформації їх правового мислення, що веде до використання службового становища всупереч завданням, для якого воно створювалось, та спричинення шкоди суспільним відносинам.

Прикладом наявності явищ деформації правового мислення слідчих є Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.01.2011 № 19 «Про оголошення рішень судів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції», яким оголошена чисельність колишніх працівників міліції, визнаних судами винними та яким винесено вироки у 2010 році, що становить 407 особи, які скоїли, у переважній більшості, злочини у сфері службової діяльності (зокрема, хабарництво — 119, перевищення влади — 73, службове підроблення — 60, зловживання владою — 39, службова недбалість — 8 тощо).

В. Медведєв вважає, що службова деформація у працівників міліції (і в цілому у працівників ОВС) виглядає наступним чином: «До 5 років службової діяльності — малоймовірна, незначна, найчастіше спостерігається початковий рівень деформації; до 6–10 років — переважає середня можливість, початковий і середній рівні поширені приблизно однаково; до 11–15 років — можливість деформації висока, виникає глибинний рівень; більше 15 років служби — деформація вже практично неминуча» (Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та практичні аспекти)./ В. С. Медведєв. — К.: НАВСУ — 1997. — с. 66).

Однак, з таким твердженням погодитись доволі складно, оскільки професійний досвід не може виступати конститутивною причиною появи професійної деформації, яка у переважній більшості викликана постійним контактом із девіантною лінією поведінки, аморальними вчинками правопорушників, низьким рівнем культури слідчих, схильності слідчих до нанесення психологічних та фізичних травм тощо.

Вищезазначене підкреслює необхідність аналізу емоційного, комунікативного та функціонального прояву професійної деформації слідчих, частиною якої є деформація правового мислення.

Стосовно емоційного та комунікативного проявів професійної деформації слід зазначити, що правове мислення у них вбачає лише суб'єктивні умови власного розвитку.

Водночас, функціональний прояв професійної деформації для правового мислення передбачає формулювання законних, із точки зору нормативного регламентування, завдань, які суперечать духові права, порушують права інших осіб, використання засобів правового мислення всупереч принципам права тощо.

Зважаючи на національні реалії слідчої діяльності, слід погодитися з В. П. Даневським, який вважає, що створене законом положення слідчого психологічно фальшиве, оскільки дуже важко у справі, яка досліджується по відношенню до визначеної особи, одночасно зосередити увагу на двох різних сторонах справи, нелегко співставити протилежні точки зору так, щоб вони перебували в рівновазі й перевірялись слідчим з однаковими ревністю, переконанням та силою логічного мислення

(Даневский В. П. Наше предварительное следствие, его недостатки и реформа./ В. П. Даневский. — Киев. — 2003. — с. 30).

Отже, деформація правового мислення відбувається у емоційному, комунікативному, функціональному напрямках, що виявляється у грубості, здатності до насилля, не відповідності професійних знань поставленим завданням, браку досвіду за професією, зловживанні професійним становищем заради корисних цілей, що є можливим при недосконалості чинного законодавства, наявності колізій та прогалин у нормативно-правовій базі та визначається, зокрема, некомпетентністю як результату деформації правового мислення.

КОВАЛЬСЬКИЙ О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри теорії держави і права

ІНСТИТУЦІЙНА ДОВІРА ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА

Питання про економічну функцію права, не дивлячись на його доволі очевидну актуальність, залишається малодослідженим у вітчизняній юридичній літературі. Така ситуація склалася, як видається, внаслідок того, що довгий час в суспільствознавстві домінувала парадигма повного примату економіки над правом, що не сприяло характеристиці правового впливу на економічну сферу. Праву відводилася другорядна роль, воно розглядалося лише як результат об'єктивних економічних потреб. Саме тому сьогодні постає гостра необхідність переосмислення ключових елементів складного механізму реалізації економічної функції права.

У цьому зв'язку важливо підкреслити, що сучасне бачення взаємодії правової та економічної систем суспільства передбачає їх паритетність та взаємозалежність, яка виявляється у багатьох феноменах: залежність правової захищеності економічних інтересів від рівня розвитку правової держави, залежність інвестиційної структури від лібералізації законодавства тощо. У цьому ряду взаємозалежностей права та економіки особливої ваги у наш час набуває інституційна довіра.

Тут слід підкреслити справедливу думку Р. Познера, що у взаємодії права та економіки важливу роль відіграє не лише нормативний, але й позитивний аспекти. При цьому під позитивним аспектом він розуміє реальні «економічні очікування», які впливають на формування ринкової та неринкової поведінки людей (Познер Р. А. Економічний аналіз права. — Х., 2003. — С. 15–16). Дійсно, для того, щоб випереджаючий

вплив права на економічні відносини, вона має збігтися з економічно доцільними моделями поведінки. У процесі ухвалення економічних рішень індивіди обирають не лише такі комбінації благ, які є для них найкращими, економічно вигідними, але й такі, які формують певні очікування на майбутнє (рівень доходів, рівень цін, попит на ринку, стабільність фінансової системи тощо). Такі очікування формують не лише учасники економічних відносин, але й держава та інститути громадянського суспільства. У процесі обговорення економічних законопроектів досить часто використовуються аргументи типу: «доходний законопроект», «очікуваний економічний ефект», «економічна ціна проекту» тощо. Таким чином, сам факт впливу права та держави на економічну сферу створює відповідні ситуації очікування, які безпосереднім чином впливають на ринкову поведінку учасників економічних відносин.

Сучасна економічна теорія визнає значення нормативно-правових актів у прийнятті стратегічних і тактичних рішень індивідів у сфері економіки, підкреслюючи при цьому роль «передбачувального ефекту» правових норм: вони роблять поведінку економічних агентів та партнерів по бізнесу більш передбачуваним. «Дотримуючись правових норм, економічні гравці одночасно підтримують їх, у суспільстві складаються стереотипи поведінки, які відповідають законам чи повторюють їх» (Правовое обеспечение экономических реформ предприятия. — М., 1999. — С. 18–19). Для будь-якої економічної системи важливою є стандартизація поля вибору для господарюючих суб'єктів. Вона дає можливість успішно моделювати (у правовому відношенні) поведінку інших учасників, партнерам по бізнесу, виробників та споживачів, і тим самим зводити до мінімуму так звані «транзакційні витрати», такі як витрати з юридичного захисту контрактів, прав власності та інших прав. У розвинених в економічному та правовому сенсах країнах така стандартизація забезпечується, насамперед, системою правових норм.

Саме у цьому виражається проблема інституційної довіри. Сучасна ринкова економіка, не дивлячись на те, що захищає інтереси окремих виробників, засновується на об'єднанні капіталів, ресурсів, укрупненні виробництва, а отже — об'єднанні людських ресурсів, тобто веде до формування окремих фінансово-промислових груп, торговельно-виробничих об'єднань тощо. Тим самим економічна сфера стає однією з фундаментальних форм людського спілкування та соціальної взаємодії. Здатність до спілкування, до колективних дій, у свою чергу залежить від того, в якій мірі ті чи інші соціальні групи дотримуються схожих норм та цінностей. На основі таких норм та цінностей виникає довіра, яка, на думку Ф. Фукуяма, має окрім соціальної, ще й економічну значущість (Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния // Новая постиндустриальная волна на Западе. — М., 1999. — С. 129.). Довіра є очікування того, що члени даного суспільства

будуть вести себе у відповідності до загально визнаних норм. Ці норми можуть бути різними, але найпершу роль серед них відіграють саме правові норми, оскільки вони мають найвищий рівень суспільного гарантування. Відсутність такої довіри веде до економічної кризи правової системи, оскільки зростають «транзакційні витрати». Тому вирішення проблем економічного порядку на пряму пов'язане зі зростанням довіри до правової системи.

Із цих позицій економічна функція права є тим ефективнішою, чим вищим є рівень легітимності права. Звісно, рівень легітимності права безпосередньо впливає також і на реалізацію інших функцій права, але саме економічна сфера є найбільш чутливою до зменшення або збільшення рівня довіри до правових норм. Зазвичай критерій легітимності правових норм та інститутів шукають за межами правової системи. Між тим, існують концепції, в яких критерій легітимності права знаходиться всередині правової системи. Одною з найбільш популярних таких концепцій є підхід Х. Харта. У своїй відомій праці «Концепція права» він розрізняє два види норм: первинні норми та вторинні норми, які сходять до так званої норми визнання. В економічній сфері правила визнання функціонують в особливій формі. Р. Познер підкреслює, що в економічній сфері існує теорія ефективності правової норми. Правова норма є ефективною в тому разі, якщо вона сприяє, за умов її регулярного застосування, збільшенню загального благополуччя та багатства (Познер Р. А. Економічний аналіз права. — Х., 2003. — С. 57–59). Відповідно, правові норми можуть отримувати свою легітимність не на пряму, через їх визнання суб'єктами, а опосередковано, через їх застосування в судах та інших інституціях.

Інституційна довіра як елемент економічної функції права виступає одночасно передумовою успішного правового впливу на економіку та його наслідком, оскільки саме підвищення або зниження рівня інституційної довіри можна розглядати як критерій ефективності економічної функції права.

Розділ 15

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

АНИЩУК Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, професор

ДОПУСК ЖІНОК ДО ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

На початку нового тисячоліття відзначається тенденція — фемінізація юридичної професії, що відбувається в руслі інших змін, які спостерігаються й в інших сферах: від медицини до військової служби. Роботодавці, партнери та клієнти обирають юриста вже не за статевою ознакою, а виходячи з професійних вмінь, навичок та попередніх досягнень. Сучасна юриспруденція ламає всі гендерні стереотипи. Пов'язано це із процесом емансипації жінок, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства. Динаміка жіночої емансипації, що особливо є політикою в останні десятиріччя, потягла за собою масовий прихід жінок до професій, які раніше вважалися суто «чоловічими».

Загально прийнято вважати, що першими країнами у світі, в яких жінок було допущено до юриспруденції, стали Сполучені Штати Америки та Швейцарія. Феміністичний рух значною мірою вплинув на те, що жінки добилися отримання права на здобуття вищої юридичної освіти та до юридичної практики. Так, в США жінки здобули право на отримання вищої юридичної освіти у другій половині XIX ст. Першими штатами, які допустили жінок до ВУЗів, стали: Юта — 1850 р., Айова — 1860 р., Канзас — 1866 р., Вісконсін — 1868 р., Мінесота — 1869, Каліфорнія і Міссурі — 1870 р., Огайо, Іллінойс і Небраска — 1871 р., а потім пішли слідом інші штати.

Серед європейських країн, які дозволили жінкам, отримувати вищу юридичну освіту, першою стала Швейцарія. Цій країні належить честь найбільш раннього (наприкінці 60-х рр. XIX ст.), найбільш смілого і, як можна думати, найбільш раціонального розв'язання цього питання, шляхом допущення жінок до спільного навчання із чоловіками в університетах. Сюди їхали навчатися із різних країн світу. З 1864 р. були виділені місця для жінок-студенток в університеті Цюріха. До цього часу із 1840-х рр. вони могли бути вільними слухачами при університетах.

Наприклад, у літній семестр 1901 р. із майже 5000 студентів в університетах Швейцарії приблизно 1100 були жінки, з них 19 — на юридичному факультеті (Мижуев П. Женский вопрос и женское движение / П. Мижуев // Мужские ответы на женские вопросы в России. Вторая половина XIX в. — первая треть XX в. Антология. Том. II. / Отв. ред. и составитель В. Успенская. — Тверь: «Феминист Пресс». — 2005. — С. 268).

Між тим, історія свідчить, що перші паростки на цьому шляху сягають у Середньовіччя до Італії. Як відомо, Болонський університет — найстаріший діючий університет Європи. Його було засновано як юридичну школу в 1088 р. В Болонському університеті у якості слухачів і навіть лекторів допускалися жінки. Перша жінка, яка згадується в літописах університету, — доктор права і викладач Дота д'Аккорсо. Вона читала у цьому університеті публічні лекції вже в XIII ст. Дота д'Аккорсо була донькою Франциска Аккурсія (Аккорсо) (1182–1258) — одного із знаменитих старовинних італійських вчених правознавців (гlossаторів).

Відомі також інші жінки-юристи, які викладали у Болонському університеті за часів Середньовіччя. Наприклад, Беттіна (Біттізія) Годзадіні (Гоццадіні) (XIII ст.) — юрист, яка очолювала кафедру права в Університеті Болоньї в 1236 р. Вона приймала участь у конкурсі і завоювала перше місце в цивільному і канонічному церковному праві. За іншими даними, Біттізія Годзадіні стала першою жінкою-професором у Болоньї. Вже в XIII ст. Біттізія Годзадіні читала в Болонському університеті лекції римського права

Найвідомішою жінкою-юристом Болонського університету стала Новелла Кальдеріні (Новелла д'Андреа) (XIV ст.) — донька відомого юристу свого часу, викладача Болонського університету Джованні Андреа Кальдеріні (1270–1348), яка читала замість її батька лекції, коли він уїжджав із Болоньї з дипломатичною місією. Історію про цю жінку, настільки гарну, що їй приходилося читати, укрившись за екраном, щоб не відвертати увагу аудиторії, сьогодні розповідають у кожному італійському університеті. За іншими даними вона всходила на кафедру в густій вуалі, не бажаючи відвертати студентів від предмета. Звідси, здається, й розмова про екран. Замість Новелла вийшла за викладача права Джованні Ольдренді да Леньяно. Коли він з якоїсь причини був відсутнім, вина читала лекцію замість нього. Папа Римський Урбан V запропонував їй чоловіку посаду кардинала за умови, що Новелла піде до монастиря, але подружжя вирішило не розлучатися. Новелла д'Андреа, була прозвана «дзеркалом і яскравим світильником юриспруденції» (Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона /Электронный ресурс/. — Режим доступу: // bibliotecar.ru/bezh/30.htm). Таким чином, тривалий час у суспільстві існувала маскулінізація юриспруденції. За цілі тисячоліття історії людства склалося переконання, що чоловіку більш властиво бути юристом, аніж жінці. Навіть термін «юрист», який

використовується, зокрема, в чинному українському законодавстві, є чоловічого роду.

Допуск жінок до юриспруденції сягає у Середньовіччя, коли у Болонському університеті в XIII ст. з'явилися перші жінки-юристи, яким було дозволено викладати юридичні дисципліни. Проте такі випадки, скоріше за все, були виключенням у чоловічому світі юриспруденції за часів Середньовіччя. До другої половини XIX ст. жінок не допускали до юриспруденції. США та Швейцарія стали першими країнами у світі, які зруйнували гендерні стереотипи, допустивши жінок до юриспруденції.

Фемінізація юриспруденції — це вже не майбутнє, а сьогодення, і в цьому процесі вже залучені багато жінок-юристів із різних континентів та різних народів, незалежно від кольору шкіри, національності, віросповідання тощо. Жінкам знадобилося докласти багато зусиль для того, щоб сьогодні, в XXI ст. жінки нарівні з чоловіками могли реалізувати себе в юриспруденції і це сприймається сучасним суспільством як звичайне явище, яке не викликає негативної реакції.

ДОЛМАТОВА Н. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

З 1772 до 1786 р. тривав процес заміни польського законодавства. У перший період входження українських земель до Австрійської імперії на території Галичини за виключенням державного продовжували діяти основні положення всіх галузей права попередньої польської доби, а саме джерелами права були : 1) звичаєве право, особливо серед українських гірських народностей (гуцули, лемки, бойки тощо) та повсюди в сільській місцевості. Норми звичаєвого права в судовій практиці Східної Галичини, Буковини і Закарпаття застосовувалися рідко. Його силою вирішувались прості цивільні справи та розглядалися незначні кримінальні і адміністративні правопорушення. Йосифінська книга законів забороняла користуватися категорією звичаєвого права і тому патент від 1811 року скасував його; 2) головними збірниками норм цивільного і кримінального, процесуального та інших галузей права були об'єднані Малопольсько-Великопольські статuti. Ще на початку XVI ст. Ці статuti були перекладені на староруську мову; 3) поряд із статутами існували сеймові ухвали (постанови). Найдавніші з них відносили до середини XVI ст.; 4) королівське законодавство (привілеї, подлялися

на індивідуальні і загальні. Останні мали розповсюджуватись на землю чи провінцію — земські привілеї або на територію всієї держави — генеральні привілеї; едикти — видавалися по справам віросповідання, по військовим питанням; декрети — видавалися по торговим та митним справам; ординації, що визначали організацію господарювання).

Правові положення, обов'язкові на території Галичини, містилися у спеціальних збірках, що включали «накази і закони для всіх», «вправи», «мандати» та інші правові акти. Вони друкувалися польською і німецькою мовами. На цих двох мовах друкувалися «Провінціальний звід законів», згодом названий «Загальний вісник місцевих законів».

У другій половині XVIII ст. австрійський уряд створив кодифікаційні комісії для систематизації австрійського права. Кодифікаційні роботи в Австрії, згодом в австро-Угорщині здійснювалися систематично. Це було зумовлено змінами в соціально-економічних та політичних сферах суспільного життя в австрії. Зокрема, українська галичина. Яку було приєднано до австрійської монархії, була своєрідним законодавчим полігоном, місцем випробування нових австрійських кодексів. Чинність яких відтак поширювалася й на інші австрійські провінції. Австрійський парламент, приймаючи кодекси шляхом законодавчих експериментів. Вводив їх в дію у Галичині для того, щоб перевірити їх ефективність, а отже. Внести необхідні зміни і доповнення. Після цього австрійські кодекси поширювалися на всі інші території австрії, що забезпечувало ефективність реалізації норм права.

Підтверджує це у своєму дослідженні Н. Худоба : «У 1796 році в порядку досліду був запроваджений в Західній. А в 1797 році і в Східній Галичині кримінальний кодекс, підготовлений австрійським криміналістом Зонненфельсом. Кодекс цей в 1803 році з незначними змінами був проголошений чинним в усій Австрії» (Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів Австрійського панування (1772–1918 рр.): проблеми правознавства. Вип. 19. — К., 1971. — С. 50–72).

Робота над кодифікацією кримінального права розпочалася в другій половині XVIII ст., коли в Австрійській імперії було створено кодифікаційну комісію, результатом діяльності якої у сфері кримінального права було затверджено у грудні 1768 р. австрійською імператрицею Марією Терезією Кримінальний кодекс (*Constitutio criminalis Theresiana*). Даний кодекс містив норми матеріального і процесуального права. Ним декларувалися засади австрійської політики освіченого абсолютизму, які насправді перепліталися із залишками середньовічного інквізиційного права.

Австрійський Кримінальний кодекс 1768 р. складався з двох частин: про кримінальне судочинство і про злочини, що підлягають кримінальному розгляду та їх покарання. Цей документ передбачав широкий перелік обставин, що пом'якшували чи обтяжували відповідальність, що було, як видається. Важливим нововведенням у австрійському

кримінальному праві другої половини XVIII ст. Обтяжуючими обставинами під час призначення покарання були неодноразове вчинення злочину та вчинення злочину групою осіб. До пом'якшення відповідальності призводило таке: вчинення злочину в юному віці, вчинення його поза свідомості того, що відбувається, та в інших випадках.

Досить докладно регламентувалося звільнення від відповідальності за злочини, вчинені у стані крайньої необхідності. Наприклад, у випадку вбивства розрізняли покарання за навмисні й ненавмисні вбивства та за вчинені випадково. Кодекс звужував діапазон кримінальних репресій. Багато дрібних злочинів було віднесено до компетенції поліцейської юстиції, вводилося точне визначення поняття злочину та його класифікація. Всі злочини даний кодекс поділяв на публічні та приватні.

До преших належали злочини проти релігії, корони і держави, а також посадові злочини; до ругих — вбивство, крадіжка, статеві злочини, злочини проти моралі та сімейного укладу тощо. Обмежуючи церковну юрисдикцію, австрійський кримінальний кодекс 1768 р. значне місце приділив сексуальним злочинам і злочинам проти моралі та сімейного укладу. Чи не вперше в австрійському кримінальному законі було передбачено відповідальність за злочини, вчинені шляхом друку (пасквілі, карикатури та інші).

Кодекс виключив найжорстокіші види покарань (утоплення, розірвання кіньки, пововання живим), проте зберіг такі покарання, як спалення, четвертування. Колесування, повішання, відрубання голови, що було ще пережитком феодального ладу. Кримінальний кодекс передбачав застосування також: проганяння крізь стрій, тюремне ув'язнення, заслання, громадські роботи, штрафи, усунення з посади, позбавлення прав. Додатковою мірою покарання була конфіскація майна (повністю або частково).

ЄФРЕМОВА Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ 1905 Р.: ПРИЧИНИ ПРИЙНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

Історія розвитку конституційно-правових доктрин в Україні нараховує не одну сотню років. Умови їх виникнення, розвитку і трансформації, як і доля української державності, ніколи не були простими. Отже, в умовах сучасної підготовки конституційної реформи в Україні

звернення до історії вітчизняного конституціоналізму викликає не аби який інтерес.

Як відомо, 22 січня 1905 р. в Російській імперії почалась революція, яку пов'язують з розстрілом царськими військами мирної ходи неозброєних громадян, які йшли просити царя захистити їх від різного роду утисків. Враховуючи всю складність політичної ситуації в державі, влада повинна була діяти швидко і обережно. Підготовка Основного закону держави стала потужним імпульсом для пошуків найбільш досконалого проекту, внаслідок чого з'явилась низка праць в області реорганізації влади та державного устрою Російської імперії.

Так, наприклад, 1 вересня 1905 р. націонал-радикальне крило українського руху запропонувало свій варіант конституційного проекту. Його було надруковано українською мовою у Львові, в єдиному номері часопису «Самостійна Україна» під назвою Основний закон «Самостійної України» Спілки Народу Українського. Авторами проекту вважають групу членів Української Народної Партії на чолі з М. Міхновським, але точної інформації стосовно авторства проекту не існує. Проект складається з 10 розділів та містить 118 статей. Аналізуючи його 1-й розділ відразу ж відчувається вагомість двох центральних ідей цього проекту, це — суверенітет нації і суверенітет особи. Передусім, це пов'язано з політичним завданням УНП та політико-ідеологічними уподобаннями її керманічів, які сподівались на нове політичне самовизначення українського народу в процесі зламу абсолютизму та капіталізму в Російській імперії.

Однак національне звільнення для М. Міхновського не було самоціллю. У його теоретичній спадщині здобуття національної самостійної держави було лише засобом досягнення інших важливих завдань. Суверенна Україна, на думку М. Міхновського, необхідна насамперед для створення належних умов для розквіту українського народу й індивідуального розвитку кожного українця незалежно від статі, віросповідання та освіти.

В 1-му розділі проекту встановлювався розподіл України на 9 земель. При цьому, кожна земля визнавалась «спількою вільних і самоправних громад» (с. 2). За своїм устроєм держава повинна була стати унітарною. Згідно 2-го розділу проекту, територія України повинна була належати українському народові на правах спільної власності. Однак, націоналізація землі передбачалась залежно від національності власника. Так, у ст. 5 зазначалось що земля у власника українця викупувалась, а «від чужинців відбирається без відшкодування». Ніяка частина національної землі не могла нікому належати на правах приватної власності окрім ґрунтів, що знаходились під будинками. Така земля могла бути націоналізована лише згідно майбутнього спеціального закону. При цьому чужинці не мали права не тільки на приватну власність на землю, а і на право користування землею в Україні. Незначні поступки для іноземців

передбачались в ст. 11, де закріплювалось право іноземця на натуралізацію «через його прийняття якоюсь громадою законодатним шляхом. Тільки така натуралізація надає чужинцеві всі права українця». Згідно ст. 117 іноземці, що оселилися в Україні за 10 років до оголошення і прийняття цієї Конституції, проживали там безперервно можуть отримати рівні з природними українцями права, згідно встановленого порядку і власного бажання. Також ст. 111 проекту іноземцям гарантувалось право на захист його особи та майна згідно українських законів. Отже з наведеного ми бачимо, що встановлення заборони іноземцям володіти чи користуватись українськими ґрунтами вбачалась авторами проекту як гарантія захисту стратегічних інтересів Української держави.

Четвертий розділ проекту «Власти» є самим об'ємним, він містить 65 статей зі 118. Згідно проекту державна влада повинна була належати всьому українському народові — Всеукраїнській Спілці і поділятися на законодавчу, виконавчу і судову. Перша мала здійснюватися двопалатним парламентом, «двома хатами» — Радою представників і Сенатом, які мали формуватися шляхом загальних, прямих, рівних, безпосередніх виборів шляхом таємного голосування.

Виконавчу владу автори передавали Президенту Всеукраїнської спілки (ст. 34), який обирався «через плебісцит на 6 років» (ст. 63) та вважався недоторканою особою (ст. 64), але він міг бути відкликаний зі свого посту у випадку нехтування ним Конституції (ст. 75). На такий випадок передбачалось створити «народний суд» з членів обох хат і вищого касаційного суду, який також би призначив нові вибори президента.

На зауваження заслуговує той факт, що в 7 розділі проекту членів УНП, регулярної армії та флоту не передбачалось (ст. 104). Замість регулярної армії в державі, згідно проекту передбачалась міліція в кожній громаді (с. 104). Така позиція в проєкті не була випадковістю. Згідно соціалістичної ідеології, армія, прокуратура та багато інших інституцій вважались органами примусу в державі, за допомогою яких здійснювалась політика капіталістів-узурпаторів. З часом, таке саме висловлювання пролунає і у В. Винниченка, який в 1917–1918 рр. заявив, що миролюбні українці не збираються нападати на сусідів, отже і армія їм непотрібна.

Значне місце в проєкті Основного закону займає питання закріплення демократичного суду в державі та самоврядування на місцях, яке здійснювалось виборними земськими і громадськими радами «за своїми земськими й громадськими законами» (ст. 95). Також встановлювалось широке коло прав громадян України, які за задумом М. Міхновського повинні були стати основою нової незалежної держави. Українським громадянам гарантувались такі права, як право на особисту свободу, свободу віросповідання, рівні права між чоловіками та жінками, заборонявся поділ населення на касти. Офіційною мовою проголошувалась мова українська, але іншим мовам гарантувалось вільне використання

(ст. 28). Державним оголошувався прапор з блакитно-жовтим забарвленням (ст. 108), столицею визначалось м. Київ (ст. 109).

Отже з наведеного можна зробити висновок, що проект Основного закону, підготований 1905 р. під головуванням М. Міхновського, було розроблено з метою відродження Української держави, в якій українському народові гарантувались основні права людини незалежно від її соціального походження, віросповідання, статі. За формою правління Україна повинна була перетворитися на парламентсько-президентську республіку, з доволі демократичним режимом влади та стати унітарною за територіальним устроєм. Розробники відверто продемонстрували, що Україна має такі ж права на власну державу, як і більшість інших країн, що перебували у складі великих імперій.

Формуючи своє бачення Основного закону України, автори проекту безумовно спиралися на досвід конституційного будівництва Європи та США, але на наш погляд, наголос на пріоритеті українців у власній державі тут є дуже сильним. Безумовно, що така ситуація була пов'язана з бажанням українських патріотів захиститися від зазіхань з боку інших держав, але Україна була і залишається багатонаціональною державою, де дискримінація населення за національною ознакою є неприпустимою.

Разом з тим, в проекті Конституції зустрічаються певні огріхи технічного та політичного характеру, які передусім пов'язані з поспішністю розробки документу, а також з популістськими уявами її авторів відносно абсолютної істинності Марксизму. Однак найбільш скандальним, на наш погляд, в проекті слід вважати пункт щодо націоналізації землі, в якому конфіскація приватних ґрунтів у власників українців і не українців вирішується неоднаково. Фактично, рішення викуповувати такі землі тільки у українських власників закріпило правову дискримінацію на рівні Основного закону держави. Цікаво, що при цьому навіть не брали до уваги того факту як користувались іноземці цими ґрунтами, якщо вони проживали там постійно менш ніж 10 років до оголошення цієї Конституції. До того ж, закріплений в ст. 5 проекту пункт про те, що приватна земля «від чужинців відбирається без відшкодування» порушував одне з природних прав людини — право приватної власності.

ПОПСУЄНКО Л. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

**ПРАЦІ ЦЕРКОВНИХ ІСТОРИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Велике значення у контексті дослідження проблеми щодо формування правового статусу християнської церкви у IV ст. мають праці таких церковних істориків, як Євсевія Кесарійського та Сократа Схоластика (Усі джерела мовою оригінала вміщено у патрології Мігне: Migne J.-P. *Patrologia cursus completus. Series Latina. Series graeca* (Євсевій — т. 20; Север — т. 65; Сократ — т. 67; Созомен — Т. 67; Теодорит — т. 67). Їх було представлено на електронних (комп'ютерних) носіях в англійському перекладі: *The early Church Fathers is a 38-volume collection of writings from the first 800 years of the Church. Introduction to the Bible Society CD-Rom Volume 1. Nicene and Post Nicene fathers, Series II. Volume 1*). Предметом їх наукових розвідок є історія християнської церкви, обґрунтування її історичної місії. Безумовно, деяка тенденційність цих творів потребує досить критичного підходу до фактів та відомостей, що у них містяться, але при цьому є у них і матеріал стосовно становища та устрою церкви, рішень і порядку проведення церковних соборів, ролі і значення світської влади у становленні та розвитку християнства, який відсутній у інших джерелах.

Жанр церковної історії було створено, як вважається, Євсевієм Кесарійським на рубежі III і IV ст. Народження нового жанру стало величезним відкриттям у європейській історичній думці. Воно стало початком усієї середньовічної історіографії. Саме Євсевій запропонував нові теми та нові методи дослідження, які дозволили церкві усвідомити її минуле як продовження історії Христа у межах універсально-історичного руху. Євсевій Кесарійський, Памфіл (бл. 265 р. — бл. 340 р.), грецький письменник, перший історик Церкви, твори якого збереглися досьогодні. Євсевія справедливо називають батьком церковної історіографії, оскільки, на відміну від своїх попередників, він намагався надати своїм творам характеру повноти та систематичності.

Саме Євсевію Кесарійському приписують історики теоретичне оформлення того комплексу правових думок, який можна умовно назвати «візантизмом» і народження якого належить до часів правління першого християнського імператора Римської імперії Костянтина Великого (IV ст.) у його творі «Життєпис Костянтина». Християнський історик намітив основні контури тієї системи взаємодії факторів державного життя у християнській імперії, яка у подальшому отримала назву «симфонії». Сутністю цієї концепції є отожднювання земної імперії «Царству Божому». Реалізацію християнських начал має забезпечити у земному житті державна влада,

імператор разом із церквою. Церква легітимує державну владу, санкціонує державний примус, а держава, у свою чергу, надає церкві свій захист для охорони і втілення в життя норм церковного вчення.

Із праць Євсевія до нас дійшли чотирнадцять, в основному богословського змісту. Як уже зазначалося, найбільш відомим і значимим для дослідників є його «Церковна історія» (Євсевий Памфил. Церковная история. 1993). Вона охоплює всю історію церкви настільки повно, що всі подальші церковні історики розглядали свої твори як її продовження. Цей твір, а також «Життєпис імператора Костянтина» та «Хвала Костянтину» стали основою практично всієї подальшої традиції про часи правління цього імператора.

Сократ, на прізвисько Схоластик, був першим, хто продовжив справу Євсевія на грецькому підґрунті. Сократ Схоластик вважає себе продовжувачем Євсевія Кесарійського і саме закінчення його «Церковної історії» (Церковная история Сократа Схоластика. 1912) бере за початок своєї. Існують лише окремі відомості про його життя, які містяться у його ж творах.

«Церковна історія» є єдиним твором Сократа Схоластика. Дату її створення відносять до 40-х рр. V ст., тобто наприкінці епохи Феодосія Молодшого (408–450). Можливо, цей твір створювався протягом тривалого часу, оскільки існували принаймні дві його редакції, про які пише сам автор. Вперше латиною і грецькою «Церковну історію» було надруковано у XVI ст.

«Церковна історія» охоплює події у Римській імперії протягом майже півтора сторіччя. Сократ свою «Історію» починає з моменту, на якому зупинився Євсевій — з 306 р., коли Костянтин Великий проголосив імператором Галлії (І. Введ.) і завершує у 439 р. Автор розподіляє історичний матеріал по семи книгах, присвячуючи кожному з книг подіям правління одного (рідше — декількох) імператора. Перша книга охоплює події, що відбувалися під час правління Костянтина Великого, друга — Констанція, третя — Юліана та Іовівна, четверта — Валентиніана і Валента, п'ята — Феодосія Великого, шоста — Аркадія, сьома — Феодосія Молодшого. При написанні «Церковної історії» Сократ використовує різноманітні джерела: послання церковних соборів, імператорів і церковних лідерів, полемічні твори Афанасія Олександрійського, Євсевія Кесарійського, Григорія Назіанзіна, Євагрія Понтійського та ін., а також усну традицію. Слід зазначити, що історичний світогляд Сократа відрізняється від історичного світогляду Євсевія, продовжувачем якого вважає себе Сократ. Справа в тому, що Сократ описує зовсім іншу епоху — епоху безперервних внутрішніх суперечок у церкві та постійного втручання у її справи держави. Попри наявність деяких відступів, церква все більше зміцнюється, поступово перетворюючись на державну релігію. Крім цього, автор включає до цієї історії факти внутрішньої та зовнішньої політики Римської держави.

КРУМАЛЕНКО М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ЕТНОРЕЛІГІЙНІ ГРУПИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ВИМІРУ

Сучасна історіографія проблемиправового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського (далі ВКЛ), яка розпочалася у пострадянські часи, є надзвичайно різноманітною за своїми напрямками, що відчувається, передусім, в узагальнюючих працях з історії ВКЛ. Питання щодо етнічного ядра, навколо якого утворилося ВКЛ, є одним з предметів спору в сучасній історіографії.

Так, литовська історіографія категорично виступає проти «слов'янських» коренів ВКЛ, про що свідчать, наприклад, праці Е. Гудавічюса (Гудавічюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. — М.: Фонд им. И. Д. Сытина, 2005. — С. 68), який вважав слов'янський, зокрема білоруський елемент, другорядною складовою ВКЛ не тільки в політичному, але й демографічному відношенні.

Разом з тим литовська історіографія має певний доробок у вивченні історії правового становища етнорелігійних груп у ВКЛ. Перш за все, слід назвати дисертаційне дослідження Ю. Вербіцкене «Євреї у Великому князівстві Литовському: аспекти співіснування». В дисертації розглядається історичний період від першої письмової згадки про євреїв у Литві до третього поділу Польщі. Принципово новим у цій науковій праці є те, що єврейська громада розглядається не як національна меншина Польщі (як це було прийнято в історіографії минулого), а як частина литовського суспільства, що дає можливість по-новому осмислити відносини єврейської діаспори з корінним населенням.

У Литві існує міцна традиція вивчення нормативно-правових пам'яток ВКЛ, зокрема — його Статутів, а також судової та адміністративної практики, документи якої зосереджені в Литовській Метриці — архіві державної канцелярії ВКЛ. Сьогодні у цій царині активно працюють С. Лазутка, І. Валіконіте, А. Дубоніс та інші історики, які, не досліджуючи становище етнорелігійних груп окремо, разом з тим зробили істотний внесок у розробку цієї теми, надавши вичерпні коментарі до статей Статуту ВКЛ 1529 р., присвячених етнорелігійним групам.

Всупереч литовським історикам білоруська історіографія шукає етнічні та політичні корені ВКЛ виключно на території Білорусі. У другій половині 80-х рр. минулого століття з новою етнічною характеристикою ВКЛ виступив М. Єрмолович, який представив князівство як виключно білоруську державу (Єрмаловіч М. І. По слядам аднаго міфа. — Мінск,

1991. — С. 70), відповідно відносячи назву «литвин» до предків сучасних білорусів. Більш обережну позицію займає О. Кравцевич, який вважає, що ВКЛ з самого початку було «біетнічною балто-східнослов'янською державою з домінуванням східнослов'янського елементу» (Краўцэвіч А. К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. — Мінск: Беларуская навука, 1998. — С. 108).

У названих працях ВКЛ постає як держава з дихотомною національною структурою, репрезентованою лише двома етносами: литовці та східні слов'яни. Правовий статус населення ВКЛ у цих працях є лише другорядним сюжетом, оскільки основна доказова база спрямована на доведення литовського або білоруського «первородства» у державотворенні.

Правовий статус населення ВКЛ знайшов своє висвітлення на сторінках загальних праць: з історії держави і права Литви, України, Білорусі, Росії; з історії права ВКЛ; із загальної історії та етнології.

Так, білоруський вчений Г. Саганович висвітлив правове становище основних верств населення ВКЛ в загальному курсі історії Білорусі, а також присвятив окреме дослідження ревнителю православної віри князю К. Острозькому. Особливе місце у працях автора займає питання релігійної толеранції у ВКЛ в XIV — першій половині XVI ст. (Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. — Мінск: Энцыклапедыкс, 2001 — С. 312).

Важливе місце в білоруській історіографії займають праці С. Ф. Сокола, який досліджує розвиток політико-правової думки в Білорусі. Він зробив висновок про значний вплив протестантських ідей на формування правової системи ВКЛ та, відповідно, на правовий статус етнорелігійних груп (Сокол С. Ф. Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI — первой половине XVII вв. — Мн.: Наука и техника, 1984. — С. 88).

. Питання історії етнічних меншин ВКЛ із загальноісторичних позицій досліджує С. Захаркевич (Захаркевич С. А. Основные тенденции отношений между этническими меньшинствами и этническим большинством Беларуси в XIV — XVIII вв. // Вестник БГУ. — Сер. 3. Гісторыя, філасофія, псіхалогія, сацыялогія, паліталогія, эканоміка, права. — 2005. — № 1. — С. 7–11).

Сучасна українська історіографія представлена, перш за все, працями Н. М. Яковенко та її наукової школи вивчення українського шляхетства. Представники цієї школи зробили суттєвий внесок у дослідження правового становища православної шляхти (Яковенко Н. Нарис історії України: 3 найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К.: Генеза, 1997. — С. 31). Серед безперечних достоїнств праць Н. М. Яковенко — намагання відійти від радянських стереотипів (наприклад, щодо невпинного погіршення становища православних у ВКЛ, конфронтаційних відносин між етносами у ВКЛ).

Особливе місце в сучасній українській історіографії досліджуваної проблеми займають праці С. М. Плохого, який у контексті загальноєвропейських процесів — контрреформації та конфесіалізації громадського й політичного життя, розглядає релігійний фактор як засадничий для формування української ідентичності (Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. — К.: Критика, 2005. — С. 49). Проблема правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського залишається у полі зору сучасних дослідників — юристів та істориків.

ГОРЯГА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ЗНАТНЕ ВІЙСЬКОВЕ ТОВАРИСТВО ТА ЙОГО РОЛЬ ПРИ ЗДІЙСНЕНІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

На землях України наприкінці XVII в середині XVIII ст. урядова старшина обіймала всі ключові посади в державі. В таких умовах, для знатного товариства постало важливе завдання також закріпити за собою право на отримання місць у державному апараті, що гарантувало у подальшому підвищення особистого соціального статусу.

Бюрократизація та централізація державного апарату Гетьманщини призвела до виникнення проблеми дефіциту кадрів, оскільки урядова старшина не могла вже стравитись із вирішенням усіх проблемних питань, які виникали у сфері державного управління. Перед керівництвом країни постало завдання мобілізувати людські ресурси, необхідні для нормального функціонування органів влади. Значний потенціал вбачався у представниках знатного військового товариства.

У зв'язку з цим, наприкінці XVII — на початку XVIII ст. відбувається активне залучення представників неурядової козацької старшини до виконання важливих завдань у сфері державного управління. Широко практикувалося використання значкових товаришів як допоміжного персоналу.

Значкове товариство брало участь в роботі одного з найбільш впливових державних органів влади, який відігравав вагомую роль у прийнятті владних рішень, а саме в Старшинській раді. Присутність тут значкових товаришів свідчила, що Старшинська рада, була як представницький орган нової української аристократії. Значкові товариші мали можливість брати участь у роботі не лише регіональних, полкових, а й Генеральної старшинської ради. (Панашенко В. В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII — XVIII ст.). 1995. — с. 138).

Представників значкового товариства залучали до служби й інші органи влади, насамперед Генеральна військова канцелярія, полкові канцелярії які відчували постійний брак виконавців її рішень. (Панашенко В. Значкові товариші. 1999, с.131).

Ряд завдань, які виконувалися знатним товариством, мали церемоніально-представницький характер. Вони повинні були супроводжувати гетьмана чи представників генеральної старшини під час офіційних візитів, церковних служб, дипломатичних місій тощо.

На значкових товаришів покладалися також доручення дипломатичного характеру: брати участь у роботі посольств, перевозити дипломатичну кореспонденцію, супроводжувати та охороняти послів іноземних держав та царських урядовців, які приїжджали на територію України. (О наряжении старшин и козаков Прилущького полку для встречи полномочного турецкого посланника. — ЦДАІАУК. — Ф. 51. — ОП.3. — Спр. 7793, арк. 8; 12).

Необхідність підтримання більш тісних контактів з російським урядом, що постала через урізання самостійності Гетьманщини, поклала на знатне товариство нову функцію — кур'єрську. Участь неурядової козацької старшини у подібних акціях переконливо говорить про високий ступінь довіри до представників знатного товариства з боку держави в цілому, та тогочасної правлячої еліти.

Представники знатного товариства використовувалися для збирання статистичних відомостей: проводили загальний перепис населення або складали списки по окремих соціальних групах, з'ясовували стан господарства селян, козаків та старшини, перевіряли рівень готовності козаків до участі у бойових діях.

Важливу роль відіграло значкове військове товариство і в діяльності фінансового відомства української держави на початку 20-х рр. XVIII ст. внаслідок змін в організації фінансової служби. Окрім збору податків на значкове товариство покладалося й завдання контролю над надходженням та витратами державних фінансів, перевірки законності та доцільності використання виділених коштів. (Василенко М. Збірка матеріалів до історії лівобережної України та українського права 17–18 ст. Український географічний збірник. 1926, с.118–119).

В умовах дефіциту досвідчених управлінських кадрів були випадки, коли представники значкового товариства тимчасово брали на себе виконання їх функцій. Залучалися представники значкового товариства і до роботи у полкових та сотенних канцеляріях, заміщаючи відсутніх писарів, канцеляристів, осавулів.

На неурядову старшину покладалося виконання й різноманітних доручень державно-господарського характеру: доглядати за ранговими маєтностями, здійснювати управління заводами по вирощуванню овець та коней, наглядати за станом шляхів у державі, керувати веденням будівничих та ремонтних робіт, охороняти спадкове майно, очолювати

боротьбу з наслідками стихійного лиха, забезпечувати підтримання правопорядку в державі.

Важливу роль відігравали представники значкового товариства і в роботі судово-слідчого апарату Гетьманщини. Про високий соціальний статус цієї категорії осіб безумовно свідчить факт їх залучення до процедури розгляду та вирішення справи у судових установах Гетьманщини.

Представники значкового товариства залучалися і до несення гарнізонної служби.

Таким чином, аналіз матеріалів виявляє широке залучення неурядової старшини до роботи адміністративних, судових установ Гетьманщини як центрального, так і місцевого рівнів, а також до військової служби. Особливістю їх державної служби на цьому етапі слід визнати відсутність чіткої спеціалізації і постійні зміни в характері службової діяльності. У той же час, рівень залучення значкових товаришів до управління державними справами та їх насиченість у державному апараті, дає підстави стверджувати, що разом з урядовою старшиною, вони монополізували політичну владу в країні і цілковито домінували в адміністративно-управлінських та судових установах.

ОСТАПЕНКО Т. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЗА «ПРАВАМИ, ЗА ЯКИМИ СУДИТЬСЯ МАЛОРОСІЙСЬКИЙ НАРОД» 1743 РОКУ

1. Період з 1648 року до кінця XVIII ст. на території українських земель характеризується становленням гетьманської влади і створенням незалежної держави — України-Гетьманщини. Березневі статті 1654 року не передбачали поширення на територію Гетьманщини московського права. На українських землях під російським пануванням залишалися чинними так звані попередні права, тобто звичаєве право, польсько-литовське законодавство та магдебурзьке право. Ці правові норми часто суперечили одна одній і давали судовим органам України можливість в одних і тих самих справах ухвалювати різні рішення залежно від того, яким джерелом у суді керувалися, що призводило до різних зловживань. Крім того, царизм прагнув поширити в Україні загальноросійське законодавство, намагаючись тим самим якнайшвидше ліквідувати політичну автономію України. Усе це зумовило підписання царського указу від 28 серпня 1728 року про скликання кодифікаційної

комісії. До складу комісії, очолюваної генеральним суддею І. Борозною (після його смерті — генеральним обозним Я. Лизогубом), спочатку увійшло 12, а пізніше 18 членів. Робота над складанням проекту кодексу тривала протягом 15 років і завершилася лише в 1743 році, за правління Єлизавети Петрівни. Однак проект цього кодексу не був офіційно затверджений. Таке ставлення російського уряду до складеного документа зумовлене тим, що його зміст не відповідав політиці російської влади в Україні. Слід зауважити, що хоча цей законопроект і не був прийнятий царським урядом, однак застосовувався на практиці (Чехович В. Джерела права України-Гетьманщини / Чехович В. — К. : Заповіт, 1991. — С. 271).

Глава VIII згаданої кодифікації присвячує п'ять (7—11) артикулів, що містять 21 пункт, що стосуються адвокатури. В цьому кодексі українського права вперше, вживається термін «адвокат» або «повірений». Артикул 7 намагається навіть дати дефініцію адвоката: «Адвокат, пленипотент, патрон, прокуратор и поверенный называется тот, который в чужом деле, с поручения чиего, вместо его, в суде обстоует, ответствует и респравляется».

2. «Права» також уперше передбачають обов'язок реєстрації професійних адвокатів у судах, де вони виявляють бажання працювати, та обов'язок приносити присягу такого змісту: «Я (имя) присягаю Господу Богу всемогущему, что хочу быть суду послушным в тех делах, в которых по правам должен есм, и что должность мою повереническую верно, тщательно, совершенно, безволочитно, не с умишлением о размножении споров, править, и дело, мне от челобитчика или от вступка повереное, по силе ума моего, по совести и по наилучшему размышлению защищать буду». З наведеного тексту бачимо, які етичні вимоги ставив український кодекс до професійного адвоката. Тут слід також наголосити на тому, що передбачений порядок реєстрації адвокатів у відповідних судах, де вони виявляли бажання працювати, перекручував незалежний, самоврядний характер юридичної природи адвокатури (Ткач А. П. Про кодифікацію права на Україні у XVIII — першій половині XIX ст. / А. П. Ткач // Вісник Київського університету, серія економіки та права, 1961. — Вип. 1. — С. 231).

Крім професійних адвокатів «Права» до судового захисту в окремих випадках допускали непрофесійних захисників (батьків, опікунів, визначених судом, обраних за бажанням сторін).

До адвокатів пред'являлися великі вимоги. Ними могли бути чоловіки без будь-яких відхилень, повнолітні, християни, розумове й фізично Дужі, світського стану. Нехристияни могли захищати тільки своїх одновців, а духовні — лише духовних, церкви, монастирі. Адвокатською діяльністю не могли займатися судові службовці у своїх округах.

В українському кодексі важлива суспільна роль відводиться адвокатури. Хоча праця адвоката оплачувалася, передбачалися випадки, коли

адвокат повинен був здійснювати захист безплатно. Звільнялися від оплати вдови, сироти, малозабезпечені. Особливо наголошувалося на необхідності сумлінного виконання обов'язків адвоката з цих категорій справ.

Адвокат міг виступати в суді лише пред'явивши «верчое челобитие», яке він отримував від клієнта.

3. Якщо адвокат порушував свої обов'язки, які спричинили шкоду підзахисному, то на нього покладался обов'язок відшкодування її в подвійному розмірі. Крім того, суд у цьому випадку зобов'язаний був позбавити захисника права займатися адвокатською практикою, заарештувати його або піддати тілесним покаранням. У винятково важливих справах за умисне порушення адвокатом своїх обов'язків передбачалося навіть відрізання язика (Литовський статут, як уже зазначалося, узаконював за це смертну кару). За неумисні порушення, тобто недбале виконання адвокатом своїх обов'язків, що завдає клієнтові шкоди, «Права» вимагають відшкодувати її в повному обсязі. Крім того, суд міг покарати цього захисника тюремним ув'язненням строком на чотири тижні (Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 року / В. С. Кульчицький // Право України. — 1994. — № 9. — С. 66).

Адвокатура України періоду Гетьманщини була вже визнаною як окремий стан, хоча і не була об'єднана в професійну спілку та не мала власних органів самоврядування.

ШЕВЧУК-БЕЛАЯ Я. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры истории государства и права,
кандидат юридических наук, доцент

ПРОБЛЕМЫ ИНОСТРАННОЙ КОЛОНИЗАЦИИ ЮГА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО

К идее заселения периферийных территорий выходцами из других государств правящие круги России пришли не сразу. Иммиграционная политика Екатерины II формировалась постепенно, ее основы закладывались еще с начала XVIII в.

Преобразования Петра I и сопровождающие их экономические и социокультурные явления выдвинули среди прочих и проблему людских ресурсов. В XVIII в. и другие европейские страны, столкнувшись с демографическим трудностями, пытались решать задачи роста численности своего населения путем вербовки инационального. Нехватка людских ресурсов, демографические и колебания вызывали серьезную

тревогу как в академических кругах европейской общественности, так и в среде государственных деятелей. Формируется теория и практика т.н. популяционизма, целью которых было наметить оптимальные пути решения демографических проблем. Российская общественность проявляла к идеям популяционизма большой интерес.

Французские просветители XVIII в. горячо обсуждали проблемы народонаселения, искали связь между ростом численности жителей и благосостоянием страны. Это стало центральной темой работы Мирабо «Amides Hommes», выдержавшей в 50-е гг. более двадцати изданий.

В Англии популярный политический писатель Уилкайт в 1763 г. пропагандировал тезис о том, что «богатства любой страны не вырастут без роста числа ее жителей».

Шло формирование теории камерализма, утверждавшей, что «слава монарха пропорциональна числу его подданных». Ее разделяли ученые и правительственные круги Австрии и Пруссии. Так, австрийский исследователь фон Шоннефельд утверждал, что возрастание населения есть определяющий фактор государственной мудрости, а Фридрих II Великий в своем Политическом завещании 1768 г. достаточно пространно обосновал этот тезис. Он писал, что возрастание населения есть дело государственной важности (оборона страны), оно стимулирует коммерческую деятельность (потребление и оборот средств), финансовую сферу. Даже вопросы правопорядка им напрямую связывались с количеством и плотностью населения (способствуют созданию возможностей внутреннего полицейского контроля).

В контексте вышеизложенного надо отметить, что отношение России к теории популяционизма до определенного времени было достаточно осторожным, несмотря на то, что проблема нехватки людских ресурсов была для нее традиционной. Русский историк С. М. Соловьев писал, что одним из вечных зол земли русской был физический недостаток людей, несоответствие между населением областей и громадностью государства. (Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Сочинения. — М., 1994. — Кн. XIV. — С. 93–94.)

В XVIII в. внешнеполитические шаги российского государства (рост численности армии, военные кампании, территориальные приращения), а также политика, направленная на приумножение государственных доходов, настоятельно диктовали необходимость решения вопросов увеличения количества рабочей силы и поддержания высокого уровня роста населения. Эти задачи в значительной степени обусловили появление в 1702 г. Манифеста Петра I, адресованного иностранным гражданам, которые хотели поступить на военную службу, а также торговцам и ремесленникам, что стимулировало привлечение в Россию иммигрантов со всей Европы.

В регламенте 1723 г. определялись права иностранного предпринимательства. Последующие указы второй четверти XVIII в., касающиеся

поселенні иностранцев в России, главным образом обращались к проблемам переселения служащих и предпринимателей. Примером может служить решение Сенат 1759 г. в отношении оккупированной русскими войсками Восточной Пруссии (результат Семилетней войны). Туда со специальной миссией был послан сенатский секретарь Сукин для сбора информации о коммерческом потенциал Пруссии и вербовки предпринимателей и рабочих из Кенигсберга в Россию. Результаты этих действий ощущались в основном в северных и западных регионах государства и, главным образом, в коммерческой, технической и военной областях.

Политика государства на юге определялась иными интересами, хотя и сюда привлечение иностранных поселенцев началось в 50-е гг. XVIII в.

Мало известен тот исторический факт, что в 1758 г. саксонский генерал Вайсбах предлагал правительству России селить в степях Причерноморья дезертиров из Пруссии. Эта инициатива не нашла поддержки в правительственных кругах. С гораздо большим интересом были восприняты планы де ла Фонтена — французского протестанта, находившегося на службе в русской армии Его предложения касались переселения на юг Украины французских гугенотов с целью создания там шелковой и шерстяной промышленности. Успех деятельности гугенотов на хозяйственном поприще в других странах питал российский интерес к планам де ла Фонтена. Особое внимание к ним проявила правительственная комиссия во главе с канцлером А. П. Бестужевым-Рюминым. Следует отметить, что проект де ла Фонтена содержал в себе новый для царизма подход к существующей проблеме — приглашать из-за границы население с целью преимущественного основания сельских колоний для сугубо экономических целей.

Правительственная комиссия изучала зарубежный опыт расселения гугенотов в других странах. Были даны указания русским представителям в западных странах, в частности барону Корфу в Копенгагене, поощрять эмиграцию. Кроме того, были сделаны дополнения к Манифесту 1744 г. к иммиграционному переселению в Россию иностранцев, где уточнялись размеры финансовых гарантий и средства транспортировки. Однако Семилетняя война 1756—1761 г. сделала план вербовки переселенцев во Франции и Центральной Европе невыполнимым.

Попытка еще одного француза на русской службе — де ла Ривье в 1756 г. привлечь внимание правительства к желанию значительной части немцев переселиться в Россию была безуспешной. В ответе, данном ему спустя три года, было сказано, что правительство обещает новым поселенцам хороший прием, но без финансовой поддержки по причине ведения обременительной войны. Однако предложения де ла Ривье были изучены с «двойным прилежанием», чем он был уведомлен. Решение не было принято вплоть до конца 1761 г. — смерти Елизаветы.

Петр III получил в свое распоряжение проект Эйзена, касавшийся создания в Ливонии из числа переселенцев земледельческих общин, призванных продемонстрировать преимущества труда свободных крестьян.

Этот план был чудовищно трансформирован в сознании Петра III. Эйзен получил приказ заселить Ливонию немцами для создания в будущем резервов немецких полков в русской армии. (Bartlett R. Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia 1762–1804. — Cambridge, 1999. — P. 23.)

Оппозиция ливонских землевладельцев привела к полной дискредитации плана Эйзена. К своей идее он смог вернуться лишь с воцарением честолюбивой Екатерины II.

Таким образом, началу царствования Екатерины II предшествовала значительная работа российских правительственных кругов в плане анализа и отбора различных вариантов проектов поселения иностранцев в России.

Идеи роста народонаселения активно обсуждались в кругах российских интеллектуалов XVIII в. Историк В. Н. Татищев называл рост численности населения «первым среди источников национального благосостояния». М. В. Ломоносов в своей работе «О сохранении и увеличении русского народа» (1761 г.) попытался впервые в России изучить суть демографической проблемы. Среди множества средств, предлагавшихся М. В. Ломоносовым с целью ее решения (общесоциальные, медицинские), есть место и приглашению поселенцев. М. В. Ломоносов рассматривал вопрос об иностранных поселенцах лишь в контексте проблемы беженцев и ситуации, возникшей в воюющей Европе.

Приведенные факты свидетельствуют, что популяционистские взгляды в середине XVIII в. были достоянием внимания части российского общества и правительственных кругов. (Бобылева С. И. Очерки истории немцем и немонахитов юга Украины (конец XVIII — первая половина XIX века) / С. И. Бобылева. — Днепропетровск : Арт-Пресс, 1999. — С. 137–140). Росло число публикаций на эту тему, переводились и издавались работы иностранных авторов, касающиеся проблем демографии, явились первые российские статистические обозрения, труды по истории оммерции и шрономии, затрагивавшие вопросы народонаселения. Шло активное восприятие идей Запада.

Значительно активизировали обсуждение демографических проблем Семилетняя пойма и ее последствия. Ученые и писатели того времени в основном мотрели на обеспечение роста населения как на базисный фактор русской :изни. Подобная ситуация значительно облегчила восприятие общественным мнением активной переселенческой политики России второй половины XVIII в.

Екатерина II, взойдя на трон, кроме этого получила и пакет проектов программ, планов по улучшению демографической ситуации в

стране. Она разделяла мнение академика Шлецера о том, что Россия «богата, плодородна и сильна. Что не хватает ей, чтобы быть еще богаче, плодородней, сильней? — людей».(Bartlett R. Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia 1762–1804. — Cambridge, 19. — P. 31.)

РЕЗНИК О. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТ.

Релігійне відродження, яке триває в нинішньому українському суспільстві, вимагає осмислення і врахування накопиченого історичного досвіду у сфері релігійних відносин. Тож важливим є звернення до сторінок минулого з метою дослідження ролі і місця православного духовенства як соціального стану в українському суспільстві на різних етапах його розвитку. Показовим у даному контексті є період другої половини XVII–XVIII ст., коли існувала і функціонувала українська державність, хоча і в умовах автономії. Необхідно здійснити спробу проаналізувати основні риси православного духовенства як суспільного стану і встановити особливості його правового статусу в державі.

Хоча соціальна структура українського суспільства другої половини XVII–XVIII ст. досліджувалася не одним поколінням вчених, але зауважимо, що в центрі уваги більшості науковців були питання економічної, соціальної ролі та правового статусу козацтва, міщанства, селянства Гетьманщини. Місце духовенства у соціальній структурі вивчалось в основному у контексті дослідження загальної історії православної церкви в Україні. Вагомий внесок у розробку цього питання становлять праці І. Власовського, Т. Євсєєвої, С. Плохія, М. Яременка та ін. Актуальним буде розглянути правовий та соціальний статус православного духовенства в суспільстві Гетьманщини і Правобережжя у контексті становища православної церкви в соціумі.

В українському суспільстві православне духовенство завжди відігравало важливу роль. Після поразки козацько-селянських повстань 30-х рр. XVII ст. православні українці Речі Посполитої все більше ідейно згуртовувалися навколо Київського митрополита, чий вплив став своєрідною альтернативою державній владі. Церква здійснила значний вплив на світогляд українців.

У роки Визвольної війни православна церква в Україні була повністю відновлена у своїх правах. За договором 1654 р. царський уряд підтвердив права та привілеї православного духовенства та обіцяв не рушити їх.

Православне духовенство надаючи духовних санкцій владі гетьмана, опікувалося справами освіти і культури, виховуючи політичну і духовну еліту нації. Завдяки вільній участі у політичному житті країни, церква виступала активним і досить самостійним чинником на теренах Європи, репрезентувала інтереси гетьманської держави. Така виважена позиція Б. Хмельницького, підкріплена багатотисячним козацьким військом, підняла авторитет України — Гетьманщини у світі, як християнської держави.

За життя Б. Хмельницького Москва не наважувалася втручатися у справи української православної церкви, але у наступні роки тиск посилювався. У 1686 р. українська православна церква була підпорядкована московському патріархату, хоча це і не порушило її основних привілеїв. Однак на українську православну церкву поширилися заходи, що їх у подальшому вживали російські монархи щодо російської православної церкви. Зміна юрисдикції Київської митрополії започаткувала процес поступової і неухильної перебудови церковно-державних відносин на українських землях.

Дещо виправити ситуацію намагався І. Мазепа. Вже від початку свого гетьманування він виявив себе великим покровителем української церкви і меценатом національної освіти. Така політика давала можливість підготувати ідейний ґрунт для об'єднання України.

Духовенство поділялося на чорне (ченці) і біле (те, яке несло службу в церквах). В період становлення абсолютної монархії правова регламентація духовенства підсилася, оскільки активно тривав процес підпорядкування церкви державі, її входження до складу державного апарату.

Традиційно так склалося, що духовництво було важливою політичною силою в державі, володіло значною кількістю землі та селян. Ця власність захищалася виданими царями грамотами, які звільнювали духовенство від повинностей та податків на користь держави. Біле духовенство сплачувало податки й несло повинності на користь чорного. Церковна адміністрація складалася з представників чорного духовенства. Саме чорне духовенство було привілейованою верствою населення Гетьманщини. Отже, за своїм правовим статусом чорне духовенство наближалася до знатного значкового товариства.

Чорне духовенство було вилучене з-під загальної юрисдикції. Для нього існував спеціальний духовний суд, впроваджений ще Петром Могилою, — Консисторія.

Таким чином, аналіз правового становища духовенства дозволяє зробити висновок про те, що чорне духовенство за правовим статусом

вважалося привілейованою верствою, тоді як біле духовенство мало менше привілеїв і нижчі служителі церкви за правовим становищем наближалися до посполитого населення. Але все духовенство користувалося повагою в українському суспільстві і кращі з його представників становили не тільки соціальну, а й інтелектуальну та духовну еліту українського суспільства.

Українське духовенство стало «культурним містком» між Московською Руссю і Західною Європою.

Цілеспрямований наступ на права церкви підсилювався в I чверті XVIII ст. В 1700 р. помер патріарх Адріан, і Петро I не став призначати нового патріарха. Таким чином, патріаршество було скасоване; управління церквою перейшло до Святійшого Синоду, органу, який за юридичним статусом наближався до колегії.

У Гетьманщині другої половини XVII ст. православне духовенство, за традицією, обиралося. Пізніше воно стало призначатися російською світською владою. Світська влада, за традицією, започаткованою ще у Великому князівстві Литовському, переважала над духовною. З початку XVIII ст. спостерігається різке збільшення повноважень світської влади за рахунок духовної влади, що пояснюється загальною політикою російського царизму по відношенню до церкви.

ШЕРШЕНЬКОВА В. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ТА ОБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УРСР З СЕРЕДИНИ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Слід сказати, що для будь-якого кримінального злочину, в тому числі і для військових злочинів, характерними були такі ознаки, як : суспільна небезпека, протиправність, доведена судом вина. Однак військові злочини мали свій особливий об'єкт і спеціальний суб'єкт. З середини 60-х років ХХ ст. ця особливість військових злочинів не зазнала змін.

Родовим об'єктом військових злочинів залишався встановлений порядок несення військової служби. Самі відносини були регламентовані відповідними основним законом, спеціальними законами, військовими статутами. Адаже відомо, що порядок несення військової служби — це обов'язкові до виконання військовослужбовцями правила проходження служби, взаємовідносини між військовослужбовцями, охорона відомостей і предметів, які представляють собою військову таємницю,

збереження військового майна, використання військової техніки, несення служби у визначеному начальником місці та готовність до виконання задач командування (Ашитов З. О. Вопросы дальнейшего укрепления социалистической законности / З. О. Ашитов — Алма-Ата : «Казахстан», 1976. — С. 8—9.). Бойова готовність армії залежала від того, як своєчасно та швидко кожен військовослужбовець виконував свої завдання та обов'язки. Основою постійної бойової готовності Збройних Сил СРСР залишалася військова дисципліна.

Для розмежування одних військових злочинів від інших важливим залишалось визначення безпосереднього об'єкту військового злочину (наприклад, порядок несення вартової служби), але деякі військові злочини могли мати два безпосередніх об'єкти (наприклад, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків) (Советское уголовное право. Часть Особенная / Под ред. П. П. Михайленка — К. : Редакционно-издательский отдел при МВД СССР, 1968. — С. 585.).

Суб'єктом військових злочинів у 60–80-х рр. залишалася особа, яка знаходилася на дійсній військовій службі або призвана з запасу на навчальні збори. Відповідно до Закону СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 12 жовтня 1967 р., на дійсну військову службу призивалися громадяни чоловічої статті, яким на час призову виповнилося 18 років, а також особи чоловічої статті, яким виповнилося 17 років, прийняті у військово-навчальні заклади. Закон встановлював, що жінки у віці від 19 до 40 років, які мали медичну або іншу спеціальну підготовку, могли в мирний час стати на військовий облік та бути залученими до навчальних зборів, а також прийняті за власним бажанням на дійсну військову службу. У воєнний час за рішенням Ради Міністрів СРСР жінки могли бути призвані до Збройних Сил СРСР для несення спеціальної служби (О всеобщей воинской обязанности от 12 октября 1967 г. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1771>).

В науковій літературі до суб'єктів військових злочинів зазначених в законі відносилися особи офіцерського, сержантського і рядового складу органів державної безпеки; особи керівного складу виправно-трудових установ і особи, офіцерського, сержантського, рядового складу внутрішніх і конвойних військ і конвойної охорони МВС союзних республік; особи, які призвані у військово-будівельні загони із зарахуванням строку роботи у загонах в строк дійсної військової служби (Советское уголовное право. Часть Особенная / Под ред. М. И. Ковалева, М. А. Ефимова, Е. А. Фролова — Москва : «Юридическая литература», 1969. — С. 449.).

Разом з тим, в науковій літературі цього періоду визначалася і дещо інша класифікація суб'єктів військових злочинів: 1) військовослужбовці (особи, які знаходилися на дійсній військовій службі в частинах, установах і навчальних закладах Міністерства оборони СРСР);

2) військовозобов'язані під час проходження ними навчальних зборів; 3) особи офіцерського, сержантського і рядового складу органів КДБ; 4) особи офіцерського, сержантського і рядового складу військ внутрішньої і конвойної охорони МВС СРСР; робочі військово-будівельних загонів; 5) військовополонені, ці особи належали до Збройних Сил, які входили в ополчення, добровільні загони, кореспонденти та інші. Режим утримання військовополонених регулювався Женевською конвенцією 1949 р. та іншими міжнародними угодами (Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комиссии С. Ф. Ахромеев — М. : Воениздат, 1986. — С. 143.).

Військовослужбовець як суб'єкт військового злочину був громадянином СРСР, який проходив один із видів військової чи прирівняної до неї служби у відповідних військових формуваннях; його вік відповідав вимогам для військовослужбовця відповідної статі, посади, військового звання.

До ознак суб'єкту військового злочину стосовно військовозобов'язаного відносилися: наявність громадянства СРСР; особа зарахована до запасу; особа не досягла граничного віку перебування в запасі; особа призвана на навчальні чи перевірочні збори з відривом від виробництва; відсутні передбачені законом перепони для призову особи на збори. Для визначення військовослужбовця або військовозобов'язаного суб'єктом військового злочину потрібна була сукупність названих ознак.

За вчинення військових злочинів до кримінальної відповідальності могли притягуватися цивільні особи, але лише в тому випадку, якщо вони були співучасниками злочину (організаторами, пособниками, підбурювачами).

ЧЕНКОВА К. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права

ВИХОВНО-ВИПРАВНІ УСТАНОВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА II ПОЛ. XIX — ПОЧ. XX СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ)

В Україні вирішення проблем створення та діяльності виховно-виправних установ вбачається актуальним через ряд тенденцій: а) зростання «соціального сирітства», коли діти за живих батьків залишаються без їхнього догляду й опіки; б) криза в соціальній, політичній, економічній сферах, що призводить, зокрема, до зростання злочинності серед неповнолітніх.

У II пол. XIX ст. було відкрито дитячі притулки та сирітські виховні будинки. Метою була опіка дітей-сиріт: первинне виховання і навчання, підготовка до чесного, трудового самостійного життя, турбота про подальше влаштування тих, хто випускалися із закладу. На відміну від сирітського будинку, де діти перебували на протязі року, дитячі притулки були різних типів. Виокремились пологові, виправні, землеробські, ремісничі, притулки-захистки, притулки-оздоровниці, захистки для дітей мобілізованих батьків, колиски для покинутих дітей. 5 грудня 1866 р. був затверджений Закон щодо відкриття спеціальних притулків для морального виправлення неповнолітніх злочинців (ПЗЗРІ. — 1866. — № 43949). Притулки мали організовуватися урядом за підтримки земств, громадськості, духовних установ та приватних осіб. Але практично всі притулки в досліджуваній період були створені приватними особами чи товариствами.

Створена в Одесі мережа притулків і сховищ за масштабом виправно-виховної роботи не поступалася столичним. Серед них вирізнялися:

міський сирітський будинок (відкритий не пізніше 1808 р., спочатку підпорядковувався ПГО, потім — місту. З 1877 р. при ньому відкрито міське училище, а з 1892 р. — ремісничі класи. Тут діяли кравецька, шевська, палітурна, столярна і слюсарно-механічна майстерні та оркестр);

міський притулок для опіки немовлят (1890 р. Міське врядування направило до нього своїх вихованців, яких вилучило з Павловського притулку «Товариства піклування про немовлят і породіль». У 1893 р. зусиллями міста споруджений власний заклад для опіки немовлят і покинутих дітей. В притулку утримувалися виключно хворі й новоприбулі діти, а решта вихованців знаходилась у сільських годувальниць);

Одеський єврейський сирітський будинок (1868 р., а в 1879 р. зазнав реорганізації. З 1881 р. при закладі започатковані шевська, палітурна і швацька майстерні. У 1891 р. за містом була відкрита землеробська ферма єврейського сирітського будинку, на території якої влаштовано санітарну станцію на 75 дітей. При закладі функціонувало однокласне з підготовчим класом училище, що включало 4 самостійних відділення. Даний виправно-виховний заклад відрізнявся від аналогічних тим, що робота в майстернях і на фермі здійснювалася виключно після повного вивчення вихованцями курсу навчальних предметів, тобто за досягнення ними 12-річного віку);

Олександрівський дитячий притулок (засн. 23 листопада 1847 р. на Молдаванці. Включав два навчальні класи та клас рукоділля і крою);

сирітський притулок Гладкова (1879 р., для опіки та початкового навчання бідних хлопчиків-сиріт. При закладі функціонувала однокласна церковно-приходська школа. Заклад був розрахований на 50 сиріт віком від 4 до 10 років усіх верств населення православного віросповідання.);

Благовіщенський сирітський будинок (25 березня 1835 р.);

Михайло-Семенівський сирітський будинок (1859 р. на кошти княгині Є. Воронцової. У приходському училищі сирітського будинку було два відділення: чоловіче, для вихованців закладу і хлопчиків, які відвідували його щоденно, та жіноче, для дівчаток, які також приходили щодня.);

Павловський притулок Одеського «Товариства піклування про немовлят і породіль» (1865 р. доктором Лінком і перейменований у 1873 р. на «Павловський» на честь графа П. Коцюбу. У ньому виховувалися підкидьки, які згодом передавалися на вигодовування в селища.);

притулок Одеського товариства опіки незможних і допомоги нужденним (1881 р. При закладі запроваджені два класи народної школи, один з яких відкритий Одеською міською управою у вересні 1898 р., а також кравецька, шевська і столярна майстерні.);

прихисток Одеського товариства заступництва тих, хто відбув покарання, і безпритульних (14 березня 1893 р. Спочатку прихисток носив ім'я Альберта — помічника присяжного повіреного, який у себе вдома у двох кімнатах розмістив палітурні майстерні для неповнолітніх, які відбули покарання. Певні незручності приміщення змусили перевести заклад на один рік у будинок Брайкевича, а в 1892 р. — у будинок фон Ярмершtedта. Пізніше споруджено власне приміщення в Ботанічному саду. Поряд знаходився корпус із ковальською, слюсарною і столярною майстернями.);

Одеський виправний притулок для малолітніх злочинців (1889 р. При ньому діяла власна церква, школа з трьома відділеннями, лікарня з аптекою, а також столярна і шевська майстерні. Відповідно до статуту притулку від 28 квітня 1886 р., до закладу приймалися неповнолітні хлопчики за вироком суду і безпритульні всіх віросповідань від 10 до 16-річного віку на термін не менше 2 років. Система покарань, прийнята в закладі, включала догану, публічну догану, ізолювання, трудову діяльність окремо від товаришів, відокремлене утримання під суворим наглядом.) (Шпак В. П. Реабілітаційна діяльність зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів ХІХ — початку ХХ ст. / В. П. Шпак. — Полтава : АСМІ, 2005. — 336 с. с. 373–378).

Маріїнський дитячий притулок (призначався для денного догляду за дітьми Пересипу і Нового Базару.);

дитячий притулок імені імператриці Марії Федорівни (1867 р. Метою спочатку було денне піклування про дітей із навчанням їх грамоти на час, коли батьки на роботі. У 1877 р. був пристосований для постійного проживання 40 дітей. Ім'я імператриці Марії Федорівни заклад отримав у 1881 р. (Одеський альманах: Юбилейный справочный календарь-сборник на 1894–95 гг. — Одесса: Изд. Ю. И. Сандомирский, 1895. — С. 46–47. Южно-русский альманах. — Одесса: Изд. Ю. Сандомирского, 1900. — С. 86–89).

БОНДИК О. В.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри історії права та держави

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК ФУНКЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Загальнотеоретична доктрина виробила усталене розуміння функцій держави як основних напрямів її діяльності у різноманітних сферах суспільного життя — соціальній, економічній, політичній, правозахисній, інформаційній, культурній, екологічній та інших, та які зумовлені цілями і завданнями держави на певному етапі її історичного розвитку.

Реалізація функцій держави відбувається, як усередині країни, так і ззовні. Зокрема стратегічно важливим напрямом діяльності держави в усі історичні періоди виступала її зовнішня політика. Вона — різновид державної політики, а тому характеризується всіма ознаками останньої. Головні з них такі: владний характер, встановлені цілі, завдання, принципи, напрями реалізації, суб'єкти виконання, правові форми втілення.

Разом із цими ознаками зовнішню політику держави як її функцію відрізняє спрямованість на встановлення і підтримання з іншими державами: дипломатичних відносин відповідно до загальноприйнятих норм і принципів міжнародного права; торговельно-економічних відносин, розвиток ділового партнерства і співпраці в економічній сфері, інтеграції у світову економіку на основі взаємовигідних міждержавних договорів, міжурядових угод тощо; запобігання і ліквідації наслідків природних і антропогенних катастроф; забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що мають культурну цінність; участь у розвитку світового інформаційного простору, використання інформаційних ресурсів на основі рівноправної співпраці; формування правових стандартів, встановлення зв'язку між законодавствами держав; захист національної безпеки, територіальної цілісності та недоторканості держави, державного суверенітету від зовнішніх зазіхань економічними, дипломатичними, військовими чи іншими способами; забезпечення миру та підтримку світового правопорядку та ін. (Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник. — 4-те видання допов. і перероб. — К.: Алерта, 2013. — С. 138–139).

Здійснення державної політики має ґрунтуватися на певних принципових засадах, які визначають її зміст. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. зовнішня політика України має ґрунтуватися на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних

спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам.

Зміст будь-якої політики держави визначається також низкою економічних, соціальних, культурних, моральних, психологічних та інших чинників, які зумовлюють вибір найважливіших на певний період життя суспільства стратегічних орієнтирів. Таким чином, у державній політиці втілюється концентрований вираз «сутність держави», для якої важливим виступає інтегрований інтерес і воля більшості громадян (Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. Изд. 2-е, дополн. — М.: Омега-Л, 2004 г. — С. 81). Так, у зовнішній політиці сучасним суспільним інтересом і громадянською волею більшої частини населення України виступає європейська інтеграція. Започаткована ще у минулому столітті, у тому числі через підписання у 1994 році Україною і Європейським Союзом Угоди про партнерство і співробітництво, інтеграція до європейського співтовариства подала сьогодні перед Україною найважливішим зовнішньополітичним пріоритетним завданням. Тож європейський вибір України зумовлений усвідомленням інтеграції як чинника сприяння державній незалежності, безпеці, політичній стабільності, економічному розвитку, інтелектуальному прогресу, відновленню європейської сутності країни (Сучасний стан інтеграції України і Європейського Союзу та перспективи на майбутнє. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://genichesk-rda.ks.ua>).

Таким чином, зовнішня політика виступає однією з найважливіших функцій держави, яка спрямована на взаємовигідне економічне, соціальне, інформаційне, правове, науково-технічне, культурне та інше співробітництво між державами як рівноправними міжнародними партнерами. Орієнтуючись на національні інтереси та спіраючись на внутрішній потенціал держави, реалізація зовнішньої політики має водночас відповідати світовому курсові держав на підтримання міжнародних відносин, сприяючи їх стабілізації і подальшому розвитку.

ВЕПРИЦКАЯ В. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры истории государства и права

ПРАВООЩИТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОВЕРЕННЫХ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ СУДОПРОИЗВОДСТВА В ОДЕССКОМ КОММЕРЧЕСКОМ СУДЕ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX СТОЛЕТИЯ)

Построение правового государства невозможно без создания гарантий для защиты прав человека, без обеспечения механизма функционирования такого демократического института как адвокатура. Современный этап развития украинского общества, экономические и политические преобразования в стране требуют усовершенствования и безупречной организации, функционирования адвокатуры.

Актуальность избранной темы заключается в необходимости изучения истории становления и эволюции адвокатуры, необходимости правильного понимания и всесторонней оценки ее роли и истинного предназначения в системе судопроизводства. Данный материал является важной составляющей для понимания целей и задач создания организованной адвокатуры.

Исследуемый вопрос в своих научных трудах затрагивали: Ю. Ф. Любшев, И. В. Гессен, И. И. Баженова, В. В. Цой, А. В. Гаврилова, И. Н. Чорный и другие. Однако данная тема требует более углубленного изучения.

В работе предпринята попытка проследить за деятельностью поверенных и стряпчих при Одесском коммерческом суде. Исследовать их деятельность и на основании этого сделать заключение о возможности причисления стряпчих и поверенных, осуществлявших свою деятельность в первой половине XIX столетия, к предшественникам современного адвоката. Для объективного понимания поставленного вопроса исследования необходимо обратиться к истории города, проанализировать ситуацию, сложившуюся в исследуемый период.

Именным указом от 1 мая 1803 года Одесскому градоначальнику Дюку де-Ришелье на его запрос об урегулировании коммерческих отношений ответили, что «установление коммерческой расправы в Одессе было бы, конечно, вещь желательная; но трудность осуществления такого учреждения в городе, населенном иностранцами всех наций, еще прочно не водворившимися, понуждает отложить меру сию до дальнейшего исследования, каким образом наилучнее в действо ее привести возможно будет, а до того времени попечительность и пример ваш да заменят неудобства по части правосудия, до сего времени, конечно, существовавшие». (Лихачев Н. А. Каталог летучих изданий и их перепечаток: манифесты, указы. — С. Петербург. Типография В. С. Балашева,

1895. — 467 с.). И наконец, 10 марта 1808 года все же был утвержден первый Устав коммерческого суда для Одессы. Несмотря на свое несовершенство, Устав коммерческого суда для Одессы 1808 года значительно улучшил процедуру рассмотрения коммерческих дел, в связи с чем коммерческий суд сразу же завоевал доверие и симпатии местного торгового населения.

В газете «Одесский вестник», от 29 мая 1858 года № 56, содержится очень ценная по своему содержанию статья «О коммерческих судах и присяжных стряпчих». Автор проанализировал Устав коммерческих судов, и констатировал факт, что хотя он был издан после других судебных уставов, заключал в себе многие улучшения и более соответствовал цели своего учреждения; законодатель ясно в нем обнаруживал желание ускорить торговое судопроизводство и сделать его доступным самим купцам: в нем жалоба записывалась со слов истца без искового прошения, призыв и явка в суд делались без больших формальностей и без посредничества полиции, суд мог объяснить дело в одно заседание и решить его немедленно, все сроки на подачу жалоб были много сокращены в сравнении с гражданским производством. Автор в целом одобрял устав, но также указал и на его недостатки. В статье указано, например, что коммерческие суды могли разбирать все споры по обязательствам словесным (ст. 1175), и это выражение часто приводило суд в совершенное недоумение, так как подавало повод начинать иски, не основанные ни на каких доказательствах, чем противоречило закону (ст. 1431). «Я часто видел людей, приходивших с жалобою на неуплату данных займы или следовавших им за товары денег, и не имевших ни расписки, ни подписанного счета, и суд иногда решал такие дела или присягой, или спросом свидетелей» (см. там же). Жаловался автор и на отсутствие квалифицированных защитников в деле, которые могли бы должным образом представить и отстоять интересы клиента: «К сожалению, до сих пор еще при судах коммерческих не образовалось сословие сведущих стряпчих. Весьма редкие из них, перед вступлением на это поприще, изучали систематически законы. Повсюду слышны жалобы на недостаток благонадежных ходатаев. Один вместо деловых бумаг пишет юмористические статьи, исполненные насмешек и восклицаний, другой старается в резких выражениях заподозрить недобросовестность своего противника...основывает свои доказательства не на законах, а на хитросплетенных силлогизмах, писанных полурусским языком, пишет несколько листов, когда нужно десять строк, чтобы выставить перед клиентом свои труды и свое искусство. Этот важный недостаток имеет неблагоприятное влияние и на сам ход дела в коммерческих судах, от того, что в некоторых из них существует обычай вместо словесной жалобы подавать записки, которые называются исковыми, и хотя записки объяснительные (а не исковые) дозволены в делах особливо важных (ст. 1214)...». Также автор указывал и на тот факт, что одно из

самых важных учреждений устава торгового — словесное производство (в некоторых коммерческих судах) фактически не существовал, все дело производилось письменно, чем могли воспользоваться недобросовестные стряпчие, ведь это им позволяло, как писал автор «блеснуть своим красноречием в приготовленных на досуге записках, избавляет их от необходимости говорить кратко и просто в присутствии суда, дает им повод представить их письменные труды в огромном размере и получить соизмеримое вознаграждение... А судьи обременены совершенно бесполезным чтением огромных сочинений присяжных стряпчих и не могут в этом хаосе бумаг часто найти опорной точки, разрешающей спор» (Газета «Одесский вестник». — 1858. — № 56). При словесном же производстве судьи могли легко понять простое и краткое изложение дела, не затемняемое ни бесполезными фразами, ни возгласами, и могли разрешить его в несколько дней. Автор газетной статьи провел лишенное правительственной официозности сравнение Устава для коммерческого суда с другими судебными уставами, указал положительные моменты и недостатки с точки зрения осведомленного практика, благодаря чему можно более точно оценить и объективно рассмотреть положение дел исследуемого периода.

Таким образом, развитие торговых отношений, стремительный рост промышленности в Одессе настоятельно диктовали необходимость серьезной защиты частной собственности, предпринимательства, прочих прав купеческого сословия, а также создания более совершенных процессуальных форм, что и стало одной из главных причин для создания Одесского коммерческого суда. Уставом для коммерческих судов была предпринята попытка реализации принципа состязательности сторон в судебном процессе, в связи с этим появилась объективная необходимость профессиональной защиты интересов лиц в суде.

САМАРСЬКА І. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права

ТВОРЧА СПАДЩИНА М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОДИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

В історіографії утвердилася думка, про визначальний вплив на дисциплінарне становлення грушевськознавства діяльності українських істориків у діаспорі в другій половині ХХ ст. Починаючи з 60-х рр., завдяки передусім О. Оглоблину, Л. Винару та очолюваному ними Українському історичному товариству. Було закладено теоретичні та

джерелознавчі підвалини розвитку нової українознавчої галузі, що уможливили появу перших аналітичних праць про малознані перед тим аспектом життя та діяльності М. Грушевського.

Перші грушевськознавчі праці, що з'явилися у вільному світі у повоєнні роки, значною мірою несли на собі відбиток історіографічних дискусій попередньої міжвоєнної доби. Втім, у цих публікаціях поступово накопичувалася інформація, яка проливалася світло на різноманітні, перед цим маловідомі аспекти рецепції творчого доробку М. Грушевського сучасниками. Так, цінним внеском у розширення джерельної бази окресленої проблеми став додаток до випущеної з нагоди двадцять п'ятої річниці смерті вченого збірки його праць. Затитулований як «Наукова діяльність М. С. Грушевського в оцінці східного й західного наукового світу», він містив найбільш відомі схвальні оцінки творів ученого, що належали перу Д. Дорошенка, В. Герасимчука, М. Покровського, та ін.. (Наукова діяльність М. С. Грушевського в оцінці східного й західного світу // М. Грушевський. Вибрані праці з нагоди 25-річчя смерті (1934–1959). — С. 251–260). Слід зазначити, що значна частина істориків, що опинилася на вигнанні, належала до прихильників державницької історіософії та нерідко симпатизувала гетьманському політичному табору, а це визначало певну оцінку канву їхнього звернення до постаті та творчості М. Грушевського. (Крупницький Б. Грушевський М. і його історична праця // Грушевський М. Історія Руси 1954. Т 1. С. 184–190).

Зважаючи на фальсифікацію діяльності М. Грушевського в радянській історіографії, а також певне занедбання систематичного дослідження спадщини вченого українознавчими науковими осередками при американських, канадських і західноєвропейських університетах, ряд науковців на чолі з О. Оглоблиним та Л. Винаром у 1963 р. Утворили Українське історичне товариство та заснували журнал «Український історик» як друкований орган Товариства (Вступ до науки грушевськознавства // Л. Винар: генеза й історичний Розвиток. Київ 1998. — С. 79–86). У 1966 р, його учасники своїми публікаціями започаткували новий міждисциплінарний напрямок — грушевськознавства. З того часу і до сьогодні на сторінках «Українського історика» звляються грушевськознавчі дослідження.

Найбільше уваги до історичних праць М. Грушевського прикуто у середовищі дослідників, котрі займаються спільними проблемами польсько-українського минулого. Вони стверджують, що саме український учений заклав традиції джерельного дослідження та інтерпритації багатьох явищ нашої історії; його погляди з більшості питань досі визнаються надзвичайно актуальними. (Грушевський М. Ілюстрована історія України // Копиленко О. « Українська ідея » — С 154–158. Традиційно стійкий інтерес до творчої спадщини М. С. Грушевського спостерігається серед польських козакознавців.

Для повноти огляду варто згадати енциклопедичні гасла, присв'ячені М. Грушевському. У них коротко та схематично наведено інформацію про життєвий і творчий шлях ученого, проаналізовано основні його наукові погляди.

Рецепція постаті М. Грушевського, як одного з найяскравіших представників українства доби бурхливого націотворення, що призвело до суттєвих геополітичних змін у східноєвропейському регіоні, рельєфно ілюструє помітне ідеологічне навантаження сучасних історіографічних наративів. В історіографії утвердилася думка про визначальний вплив на дисциплінарне становлення грушевськознавства діяльності українських істориків у діаспорі в другій половині ХХ ст.

В грушевськознавстві 40–80 х років, проблема артикуляції в історіографії кінця ХІХ- першої третини ХХ ст., творчої спадщини М. Грушевського була вперше поставлена як самостійна. Дослідження різних аспектів життя та творчості вченого набули системності та організованості із провадженням нової українознавчої дисципліни- грушевськознавства, а також у США Українського історичного товариства та його друкованого органу- журналу «Український історик». До безперечних досягнень цього періоду можна віднести розробку низки проблем, пов'язаних з дослідженням особливості сприйняття наукової концепції М. Грушевського чоловими представниками українського інтелектуального життя кінця ХІХ- першої половини ХХ ст.

Специфіка ідеологічних дискусій у самому емігрантському середовищі привернула увагу науковців до проблеми обґрунтованості критики поглядів видатного вченого представниками державницького напрямку, де спостерігається ідеологізація історіографічного пошуку. Вагомість в емігрантському українознавстві голосу представників старшої генерації, що були активними учасниками наукового життя 20–30 х роках, а також значна зацікавленість станом вітчизняної науки, що перебувала за «залізною завісою», уможливили появу численних документально обґрунтованих досліджень, де висвітлювалися різноманітні аспекти. Недоліки діаспорного грушевськознавства були зумовлені слабкістю джерельної бази через неможливість аналізу широкого кола українознавчих видань та архівних матеріалів. Це спричинило загальну фрагментарність грушевськознавчих студій, що позначилося також і на спробах осмислити рецепцію спадщини видатного вченого його сучасниками. І все ж, незважаючи на це, доробок учених діаспори є вагомим етапом грушевськознавства, що став підґрунтям сучасних досліджень.

КАНЕНБЕРГ-САНДУЛ О. К.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирантка кафедры истории государства и права

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НЕМЕЦКИМИ КОЛОНИСТАМИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В КОНЦЕ XVIII — НАЧАЛЕ XIX В.

С началом колонизационного процесса в Российской империи в конце XVIII в. создание органов государственного управления немецкими переселенцами регламентировалось многими правовыми актами. Уже с принятием Именного указа императрицы Екатерины II Правительствующему Сенату «О разрешении иностранцам селиться на пустых землях в России» от 4 октября 1762 года, а также Манифеста императрицы Екатерины II о дозволении всем иностранцам, въезжающим в Россию, селиться в разных губерниях по их выбору, их правах и льготах от 22 июля 1763 г. стал очевиден факт потребности создания органа, контролирующего процесс колонизации в империи, который впоследствии и был создан Указом императрицы Екатерины II Правительствующему Сенату «Об учреждении Канцелярии опекунства иностранных» от 22 июля 1763 г. Канцелярия должна была «заботиться» и обеспечить «опекунство всеми прибывшими в Россию на поселение иностранцам и чтобы они изнурительным тягостям не подлежали». Канцелярия была подотчетна императрице, а в отношении финансирования - Ревизион- коллегии. Штат Канцелярии состоял из Президента, статского советника, коллежского советника, секретаря, бухгалтера, канцеляриста, а также переводчика и канцеляриста, подканцеляриста и копейиста, владеющие немецким языком. (Высочайше утвержденный доклад Правительствующего Сената о назначении жалованья членам и служащим Канцелярии опекунства иностранных от 7 августа 1763 года. с.30—32). Президент Канцелярии по всем вопросам и предложениям мог обращаться за дополнительными инструкциями в Сенат, а также непосредственно к императрице, «копию повелений и указов для ведома и надлежащего исполнения» отправлять в Сенат.

По указу императрицы Екатерины II президентом Канцелярии опекунства иностранных был назначен граф Г. Г. Орлов. Канцелярия установила тесные связи с русскими дипломатами, которые находились при дворах немецких княжеств, а также с представителями, занимавшихся вербовкой колонистов за рубежом. По характеру своих прав Канцелярия приравнивалась к «государственной коллегии и имела характер отдельного министерства». (Васильчук В. Н. Причины расселения немецких поселенцев на Украине в период царизма. — Вестник Санкт-Петербургского университета .2006. Сер.2 вып.4 стр.53- 60)

С 1797 года все существующие в России колонии были подчинены Экспедиции государственного хозяйства, опекунства иностранных и сельского домоводства под ведомством генерал-прокурора. При учреждении министерств и ведомств по манифесту 8 сентября 1802 г. Экспедиция перешла в ведомство Министерства внутренних дел и в 1811 году была переименована в Департамент государственного хозяйства и публичных зданий. (Именной, данный Министру Внутренних дел. — О переименовании Главных правлений Почт и Мануфактур и Экспедиции Государственного хозяйства в Департаменты. //ПСЗРИ . — СПб., 1830. — Собр. I. — Т. XXXI. — № 24714 от 7 июля 1811 года. — С. 809—811) По поручению Экспедиции с целью усовершенствования системы управления, в новороссийские колонии отправили с инспекцией С. Х. Контениуса. Выводы инспекции Контениуса, легли в основу Доклада Правительствующему Сенату «О предполагаемых средствах к поправлению состояния новороссийских иностранных поселенцев и об учреждении под ведомством Экспедиции государственного хозяйства Конторы опекунства новороссийских иностранных поселенцев» высочайше утвержденный 6 апреля 1800 года. Экспедиция подготовила проект учреждения Конторы опекунства иностранных поселенцев, а также Инструкции определяющую функции Конторы, позже были утверждены дополнения. На место главного судьи Конторы опекунства был назначен С. Х. Контениус, которому непосредственно были поручены прием, расселение и устройство колонистов. 17 октября 1803 года по высочайшему указу, данному градоначальнику Э. О. Ришелье колонистам было разрешено селиться в окрестностях г.Одессы (Именной, данный Одесскому Градоначальнику Дюку де Ришелье. — О поселении в окрестностях Одессы и в других местах Губерний: Херсонской, Екатеринославской и Таврической колонистов, из Германии прибывших. Там же. //ПСЗРИ . — СПб., 1830. — Собр. I. — Т. XXVII. — № 20988 от 17 октября 1803 года. — С. 932—934). Соответственно, кто поселялся под Одессой принимались в ведение герцога Ришелье, который 23 февраля 1804 года был назначен Главнoуправляющим новороссийскими колониями, а Контора опекунства передана под его начало.

Относительно системы органов местного самоуправления, то согласно «Инструкции для внутреннего распорядка и управления новороссийских колоний» от 16 мая 1801 года, регламентировалось подчинение колонистов церкви в лице Пастора, создание местного самоуправления путем организации так называемых выборных Приказов, возглавляемых выборным «Головой с двумя бейзицерами и одним писарем» их права и обязанности. Все колонии разделялись конторой на округа. Окружной приказ учреждался в каждом округе и был представлен обер- шульцем (окружной голова) и двумя бейзицерами, которые по результатам выборов от обществ утверждались Конторой. Обер- шульц избирался на 3 года, окружные бейзицеры на 2 года от

всех колоний округа и находились в подчинении смотрителя колоний. Шульцы и сельские бейзицеры на 2 года и были под присмотром обер-шульца. Колонисты каждой колонии составляли общество, в котором созывался мирской сход(собрание), состоящий из представителей - по одному хозяину от каждого двора. (Комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799–1876. — Одесса: Изд-во ТЭС, 1998. — Т 1.: Аннотированная опись дел 1799–1818 гг. — с. 15.) Сельский мирской сбор рассматривал просьбы и жалобы колонистов, раскладывал подати и повинности. Головы получали право штрафовать работой и денежной пеней. Окружной или Сельский приказ принимает решения коллективно, а колонисты обязаны безоговорочно им подчиниться. (Красюк А. И., Казымова Г. Ф., Серов И. П., Плесская Э. Г. Из прошлого немецких колоний на Юге Украины Ч. 1. — Одесса., 1994 г. — С. 19.)

Подводя итоги следует отметить, что процесс становления системы органов управления и местного самоуправления немецкими переселенцами в Российской империи в начале XIX в. имел динамичный характер. Комплекс мер, направленных на подготовку прием, расселение немецких колонистов был объективно обусловлен потребностью успешного проведения процесса колонизации неосвоенных земель. В процессе осуществления колонизационной политики конца XVIII в. — до начала XIX в. функции, объем полномочий и отраслевая компетенция органов управления масштабных изменений не претерпевали. Главная задача заключалась в обеспечении немецких поселенцев всем необходимым и предоставление им всех условий для успешного освоения новых территорий империи.

ГРИБ А. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права

**ПРИМИРЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІЇ
НЕОФІЦІЙНОГО ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ВОЛОСНИХ СУДІВ)**

Сучасний етап правового розвитку України відмітний пошуком нових, неконфронтаційних інструментів розв'язання конфліктів. Одним з таких засобів є інститут примирення та пов'язані з ним медіація і відновне правосуддя. Небезпідставно сьогодні науковцями робиться висновок про відставання України, порівняно з європейськими країнами, у запровадженні цих правових засобів вичерпання конфліктів у суспільстві. У зв'язку з цим важливе практико-орієнтуюче та правовиховне

значення має пошук та узагальнення історично апробованих українським суспільством моделей примирних процедур.

Дані юридичної антропології та історико-правової науки дають можливість стверджувати, що примирні процедури існують з давніх-давен, а інституції, що їх застосовують, перш за все, виникли та розвивалися незалежно від держави. Такий сегмент правового життя за пропозицією Л. Й. Петражицького та П. О. Сорокіна прийнято іменувати неофіційним правом. Незалежне від держави виникнення та функціонування права не означає, що воно обов'язково має суперечити державному праву. Скоріше, воно займає нормативно-регулятивну нішу, яка не може бути і не повинна бути заповнена державою-правотворцем та правозастосцем. Саме в цій царині є можливим утвердження пріоритету моральних засад права (природного права), цінностей відновного правосуддя та примирення як інструмента подолання конфліктів у суспільстві.

На нашу думку, прикладом вдалого застосування неофіційного, по перевазі звичаєвого, права є практика волосних судів, які створювались як складова селянської реформи 1861 року. Волосні суди розглядали нетяжкі кримінальні злочини (скоріше, кримінальні проступки) та цивільні справи, позови за якими не перевищували 100 рублів. За імперським законодавством волосний суд був зобов'язаний вжити всіх залежні від нього заходи до примирення сторін спору і по можливості завершити справу мировою угодою.

Практика волосних судів, неодноразово досліджувана в дореволюційний період і сучасними дослідниками, в тому числі — на прикладі України, показує цю спрямованість волосного судочинства на примирення сторін конфлікту, що відповідає характеристиці неофіційного права, різко в цьому відношенні відмінного від конфліктно орієнтованого державного права.

Дослідники волосних судів та селянського звичаєвого права неодноразово наголошували на локальному характері та суб'єктивному розумінні правових звичаїв членами цих судів. Тому підстави для укладення мирових угод та придатність судової справи для примирної процедури суттєво варіювались. Так, наприклад, примирення у справах про крадіжки допускалось у деяких волосних судах не завжди, а залежно від особистості винуватого («зважаючи на людину»). У волосних судах окремих повітів Харківської та Полтавської губерній примирення винуватого та потерпілого від крадіжки розглядалось як пом'якшуюча обставина, а не підстава для звільнення крадія від юридичної відповідальності. Тому покарання судом все-таки призначалось. Крім того, за рішеннями суду винуватий залишався «на замітці», тобто під своєрідним наглядом громади. У деяких повітах Катеринославської та Київської губерній примирення взагалі не допускалось у випадках крадіжок на велику суму, бійок та непослуху владі.

У практиці волосних судів широко застосовувався правовий звичай «гріх навпіл», сутність якого полягала у розділі суми позову за збитки між позивачем та відповідачем таким чином, що позивач задовольнявся лише частковим відшкодуванням. Наприклад, це могла бути частина врожаю зі спірної ділянки землі. Найчастіше до нього вдавалися через наявність вини не тільки відповідача, але й позивача, через недоліки та недостатність доказової бази або у випадках необережного заподіяння шкоди. З точки зору строго офіційного права та юридичної формальної логіки цей звичай є нонсенсом, адже одна й та ж особа не може бути одночасно винуватою та невинуватою. Але звичаєве право такий алогізм допускало. На нашу думку, основним спонукальним мотивом тому було усвідомлення сторонами спору неминучості подальшого співжиття у межах однієї громади та необхідності в силу цього взаємних поступок задля деескалації конфлікту та налагодження відносин у майбутньому.

Відмітимо різноманітність процесуальних аспектів примирення у волосних судах. Найпоширенішим варіантом було надання суддями пропозиції сторонам укласти мирову угоду без активної участі суду. Але в багатьох випадках волосний суд займав активну позицію, надаючи сторонам послуги у налагодженні діалогу, а то й пропонуючи сторонам різні варіанти примирення, які сторонами обговорювалися, корегувалися і врешті-решт приймалися. Таким чином, певною мірою волосний суд наближався до ролі сучасного фасилітатора або медіатора, завданням якого є створення умов для порозуміння сторін юридичного конфлікту задля його вичерпання.

Як правило, укладені у волосних судах мирові угоди записувалися у формі мирових казок або мирових підписів (нерідко вони заносилися до книг судових рішень волосних судів або до особливих книг мирових угод). Але у деяких випадках формальна сторона справи письмово не оформлялась: сторони на віру приймали взаємні або односторонні зобов'язання. У Катеринославській губернії відмічено й виставляння так званого могарича суддям за полюбовне вирішення справи, що теж грало роль своєрідної фіксації мирової угоди.

Діяльність волосних судів, що діяли на підставі державних законів та з урахуванням народних правових звичаїв, по примиренню сторін юридичних конфліктів слід оцінити як позитивний внесок у формування культури миру та толерантності у селянському середовищі, у сприяння розвитку правосвідомості найбільш далекої від офіційного права верстви населення. Практика волосних судів по її узагальненню може стати добрим прикладом для формування інституту примирення у сучасній правовій системі України.

КРУТЬКО А. Л.

Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування Національної академії
правових наук України, аспірантка

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ

Народна законодавча ініціатива є однією з форм безпосередньої демократії, в основі якої лежить активна участь населення країни у здійсненні публічно-владних функцій і можливість громадян впливати на процес прийняття органами державної влади публічно-правових рішень.

Народна законодавча ініціатива забезпечує найбільш тісний, активний взаємозв'язок та взаємодію органів державної влади та суспільства. Саме історичний підхід до аналізу розглядуваного інституту дасть можливість зрозуміти його суть та місце, як серед інших форм безпосередньої демократії, так і в суспільно-політичному житті країни.

Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження формування народної законодавчої ініціативи хотілося б зазначити, що вагомий вплив на зародження даного інституту мав інститут публічних слухань. Саме ця форма прямої демократії існувала з моменту виникнення перших форм прямої та представницької демократії й існує досі.

У чому ж полягав цей вплив? Розглянемо на прикладі Афін, Греції та Древнього Риму.

Як відомо, проекти правових актів розроблялися уповноваженими суб'єктами, після чого дані тексти вивішувались в доступних для всіх людей місці, де вони мали змогу ознайомлюватися, обговорювати та пропонувати до них зміни. Ф. Кессіди відзначав, що «за законами афінської демократії кожен громадянин користувався певною свободою слова і такою ж свободою законодавчої ініціативи. Кожен громадянин мав право піддавати критиці посадових осіб та існуючих порядки, міг поставити на обговорення народних зборів проект нового закону і порушити клопотання про відміну існуючого або застарілого, виступити с пропозицією та запитом»(Кессиди Ф. К стокам гречиской мысли 2001. с. 41).

Тобто, саме тут ми можемо прослідкувати певний взаємозв'язок, як серед громадян давньогрецьких держав-полісів, так і між громадянами та уповноваженими суб'єктами, які розробляли закони. Цей зв'язок проявлявся саме в комунікацій та дискурсі.

Тому, доречно, на мою думку, було б зазначити, що народна законодавча ініціатива, як в принципі і більшість форм безпосередньої демократії, бере свій початок з вище перелічених держав. Адже, саме можливість та здатність громадян запропонувати новий закон чи навіть

внесення до існуючого певні зміни є однією з основних начал народної законодавчих ініціативи.

Зазначу, що зародковою формою народної законодавчої ініціативи були саме народні збори. Так, наприклад, на вічових зборах Київської Русі, Псковській та Новгородській республіках, відбувалося обговорення законів. Як зазначає І. І. Дітягін, «населення, перебуваючи на Віче, висловлювало на ньому свої скарги, вказувало на потреби и тим самим впливала на хід та розвиток вічевого законодавства» (Очеретина М. Становление и развитие института публичных слушаний, научный ежегодник института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2009. вып. 9. с. 437). В XV столітті інститут віче зникає і на його місці з'являється — Земські збори. Рішення на Земських зборах приймалися після попереднього їх обговорення.

Крім Земських зборів у Московській Русі існував такий інститут народної участі в законотворенні, як чолобитна.

Чолобитня — це письмове або усне звернення, яке подавалося від різних прошарків людей по тим питанням, які безпосередньо їх цікавили до будь-якої посадової особи чи навіть до імператора.

Значення Земських зборів та чолобитень не вичерпується лише тим, що чиновники завдяки ним безпосередньо знайомилися з потребами країни, а головне в них є те, що в них виявлялася народна ініціатива, народна участь у законодавчому процесі, не тільки в питаннях місцевого значення, а й загальнодержавного.

Що ж стосується Європейських країн, то у Швейцарії на народних зборах брали участь усі повноправні громадяни, які встановлювали свої закони, обирали владу.

Як зазначає відомий політичний письменник Фриман, то кожного року в якийсь весняний день збирається народ-самодержавець, який вирішує важливі політичні справи своєї землі, творить закон, котрим він підпорядковує свою волю. Поряд з народними зборами діє особлива виборна рада, яка має назву «великої ради» або «ради кантона». Це був свого роду парламент, який складався з представників окремих общин. Повноваження парламенту були досить звужені, адже народ приймає закони сам.

Таким чином, немає ні якого сумніву, що самодержавне народне віче мало і має велике виховне значення для народу; воно являє собою стародавню школу демократії.

Основною метою швейцарських зборів, американських, російських й будь-яких інших полягала у тому, щоб звільнити народ від надлишкової опіки місцевої влади над життям громадян та дати йому можливість здійснювати законотворчу діяльність. Адже народ, який підпорядковується закону повинен бути їх творцем.

Так, інститут народної законодавчої ініціативи *вперше на законодавчому рівні* був закріплен у 1715 р. в штаті Массачусетс США, тут

ініціатива існувала на місцевому рівні, у 1898 р. — в Конституції штату Декота, у 1845 — в кантоні Швейцарії Ваад, потім в Базеле- 1863, Цюрихському кантоні у 1869 р.

На сьогоднішній день народна законодавча ініціатива згідно з ч. 4 ст. 11 Договору про Європейський Союз, передбачена Європейським Союзом, а також конституціями багатьох держав, таких як: Італія, Іспанія, США, Росія, Філіппіни та ін.

ЦУШКО С. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри історії держави і права

ОБМЕЖЕННЯ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В XV СТОЛІТТІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Питання про обсяги королівської влади в Короні Польській, часів пізнього середньовіччя, залишається дискусійним досьогодення, але разом із тим є досить цікавим в контексті вивчення історії українського, європейського парламентаризму.

Як відомо, шляхта за часів Корони Польської в XV ст. займала рівень нижче ніж магнати, але в той же час вона була проникнута корпоративним духом, відчуттям станової солідарності та енергійно відстоювала свої станові інтереси, які часто знаходилися у протиріччі з інтересами інших станів. Тому весь час шляхта виборювала свої інтереси та намагалася домогтися від Короля більшої свободи для свого стану.

Головним обов'язком шляхти на той час була військова служба, яку людина повинна була нести за власний кошт і сплачувати невеликий грошовий збір. За відбуття військової служби шляхта отримувала різні привілеї.

Як привілейований стан у Польщі та Великому Князівстві Литовському шляхта почала оформлюватись в XV ст. Однак цей процес виявився досить складним і тривалим. Власно, привілейованим станом шляхта стала з середини XVI ст.

Велике значення в закріпленні прав шляхти відіграли привілеї — нормативно-правові акти, видані королем або Великим Князівством Литовським, серед яких: Кошицький, Городельський, Червінський Едлінсько-краківський, Віленський отримали особливе значення.

Кожен із цих привілеїв відіграв велике значення у формуванні шляхетського стану. Так, згідно Кошицького привілея 1374 р. польську шляхту було звільнено від усіх повинностей за винятком сплати поземельного податку, а землеволодіння шляхтичів ставало спадковим.

Городельський привілей 1413 р. передбачав, що всі шляхтичі у Великому князівстві Литовському повинні мати герби, бути римокатоликами, одружувати дочок тільки з католиками, а право займати державні посади гарантувались виключно аристократам римокатоликам.

Червінський привілей 1422 р. гарантував польській шляхті недоторканність її землеволодінь. Едлінсько-краківський привілей 1430—1433 рр. давав гарантію особистої недоторканності польської шляхти, заборону заарештовувати її інакше ніж за рішенням суду і на підставі закону.

За Віленським привілеєм 1447 р. Казимира IV Ягеллончика права й вольності польської шляхти поширювалися на руську шляхту всіх земель Великого князівства Литовського.

Однак, найбільш важливими для закріплення прав шляхти польської, в XV ст. стали Цареквінський привілей та Нешавські статuti, на характеристиці яких ми пропонуємо зупинитися більш детально.

Видання Цареквінського привілею було зумовлено тим, що в 1454 році в Цареквіці зібралося великопольське шляхетське ополчення із заявою, що воно не вирушить у похід до того часу поки король не піде на поступки з низки питань. Оскільки король Казимир IV не міг відмовитися від походу, він змушений був піти на поступки і погодитися з висунутими вимогами. Головною в привілеї була обіцянка короля, що він не вдаватиметься до жодних змін в державному устрої і не скликатиме посполите рушення без згоди цеземських сеймів.

Під Нешаву прибула також озброєна малопольська шляхта, яка зажадала від короля тих самих поступок, на які він пішов стосовно великопольської шляхти, і оголосила, що в похід не вирушить, поки король не задовольнить і їх вимоги. У безвихідній для нього ситуації, король видав Нешавою два схожі за змістом привілеї, звані статутами: один — для Великопольщі, другий — для Малопольщі. В основу їх був покладений Цареквінський привілей, який король скасував під тиском малопольської шляхти. В обидва статuti ввійшов пункт про врахування королем згоди земських сеймиків на нововведення у державному устрої: що ж до пункту про посполите рушення, то він був включений лише у великопольський статут, а малопольська шляхта одержала його в 1456 році.

Цареквінський привілей і Нешавські статuti в більшій мірі були реакцією широких кіл шляхти на панівні позиції можновладців в житті держави, які суттєво впливали на політику короля. Зазначені документи означали подальше включення шляхетського загалу у вирішення долі Польської держави, зокрема шляхта обмежувала владу короля, тобто перед королем відкривалася можливість спиратися на шляхту у випадку його зіткнення з можновладцями.

Отже на підставі викладеного, стає зрозумілим, що виборюючи свої права, польська шляхта з великими зусиллями добилася від короля

поступок, в результаті яких були надані привілеї, що зіграли велику роль в розширенні прав та вольностей шляхти, зокрема в області законодавчої влади, оскільки шляхта отримала право впливати на законотворчу діяльність і брати участь в обговоренні законів, у вирішенні питань війни та миру.

Також, слід відзначити, що отримані польською шляхтою перемоги стали політичним прикладом для шляхти Великого Князівства Литовського, які сподівалися на закріплення своїх прав на польський кшталт.

ВАСЬКЕВИЧ Я. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права, асистент

СТАНОВЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Єпархія до якої відносилося Таврійське духовенство спочатку називалась Словенська та Херсонська (1775–1786 р.), згодом єпархія змінила свою назву на Катеринославську та Херсонську (1786–1799 р.). З 1799 року відбулися нові зміни в назві єпархії — Новоросійська та Дніпровська (1799–1803 р.), потім Катеринославська, Херсонська і Таврійська (1803–1837 р.). Після відділення від неї Херсонської єпархії в 1837 р. отримала назву Катеринославська і Таганрозька. З травня 1837 р. стала називатися Херсонська і Таврійська єпархія, а в 1857 р. дістала назву Херсонської та Одеської єпархії. Така часта зміна назви єпархії залежала від змін назви Новоросійського краю, до якого вона належала (Гермоген, єпископ Псковский и Порховский, бывший Таврический и Симферопольский. Псковъ, типография Губернского Правления. — 1887. — С. 152).

У 1775 р. із Новоросійської і Азовської губернії утворилась Словенська та Херсонська єпархія. 30 березня 1783 г. із Новоросійської і Азовської губернії склалось Катеринославське намісництво, що згодом було розділено на 15 уїздів. 28 листопада 1783 р. Слов'янська єпархія була переіменована на Катеринославську. У 1795 році із частини Катеринославського намісництва було утворено Вознесенську губернію.

У 1802 р. Новоросійська губернія була розділена на три: Миколаївську, Катеринославську і Таврійську.

У 1851 р. преосвященний Іннокентій написав у звіті до Святійшого Синоду, що Крим переповнений магометанами, котрі хоча і не ворожі до

християн, але мало хто з них приймає православну віру через те, що не приймається жодних мір для їх переходу (Таврические епархиальные ведомости. — 1885. — № 4. — С. 15–16). З побутової точки зору населенню було більш вигідно бути магометанами, оскільки останні не підпадали під рекрутський набір, плату високих податків (Извлечение из отчета по ведомству духовных дел православного исповедания за 1836 г. С. 96).

У 1853 р. Іннокентій писав про необхідність заснування в Криму вікаріатства. Про заснування самостійної єпархії можна було говорити не раніше 1859 р.

16 листопада 1859 р. було затверджено доповідь Святійшого Синоду про відкриття Тарвійської єпархії, з призначенням архієрейської кафедри у Сімферополі з присвоєнням єпархії 2 класу після Херсонської. Саме з того моменту було вирішено за Височайшим велінням відпускати щорічно на потреби нововідкритої єпархії по 14, 800 руб., на витрати архієрея 4,000 руб., на оточення та служителів при ньому 1, 475 руб., на кафедральний собор 2, 955 руб.; на хор, церковні потреби, ремонт архієрейського будинку і собору та на різницю 1,570 руб.; на консисторію 4,800 руб.

1 січня 1860 року Височайше затвердженою доповіддю Святійшого Синоду було призначено архієпископом Таврійським і Сімферопольським єпископа Єлпідора. Преосвященніший Єлпідор, присутній на той час у Святійшому Синоді зробив все необхідне для нововідкритої єпархії, але переміститися до неї так і не зміг.

Святійший Синод звелів указом преосвященнішому Єлпідору залишатися у Петербурзі до закінчення призначеного йому строку присутності у Синоді.

Преосвященніший Єлпідор доручив економу архієрейського дому архімандриту Миколаю і кафедральному протоієрею Михайлу Родіонову подбати про приміщення для крестової церкви та архієрея. В якості приміщення для крестової церкви та архієрея став будинок графа Перовського, а приміщення для консисторії та оточення архієрейського розташувалося в двох суміжних будинках (Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. Ф. Миляновский. Одесса, Типография Е. И. Фесенко, Ришельевская ул., соб. Дом № 47., 1902 г., С. 8–9).

За поданням преосвященнішого Єлпідора від 3 лютого 1860 року Святійшим Синодом було затверджено: 1) кафедральним собором має стати симферопольський Олександроневський собор на чолі з протоієреєм Михайлом Родіоновим та іншими членами причту;

2) членами консисторії мають стати: архімандрит Геронтій, соборний протоієрей Родіонов і Левицький і настоятель церкви при боговгодних закладах протоієрей Феодор, а секретар — колежський асесор Голосов.

Першу пропозицію преосвященніший Єлпідор надав консисторії 8 березня 1860 року про вступ членів та іншим службовців консисторії

до виконання своїх обов'язків, про відкриття присутствія по виконанню молитов і сповіщення про це губернського правління і духовенства Таврійської єпархії.

Перший журнал консисторії з цього приводу було підписано 26 квітня та приведено до виконання 27 квітня 1860 р. Саме так було започатковано самостійну Таврійську єпархію (Таврические епархиальные ведомости. — 1882. — № 1. — С. 15–16.).

Таким чином можна зробити висновок, що становлення Таврійської єпархії супроводжувалося доволі складними історико-правовими передумовами. Держава здійснювала гідне фінансування потреб духовенства Таврійської єпархії, що значно вплинуло на її подальший розвиток. Крім жалування з казни духовенство отримувало пожертви від прихожан та мало свій земельний наділ не менш ніж 120 десятин. Для допомоги вдовам та сиротам у Таврійській єпархії існували три установи: єпархіальне піклування, товариство взаємодопомоги для духовенства і Александроневське братство. Таврійське єпархіальне піклування мало особливість, а саме в кожному благочинному окрузі благочинна рада сама розподіляла кошти між вдовами та сиротами свого округу.

Розділ 16

ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ВИТМАН К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій, доктор політичних наук, професор

ДЕКОНСОЛІДАЦІЯ ПОЛІЕТНІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВИКЛИК ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Українське поліетнічне суспільство належить до розколотих суспільств за ознакою етнічної, мовної, культурної, цивілізаційної належності. Це підтверджують і соціологічні опитування — щодо більшості етнокультурних та пов'язаних з ними питань відповіді українських респондентів розподіляються приблизно порівну. Це підтверджує також громадянська активність українців, пов'язана з обстоюванням власного бачення зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної інтеграції України. Після саміту Східного партнерства у Вільнюсі (листопад 2013), на якому Україна вирішила відтермінувати підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом, українці вийшли на вулиці, щоб взяти участь у мітингах. Частина з них проводилася на підтримку якнайшвидшої євроінтеграції, інша частина — вимагала захисту національного виробника, орієнтованого на російський ринок, покращення стосунків з Росією та вступу до Митного союзу в межах СНД.

Етнокультурний, етнополітичний розкол України та її поліетнічного суспільства стає дедалі серйознішим викликом етнополітичній безпеці держави. Що свідчить про необхідність впровадження політики консолідації в межах етно-національної політики України. Варто погодитися з І. Кресіною та В. Явір щодо твердження про те, що саме «консолідація етнокультурно неоднорідних компонентів на основі громадянської належності та інших ідейних, політичних та культурних констант, здатних об'єднати поліетнічне українське суспільство в згуртовану політичну націю, — тамуватиме внутрішні конфлікти та тенденції розколу, що, в свою чергу, сприятиме забезпеченню національної безпеки та збереженню територіальної цілісності України» (Кресіна І. О. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації / І. О. Кресіна, В. А. Явір // Політологічний вісник. — Вип. 70. — К.: Політологічний центр при Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, 2013. — С. 212).

Незважаючи на те, що Україна належить до етнічно, мовно, культурно, регіонально та політично розколотих держав, активного застосування світового досвіду консолідації етнокультурно неоднорідних суспільств в етнопатриотичній політиці України не спостерігається.

Згідно з теорією російського консолідолога, Е. Агеєвої, ускладнюють процес консолідації суспільства такі чинники як низький соціально-економічний рівень розвитку соціуму, наявність націоналістичних проявів, ксенофобії; несформоване громадянське суспільство; недостатня ефективність правового регулювання міжетнічних стосунків (Агеєва Е. Консолидация общества как политический феномен / Е. Агеєва // Политика и политология: актуальный ракурс / под общ. ред. И. А. Батаниной, М. Ю. Мизулина. Москва — Тула: Изд-во ТулГУ, 2005. — С. 10). Всі ці характеристики певною мірою притаманні і українському суспільству. Тому Г. Луцишин подає ці ж самі чинники, але в контексті дослідження національної консолідації (Луцишин Г. Національна консолідація в умовах демократизації суспільства / Г. Луцишин // Наукові праці: Політичні науки. — 2012. — Вип. 170. — Т. 182. — С. 10), наполягаючи на тому, що національна політика у вирішенні проблем національної консолідації має бути комплексною та системною і базуватися на ефективних і дієвих політичних рішеннях.

Деконсолідація поглиблює відмінності між складовими і унеможливує їх злагоджене функціонування в межах однієї соціально-політичної системи. Відмінності між елементами, задані певними об'єктивними факторами, підсилюються внутрішніми суперечностями, втручанням ззовні — вони розбалансовують систему, призводять до її руйнування як єдиного цілого. Запобігти дезінтеграції системи можна шляхом нівелювання, згладжування відмінностей, винесення їх за дужки політичної, суспільної взаємодії (скажімо, в сферу культурного багатоманіття, яке зобов'язується поважати всі) та згуртування навколо значущих для всіх елементів системи символів, цінностей, цілей та ідей. Можливий також варіант згуртування елементів соціальної системи навколо зовнішньої загрози. Але для України такий шлях нейтралізації чинників деконсолідації не найкращий, беручи до уваги високий рівень конфліктності внутрішньої взаємодії.

Поліетнічне суспільство передбачає щоденну взаємодію представників нації, національних меншин та етнічних груп, яка може набувати конфліктного забарвлення. Представникам різних етносів набагато складніше знайти спільну мову між собою, ніж в межах одного етносу. Гармонізація міжетнічної взаємодії вимагає виваженої етнопатриотичної політики держави, заснованої на таких цінностях, як консолідація суспільства, толерантність та повага до багатокультурності, самобутності, міжетнічний діалог. Без цих складових неможливе підтримання міжетнічних відносин на етнополітично стабільному рівні, що забезпечують впорядковане функціонування поліетнічного соціуму.

В консолідології явище консолідації вивчають також через призму технологія ногр підходу, в якому процес консолідації розглядається як результат використання політичними елітами певних політтехнологій. Наприклад, в Росії на офіційному рівні під консолідацією розуміється процес об'єднання суспільства і держави навколо спільних цінностей та цілей для спільних ефективних дій. Російський дослідник В. Левашов у своїх працях шукає відповідь на питання, чи можливо здійснити це стратегічне завдання у сучасній Росії і доходить висновку про те, що згуртування, консолідація зусиль суспільства та держави передбачає чітке усвідомлення механізмів мотивації дій суб'єктів соціополітичних відносин та цілеспрямовану діяльність політичних еліт (Левашов В. Морально-политическая консолидация российского общества в условиях неолиберальных трансформаций / В. Левашов // Социс. — 2004. — № 7. — С. 33). В Україні спостерігається дещо відмінна ситуація. Політична консолідація еліт навколо інтенсифікації процесів консолідації суспільства помітна лише на рівні офіційних заяв політиків. На практиці ж більшість з них вдається до політичних технологій деконсолідації суспільства як таких, що приносять швидкі політичні дивіденди, на відміну від довгострокової вигоди консолідації, яка згодом позитивно позначиться на розвитку держави та соціально-економічній сфері.

Попри труднощі, пов'язані з консолідацією полі етнічних суспільств, розколотих за ознакою етнічної, мовної, культурної, цивілізаційної належності, демократичних альтернатив консолідації немає. Етнополітичний розкол, деконсолідація поліетнічного суспільства-перетворюється на головний виклик етнополітичній безпеці України. Задля його подолання Україна потребує якнайшвидшого напрацювання політики консолідації як невід'ємного елементу етнонаціональної політики держави.

ПОЛЬОВИЙ М. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій, доктор політичних наук, професор

ДЕЯКІ НОТАТКИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ ТРИВАЛОСТІ ПЕРІОДІВ ДЕТЕРМІНОВАНОГО ХАОСУ В РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Завданням даної роботи є виклад кількох спостережень відносно прояву в політичному процесі Російської Імперії, СРСР, Російської Федерації та України точок біфуркації та визначення чинників тривалості періодів детермінованого хаосу в розвитку держав між цими точками.

Один із засновників синергетики — І. Р. Пригожин — довів, що соціальні системи хаотичні періодично. Це означає, що певну (на думку І. Р. Пригожина — більшу) частину часу у процесі розвитку такої системи займає розвиток за схемою детермінованого хаосу, тобто розвиток у режимі самоорганізації, а в окремі періоди настає справжня ситуація хаотичного розвитку, або ж, продовжуючи термінологію І. Р. Пригожина, недетермінованого хаосу, яка отримала назву точки біфуркації. Термін біфуркація й означає настання ситуації непевного вибору подальшої траєкторії розвитку. Саме в цій точці системою «обирається» траєкторія наступного розвитку.

Після проходження точки біфуркації та виходу системи на сталу траєкторію розвитку (період детермінованого хаосу) розвиток соціальної системи залишається хаотичним за своєю сутністю, але йдеться вже про саме детермінований, тобто визначений внутрішньою сутністю певного параметра порядку системи, розвиток. У цей період кожен актор все також може здійснювати і здійснює будь-які дії на власний розсуд, але такі хаотичні, з точки зору системи загалом, дії вже не можуть призвести до кардинальної зміни траєкторії розвитку соціально-політичної системи.

Досить вдалим історичним зразком подібного синергетичного трактування соціально-політичних процесів може прислужитись історія Російської імперії в ХІХ — на початку ХХ ст. та згодом СРСР і його уламків. Дійсно, смерть царя Олександра І та повстання декабристів у 1825 р. має певну аналогію з точкою біфуркації у розвитку Імперії, коли від декількох кроків залежав вибір траєкторії її подальшого існування. За відомих обставин перемогла лінія на продовження традиції самодержавства, розвитку якої не могли завадити ані реформи Олександра ІІ, ані мирний та збройно-терористичний спротив народників. Навіть вбивство Олександра ІІ лише загартувало режим та на певний час припинило «революційне бродіння». Але сукупність незначних, порівняно з масштабами країни, подій на кшталт невдалого закінчення російсько-японської війни та Кривавої неділі призводить до революційного вибуху. Отже, маємо ситуацію закінчення періоду сталої траєкторії розвитку суспільно-політичної системи Російської Імперії та початку входу її у непевний період під назвою точка біфуркації. З іншого боку, якщо за показник істотності соціально-політичних змін брати зміну системи державного управління, то безперечним свідченням настання точки біфуркації стає лютнева революція 1917 р., коли самодержавство було замінено республіканською формою правління на чолі з Тимчасовим урядом.

Нагадаємо, що згідно синергетичному трактуванню, про виникнення точки біфуркації у розвитку системи має свідчити виникнення ситуації неадекватно великого резонансу від порівняно малих збурень. Дійсно, сучасники та багато дослідників відмічали «раптове»

виникнення в той час багатьох негараздів «без скільки-небудь помітних причин».

О. В. Доброчеев обґрунтовує твердження про те, що тривалість циклу суспільно-політичного розвитку пропорційна площі держави [Доброчеев О. В. Следы истории [Електронний ресурс] / О. В. Доброчеев. — Режим доступу: http://ss.xspr.ru/st/002/index_4.php]. Наприклад, для Росії він наводить такі розрахунки. Оскільки площа Росії складає близько 17 млн. км², то тривалість циклів для неї повинна скласти $50 * 1,7 = 85$ років. На думку О. В. Доброчеева, така оцінка тривалості характерного циклу добре корелює з циклами у приблизно 80 років, які характеризують політичний розвиток Росії останніх століть (1825–1905–1985).

Водночас, якщо взяти за основу ці викладки О. В. Доброчеева, та прорахувати тривалість характерного циклу політико-економічного розвитку для України, то можна отримати дещо нелогічний результат: виходячи з площі України у 0,6 млн. км² тривалість циклу має скласти $50 * 0,06 = 3$ роки. Отже, маємо ситуацію, коли значне зменшення масштабу території країни майже повністю нівелює розрахунки тривалості характерного циклу розвитку, оскільки зрозуміло, що 3 роки явно замало для здійснення повноцінного політико-економічного циклу. Водночас, раціональне зерно в цій гіпотезі є.

Правдоподібною представляється й певна кореляція тривалості періоду детермінованого розвитку з кількістю населення або ж політичних акторів. Досить поверхові буденні спостереження дозволяють стверджувати, що сучасну Україну навряд чи очікують 85-ти чи бодай 50-ти річні періоди детермінованого розвитку без точок біфуркації. Скоріше можна казати про вияв в останні понад два десятиріччя 9–10-ти річних періодів детермінованого хаосу, які змінюються нетривалими, до кількох місяців, точками біфуркації. Вочевидь, в такому скороченні періоду розвитку за трендом виявляється й значно менша кількість населення: 45 млн осіб проти 300 млн осіб в епоху пізнього СРСР. Водночас можна зазначити, що й керівництву сучасної Російській Федерації також не слід розслаблюватись, оскільки сучасне населення РФ складає лише близько 130 млн осіб. Отже, точка біфуркації настане у політичному розвитку РФ значно раніше, ніж мине 85 років, очікуваних О. В. Доброчеевим.

Представляється логічним припустити, що параметром порядку, який визначає тривалість періоду детермінованого розвитку окремої держави може виступати або співвідношення кількості населення з площею території країни (певний соціальний аналог екологічної ємності), або ж навіть більш правдоподібним можна вважати припущення про існування параметру порядку у вигляді «щільності влади», числовим показником якої можна спробувати вважати співвідношення кількості чиновників на душу населення. Причому тут може йтись про

повільну зміну цього показника й, отже, повільне поступове змінення тривалості чергового періоду детермінованого розвитку. Здається очевидним та цілком корелює з даними досліджень П. В. Турчина [Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П. В. Турчин. — М. : URSS, ЛКИ, 2010. — 365 с.] та А. В. Коротаєва [Коротаев А. В. Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны / А. В. Коротаев, Н. Л. Комарова, Д. А. Халтурина. — М. : КомКнига/URSS, 2007. — 256 с.], що зі зростанням ступеню щільності влади має зростати й тривалість періоду детермінованого розвитку та, таким чином, віддалятися момент настання чергової точки біфуркації. Прийняття подібного припущення дозволяє пояснити, чому досі не були виокремлені приблизно однакові проміжки часу порівняно стабільного (детермінованого) розвитку в межах жодної країни світу за останні дві тисячі років — тому що розмір цих проміжків повільно змінювався в міру зміни вказаного співвідношення між загальною кількістю населення та чисельністю чиновництва. Отже, подібні припущення дозволяють досить логічно пояснити розбіжності у проміжках часу 1825–1917 рр. та 1917–1991 рр. для Російської Імперії та СРСР. Прийняття подібного ж припущення дозволяє пояснити відносно більшу стабільність авторитарних режимів: додаткове «ущільнення влади» дозволяє забезпечити державний примус у рамках сталого політичного режиму без якогось суспільно-політичних змін навіть у випадку, коли такі зміни є вже об'єктивно необхідними.

ЯКОВЛЕВ Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету правової політології та соціології,
доктор політичних наук, професор

ВИБІР: ПРОПОРЦІЙНА ЧИ МАЖОРИТАРНА ЕЛЕКТОРАЛЬНА МОДЕЛЬ?

Головне протиріччя у процесі визначення оптимальної електоральної системи полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом.

В умовах пропорційної системи виборець голосує не стільки за конкретного депутата, скільки за політичну силу (партію або блок). Депутатські мандати розподіляються між учасниками виборчих змагань пропорційно до кількості отриманих голосів. В залежності від можливості виборця вплинути на розташування кандидатів у списку

розрізняють пропорційну систему із жорсткими, напівжорсткими та м'якими списками. У першому випадку виборець не може вплинути на розташування кандидатів у списку, він голосує за список в цілому. За «м'яких» списків виборець голосує за «преференційною системою»: у загальному списку партії він обирає кандидатів, надаючи їм преференцію. У випадку напівжорстких списків виборець голосує або лише за виборчий список, або може й розставити преференції.

Пропорційний розподіл голосів на парламентських виборах приводить до справедливого представництва, а також забезпечує чітку і відносно стабільну структуру парламенту — у цьому полягають основні переваги пропорційної системи. До того ж пропорційна виборча система дозволяє суспільству ідентифікувати політичну історію кожної партії, її ефективність у створенні коаліцій та результат участі в урядуванні.

Взаємовплив виборчої системи та процесів розвитку політичної системи в цілому й структурування парламенту, зокрема досліджувався у роботах М. Дюверже, Дж. Сарторі, Дж. Елстера, К. Оффе, Т. Кіса, Х. Лінца, Д. Горовіца, С. Мейнверінга, А. Лейпхарта та ін.

1. За пропорційної системи зростає роль та вага політичних партій, які поступово перетворюються на ефективний інститут, що забезпечує взаємодію влади та громадян. Поки що, як відмічає А. Романюк, «єдиний позитив, який ми можемо виділити щодо «закритих» списків, полягає у спрощеному способі формування списків... формування партійного списку відбудеться на з'їзді, коли лідер партії/блоку, або керівництво будуть мати можливість контролювати процес його формування і затвердження... закриті партійні списки сприяють посиленню у партійних структурах ролі та значення партійного керівництва, зокрема лідерів партій» (Романюк А. Політико правові-аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна / А. Романюк, Ю. Шведа. — Львів, 2003—162 с.).

Зважаючи на недоліки мажоритарної та змішаної виборчих систем (за якими відбувалися вибори у 1994, 1998 та 2002 роках), на виборах 2006 та 2007 років впроваджується пропорційна електоральна модель. Проте, пропорційна модель, представлена у вітчизняному політичному процесі теж не позбавлена недоліків. Перш за все мається на увазі «закритість» списків кандидатів та вибори за одним багатомандатним округом, що заважає комунікації між кандидатом та громадянами й не сприяє регіональній політиці.

В умовах парламентсько-президентської моделі пропорційна система формування представницьких органів влади створює проблеми для стабільного функціонування виконавчої влади, бо жодна з політичних сил не може отримати абсолютну більшість голосів (хоча, безумовно, така мета декларується), а отже — нездатна створити однопартійний уряд. Щоправда, у даному випадку доцільніше говорити не про коаліційні, а про квотні уряди, де окрема квота посад належить Президентіві.

До характеристик пропорційної виборчої системи можна також віднести:

- недостатню представленість регіонів на загальнонаціональному рівні;
- зростання ролі партійної бюрократії, яка впливає на процес формування виборчих списків;
- формування передвиборчих коаліцій та коаліційного уряду у форматі міжперсональних домовленостей, а не на основі програмних зобов'язань, підтриманих виборцями;
- голосування за партії, а не за конкретних осіб.

Незважаючи на те, що парламентські виборчі кампанії відбувались за різними моделями, вони продемонстрували ряд спільних трендів, які закладають основу для (можливо, критичного) аналізу реалізації пропорційної виборчої системи. Порівнюючи результати виборчих кампаній до ВР України 1998, 2002, 2006, 2007 та 2012 років, можна відзначити наступні тенденції у становленні виборчої системи:

- зменшення явки виборців (відповідно у 1998 році — 70,8 %, у 2002—69,3 %, у 2006—67,8 %, у 2007 році — 62 %, у 2012—57,99 %);
- зменшення кількості партій та блоків, які долають прохідний бар'єр у загальнодержавному багатомандатному окрузі і потрапляють до парламенту (відповідно 8, 6, 5, 5, 5);
- збільшення відсотка виборців, які голосують за «прохідні» партії і блоки (відповідно 65,8 %, 75,72 %, 77,73 %, 88,58 %, 93,74 %). Усе більше виборців, навіть якщо й мають інші уподобання, голосують за партії і блоки, які напевно спроможні пройти до парламенту;
- зменшення відсотка виборців, які голосують «проти всіх»;

Опоненти пропорційної системи у тому вигляді, в якому вона запроваджена і використовується в Україні, а саме системи закритих партійних списків в єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, наводять вагомий аргументи щодо звуження виборчих прав громадян, які, не будучи членами політичних партій, фактично позбавляються можливості брати участь у висуванні кандидатів у народні депутати.

Проте, пропорційна виборча система має ряд позитивних наслідків як для парламенту і уряду, так і для демократизації політичної взаємодії в цілому. Серед таких виділяють структурування партійного простору (одна з причин якої — у централізації партійних структур) та парламенту.

Пропорційна система зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування та діяльність уряду й опозиції. Ефективність їх дій можна оцінювати, й кожний виборець здатен раціоналізувати свій вибір, спираючись на політичну історію певної партії чи блоку.

СУШКО А. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат історичних наук, доцент

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність проблеми обумовленість важливістю впливу електоральної культури на сутність та темпи демократичних перетворень України. На хід взаємодії громадян у політичних процесах значний відбиток накладає і рівень культури, соціальне інертність їх певної частини і такі особливості інституціонального простору України як постійна зміна законодавства, намагання відтворити адміністративно-командні методи управління з боку владних структур. Все це обумовлює електоральну поведінку громадян на сучасному етапі. Питання електоральної культури досліджують В. Бебик, Є. Головаха, А. Романюк, С. Сорока та інші. Науковці відзначають складність даної проблематики та намагаються визначити найбільш суперечливі аспекти в контексті побудови сучасної правової демократичної держави та громадянського суспільства. Домінуючою в політичній науці є позиція щодо багатомірності електорального простору і особливого впливу на нього соціокультурного контакту, що породжує фундаментальні відмінності у структурах електорального простору. Використання методів конкретно-соціологічного дослідження дозволяє виявити індивідуальні кореляції між соціальними, культурними і політичними характеристиками виборців різних регіонів та їх поведінкою. Більш активною в електоральних дослідженнях повинна бути робота щодо соціально-психологічної інтерпретації виборців на підставі індивідуальних. У подальшому це суттєво вплине на дослідження такої проблеми як потенціал демократичної політики. в цілому: місце в ній кожного громадянина. Науковці широко використовують факторний аналіз

щодо виявлення характеру та коливань міжрегіональних відмінностей, а характеристики соціокультурної різниці розглядаються як чинники, що значною мірою впливають на політичні симпатії електорату різних регіонів України.

Для громадянського суспільства, що формується в Україні досить показовим є високий рівень зацікавленості політикою. Звичайно, далеко не всі учасники електорального процесу обізнані з цінностями громадянського суспільства, але котре має бути причетним до подій політичного життя сучасної України свідчить про процеси вдосконалення структур і інститутів громадянського суспільства, що урівноважує слабку обізнаність у суті політичних процесів в Україні та за кордоном, скептичне ставлення до демократичного устрою частини електорату.

При цьому, провідною причиною повільного впровадження демократичної політичної культури в Україні, на думку дослідників (С. Сорока, Г. Щедрова та ін.) є небажання і неспроможність політичної еліти діяти, ґрунтуючись на демократичних політичних цінностях, а саме налаштуватися на неконфліктні форми взаємодії між політичними суб'єктами, досягнення компромісу щодо суперечливих питань, одночасно слід зазначити, що існує безпосередній зв'язок між характером дії владних структур та типом політичної культури, сформованої у суспільстві. Активістський тип політичної культури для якого характерні політична діяльність громадян за допомогою лише законних засобів впливу (вибори, демонстрації), їх дії носять переважно раціональний характер, в нашій країні лише формується. Політичну культуру населення України політологи, в основному, характеризують як підданську з ознаками демократії, а авторитаризму тобто фрагментарну. При цьому політиками активно використовуються регіональні особливості, що на практиці призводить до підвищення конфліктності у суспільстві та загострення проблем формування громадянського суспільства.

Останнім часом в Україні прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на залучення громадян до різних форм прийняття управлінських рішень, прикладаються зусилля щодо створення системи демократичних інституцій. На цій основі розпочато і процес реформування системи державного управління. Це дозволить змінити тенденцію до зменшення частки громадян, які відчувають суб'єктивну причетність до суспільно-політичного життя. Назагал, цей показник та активна громадська участь виконують важливі суспільно-політичні функції, перш за все ефективно розв'язання актуальних для суспільства проблем, об'єднання громадськості різних соціальних груп та територій в контексті забезпечення легітимізації органів управління створення атмосфери довіри та взаємодії громадян та влади. Все це суттєво відрізняє громадянське суспільство як фактор стабілізації та процвітання сучасної держави.

ПЕХНИК А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук, доцент

РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Учасники (суб'єкти) політичної взаємодії прагнуть використовувати весь арсенал політичних ресурсів. Значну, а іноді визначальну роль у політичних ресурсах відіграє так званий адміністративний ресурс.

У засобах масової інформації та серед фахівців, що займаються політичними процесами, існує декілька позначень поняття адміністративного ресурсу. Сюди відносяться, наприклад, адміністративний фактор, адміністративна машина, важелі владного впливу. Зазначені визначення підкреслюють різні сторони поняття адміністративного ресурсу — аспекти використання, механізми функціонування ресурсу і т. д.

Адміністративний ресурс є некоректною політичною технологією, має різноманітні форми прояву під час виборчих кампаній. Кожна класифікація розкриває певну грань даної технології та масштаб її прояву в конкретному вимірі.

Безумовно, адміністративний ресурс є одним з ресурсів політичної влади. Однак, на відміну від ресурсів традиційних (матеріальних, організаційних, людських, інтелектуальних та інших), ситуація з адміністративним ресурсом є досить складною. Визнаючи як основну функцію держави функцію управління, тобто адміністрування, можна сказати про природність даного виду ресурсу, його обумовленість як законодавством, так і багатовіковими традиціями державного керування.

Говорячи про систему повноважень, варто розглядати тільки той їх обсяг, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами. Говорячи про категорію «адміністративний ресурс», слід мати на увазі можливість використання тими або іншими владними суб'єктами різного роду переваг, які існують у будь-якого носія влади. Саме ці переваги здатні виступити в ролі каталізатора політичних процесів. В умовах нестабільних політичних систем саме добре налагоджений виконавчий механізм може виконати роль стабілізуючого фактора, нехай і не завжди «чистого».

Ресурсами влади є переконання, інтереси людей, їх почуття, емоції. Ефективними ресурсами влади можуть стати національні та релігійні почуття. Різні ресурси використовуються суб'єктами влади зазвичай в комплексі, хоча кожен тип ресурсів має свої умови реалізації та межі ефективності, найбільш зручні об'єкти (територія використання) і час дії. Так, наприклад, в дослідженнях, присвячених виборчим процедурам, адміністративні ресурси позначають два поняття — вплив на електоральний процес центру та регіональна влада.

Політична практика показує складність політичного процесу, до якого залучені адміністративні ресурси. З одного боку, спостерігається стабілізаційний ефект використання адміністративних втручань в виборчі справи, відбір кандидатів на ключові ролі в організаціях «третього сектору» (неурядових, некомерційних організація, створених на основі громадянських ініціатив). Адміністративне вторгнення в конфліктні, кризові ситуації також допомагає розрядити ситуацію, показати орієнтири в ситуаціях вибору, застерегти від помилок у публічній політиці.

З іншого боку, адміністративні ресурси поділяють учасників політичної взаємодії на своїх і чужих. В таких випадках вони загострюють проблеми політичної участі, руйнують солідарність у суспільстві.

Таким чином, адміністративні ресурси — це приховані та явні владні механізми і можливості, за допомогою яких адміністративно-управлінський персонал реалізує поставлені перед ним політичні завдання. Адміністративні ресурси характеризуються формальною приналежністю до державної влади і здатністю владного впливу. Вони наділені високим потенціалом: мобілізаційними, інтелектуальними, фінансовими, матеріально-технічними та іншими можливостями. Владні повноваження і зумовлені цим переваги дозволяють розглядати адміністративні ресурси як частину політичних ресурсів і одночасно — як самостійні ресурси управлінського призначення.

Органи державної влади впливають на динаміку і спрямованість політичних процесів, використовуючи для цього різні форми адміністративного впливу — особистісно-індивідуальні, директивні, адміністративно-управлінські, технологічні, інформаційно-комунікативні. Ці форми адміністративного впливу виступають публічно, у вигляді офіційної інформації, повноважних представників влади тощо, або в прихованій формі політичних посередників. Іноді з'являються групи тиску з числа діючих або відставних управлінських і політичних кадрів.

Таким чином, у політичній практиці адміністративні ресурси найчастіше використовуються для утримання влади, проведення відповідної директивної «лінії», але не для розвитку громадянської культури населення та створення рівних умов політичної участі.

КОЗЬМІНИХ А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук, доцент

ВИЗНАЧЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СТАНІ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Громадянське суспільство на українських теренах має глибоке історичне коріння та етнонаціональну традицію, що сягають сивої давнини та створюють його унікальну та неповторну специфіку, зумовлюють формування притаманного лише Україні типу громадянськості. Задоволення матеріальних та духовних потреб людини визначали необхідність формування різних елементів людської самоорганізації та самореалізації українського суспільства.

На сучасному етапі розвитку проблема суспільства має практичне значення, як питання становлення і функціонування громадянського суспільства. Осмислення загального поняття громадянського суспільства полягає у прагненні систематизувати притаманні даному терміну

відмінні ознаки. В юридичній науці деякі вчені до громадянського суспільства відносять систему недержавних відносин, інші — всі суспільні зв'язки, що виникають поза сферою політики, а треті — сукупність виробничих відносин, що зв'язують громадян. Суттєвим є те, що громадянське суспільство повинно бути основою політичного життя, вносити в останнє демократичні риси і якості, сам дух звільнення особи від державного диктату — основу основ громадянського суспільства.

Суть громадянського суспільства полягає в тому, що інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже людині за своєю природою притаманне прагнення жити в суспільстві людей, в якому вона прагне задовільнити, насамперед, свої приватні інтереси. В той же час, звичайно, інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами, а за допомогою правових норм регулювати відповідні відносини.

Таким чином, громадянське суспільство — це комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різномірні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади.

Громадянське суспільство має відображати громадянські відносини, взаємозв'язок всіх сфер суспільного життя людини. В той же час громадянське суспільство — це не будь-яке суспільство, а сукупний індивід, який виступає через систему різних асоціацій, об'єднань своєрідним регулятором свободи людини. Його часто розуміють як місце соціальної дії, відносно автономної від держави. Основою громадянського суспільства є поділ і різноманітність, механізм стримування та урівноваження. Політичні інституції відокремлені від культурних і позбавлені можливості отримувати економічний зиск; держава не контролює культурне, релігійне та наукове життя; високий соціальний статус не може бути запорукою авторитету в культурній або політичній сфері. Завдяки пресі, законодавчій ініціативі та іншим факторам вільне суспільство одержує можливість контролювати та стримувати державну владу.

Треба визначити, що громадянське суспільство — це людське суспільство, взяте з точки зору його конкретної якісної характеристики. Саме за таких умов здійснюється його функціонування, коли встановлюється відносна рівновага між моментом самодіяльності і владної обумовленості поведінки конкретних соціальних суб'єктів, коли вплив центральної влади на життя суспільного організму є гнучким, коли і влада, та її адресати діють взаємовідповідально і обмежують себе і одне одного в експансіоністських проявах. Слід зазначити, що воно може існувати і розвиватися лише в умовах консенсусу між його

силами з ряду суспільних цінностей (форм власності, моментів демократії та інше).

В демократичному соціумі громадянське суспільство може існувати лише за умов наявності якнайширшої соціальної бази підтримки всіма верствами населення. З одного боку, воно відіграє роль регулятора різноманітних інтересів різних соціальних груп, помякшує соціальну напруженість та забезпечує злагоду, а з іншого — передбачає активну участь у його функціонуванні більшості громадян, виконує інтегративну функцію.

На сьогодні наше суспільство перебуває в стані системної кризи. Особливо загострюються політичні, економічні, соціальні відносини. Тому так важливо дбати і про розвиток нашої державності і про формування громадянського суспільства.

ЯЦЕНКО М. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат соціологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасна регіональна політика України значною мірою ґрунтується на парадигмі регіонального саморозвитку, хоча певну роль у ній відіграють теорії посткейнсіанська і незбалансованого регіонального розвитку, спрямовані на активну підтримку проблемних регіонів і становлення місцевого самоврядування. Практичне втілення в регіональній політиці в нашій країні знаходять і деякі технологічні теорії — створення технополісів і полюсів зростання. Таке використання кількох методологічних підходів до формування регіональної політики України, як справедливо підкреслюють деякі автори, зумовлено тим, що, якщо методологічні підходи на Заході послідовно змінювались на різних етапах розвитку, то нам треба пройти великий період еволюції регіональної політики розвинених країн світу за дуже короткий термін (Гладкий Ю. Н. *Основи регіональної політики: Учебник /Фонд Международно-правовой экспертизы. Европ. Ин-т экспертов. / Гладкий Ю. Н., Чистобаев А. И. — СПб.: Изд-во Михайлова, 1998. — 659 с.*).

У межах існуючих парадигм регіональної політики можна виділити кілька основних стратегій регіонального соціального розвитку:

1. адаптивна стратегія, основна задача якої полягає у пристосуванні до нових потреб зовнішнього середовища соціально-економічного розвитку, яке швидко змінюється;

2. антикризова, що полягає у відновлюванні репродуктивних пропозицій і блокуванні соціально-економічних передкризових явищ;
3. стабілізаційна, що полягає у подоланні тенденцій до зниження темпів росту, припиненні спаду виробництва та рівня життя населення;
4. випереджаюча, що полягає у стимулюванні інноваційного типу розвитку.

В трансформаційних умовах розвитку українського суспільства для більшості регіонів актуальними є антикризові і стабілізуючі стратегії, які відбивають регіональні інтереси населення.

Якщо регіональну соціальну політику розглядати на національному рівні, то вона є функцією ринкової соціальної держави, що й відбито в національній моделі формування та реалізації соціальної політики. Якщо ж її аналізувати на регіональному рівні, то йдеться передусім про засади регулювання процесу відтворення соціальних відносин у світлі розвитку територіальної організації суспільного життя країни. Іншими словами, соціальна політика на регіональному рівні може ґрунтуватися, по-перше, на загальнодержавному інтересі, по-друге, на власному інтересі регіону (території). У першому випадку мова йде про розв'язання або полегшення соціальних проблем бідним і малозахищеним групам (Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Теренс М. Ганслі; пер. з англ. О. Перепадя. — К.: Основи, 1996. — 236 с.) шляхом територіального збалансування соціальних диспропорцій на рівні держави, а у другому — про забезпечення максимально можливого рівня добробуту населення, який би не дисонував із загальнодержавними інтересами.

Регіональна соціальна політика розвивається під впливом великої кількості чинників (демографічних, економічних, соціальних, етнічних, екологічних, інформаційних та ін.), які можуть по-різному проявлятися залежно від способу і можливостей реалізації головних напрямів соціальної політики. Відповідно треба розглядати різні моделі формування та реалізації регіональної соціальної політики. Зокрема регіональну соціальну політику не можна розглядати безвідносно до розвитку систем розселення людей і сфер економічної діяльності, що є основою схем економічного районування України (Долішній М. Концептуальні засади регіональної соціально-економічної політики та її компоненти / Долішній М., Злупко С. //Регіональна економіка. — 1997, -№ 3. — С. 28—36.). Слід також мати на увазі, що територіальне середовище життєдіяльності населення трансформується до ринку по-різному в окремих частинах геополітичного, економічного, інформаційного та етнонаціонального простору України. А це своєю чергою формує відмінності в системах інтересів населення і детермінує його поведінку, ділову активність, мотиваційні установки, що також треба враховувати як чинники розвитку регіональної соціальної політики (Шаблій О. Економічна і соціально-економічна регіоналізація України:

історико-географічні та методологічні аспекти / Шаблій О. // Проблеми розвитку регіональної статистики в Україні: Матеріали наук.-практ. семінару. Київ, 1997. — С. 64—67.).

Серед визначальних чинників розвитку регіональної соціальної політики варто також назвати процес трансформації форм власності в Україні (приватної, кооперативної, акціонерної, муніципальної, державної), суб'єкти якої причетні до формування регіональної соціальної політики. Як фактори регіональної соціальної політики не можна не враховувати й такі соціальні інститути, як традиції, звички, релігійні вірування, мораль і культуру. Отже, можна припустити, що окремі регіони України мають не лише різний ступінь готовності до реалізації регіональної соціальної політики державними інституціями, а й по-різному зацікавлені у виробленні власної соціальної політики. Все це дає підстави під регіональною соціальною політикою розуміти діяльність її суб'єктів (органів державної влади, територіального управління, неурядових та громадських формувань, партій, рухів тощо), спрямовану на організаційне впорядкування складного комплексу регіональних соціальних відносин індивідів і соціальних груп шляхом створення відповідних умов життя, праці, відпочинку та духовного розвитку. Головна мета регіональної соціальної політики в такому розумінні полягає у формуванні територіального середовища життєдіяльності населення, адекватного динаміці соціальних потреб її жителів та нормам їхнього суспільного життя.

Таким чином, діяльність регіональних органів влади охоплює соціальний, інституціональний і відтворювальний аспекти функціонування регіону як соціально-територіальної спільноти, що спрямовує регіональну соціальну політику як на відтворення і взаємодію відповідних ресурсів на території, так і на інституціональне забезпечення переваг регіону у вирішенні питань соціальної політики.

КАРЕТНАЯ О. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры социальных теорий,
кандидат политических наук, доцент

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МОЛОДЕЖИ И СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Проблемы молодежи волновали общество во все времена и на сегодняшний день являются одной из наиболее важных проблем в нашем обществе. Молодежь — это, будущее и она должна воспитываться в хороших социальных условиях. Одной из главных проблем является

взаимоотношения между поколениями. Для любого общества на всех этапах развития характерно противоречие «отцов и детей». Взгляды на жизнь в разные времена в социуме различаются, и то, что было нормой или даже правилом лет так двадцать тому назад, теряет свою актуальность в наши дни. Меняются жизненные устои, культурные, социальные и материальные ценности, что также влияет на жизненную позицию человека и является почвой для возникновения конфликтов. (Лисовский В. Т. «Отцы» и «дети»: за диалог в отношениях: Социол. публицистика // Социс. — 2002. — № 7. — С. 111–116.)

В современной культуре присутствует, ярко выраженный слой инноваций, которые постоянно перестраивают культурную традицию, затрудняя тем самым процессы социализации и адаптации человека к постоянно меняющимся условиям и требованиям жизни. Усложнение социокультурной реальности сопровождается ломкой традиций и норм. Это социокультурная проблема изменения способов и типов преемственности. Отказ от преемственности, уничтожает традиции, а значит и разрушает культуру. Культура может развиваться, лишь опираясь на традиции. Смена типов преемственности, отношения к традиции вовсе не связана с отрицанием собственной истории, она предполагает выработку идеала и поиск адекватных ему средств жизнедеятельности. Представление о возрасте и отношении к возрасту, оказывают непосредственное влияние на всю общественную жизнь государства и на жизнь каждой семьи.

Единой причины возникновения конфликта не существует, проблемы взаимоотношений поколений основываются на ряде причин. Часто недовольство друг другом и молчаливый протест накапливаются годами, а потом резко в один миг может выплеснуться на поверхность. Все зависит от самих людей, которые не могут найти общий язык и особенности построения отношений в семье. Как правило, зерном преткновения считают неприемлемое поведение членов семьи, материальные проблемы, несовместимость интересов, бытовые трудности, социальное положение сторон, различие моральных ценностей поколений и другие. Обычно наиболее активной стороной конфликта поколений бывает молодежь (Вдовина, М. Специфика межпоколенных конфликтов в семье / М. Вдовина // Демографические исследования. — № 4. — С. 22–25.).

Молодым часто свойственно острое неприятие того образа окружающего мира, который предлагают им люди старшего поколения, сопряженное с уверенностью в том, что действительно можно и необходимо делать.

Молодое поколение часто не имеет четкого мнения о жизни старшего поколения и порой драматизирует их социальное положение. В общественном сознании укрепляется отношение к пожилым людям как к лишней категории населения.

Бурное развитие новых технологий таких, как компьютерная промышленность и интернет, увеличивает разрыв между молодежью и взрослыми, поскольку научно-технические новшества делают жизнь молодых людей совершенно не похожей на то, что было в свое время у предыдущих поколений. Активная жизненная позиция и широкий кругозор современной молодежи позволяет ей сравнительно легко приспосабливаться к меняющимся условиям жизни, ориентироваться в различных технических продуктах. В качестве примера можно привести компьютеры и мобильные телефоны, знакомство и работа с которыми дается молодым людям гораздо легче, чем их родителям.

Именно в конфликте между молодежью и старшим поколением выявляются новые тенденции, где необходимо специализированное воспитательное воздействие, которое сможет предупредить разрушительные конфликты, которые порождены новыми ценностно-смысловыми нишами взаимодействия поколений.

Решением данной проблемы могут стать доверительные отношения в семье, когда ребенок может обратиться со своими проблемами к взрослым, не ожидая порицания и запретов, а зная, что взрослые постараются вникнуть в суть вопроса и максимально лояльно смогут помочь. В противном случае, молодой человек замкнется в себе, что приведет либо к подавленности и неуверенности в себе на всю жизнь, либо необузданному протесту, что впоследствии приведет к конфликтам сторон.

Нужно помнить о том, что ваша семья — это ваша крепость, которую вы должны оберегать и защищать, поскольку родные люди — это самые главные люди в жизни. И сегодня мы — дети, а завтра — мамы и папы, и от того, как и на каких принципах мы будем строить отношения в своей семье будет зависеть, по сути, вся наша жизнь.

КРАСНОПОЛЬСЬКА Т. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ГЕНДЕРНОМУ ПИТАННІ: АНАЛІЗ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Суспільство продуктивно функціонує та розвивається тільки тоді, коли відбувається постійна та ефективна взаємодія держави та громадянського суспільства. Це, в тому числі, стосується і реалізації гендерної політики. Причому чим краще налагоджена співпраця держави та

громадянського суспільства, тим швидше та легше буде досягнута гендерна рівність (тобто рівність чоловіків та жінок, з урахуванням особливостей кожного).

Метою цієї роботи є аналіз політико-правового виміру еволюції взаємовідносин між органами державної влади та громадянським суспільством у гендерному питанні.

Пропонуємо виділення трьох етапів такої еволюції.

Перший — закладення політико-правових підвалин формування дієздатного громадянського суспільства.

Цей період пов'язаний з прийняттям у 1990 р. Декларації про державний суверенітет; приєднанням у 1997 р. України до Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 р. та прийняттям відповідно до неї Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Хартія проголошує основним полем діяльності державної влади її місцевий рівень. Тільки за такої конфігурації сил державне управління буде демократичним та ефективним.

Важливим нововведенням закону «Про місцеве самоврядування в Україні» є запровадження додаткових, порівняно з законом «Про звернення громадян» 1996 р., форм участі громадян у роботі органів місцевого самоврядування — інститутів місцевих ініціатив (ст. 9) та громадських слухань (ст. 13) з будь-яких питань, що відносяться до компетенції органу місцевого самоврядування, в тому числі з питань встановлення гендерної рівності.

Другий етап — зміцнення громадянського суспільства в Україні та формування початкової моделі його взаємодії з державою — пов'язаний з прийняттям низки законів: «Про захист прав споживачів» 1991 р., «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 р., «Про об'єднання громадян» 1992 р., «Про інформацію» 1992 р., «Про звернення громадян» 1996 р. та ін.

Важливим тут є положення ст. 27 Закону України «Про органи самоорганізації населення» 2001 р., що проголошує право таких органів приймати участь у засіданнях місцевих рад з правом дорадчого голосу у питаннях, що стосуються їх діяльності, в тому числі гендерних.

Третій етап можна охарактеризувати як зміну існуючої моделі взаємодії, перехід на її якісно новий рівень. Він започатковується з прийняттям Указу Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31.07.2004 р., в якому пріоритетними завданнями органів виконавчої влади визначено: створення ефективних організаційних та правових умов для реалізації громадянами права на участь в управлінні державними справами, забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання їх рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян.

В цей період також було прийнято основоположний вітчизняний нормативно-правовий акт, спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства — Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р. Тут закріплюються повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків. Відносно останніх, то ст. 14 закріплює такі їх права: брати участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань гендерної рівності; брати участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм; делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та ін.

На розвиток забезпечення гендерної рівності спрямований й Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26.07.2005 р., в якому зазначається що «посадові особи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, на яких покладається виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, організують у межах своїх повноважень роботу відповідних органів виконавчої влади стосовно... співробітництва з громадськими організаціями, зокрема громадськими жіночими організаціями, для узагальнення інформації щодо стану забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та визначення шляхів запобігання виникненню дискримінації за ознакою статі».

Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року також приділяє увагу питанням взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства у гендерному питанні. Так, серед основних її завдань зазначені: забезпечення співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади у вивченні гендерних питань з науково-дослідними установами Національної академії наук, залучення до проведення наукових та експертних досліджень громадських організацій та міжнародних агентств; підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування гендерної культури, подолання усталених гендерних стереотипів; залучення до підготовки рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань гендерної рівності вітчизняних та міжнародних громадських організацій; організація громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів і програм, спрямованих на забезпечення гендерної рівності тощо.

Продуктивним для переходу на якісно новий рівень взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства став 2012 р.

Так, 25.01.2012 р. видається Указ Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» № 32/2012, яким, з метою налагодження ефективних механізмів партнерства держави з інститутами громадянського суспільства, вдосконалення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечення її прозорості та відкритості, було утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжний орган при Президентові України.

Координаційна рада розробила Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, яка стала системним документом, що увібрав у себе весь нормативно-правовий доробок попередніх років.

Серед очікуваних довгострокових результатів (до 2020 р.) Стратегії: підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства; забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики; запровадження громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію; підвищення якості та адресності соціальних послуг шляхом залучення до їх надання інститутів громадянського суспільства тощо.

Виходячи і змісту останніх актів зрозуміло, що у найближчому майбутньому перелік нормативних джерел регулювання взаємодії громадянського суспільства з державою буде і далі розширюватись.

Таким чином, на даний час сформована потужна нормативно-правова база для функціонування громадянського суспільства в Україні та ефективної його взаємодії з органами державної влади.

МИЛОСЕРДНА І. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук, доцент

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Проблематика дослідження політичного управління останнім часом все більше привертає увагу представників різних напрямків політичної науки. З'являються нові підходи щодо тлумачення цього феномену, які не дають однозначного розуміння сутності політичного управління в політичній системі суспільства.

У сучасній політичній науці робляться спроби в формуванні теоретичного підґрунтя до розуміння сутності політичного управління. Так, на думку М. А. Шульги, при дослідженні означеного феномену певну роль відіграє розмежування адміністративно-державного та соціально-політичного управління є прийняте у світовій політичній думці розрізнення двох концепцій держави — формально-правової та етичної або концепції держави вихователя (Шульга М. А. Соціально-політичне управління. / М. А. Шульга. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 248 с, с. 52).

Перша з зазначених концепцій представляє собою вузько-юридичну інтерпретацію держави, розглядає її як таку, що цілком тотожна урядовим установам та правоохоронним органам, які покликані у своїй сукупності забезпечити ефективну діяльність чинного законодавства. Основна увага приділяється саме вивченню функцій державних органів (різних рівнів: центрального та місцевого) та питань ефективності правових організацій, норм та приписів. До теоретиків, які займались вивченням держави та управління в ньому з цієї точки зору можна віднести Г. В. Ф. Гегеля, М. Фуко та Ю. Хабермаса.

В межах етичної концепції, основна увага приділяється на найважливіші функції держави, а саме: держава спрямовує свої дії на те, щоб підняти широкі верстви населення до такого рівня, який буде відповідати потребам розвитку суспільства, а це, в свою чергу, означає відповідність інтересам панівної соціальної групи. В рамках цієї концепції політичне управління розглядається як здійснення впливу не лише на людські вчинки, але й на людські наміри, бажання, в цілому — на внутрішній світ людини з метою з'ясування меж його пластичності, «...бо, як неправильно вважати, що людська природа лишається незмінною, так і невірно виходити з того, що вона може змінюватися як завгодно, будучи безкінечно пластичною за своїм характером» (Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. ; пер. с нем. и англ. — М. : Юрист, 1994. — 700 с, с. 372).

У рамках формально-юридичної концепції держави політичне управління розглядається виключно як адміністративно-державне. Доцільно зауважити, що останнє має окремі підходи до тлумачення своєї сутності. Так, серед науковців, які заклали основи вивчення адміністративно-державного управління можна віднести В. Вільсона, Ф. Дж. Гуднау, Р. Грегори, Дж. Грінвуда та Д. Вільсона та інших.

Таким чином, з урахуванням проведеного аналізу адміністративно-державного управління, формально-юридичної концепції держави, можна поділити думку М. А. Шульги, щодо розуміння політичного управління, яке розглядається як процес, метою якого «є забезпечувати ефективне функціонування політичних інститутів, злагожденості всіх складових політичної системи, а також розглядається як примус, який регулює вчинки людей й, тим самим, освячує реальність людського життя у суспільстві» (Шульга М. А. Соціально-політичне управління. / М. А. Шульга. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 248 с, с. 57).

Отже, необхідним є дослідження обох аспектів політичного управління, формально-державного та етичного, оскільки кожен з них доповнює один одного, акцентуючи увагу на певних рисах феномену.

Під час аналізу теоретичного підґрунтя проблеми політичного управління необхідно звернути увагу на виокремлення В. Д. Зиміної та Н. А. Борисова трьох підходів до політичного управління:

- директивний (кратологічний) згідно з яким політичне управління, тісним чином, пов'язано з специфічною сферою діяльності, в основі якої є влада, владні відносини, вплив, воління, які зазвичай походять від держави чи її певних органів;

- структурно-функціональний (або системний). За цим підходом політичне управління розглядають як певну систему взаємовідносин, яка є частиною суспільного цілого (соціальної системи, гіперсистеми);

- комунікативний — політичне управління представляється як специфічний вид соціальної комунікації (Зими́на В. Д. Политическое управление / В. Д. Зимина, Н. А. Борисов — М. :Российск. гос. гуманит. ун-т, 2008. — 367 с., с. 35).

Таким чином, можна погодитися з поглядами зазначених авторів щодо такого визначення підходів до політичного управління, але, разом з тим, слід зазначити, що виокремлення єдиного підходу до проблеми не буде повним. Так, згідно з директивним підходом, основна увага при вивченні феномену буде приділена значною мірою лише проблемі влади та владних відносин, які існують між індивідами. Тобто мова йде про те, що політичне управління буде розглядатися лише як намагання в прийнятті участі в політичній діяльності, політичному житті суспільства тільки задля отримання влади та можливості здійснювати вплив на інших індивідів. Структурно-функціональний підхід дає змогу розширити проблемне поле дослідження феномену. Так, при такому розумінні, політичне управління вже розглядається як певна система, організація, якій властиві й риси самоорганізації, в яких управління виступає певною функцією, що спрямована на забезпечення реалізації прийнятих політичних рішень, які певною мірою впорядковують дійсність. Такий підхід більшою мірою раціоналізує та логічно вибудовує механізм здійснення політичного управління в політичній системі суспільства. Звісно, не можна й недооцінювати роль останнього, комунікативного, підходу. Оскільки комунікації є запорукою здійснення ефективного управління. Мова йде не лише про передачу певної інформації, але й її розуміння, обробку та здійснення зворотного зв'язку, що є властивим саме для кібернетичного розуміння політичного управління.

Отже, слід зазначити, що незважаючи на змістовну цінність підходів до політичного управління, все ж таки не існує єдиної теорії до сутності політичного управління, що зумовлює його подальше дослідження та актуальність.

КРОЙТОР А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТ ПАНУВАННЯ ЕЛІТ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що політичні партії виступають специфічним механізмом створення та існування частини політичного класу, який поєднує владу та управління, відтворюючи певну модель правління та консолідуючись на базі політичної групи, чії представники перемагають на виборах (парламентських або президентських).

Діяльність політичних партій, взаємний вплив партій та політичних еліт й аналіз взаємодії у трикутнику «держава — політичні партії — суспільство» досліджувався у роботах зарубіжних та вітчизняних авторів Є. Афоніна, В. Бебика, М. Головатого, М. Дюверже, А. Романюка, М. Рябчука, Дж. Сарторі, Дж. Елстера, К. Оффе, Х. Лінца, С. Мейнверінга, Ю. Шведи, Ю. Якіменка, Д. Яковлева та ін.

У процесі політичних трансформацій в Україні набув масштабності процес формування та реформування «партії влади», який активізується під час виборчих кампаній. У країні відбувається передвиборча та поствиборча консолідація навколо головних акторів президентських та парламентських виборчих кампаній.

Утворення «партії влади» лише частково зумовлено передвиборчою мотивацією, в сучасних умовах йде процес створення партійних структур на базі центрів впливу, що зорганізуються навколо інститутів державної влади. Визначаючи феномен громадської думки у зв'язку з діяльністю політичних партій, Ю. Габермас писав, що «воля партій тотожна волі активного громадянства, отже, партія більшості щоразу виступає представником громадської думки... кулуарна чи кабінетна думка має бути спершу опрацьована в партіях, а відтак здобуває своє існування як «громадська» (Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас [Електронний ресурс]. — Режим доступу:<http://litopys.org.ua/tizne/haber.htm>). Після виборів партія-переможець претендує на роль «рупора громадської думки», партія влади отримує право говорити від імені більшості до наступних кампаній.

Політична партія може прийти до влади, сформувавши уряд, а це, в свою чергу, можливо за умов існування парламентської республіки та пропорційної виборчої системи. Обидві новації для політичної системи стали реальністю в 2006 році. Збереження трьохвідсоткового бар'єру при цьому змушує партії до створення поствиборчої коаліції. Фактично виборча кампанія складалась з двох етапів: 1) розподіл місць у Верховній Раді (за результатами голосування на виборах) та 2) формування парламентської коаліції для створення уряду.

Загальна невизначеність щодо політичних ідеологій — і в громадській думці, і в партійних структурах, розмитість шкали «праві — центр — ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань. Політична історія України свідчить і про те, що ефективність у виборчій кампанії не завжди конвертується в успішне врядування. Створення коаліції партій-переможців в ВР ще не означає єдину урядову стратегію. Поствиборча ситуація тим більше може набути статус проблемної, якщо об'єднання буде охоплювати спектр від правих політичних сил до лівих.

Враховуючи сучасний стан партійної системи, «політичні сили, що могли б скласти каркас двопартійної системи в Україні, є скоріше, за визначенням Р. Каца та П. Мейера, «картельними», а не демократичними (як це не парадоксально, навіть по відношенню до партій демократичного блоку, що не виявляють демократичної сутності — толерантності, правосвідомості, прагнення до компромісів і взаємних поступок). «Картельні партії» з'являються перш за все там, де спостерігається зміна відносин між політичною партією, громадянським суспільством і державою, посилена підтримка діяльності партій з боку держави, державно-партійний патронаж, тому їх можна назвати партіями влади» (Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004–2007 роках [Електронний ресурс] / Ю. Якименко // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2(29). — Режим доступу до журналу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83&c=2033>).

Об'єктом критики стають і так звані «закрити» списки — тобто відсутність кореляції між місцем кандидата у виборчому списку та кількістю голосів виборців, поданих саме за цього кандидата. До того ж наявність у виборчому бюлетені великої кількості партій та блоків й наявність 450 прізвищ у виборчих списках більшості з них призводить до того, що реально виборець має можливість ознайомитись лише з першою п'ятіркою. І хоча сьогодні це не великою мірою впливає на раціональний вибір громадян, які мають власні сформовані переконання, але прив'язка «партійного» депутата до конкретного виборчого округу дозволить посилити зв'язок депутата з виборцями та передати частину важелів впливу з рук партійних лідерів, які не зацікавлені у педалюванні процесів внутрішньопартійної демократії.

Результати виборів до ВР України виразно підкреслюють ще одну тенденцію — структуризацію парламенту, формування трьохпартійної (можна говорити і про домінуючі у ВР «дві з половиною» політичні партії) фракційної побудови. Це ситуація, коли найбільшу підтримку (приблизно 90 % місць у ВР) на виборах отримують три політичні сили, а до парламенту проходять п'ять політичних сил. Дві найбільші парламентські фракції отримують конституційну більшість голосів, або шукають підтримку інших для формування коаліції.

Таким чином, політичні партії у сучасному політичному процесі виступають одночасно і конкретним інститутом, і умовним визначенням

процесу збереження влади політичною елітою через присутність її представників, пов'язаних між собою формальними і неформальними відносинами та моральними цінностями в усіх гілках влади.

В процесі консервації та збереження власних владних повноважень вони залучають як законодавчі важелі, так і державотворчі процеси, створюючи нові інститути влади та закріплюючи панування еліт.

КУЩОВА І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій

МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ООН В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Концептуалізація прав людини в рамках міжнародного співробітництва стало спробою світового співтовариства встановити новий післявоєнний лад. Перехід до неконфронтаційних форм мирового розвитку відкрив безпрецедентні перспективи усестороннього розвитку правозахисних організацій та сприяв значній активізації діяльності ООН. Багатий досвід правозахисної діяльності підтверджують здатність ООН служити стабілізатором та регулятором світової політики в періоди глибоких трансформацій.

В залежності від пріоритетних напрямків аналізу та доступних інформаційних джерел правозахисні організації, зокрема ООН, мають у своєму розпорядженні серйозний арсенал методів ефективного моніторингу. До «класичних» методів належать вивчення національного законодавства та проектів законодавчих актів, вивчення правил, нормативних положень та реєстраційних записів правоохоронних органів та інших органів влади, аналіз судових рішень, проведення інтерв'ю із потерпілими та вірогідними свідками порушень прав людини, аналіз письмової інформації (скарги) щодо порушення прав людини, моніторинг проведення відповідних заходів (демонстрацій, судових засідань), моніторинг ситуацій в певних місцях (тюрми), моніторинг представлення ЗМІ важливих подій, аналіз звітів неурядових організацій, міжнародних та національних організацій в сфері порушення прав людини (MaritMjhlum. Human Rights Monitoring // The NORDEM manual on human rights monitoring [Електроннийресурс]. — Режимдоступу: <http://www.jus.uio.no/smr/english/about/programmes/nordem/publica>).

На сьогоднішній день концепція прав людини, а разом з нею, і хитка рівновага, встановлена нею, під серйозною загрозою — проблема охорони прав людини в Україні стоїть гостро як ніколи. Підвищений

інтерес до проблематики прав людини в Україні обумовлюється рядом факторів. Зацікавленість міжнародного співтовариства, зокрема найвпливовіших геополітичних гравців — країн Євросоюзу, США, Росії — в оцінці ситуації із дотримання прав людини в Україні пов'язано із можливістю використання інформації про порушення прав людини в інструментальних цілях. В даному випадку отримані дані можуть бути використані як один із механізмів геополітичного тиску на правлячі режими.

Однак в основі діяльності більшості міжнародних моніторингових місій, зокрема тих, що проходять під егідою ООН, лежить принцип незалежної оцінки ситуації в рамках аналізу інформації щодо специфіки та динаміки трансформаційних процесів як в Україні, так і в ряді інших пострадянських країн.

Зазвичай владна еліта демонструє зацікавленість у активній співпраці із міжнародними правозахисними організаціями з ціллю підтвердити свою відкритість, націленість на формування правової держави. На фоні серйозних політичних та соціально-економічних трансформацій вітчизняна політична еліта демонструє зацікавленість у активній співпраці з світовим товариством, зокрема через реалізацію програм залучення представників ООН з ціллю проведення моніторингу ситуації із дотриманням прав людини в Україні та подальшої деескалації напруженості у вітчизняному суспільно-політичному просторі (Україна — Експерти з моніторингу прав людини проведуть оцінку в Україні щодо порушення прав людини // Прес-конференція Помічника Генерального секретаря ООН з прав людини Івана Шимоновича (Київ, Україна, 14 березня 2014 р.). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1807>). Повернення до євроінтеграційних програм також вимагає залучення незалежних спеціалістів із моніторингу, що в свою чергу має сприяти оптимізації державної політики у сфері захисту прав людини.

До найбільш проблемних питань, які підіймаються на рівні співробітництва із міжнародними правозахисними організаціями, належать «традиційні» для України проблеми корупції, порушення прав людини в рамках судової, правозахисної систем. Загострення суспільно-політичної ситуації в країні, масові порушення прав людини в контексті протестів та анексії Кримського півострову вимагають активізації діяльності правозахисних організацій в рамках проблемних секторів.

Варто зазначити, що ефективність проведеного моніторингу дотримання прав людини залежить від ступеню відкритості політико-адміністративних практик, прозорості судової та правозахисної систем та готовності національних урядів використовувати результати моніторингових з ціллю оптимізації державної політики в сфері дотримання прав людини.

СУТНІСТЬ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Формування наукових уявлень про соціально-політичні кризи неможливе без постійного уточнення методологічних основ їх вивчення, що дозволяють прогнозувати їхнє виникнення, розвиток та можливі наслідки. Вирішення цих завдань вимагає глибокого теоретичного знання про сутність і зміст політичних криз, передбачає необхідність аналізу причин, джерел, внутрішньополітичних і геополітичних чинників, що впливають на їх зародження та розвиток, а також дослідження місця і ролі соціально-політичних криз в сучасному політичному процесі. Цікавим є звернення до теорії кризи Ф. Ніцше, на думку якого будь-яка соціальна криза є наслідком і відображенням кризи духовної. Чим глибше ми намагаємося зрозуміти природу екзистенціальної соціальності, тим рішучіше приміряємо її для внутрішнього досвіду. Момент кризи виникає, коли ступінь раціональності і ступінь чутливості збігаються. Такі моменти не є рідкісними. Найчастіше вони є відправною точкою цілком раціонального підходу до аналізу. Криза триває якийсь період, наступний за усвідомленням раптовості. Раптовість падіння або щастя вимагає згодом осмислення. Простір цього осмислення і буде зайнятий кризою, як одночасно і процесом пошуку визначеності щодо вирішення проблеми. Криза полягає в тому, що ґрунт вже необхідний, але ще недостатньо створений. Екзистенційно криза висловлює відсутність спокою у видимій розміреності, тобто в ситуації планомірного зусилля упорядкування відсутня початкова відповідність і цілісність. Сталість не є результатом гармонізуючого зусилля, але є вимушеним спрощеним варіантом дійсності (Ніцше Ф. Письма Фридриха Ніцше /Ф. Ніцше //Переводчик : Игорь Эбаноидзе. — М. : «Культурная Революция», 2007, с. 129). На думку Дельоза, кризисність є необхідною умовою провадження ідеї в суспільство. Метафора вічного повернення і є метафорою катастрофи. Криза і катастрофа стають невід'ємною частиною творчих процесів свідомості. Схема символічного відсилання замість закінченої структуризації — такий репрезентативний рівень свідомості кризи і катастрофи як можливої «реалізації» кризи. Внутрішній досвід свідомості потребує кризи не менше, ніж стан самототожності. Мабуть, сам факт вербалізації вже вказує на можливість практичного застосування кризових складових (Делез Ж. Анти-Едип: Капіталізм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина ; [науч. ред. В. Кузнецов]. Екатеринбург : У-Фактория, 2007, с. 97). А. Шопенгауер заперечував попередні системи шляхом створення власної. Він вважає, що іноді криза не породжує істотного

відхилення від звичного, а інколи в суспільстві відбувається різкий перелом (Шопенгауэр А. Мир как воля и представление ; пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда / А. Шопенгауэр // Собрание починений : В 5-ти т. — Т. 1. — М. : «Московский Клуб», с. 49). Немає такої підсистеми в суспільстві і такої системи в цілому, яка б не вступала б і не виходила б з фази кризи. Ця фаза характеризується наявністю такого дезорганізуючого чинника в суспільстві, як різке зниження ефективності функціонування системи в цілому, у поєднанні з наявністю вже сформованих передумов появи нового стабілізуючого явища тощо. Передумови такого роду формуються латентно і розкриваються вже в період закінчення етапу зародження наступного циклу розвитку, який характеризується якісною зміною системи в цілому. Існують різні теорії криз, які стверджують загальність криз, їхню циклічність і специфічність. А. Богданов розрізняє два типи криз — по'єднувальні (утворення нових зв'язків) і роз'єднувальні — розрив зв'язків, але він вважав, що будь-яка криза являє собою ланцюг елементарних криз обох типів. Причини виникнення криз розумілися А. Богдановим як свідчення переходу до нового стану через порушення рівноваги, що дозволяло передбачити її перебіг. Криза є порушенням рівноваги і в той же час процесом переходу до деякої рівноваги. Остання може розглядатися як межа змін, які відбуваються при кризі, або як перерозподіл змін при кризі, або як межа її тенденцій. Якщо нам відомі тенденції кризи та ті умови, в яких вона розгортається, то є можливість заздалегідь передбачити кінцевий результат кризи. Таке трактування кризи дозволяє прогнозувати, наприклад, розвиток критичних фаз в циклічній динаміці соціуму, коли руйнуються класи чи соціальні групи, а виживають і посилюються більш життєздатні. Аналіз деяких соціальних криз, проведений А. Богдановим, дозволив йому розділити їх на вибухові та завмираючі. Вибухові характеризуються лавинними вибуховими силами, які руйнують та зливаються з підсистемами. Процес завмирання характеризується слідуванням законам поступового розвитку з тенденцією до встановлення рівноваги (Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука. Кн. I. / А. А. Богданов. — М. : «Экономика», 1989, с. 112). Своєчасна діагностика криз і розробка засобів з виходу з кризи — завдання відповідних державних і регіональних управлінських структур через те, що без ефективної державної політики неможливий сталий розвиток як в економіці, так і в соціально-політичній сфері — держава перебуває в центрі економічного і соціально-політичного розвитку, але невякості безпосереднього джерела зростання, а як партнер, каталізатор та помічник.

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

У зв'язку з сукупністю економічних, культурних, політичних чинників, конфлікт є складовою суспільного буття. Але особливу роль відіграють саме політичні конфлікти. Основними елементами політичного конфлікту являються: суб'єкти політичного конфлікту, об'єкт політичного конфлікту, предмет політичного конфлікту.

Конфлікт присутній тоді, коли дві або більше сторін відчують, що їх інтереси несумісні, причому виявляють ворожість чи переслідують власні інтереси діями, що шкодять іншим сторонам (Москаленко Е. М. Конфликт и консенсус в современном обществе // Актуальні проблеми політики: Зб. Наук. Пр.. — О., 1999. — Вип. 6–7 с.351). Сторонами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі групи, країни. Таким чином, суб'єкти конфліктів можуть бути індивідуальними та груповими. Груповий суб'єкт формується тоді, коли певна сукупність індивідів усвідомлює тотожність своїх інтересів на противагу іншій групі.

Г. І. Козырев зазначає, що варто розрізняти поняття «суб'єкт політики» і «політичний суб'єкт». Для суб'єкта політики політична діяльність є основною. До таких можна віднести державу, політичні партії, політичні інститути і організації, політичних лідерів і ін. до політичних суб'єктів відносяться ті, хто змушений займатися політикою окрім своєї основної діяльності (пересічні громадяни, соціальні групи, суспільні організації і ін.). Якщо для перших — формальних суб'єктів — політична влада і владні повноваження є головною ціллю, то для інших — це лише засіб вирішення своїх соціальних, економічних та інших проблем (Козырев Г. И. Об особенностях политического конфликта / Г. И. Козырев // Вестник Московского университета / Сер. 12 : Политические науки : науч. журн. — 2007. — № 4. — С. 68–79).

Щодо «колективного суб'єкта» політичного конфлікту, то він не є однорідною «монолітною» групою. Уже на стадії свого формування і розвитку він розпочинає структуруватися: створює групи «активістів», «підтримки», «рядових учасників» та інших, виділяються легітимні, з точки зору «колективного суб'єкта», лідери із самої середини чи ззовні. Очолюючи рух лідери наділяються повноваженнями представляти інтереси всього «колективного суб'єкта». Таким чином, відбувається суб'єктивація політичного конфлікту, а сам масовий рух переходить в площину «учасників конфлікту», що не виключає його зворотного переходу (Козырев Г. И. Об особенностях политического конфликта / Г. И. Козырев // Вестник Московского университета / Сер. 12 : Политические науки : науч. журн. — 2007. — № 4. — С. 71).

Суб'єкт політики — це учасник політичного процесу, представник предметно-практичної політичної діяльності, який здатний впливати на об'єкти політики (Козырев Г. И. Об особенностях политического конфликта / Г. И. Козырев // Вестник Московского университета / Сер. 12 : Политические науки : науч. журн. — 2007. — № 4. — С. 71). Суб'єкти політики, які уникають політичної боротьби, не можуть бути суб'єктами політичного конфлікту. Як правило, такий суб'єкт втрачає статус суб'єкта політики.

Деякі дослідники пропонують класифікувати суб'єкти політики по наступним підставам:

- суб'єкти соціального рівня: класи, етноси, групи, індивід, електорат, мафія, воєнно-промисловий комплекс і т.д.;

- інституціональні суб'єкти політики: держава, партія, профсоюз, парламент, президент, університет і т.д.;

- функціональні суб'єкти політики: армія, церква, опозиція, лоббі, ЗМІ, транснаціональні корпорації і т.д (Коваль Б. И., Ильин М. В. Власть versus політика // Полис. 1991. № 5. С. 154).

Але в політичному конфлікті рідко буває чистий варіант суб'єкта.

Частіше він змішаний, коли в конфлікт залучені різні суб'єкти.

Особливість конкретного політичного конфлікту визначається особливістю його суб'єктів. На рівні міжособистісних політичних конфліктів істотну роль відіграють інтереси і мотиви індивідів, їх соціально-психологічні властивості. У числі останніх особливо важливі такі риси особистості, як воля, організаторські й інші здібності, що притаманні, наприклад політичному лідеру. Члени еліти, лідери, завдяки своїм особистісним якостям, можливостям мобілізувати своїх прихильників й іншим ресурсам, відіграють непропорційно їх чисельності більшу, навіть інколи вирішальну роль у політичних конфліктах. У міру укрупнення суб'єктів політичних конфліктів і відповідно підвищення рівня конфліктів у дію вступають інтереси і фактори середнього і соціального рівня (Бодун, Т. І. Особливості феномена конфлікту в державному управлінні / Т. І. Бодун // Економіка та держава : Міжнародний науково-практичний журнал. 2010. № 5. — С. 100).

Об'єктом політичного конфлікту є влада різних рівнів, предметом — боротьба за володіння нею, устрій владних інститутів, політичний статус соціальних груп, цінності і символи, які є базою політичної влади тощо (Станкевич, І. П. Політичний конфлікт та технологія його запобігання / І. П. Станкевич // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Філософія. Політологія * . 1958. 2007. № 87–88. — С. 70–73).

Політичні конфлікти не виникають самі собою. Вони виникають з приводу того чи іншого об'єкта (інтересів, цілей, цінностей і т. д.). Наприклад, основним об'єктами міжнародних відносин і відповідно, конфліктів, що виникають є національні, регіональні і глобальні

інтереси (Козырев Г. И. Международный политический процесс // Социально-гуманитарные знания. 2003. № 4) .

Суттєвою причиною виникнення політичного конфлікту є зіткнення цінностей і норм суперників. Кожен із суб'єктів політичної діяльності відкрито проголошує власну систему цінностей і норм суспільного устрою і таким чином виносить на розсуд громадській думці свою позицію, ідеологію. Ідеологічна конкуренція за вплив на суспільну думку є однією з передумов політичного конфлікту.

Конфлікт у політичному процесі — це не випадкові незрозумілі явища. Вони сигналізують суспільству та владі про розбіжності, суперечності, що існують, стимулюють дії, які здатні поставити ситуацію під контроль, подолати збудження, що виникло в політичному процесі. Тому дестабілізація влади та дезінтеграція суспільства виникають через невміння врегулювати політичні суперечності та через елементарне ігнорування цих колізій (Тельник, М. В. Політичні конфлікти: особливості та шляхи регулювання / М. В. Тельник // Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць . 1994-. 2006. Вип. 29 . 364 с. — С. 238).

На сьогоднішній день конфліктні явища не рідкість, як в Україні, так і за її межами. Конфлікти бувають різних рівнів та різної складності. Тому важливе місце займає надання конфлікту відповідного статусу, а саме визначення галузевої приналежності, щоб відшукати ефективні шляхи їх вирішення.

ТРЕТЬЯКОВА Т. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ГУМАННЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК УМОВА ВИРІШЕННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

В умовах загостреного політичного конфлікту (як внутрішнього, так і зовнішнього) в колі суспільствознавців, політологів та політиків, і навіть пересічних громадян, виникають дискусії з приводу: що ж дала незалежність України для більшості її народу? Дійсно відповідати на таке питання досить складно, коли тебе оточує маса негативу: корупція, злочинність, духовна та економічна криза, пониження життєвого рівня як наслідок — протистояння в народі, яке підбурюється зовнішніми чинниками. Але все ж таки великий позитив цієї події в тому, що незалежність дала свободу вибору і свободу від диктату тоталітарної партії та держави. Обрано курс демократичного розвитку суспільства та держави, що є апіорі найголовнішим аспектом світової політики. Однак,

нажаль, в нашій країні цю свободу важко реалізувати, особливо в такий тяжкий період, що доленосно випробовує наш народ. Та насправді винні в цьому дві сторони: як влада, так і народ, який її обирає. Власне, звична практика України: обираємо владу, дозволяємо маніпулювати собою, а потім незадоволені «легітимною» владою. Актуальною задачею для нашого народу постає вміння користуватися своєю свободою вибору. Робити свідомий вибір як власних дій, так людей, яким ми доручаємо керувати державними справами (представницька демократія), а найголовніше — свідомий та вільний вибір курсу, яким буде розвиватися наша країна. Цей вибір не такий вже й складний, якщо в нього за основу взяти свободу думки та дій в рамках закону і християнської моралі. Внутрішнє обґрунтування цього вільного вибору: «Твоя свобода є цінністю до тих пір, доки ти не зазіхаєш на свободу іншої людини», — тому держава і мораль необхідні, щоб утримувати особистість і соціальну групу в рамках закону та християнських цінностей. Як свідчить теорія соціальних конфліктів (а політичний конфлікт є саме різновидом соціального конфлікту) особистість та соціальна група за своєю природою, нажаль, егоїстичними. В їх діях багато агресії, бажання влаштувати своє життя за рахунок інтересів інших осіб та спільнот. Так, і держава та окремі власні структури постійно намагаються за рахунок суспільства, тобто народу, налагодити свої справи. Прикладом цього є процес формування правлячої еліти України, який можна характеризувати зіткненням різних тенденцій, які досить часто є відмінними від тих, що мають місце в країнах зі стійким демократичним політичним режимом. В ньому постійно змінюються політичні лідери: одні «падають і сходять з дистанції», інші продовжують боротьбу після падіння, але найсумніше те, що така ротація все одно відбувається у вузькосформованому колі політичної еліти. Нажаль, вони, як правляча еліта, до теперішнього часу не довели, що їх лідерство міцне за рахунок рівня їх підготовки, майстерності, доцільності стратегії і тактики розвитку нашої країни. Так, в нестабільному суспільстві не може бути стабільної еліти — і це очевидно. Тож, постають закономірні запитання: як нам виходити з кризи, яка своєю масштабністю наводить на людей страх і паніку?

За роки незалежності, — духовно, — українська еліта здебільшого ще не стала самостійною. Частина її знаходиться в полоні інтернаціоналімперських стереотипів, частина шукає точки опору в давніх традиціях, частина бачить спасіння в стрімкому засвоєнні західних цінностей. І лише незначна частина еліти, на мою думку, враховує і перше, і друге, і третє, але як доповнення до самостійної позиції, формуючи власне сучасне політичне мислення, формуючи суспільну думку українського народу, яка відповідає дійсності та відтворення справжніх суспільних інтересів тобто те, що визначає духовний і культурний світ сучасного громадянина незалежної України. Власне, це саме ті задачі, які протягом всього терміну незалежності України, ставилися вітчизняними науковцями і досить

добре були розроблені на теоретичному рівні, але нажаль не знайшли свого практичного втілення та підтримки уряду. В сфері освіти, наприклад, було визначено обґрунтування і розробку структури гуманістичної спрямованості особистості людини. Під гуманістичною спрямованістю слід розуміти діалектичну єдність мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, що базуються на ставленні до людини як до найвищої цінності, відповідних діях та прагненні до надбання відповідних знань. Гуманістична спрямованість виявляється у ставленні особистості як до суспільства в цілому, так і до інших та самої себе.

Таким чином, соціально-політичний конфлікт, який сьогодні набуває свого загострення можливо вирішити мирним шляхом лише використовуючи гуманістичний потенціал нашого суспільства. Ми не повинні сіяти розбрат та «вішати» один на одного ярлики типу: «сепаратисти», «бандерівці» тощо. Досягти миру не можливо без любові та поваги один до одного. Тільки на засадах гуманізму, визнання людини найвищою цінністю, не забуваючи, що всі ми люди можливо дійти до порозуміння та національної солідарності, що допоможе вирішити його толерантно та шляхом компромісу.

БЛІНЦОВА В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК МЕТА ПРОЦЕСУ Е-УРЯДУВАННЯ

Дослідження демократизації діяльності влади мають велику практичну значимість у періоди суспільної трансформації. У цей час відбувається пошук і впровадження оптимальної моделі урядування та механізмів електронного уряду, що спираються на демократичні правила прийняття політичних рішень.

Однією із головних стає проблема підвищення ефективності управління та діяльності влади. Демократизація передбачає відкритість влади, прозорість вироблення та прийняття владних рішень, залучення широких верств населення до оцінювання політики та участі у політичних процесах. Водночас, урядування потребує раціоналізації діяльності влади, системності, логічності та послідовності у впровадженні політичного курсу. У певному сенсі, процеси демократизації та раціоналізації взаємно доповнюють один одного. Демократизація без раціоналізації має інтенцію до перетворення на охлократію та анархію, а раціоналізація без демократизації — на тиранію, що прикривається доцільністю та необхідністю уникнути суперечностей та конфліктів.

Дослідженню процесів демократизації політичної взаємодії, становленню демократичних інститутів, теорії та практики демократизації та раціоналізації діяльності влади присвячено роботи таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Андрущенко, Ю. Габермас, В. Горбатенко, О. Дем'янчук, М. Михальченко, М. Олсон, В. Парсонс, А. Романюк, С. Рябов, В. Токовенко, О. Третяк, О. Фісун, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін.

В останні десятиліття збільшується кількість досліджень, присвячених трансформаціям демократії в інформаційну добу, зв'язку демократизації та інформатизації суспільства (М. Кастельс, О. Тофлер, Ф. Закарія, Г. Вайнштейн та ін.). Демократизація у роботах цих авторів розглядається як справа громадян щодо формування специфічної «комунікативної» влади, яка, завдяки правовим механізмам, відтворюється як адміністративна.

Сприяти цьому покликані електронне урядування та електронна демократія, які створюють технологічні можливості для прийняття основних політичних рішень безпосередньо громадянами шляхом проведення плебісцитів в інформаційній мережі. Сучасний етап розвитку політичного процесу висуває нові вимоги щодо оптимізації системи урядування, підвищення рівня активності громадян та порозуміння різних суспільних груп.

Система електронного уряду відкриває можливості для підвищення ефективності управління, швидкого реагування на вимоги часу, а також дозволяє впровадити кращі публічні послуги. Тобто, е-урядування обіцяє зробити діяльність влади більш прозорою та легітимною. Основним завданням е-уряду є наближення державних інститутів та послуг, що вони надають, до громадян, що має сприяти підвищенню їх політичної участі.

Відсутність монополії уряду на інформацію, яка в умовах тоталітаризму та авторитаризму складає один із основних ресурсів державної влади, призводить до необхідності діалогу між різними групами, які мають протилежні соціальні та політичні інтереси. Отже, демократизація призводить до постійного пошуку компромісів та відсутності «монополії» на істину.

У сучасному світі завдяки електронним мас-медіа та мережі Інтернет зростає швидкість розповсюдження інформації, завдяки чому розширюється сфера доступної для суспільства політичної інформації. Це сприяє децентралізації влади та послаблює уряд як вертикальну, ієрархічну модель організації. В умовах демократизації зростають очікування громадян щодо інформаційної «відкритості» політичного простору, з'являється впевненість, що більшість політичних проблем можна викласти у дискусивній формі та вирішити у ході діалогу між владою та суспільством.

Можна стверджувати, що розгляд електронного уряду не може обмежуватись констатацією технологічних новацій у інформаційному

забезпеченні діяльності державної влади. Процеси демократизації діяльності влади виступають важливою складовою електронного уряду. Електронне урядування неможливо досліджувати та впроваджувати окремо від процесів демократизації, раціоналізації та модернізації політичних інституцій у контексті уникнення вад комуністичної та посткомуністичної політики.

Демократизація урядування спирається не лише на легітимність органів влади, але і ставить вимогу про постійний зворотний зв'язок між спільнотами, суспільством та владою. Електронний уряд забезпечує використання інформаційних та комунікаційних технологій з метою покращення державних послуг та підвищення політичної участі громадян.

Розглядаючи електронне урядування у контексті демократизації та раціоналізації урядування, можна побачити, що завдання електронного уряду полягає у забезпеченні ефективної політичної участі громадян, покращенні співпраці з зацікавленими групами та приватним сектором за допомогою використання комунікативних мереж.

Підвищення ефективності урядування відбувається завдяки успішному розумінню потреб споживачів та спрощенню структури зворотного зв'язку: користувач послуг он-лайн може не розумітись на сфері відповідальності окремих урядових структур, проте він отримує послугу. Електронний уряд здатний надавати послуги громадянам якісно і в достатній кількості — так, щоб вони були пристосовані до їхніх потреб і умов та були скоординовані через різні канали спілкування (телефон, Інтернет, особисте спілкування, пошта, система коротких повідомлень тощо).

Демократизація урядування передбачає залучення найрізноманітніших суспільних груп у процес прийняття рішень, що актуалізує проблему раціоналізації політичних відносин. Процедури узгодження необхідних рішень з багатьма акторами можуть завадити раціональному політичному вибору, призвести до імітації демократизації політичних відносин. Це стосується як формування альтернатив, так і вибору способу дій громадянами й представниками влади.

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ІНСТИТУТІВ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

В політичній науці створено безліч теорій, які розкривають природу і механізми політичних транзитів та пов'язаних з ним процесів. Лідером у цій галузі традиційно визнається західна політична наука, де осмислення політичних транзитів відбувається протягом тривалого часу.

Комплекс досліджень, спрямованих на вивчення тих чи інших сторін політичного трансформаційного процесу, можна класифікувати таким чином:

Першу групу складають дослідження теоретико-методологічного плану, присвячені перехідним процесам, зокрема модернізації (У. Бек, Р. Бендикс, С. Блек, М. Леві, У. Ростоу, П. Штомпка, Ш. Ейзенштадт та ін.) і трансформації (І. А. Батанов, В. Я. Гельман, Т. І. Заславська, В. В. Локос, В. А. Ядов, І. С. Яжборовська та ін.). У цю ж групу, зокрема, входять роботи, присвячені формуванню нових і функціонуванню традиційних інститутів в умовах трансформації політичної системи суспільства. Центральне місце в них відводиться вивченню співвідношення системозмінюючих і системозберігаючих компонентів в даному процесі (М. Г. Анохін, Л. Є. Бляхер, С. В. Володенков, А. Ю. Зудін, І. Н. Игошин, С. Г. Кірдіна, А. Рібаков та ін.).

У другу групу об'єднані дослідження, проведені закордонними (Р. Інглехарт, Т. Карл, Т. Карозерс, А. Круасан, Х. Лінц, С. Ліпсет, В. Меркель, А. Переворський, Д. Растоу, А. Степан, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер та ін.) та вітчизняними вченими (Н. А. Баранов, Г. І. Вайнштейн, П. К. Гончаров, А. Н. Медушевський, А. Ю. Мельвіль та ін..) в рамках транзитології та консолідології. У цій групі також можна виділити дослідження, що зв'язують процес демократичної консолідації з пріоритетним впливом тих чи інших структурних і процедурних факторів (Т. Байхельт, Л. Даймонд, Ф. В. Рюб, Х. Чейбуб, А. Шедлер, Ф. Шміттер та ін.).

Аналіз основних положень зазначених досліджень дозволив сформулювати цілісне уявлення щодо умов, моделей, темпів, результатів демократичного транзиту.

Третю групу утворюють дослідження, в яких розглянуті особливості протікання політичних транзитів на пострадянському просторі (В. Банс, Р. Дарендорф, Г. О'Доннелл, М. Макфол, К. Оффе, С. Уайт, А. Шляйфер та ін.). Спираючись на позиції, розроблені закордонними вченими, представники політичної науки аналізують специфіку стадіальності, ієрархії процедурних та структурних факторів транзиту,

роль владних номенклатур в цьому процесі, проблему формування конфліктів в посткомуністичних режимах (М. Г. Анохін, В. Я. Гельман, С. М. Єлісеєв, В. І. Коваленко, Ю. А. Нісневич, О. Ю. Малинова, В. Н. Якимець, В. Б. Пастухов, Л. І. Ніковський та ін.).

Дана група також включає в себе дослідження, в яких проведено аналіз тенденцій, що характеризують розвиток інституційної структури в умовах трансформації політичної системи сучасного суспільства (Л. Є. Бляхер, С. Г. Кірдіна, К. Є. Коктиш, П. В. Панов, В. І. Пантін та ін.).

Актуальність демократичної проблематики спонукає виділити в політичній науці окремий напрямок, присвячений проблемам демократії в сучасному світі та методології її дослідження. Перш за все, варто згадати тих авторів, які внесли значний внесок у розробку теоретичних і практичних проблем демократії: Р. Арон, Н. Боббіо, Ф. Веффорт, Б. Гутгенбергер, Р. Даль, Дж. Кін, С. Левицький, С. Вей, С. Ліпсет, Т. Карл, П. Шмиттер, А. Переворський, І. Шапіро, Й. Шумпетер та інші.

Актуальними з точки зору формування концепції інституту політичного транзиту видаються погляди А. П. Крапа який досліджуючи інституційні умови формування політичної стабільності обґрунтував визначальність інституційного чинника у формуванні умов політичної стабільності в перехідний період: «впорядкування та інституціоналізація змін виступають як укорінення та формалізація нових правил, які наповнюють змістом та відтворюють організаційну структуру суспільства». А. П. Крап також довів що «інституційна система перехідних суспільств — це складна сукупність взаємозалежних формальних та неформальних правил, і характеризується невизначеністю, релятивністю, ситуаційністю, корпоративізацією, що зумовлює інституційну непевність, а отже і політичну нестабільність».

Формування стійкої системи норм і процедур, що забезпечують і регулюють взаємодії між владою та суспільством, різними політичними акторами утворює інституціональну складову трансформаційного процесу.

Під політичними інститутами в сучасний час розуміється сукупність установ, організацій з певною структурою і субординацією, що відтворюється з плином часу сукупністю норм і правил, що упорядковують політичні відносини, як між організаціями, так і між людьми. Таким чином, політичні інститути являють собою «Триедину цілісність — організацію, норми, відносини».

Політичні інститути поділяються на інститути влади та інститути участі. До перших належать інститути, що здійснюють державну владу на різному ієрархічному рівні, до других — інститути участі, структури громадянського суспільства. Сукупність політичних інститутів складають політичну систему суспільства, що представляє собою певну

цілісність, органічну взаємодію суб'єктів політики, інших елементів політичної дійсності.

Таким чином, інститути політичного транзиту входять до політичної системи суспільства, є інститутами участі в структурі громадянського суспільства і виконують функцію оформлення політичного транзиту в середині країни.

ГОЛОВЧЕНКО А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ОСТАННІХ ДВОХ ДЕСЯТИЛІТЬ

Впродовж станніх двох десятиліть в країнах Центрально-Східної Європи ознаменувалися подіями, які оцінюються різноманітно, але не можна заперечувати їх значущості в політичній і соціальній історії не тільки цих країн, а й в історії Європи вцілому. Становлення нової системи політичних відносин в країнах Центрально-Східної Європи має ряд особливостей, які недостатньо обумовлювати тільки якостями попередньої епохи. Вивчення позитивного і негативного досвіду інституціоналізації політичної демократії, її подальшої консолідації в країнах регіону становить інтерес з точки зору вироблення нових підходів.

Процес формування інституційної структури демократичного режиму в державах посткомуністичної Європи привертає увагу варіативністю форм і проявів. Вивчення національних моделей переходу до демократії ставить дуже важливе питання про адекватність вибору шляхів консолідації демократії, коли відбувається природне зіставлення цивілізаційних цінностей та їх відбір національними товариствами. Виходячи з припущення, що процес зародження і дозрівання демократії не обов'язково повинен бути однаковим і універсальним як у соціальному плані, так і з тимчасової протяжності, оскільки поведінка і дії політичних акторів у такий період в чималому ступені обумовлені комбінацією внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) факторів, угорський, польський, словацький і чеський досвід привертає особливу увагу.

Дослідження проблем виникнення, функціонування і ефективності впливу різних інститутів на економічну, політичну і управлінську діяльність займають значне місце в економічній, правовій, соціологічній та інших науках. За кордоном досить давно, а в Україні відносно недавно

сформувалась і розвивається наукова теорія, об'єктом дослідження якої є різні інституції, покликані забезпечити нормальне протікання і регулювання різноманітних соціально-економічних процесів в суспільстві.

Інституційному розвитку протягом останніх років у світовій та вітчизняній науці присвячується дедалі більше наукових праць. Світовий досвід проведення економічних реформ в державах з різним політичним устроєм, ідеологічними концепціями, моральними цінностями показав, що однією із основних складових їх успішного завершення є врахування інституційного фактора при здійсненні відповідних перетворень.

Одним із найбільш складних інститутів є регіон, який являє собою сукупність тісно пов'язаних відносно різних інституційних чинників, які забезпечують збалансований розвиток фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, соціальної та інших систем регіону. У нашому випадку регіон Центрально-Східної Європи, де глибока інтеграція є як позитивним, так і негативним фактором. З одного боку, завдяки інтеграції були створені економічні зв'язки та фінансова залежність, що зробило багато країн з перехідною економікою сильно залежними від кризи на Заході. З іншого боку, інтеграція пом'якшила наслідки виведення великого капіталу, а виведення капіталу було руйнівною силою під час минулих криз, і крім того вона сприяла створенню більш зрілих інститутів і відповідних заходів у сфері внутрішньої політики і допомогла отримати найсильнішу міжнародну підтримку.

Ці два наслідки інтеграції (проаналізовані у доповіді про процес переходу Європейського банку реконструкції та розвитку за 2008 рік) особливо очевидні у фінансовому секторі. Фінансова інтеграція була важливою силою для довгострокового зростання в регіоні з перехідною економікою, і присутність стратегічних іноземних банків допомогла знизити вплив кризи.

Питання створення інвестиційного клімату, сприятливого як для національного, так і іноземного інвестора, є вельми актуальним, оскільки надходження інвестицій є одним із найголовніших чинників економічного зростання. Загальносвітовий обсяг потенційних прямих іноземних інвестицій стрімко зростає щороку. Протягом останнього десятиріччя за часткою надходжень регіон Центральної та Східної Європи посідає лідируючі позиції порівняно з іншими регіонами світу, передусім, завдяки доволі ефективному законодавчому і регуляторному середовищу, розвинутій інфраструктурі, динамічній фінансово-банківській системі, суттєвій підтримці національних агентств сприяння іноземним інвестиціям і торгівлі тощо .

ДЫСЮК Т. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры социальных теорий

КОНЦЕПЦИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Проблема отношений женщины и мужчины в обществе древняя. Сегодня она приобрела особую остроту поскольку в мире активизируется борьба за утверждение демократических норм и принципов. В этом контексте гендерное партнерство (уровни отношения полов) и гендерное равенство приобретают все большую актуальность.

Сегодня «гендер» понимается как распределение ролей между полами в обществе со всеми последствиями такого распределения: экономическими, политическими, социальными, культурными и психологическими, которые неизбежно вытекают из этого. То есть, под гендером понимают организованную модель социальных отношений между женщинами и мужчинами, что не только характеризует их общение и взаимодействие в семье, но и определяет социальные взаимоотношения в основных институтах общества (Кремльова О. М. Врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства в Україні. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/7596>).

Среди украинских исследователей гендерной составляющей государственной политики следует назвать Л. Кормич, Т. Мельник, Н. Грыцяк, Г. Герасименко, Т. Краснопольскую. Значительное внимание исследованию деятельности органов государственной власти в сфере гендерных отношений, а также участия женщин в работе органов государственной власти уделяют в своих работах Н. Онищенко, Н. Пархоменко, Н. Грыцяк, А. Кулачек.

Особую актуальность приобретает эта проблематика, учитывая интеграцию Украины в Евросоюз, присоединение к рекомендациям мировых организаций по внедрению демократии, в частности гендерной, и ликвидации любых форм дискриминации, в том числе по признаку пола.

Сегодня сложилось множество различных подходов в рамках гендерной концепции. Современный среди них, постмодернистский, сформировался в течение последних 25 лет. Постмодернизм в науке предлагает рассматривать любые явления с точки зрения гендерных особенностей субъекта познания, его специфических ценностных ориентаций (Терлецька І. Гендерні аспекти політики: спроба синтезного аналізу / І. Терлецька // Вісник КНТЕУ. — 2010. — № 3. — с.78 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vknteu/2010_3/8.pdf).

Концепция гендера предполагает учет разницы между мужчинами и женщинами в социальной жизни, в том числе в политической сфере.

Научные исследования показывают, что представители обоих полов по-разному оценивают и понимают власть. Для мужчины власть — это, прежде всего, контроль над другими, а для женщины — влияние на других.

Женщина, имеющая власть, более склонна к компромиссам и уступчивости нежели мужчина. По-разному воспринимают они и политику как таковую. Женщины воспринимают ее скорее на эмоционально-бытовом уровне. Их, прежде всего, волнуют вопросы социально-гуманитарного характера. Мужчины воспринимают политику на когнитивно-аналитическом уровне и интересуются вопросами экономического, внешнеполитического характера (Жулковская Т. Е. Влияние поло ролевых стереотипов на восприятие личностью политических событий / Т. Е. Жулковская // Проблемы политической психологии и ее роль в становлении гражданина украинского государства : мат. Второй всеукр. науч. конф. 13–14 июня 1997 г. — К.: Генеза, 1997. — С. 254).

В начале 90-х годов цивилизованные страны начали активно использовать гендерный подход к решению общественных проблем, анализу политики. Об этом свидетельствует и создание законодательных баз в различных странах. Законы о равенстве женщин и мужчин были приняты в Польше, Литве, Японии, Норвегии, Швеции, Франции, Финляндии, Голландии и т.д. В частности, страны Британского содружества одобрили программу действий по гендеру и развитию. В ней стратегическим направлением был признан гендерный, заключающийся в учете гендерных перспектив на всех этапах исследования и реализации государственной политики.

В национальном дискурсе, как отмечают исследователи, гендерную проблематику политические партии используют сугубо в своих прагматических интересах. Часто предмет гендерных исследований сужается до женских студий. Они редко объясняют и научно обосновывают гендер как понятие, которое включает в себя 4 основных категории — феминный, маскулинный, андрогенный и трансвеститный типы, хотя в реальности в социуме они присутствуют. Такая ситуация не способствует эффективному экономическому развитию государства, ведь гендерные исследования имеют целью помочь каждому человеку стать действительно полноправным членом общества, а государству — стать демократическим.

Использование гендерного подхода в общественном дискурсе предоставляет широкие возможности для переосмысления культуры вообще. Эта теория предполагает изменение ценностных ориентиров и пересмотр многих устоявшихся представлений. Гендерный подход, как многогранное видение процесса, предполагает диалог полов с учетом формы их взаимодействия и взаимодополнения, и должен занять действующее место в построении демократического общества.

Гендерные исследования стали тем ответвлением феминистской теории, которая подчеркивает невозможность адекватного понимания

положення жінки в обществі без розуміння і гендерного аналізу відносин.

Такої соціальної феномен як гендер, має неоднозначний зміст, включаючи в себе значительне кількість компонентів, об'єднується в дві основні групи: гендер — як соціальний інститут і гендер — як індивідуальний статус.

Сучасна теорія гендера доводить, що суспільні відмінності між чоловіками і жінками не мають чистого біологічного походження і не є істинно даними, а в більшій мірі придбані, передбачені індивідом суспільством.

КАЛИНІНА А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Тоталітаризм — феномен ХХ століття, хоча його коріння йдуть у глибоку історію. Він виник як синтез певних елементів азіатського деспотизму з європейською монархічною тиранією середніх віків. Так тоталітарні ідеї знаходили своє часткове втілення в практиці деспотій Стародавнього Сходу. Наприклад, у Древньому Китаї діяла ціла школа так званих легістів — прихильників сильної централізованої держави, необмеженої влади імператора, що спиралася на суворі закони, і тотальний контроль над усіма сферами життя.

Необхідно підкреслити, що передумови до виникнення тоталітарного суспільства почали виникати ще у ХІХ столітті. Теоретики тоталітаризму, що займалися своїми дослідженнями у ХХ столітті вже після того, як він утвердився у світовому суспільстві, стверджували, що коріння тоталітаризму сягає глибоко в минуле, хоча усі погоджуються між собою, що він виникнув у зв'язку з розвитком у Західній Європі промисловості (Джилас М. Лицототалітаризма. — М.: «Новости», 2002. — С. 163.).

У ХХ ст. на політичну арену суспільного життя почали просуватися нові спільноти — юрба, натовп. Тобто ситуативні об'єднання людей, солідарних між собою в запереченні усталених механізмів життя держави та суспільства стали рушійною силою змін, що почали відбуватися у тому суспільстві. Користуючись ситуацією, певні лідери керували стихійну активність нових люмпенів проти організованого суспільства.

Також можна сказати, що Перша світова війна призвела до того, що значно похитнулася повага до законів та звичаїв. Тож, на думку

Х. Арендт, саме в цей час і з'являються тоталітарні рухи, які були націлені, у першу чергу, на маси, а не на класи. Вони характеризуються тим, що існує вимога від своїх окремих членів тотальної, безумовної та незмінної відданості. Тут не повинно бути відволікаючих чинників: ні родини, ні друзів, ні колег, таким чином людина була ізольована від суспільних зв'язків. Так вони ставали частиною маси, губили свою індивідуальність, що призводило до того, що ставали легкою здобиччю для маніпулювання з боку власних органів (Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Пер. с англ. Борисовой И. В. и др.; послесл. Давыдова Ю. Н.; под ред. Ковалевой М. С., Носова Д. М. — М.: Центрo, 2006. — С. 331.).

В той же час, М. Джилас вважає, що важливим моментом у теорії тоталітарного суспільства СРСР є його тісний зв'язок з ідеями Карла Маркса. Адже не дивлячись на те, що зовні лідери тоталітарного руху посилалися на вчення Карла Маркса, чим глибше проникала ідеологія тоталітаризму у суспільство, тим більшим ставав розрив між цими ідеями. В результаті, від «первинного» марксизму не залишилося і сліду, таким чином лідируючі партії тоталітарного суспільства створили абсолютно нові ідеології, які не мали аналогу у «чистому» вигляді у жодній країні світу за все існування цивілізації (Джилас М. Лицототалитаризма. — М.: «Новости», 2002. — С. 171.).

Безперечно, заслуговує на увагу ідея Р. Арона про те, що тоталітаризм являє собою результат прагнення лідерів до деспотизму, який лише штучно прикривався ідеологією. Він визначає тоталітаризм як режим, де виключне місце займає правляча партія, а також важливе місце займає одержавлення господарської діяльності та обов'язкову присутність ідеологічного терору (Арон Р. Демократия и тоталитаризм. — М.: Текст, 2003. — С. 111.).

Але все ж таки необхідно висловити думку про те, що призначення тоталітарного суспільства було збереження одноосібної влади в державі, а також запобігти виродженню держави. Прихильники цієї ідеї також дотримувалися думки про те, тоталітарні суспільства завжди носять характер автократичного режиму, а ті, хто називають їх тираніями, деспотіями, абсолютною владою, прагнуть викрити їх природу, адже ці терміни використовуються у строго негативному сенсі (Бжезинский З. «Тоталитарная диктатура и автократия» // Тоталитаризм: Что это такое? (Исслед. зарубеж. политиков). — М.: ИНИОН, 1993. — Ч.2. — С. 80.).

Існує ще одна точка зору щодо тоталітарного суспільства, а саме Ф. А. Хайека, згідно з якою виникнення тоталітаризму є необхідним через те, що установлені типи суспільства вже перестали виконувати своє призначення і лише вносили розруху до соціального життя. Тому ці ідеї критикують всі базисні принципи, якими структурується індустріальне суспільство, а також індивідуалізм, держав, основою якої є суспільний договір, суспільство, що складається з класів (Хайек Ф. А. Дорога к

рабству: Пер. с англ. / Предисл. Н. Я. Петракова. — М.: «Экономика», 2002. — С. 61.).

Масову емоційну упевненість в можливості швидкого поліпшення життя за допомогою планування і раціональних перетворень та масову психологічну незадоволеність відчуженням особистості в умовах НТР, її незахищеність та самотність дослідники також відносять до причин виникнення тоталітаризму.

В свою чергу, Е. Фромм вважає, що відмова від ринкової економіки на користь державного регулювання неминуче веде до втрати особистої свободи громадян, а тоталітаризм є неминучим наслідком відмови від особистих свобод на користь колективізму (Фромм Э. Бегство от свободы: Пер. с англ. [Текст] / Э. Фромм — М.: Прогресс, 2010. — С. 129.).

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене можна виявити, що феномен тоталітарного суспільства виник із зрозумілих причин, Європейська спільнота довго йшла до такого режиму, адже передумови для появи тоталітаризму існували ще в епоху Античності. Але ґрунтовно ця проблема почала вивчатися у другій половині ХХ століття, коли ідеологічний контроль послабився і вчені змогли зайнятись осмисленням усіх подій, що сколихнули увесь світ і призвели до величезних змін у багатьох європейських державах.

Отже, тоталітарне суспільство виникає тоді і там, коли і де задачі й проблеми економічної модернізації і соціальної стабільності не вдається вирішити в рамках існуючого демократичного порядку.

КОЛЕСНИК Ю. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Перш ніж звернутись до типології політичних режимів, слід зауважити, що «класифікація» і «типологія» — поняття різні. «Класифікація» ґрунтується на виділенні деякої загальної ознаки в сукупності різних явищ політичної дійсності, завдяки чому досягається певна упорядкованість. «Типологія» ж повинна відбивати узагальнений образ, явище, сукупність. При цьому утворюється особлива абстракція — тип, який дає змогу відображувати сукупність у «чистому» вигляді, без другорядних якостей. Класифікація ідеальних, «чистих» типів визначається терміном «типологія» (Стародубский Б. Політичні режими європейських країн / Б. Стародубский. — 2000. — 480 с.)

Для всебічної типології політичних режимів треба визначити критерії цієї типології. Можна погодитися з українським вченим О. Рудакевичем, який для типології політичних режимів пропонує такі критерії: спосіб формування органів влади; ступінь поділу державної влади; співвідношення державного управління та місцевого самоуправління; становище особи в суспільстві, її права і свободи; тип орієнтації громадян на політичну систему суспільства; роль партій, інших об'єднань у політичному житті; характер взаємин влади і опозиції; методи розв'язання конфліктних ситуацій; зміст і співвідношення дозволеної та забороненої політичної діяльності; ефективність контролю громадянського суспільства за діяльністю державних інститутів; ступінь політичного та ідеологічного плюралізму; місце й роль силових структур у політичному житті.

Сучасна політична наука найчастіше застосовує типологію, за якою політичні режими поділяються на демократичні та антидемократичні. У свою чергу, антидемократичні режими поділяються на тоталітарні та авторитарні.

Розглянемо коротко характерні особливості цих режимів. Термін «тоталітаризм» походить від латинського слова *totalis*, що означає «весь, цілий, повний». На практиці тоталітарний режим встановився в деяких країнах у першій половині ХХ ст. Тоталітаризм означає повний (тотальний) контроль та жорстку регламентацію з боку держави усіх сфер життєдіяльності суспільства та кожної людини засобами збройного насильства. Політична влада поглинає і все суспільство, і окрему людину. При цьому влада формується однією людиною, або вузькою групою осіб з правлячої еліти. Здійснення політичного панування можливе лише в тому випадку, коли влада спирається на розвинуту каральну систему, політичний терор, тотальне ідеологічне оброблення суспільної думки. Тоталітарні режими найчастіше виникають у надзвичайних умовах: зростаючої нестабільності, глибокої економічної і політичної кризи в суспільстві, необхідності швидкого вирішення стратегічних завдань. Його встановлення розглядається як спосіб подолання зазначених проблем та досягнення визначених цілей.

Іншим політичним режимом є авторитаризм. Цей політичний режим займає проміжне місце між тоталітаризмом та демократією. Але це не розкриває суттєвих ознак для всього режиму в цілому. При визначенні авторитаризму суттєвою ознакою є відносини влади і суспільства. Ці відносини будуються, швидше за все, не на переконанні, а на примусі.

Авторитаризм (від лат. *autoritas* — цілковита влада, вплив, наказ) — це державно-політичний режим, стиль суспільного життя, який характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи чи обмеженої групи осіб, звуженням політичних прав і свобод громадян та суспільно-політичних організацій, чіткою регламентацією їхньої

активності, різким скороченням прерогатив та повноважень демократичних інституцій.

Авторитарний режим ґрунтується на беззаперечному підпорядкуванні владі, яка прагне будь-якими засобами затвердити й зберегти свій авторитет. І хоч авторитаризм дещо лібералізує суспільне життя, дозволяє обмежений і контрольований плюралізм у політичному мисленні і діях, наявність опозиції, все ж таки чітко розробленої державної ідеології немає. При авторитаризмі керівництво різними сферами суспільного життя не таке всебічне, як при тоталітаризмі, немає тотального контролю над соціальною та економічною інфраструктурою громадянського суспільства, за виробництвом, профспілками, навчальними закладами та засобами масової інформації.

Разом з тим режим не дозволяє реальної політичної конкуренції за владу, фактичної участі населення в прийнятті рішень з важливих питань життя суспільства.

У реальному політичному житті є багато різновидів авторитарного режиму, такі як, наприклад, військові режими (режим Піночета в Чилі), громадянські диктатури (режими в країнах арабського Сходу), теократичні режими (режим аятоли Хомейні в Ірані) тощо.

Третім типом політичних режимів є демократичний. Ідея демократії (від грець. *demos* — народ і *kratos* — влада) народилася в античних полісах як уява про народовладдя, про участь кожного громадянина в політичному, суспільному житті і діяльності, про принципову можливість (і надання цій можливості правового характеру) участі всіх громадян держави в управлінні нею. Сучасні підходи до сутності демократії досить різноманітні, їх можна згрупувати в два основні напрями (Давимука С. А. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. А. Давимука, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужельюк, В. І. Харченко. — Л., 2009. — 166 с.).

Одні автори вважають, що демократія — це не метод організації особливої політичної сфери життя, а спосіб функціонування й розвитку всього суспільства як цілого. Інші вчені розглядають демократію як технологію формування та здійснення влади. Найповніше втілення такі погляди дістали в теоріях елітарної демократії. Так, на думку американського політолога Р. Макайвера, демократія не може бути правлінням більшості чи правлінням мас. Це насамперед спосіб визначення: хто правитиме і — в загальному плані — з якими цілями. Класичною в цьому плані є характеристика демократії, запропонована І. Шумпетером, за якої індивіди добиваються влади для прийняття рішень засобами конкурентної боротьби за голоси народу, а отже, демократія є правлінням політиків.

КОРОХОД Я. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ВНУТРІШНІ КОНФЛІКТИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

З переходом України від тоталітарного режиму до розбудови демократичної державності змінився характер політичного простору. Крім цього, з проголошенням незалежності, українське суспільство все частіше стикається з різного роду політичними конфліктами.

Конфліктологія для України представляє одну з молодих галузей знань. Проте українське суспільство характеризується існуванням системних криз та протиріч, які в подальшому перетворюються в конфлікти. З встановленням демократичних засад в державі, все частіше центральну позицію займають інтереси окремих політичних об'єднань, а також суспільства взагалі. Проте істотною ознакою політичних конфліктів є те, що вони, їх наслідки, впливають на всі сфери життєдіяльності.

Можна погодитися із І. П. Станкевичем, який звертає увагу на те, що «політичні конфлікти політичного процесу можуть відбуватися в двох площинах:

– між політичними та соціальними групами, які в даний момент не володіють владою, але прагнуть нею завладіти, і групами, які здійснюють контроль над владою;

– всередині політичних і соціальних груп, які при владі, але прагнуть більшого впливу на прийняття рішень і повного задоволення своїх інтересів».

Особливостями політичних конфліктів за часів незалежної України є те, що це конфлікти у сфері самої влади за володіння реальними важелями влади; роль влади в конфліктах, що виникають в неполітичних сферах, але які прямо або опосередковано зачіпають основи існування цієї влади, є значною.

Так, на думку М. Росенко, головна причина політичних конфліктів у сучасній Україні пов'язана зі стратегією і тактикою перерозподілу державної власності та влади, що обумовлює їх гостроту й призводить до соціально-економічної і політичної нестабільності та напруженості у всіх сферах суспільства.

Основні види політичних конфліктів в Україні: — між гілками влади, зокрема у процесі становлення інституту президентства; — внутрішньопарламентський; — між політичними лідерами; — між партіями; — усередині державно-адміністративного апарату.

Складність ситуації полягає у тому, що в час, що триває, всі ці політичні конфлікти наклалися один на одного.

Також, політичне протиборство в державно-правовій сфері відбувається і на електоральному полі (тобто під час виборчих перегонів), між різними фракціями всередині парламенту і між вищими органами влади — насамперед, тими, які були сформовані за результатами виборів, тобто між парламентом і президентом. Тому презумпція боротьби суттєвим чином впливає на критерії віднесення ситуацій, що виникають у державно-правовій сфері, до категорії конфліктних.

Не маючи досвіду перебування в конфлікті і виходу з нього, Україна опинилася в неослабному конфліктному полі. В умовах конфліктної політики економіка повністю залежить від політичних процесів. Регулювання економічних процесів, залежно від політичних інтересів, призводить до ігнорування об'єктивних економічних законів. Вплив на політику крупних бізнес-груп створює дисбаланс в економічному розвитку окремих регіонів і рівні життя різних соціальних груп, що також сприяє розвитку конфлікту.

За результатами аналізу можемо зробити висновок, що політичний конфлікт в Україні, який триває фактично з часів проголошення незалежності — горизонтальний із елементами вертикального режимного конфлікту інтересів, має ознаки внутрішньодержавної загальнонаціональної кризи. За збігом обставин, окремі види політичних конфліктів, що можуть виникати, тобто між гілками влади, зокрема у процесі становлення інституту президентства; внутрішньопарламентський; між політичними лідерами; між партіями; усередині державно-адміністративного апарату, в Україні є одночасними. Особливостями його є те, що це конфлікти у сфері самої влади за володіння реальними важелями влади та роль влади в конфліктах, що виникають в неполітичних сферах, та які зачіпають основи існування цієї влади, виключно велика.

Результати дослідження вказують на те, що політичне конфліктне поле в Україні не знівелює, поки ініціатива не почне виходити від влади.

Політологи попереджають, що політичні конфлікти в Україні повинні бути обмежені не лише за інтенсивністю, але й за своєю тривалістю. Інакше механізми державного управління деформуються до такої міри, що не зможуть підтримувати баланс суспільних інтересів. Існує небезпека, що наслідком конфлікту може стати нова революція, яка призведе до зміни не лише форми правління та системи цінностей, але й до втрати державності. На те, що політичний конфлікт затяжний і обумовлений ним кризи наближають Україну до зони ризику *failed state* — держави, що не відбулася (Козер Л. *Функции социального конфликта* / Л. Козер ; пер. с англ. — М. : «Идея-Пресс», «Дом интеллектуальной книги», 2000, с.70).

Такі перспективи мають сприяти веденню адекватної політики керівниками держави та консолідації українського народу перед можливими загрозами та труднощами.

На теренах сучасного українського соціуму відбуваються радикальні зміни соціально-економічної, політичної й духовної системи, що демонструють усталені структури та установи. Ці процеси за своєю сутністю глибоко конфліктні. Таким чином, розуміємо необхідність адекватного керування конфліктами та їх конструктивного вирішення, що сприятиме зміцненню та розвитку України як в очах її громадян так і на міжнародній арені.

ЛАЗОР К. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ: ЧИННИКИ ТА СКЛАДОВІ

Проблема політологічного дослідження взаємодії політичних акторів із церквою актуалізується у зв'язку із необхідністю визначити роль релігійного фактору у процесі формування політичних цінностей та політичної культури.

Теоретичні основи дослідження взаємодії органів державної влади та церкви закладено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як М. Азаркін, В. Багдасарян, І. Бальжик, П. Бергер, І. Бердников, В. Бондаренко, Е. Гіденс, С. Здіорук, А. Киридон, А. Козловський, А. Ніколін, М. Рибачук, Г. Сергієнко, В. Яқунін, П. Яроцький та ін.

Розрізнення священного («Божого») та світського («кесарева») стало наріжним каменем концепції відносини Церкви та держави, як «двох царств», яка отримала розвиток у історії правової та політичної думки. У період середньовіччя, який історично охоплює дванадцять століть (від доби Римської імперії у V ст. до доби Реформації у XVI ст.), сформувалась та поширилась релігійна доктрина організації суспільного життя, права та політики, яка, з відповідними модифікаціями, впливає на взаємодію держави та церкви і у сучасному світі.

Для християнського світу характерний цезарепапізм — об'єднання духовної і світської влади в особі імператора, при цьому не лише держава дбає про проблеми церкви, а головним чином церква відповідає за мирські справи.

Серед філософів, схоластів та релігійних діячів Середньовіччя, які заклали фундаментальні основи релігійної доктрини слід відзначити Ансельма Кентерберійського, Альберта Великого, Дунса Скота, Тому Аквінського, Августина Блаженного, Вільям Оккам, Марселій Падуанський та ін. У творах цих та інших авторів представлено аналіз

ідей державного суверенітету, свободи совісті, рівності людей, визначено необхідність відмови від насильства та абсолютизації церковної влади, важливість дотримання принципів моральної поведінки.

Марсилій Падуанський наголошував на тому, що християни повинні бути найкращими громадянами, тому що за непокору людському закону їх чекає найбільше покарання.

Августин Блаженний писав, що існують дві спільноти, соборності: «Град Божий» (церква) і «Град Земний». Він заклав основи розуміння свободи і відповідальності особистості, її становища в світі, які за своїм значенням далеко виходять за межі епохи. Геласій, у «теорії двох мечів» поєднав владу світську (короля, імператора) і владу духовну (Папи). На його думку, обидва мечи — в руках папи, однак вищу (духовну) владу він залишає собі, а нижчою наділяє монархів. На думку В. Оккама, імператор звільняється від підпорядкування законам, їм самим встановленим, коли це необхідно для досягнення загального блага. Він обґрунтовує положення, відповідно до якого, в кінцевому рахунку, загальне благо є головним обмежувачем імператорської влади, як і влади Папи.

Визначаючи основи політико-правових вчень середньовіччя, які базувались на релігійній доктрині, слід виокремити наступні положення: — уявлення про людину, як політичну істоту; — думка про те, що держава як ціле стоїть вище, аніж індивід; — всі види влади на Землі від Бога; - світська влада виступає вторинною відносно релігійної та підпорядковується їй; — уявлення про монархію, як ідеальну форму правління; — джерелом людського права є божественний розум, а його конкретизацією — природне право (Тома Аквінський).

На окрему увагу заслуговують праці Н. Макіавеллі, у яких формулюються закони політичної боротьби, отримання й утримання влади, завоювання територій. Спираючись на аналіз фактів політичного життя Н. Макіавеллі наголошує на тому, що основою політичної поведінки володаря повинна стати не християнська мораль, а вигода та сила.

Слід відзначити, що ефективність та спрямованість взаємодії державної влади та церкви залежить від позиції державних інститутів, нормативної-правової бази (передусім — положень Конституції), позиції церкви та її ставлення до моделей державного устрою (у тому числі — концепції «світської держави»), політичної ситуації, культурної складової, яка включає рівень толерантності суспільства, розвиненості інституцій громадянського суспільства.

Особливої суспільної ваги релігійні доктрини набувають у перехідні періоди розвитку суспільства, коли кризові явища, які охоплюють ціннісну, духовну сферу суспільного життя поступово переносяться на правові основи існування держави, економіки, політики. Сучасна ситуація актуалізує проблему пошуку оптимальної моделі цієї взаємодії за такими напрямками, як: — взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування; — взаємодія з інститутами громадянського

суспільства; — взаємодія з політичними партіями; — вирішення майнових питань; — комплекс питань, пов'язаних із теологічною освітою; — нормативно-правове удосконалення забезпечення партнерства держави та релігійних конфесій.

В умовах становлення інформаційного суспільства особливої актуальності набуває також взаємодія церкви із засобами масової інформації, незалежно від їх форми власності та робота у мережі Інтернет.

Таким чином, у сучасній політичній практиці склалися два типи відносин між державною і церковною владою. Перший принцип виходить із існування секулярної держави і теократичної держави, другий — спирається та концепцію «симфонії» духовної та світської влад. При «симфонії влад» влади співіснують, але не зливаються одна з одною, взаємодіють, але не прагнуть до підпорядкування одна одній. Концепція «симфонії влад» виникла в союзі держави і православної церкви та, внаслідок цього, була характерною для православних країн.

МАЗУР Т. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Проблема суверенітету є чи не найважливішою в практиці міжнародних відносин, протягом століть питання суверенітету було і залишається ключовим у сфері міждержавного спілкування. Вона завжди була предметом багатоаспектного вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права тощо. І хоча кожна сфера знань має і застосовує свої підходи і методи дослідження та визначення суверенітету спільним для них є необхідність доведення змін у розумінні цього складного явища на сучасному етапі та формулювання рекомендацій державам та іншим учасникам міжнародних відносин з метою забезпечення їх ефективного співіснування на міжнародній арені.

Суверенітет є невід'ємною іманентною ознакою держави і будь-які хоча б найменші зміни у розумінні цього фундаментального поняття пов'язані із переломними моментами в історії міжнародних відносин. Будь яка-спроба по-новому розглянути зміст поняття «суверенітет» відображається на теорії держави, а трансформації всередині держави можуть суттєво відбиватися на суверенітеті. Суверенітет — ровесник держави і її незмінний супутник. Проте не варто повністю ототожнювати суверенітет і державу, оскільки це може призвести до втрати розуміння

того, що суверенітет перш за все відображає відносини влади між людьми в суспільстві. Суверенітет тією мірою, якою він є відбитком політичних відносин у суспільстві, залежить від стану громадської взаємодії і процесів, що розвиваються у середині інституту держави. Уявлення про суверенітет, як власне і поняття суверенітету з моменту свого виникнення постійно еволюціонували, розвивалися, збагачувалися новим змістом і цей процес триває і сьогодні.

Політичне буття концепції суверенітету є довготривалим, роль надзвичайно важливою, а основні положення настільки впливовими, що суверенітет відображає особливості конкретних політичних відносин у конкретну епоху і відтворює їх до цього дня.

Проте, як зазначає К. Кузнецова, суверенітет з самого початку не був наділений властивістю універсальності: він виник як історично конкретне, глибоко контекстне явище спочатку з боротьби між собою європейських монархів і князів, а згодом — із прагнення покласти край цій боротьбі. Поняття суверенітету закріпилося в політичній теорії та практиці у період посилення національних держав, а з плином часу поступово перетворилося на свого роду атрибут держави (Кузнецова Е. Западние концепции государственного суверенитета // Международные процессы. — Т. 4. — № 2 (11), май-август 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/eleventh/007.htm>).

Питання суверенітету великої актуальності набирає з розгортанням глобалізації та поширенням інтеграційних процесів. Глобалізація стала одним з найактуальніших питань сучасного світу, яке активно обговорюється в усіх державах на різних рівнях. Інтенсивна глобалізація і активні інтеграційні процеси супроводжуються покладанням державами своїх традиційних функцій, повноважень на міжнародні організації з метою успішного вирішення регіональних та універсальних завдань, стають очевидною тенденцією розвитку міжнародної спільноти. Розвиток наддержавних рис у діяльності деяких міжнародних організацій хоча і є об'єктивним і очевидним надбанням сучасних об'єднаних процесів, продовжує викликати суперечки серед вчених. При цьому як на практичному так і на теоретичному рівні доводиться первинна роль суверенітету держави у процесі розбудови наднаціонального утворення та еволюції його владних повноважень (сама передача суверенних повноважень держав на наднаціональний рівень стала можливою лише в силу існування суверенітету держав).

Одночасно у результаті глобалізації та розвитку наддержавних аспектів у діяльності міжнародних організацій поступово змінюється і роль держав (Лукашук, И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. — М. : Спарк, 200. — С. 16).

Глобалізація призводить до ускладнення управління міжнародною системою, а також національним суспільством. Державам доводиться

спільно вирішувати не лише міжнародні проблеми, але і ті завдання, які ще вчора були суто внутрішніми. Дедалі більший обсяг суспільних відносин виходить за межі державних кордонів, а їх регулювання можливе лише шляхом взаємодії держав. При цьому саме суверенні держави несуть відповідальність як за стан справ усередині держави, так і за порядок на міжнародному рівні. Жодне інше утворення не здатне замінити державу у цій якості. Навіть протиставлення індивіда державі у тих випадках, коли він звертається за захистом своїх прав від свавілля держави у міжнародні судові органи (наприклад, Європейський суд з прав людини), а останні наділені повноваженнями притягати суверенні держави до відповідальності, не може служити підтвердженням втрати державами свого суверенітету. Тому цілком можна погодитися із С. В. Черніченко, який, говорячи про значення суверенітету держави, вказує: «Сумніватися в необхідності збереження цього терміна майже те саме, що ставити під сумнів доцільність збереження терміна «держава»» (Черніченко С. В. Теория международного права: в 2 т. Т. 2: Старые и новые теоретические проблемы — М.: Изд-во «НИМП», 1999. — С. 87). Держава існує як реальна сила, здатна здійснювати верховну владу на своїй території і виступати як суверенна незалежна організація у міжнародних відносинах.

МАТІЄНКО А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

Проблеми регулювання міжнаціональних відносин, вироблення оптимальних моделей міжетнічної взаємодії, запобігання конфліктотенним ситуаціям на сьогодні є актуальними для України і для багатьох поліетнічних країн світу, досвід яких можна оцінити у певних аспектах як позитивний і в подальшому використовувати у вітчизняному законодавстві. Саме тому вважаємо доцільним і актуальним дослідження особливостей адміністративно- правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин.

Сучасні держави прагнуть здійснювати адміністративно-правове регулювання виходячи з ідеї правової держави, загальнолюдських цінностей, гуманізму, пріоритету норм міжнародного права. Не є винятком і сфера регулювання міжнаціональних відносин. На сьогодні світове

співтовариство прийшло до необхідності забезпечення прав національних меншин. На нашу думку, в процесі формування політики будь-якої держави у сфері міжнаціональних відносин «важливо враховувати не лише демонстративне бажання етнічних сегментів суспільства до відродження, а й реальні можливості кожного з них до самовідтворення. Це багато важить для етнічної меншини, яка є структурним елементом поліетнічних держав» (Євтух В. До проблеми визначення поняття «етнічна меншина» / В. Євтух // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. — К. : [б. в.], 1994. — С. 14–30., с. 25).

Міжнаціональні відносини охоплюють регулювання різних специфічних відносин. Це передусім стосується встановлення основ статусу національно-територіальних одиниць (автономій). Так, Конституція Іспанії (ст. 2) визнає та гарантує право на автономію для національностей і регіонів.

А. Селезньов передбачає адміністративно-правове регулювання міжнаціональних відносин соціально-економічними методами. Він зазначає, що у будь-якій країні ті або інші проблеми міжнаціональних відносин актуалізуються у разі зміни соціально-економічної ситуації. Як правило, ірраціональність у відносинах між центром і регіонами, породжувана державою, зокрема її національно-державними формуваннями, зумовлює можливість «наривів» у федеральних міжнаціональних відносинах. Цьому є достатньо прикладів в Албанії та Болгарії, Югославії та Чехословаччині, Росії та Угорщині. Навпаки, запобігання аномаліям у міжнаціональних відносинах або їх ліквідація забезпечуються передусім соціально-економічними методами (Канада, США, Китай). Це стосується, зокрема, розв'язання проблеми побудови бюджетів і вирівнювання соціально-економічного розвитку в різних регіонах окремих країн (Селезнев А. Центр и регионы (из зарубежного опыта) / А. Селезнев // Духовное наследие. — 1995. № 12, с.4).

Я. В. Лазур зазначає, що «Концепція національно-культурної автономії знайшла своє практичне відображення у законодавстві деяких країн Європи, зокрема: Російської Федерації, Угорської Республіки, Естонії. Окремі моделі спеціального правового статусу національних меншин, що охоплюють ознаки національно-культурної автономії, закріплено в законодавстві: Фінляндії, Норвегії, Федеративної Республіки Німеччини, Словенії, Сербії та Чорногорії» (Лазур Я. В. Правове регулювання національно-культурної автономії: світовий та вітчизняний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Лазур Ярослав Володимирович. — К., 2006. — 214 с., с. 78). На сьогодні Російська Федерація активно продовжує законодавче закріплення основ національно-культурної автономії. Федеральний закон «Про національно-культурну автономію» було ухвалено 17 червня 1996 р. Він визначив законодавчі основи національно-культурної автономії в Російській Федерації, створив правові умови взаємодії держави та

суспільства для захисту національних інтересів громадян Російської Федерації в процесі вибору ними шляхів і форм свого національно-культурного розвитку. Низовим органом національно-культурної автономії є загальні збори, більші автономії (регіональні, федеральні) скликають конференції або з'їзди представників. Вони утворюють керівні та контрольні органи (ради, комітети та ін.). Національно-культурним автономіям надано широкі права щодо збереження самобутності, мови, розвитку освіти і культури народів Росії. З боку органів державної влади і органів місцевого самоврядування вони мають право одержувати підтримку, необхідну для збереження національної самобутності, розвитку національної (рідної) мови та національної культури; звертатися в органи законодавчої (представницької) і виконавчої влади, органи місцевого самоврядування з метою представлення своїх національно-культурних інтересів; створювати засоби масової інформації, отримувати і поширювати інформацію національною (рідною) мовою; мати вільний доступ до національних культурних цінностей, зберігати і збагачувати історичну та культурну спадщину; дотримуватися національних традицій і звичаїв, відроджувати і розвивати художні та народні промисли й ремесла; створювати освітні й наукові заклади, установи культури і забезпечувати їх функціонування; брати участь через своїх повноважних представників у діяльності міжнародних неурядових організацій; установлювати й підтримувати без будь-якої дискримінації гуманітарні контакти з громадянами, громадськими організаціями іноземних держав (О національно-культурной автономии: Закон Российской Федерации // СЗ РФ. — 1996. — № 25. — Ст. 2965). Таким чином, йдеться про потужний інструмент здійснення національної політики.

Отже, послідовна демократизація держави, неухильне забезпечення законності та захист національних прав на рівні не лише народу, а й особи — ось той висновок, який можна зробити для України з досвіду зарубіжних держав. Стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих конфліктів і протистоянь — шлях до виваженості та ефективності державної політики у міжнаціональній сфері

ПІДРУЧНА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри соціальних теорій

ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

В усіх сучасних державах світу функціонує інститут глави держави. Главою держави є посадова особа чи державний орган, який посідає найвище місце в ієрархії інститутів влади. Реальне місце і роль глави держави у здійсненні державної влади залежать від форми правління й політичного режиму, що склався у країні. Глава держави може або перебувати поза іншими гілками державної влади, або бути включений у виконавчу владу й очолювати її, або входити і до законодавчої, і до виконавчої, і навіть до судової гілок влади.

У перекладі з латини «президент» означає: «той, що попереду». Розвиток цього політичного інституту бере початок наприкінці XVIII століття, з формуванням перших демократичних режимів у країнах Нового і Старого Світу. Упродовж XVIII–XX століть інститут президентства став майже невіддільним атрибутом республіканської форми правління і однією з ознак демократичного ладу.

У наш час президенти очолюють більшість держав світу. До функцій президента входять: представництво держави у внутрішніх і зовнішніх відносинах, забезпечення державного суверенітету і національної безпеки, призначення і звільнення глав дипломатичних представництв за кордоном і певної частини урядовців усередині держави, командування збройними силами, нагородження державними нагородами, присвоєння військових і цивільних звань, здійснення помилування, прийняття до громадянства тощо.

Залежно від того, є республіка президентською чи парламентською, президент має, відповідно, ширші чи вужчі повноваження у сфері призначення прем'єр-міністра і нормотворчої діяльності. У переважній більшості республік президент є визначальною політичною постаттю.

Спершу інститут президентства у нашій державі виник як елемент механізму поділу державної влади. Зараз він став важливою складовою частиною державного механізму. Фактично, як зазначає І. О. Костецький «він вбудовувався в структуру державної влади України за умов практичної наявності специфічної Української традиції парламентаризму та відсутності незалежної судової гілки влади, що також прислужилося додатковим джерелом напруженості і конфліктності у відносинах між гілками державної влади».

Становлення інституту Президента України було основним у реформуванні державної влади, пов'язаному із проголошенням її незалежності та зміною конституційного ладу України. 5 липня 1991 р. Верховна Рада Української РСР прийняла основоположний щодо

інституту президентства в Україні Закон (№ 1293-XII), у статті першій якого проголошувалося: «Заснувати пост Президента Української Радянської Соціалістичної Республіки». З цієї дати бере свій початок процес становлення і розвитку інституту президентства в Україні.

1 грудня 1991 року відбувся всеукраїнський референдум, на якому, одночасно з проголошенням незалежності України, народ віддав перевагу президентській формі правління. За результатами всенародного голосування перемогу на одержав Л. М. Кравчук. Політичні романтики настійливо заперечують цей факт, називаючи першим українським президентом видатного діяча періоду визвольних змагань, Голову Української Центральної Ради М. С. Грушевського хоча й із застереженням про «відсутність в Основному законі посади голови держави (президента)». Історики, які доскіпливо вивчали в архівах усі документи Центральної Ради, заперечують факт обрання М. С. Грушевського президентом України.

Теоретичною основою становлення Інституту президентства в період 1991–1993 рр. була насамперед Концепція нової Конституції України, схвалена Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 р. Конституювання інституту президентства активно і всебічно тривало під час конституційного процесу, пов'язаного з підготовкою нової Конституції України і внесення ряду змін і доповнень до чинної на той час Конституції. Про це свідчать, зокрема, проекти Конституції України у редакціях 1992, 1993, 1995 років, та Конституційний договір, укладений між Президентом України і Верховною Радою України 8 червня 1995 р. За цими проектами Конституції України і Конституційним договором Президент України набував статусу глави держави і глави виконавчої влади. Остаточо статус Президента України був визначений Конституцією України 1996 року.

Юридичною формою глави держави в Україні згідно зі ст. 102 Конституції України є Президент. Конституційно-правовий статус Президента України встановлюється нормами Конституції України, які визначають місце та роль Президента України в системі органів державної влади та його взаємовідносини з іншими органами державної влади; закріплюють порядок заміщення поста Президента України; передбачають конституційно-правову відповідальність за державну зраду та інші злочини; визначають функції та повноваження Президента України.

Президент України посідає окреме місце в системі органів державної влади. Конституція України 1996 р., на відміну від попередньої Конституції та Конституційного договору від 8 червня 1995 р., які визначали його статус як глави держави і глави виконавчої влади, не відносить Президента України до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади. В той же час, за Конституцією України 1996 р. глава держави зберігав досить широкі повноваження (установчі та контрольні) в сфері

виконавчої влади і наділявся суттєвими прерогативами в сферах законодавчої і судової влади.

У державному механізмі України, побудованому на засадах законності, республіканізму, народного суверенітету та розподілу влад, Президент є лише одним з вищих органів державної влади (поряд з парламентом, урядом, Верховним Судом, Конституційним Судом), тобто підпорядкований тільки народу. Він стоїть не над гілками влади, а між ними, забезпечуючи єдність державної влади і злагоджене функціонування її гілок.

ПОЛУХІНА А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НЕНАСИЛЬНИЦЬКА ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА»

Надзвичайно важливо мати сьогодні уявлення про здатність ненасильницької політичної боротьби стати органічною складовою тих нових структур, які складаються в українському суспільстві й покликані забезпечити інституціалізацію та узгодженість всього розмаїття наявних у державі трансформаційних процесів.

Тому зусилля, спрямовані на вироблення таких уявлень, є сьогодні корисними і вчасними. Адже, на думку І. А. Побочого «політична боротьба — складне, багатомірне явище, яке трансформується зі зміною політичного часу. На її сутність, цілі й завдання серйозно впливає вразливий процес реформування сучасного українського суспільства» (Побочий І. А. Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України [Електронний ресурс] : дис. ... д-ра наук : 23.00.02 / І. А. Побочий. — 2008. — Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349415.html>).

Варто відзначити, що в період стабільності, коли правові та політичні системи відповідають та підтримують економічний прогрес, законодавчу та економічну політику передують змінам та адаптації в системі.

Враховуючи останні події, що відбуваються в українському суспільстві, беззаперечно можна говорити про актуальність цього дослідження, враховуючи те, що вітчизняними вченими не піднімалось питання про визначення такого поняття як «ненасильницька політична боротьба».

Політичну боротьбу визначають як вступ в конфлікт з правителем або той, хто тримає кермо влади. Вона включає в себе боротьбу

безкровну і не економічну з метою досягнення всеосяжних або часткових змін (The Political Struggle for Islam [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://islamicsystem.blogspot.com/2013/02/the-political-struggle-for-islam.html>).

Що ж стосується визначення поняття «ненасильницька боротьба», то до дослідження цієї наукової категорії зверталось багато західних вчених, зокрема, Дж. Шарп, М. Дж. Стефан, Р. Кроу, Л. Брумберг, К. Міллер, М. Гаррісон та багато інших. Вказані вчені розглядали проблеми (особливості) застосування ненасильства у політичній боротьбі в недемократичних режимах, роль ненасильства в здійсненні влади суспільства, досвід окремих країн з використання ненасильницьких дій. Їх роботи пояснювали сутність, причини та динаміку ненасильницького опору, визначали умови, за яких ненасильницькі дії є дієвими.

Дж. Шарп у своїх працях розглянув як стратегічноплануватиненасильницьку боротьбу, техніку веденняконфлікту, які використовувати методи боротьби, відмовавід співпраці втручання. Проводить паралелі між ненасильницькою і військовою стратегіями (Sharp G. Waging nonviolent struggle : 20th century practice and 21st century potential / G. Sharp, J. Paulson. — Boston : Extending Horizons Books, 2005. — 598 p.).

М. Дж. Стефан розглядала роль ненасильницької боротьби в протистоянні тиранії та сприяння демократичним-самоврядування на Близькому Сході, використовуючи тематичні дослідження, як релігія, молодь, жінки, технології та зовнішні актори, що впливають на результат громадянського опору в регіоні (Stephan Maria J. Civilian jihad : nonviolent struggle, democratization, and governance in the Middle East / Maria J Stephan. — New York : Palgrave Macmillan, 2009. — 344 p.). Інші автори розглядали особливості використання технологій для ненасильницької боротьби. Також варто відзначити, що автори не приділяли значну увагу визначення поняття «ненасильницька боротьба».

Російський учений І. В. Замай в дисертаційному дослідженні «Ненасильство в політичних трансформаціях на пострадянському просторі» розглядав успішність використання ненасильницьких дій у пострадянських країнах, проаналізувавши досвід і практику здійснення ненасильницьких дій, автор зазначає, що «успішне застосування «помаранчевих» технологій можливо в умовах слабкості політичної влади і неформованості громадянського суспільства. У цих умовах провідну роль в організації протидії захопленню влади та дезінтеграції країни відіграють суб'єкти в особі державних органів, спеціальних служб, армій, правоохоронних органів, а також прихильники чинного політичного режиму, до яких можуть відноситися різні політичні та неполітичні організації та рухи, найбільш активна частина населення» (Замай І. В. Ненасилие в политических трансформациях на постсоветском пространстве : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / И. В. Замай ; [Место защиты: Воен. ун-т]. — Москва, 2007. — 24 с.).

М. І. Семененко визначив «ненасильницьку політичну діяльність, як сукупність гуманістичних методів, форм і засобів вирішення соціальних протиріч, інтеграції загальнодержавних, корпоративних і особистісних інтересів з урахуванням розумних і справедливих інтересів учасників політичного процесу для досягнення соціального миру і злагоди і гуманістичного еволюційного засоби затвердження в суспільно-політичному житті принципу соціальної справедливості» (Семененко М. І. Гуманізація політичної діяльності в концепції ненасильства : автореф. дис... канд. політ. Наук : 23.00.03 / М. І. Семененко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2001. — 16 с.).

Виходячи із зазначених вище поглядів на практику застосування ненасильницьких дій у політичній діяльності, слід погодитися з тим, що їх успіх прямо залежить від держави (слабка політична влада), різних політичних об'єднань, організацій (тут хорошими прикладами служать «кольорові революції»), засобів масової інформації, а також від організованості ненасильницьких структур.

Враховуючи погляди багатьох авторів щодо розуміння ненасильницької боротьби, політичної боротьби, пропонуємо таке визначення ненасильницької політичної боротьби — суспільно-політична боротьба, що виникає в результаті нестабільності правової та політичної систем, без застосування насильства, тут ми не згодні з позицією Дж. Шарпа, що ненасильницька боротьба як політичний метод надає засоби, за допомогою яких населення може чинити дію на репресивні акції поліції і збройних сил, що належать диктаторському уряду, тоді цю боротьбу недоречно називати ненасильницькою; сторонами у даній боротьбі виступає держава (влада, якою не задоволене суспільство) і суспільство.

РУЖЕНКО Л. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Актуальність дослідження глобалізації як важливого чинника формування громадської думки у сучасних умовах обумовлена тим, що політичні еліти різних держав поступово інтегруються у глобальні процеси, єдина комунікаційна мережа об'єднує технологічні підприємства, дослідницькі та наукові центри і мегаполіси.

Глобальні зміни трансформували уявлення щодо процесу формування громадської думки. Наслідком глобалізації та розвитку

інформаційних мереж стає процес формування загальносвітової (глобальної) громадської думки.

Технологічний розвиток та поява мультимедіа, що поєднують аудіо, відео та текстову інформацію призвели до становлення «інформаційного суспільства», «реальної віртуальності» та медіатизації політики. Мас-медіа «Галактики Маклюєна» перетворюються на поле політичного протистояння, мета якого — вплив на громадську думку. Саме тому в електоральних кампаніях перемагає той, хто краще організує ефектне шоу в мас-медіа, з використанням компромату та технологій імідж-мейкінгу.

У сучасних умовах громадська думка виступає об'єктом міждисциплінарних досліджень, зокрема з позицій філософії, політичної науки, соціологічної науки, аналізу публічної політики, психології, комунікативістики, економічної теорії. Сучасні підходи до аналізу громадської думки доби глобалізації представлено у роботах таких зарубіжних авторів, як У. Бек, П. Бурдьє, Е. Гіденс, Е. Ноель-Нойман, Ю. Габермас, О. Тоффлер, С. Гантингтон, Ф. Фукуяма, М. Кастельс та ін.

Дослідженням громадської думки як важливого фактору демократизації присвячено емпіричні дослідження та теоретичні праці вітчизняних дослідників В. Бебика, Є. Головахи, В. Горбатенка, Н. Паніної, В. Паніотто, С. Телешуна, В. Надраги, Л. Руїс Мендісабаль, В. Шевченка та інших.

У роботі «Інформаційна епоха», М. Кастельс характеризує сучасну епоху як «інформаціональну та глобальну». Він пише, що в сучасному світі діє «єдина система в режимі реального часу та у масштабі всієї планети» (Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Кастельс М.; пер с англ.; под науч ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.). М. Кастельс підкреслює зв'язок інформації та соціальної організації: «термін «інформаціональне» вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій, завдяки новим технологічним умовам, що виникають в даний історичний період, генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами виробництва та влади» (Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Кастельс М.; пер с англ.; под науч ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.).

Глобалізація та «інформаціоналізація» впливають не тільки на економічну чи політичну систему, вони вносять свої власні корективи у формування громадської думки.

Під впливом інформаційних мереж та мас-медіа трансформується уявлення про суспільство, економіку, політику.

У дослідженнях громадської думки модерної доби «відбувся важливий крок, який полягав у відношенні поняття громадської думки до інстанцій політичного панування: «громадська думка — це співвідносне поняття (корелят) до панування, щось таке, що тільки політично існує у визначених стосунках між владою та народом... й відокремлюється від сфери циркуляції псевдогромадської думки. Можна зіставити і

порівняти два політично актуальні простори комунікативності: з одного боку, систему неформальних, особистих, кабінетних суджень, з іншого — формальні, авторизовані інституційно, думки» (Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії «громадянське суспільство» / Габермас Ю. — Львів : Літопис, 2000. — 320 с.).

Розуміння сутності феномену «громадська думка» змінювалось протягом часу, але незмінним залишалась головна її функція у демократичних країнах — бути інстанцією, яка виконує функції соціального контролю та критично контролює діяльність уряду.

«Вітер» громадської думки здатен зруйнувати владу, але він так само може створювати її, не застосовуючи насильство. Одна зі складових глобалізаційних процесів, а саме — вихід за кордони національних держав, веде до політичних та економічних конфліктів і виражається у протистоянні між противниками та прихильниками глобалізації. Глобальний інформаційний простір формує глобальну громадську думку, яка, в свою чергу, впливає на світовий ринок і політичну систему. Це означає, що з деяких питань формується і підтримується глобальна громадська думка, в той час як інші теми залишаються на національному або регіональному рівні.

Аналізуючи феномен «громадської думки» неможливо оминати феномен глобальних трансформацій в сфері мас-медіа. Роль та функції мас-медіа у суспільстві аналізуються як Елізабет Ноель-Нойман, коли вона говорить про «спіраль мовчання», так і Юргеном Габермасом, коли він пише про «сфери відкритості» та становлення громадянського суспільства.

Роль мас-медіа в формуванні громадської думки важко переоцінити, оскільки окрім прямого впливу на масову аудиторію мас-медіа виконують функцію формування тематики, тобто визначають порядок денний шляхом активного висвітлення одних тем й уникаючи висвітлення інших.

Досліджуючи процес формування громадської думки в умовах глобалізації демократичні переходи, не можна зневажати роль політичних лідерів, які очолюють і спрямовують глобальну політику.

Таким чином, процес формування громадської думки у добу глобалізації вийшов за кордони окремих країн або регіонів та сягнув світових масштабів. Глобалізована громадська думка, проте, не означає «єдина». Скоріше, навпаки, розвиток мереж горизонтального зв'язку дозволяє висловлювати власні думки усім користувачам. Громадська думка є не просто результатом спільної діяльності громадян, а інституцією, яка формується неформальними організаціями публічної сфери, політичними лідерами та партіями, урядами та глобальним громадянським суспільством, глобальними політичними та економічними акторами.

КАРАВАЙЦЕВА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ВИБОРЧА СИСТЕМА СЕРБІЇ В ПОСТ-КОМУНІСТИЧНОМУ ПЕРІОДІ

Формування та становлення виборчої системи Сербії, було ускладнено тривалим періодом кризи і розпаду СФРЮ, епохою громадянської війни, що надзвичайно негативно відобразилось на трансформаційних електорально-правових процесах в Сербії. За майже два десятиліття виборче право Сербії зазнало і структурні і локальні зміни, які торкнулися і типа виборчої системи Сербії, і цілого ряду елементів, що помітно впливають на перспективи розвитку партійної і парламентської сфер політичної системи Сербії. З прийняттям Конституції Республіки Сербія в 1990 р. принцип делегування як основної при побудові системи органів представницької влади Республіки був замінений на принцип народного представництва, характерний для абсолютної більшості європейських держав. Перехід до багатопартійної системи повинен був стати кроком до утвердження в Югославії парламентаризму європейського зразка. Через виняткове загострення ситуації в країні, що загрожувала крахом союзної держави, цей перехід слід було здійснити в найкоротші терміни. Всього декілька місяців знадобилося для організації виборів на невідомій досі багатопартійній основі.

На перших після Другої світової війни багатопартійних виборах до Народної Скупщини Республіки Сербія в грудні 1990 р. була застосована мажоритарна виборча система з двох турів. Зазначена виборча система найбільшою мірою відповідала інтересам перш за все правлячій Соціалістичній партії Сербії, оскільки її голова Слободан Мілошевич мав значну підтримку і авторитет серед виборців, а також наявністю авторитетних і талановитих кадрів у партії. Навпаки, для опозиційних партій, що знаходилися на етапі формування, організаційна структура яких практично зводилася до декількох десятків учасників в двох-трьох найбільших мегаполісах, без фінансування, без впливу в ЗМІ, мажоритарна виборча система була свідомо програшною. Саме тому вони і виступали за пропорційну виборчу систему. Вже на перших виборах в депутати Народної Скупщини вживання мажоритарної виборчої системи привело до закономірних результатів — оглушливої перемоги Соціалістичної партії Сербії. Набравши близько 46 % голосів, Соціалістична партія Сербії отримала 194 депутатських крісел (майже 80 %). Вживання цієї виборчої моделі забезпечило можливість партіям національних меншин бути представленими в Народній Скупщині. Відповідно до статистичних даних загальна кількість депутатів від партій, що представляли угорську національну меншість, мусульман

Сербії, була пропорційна відсотку цих груп в загальному складі населення Сербії.

Криза політичних інститутів, безперервні виступи опозиції, погіршення позиції Союзної Республіки Югославія на міжнародній арені в результаті введення санкцій Радою Безпеки ООН привели до скликання Круглого столу за участю влади і опозиції, заявленою метою якого став пошук компромісу відносно майбутнього виборчої системи на майбутніх позачергових парламентських і президентських виборах. Позиція Соціалістичної партії Сербії полягала в тому, щоб кількість виборчих округів була удвічі більше, а саме сформовано 9 виборчих округів, 5-процентний виборчий поріг і метод д'Ондта для розподілу мандатів. І хоча опозиція не підписала остаточний документ Круглого столу, виборчий закон, що відобразив найважливіші його положення був прийнятий Народною Скупщиною. Саме на підставі цього виборчого закону пройшли і перші позачергові вибори 1992 р. і наступні позачергові вибори 1993 р.

Чергові зміни у виборчому законодавстві Сербії також стосувалися виборчого округу. За пропозицією Сербської радикальної партії 9 жовтня Народна Скупщина Республіки Сербія ухвалила новий Закон про вибори народних депутатів, відповідно до якого Сербія на парламентських виборах тепер стала єдиним виборчим округом. Після розпаду Демократичної опозиції Сербії, на виборах народних депутатів в 2003 виявилася згубна дія ефекту єдиного виборчого округу на пропорційний розподіл депутатських мандатів. Результатом виборів до Народної Скупщини Сербії стало те, що вперше з моменту проголошення багатопартійності в 1990 р. в ній не були представлені малі партії, і перш за все партії національних меншин. Декілька пізніше наслідки згаданої виборчої моделі були пом'якшені тим, що законний виборчий поріг був скасований для національних меншин. Тепер політичні партії, що представляють національні меншини Сербії, могли брати участь в розподілі депутатських мандатів, не дивлячись на те, що набрали менше 5 % голосів виборців і їм залишалося здолати лише природний виборчий поріг.

Отже, аналіз процесу становлення та формування виборчої системи Сербії в пост-комуністичному періоді дозволяє зробити висновок про те, що інститут організації і проведення виборів в Сербії зазнав ряд істотних реформ, а саме відбулася зміна виборчої моделі мажоритарної на пропорційну виборчу систему, яка була запроваджена у 1992 році. Крім того, інновації в області виборчого законодавства стосувалися розміру виборчого округу, який має сильну регулюючу дію на результати виборів.

Розділ 17

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

ПАШКОВСЬКИЙ М. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

На сьогодні єдиною перешкодою для ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду вже є не відсутність політичної волі, а Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року (справа № 1–35/2001) «...Визнати Римський Статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 року, який вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції» (п. 1 резолютивної частини Висновку).

Питання коректності вищевказаного Висновку Конституційного Суду України було предметом також наукового аналізу вітчизняних дослідників. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою інших вчених-міжнародників, що «участь України в Статуті МКС виявилася під питанням, мабуть, по недорозумінню», а сам висновок Конституційного Суду України «... доктринально не є бездоганим» (Буроменский, М. В. Теория и практика становления международного уголовного права и украинское уголовное законодательство // Міжнародне право XXI століття : сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. В. М. Репецького) М. М. Микієвич [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. М. М. Микієвича. — Львів, 2013, с. 186–187.). Коло вітчизняних досліджень принципу комплементарності юрисдикції МКС вкрай обмежені. Однак представники одеської школи міжнародного права (Ківалов С. В., Зелінська Н. А.,

Дрьоміна-Волок Н. В. та інші) неодноразово висловлювалися з приводу необхідності ратифікації Римського статуту МКС, а серед найбільш ґрунтовних досліджень слід назвати монографію Дрьоміної Н. В. «Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів», підрозділ 3.4 якої присвячено саме аналізу принципу комплементарності.

На даний момент Римський статут МКС з пострадянських держав ратифіковано Латвією, Литвою, Естонією, Молдовою, Грузією, Таджикистаном, які при ратифікації Статуту змін до власних конституцій не вносили, що дозволяє зробити висновок про те, що питання відповідності Римського статуту МКС конституціям вказаних держав було вирішено позитивно.

Положення абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції», складають т.зв. принцип комплементарності або додатковості юрисдикції МКС, який є одним з найважливіших принципів функціонування Суду. Принцип комплементарності закріплює «... презумпцію пріоритету національної юрисдикції, яка попереджає здійснення юрисдикції Судом в ситуації, коли національні органи правосуддя мають можливість і бажання здійснювати кримінальне переслідування» (Шабас, У. Первые десять лет Международного уголовного суда // Международное правосудие. — 2012. — № 2. — С. 13). Принцип комплементарності (доповнюваності або субсидіарності) характерний не лише для МКС, але й, наприклад, для Європейського суду з прав людини, однак участь України в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ніколи не викликала будь-яких конституційних застережень.

Уявляється, що під час розгляду Конституційним Судом України справи № 1–35/2001 була допущена помилка щодо природи вказаного принципу і він тлумачився як принцип інстанційний (судоустрійний), а не як функціональний (або точніше – юрисдикційний), яким насправді є. Причиною цього було буквальне та помилкове розуміння (тлумачення) положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції», та висновок про те, що перед ратифікацією Статуту цей Суд має бути включено до судової системи України, у протилежному випадку матиме місце заборонене частиною першою статті 124 Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення функцій іншими органами чи посадовими особами. Конституційний Суд України у порушення розділу 3 частини III Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року не врахував автономне значення окремих понять Статуту, що виключило тлумачення Статуту як міжнародного договору відповідно до «...звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору» (ст. 31 Конвенції).

Вважаємо, що принцип комплементарності не вводить Міжнародний кримінальний суд як окрему ланку судової системи чи додаткову інстанцію судової системи певної держави (наприклад, України), а є принципом функціонування МКС, що складає основу юрисдикційного режиму останнього. І формулювання вказаного принципу в абзаці десятому преамбули та статті 1 Статуту не передбачає включення Суду до системи національних органів кримінальної юстиції (на що вказує відсутність терміну «система національних органів кримінальної юстиції»). Римським статутом МКС не передбачена передача суверенітету держави у сфері здійснення судочинства у кримінальних справах (кримінального провадження), а основною ідеєю принципу комплементарності є підтримання державного суверенітету, оскільки «... обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції над особами, відповідальними за вчинення міжнародних злочинів» (абзац сьомий Преамбули Статуту).

Таким чином, положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду у частині, що стосується дії принципу комплементарності юрисдикції Міжнародного кримінального суду, відповідно, за яким «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції» (абзац десятого преамбули та статті 1 Статуту) не суперечать Конституції України, зокрема, положенням Розділу VIII «Правосуддя». Необхідність конституційних змін в Україні у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду — відсутня, однак під час ратифікації Статуту має бути вирішено питання про системне доповнення (в окремих випадках — внесення змін) Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України.

ЗЕЛИНСКАЯ Н. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры международного права и международных отношений, доктор
юридических наук, профессор

К ВОПРОСУ О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЕ ПРАВА ВЕРУЮЩИХ НА ПУБЛИЧНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ СВОЕЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОСТСЕКУЛЯРНОМ ОБЩЕСТВЕ

В светских государствах церковь отделена от государственной системы, но не исключена из общества, не является его изгоем. Свобода распространения своих убеждений принадлежит не только атеистам, но и верующим. То обстоятельство, что государство «отделено от церкви» не

исключает его обязанности защищать право на распространение убеждений не только атеистами, но и верующими людьми. Каждый имеет право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, и каждый имеет право на свободу слова — право выражать свои убеждения — как теистические, так и атеистические.

Международно-правовая интерпретация понятия свободы совести включает в себя не только *forum internum*, но и *forum externum*. *Forum externum* относится к публичным и открытым проявлениям религиозных убеждений. В противоположность праву иметь или принимать религию (*forum internum*) свобода проявлять свое вероисповедание или убеждения (*forum externum*) может подвергаться ограничениям. Вместе с тем, следует подчеркнуть, что допускаются только такие ограничения, которые установлены или определены законом и необходимы в демократическом обществе для защиты, общественной безопасности, порядка здоровья, морали или основных прав и свобод других (Промежуточный доклад Специального докладчика по вопросу о свободе религии или убеждений : Док. ООН А/63/161).

Право на защиту религиозной идентичности — одно из важнейших прав человека и народов, находящее свое проявление, в первую очередь, в праве на вероисповедание. Говоря о проблемах защиты права на вероисповедание, нельзя забывать, что искоренение религиозной идентичности народов на территории бывшего СССР осуществлялось с применением жесточайших репрессий: физическим истреблением людей — носителей многовекового религиозного мировоззрения — и «интеллектуальными» методами — антирелигиозной пропагандой, кощунством, осмеянием религии.

Один из авторитетнейших и непоколебимых борцов с тоталитаризмом XX столетия — Папа Римский Иоанн Павел II в книге «Память и идентичность», опубликованной незадолго до кончины и ставшей духовным завещанием понтифика, писал: «Народы Центральной и Восточной Европы, несмотря на все изменения, навязанные коммунистической диктатурой, сохранили свою идентичность, а отчасти даже способствовали ее укреплению (Иоанн Павел II. *Память и идентичность*. — Изд. Фрацисканцев, 2007). Вместе с тем стереотип понимания секуляризма в советско-большевистских традициях полного вытеснения религии из публичной сферы глубоко укоренился в восприятии принципа светскости государства. Некоторые юристы, вошедшие в науку «в свете ленинских идей», сознательно или подсознательно остаются верными этим идеям и, прежде всего, тоталитарному способу мышления, высокомерно и безапелляционно присваивая себе интеллектуальное и моральное превосходство перед людьми религиозными. К сожалению, иногда даже весьма известные научные работники считают свое мнение столь весомым, что требуют со стороны государства безоговорочной официальной поддержки своего материалистического

мировоззрения, забывая, что монополия любой идеологии является формой тоталитаризма и ведет к диктатуре. В науке юридической такая ограниченность особенно опасна, поскольку юридическая доктрина имеет непосредственное влияние на практику правоприменения, и позиция воинствующих секуляристов может принимать форму правового решения. Между тем их аргументация, в значительной мере, страдает примитивизмом. По-существу, выше уровня характеристики религии как «опиума для народа» и «мракобесия» аргументы постсоветских материалистов-атеистов не поднимаются: их новоявленный «научный атеизм», апеллирующий к либеральным ценностям, игнорирует авторитетное мнение многих видных представителей политического либерализма, заявляющих о возрастании роли и значимости религии в современном обществе.

«Прежде либеральное государство требовало лишь от верующих граждан раскалывать свою идентичность на публичную и частную составные части. Прежде чем их аргументы принимались во внимание для того, чтобы получить одобрение у большинства, верующие должны были переводить свои религиозные убеждения на секулярный язык <...>. Демократически просвещенный здравый смысл неединичен, он описывает ментальное строение многоголосной публичности (Хабермас Ю. Вера и знание. // Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. — М.: Издательство «Весь Мир», 2002. — С. 119). Эти слова выдающегося представителя современной либеральной политической философии, автора получившей широкое распространение концепции «постсекуляризма», опровергают мнение, согласно которому либерально-политическому мышлению имманентно присуща секулярность как полное отрицание значимости религии в современном обществе. Бывший некогда убежденным сторонником теории секуляризации известный социолог и философ П. Бергер в статье «The Desecularization of the World: A Global Overview» (1999), заключил: «Предположение о том, что мы живем в секуляризованном мире, ошибочно» (Berger P. L. The Desecularization of the World: A Global Overview // The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / Ed.by Peter L. Berger. — Washington, D. C.: Wm. B. Eerdmans Publishing Wm. B. Eerdmans Publishing, 1999. — P. 3). Б. Трейнон, отмечая, что в настоящее время наблюдается весьма знаменательный отход от «старой» модели либерального общества, утверждает: «Главная задача постсекулярного либерального государства — стать объединяющим началом, пронизывающий все аспекты общественной жизни. Как и в случае «старого» секулярного либерального государства, «новое» постсекулярное либеральное государство продолжит сохранять нейтральное отношение к мировоззренческим вопросам, позволяя им существовать без взаимного вмешательства, но оно также будет стремиться искать связующие их нити» (Трейнон Б. Теоретизируя на тему

постсекулярного общества // Б. Трейнор // Государство, религия, церковь в России и за рубежом: научный информационно-аналитический, культурно-просветительный журнал. — 2012. — № 2. — С. 180). Примитизированное представление о европейских либеральных ценностях как о ценностях сугубо секулярных, глубоко ошибочно.

Международные суды, оказавшись перед необходимостью интерпретации принципа секулярности и права на свободу вероисповедания, свободы совести и свободы слова в их переплетении и соперничестве, принимают решения, способные оказать существенное влияние на ход сложнейших социально-политических процессов. Принцип светскости государств, теории секуляризма и постсекуляризма, понятие свободы вероисповедания, религиозной идентичности индивида и народов — эти и многие иные философские и идеологические вопросы все чаще требуют не только научного осмысления, но и конкретных юридически значимых формулировок. Задача осложняется отсутствием согласованного понятия секуляризма (светскости, личности) — как правового, так и политико-философского. Можно ли осмыслить и описать эти амбивалентные феномены юридическим языком (как иронично заметил известный религиовед А. Кырлежев, «оставаясь исключительно в сфере международного права и в пространстве «птичьего языка» юриспруденции») (Кырлежев А. «Дело о распятиях» в Европейском суде — в постсекулярной перспективе // А. Кырлежев // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. — № 2. — 2013. — С. 235)?.

Анализ практики Европейского суда по правам человека иллюстрирует чрезвычайную сложность решения этой проблемы. Специалисты признают, что решения Европейского Суда «представляют собой средство, при помощи которого европейское сообщество обретает свои новые черты и задается вопросом о собственной идентичности и о роли религии в формировании этой идентичности» (Анниккино П. Между «пределами усмотрения» и нейтралитетом: дело «Лаутси» и новый баланс в сфере европейской защиты свободы вероисповедания // П. Анниккино // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. — № 2. — 2013. — С. 261).

ДРЬОМІНА-ВОЛОК Н. В.

Проект Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні»,
спеціаліст з правових питань LL. M.,
кандидат юридичних наук, доцент

«ЮРИСПРУДЕНЦІЯ РІВНОСТІ» ТА ПРОТО-НОРМИ *JUS COGENS* В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ «*AEQUITAS*»

1. Сучасне міжнародне та національне антидискримінаційне право містить правові концепції, поняття, законодавство і судову практику, які піднімають на більш високий рівень захист від дискримінації та здійснення права на рівність, формуючи «юриспруденцію рівності» (англ. equalityjurisprudence) (PetrovaD. TheDeclarationofPrinciplesonEquality: AContributiontoInternationalHumanRights. Commentary//The Equal Rights Review. — Vol. 2. — 2008. — P. 59). Термін «equality» (фр. йgalitй) епохіднимвідлат. «aequitas» — одного з центральних понять римського права, що відображає зв'язок між поняттями «рівність» та «справедливість». Фундаментальність цих загальнолюдських цінностей та безумовний правовий та моральний обов'язок всіх — як людей, так і держав, їх захищати та забезпечувати є точкою перетину концепцій «справедливості», «рівності», «природного права», «вищого права» — *jus cogens*.

Розвиток поняття «*jus cogens*», яке еволюціонувало упродовж тривалого періоду (Див.: Алексидзе Л. А. Некоторые вопросы теории международного права: императивные нормы (*juscogens*). — Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1982. — С. 80–107; Буткевич О. В. Формування норм *juscogens* у докласичному міжнародному праві// Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 4. — С. 207–218), можна назвати одним з найскладніших теоретико-правових процесів. Варто зазначити, що аналог концепції *juscogens* як протиставлення *jus dispositivum* існував вже в часи римського права.

2. *Aequitas* (рівномірність, справедливість) є одним з найбільш поширених в класичній правовій доктрині термінів. Дігести Юстиніана починаються з висловлювання юриста Цельса (II ст.): «*jus est ars boni et aequi*». Ця фраза традиційно перекладається як «право є мистецтвом добра та справедливого», однак багато науковців вважають, що термін *aequitas* містить в собі поєднання не тільки «справедливого», але й «рівного». Дігести містять більше 450 згадок про *aequitas*, не даючи його загального визначення, демонструють напрями використання *aequitas*, як розширювального, так і обмежувального. Вкрай важливо, що *aequitas* трактують як виправдання сингулярного права, переважно в тих випадках, коли був потрібний особливий захист прав групам «слабких» осіб. У судовій практиці вибір санкції до правопорушника засновували на справедливості («*aequitatem quoque ante oculos habere debet iudex*») (Православная энциклопедия / По ред. Патриарха Московского и всея

Руси Кирилла. Т. 22, — М.: Изд. Православнаяэнциклопедия, 2009. — С. 51–58). Юлій Павел, більш ніж 400 праць якого отримали статус закону та витяги з яких склали значну частину Дігестів, визначив природне право як рівність: «*id quod semper aequum et bonum est, jus dicitur, ut est jus naturale*» (Hamburger M. *Morals and law: the growth of Aristotle's legal theory*. — Biblio&Tannen Publishers, 1965. — P. 110).

У посткласичний період римського права поняття *aequitas* набуває етичного аспекту. Веління апостола Павла рабовласникам надавати рабам «належне і справедливе» виражено класичними термінами римського права: «*domini, quod iustum est et aequum, servis praestate*». У Лактанція під *aequitas* мається на увазі рівність людей перед Богом: «Адже Бог, який створює людей і одушевляє, хоче, щоб всі жили за справедливістю, тобто мали рівність» (*Deus enim, qui homines generat, et inspirat, omnes aequos, id est pares esse voluit*). Ця релігійна рівність тісно пов'язана зі світською справедливістю і вимагає, у свою чергу, правової рівності: «Там, де немає рівності всіх, там немає і справедливості» (*Ubi enim non sunt universi pares, aequitas non est*). У конституціях християнських імператорів *aequitas* починає тісно пов'язуватись з правосуддям (*iustitia*) і протиставлятися «суворому праву»; так, в едикті імператора св. Константина Великого від 314 р. проголошується: «Повеліваємо, щоб у всіх справах правосуддя і справедливість мали перевагу перед положеннями суворого права» (*placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*) (Православная энциклопедия / По ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Т. 22. — М.: Изд. Православнаяэнциклопедия, 2009. — С. 51–58).

4. *Aequitas* (*aequus, bonum et aequum*) є, перш за все, моральним поняттям, що означає справедливість, правильність. Право не збігається з *aequitas*, але воно повинно бути як би відображенням *aequitas*. Воно прагне привести свій зміст у відповідність до вимог *aequitas*, з цими ж вимогами погодяться при інтерпретації та застосуванні права. *Aequitas* служить мірилом для критики існуючого права. На протигагу *aequum ius* римське право встановлювало поняття *ius iniquum*, тобто несправедливе право, і *ius strictum*, тобто право, хоча і не цілком несправедливе, але все ж таке, що недостатньо задовольняє вимогам *aequitatis*. (Нерсисянц В. С. *Философия права. Учебник для вузов*. — М.: Издательская группа ИНФРА • М — НОРМА, 1997. — С. 88).

3. Термін «*juscogens*» не був застосований у міжнародно-правовому значенні до ХХ століття, однак принцип, згідно якого певні фундаментальні норми превалюють над іншими у міжнародному праві, має набагато довшу історію. Такі норми, на наш погляд, можуть бути названі прото-нормами *juscogens*. Норми, що «задовольняють вимогам *aequitas*» — таким може бути визначення протонорм *jus cogens* античності. Аналіз протонорм *juscogens* дає можливість стверджувати, що історія становлення імперативних норм в їхньому сучасному значенні

нерозривно пов'язана с історією еволюції філософсько-правової бачення концепцій рівності та справедливості.

Впродовж всього тривалого і суперечливого шляху — від становлення концепції природного права та не завжди «рівної», втім підпорядкованої певному баченню справедливості рівності — до виникнення імперативних норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes* — очевидним є намагання знайти баланс між пріоритетом найвищої справедливості та свободою волевиявлення у міжнародному праві.

КОРОТКИЙ Т. Р.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
докторант кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук, доцент

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ОХРАНЫ МОРСКОЙ СРЕДЫ

Регионализм является важным фактором развития международных отношений, опосредующим региональный уровень международно-правового регулирования сотрудничества государств. Международные экологические отношения, как и их международно-правовое регулирование не являются исключением. Региональное сотрудничество и его международно-правовая регламентация получило широкое распространение в сфере международно-правовой охраны морской среды, что обусловлено объективными особенностями объекта охраны. Как указывает А. Ф. Высоцкий и В. П. Цемко, обращение государств отдельных морских бассейнов к региональной регламентации защиты среды этих морей от загрязнения в качестве дополнительной к универсальным соглашениям меры стало нормой в подходе к международным проблемам экологии (Див.: Высоцкий А. Ф. Черноморско-азовский бассейн (правовые аспекты использования пространств и ресурсов) / А. Ф. Высоцкий, В. П. Цемко; отв. ред. Ю. С. Шемшученко; АН УССР, Ин-т гос. и права. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 77.). Следует отметить, что именно в сфере международно-правовой охраны морской среды наблюдается гармоничное сочетание универсального и регионального подходов при прогрессивном и инновационном развитии обоих уровней сотрудничества, что обуславливает необходимость исследования современного состояния правовой регламентации регионального сотрудничества в области охраны морской среды.

Особое значение региональный подход приобрел в процессе развития и оформления сотрудничества государств в области использования

и охраны Мирового океана. Именно в 70-е годы, т. е. в ходе нового этапа кодификационного процесса в рамках международного морского права значительно активизировался поиск и практическая реализация решений ряда конкретных проблем международных морских отношений с помощью применения регионального похода (Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. — М.: Наука, 1990. — С. 63.). Более того, на основе отражения в Конвенции по морскому праву 1982 г. соответствующих положений, сделан вывод, не утративший актуальности и подтвержденный на практике «о наличии определенных тенденций к регионализации международного морского права». Ученые подчеркивают, что «Особенно активно этот процесс происходит в сфере международно-правового регулирования охраны и защиты морской среды от загрязнения» (Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. — М.: Наука, 1990. — С. 64.).

Мы абсолютно согласны, что тенденция развития регионального уровня охраны морской среды получила дополнительный импульс и обоснование именно с принятием Конвенции ООН по морскому праву 1982 г., которая, в отличие от Женевских конвенций по морскому праву, содержала значительное количество новелл, направленных на содействие развитию международного сотрудничества на региональной основе в разных сферах деятельности по использованию пространств и ресурсов Мирового океана, и в первую очередь в сфере защиты и сохранения морской среды.

С учетом заключенных на настоящий момент региональных соглашений в области охраны морской среды, можно констатировать, во-первых, полное подтверждение прогнозов о развитии регионального уровня сотрудничества в области охраны морской среды, и, во-вторых, дальнейшее доминирование этой тенденции в современной международно-правовой практике, причем, несмотря на прогрессивное развитие универсального международно-правового регулирования охраны морской среды, что свидетельствует не о конкуренции, а о взаимодействии и дополнении этих форм международно-правового регулирования сотрудничества государств. Исследование системы региональных конвенций по охране морской среды позволяет сделать вывод об охвате региональным сотрудничеством практически всех обособленных морских бассейнов.

Современное обоснование факторов, способствующих региональному сотрудничеству в области охраны морской среды включает не только традиционные, обусловленные классическим региональным подходом, но и инновационные, связанные с развитием доктрины и практики международного сотрудничества в области охраны природы — экосистемный подход, концепции устойчивого управления прибрежными экосистемами, сохранения биоразнообразия, принципы

предосторожности, доступности экологической информации, которые находят закрепление в региональных соглашениях и конкретное наполнение в практике регионального сотрудничества, что свидетельствует не только о количественных изменениях в применении регионального подхода, но и об ином качественном наполнении регионального сотрудничества в области охраны морской среды и содержании региональных соглашений в этой сфере.

В доктрине международного морского права к причинам обоснования регионального сотрудничества в области охраны морской среды относят: уникальность экономико-географических, гидрофизических, гидрохимических и гидробиологических характеристик морского бассейна; различная степень участия государств региона в принятых многосторонних универсальных конвенциях, специально посвященных или затрагивающих вопросы сохранения и защиты морской среды; весьма существенные различия как в степени и масштабах, так и в содержании правовой регламентации сохранения и защиты морской среды, предпринимаемые в каждом из государств региона, отсутствие согласованных между ними правовых норм, технических правил и стандартов, действующих в этой области; отнесение того или иного морского бассейна к «замкнутым или полужамкнутым» морям (Высоцкий А. Ф. Международно-правовые проблемы предотвращения загрязнения Черного моря // Охрана морской среды (правовые и экономические аспекты) / В. И. Сапожников, А. Ф. Высоцкий, С. П. Головатый, Н. Д. Амалян. — К.: Наукова думка. — 1984. — С. 75–76.).

Это свидетельствует об объективной обусловленности регионального сотрудничества в рассматриваемой сфере, связанной как с особенностями объекта охраны — морской среды, спецификой источников загрязнения — наземные, судоходство, захоронение, так и геополитическими обстоятельствами — уровнем сотрудничества государств определенного приморского региона.

ЯКУБОВСКАЯ Н. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
докторант кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук, доцент

**ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА РАЗВИТИЯ В ПРАВЕ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ**

С распадом колониальных империй в 1950–1960-х годах начался процесс адаптации международного права к регулированию отношений между государствами, находящимися на различных уровнях социально-экономического развития и равными лишь с формальной точки зрения. Теоретическое обеспечение практических задач, связанных с устранением неравенства и несправедливости, ликвидацией разрыва между развитыми и развивающимися странами и обеспечением более быстрого экономического и социального развития в мире, другими словами — созданием Нового международного экономического порядка, взяли на себя французские юристы, основав школу международного права развития (фр. *droit international du développement*). Профессор Морис Флори (Maurice Flory), один из ее представителей и автор одноименной книги, определил международное право развития как «право на службе конечной цели», которое «подобно дрожжам, ферменту, введенному в тесто классического международного права для способствования его эволюции» (Flory M. *Droit International du Développement* / M. Flory. — Paris: Presses Universitaires de France, 1977. — pp. 31–32).

Достижение баланса между формальным равенством и де-факто неравенством и создание условий для развития всех членов международного сообщества представлялось теоретикам международного права развития возможным через дифференциацию обязательств развитых и развивающихся стран, а, по сути, предоставление развивающимся странам преимуществ, которыми не вправе пользоваться развитые государства. Широкое распространение в отношениях между развитыми и развивающимися странами в сфере международной торговли принципов (режимов) преференциальности и «невозвратности» говорит о релевантности идей, лежащих в основе концепции международного права развития, и сегодня. Как отметил Шарль-Эммануэль Коте (Charles-Emmanuel Côté), эффективная имплементация концепции международного права развития в позитивное международное право происходит редко. Признание и применение дифференцированного подхода в рамках многосторонней торговой системы является одним из немногих тому примеров (Côté С.-Е. *De Genève a Doha: genèse et évolution du traitement spécial et différencié des pays en développement dans le droit de*

l'OMC / Сфті Charles-Emmanuel // Revue de droit de McGill. — 2010. — Vol. 56. — № 1. — p. 122).

Начало «позитивной дискриминации» развивающихся стран в праве международной торговли было положено на первой сессии ЮНКТАД, которая состоялась в Женеве в 1964 году. На ней были провозглашены принципы, определяющие международные торговые отношения и торговую политику, способствующую развитию, суть которых сводилась к обязанности развитых государств предоставлять преференциальные уступки, как тарифные, так и нетарифные, всем развивающимся странам и при этом не требовать каких бы то ни было уступок взамен. Соответствующие поправки были внесены в ГАТТ: в 1954–1955 годах на сессии договаривающихся сторон был согласован текст статьи XVIII (правительственное содействие экономическому развитию), которая вступила в силу в 1957 году, а в 1966 году в Соглашение была введена часть IV «Торговля и развитие», которая допускала принцип «взаимности». На второй сессии ЮНКТАД (1968 год) было принято решение о создании Всеобщей (генеральной) системы преференций, цель которой состояла в уменьшении или отмене тарифных ставок на определенные виды товаров, произведенных в развивающихся странах и ввозимых ими на территорию развитых стран. В 1979 году по итогам Токийского раунда *было принято* «Решение о благоприятном и дифференцированном режиме, взаимности и более полном участии развивающихся стран» (известное как «разрешающая оговорка», англ. «enabling clause»), которое позволило договаривающимся сторонам применять дифференцированные и более выгодные условия для развивающихся стран, не предоставляя такие условия другим договаривающимся сторонам.

Необходимость позитивных усилий, направленных на обеспечение развивающимся странам и, особенно, наименее развитым из них, гарантированной доли в росте международной торговли, соизмеримой с потребностями их экономического развития, отмечена в Преамбуле Соглашения об учреждении ВТО 1994 года. Поэтому значительное число соглашений и решений ВТО содержит положения, предоставляющие развивающимся и наименее развитым странам специальный и дифференцированный режим. По состоянию на 14 июня 2013 года их насчитывалось 148. Целью этих норм является повышение возможностей развивающихся и наименее развитых стран в области торговли, предоставление им переходных периодов для реализации соглашений и обязательств, технической помощи, придание «гибкости» обязательствам и политическим инструментам, используемым в ВТО, а также защита интересов развивающихся стран развитыми странами-членами организации (WTO, Committee on Trade and Development, Special and Differential Treatment Provisions in WTO Agreements and Decisions, 14 June 2013, WT/COMTD/W/196 [Электронный ресурс] — Режим доступа к ресурсу: [file:///C:/Users/Nataly/Downloads/W196 %20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Nataly/Downloads/W196 %20(3).pdf)).

Таким образом, можно говорить о том, что под влиянием концепции международного права развития в праве международной торговли оформилось существование двух режимов: общего, основанного на принципе взаимности и не предполагающего никакой асимметрии в обязательствах государств; и преференциального, базирующегося на предоставлении в одностороннем порядке льгот и послаблений развивающимся странам (сюда же можно отнести нормы, которыми на государства возлагаются идентичные обязательства, но при реализации которых требуется (или разрешается) учитывать индивидуальные особенности (в том числе уровень развития) сторон правоотношений, а также положения, регламентирующие предоставление развивающимся странам помощи в исполнении международных обязательств).

ЧАЙКОВСЬКИЙ Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

ПОГЛЯД РІЗНИХ РЕЛІГІЙ НА НЕОБХІДНІСТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

В становленні міжнародного права значне місце належить релігії. Досить авторитетним є християнський напрям пояснення виникнення ідеї й періодизації міжнародного права, положення якого засновані на тезі, що причина відсутності ідей міжнародного спілкування у період до міжнародного права крилась у відсутності визнання особистості людини у стародавньому світі. Тому потрібно було насамперед знищити ці ідеї, що глибоко укорінились в античному устрої, внести в світ нові, свіжі погляди, висунути на передній план людину. Саме християнство взялося виконати це, й міжнародне право з'являється, за християнською теорією, внаслідок народження, поширення по всьому світі і сприйняття цим світом великого космополітичного релігійного вчення.

Якщо історично прослідити шлях становлення ідей міжнародного права, то його не можна пов'язувати напряму з якимось певним договором чи формацією. Такі глобальні для людства питання слід розглядати в контексті цивілізаційного підходу, тобто становлення ідей міжнародного права безпосередньо пов'язане зі становленням цивілізації. Однак треба підкреслити, що релігія не тільки є загальною рисою усіх цивілізацій, але й водночас визначала і визначає особливості тієї чи іншої цивілізації.

Так, наприклад, панування індуїстської релігії визначило особливий тип індуської цивілізації. Індуїстська релігія детально регламентувала все суспільне життя, що значною мірою вплинуло на знеособленість людини. Кастовість наказує строго визначений образ життя й поведінки, виключає можливість відходу індивіда від релігійних традицій й звичаїв. Індуїстське право починається з обов'язків, а не з прав особи. Звідси й терпимість до міжнародного права. Звідси й терпимість до інших релігій, принципів, вчень й правових систем.

Християнська свідомість зафіксувала перехід від переважно колективної соціальної природи людини до індивідуалістичної внаслідок розпаду родових відносин. Формувався погляд на людину як на творіння, що володіє свободою волі, що сприяло виникненню ідеї особистої свободи, а відповідно й ідеї прав людини. Християнська релігія, невід'ємна від західноєвропейської цивілізації, особливо на ранніх етапах її формування і поширення припускала відомі рамки свободи індивіда, право вибору між добром та злом, ідею рівності всіх людей перед Богом, можливість спасіння безсмертної душі кожного індивіда, жорстко не пов'язаного із певним народом, класом, спільністю.

Специфічне китайське правосприйняття сформувалось під впливом релігійно-філософських концепцій даосизму, конфуціанства й легізму. По відношенню до права і правового регулювання суспільних відносин в китайській цивілізації склалось негативне відношення, оскільки людина або підкоряється дао — першопричині всього сущого за даосизмом, і є неактивною, сприймаючи належний рух речей, або, згідно конфуціанству, займає активну життєву позицію, проте мета єдина — гармонія світу людини зі світом природи, дотримання у зв'язку з цим гармонійної поведінки. Призначення ж права — сприяння досягненню гармонії у суспільстві. Навіть конкретні рішення обов'язково повинні відповідати принципам справедливості й гуманізму і норми моралі переважають будь-які регулятори суспільних відносин в китайській філософії права, а це означає, що китайське право позитивно відноситься лише до такого міжнародного права, що вкладається в межі моральних устоїв китайської цивілізації.

З точки зору ісламу, сучасне міжнародне право, як система права, створено здебільшого європейськими державами, відображає насамперед їх інтереси, оскільки на протязі багатьох століть неєвропейські держави не були залучені до процесу створення міжнародно-правових норм. Щодо можливості існування міжнародного права, мусульманське право припускає добровільне, свідоме підпорядкування індивіда спільності, заснованій на розпорядженнях ісламу, який є одночасно і «вірою в державу». Висунення ідеї міжнародного права як домагань до влади в контексті ісламської культури означає для мусульманства посягання на непорушність релігійних засад. Саме така реакція викликана здебільшого сприйняттям міжнародного права як правової системи, створеної

ззовні, поза ісламом, а саме, здебільшого, європейськими державами. Ісламська концепція міжнародного права є інтегральною частиною ісламської концепції права. Тому для ісламу характерна думка стосовно відсутності різниці між релігією, правом та мораллю. Ісламське міжнародне право являє собою сукупність припустимих ісламом норм й звичаїв, що регулюють взаємовідносини мусульманських держав й мусульман з немусульманськими державами, а також з індивідуумами-немусульманами у Світі й поза Світом Ісламу. Проте примирення традиційних цінностей ісламу з основними принципами сучасного міжнародного права ставить за мету сучасна наука ісламського міжнародного права.

Європейська цивілізація, заснована на християнській релігії, залишала більше свободи вибору індивіду, носила зачатки персоноцентризму. Християнська релігія сприяла наданню людині вибору між добром і злом, відкриттю шляхів до вдосконалення своїх якостей. Християнство висуває ідею рівності всіх людей перед Богом, рівність всіх як грішників. Якщо в ранньому іудаїзмі проблема відносин з Богом ставилася як «Бог — народ», що відображало пануючі принципи колективного мислення, то з диференціацією суспільних форм життя і виділенням індивіда в цій системі ця ідея трансформується в ідею особистої винагороди праведника, в ідею особистої подяки і порятунку. З часом, справжнє духовне значення християнства значною мірою було прикрито зовнішніми ритуалами, і релігія втратила ці паростки персоноцентризму.

Таким чином, стався певний історичний парадокс. Раннє християнство, висунувши ідею рівності всіх перед Богом, потім в період середньовіччя догматизувало і ритуалізувало релігію, заперечило індивідуальність людини. Проте, християнська теорія походження міжнародного права заслуговує на особливу увагу у порівнянні з іншими теоріями.

Проте спільною для всіх релігій тезою є наявність регулятора суспільних відносин, будь то природа, Бог, Аллах і т.ін. Це надсуспільне є втіленням справедливості і добра. Отже, прагнення врегулювання існуючого світопорядку є тією спільною рисою всіх релігійних вчень, що знайшла своє втілення у появі міжнародного права.

АНДРЕЙЧЕНКО С. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук

АБСОЛЮТНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРОТИВОПРАВНЫЕ ДЕЯНИЯ: ОСНОВАНИЯ ОТЛИЧИЯ

В ходе рассмотрения темы ответственности государств за противоправные деяния, Комиссия международного права (КМП) столкнулась с вопросом ответственности за действия, не запрещенные международным правом и решила создать новую тему, отдельно от проблемы ответственности за противоправные деяния. КМП начала рассматривать тему «Международная ответственность за вредные последствия действий, не запрещенных международным правом» в 1973 году. Более чем за 30 лет работы не достигнув консенсуса в отношении текста из-за неизбежных трудностей представленной темы, Комиссия в конечном итоге разделала тему на «предотвращение» и «распределение убытков» и, наконец, представила проекты статей Генеральной Ассамблеи ООН. Однако эти документы не касаются вопросов ответственности, а речь идет лишь о сотрудничестве государств в предотвращении трансграничного ущерба от опасных видов деятельности. Таким образом, в целом вопрос об ответственности государств за правомерную деятельность (абсолютной ответственности), остается открытым и требует своего дальнейшего разрешения.

Учитывая, что труды ученых, посвященные теме международной ответственности за ущерб, причиненный правомерной деятельностью, не исчерпывают этой столь многогранной проблемы, является актуальным дальнейшее изучение различных аспектов ответственности государств за деятельность, не запрещенную международным правом, и в частности, установление основных отличий абсолютной ответственности государств от ответственности за международные противоправные деяния.

Прежде всего, следует отметить, что основное содержание абсолютной ответственности состоит в обязанности государства, причинившего ущерб в результате своей правомерной деятельности, возместить этот ущерб потерпевшему государству.

Провести разграничение абсолютной ответственности от ответственности за международно-противоправное деяние можно по следующим основаниям.

Во-первых, абсолютная ответственность не связана с совершением какого-либо международно-противоправного деяния. События, лежащие в основе абсолютной ответственности, отличаются от деяний,

нарушающих международные обязательства, и обладают определенными чертами. Так, в частности, наступление события связано с использованием государством источника повышенной опасности; события происходят в результате непреодолимой силы или случая, в результате чего государство лишается возможности контролировать источник повышенной опасности и управлять ним.

Во-вторых, международные противоправные деяния классифицируются в зависимости от степени социальной опасности, объекта посягательства, в то время как деяния, лежащие в основании абсолютной ответственности государств, не могут подразделяться в зависимости от степени социальной опасности, так как выражаются в невинном причинении ущерба.

В-третьих, отличаются источники в рассматриваемых сферах ответственности. В соответствии со ст. 12 Проекта статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г., «нарушение государством международно-правового обязательства имеет место в том случае, когда деяние данного государства не соответствует тому, что требовало от него указанное обязательство, независимо от его происхождения или характера», т.е. форма закрепления обязательства может быть любая (договор, обычай, акты международных организаций, односторонние акты государств, судебные решения).

Одной из основоположных характеристик абсолютной ответственности является ее договорная природа. «Исключительно на основании договоров возникает такая форма ответственности, как абсолютная, так как при отсутствии специальных соглашений государства, в связи с осуществлением правомерной деятельности которых невинно возник ущерб, не являются юридически обязанными возмещать такой ущерб» (Международное право. Учебник / Отв. ред.: Колосов Ю. М., Кузнецов В. И., 1996, с. 261).

В-четвертых, ответственность государства за международно-противоправное деяние может возникнуть как при наличии вины при нарушении международных обязательств, так и при ее отсутствии (объективная ответственность). Но в обоих случаях поведение, присваиваемое государству, является противоправным. Абсолютная ответственность наступает за правомерное поведение государства, которое не нарушает нормы международного права, однако причиняет ущерб.

В-пятых, в результате совершения международно-противоправного деяния причиняется как материальный, так и нематериальный ущерб. В результате правомерной деятельности причиняется только материальный ущерб.

В-шестых, в случае наличия непреодолимой силы при правомерном использовании источника повышенной опасности, специальными международными соглашениями предусматривается необходимость возмещения ущерба. Наличие непреодолимой силы как обстоятельства,

исключающего противоправность деяния (глава 5 Проекта статей) означает невозможность привлечения государства к ответственности, и, следовательно, отсутствует обязанность возмещения ущерба.

В-седьмых, реакция международного сообщества на рассматриваемые виды ответственности отличается. Совершение международно-противоправного деяния всегда вызывает осуждение международного сообщества. В случае правомерной деятельности, которая причинила ущерб, государство не подвергается такому осуждению, и возмещение вреда расценивается как компенсация причиненного вреда (Савельева Л. В. Проблема объективной ответственности в международном праве : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / М., 1996. — с. 17).

Таким образом, проведенный анализ позволяет увидеть отличительные черты абсолютной ответственности и провести разграничение между ответственностью за международно-противоправные деяния и ответственностью за ущерб от правомерной деятельности.

БЕЛОГУБОВА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ ЯК САМОСТІЙНА СФЕРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

У галузі міжнародного приватного права відокремлюють самостійну сферу правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Такої крапки зору дотримується значна кількість авторів — як вітчизняних, так і іноземних. Деякі автори вказують на обособлену підгалузь — міжнародного приватного трудового права, деякі відокремлюють самостійну підсистему — трудові відносини в міжнародному приватному праві.

Деякі автори стосовно регулювання трудових відносин з іноземним елементом у рамках міжнародного приватного права використовують поняття «міжнародне трудове право», що на наш погляд зміщує вказану сферу відносин з публічно-правовими відносинами в рамках міжнародного права. Стосовно трудових відносин з іноземним елементом у рамках міжнародного приватного права, думається доцільно використовувати поняття «міжнародне приватне трудове право», а міжнародне трудове право застосовувати виключно в сфері міжнародного публічного права.

Проблематика найшла відображення в спеціальних працях іноземних та вітчизняних вчених. Перш за все слід відмітити фундаментальну працю професора А. С. Довгерта, а також декілька дисертаційних досліджень — Сергєєвої С. М., серед інших наукових праць — роботи Э. М. Аметістова, В. В. Глазіріна, Л. А. Лунца та інших.

Причиною віднесення трудових відносин з іноземним елементом до сфери регулювання міжнародного приватного права на думку А. С. Довгерта є те, що «трудові і цивільні відносини... об'єднані спільними принципами приватноправового регулювання. Ця їхня якість і дає змогу в трудових відносинах з іноземним елементом застосувати до них інструментарій міжнародного приватного права...».

Як вказує В. П. Звеків, система норм, що впливають на такого роду трудові відносини, утворить підгалузь міжнародного приватного права — міжнародне приватне трудове право, складається з матеріально-правових і колізійних приписань. У цілому на основі цих приписань формується метод регулювання, властивий усім гілкам міжнародного приватного права.

Міжнародне приватне трудове право розглядають як сукупність норм та принципів, які регулюють трудові відносини приватноправового характеру, у яких присутній іноземний елемент.

На обгрунтованість виділення міжнародного приватного трудового права в міжнародне приватне право свідчить наявність Розділу VIII. «Колізійні норми щодо трудових відносин» Закону України «Про міжнародне приватне право». Норми щодо регулювання трудових відносин з іноземним елементом містять закони та кодекси інших держав.

На думку В. П. Звєкова, до відносин цивільно-правового характеру в широкому змісті слова, що підпадає під дію норм міжнародного приватного права, ставляться — поряд із властиво цивільно-правовим і сімейним, ускладненим іноземним елементом, — відносять також трудові відносини, що виникають в умовах міжнародного життя. Причому, саме міжнародному приватному трудовому праву властиво міжнародне трудове правовідношення.

У сфері трудового права з більшою силою, ніж у цивільному чи сімейному праві, проявляє себе публічно-правовий початок, що обмежує дію колізійних норм країни суду й, як слідство, застосування іноземних законів. На цю особливість вказував Л. А. Лунц: «підпорядкування трудових відносин загальним цивілістичним і колізійним початкам натрапляє на наявність у трудовому праві законів про охорону праці... Таким чином, право, що регулює трудові відносини, носить двоїстий характер: йому крім цивільно-правового елемента властивий і елемент публічно-правовий. Не можна сказати, щоб було ясно, які питання ставляться до публічно-правових, а які — до цивільно-правових елементів трудового права, але більшість авторів континенту відносять закони про охорону праці до публічного права». Таким чином, можна погодитися

з тим, що віднесення цих чи інших трудових відносин до сфери міжнародного приватного права визначається їх приватноправовим змістом. Доповнюючи це застереження, варто визнати правоту В. П. Звекова про те, що у тих випадках, коли приватноправова природа трудового відношення, ускладненого іноземним елементом, здавалося б, не викликає сумнівів, воно виявляється в ряді країн у границях «правового поля», де звертання до місцевого права є обов'язковим його імперативними нормами або застереження про публічний порядок мають вирішальне значення. Однак, на нашу думку ця обставина не змінює природи й характер трудових відносин з іноземним елементом — наявність іноземного елемента, навіть при застосуванні національного режиму свідчить про віднесення даних правовідносин до міжнародного приватного трудового права. Зокрема, на думку Д. К. Бекашева, трудові правовідносини стають міжнародним (у змісті міжнародного приватного права — О. Б.), якщо його учасниками виступають фізичні і юридичні особи різних держав.

Таким чином, норми, регламентуючі трудові відносини з іноземним елементом, формують самостійну підсистему міжнародного приватного права.

ГЛАДЕНКО О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Після неочікуваного призупинення процесу підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в Україні почалася багатомісячна політична криза, яка виражалась у масових протестних акціях, які завершилися найбільш трагічними подіями за період протистояння громадян зі владою — масовим розстрілом протестувальників на Майдані Незалежності у м. Києві у період 18–21 лютого 2014 р.

В результаті даних подій Президент України — В. Янукович та більшість членів Кабінету Міністрів України на чолі з виконуючим обов'язки Прем'єр-міністра покинули країну, незважаючи на існування домовленостей від 21 січня 2014 р., якими передбачалися початок деескалації ситуації у країні, початок конституційної реформи та підготовка до позачергових президентських виборів.

В той самий час, коли через самоусунення відповідних осіб Україна залишилася без голови держави, без уряду, Російська Федерація (далі — РФ), яка протягом усього протистояння у період з листопада 2013 р. по кінець січня 2014 р. намагалась шляхом економічного, політичного та інформаційного тиску придушити протести у Україні, втративши можливість керувати ситуацією у країні через лояльних посадових осіб, почала відкрито дестабілізувати ситуацію у Автономній республіці Крим (далі — АРК), на сході та півдні України.

Якщо спробувати розглянути подальші дії РФ через призму норм міжнародного права, то можна встановити наступні порушення та їх міжнародно-правові наслідки:

1. Принцип невтручання у внутрішні справи. РФ, так само, як і Україна, є членами ООН. Всі члени ООН мають дотримуватись принципів міжнародного права, які знаходяться у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права та інших документах.

Основоположним принципом у міжнародному праві є принцип невтручання у внутрішні справи суб'єкта міжнародного права. Можна констатувати, що, нажаль, РФ систематично порушує даний принцип щодо всіх пострадянських країн. Тому вже стало типовим відкрите використання механізмів політичного, економічного та інформаційного тиску з боку РФ на Україну. Прикладами політичного тиску є численні ультимативні заяви голови держави та голови уряду МЗС РФ, інших високопосадовців РФ, направлення до України політтехнологів, військових радників та інструкторів, диверсійно-розвідувальні групи, тощо.

2. Принцип територіальної недоторканості та цілісності України. Даний принцип, як і розглянутий вище принцип невтручання у внутрішні справи також є основоположним принципом міжнародного права. РФ неодноразово порушувала даний принцип діями щодо України, зокрема у випадку з ситуацією у районі Тузлінської коси та діями військ РФ у АРК. При цьому, незважаючи на численні факти цих порушень, РФ попри визнання знаходження військових РФ у АРК поза умов домовленостей з Україною, продовжує цинічно стверджувати про відсутність порушення з боку РФ територіальної цілісності України.

3. Порушення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. (далі — Будапештський меморандум). РФ, як і США та Великобританія є гарантом територіальної цілісності України після добровільної відмови України від ядерної зброї та приєднання до договору про нерозповсюдження ядерної зброї. При цьому, РФ не тільки виступала згідно Будапештського меморандуму гарантом виконання досягнутих угод, але й отримувала ту ядерну зброю, яка знаходилась в Україні. Таким чином, грубе невиконання взятих на себе домовленостей щодо без'ядерної країни поставило під сумнів всю систему

нерозповсюдження ядерної зброї в контексті неможливості надати гарантії безпеки тим країнам, які відмовляються від ядерного статусу.

4. Агресія РФ відносно України. Анексія державної території України. У ніч на 27 лютого 2014 р. будівлі Верховної Ради та Уряду АР Крим захопили озброєні невідомі особи та встановили на будівлях російські прапори. Протягом наступних днів відбувалася ескалація конфлікту силами російських ЗС у формі без розпізнавальних знаків, кримської «самооборони», козачих загонів і російських «туристів», що діяли в екстремістському ключі. Президент Росії Володимир Путін подав на розгляд Ради Федерації РФ звернення щодо використання російських збройних сил на території України до стабілізації суспільно-політичної обстановки у державі, яке і було підтримано односторонньо 1 березня 2014 р. 11 березня Верховною Радою АР Крим прийнята Декларація незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Вона проголошує Автономну Республіку Крим включно з містом Севастополь суверенною державою – так званою «Республікою Крим». 16 березня відбувся невизнаний українською владою і міжнародним співтовариством «референдум про статус Криму», в ході якого за «входження Криму до складу РФ у якості суб'єкта Федерації» нібито проголосувало 95,5 % виборців при явці 82,7 %. Договір підписаний 18 березня 2014 р. Захоплення державної території України військами РФ не визнано міжнародним співтовариством та зумовлює застосування санкцій до країни-агресора.

5. Безпідставна одностороння денонсація Угоди про базування Чорноморського флоту на території України. 31 березня Держдума РФ після анексії Криму в односторонньому порядку денонсувала угоду про базування Чорноморського флоту на території України після того, як 28 березня цей законопроект в Держдуму вніс президент РФ В. Путін. 1 квітня Рада Федерації РФ проголосувала за денонсацію угоди про базування Чорноморського флоту РФ в Україні. З приводу цього, МЗС України направило до МЗС РФ ноту про дотримання норм міжнародного права. На думку МЗС України, такі рішення та дії РФ є неправомірними і не відповідають вимогам Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 1969 р. Російській стороні було нагадано про необхідність дотримання процедури, яка встановлена цією конвенцією щодо припинення дії договорів, відповідно до якої вона має право на припинення дії договорів не раніше, ніж через три місяці після інформування української сторони про такий намір, а також у разі, якщо у вказаний термін українська сторона не висловить своїх заперечень. Також, відповідно до статей 61 та 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., Російська Федерація не має права посилатись на неможливість виконання, або на докорінну зміну обставин, як на підставу для припинення дії договору, якщо такі дії є результатом порушення цим учасником або зобов'язання за договором,

або іншого міжнародного зобов'язання. МЗС України категорично заявляє про недопустимість одностороннього розірвання відповідного договору, про що було заявлено російській стороні у запереченнях проти цього 2 квітня 2014 р.

Викладені порушення є лише частиною всіх порушень РФ норм міжнародного права щодо України, однак є найбільш грубими та небезпечними, та такими, що ставлять під сумнів всю сучасну систему міжнародного права.

Як стало відомо впродовж неправомірних дій РФ щодо України, вищими посадовими особами РФ використовувався термін «історична справедливість», яка на думку даних осіб має перевагу над будь-якими нормами моралі та права, у тому числі нормами міжнародного права.

В даному контексті можна говорити про початок формування концепції «історичної справедливості», як нової підстави для порушення норм міжнародного права, що насамперед стосується державних територій.

Враховуючи той факт, що сучасна політична карта світу сформувалась переважно в результаті військових дій, світових війн, багатовікового розподілу та перерозподілу земель, можна припустити, що існування прикладу застосування РФ принципу «історичної справедливості» може надати можливість всім суб'єктам міжнародного права, які мають озвучені та/або приховані територіальні претензії до інших суб'єктів міжнародного права спираючись на прикладі РФ порушувати норми міжнародного права.

В такому разі за висловлюванням багатьох спеціалістів, у тому числі міжнародного права, РФ відкрила «скриньку Пандори», яка може потенційно зруйнувати всю систем міжнародного права та світовий порядок в цілому. Питання полягає в наступному — чи зможе світове співтовариство протистояти спокусі деяких своїх членів використати «історичну справедливість» задля знищення сучасного світового та міжнародного порядку та у випадку нових відновлень «історичної справедливості» дати гідну відповідь? Розвиток подій щодо ситуації в Україні для відповіді на це питання має стати показовим.

VOITOVICH P. P.

National University «Odessa Academy of Law»,
Lecturer of the Department of International Law and International Relations

THE ACT OF STATE DOCTRINE: APPLICATION FEATURES

The Act of State Doctrine says that a nation is sovereign within its own borders, and its domestic actions may not be questioned in the courts of another nation.

The Act of State doctrine preferably exists in Anglo-Saxon countries (case-of- Law) (USA, UK, Canada, etc.). Now it is under debate whether the Act of state doctrine belongs to public international law and, accordingly, whether it provides protection similar to state immunity. The Act of State doctrine can be used as a defense when the dispute arose from an act/action taken within the sovereign authority of a State in its territory, with no generally accepted international principles to be related to the subject of the act/action.

The doctrine is not required by international law (neither customary international law nor treaty law), but it is a principle recognized and adhered to by the United States federal courts.

The «Act of State Doctrine» is a doctrine developed through case law, executive-branch actions, and, more recently, federal legislation. The doctrine limits the ability of courts, in certain instances, from determining the legality of the acts of a sovereign state within that sovereign's own territory.

In deciding whether or not to apply the Act of State doctrine, and thus, grant immunity from inquiry to an act, a court must first of all consider whether the act in question is an «Act of State». The Act of State doctrine is applied to those acts carried out by a governmental official or body. There are two qualities for act of State: 1) The act must be that of a governmental body or of a body having governmental powers and must be carried out in the exercise of such governmental or sovereign powers. 2) The act in question must be a formal act or evidenced by formal action such as legislation or an executive order.

The acts of State officials will amount to an act of State where the official is acting in the exercise of his official functions. In deciding whether acts of officials are acts of State, the courts consider whether the official was acting in his public capacity. When the official is acting for his own private benefit rather than for the benefit of the State, then such acts will not benefit from the application of the act of State doctrine.

The Act of State doctrine was initially developed in the US in cases against officials or agents of foreign governments and applied as a corollary to the personal immunity of foreign sovereigns. This connection between the Act of State doctrine and sovereign immunity is evident from a 19th century American case, *Underhill v. Hernandez* 168 U. S. 250 (U. S. 1897) which established the doctrine. In this case the Supreme Court held that a citizen of the United

States was not entitled to recover damages in a United States court from a Venezuelan Military General who refused to issue a passport to him because the acts of the General were held to be acts of the Venezuelan government.

Every sovereign State is bound to respect the independence of every other sovereign State, and the courts of one country will not sit in judgment on the acts of the government of another done within its own territory. Redress of grievances by reason of such acts must be obtained through the means open to be availed of by sovereign powers as between themselves.

There are three principal theories to justify the application of the Act of State doctrine. Two of these theories, the «international law» and «territorial choice of law» theories, are theories of external deference which gained approval in the early Supreme Court cases establishing the doctrine. However, the third, the «separation of powers» theory is based on the theory of internal deference.

In the early act of State cases, the courts were of the clear view that the Act of State doctrine was required by the universal comity of nations and the established rules of international law. In the opinion of the court, relief for wrongs committed abroad was to be sought either in the courts of the country where the wrong was committed or through international (i.e. diplomatic) means. It has been argued that the early act of State cases utilized the Act of State doctrine as an aspect of the territorial choice of law principle. This is the principle that the validity of an act is to be determined by the law of the territory where the act took place. Thus, acts of the sovereign, or acts of state, done within the sovereign's own territory, are legally valid everywhere.

The Act of State doctrine is based on separation of powers and reflects notions of internal deference. The Supreme Court in *Sabbatino* took the view that the basis of the doctrine was not external deference but internal deference, holding that the doctrine concerns a basic choice regarding the competence and function of the Judiciary and the National Executive in ordering our relationships with other members of the international community.

Although older case law suggested that the doctrine applied more broadly, in 1990, the Supreme Court strictly limited its application to cases in which a court is required to squarely determine the legality of a sovereign state's official acts under that sovereign's own laws. In *Kirkpatrick*, the Court reconfirmed that Courts in the United States have the power, and ordinarily the obligation, to decide cases and controversies properly presented to them.

To the extent that a case involves the «official act of a foreign sovereign,» the Act of State doctrine applies only when a U. S. court *must* declare such official act invalid, and thus ineffective as a rule of decision for the courts of this country. The fact that the issues may be embarrassing to a sovereign is not enough to warrant application of the Act of State doctrine. Nor is it enough that the facts to be found in the U. S. proceeding would also establish that a sovereign's acts were illegal. In *Kilpatrick*, the Court held that the Act of State doctrine was not applicable even though the plaintiff intended to show that

the defendant had acquired its contract with the Nigerian government through bribery, which everyone agreed was unlawful under Nigerian law.

The doctrine applies only to the «official» or «public» acts of a sovereign. «Official» acts include passage of laws, decrees, creation of government agencies, military actions, police actions, etc. that are both official and governmental in nature. Isolated acts of an official may or may not be «official» acts depending on whether the official was authorized to act for and «bind» the state. Elements to examine (or prove) include clear authorization for the act or ratification by a governing body. Whether the action is uniquely governmental in nature or could just as easily be performed by a private actor also is a factor to consider.

МАНУЇЛОВА К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

УНІФІКАЦІЯ ПРАВА, ЯКЕ ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ДО ПРАВОВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕДОБРОСОВІСНОЮ КОНКУРЕНЦІЄЮ

В даний час практично відсутня уніфікація колізійних і матеріально-правових норм в такій області деліктних відносин, як відносини недобросовісної конкуренції.

Спочатку термін «недобросовісна конкуренція» мав різний зміст у праві різних країн. Уніфіковане розуміння недобросовісної конкуренції з'явилося на базі міжнародного договору — Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р., яка не містила загального визначення недобросовісної конкуренції, а надавала лише невичерпний перелік форм її вияву.

Конвенція закріплює зобов'язання країн-членів забезпечувати «ефективний захист від недобросовісної конкуренції». Визначення недобросовісної конкуренції, яке дано в ст. 10bis Конвенції, максимально широко: актом недобросовісної конкуренції вважаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Проте, стаття встановлює «мінімум» дій, які повині бути кваліфіковані в якості дій недобросовісної конкуренції. Це в тому числі всі дії, здатні яким би то не було чином призвести до змішування щодо виробництва, продуктів, виробничої або торговельної діяльності конкурента; помилкові твердження при здійсненні комерційної діяльності, здатні дескредитувати виробництва, продукти,

виробничу або торгівельну діяльність конкурента, а також вказівки або твердження, використання яких при здійсненні комерційної діяльності може вести громадськість в оману відносно характеру, способу виготовлення, властивостей, придатності до застосування або кількості товарів (Безух О. Захист від недобросовісної конкуренції як інститут конкурентного права / О. Безух // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 7. — С. 58–60).

Певні пропозиції були також в сфері уніфікації колізійно-правових норм в даній галузі. Зокрема, Інститут міжнародного права на своїй сесії в Кембріджі в 1983 році прийняв резолюцію щодо колізійних норм в області недобросовісної конкуренції.

Відповідно до загального правила, яке міститься в ст. 2 проекту, у випадку, якщо шкода завдана діловій активності конкурента в певному секторі ринку в результаті дій, шкідливі наслідки яких можна було б розумно припустити, для визначення прав та обов'язків сторін застосовується право держави, в якому знаходиться цей сектор ринку, якщо шкідливі дії здійснювалися на території цієї або іншої країни. Ця норма передбачає пріоритет права місця настання шкоди по відношенню до права місця здійснення шкідливої дії. Місце здійснення шкоди визначається достотно чітко — це місце знаходження ринку, де завдається шкода діловій активності конкурента. При цьому не має значення, чи співпадає місце знаходження цього ринку з місцем основного місцеперебування потерпілої сторони. При цьому велике значення надається фактору передбачуваності наступу шкідливих наслідків на ринку тієї чи іншої держави. В міжнародному приватному праві деяких держав фактор «передбачуваності» наступу шкідливого результату на ринку тієї чи іншої країни безумовно вигідний для потенційного делінквента. Якщо шкода заподіюється діловій активності конкурента в секторах ринку різних держав, застосовується внутрішнє право кожної країни, в сфері ринку якого заподіяна шкода. Вбачається, що прийняття даної норми в якості загального правила з врахуванням конкретизуючих його норм є розумним, не дивлячись на незручності застосування законів декількох держав до правовідносин сторін.

Це стосується ситуації, коли право, вибір якого відбувається згідно з загальними нормами, не має ніякого зв'язку зі сторонами, дією та заподіяння шкоди. В цьому випадку, на нашу думку, повино застосовуватися право держави, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами. В коментарях спеціалістів до цієї норми вказується, що воно може застосовуватися в тому випадку, якщо шкода була нанесена в великій кількості держав, що відповідно до даної норми повино привести до застосування права всіх цих держав до правовідносин сторін. В цьому випадку правом, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, може бути визнано право держави, на ринку якої шкідливі дії зробили найбільш серйозний безпосередній вплив. В тому випадку, якщо такий

ринок визначити неможливо, може застосовуватися право держави, де розташоване основне місце позивача (Кузнецова Н. В. Международное частное право: Учебно-методическое пособие. — Ярославль, 2013. — С. 114). Право, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами сторін, застосовується також у всіх інших випадках недобросовісної конкуренції, ускладнених іноземним елементом.

Можна дійти висновку, що проекти з уніфікації колізійних норм щодо випадків недобросовісної конкуренції, ускладнених іноземним елементом, розглянуті в резолюції Міжнародної ліги проти недобросовісної конкуренції, яка була прийнята в 1967 році. Відповідно до норм резолюції застосовують належить право держави, на території якого було здійснено шкідливі дії. При цьому в якості такої держави виступає держава, на ринку якого відбулося «зіткнення інтересів» між конкурентами.

Потрібно відмітити, що в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права виконано великий об'єм роботи, яка направлена на вироблення конвенції про право, яке застосовується до правовідносин, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією, але проект та прийняття такої конвенції поки що відкладено.

ПЛОТНИКОВ О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАННЯ УКРАЇНОЮ ПОЗОВУ ДО МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЩОДО ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ЮРИСДИКЦІЇ

Відносини України та Російської Федерації (далі: «РФ») суттєво загострилися в лютому 2014 року та характеризуються наявністю цілого ряду складних міжнародних спорів. Високою є вірогідність розгляду спірних питань в міжнародних судових органах, зокрема, в Міжнародному суді Організації Об'єднаних Націй (далі: «МС ООН»). Зокрема, в.о. обов'язків міністра зовнішніх справ України А. Б. Дешица заявив, що Україна готує позов до МС ООН щодо дій РФ (Україна подаст иск в Международный суд ООН против России — Дешица[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/1217643-ukraina_podast_isk_v_mezhdunarodnyy_sud_oon_protiv_rossii_deshchitsa.htm).

Першочерговим питанням, яке має бути розв'язане українською стороною при підготовці позову, є проблема юрисдикції МС ООН щодо

спору між Україною та РФ. Попередня практика, зокрема, розгляд Судом спору між Грузією та РФ демонструє, що аргумент про відсутність юрисдикції Суду для розгляду справи є «першою лінією оборони» представників РФ при розгляді спору в МС ООН.

Можна виділити чотири основні аргументи, які можуть бути застосовані російською стороною: 1. Відсутність в українського уряду права подавати позов через нелегітимність цього уряду; 2. Невизнання РФ юрисдикції МС ООН по окремих договорах шляхом застережень, що були зроблені під час підписання договору, або в подальшому до виникнення спору; 3. Можливість зробити застереження про невизнання юрисдикції МС ООН після виникнення спору між Україною та РФ, але до подання позову; 4. Невжиття встановлених договором способів судового врегулювання.

Аргумент про неможливість ведення справ з Україною на міждержавному рівні через відсутність в неї легітимного уряду неодноразово застосовувався РФ (див., наприклад: Медведев: новые власти Украины нелегитимны [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://grani.ru/Politics/Russia/Cabinet/m.225397.html>). Як відомо, статтею 36 Статуту Міжнародного суду ООН встановлено, що сторонами у спорах перед Судом можуть бути лише держави. Державу на міжнародному рівні представляє уряд, зокрема, особи, що володіють повноваженнями ех оффіціо (голова держави, голова уряду, міністр зовнішніх справ). У зв'язку з цим РФ може стверджувати, що, оскільки новий уряд України нелегітимний, в Україні відсутні особи, які мають право представляти країну ех оффіціо, а отже представництво перед МС ООН неможливе. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що міжнародне право, в цілому, нейтрально ставиться до можливості зміни урядів неконституційним шляхом. Відомі доктрини Естрада та Тобара передбачають певну процедуру «легітимізації» неконституційного уряду шляхом або визнання іншими державами, або власним населенням. Неприпустимим вважається лише підтримання нової влади насильницьким шляхом (див., наприклад: A/RES/63/301) та згортання демократичних процедур, за допомогою яких можливе затвердження нового уряду (Shaw M. N. *International Law*, 6th ed. p. 457). З урахуванням цього, будь-які дії щодо подання позову до МС ООН доцільно проводити лише після президентських виборів та формування нового уряду.

СРСР та РФ як правонаступник СРСР відомі широкою практикою застережень до міжнародних договорів, якими заперечувалася можливість розгляду спорів, що можуть виникати з даних договорів, МС ООН. Дана практика дозволяла уникати відповідних позовів. В світлі цього необхідно відзначити, існує тенденція до поступової відмови від практики застережень. Зокрема, Наказом Президії Верховної ради СРСР від 10.02.1989 № 10125-ХІ були зняті застереження щодо визнання обов'язкової юрисдикції МС ООН щодо Конвенції проти тортур,

Федеральним законом від 03.03.2007 № 28-ФЗ — щодо таких міжнародних договорів як Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників, Конвенція про боротьбу проти незаконних актів, спрямованих проти безпеки цивільної авіації. Відповідно, порушення даних договорів можуть бути підставою для звернення України до МС ООН, причому Суд матиме юрисдикцію у спорі.

Нажаль, можливість звернення до МС ООН не передбачається базовими договорами, що регулюють українсько-російські відносини. Так, Договір про дружбу, партнерство та співробітництво між Російською Федерацією та Україною від 1997 року взагалі не вказує на можливість судового розгляду суперечок, що впливають з нього. Відповідно, розгляд спору з цього договору МС ООН можливий лише в разі визнання його юрисдикції РФ. Однак, в будь-якому випадку, при поданні позову проти РФ необхідне ретельне дослідження документів, пов'язаних з підписанням та ратифікацією СРСР та РФ договорів, положення яких Україна вважає порушеними.

Існує також і можливість застережень РФ щодо відмови від юрисдикції МС ООН безпосередньо перед поданням Україною відповідного позову. Подібна ситуація мала місце у справі щодо військових та піввійськових дій США в Нікарагуа, в якій США за два тижні до подання Нікарагуа позову до МС ООН зробили застереження про невизнання його юрисдикції в спорах з центральноамериканськими державами. Однак, МС ООН даний аргумент США не визнав, вказавши на те, що визнаючи юрисдикцію суду в 1946 році США зробили застереження, що будь-яка відмова від цієї юрисдикції можлива лише за умови попереднього повідомлення за шість місяців. Отже, з зазначеної справи можна зробити висновок, що при підготовці позову України до РФ необхідно дослідити часові періоди відмови від юрисдикції, встановлені застереженнями РФ.

Серйозною завадою для визнання юрисдикції МС ООН може стати недотримання Україною встановлених відповідним договором процедур врегулювання спору. Саме невжиття відповідних заходів Грузією у відповідності до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду стало підставою для відмови МС ООН розглядати позов Грузії проти РФ. Необхідно відзначити, що більшість договорів в якості досудових процедур встановлюють консультування через дипломатичні канали. Отже, при визначенні договорів, що стануть підставою для позову України, необхідно повністю виконати встановлені цими договорами формальні процедури досудового врегулювання.

ХЕНДЕЛЬ Н. В.

Міжнародний гуманітарний університет,
старший викладач кафедри загальногуманітарних дисциплін

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я В ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Право на здоров'я включає як право на психічне, так і на фізичне здоров'я, відповідно до положень Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я та ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Існує низка особливостей при реалізації права на психічне здоров'я при тривалому лікуванні у спеціалізованих установах. Зміцнення психічного здоров'я, профілактика психічних порушень, лікування і реабілітація осіб з проблемами психічного здоров'я і догляд за ними є пріоритетними завданнями для ВООЗ і її держав-членів, Європейського союзу (ЄС) і Ради Європи.

В Європейській декларації з охорони психічного здоров'я 2005 р. установа заборона дискримінації і соціальної ізоляції осіб, страждаючих на психічні відхилення. Також закріплюється право осіб із психічними проблемами й інвалідністю мати можливість для повноцінної і рівноправної участі в житті суспільства; право на ефективний доступ і надання лікувально-діагностичної допомоги особам із проблемами психічного здоров'я. Особи з проблемами психічного здоров'я мають можливість вибору і залучення в процес власного лікування, проведеного з урахуванням їхніх потреб і культури.

Утримання в місцях позбавлення волі хворої людини може ввійти в суперечність зі статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ) (заборона нелюдського і принижуючого гідність поводження). Стаття 3 вимагає від держав забезпечити кожній особі, позбавленої свободи, умови утримання, що відповідають принципу поваги людської гідності, незалежно від її фізичного чи психічного стану. Дана теза знайшла відображення в практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), а саме у справах «Б. проти Німеччини», «Ертц проти Бельгії», «Пірс проти Греції», «Фіоіп проти Румунії», «Романов проти Росії».

Реалізація права на здоров'я однією з більш незахищеної групи людей, якими є психічнохворими, повинно базуватися на об'єктивній медичній експертизі. Реалізація права на здоров'я психічнохворих потребує ефективного судового механізму, але в ряді випадків на національному рівні захист прав таких осіб не реалізується. Реалізація права на здоров'я психічнохворих можлива завдяки існуючому механізму захисту права на фізичну та моральну недоторканність особи у відповідності до змісту ст. 8 «приватне життя», права на свободу та особисту

недоторканність — ст. 5 ЄКПЛ 1950 р., що знайшло відображення в практиці ЄСПЛ.

Як зазначається у рішенні по справі Бенсаїд проти Сполученого Королівства, що збереження психічної стабільності є неодмінною умовою ефективного здійснення права на повагу до приватного життя (Case of Bensaid v. the United Kingdom (Application no. 44599/98). — Judgment. — Strasbourg, 6 February 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{«dmdocnumber»: \[«697083»\], «itemid»: \[«001–59206»\]}\)](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{«dmdocnumber»: [«697083»], «itemid»: [«001–59206»]}))). Збереження інформації, що відноситься до недобровільного утримання особи в психіатричній лікарні, після його виписки з неї, може розглядатися як втручання в сферу права на повагу до приватного життя (Н. Юліен проти Франції).

Примусове утримання особи/психічно хворої особи повинно цілком відповідати вимогам національного права. Повинний існувати взаємозв'язок між використовуваною підставою для допустимого обмеження свободи і місцем, а також умовами обмеження волі. «В принципі, «затримання» особи як пацієнта з психічним розладом буде «законним» тільки якщо воно здійснюється в лікарні, клініці чи іншому відповідному закладі» (пар. 46 Аертц проти Бельгії). Також повинен бути певний взаємозв'язок між підставою для допустимого позбавлення волі, на яку посилається влада, і місцем та умовами утримання (Бренд проти Нідерландів).

Одним із прикладів реалізації права на здоров'я в контексті положень п.п. «е» п. 1 ст. 5 Конвенції, що стосується позбавлення волі психічнохворих ми можемо розглянути постанову по справі Вінтерверп проти Нідерландів від 24 жовтня 1979 р., в якій Суд звернув увагу на три мінімальних вимоги, що зумовлюють наявність законності позбавлення волі психічнохворої особи за змістом п.п. «е» п. 1 ст. 5: за винятком надзвичайних обставин, зацікавлена особа повинна реально страждати психічними захворюванням, тобто реальні психічні розлади повинні бути встановлені компетентними властями на основі об'єктивної медичної експертизи; психічні розлади повинні досягати такого рівня, які виправдовують позбавлення волі; дійсність позбавлення волі залежить від наявності такого захворювання, особа може бути позбавлена волі до тих пір, поки є захворювання, що встановлено відповідним висновком (Винтерверп против Нидерландов (Winterwerp v. the Netherlands): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 октября 1979 года (жалоба № 6301/73) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/vinterverp-protiv-niderlandov-postanovlenie-evropejskogo-sud>).

У справі Горшков проти України позивач скаржився на незаконність його поміщення у психіатричний заклад та на те, що він не мав ефективних засобів захисту від обов'язкового утримання у психіатричному

закладі, зокрема, що він був звільнений майже через два роки після того, як стан його здоров'я поліпшився. ЄСПЛ визнав порушення п. 4 ст. 5 Конвенції з таких причин. Особа, яка піддана обов'язковому медичному лікуванню, повинна мати доступ до суду та можливість бути вислуханою особисто або через будь-яку форму представництва. Доступ психічно хворого до суду не повинен залежати лише від керівництва медичного закладу (Справа «Горшков проти України» (Заява № 67531/01). Рішення від 8 листопада 2005 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2750.html).

Таким чином, ЄСПЛ кваліфікує відсутність ефективних судових засобів захисту психічнохворих і відсутність належної об'єктивної медичної експертизи, яка встановлює стан особи як психічнохворою як порушення права на свободу та особисту недоторканність.

ГРУШКО М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ДО ВЕСТФАЛЬСЬКОГО МИРУ

Історія війни розвивалась разом з цивілізацією. В первісних суспільствах правила були подібні на «примітивне право», особливістю якого було те, що моральні, релігійні і мілітарні відносини були переплетені, що відобразилося у концепції «мононорм» первісного суспільства. На етапі сегментарних племен можна виявити «паростки» майбутніх правових і державних компонентів (Буткевич О. В. Міжнародне право Стародавнього Світу. 2004, с. 31). На цьому етапі регулювання війн відбувалося на основі релігійних правил, звичаю, моралі, магії. Релігія зокрема сприяла і виникненню традицій, обрядів, що були прообразом правових норм. На цій підставі широке поширення у древніх народів отримало жертвоприношення полонених богам. Древні розглядали війну як боже веління, чим й виправдовувались всі її наслідки. Мононорми є першими спробами регламентації поведінки воюючих сторін. Характерною рисою міжплемінних стосунків була їх персоналіфікація. Вони будувалися і оформлялися як стосунки між вождями, хоча реально йшлося про міжплемінні зв'язки. Усі сусідні племена визнавалися ворогами і не могли розраховувати на гуманне відношення до них. В цей період діяв принцип фізичної сили як керівна основа всіх міжплемінних відносин.

З розвитком виробничих стосунків змінювалося і відношення до полонених. Вони придбали певну економічну цінність. Полонені вважались рабами солдат або воєначальників, які їх захопили (Казанській П. Учебник Международного права: публичного и гражданского. 1904, с. 441). Їм зберігалось життя й при цьому їх активно експлуатували. В період стародавньої епохи через саму сутність воєн тієї епохи, правові норми не містили норм щодо захисту особистих і майнових прав воюючих. Їх майно переходило у власність переможців. Той хто не був полоненим, міг бути або убитим або змушеним сплачувати відповідну контрибуцію. В війнах цієї епохи життя військовополонених на завойованих територіях повністю залежало від свавілля переможців. У той час не проводили жодних відмінностей між тими, хто воює та мирним населенням. По мірі того як раби стали самостійною цінністю, заради якої їх й захоплювали, полонені стали особливо цінною власністю.

Однак існували певні регіональні відмінності правил війн, які визначались соціально-економічними, культурними та релігійними традиціями та проявами гуманності. В давньоіндійських Законах Ману, як в багатьох інших релігійних, юридичних та політичних текстах Індії, таких як Дхарма-шастрі, Рамаяни, Махабхарати, містились заборона вбивати обеззброєного полоненого, який просить зберегти йому життя, поранених; переможець зобов'язувався бути стриманим у вимогах до переможеного (Горовцев А. М. Законы войны (война и право). 1915, с. 62). Договори ближньогосхідного регіону передбачають досить гуманне відношення до полонених: «якщо полонений з моєї країни в твою...він є вільним. Якщо це полонений, який звільнений, ти не схопиш його і не видаш його мені» (договір правителя Алалаха Нікмеппи і правителя Туніпа Ір-Іма). Одне з важливих правил — не переслідувати переможеного ворога, не вбивати тих, хто здався в полон (Международные отношения и дипломатия на Древнем Востоке. 1987, с. 3)

Звертаючись до римських джерел, то Закони XII таблиць проголошують, що «по відношенню до ворога допустимо все» (Борисова Н. Е., Хорошилов А. Н. История источников римского права. 1999, с. 11). Греками війна не розглядалася як нормальний стан міждержавних відносин. Вона завжди сприймалася як жорстоке явище. За звичаєм, що існував у Давній Греції, військовополонені не грецького походження могли бути перетворені на рабів, а військовополонені-греки відпускались («позаяк жоден грек не може бути проданий у рабство») (*Fontes Historiae Juris Gentium: Sources Relating to the History of the Law of Nations*. 1995, p.134)

В середньовіччі спостерігається деякий прогрес в розвитку гуманітарних ідей, що стосуються пом'якшення жорстокості війни щодо військовополонених, які виходили з теологічних поглядів (християнства та ісламу) і рицарства. Склалися неписані домовленості між воюючими сторонами. Головним надбанням цього періоду стало започаткування

морально-релігійних кодексів професійного вояка — лицарських правил ведення війни. Виконання кодексу лицаря забезпечувалось мораллю та вірою, а дієвість цих настанов як момент ефективності залежав лише від волі, культури вояків. Лицар мав дотримуватись слова, яке дав переможцеві. Але ці правила мали обмежене коло застосування, не поширювалися на осіб «неблагородного» походження, вони використовувалися лицарями лише по відношенню один до одного. Система перетворення полонених на рабів в античності поступово замінюється системою викупу полонених та встановлення обмінної системи, що говорить про їх матеріальну цінність, яка є економічно вигідною для воюючих сторін та примушує замислитись про збереження життя полоненим з метою особистого інтересу. Рабство полонених було замінено обмеженням їх волі до закінчення війни, проте випадки убивства зустрічались і в цей період. Деякі рицарі страчували полонених, які не могли заплатити викуп.

Саме ідеї християнської моралі та лицарства вплинули на перші міжнародні угоди, які привели до виникнення системи картелів. Період середньовіччя варто розглядати як перехідну фазу від моральних правил до правових норм.

Із закінченням міжусобних воєн та посиленням державності в XVI-XVII ст.ст. гуманізація війни приймає більш загальний характер, змінюється відношення до характеру війни, що не могло не відобразитись на розвитку воєнного полону. Виходячи з основного положення, що «війну ведуть держави, а не приватні особи», і, що взятий в полон та обеззброєний неприятель не становить більше об'єктом для війни, вчення про воєнний полон змінилося, військовополонений припинив бути законним об'єктом насилля.

Завершенням Тридцятилітньої війни стало підписання Вестфальського миру 1648 р., який і започаткував новий правопорядок в Європі, заснований на концепції загального зобов'язання репатріації полонених, який в подальшому став головним принципом в міжнародній практиці поводження з військовополоненими.

КОЛЕСНИК В. Ю.

Відокремлений структурний підрозділ «Чернівецький факультет»
Національного університету «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри теорії та історії держави і права

ВІДКРИТИЙ МЕТОД КООРДИНАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СФЕРІ ОСВІТИ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Складний, а подеколи і неоднозначний процес європейської інтеграції зумовлює застосування досить широкого спектру методів (способів) втілення в життя інтеграційних ідей в європейських країнах. Побудова Європейського Союзу (далі — ЄС) шляхом використання «методу спільноти» спиралась на механізми вироблення законодавства на європейському рівні, імплементації законодавчих актів до внутрішнього права держав-членів, можливості застосування санкцій та звернення до Суду ЄС, що залишало мало простору для внутрішніх законодавчих ініціатив. У зв'язку із цим, одним із нових протилежних форм колективної діяльності, що здійснюється на основі інструментів, розроблених в традиціях «м'якого права», виключає переміщення компетенції та повноважень на європейський рівень, застосування санкцій та покарань, внесення змін у національне законодавство став відкритий метод координації (*open method of coordination*). Відкритий метод координації (далі — ВМК) позиціонує себе в першу чергу, як політичний інструмент впливу на ті сфери, де повноваження ЄС є обмеженими (входять до координаційної або доповнюючої компетенції) такі, як зайнятість, соціальний захист, соціальна інтеграція, освіта, молодь та професійне навчання, у поєднанні із елементами правового впливу, що передбачає прийняття актів, які є обов'язковими для держав-членів, у тій чи іншій мірі, але які ніколи не приймають форму директив, регламентів чи рішень.

Принцип ВМК вперше було сформульовано в 2000 р. на засіданні Європейської Ради в Лісабоні як спосіб забезпечення «поширення найкращих практик і досягнення найбільшого зближення з метою реалізації основних задач ЄС». Європейська Рада є керівним і координуючим органом, що забезпечує спільну узгодженість дій (*Presidency Conclusions. Council of the EU: Lisbon European Council. 2000. — 23–24 March 2000. — P. 35–36*).

У відповідності з ВМК уряди країн ЄС навчаються один у одного, обмінюючись інформацією та порівнюючи ініціативи. Це дозволяє їм впроваджувати найкращі практики та координувати свою національну політику із загальноєвропейською. У зв'язку із цим метод включає чотири основні компоненти: 1) визначення загального напрямку (генеральної лінії) для Союзу у сполученні зі спеціальним графіком реалізації

цілей; 2) узгодження критеріїв та показників оцінки найкращих практик реалізації політики (методи статистики, індикатори, результатів моніторингу та оцінки) 3) трансформація загальних європейських цілей у національну та регіональну політику з визначенням специфічних цілей і заходів; 4) періодичний моніторинг, оцінка й взаємооцінка, організовані як взаємонавчальний процес (Оржель О. Інструменти європейського врядування: відкритий метод координації/ О. Оржель// Вісник Національної академії державного управління — 2011. — № 1. — С. 104).

У 2001 році відкритий метод координації було введено у сферу освіти ЄС. Одночасно було визначено загальні цілі для європейської системи освіти та представлена робоча програма по реалізації означених цілей шляхом використання ВМК, яка в подальшому отримала назву «Освіта та професійна підготовка 2010» (Education and Training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010. The work programme on the future objectives of education and training systems [Electronicresource]. — Accessmode: http://www.ihep.org/assets/files/gcfpfiles/diverse _ systems _ shared _ goals.pdf.) У відповідності із ст.ст 149–150 Договору ЄС (на той момент діючого Маастрихтського Договору) уся відповідальність за зміст тареалізацію освітньої політики лежить на самих державах (Treaty on European Union// Official Journal of the European Union. — 1992. — 29 July. — С. 191). У зв'язку із цим в даному секторі ВМК виступав механізмом здійснення освітньої політики ЄС.

Так, відповідно до вищевказаної програми держави-члени повинні були досягнути наступних показників: зменшити кількість молоді, яка зарано полишає навчання, не отримавши середньої освіти, до 10 %; домогтися, щоб відсоток 25–24-річних громадян ЄС із закінченою середньою освітою становив не менше 85 %; довести частку тих, хто навчається упродовж життя, до 12,5 % від усього дорослого працюючого населення (вікова група 26–64 роки) і у жодній країні — не менше 10 % (Education and Training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010. The work programme on the future objectives of education and training systems [Electronicresource]. — Accessmode: http://www.ihep.org/assets/files/gcfpfiles/ diverse _ systems _ shared _ goals.pdf.)

Практичною імплементацією проголошеного плану дій став документ Європейської Комісії «Доповідь про конкретні майбутні завдання для освіти та професійної підготовки у Європі» 2001 р., який містить пропозиції щодо спільних дій країн-членів у сфері освіти до 2010 р. Стратегія включає три кардинальні цілі: підвищення якості та ефективності систем освіти та підготовки в країнах ЄС; спрощення доступу до усіх форм освіти протягом життя; посилення відкритості систем освіти та підготовки усьому світу (Report from the Commission «The concrete future objectives of education and training systems» [Electronicresource]/ COM(2001) 59 final, 31 January 2001. — Accessmode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri= COM:2001: 0059:FIN:EN:PDF>).

Для реалізації зазначених цілей у 2002 році на зібранні міністрів освіти було затверджено План розвитку європейської освіти, який передбачав поліпшення якості та ефективності системи освіти, конструктивні шляхи реалізації вище зазначених проголошених цілей та індикатори для відслідковування успішності процесу (Краєвська О. Освітня політика Європейського Союзу: становлення та механізми реалізації/ О. Краєвська// Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. — 2011. — Випуск 28. — С. 58). Для повного моніторингу за виконанням означених цілей ВМК створив умови для регулярних зустрічей та обміну інформацією між державами-членами та Європейською Комісією. Регулярна звітність та оцінка діяльності формує «фонд найкращих практик», що дає можливість національним акторам поновлювати свої знання. Окрім того, для ефективного виконання стратегічних цілей у сфері освіти ВМК вимагає активного співробітництва найвищого керівництва держави із соціальними партнерами, громадянським суспільством, представниками європейський освітніх установ та міжнародними організаціями (Рада Європи, ОБСЄ). Таким чином, при впровадженні даного методу однією із значних переваг є можливість навчання та отримання знань більш високим рівням від нижчого, а також учасникам процесу безпосередньо один від одного. Регулярна звітність зі сторін національного та субнаціонального рівнів, зустрічі, обмін досвідом в рамках тематичних та експертних груп (формуються із представників держав-членів на рівні міністерств, урядових агентств, вчених, представників академічної сфери, професійних структур), поширення отриманих знань сприяє навчанню по напрямку «знизу-вгору» та горизонтально.

Після завершення стратегії «Освіта та професійна підготовка 2010» у своїх дослідженнях Центр європейських реформ висловлює певне незадоволення результатами десятирічних освітніх ініціатив. Спостерігачі відзначають, що практично «жодна з цілей, які поставив перед собою ЄС у 2000 році, не була досягнута», однак серед позитивних моментів втілення стратегії можна виділити посилення конвергенції процесів реформування й управління освітою у країнах Союзу та досягнення кількох державами-членами намічених цілей — тобто підтверджено ефективність впровадження відкритого методу координації. У зв'язку із цим було прийнято рішення про продовження стратегічних реформ у сфері освіти ще на 10 років, що було підтверджено новим планом дій «Європа 2020. Освіта» (HarrydeBoer, PaulBennEworth, DonWesterheijden, JonFile. *Engaging in the Modernisation Agenda for European Higher Education*. ESMU. — 2012. — P. 10).

Отже, відкритий метод координації — це новий інструмент впливу, який з однієї сторони, використовується державами-членами ЄС для того, щоб зробити національну політику у певних сферах, зокрема і освіти, більш незалежною від загальноєвропейської, з другої сторони,

ЄС, в особі власних інститутів, використовує його як один із способів впливу на національну політику країн-учасниць ЄС, шляхом визначення загального напрямку розвитку тих сфер, де компетенцією володіють держави-члени.

ЛУЦЕНКО О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО
СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ МІЖНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ
ПО КОЛИШНІЙ ЮГОСЛАВІЇ**

Справедливість є стрижнем юриспруденції, адже завдяки дотриманню усіх складових цього поняття вершиться правосуддя. Право на справедливий судовий розгляд — це право кожного на безсторонній та незалежний суд, створений відповідно до закону, публічний розгляд справи, з забезпеченням права на захист та презумпцію невинуватості.

Міжнародний трибунал по колишній Югославії (далі — Трибунал, МТКЮ) був створений рішенням Ради Безпеки ООН у 1993 році для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та відновлення справедливості відносно жертв військових злочинів та злочинів проти людяності (Статут Трибуналу, ст. 1). Як вченими, так і юристами-практиками висловлюються критичні погляди щодо легітимності Трибуналу, так і щодо відповідності його діяльності принципам справедливого судового розгляду. Існує позиція, що МТКЮ було засновано з перевищенням Радою безпеки ООН своїх повноважень, оскільки за Статутом ООН вона має право на формування лише допоміжних органів (комісій, комітетів). Прибічники легітимності Трибуналу апелюють, зокрема до концепції «властивих» повноважень (*implied powers*). Крім того, Апеляційна камера у рішенні *Prosecutor v. Tadić* у захист трибуналу послалася на статтю 41 Глави VII Статуту ООН, а саме: «Рада Безпеки уповноважується вирішувати, які заходи, пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватися для здійснення її рішень...» (Статут ООН).

Статут МТКЮ, на думку першого Президента трибуналу А. Кассезе, включає в себе усі основні гарантії справедливого судового розгляду, а також розширені права підсудного на досудовій стадії судочинства (§ 3 Статуту МТКЮ). Принцип справедливого судового розгляду — один з основних принципів судочинства, який включає в себе як загальновизнані права людини, так і принцип розгляду справи з дотриманням норм

процесуального і матеріального права, отримав закріплення в численних правових актах, що регламентують діяльність МТКЮ. Зокрема, діяльність МТКЮ заснована на Статуті, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та на Правилах процедури і доказування, в яких конкретизується принцип належної правової процедури (*due process*) та детально формулюються принципи справедливого судового розгляду. Однак, порушення принципу справедливості знайшло своє відображення у численних провадженнях (процесах) Трибуналу. Статут МТКЮ до цього принципу відносить право обвинуваченого на безоплатного захисника (п. d ст. 21); право на проведення ефективного перехресного допиту свідків захисту (рішення Судової камери МТКЮ 1998 року); принцип визначеності, який полягає у повідомленні обвинуваченого у терміновому порядку та детально на мові, яку він розуміє, про характер та основу обвинувачення, що пред'являється йому до початку судового процесу (Н. Г. Михайлов. МВТБЮ: компетенция, источники права, основные принципы деятельности. 2006, с. 226); право на отримання мотивованого судового рішення (рішення Апеляційної камери по апеляції Анто Фурунджія); принцип рівності сторін. Тож «розуміння» принципу справедливого судового розгляду судьями Трибуналу являється вірним.

Принцип незалежності та безсторонності суду. Складовими цього принципу є сам суд, який повинен бути незалежним, та судді — незалежні та неупереджені. Витрати МТКЮ повинні були здійснюватися за рахунок бюджету Ради Безпеки ООН, проте ГА ООН своєю резолюцією сформувала окремий фонд (який формується державами) для утримання трибуналу. Основними державами-донорами виступили держави-члени НАТО, які по суті були однією з сторін в збройних конфліктах на території колишньої Югославії, що вказує на пряму (фінансову) залежність Трибуналу від «допомоги» держав-членів НАТО (О. Н. Четверикова. Гаагский трибунал в системе глобальной частной власти ТНК. 2012, с. 31), що дозволяє висловити обгрунтовані сумніви в його незалежності та неупередженості суддів Трибуналу.

Принцип забезпечення обвинуваченому права на захист. Пункт d статті 21 Статуту Трибуналу встановлює право особи вести захист самостійно або через обраного ним захисника (Статут МТКЮ). Існує багато прикладів, коли МТКЮ не у повній мірі забезпечував право обвинуваченого на захист. Так, у справі *Prosecutor v. Slobodan Milosevic* протягом усього процесу порушувалось право на самостійний захист, Трибунал «шантажував» обвинувачуваного призначенням адвоката (А. Б. Мезьев. Основные правовые проблемы создания и деятельности Международного трибунала по бывшей Югославии. 2012, с.79), що вдалося у 2004 році. У справі *Prosecutor v. Rodovan Karadzic* МТКЮ порушив декілька прав обвинуваченого, а саме: право на переклад судових

документів на мову обвинуваченого (сербська) та право на захист, визнав Р. Караджича таким, «що знає англійську мову достатньо для цілей Правил процедури МТКЮ» (А. Б. Мезяев. Основные правовые проблемы создания и деятельности Международного трибунала по бывшей Югославии. 2012, с.79).

Викладене дозволяє зробити висновок, що дотримання принципу верховенства права вимагає не лише вибору легітимного порядку створення міжнародного судового органу (тим більше у сфері кримінальної юстиції), але й забезпечення справедливого судового розгляду, який як принцип міжнародного права було визначено в Принципі V прийнятих Комісією міжнародного права ООН «Принципів міжнародного права, визнаних Статутом Нюрнберзького трибунала та закріплених у вирозі цього Трибунала». Критика з приводу незабезпечення МТКЮ справедливого судового розгляду свідчить, насамперед, про відсутність принципу справедливого судового розгляду як міжнародно-правового стандарту функціонування органів міжнародної кримінальної юстиції та усталеної кримінальної процесуальної форми міжнародних кримінальних судів та трибуналів, фрагментаційні процеси у цій частині міжнародного права, що в цілому обумовлено фактом знаходження міжнародного кримінального процесуального права на етапі свого становлення. Вирішення цієї проблеми — в кодифікації принципів міжнародного кримінального процесуального права, зокрема, принципу справедливого судового розгляду.

ГАЙДЕЙ К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права і міжнародних відносин

УНІВЕРСАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ: АРГУМЕНТИ ЗА І ПРОТИ

«...Розв'язування агресивної війни є не просто злочином міжнародного характеру — воно є найтяжчим міжнародним злочином [...] містить у собі в сконцентрованому вигляді зло, присутнє в кожному з решти», — проголосив Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал у 1946 р. Міжнародна спільнота закріпила і кодифікувала заборону ініціювання агресивної війни у ст. 2 §4 Статуту ООН, передбачивши два винятки з цього правила — невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону (ст. 51 Статуту ООН) і заходи колективної безпеки, санкціоновані Радою Безпеки ООН (Глава VII Статуту ООН). Визначення агресії було прийнято на основі консенсусу і затверджено

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. Наступним кроком стало включення на дипломатичній конференції у Римі в 1988 р. злочину агресії у Статут Міжнародного кримінального суду, що було досягнуто завдяки зусиллям трьох прокурорів Нюрнберзького процесу — Уїтні Харріса, Генрі Кінга і Бена Ференца. Однак, високі договірні сторони дійшли згоди лише стосовно того, що Міжнародний кримінальний суд здійснюватиме юрисдикцію щодо злочину агресії після того, як буде прийнято згідно ст. 121 і ст. 123 Статуту положення про визначення цього злочину і викладення умов, за яких Суд здійснює юрисдикцію щодо цього злочину, відповідно до ст. 5 §2 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Невдовзі після набуття чинності Статутом 1 липня 2002 р. державами-учасницями було створено Спеціальну робочу групу щодо злочину агресії, яка працювала протягом 2003–2009 рр. і доробок якої зрештою уможливив проведення Конференції з перегляду Римського Статуту у Кампалі з 31 травня по 11 червня 2010 р. Згідно поправок до Римського Статуту, прийнятих у Кампалі, які набудуть чинності не раніше 1 січня 2017 р., Міжнародний кримінальний суд матиме юрисдикцію щодо злочину агресії, вчиненого практично у будь-якій державі, на підставі рішення Ради Безпеки ООН, або у разі її бездіяльності протягом 6 місяців — за рішенням Палати досудового розгляду Суду, але при цьому юрисдикція Суду обмежується державами-учасницями Римського Статуту.

Більш того, враховуючи у сукупності обов'язок кожної держави здійснювати кримінальну юрисдикцію над особами, які несуть відповідальність за скоєння міжнародних злочинів, і принцип компліментарності, на якому засновано діяльність Суду, як зазначено у преамбулі і ст. 1 Статуту, держави у своїй більшості, приєднуючись до Римського Статуту, приймають відповідні закони або зміни до існуючого законодавства, які встановлюють універсальну юрисдикцію за скоєння міжнародних злочинів. Зважаючи на цю тенденцію, делегація США на Конференції у Кампалі висловила занепокоєння, що прийняті поправки призведуть до переслідування осіб, відповідальних за скоєння злочину агресії, національними судами на підставі принципу універсальності. У відповідь на Конференції була прийнята домовленість про те, що поправки стосовно злочину агресії не повинні тлумачитись як такі, що створюють право або обов'язок здійснювати національну юрисдикцію щодо акту агресії, вчиненого іншою державою. Така позиція США ґрунтується на відмові визнання існування норми міжнародного звичаєвого права щодо переслідування за скоєння злочинів агресії національними судами на підставі принципу універсальної юрисдикції. Дійсно, наразі існує протиріччя щодо застосовності універсальної юрисдикції за скоєння злочину агресії (Clark R. S., *Negotiating Provision sDefiningtheCrimeofAggression, itsElementsandtheConditionsforICCExerci*

seofJurisdictionOverIt. 2010, с. 1108). До того ж в проєкті «Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства» Комісії міжнародного права від 1996 р. юрисдикцію щодо злочину агресії було надано виключно запропонованому міжнародному кримінальному суду і безпосередньо самій державі-агресору для переслідування власних громадян (Jurdi N. N., The Domestic Prosecution of the Crime of Aggression After the International Criminal Court Review Conference: Possibilities and Alternatives. 2013, с. 6). Проте Нюрнберзький прецедент, який однак до сьогодні лишається єдиним у цьому сенсі, може доводити інше, що злочин агресії кристалізувався в злочин за звичаєвим міжнародним правом, стосовно переслідування якого держави наділені правом застосовувати універсальну юрисдикцію (Scharf M. P., Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression. 2012, с. 388).

Тим не менш, визнання такого правовстановлюючого характеру Нюрнберзького прецеденту не позбавляє практичне застосування принципу універсальної юрисдикції національними судами для переслідування осіб, відповідальних за скоєння злочину агресії, певних юридичних пасток. Перш за все, такі судові процеси є вкрай політично складними, що ускладнює забезпечення проведення справедливого судового розгляду, з одного боку, і перешкоджає відновленню міжнародного миру, з іншого боку (Scharf M. P., Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression. 2012, с. 381). Проте, зазначені складнощі притаманні не тільки переслідуванням національними судами на підставі універсальної юрисдикції злочину агресії, а й решти міжнародних злочинів, віднесених до компетенції Міжнародного кримінального суду (воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид). З метою подолання цих правових перепон доцільно запровадити наступні умови для застосування універсальної юрисдикції національними судами щодо злочину агресії: 1) наявність рішення Ради Безпеки ООН або Палати досудового розгляду Міжнародного кримінального суду про вчинення акту агресії; 2) відсутність можливості або волі держав, наділених територіальною і національною юрисдикцією, проводити судові переслідування — «субсидіарний» характер принципу універсальної юрисдикції (VanderWilt H., Universal Jurisdiction Under Attack. 2011, с. 1055); 3) ініціювання розгляду відповідної справи виключно генеральним прокурором або іншою вищою посадовою особою органів юстиції; 4) недопущення проведення судових процесів *in absentia* щодо злочину агресії (Scharf M. P., Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression. 2012, с. 386).

Таким чином, на сучасному етапі можна констатувати, що застосовність принципу універсальної юрисдикції для переслідування національними судами осіб, відповідальних за скоєння злочину агресії, тільки набуває свого розвитку і лише подальша практика держав з імплементації поправок до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятих в Кампалі, може довести або спростувати існування відповідної норми звичаєвого міжнародного права.

ПИСЬМЕННА В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права і міжнародних відносин

ЛЕВІАФАН АБО ФІКЦІЯ? ДЕРЖАВА У РОБОТАХ РАННІХ СОЦІОЛОГІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Перші соціологічні дослідження міжнародного права сягають початку ХХ століття, однак навіть у наш час соціологія не є стандартним підходом для аналізу природи міжнародного права. Вживання терміну «соціологія міжнародного права» неоднозначно сприймається науковцями: якщо сучасні дослідники (К. Кавагучі, О. Мережко та М. Хірш) використовують це поняття для позначення галузі соціології права, то більш консервативні співавтори Енциклопедії з міжнародного права Макса Планка обмежуються лише «соціологічним підходом». Як зауважено українським вченим О. Мережком, для соціології міжнародного права характерний «цікавий парадокс» (Мережко А. А. Соціологія міжнародного права: поняття, методологія, проблеми. 2012, с. 297); хотілося б додати, що «парадокс» по відношенню до соціології міжнародного права можна вживати і у множині.

Розуміння того, що соціологія міжнародного права сповнена суперечливих ідей, є важливим з огляду на необхідність ознайомлення з не схожими концепціями держави М. Губера та Ж. Сселя. Як зауважив польський дослідник П. Штомка, соціологія — це наука плюралізму підходів (Sztompka P. One Sociology or Many? http://www.uk.sagepub.com/upm-data/28470_Patel_Chapter_One.pdf); однак в даному випадку, йдеться не тільки про плюралізм, але і про залежність висновків вчених від зовнішньополітичного курсу держави, наявної ідеології та кореспондуючих до неї традицій викладання правових дисциплін. Адже цілком логічно видається та обставина, що випускник *summa cum laude* Берлінського університету Макс Губер сприймав міжнародну правосуб'єктність держави як факт. Його французький колега, Жорж Ссель, ідентифікував державу як суспільну спільноту, а справжніми суб'єктами міжнародного права вважав агентів-правителів, у меншій мірі — агентів-посадовців, а відтак будь-яку правосуб'єктність держави заперечував.

Для М. Губера, застосування соціологічного підходу до міжнародного права було доцільним через схожість функціонування суспільства людей та «суспільства держав». В опублікованій у 1910 році роботі «Підвалини соціології міжнародного права», М. Губер отожднює державу з Великою Силою, сповненим егоїстичних інтересів гобівським Левіафаном (Delbruck. Max Huber's Sociological Approach to International Law Revisited. 2007. с. 97). За М. Губером, цивілізована нація має егоїстичні інтереси та зумовлені ними цілі, а колективні інтереси

«Левіафанів» є ідеальним джерелом міжнародного права. Недарма у Рішенні по справі про Пальмовий острів, використовується таке визначення М. Губера— «міжнародне право, як право загалом, ставить ціллю забезпечення співіснування різних інтересів, які варті правового захисту» (Daniel-Erasmus Khan. *MaxHuberasArbitrator: ThePalmas (Miangas) CaseandOtherArbitrations*. 2007. с. 146).

Губерівська держава наділена духом нації — набором моральних цінностей, що зумовлює особливий характер, формує особистість та врешті трансформує націю (перед-політичну спільноту, з квазі-природним характером) у державу. «Похіть та жадібність» до війни, за термінологією М. Губера, є свідченням раннього етапу розвитку держави; подібно до живого організму, «загибель» держав є результатом неможливості пристосування до навколишнього середовища.

Тоді як М. Губер порівнював державу із живим організмом та обґрунтовував обов'язковість міжнародного права з позицій сили, Ж. Ссель, як представник солідаристського підходу в рамках соціології міжнародного права, вбачав у міжнародному праві перспективу до розмиття суверенітету держави, налагодженню міжнародної співпраці на засадах солідарності та створення глобального уряду, представники якого обирали б від професійних корпорацій (A. Cassese. *RemarksonScelle'sTheoryof«RolesSplitting» (dedoublementfonctionnel) inInternationalLaw*, 1990, с. 213.). Заперечення солідаристом суверенітету було і закономірністю, і даниною часу: на початку ХХ століття, як зазначив М. Коскенніемі, у французьких наукових колах точилися гострі дискусії щодо обґрунтованості використання концепції «юридичної особи» (M. Koskenniemi. *TheGentleCivilizerofNations: TheRiseandFallofInternationalLaw 1870—1960*, 2001, с. 266), тому не викликає подиву той факт, що професор Сорбонни Жорж Ссель державу сприймав як «юридичну фікцію», а міжнародну правосуб'єктність індивіда обґрунтовував теорією «подвійної функціональності». На думку Ж. Сселя, тільки індивід може приймати раціональні рішення. Отож, держава — це фікція, а істинні суб'єкти міжнародного права — індивідууми, які поділяються на правителів (вищих посадових або правлячих осіб держави, які в тій чи іншій мірі можуть приєднатися до вислову Людовіка XIV «Держава — це я!» — президент, прем'єр-міністр, монарх), посадовців (осіб, які безпосередньо впливають на творення міжнародного права, забезпечують міжнародно-правовий примус та сприяють вирішенню спорів, які виникають з нього) та інших осіб, які використовують міжнародне право для задоволення власних потреб. Сама назва теорії «подвійної функціональності» не випадкова, адже автор в ній вказує на те, що агент-правитель чи агент-посадовець може діяти або в інтересах національних, або в інтересах міжнародної спільноти.

Два вчених зі світовим ім'ям, один період творчості — і дві абсолютно різні «соціології міжнародного права», що ілюструють ідейне

протистояння між представниками потенційної держави-агресора з її непорушним суверенітетом задля відгородження від тиску світового співтовариства, та представниками ймовірної держави-жертви, для якої використання міжнародного права задля розмивання концепції суверенітету гарантує відносну безпеку. Видається логічним, що моделі держави М. Губера та Ж. Сеселя і у наш час можуть бути використані для аналізу міжнародного права, а роботи перелічених вчених являють собою унікальні, неординарні та яскраві дослідження соціальної природи міжнародного права, вартими їх наступного вивчення.

ЧИПКО М. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры международного права и международных отношений

УЧАСТИЕ УКРАИНЫ В ЕВРОПЕЙСКОМ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СООБЩЕСТВЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Украина всегда была ориентирована на установление длительного сотрудничества с Европой в энергетической сфере. В последние годы это сотрудничество стало еще более тесным и продуктивным. Украина принимает участие во многих европейских энергетических программах и является участником основных договоров, регулирующих данную сферу.

Первым шагом к установлению такого сотрудничества стало подписание Энергетической хартии 1991 года (The Energy Charter Treaty and related documents. A legal framework for international energy cooperation — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.encharter.org>). С этого момента было принято множество нормативно-правовых актов, которые способствовали реформированию энергетического комплекса Украины и предоставили нашему государству возможность присоединиться к европейской правовой системе рыночного регулирования энергетики, что усилило заинтересованность во взаимовыгодном использовании украинского энергетического потенциала. Результатом этой деятельности и свидетельством максимального сближения между Украиной и Европой стало вступление Украины в Энергетическое сообщество в 2011 году.

Энергетическое Сообщество — это объединение между Европейским Союзом и Восточно-европейскими странами. Афинский договор об учреждении сообщества выступает в качестве обязывающего для сторон соглашения об учреждении интегрированного рынка нефти, природного газа и электроэнергии (а в дальнейшем возможно и других

энергетических продуктов и носителей, например, возобновляемых источников энергии) на основе «общих интересов и солидарности».

Предметом регулирования Энергетического сообщества является создание единого механизма трансграничной передачи и (или) транспортировки энергопродуктов и материалов.

Энергетическое сообщество должно обеспечивать социальные обязательства, содержащиеся в соответствующей нормативно-правовой базе по энергетике ЕС, стимулировать политику эффективного управления спросом и свободную конкуренцию, реформирование секторов энергопродуктов, повышение уровня оплаты энергии и доступность цен для потребителей. В полномочия сообщества входит принятие мер по совместимости схем функционирования рынков энергопродуктов и материалов, взаимного признания лицензий, свободного учреждения компаний, работающих в энергетическом секторе, по стимулированию развития возобновляемых источников энергии и энергоэффективности, принятие мер в случае внезапного кризиса на рынках энергопродуктов и материалов. Энергетическое сообщество может принимать меры по регулированию импорта и экспорта в отношении третьих стран с точки зрения обеспечения эквивалентного доступа к рынкам третьих стран, в том, что касается основных экологических норм или гарантий безопасного функционирования внутреннего энергетического рынка сообщества.

Присоединение Украины к Энергетическому Сообществу создало потенциал для проведения в стране комплексных рыночных реформ в энергетике, направленных на ее интеграцию в европейское энергетическое пространство. К сожалению, Украина не использует эти возможности должным образом, а предпринимаемые меры часто отвечают европейским рыночным принципам лишь по форме, а не по сути. Об этом, в частности, свидетельствует анализ выполнения обязательств Украины по имплементации европейского законодательства, определенных в Протоколе «О присоединении Украины к Договору об учреждении Энергетического Сообщества». Также Украина до сих пор не смогла адаптировать свое энергетическое производство к требуемым техническим стандартам.

Несмотря на это, существует и положительные результаты участия Украины в Энергетическом сообществе:

- создана необходимая правовая база для стимулирования развития альтернативной энергетики;
- наблюдается тенденция сближения украинского и европейского энергетических рынков;
- рассматриваются перспективы сохранения за Украиной статуса «транзитного» государства;
- создана система мониторинга за реализацией европейской нормативно-правовой базы;

– утверждение нормативов допустимых выбросов загрязняющих веществ из энергетических установок.

Помимо этого, Украина является страной-кандидатом на вступление в члены Договора к Энергетической Хартии (далее — ДЭС). Вступление в ДЭС — это необходимый шаг для адаптации внутреннего законодательства Украины к положениям энергетического законодательства ЕС и важный промежуточный шаг на пути вступления Украины в ЕС. Однако, для того, чтобы Украина успела в установленные сроки до 1 января 2018 года провести модернизацию своего энергопромышленного комплекса, необходимо принять соответствующие меры по разработке индивидуального плана действий.

С января 2014 года Украина возглавила Европейское энергетическое сообщество в порядке ежегодной ротации. Главным событием в рамках украинского председательства должно стать заседание министров этой организации, которое в свою очередь может оказать значительное влияние на ускорение процесса адаптации Украины к европейским стандартам в энергетической сфере.

Следовательно, на данном этапе сотрудничества Украины с Энергетическим сообществом наблюдаются тенденции к максимальному сближению украинского и европейского энергетических рынков, а также к выработке единых стандартов функционирования всего энергопромышленного комплекса.

ЛЮБАШЕНКО В. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры международного права и международных отношений

К ВОПРОСУ ОБ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ КОНЦЕПЦИИ «ОБЯЗАННОСТЬ ЗАЩИЩАТЬ» НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Со времени своего появления концепция «обязанность защищать» активно обсуждается, при этом особое внимание концепции уделяется в рамках ООН, о чем свидетельствует многолетняя дискуссия на разных уровнях: от структурных подразделений ООН до докладов Генерального секретаря. Имплементация элементов концепции необходима не только в рамках глобальных организаций, но также и в рамках региональных и субрегиональных. Региональное сообщество государств в состоянии реально оценить возникшую угрозу, имеет действительно эффективные импульсы для реагирования в рамках концепции, поэтому имплементация концепции «обязанность защищать» на региональном уровне представляет собой актуальный вопрос.

Следует отметить, что реализация концепции «обязанность защищать» в её целостном виде (включая, прежде всего, военные акции) возможна лишь в рамках ООН, так как лишь Совет Безопасности ООН обладает правом проводить миротворческие операции. Региональные организации воплощают лишь некоторые элементы концепции, при этом реализация «обязанности реагировать» (военные операции и др. военные действия) должна проходить в сотрудничестве ООН и только с мандата Совета Безопасности ООН.

Роль региональных организаций в укреплении международного мира и порядка велика, что подтверждается, в первую очередь, в Уставе ООН. Глава VIII Устава посвящена роли региональных соглашений в поддержании международного мира и безопасности, в статье 33(1) главы VI говорится о том, что стороны, участвующие в споре могут обращаться к региональным органам или соглашениям, при этом в статье 47(4) главы VII отмечается, что Военно-штабной комитет «после консультации с надлежащими региональными органами может учреждать свои региональные подкомитеты». Необходимости регионального сотрудничества для имплементации концепции «обязанности защищать» также посвящен доклад Генерального секретаря ООН «Роль региональных и субрегиональных соглашений в реализации ответственности по защите». В нём подчеркивается, что в своем видении нового всемирного органа архитекторы ООН придавали особое значение региональным организациям и что Генеральный секретарь ООН будет и дальше поощрять более эффективное взаимодействие между глобальными и региональными организациями (Доклад Генерального секретаря ООН «Роль региональных и субрегиональных соглашений в реализации ответственности по защите», документ A/65/877–S/2011/393). Имплементация концепции «обязанность защищать» проводится в первую очередь в организациях, направленных на защиту международного порядка и сохранение стабильности развития. В первую очередь обычно говорится о Совете Европы, ОБСЕ, Евросоюзе, Африканском союзе и указывается, что использование потенциала этих организаций создаст необходимую эффективность действий (Никитин А. И. «Пятидневная война 2008 года: новое соотношение сил и интересов в кавказском регионе/ А. И. Никитин// Мировая политика: взгляд из будущего. Том 19. Международные организации и обеспечение международной безопасности: Материалы V конвента РаМи — М.:МГИМО — 2009 — с. 72). При этом, большого успеха в имплементации концепции достиг Африканский Союз.

В марте 2005 года на Седьмом саммите глав государств и правительств Африканского союза, был одобрен доклад, получивший название «Эзулвинийского консенсуса», где прямо указано, что поскольку ГА ООН и СБ ООН зачастую далеки от мест конфликтов и, возможно, не в состоянии иметь достаточное представление о характере и

развитии конфликтных ситуаций, крайне важно, чтобы региональные организации, находящиеся вблизи конфликтов, были наделены правом принимать меры в этом отношении. Африканский союз согласен с Группой, что вмешательство региональных организаций должно осуществляться с санкции Совета Безопасности ООН; при этом в определенных ситуациях, такое право может быть предоставлено организациям «постфактум» (Клюня А. Ю. Потенциал африканской региональной архитектуры поддержания мира и безопасности в дальнейшем развитии концепции «ответственность по защите — право международных организаций/ А. Ю. Клюня// **Евразийский юридический журнал** — № 10 (65), 2013). Более того, Учредительный акт Союза предусматривает право Союза осуществить в некоторых случаях вмешательство во внутренние дела государства-члена и право государства-члена обратиться с просьбой о таком вмешательстве (ст. 4). Это положение многие ученые называют непосредственным нормативным воплощением концепции «обязанность защищать» на региональном уровне (DanKwapi. The African Union and the Challenges of Implementing the 'Responsibility to protect'// NAI Policy Notes — Nordic Africa Institute (NAI), Uppsala, Sweden, 2009).

Реализация концепции «обязанности защищать» необходима на региональном уровне — без реализации на региональном уровне концепция не сможет действовать полноценно. Механизмы реакции в рамках концепции существуют в ОБСЕ, Совете Европы, но своего самого большого уровня имплементации концепция достигла в Африканском Союзе. Для создания эффективных механизмов реакции в концепции необходимо закрепить на региональном уровне следующие элементы: обязанность государств защищать свое население; обязанность мирового сообщества предотвращать и пресекать нарушения прав человека; обязанность мирового сообщества по восстановлению мирной жизни после окончания конфликтов. Закрепление может быть сделано в Уставах таких организаций, по примеру Учредительного акта Африканского Союза, либо может быть осуществлено в рамках решений органов региональных организаций.

МАЛЯРОВА Е. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирантка кафедры международного права и международных отношений

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА В ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ГЕНОЦИДА

9 октября 1948 года Конвенцией о предупреждении преступления геноцида и наказания за него, геноцид был криминализован в качестве самостоятельного международного преступления. Статья 2 Конвенции определяет геноцид, как действия, совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую. Дефиниция, став общепризнанной, нашла свое отражение в Уставах Международных уголовных трибуналов *ad hoc*, а также Римском Статуте Международного уголовного суда. Позднее, в «Элементах преступлений», состав геноцида был конкретизирован путем регламентации его субъективного (*mens rea*), объективного (*actus reus*) и контекстуального элементов.

Бесспорно, особенности международных преступлений необходимо рассматривать в аспекте трех вышеуказанных элементов. Однако, как верно указывает Герхард Верле: «связь всех преступлений по международному праву с наиболее важными ценностями международного сообщества существует через посредство их общей характеристики — так называемого международного элемента: все международные преступления предполагают существование условий, в которых систематически либо широкомасштабно применяется сила... При геноциде осуществление организованного насилия состоит в преднамеренном уничтожении полностью либо частично, членов группы находящейся под защитой (Принципы международного уголовного права: ученик/Герхард Верле; пер. с англ. С. В. Саяпина. — О.: Феникс; М.: ТрансЛит, 2011, с. 43). Именно связь с международным (контекстуальным) элементом превращает общеуголовное преступление в международное преступление *stricto sensu*.

Данная гипотеза находит свое подтверждение в прецедентном праве международных уголовных трибуналов по Руанде (МТР) и бывшей Югославии (МТБЮ). Несмотря на то, что Уставами данных судебных органов контекстуальные обстоятельства, в виде самостоятельного элемента состава преступления геноцида, не регламентированы, в своих решениях суды, не единожды указывали на необходимость их установления. Так, в решении Судебной палаты МТБЮ по делу Елесича (Jelicic) указывалось, что помимо дискриминационной природы, геноцид характеризуется тем, что составляющие его деяния являются частью более широкой комплексной программы уничтожения, полного либо частичного уничтожения, идентифицируемой группы, а не просто

некоторых принадлежащих к ней лиц. Действуя против индивидуального члена преследуемой группы, преступник, таким образом, не только проявляет свою ненависть к группе, но также осознанно осуществляет акт, который является частью более широкого геноцидального намерения.

«Элементы преступлений», в свою очередь, прямо устанавливают, что контекстуальный элемент в преступлении геноцида имеет место в виде явной линии аналогичного поведения, направленного против определенной группы, либо являлся поведением, которое само по себе могло привести к такому уничтожению. Обвинение одного лица, действовавшего с намерением уничтожить полностью либо частично идентифицируемую группу, вне более широкого контекста, долгое время оставалось дискуссионным вопросом. Однако составители «Элементов преступлений» предусмотрели такую возможность, тем самым, подтвердив ранее сложившийся в практике МТБЮ подход. В частности, в решении по делу Елесича (Jelacic) было установлено, что такие случаи теоретически возможны. Убийств, совершенных обвиняемым, достаточно, чтобы установить материальный элемент преступления геноцида, и априорно можно предположить, что обвиняемый имел план истребить всю группу без намерения, поддержанного любой организацией, в которой бы участвовали другие люди. Кроме этого, суд указал, что разработчики Конвенции не считали существование организации или системы, направленной на геноцид, юридическим компонентом преступления. Таким образом, они справедливо не исключили возможности обвинения лица, стремящегося самостоятельно уничтожить группу как таковую.

Однако, в большинстве случаев, геноцид осуществляется в рамках широко распространенной кампании, включающей в себя значительное количество общественно-опасных деяний и лиц, их совершающих. Развитие событий по такому сценарию, фактически, и образует контекст в виде «линии аналогичного поведения, направленного против определенной группы». Примером может служить истребление народа тутси (tutsi) в Руанде.

При установлении контекстуального элемента в преступлениях геноцида, необходимо учитывать не только существование аналогичных актов, направленных против определенной группы, но и характеристики самой группы. Иными словами, необходимо разграничивать контекстуальный элемент, характерный для преступлений против человечности (широкомасштабные либо систематические нападения на гражданское население) и геноцида. Такого рода проблема возникла при квалификации преступлений, совершенных в Демократической Кампучии. В тексте обвинительного заключения трибунала, обвиняемым вменялось совершение геноцида, и в частности таких составляющих его преступлений как...истребление интеллигенции...массовые

убийства малолетних детей и так далее (Шубин В. В. Кампучия: суд народа. — М.: Юрид. Лит-ра, 1980, с. 77–90). Вместе с тем, несмотря на массовость инкриминированных Красным Кхмерам в Камбодже деяний, лица против которых данные преступления были направлены, не попадают под определение идентифицируемой, защищаемой группы. Преступления же имевшие место в Демократической Кампучии, верно было бы квалифицировать как преступления против человечности, учитывая ширококомасштабность и систематичность нападений на гражданское население.

ФЕТИСЕНКО В. О.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры международного права и международных отношений

РОЛЬ ЮНЕСКО В ОБЕСПЕЧЕНИИ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

В современном мире сотрудничество между государствами пронизывает практически все сферы их жизнедеятельности. Одним из видов международного сотрудничества является взаимодействие государств в научно-технической сфере. Уровень развития государства в целом прямо зависит от степени его научно-технического развития, авзаимодействие и обмена в сфере науки и техники между странами позволяют им более эффективно реагировать на такие глобальные проблемы человечества как загрязнение окружающей природной среды, перенаселение, природные катастрофы, эпидемии и т.п.

Многие международные организации призваны обеспечивать международное сотрудничество в научно-технической сфере. Это и Организация Объединенных Наций, Всемирная метеорологическая организация, Всемирная организация интеллектуальной собственности, Международный научно-технический центр, Объединенный институт ядерных исследований и т.д. Учитывая особый статус ООН по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), следует провести анализ ее роли в международно-правовом обеспечении международного сотрудничества в научно-технической сфере.

Данная организация была создана 16 ноября 1945 года и одной из целей ее деятельности была помощь сохранению, увеличению и распространению знаний (ст. 1, п. 2, пп. с, Устав ЮНЕСКО). Как отмечает А. Т. Белекова: «организация активно поддерживает, координирует и иногда возглавляет работу региональных и всемирных сетей, помогающих проводить научные исследования, обмениваться их результатами и

готовить кадры». Автор акцентирует внимание на том, что решающую роль в данных процессах играют крупные конференции ЮНЕСКО, в ходе которых эксперты ищут общие подходы к сложным вопросам, стоящим перед ними, а государства-члены мобилизуют свои усилия на достижение совместных целей (А. Т. Белекова. Основные направления деятельности ЮНЕСКО на современном этапе // Вестник Томского государственного университета № 305. 2007, с.26). В этом ключе нельзя не согласиться с утверждением А. Элзинге что такая организация, стремящаяся воплотить в себе универсальность, служит платформой для компромисса между индивидуальными национальными и геополитическими блоками интересов (См.: А. Elzinga. Unesco and the politics of international cooperation in the realm of science. 1996, p.192).

ЮНЕСКО осуществляет свою деятельность по ряду таких специальных направлений в сфере науки как формирование политики в научно-технической сфере, инженерия, фундаментальные науки, возобновляемые источники энергии, локальные и местные системы знаний и другие. Вклад организации в обеспечение международного сотрудничества в научно-технической сфере можно рассмотреть на примере деятельности в отношении проблемы инвестирования в науку, технологии и инновации. Понимая важность и необходимость такого инвестирования, организация каждые пять лет в Докладе ЮНЕСКО по науке осуществляет мониторинг уровня финансирования сферы науки в государствах, что позволяет выявить основные тенденции и проблемы в этом направлении.

С целью увеличения количества средств, выделенных государствами в сферу науки, технологий и инноваций, ЮНЕСКО осуществляет помощь в разработке государственной политики в этой сфере, реформировании государственных институтов и подготовки кадров. В частности, в 2011 году организация создала Глобальную программу оценки науки, технологий и инноваций (STIGAP). Своими задачами Программа ставит сбор данных, дающий возможность оценить развитие науки, технологий и инноваций на международном, региональном и национальном уровнях, мониторинг тенденций отдельных стран и регионов и разработку рекомендаций по выработке политики для государств в этой сфере. Для удобства ознакомления с полученной информацией ЮНЕСКО создало Глобальную информационную сеть по политике в сфере науки (GO-SPIN).

ЮНЕСКО так же предоставляет возможность правительствам государств-участников обмениваться опытом в осуществлении политики сферы инвестирования сферы науки, технологий и инноваций. В частности, в 2003 году был организован международный круглый стол на тему: «Политика в сфере науки, технологий и инноваций: парламентские перспективы», на котором была принята Хельсинская декларация. Декларация рекомендует парламентариям для построения

конструктивного диалога поощрять тесное сотрудничество между СМИ и учеными, использовать сектор инноваций в других сферах деятельности государства, для повышения взаимосвязей между сферами деятельности подготавливать кадры, компетентные в нескольких сферах, а также повышать финансирование научно-технической сферы. Также документ рекомендует создать международный форум для парламентских научных комитетов, научного общества и представителей гражданского общества, на котором будет проходить обмен опытом в управлении сферами науки, технологий и инноваций; усиление сотрудничества между законодателями, учеными, СМИ и гражданским обществом; осуществляться поддержка сектора науки в государствах с развивающейся демократией, с использованием уже существующих национальных и региональных практик. Также следует отметить, что в принятой ЮНЕСКО Программе и бюджете для естественных наук на 2014–2017 гг. особое внимание уделяется направлению усиление политики в сфере науки, технологий и инноваций.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что ООН по образованию, науке и культуре не принимает международно-правовые акты обязательного характера, однако имеет свои особенные функции в обеспечении международного сотрудничества в научно-технической сфере. В частности, для решения такой проблемы как увеличение финансирования и инвестирования в сектор науки, технологий и инноваций, ЮНЕСКО выполняет ряд функций: мониторинговую — по оценке уровня финансирования вышеуказанных направлений; прогностическую — выявляет основные тенденции и проблемы данной сферы; программную — через организованные конференции и специальные программы оказывает помощь государствам-членам в разработке политики в научно-технической сфере, дает конкретные рекомендации для государств-членов для развития финансирования научно-технической сферы; коммуникационную — позволяет правительствам государств обмениваться опытом.

ПТАШИНСЬКА В. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Розширення міжнародних зв'язків України в сфері судочинства потребує належного дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів застосування норм міжнародного права органами судової юрисдикції.

В останні десятиліття суди стали все частіше ухвалювати рішення з урахуванням міжнародно-правових норм, в першу чергу, це стосується застосування Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Однак, даний процес ще далекий від динамічного.

У діючому законодавстві України та судовій практиці поки що відсутні акти, які б чітко регулювали процес застосування національними судами положень міжнародних договорів, що негативно впливає на ефективність правосуддя та авторитет судової влади.

Вітчизняна наукова доктрина також не може похвалитися комплексними теоретико-правовими пошуками в даній області. Деякі аспекти застосування міжнародно-правових норм судами України ставали предметом досліджень таких вчених та науковців як В. Г. Буткевич, Ю. Д. Притика, В. В. Лутковська, А. Ф. Фадеєнко, О. В. Климович, В. С. Щербина, Є. Б. Кубко, Д. Д. Луспенник, В. П. Паліюк та ін.

Актуальність дослідження з обраної наукової проблеми, окрім вищезазначеного, пояснюється відсутністю однакового застосування судами норм міжнародного права при вирішенні справ, наявністю помилок, які проявляються в незастосуванні іноземного права; застосуванні міжнародного права не тієї країни, до якої відсилає колізійна норма; надто широкого або надто вузького застосування міжнародного права до тих чи інших правовідносин; неврахування зворотного відсилання; застосування недіючих міжнародних законів; неповного з'ясування та неправильного тлумачення міжнародно-правових норм; неможливістю чіткого розмежування між нормами приватного і публічного права; неправильного чи неточного перекладу міжнародних договорів України та інших актів міжнародного права.

На жаль, недоліки судової практики зумовлені як об'єктивними (наявність положень, які неоднозначно тлумачаться), так і суб'єктивними (ігнорування положень закону) чинниками та пов'язані передусім з недостатністю у суддів досвіду застосування положень міжнародних договорів, відсутністю єдиних підходів до вирішення питань.

Наявність всіх цих труднощів, помилок, недоліків вимагають негайного розроблення рекомендацій щодо особливостей застосування норм міжнародного права.

На засіданні пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яке відбулося 21 грудня 2012 року, у першому читанні був прийнятий проект постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя».

Прийнята в першому читанні постанова буде доопрацьована та підготовлена до другого читання членами сформованої робочої групи, до складу якої увійшли судді ВССУ, представники Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України та науковці.

Слід звернути увагу на те, що це є дуже важливий фундаментальний документ загального характеру в історії українського судочинства.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами міжнародних договорів під час здійснення правосуддя пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в запропонованому тексті постанови надає судам роз'яснення, що стосуються:

- 1) визначення міжнародних договорів, загально визначених принципів міжнародного права та загально визначених норм міжнародного права;
- 2) порядку укладення, виконання та припинення міжнародних договорів України;
- 3) процедури набрання чинності міжнародними договорами;
- 4) визначення категорій справ, при вирішенні яких застосовуються чинні міжнародні договори;
- 5) правил тлумачення міжнародного договору;
- 6) імунітету держави, зокрема за яких умов можливе пред'явлення позову до іноземної держави, накладення арешту на майно, що належить іноземній державі, тощо.

Запропонований проект постанови не позбавлений недоліків. В проекті постанови вся увага сконцентрована на міжнародних договорах, при цьому інші норми міжнародного права проігноровані. Не містить він також, на нашу думку, визначення стандартів здійснення правосуддя, положень щодо механізму забезпечення інформування суддів про практику Європейського суду з прав людини в частині рішень, що стосуються України, забезпечення суддів автентичними текстами та офіційними перекладами міжнародних договорів України та інших актів міжнародного права.

Сьогодні ми перебуваємо на шляху створення передумов для подолання негативних стереотипів, що існують на практиці, та маємо надію, що вже після прийняття та оприлюднення тексту постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і

кримінальних справ, роз'яснення, що будуть міститися в даному документі, дозволять забезпечити правильне й однакове застосування судами норм міжнародного права.

Огляд теоретичних поглядів, а також усталені в законодавстві та судовій практиці підходи до практичного вирішення озвучених в дослідженні питань дозволяють зробити висновок, що досі залишається багато прогалин та протиріч у процесі застосування національними судами України норм міжнародного права, які найближчим часом необхідно заповнити та подолати.

ІЛЬІНА Р. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ПРИНЦИП МІЖГЕНЕРАЦІЙНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ЙОГО ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

Рішення та дії, які приймаються сьогодні неминуче будуть створювати певні довгострокові наслідки для майбутніх поколінь починаючи з таких сфер життя як, наприклад, харчування, здоров'я, освіта, культура та закінчуючи ядерною зброєю та її випробуванням, дослідженням космосу, якістю оточуючого середовища. Відповідно виникає питання щодо відповідальності теперішніх поколінь перед майбутніми поколіннями. Як зазначив доктор Джеймс Хансен : «Особливий інтерес становить підтримка короткострокового прибутку з незначною увагою до довгострокового впливу на планеті, яка буде успадкована нашими дітьми та онуками або довгострокового економічного добробуту нашої країни» (Hansen J. E. Is There Still Time to Avoid' Dangerous Anthropogenic Interference' with Global Climate [Електронний ресурс] / James E. Hansen // NASA Goddard Institute for Space Studies, and Columbia University Earth Institute. — 2005. — Режим доступу до ресурсу: http://www.columbia.edu/~jeh1/2005/Keeling_20051206.pdf). Відповідальність теперішніх поколінь, а також право майбутніх поколінь базуються на концепції міжгенераційної справедливості (intergenerationalequity). Ця концепція потребує більш детального вивчення, а саме її визначення, складові та кореляція з міжгенераційними правами.

Прогресивний розвиток такої галузі, як екологічне міжнародне право в особливості в період з 1990—1999 рр. призвів до удосконалення таких концепцій як право на розвиток та права усіх на гідні умови життя, в чистому безпечному та здоровому оточуючому середовищі. Подалі на Світовій конференції з прав людини було прийнято Віденську

декларацію та Програму дій, де було визначено, що «право на розвиток повинно бути задоволеним таким чином, щоб враховувати справедливо потреби пов'язані з розвитком та екологічні потреби теперішніх та майбутніх поколінь» (World Conference on Human Rights. The Vienna Declaration and Programme of Action / World Conference on Human Rights. // UN. — 1993. — С. 32). Тремель вважає, що концепція справедливості між поколіннями може стати інтелектуальним лейтмотивом нового століття (Tremmel J. C. Handbook Of Intergenerational Justice / Joerg Chet Tremmel., 2006. — С. 1— (Elgaroriginal reference)).

Концепцію міжгенераційних прав було розглянуто такими науковцями як Едіт Браун Вайс (Edith Brown Weiss), Дінах Шелтон (Dinah Shelton), Деніел Барстов Макгроу (D. Barstow Magrow), Стюарт Белл (Stuart Bell) і Дональд Макгіліврей (Donald McGillivray), Патрісія Бірні (Patricia Birnie), Джон Дрікхейдж (John Drexhage) Дебра Марфі (Deborah Murphy), Тремель (Tremmel J. C.). Такий російських вчений як Петренко О. Втакож розглядає міжгенераційну справеливість в контексті прав майбутніх поколінь.

Метою цієї статті є надання дефініції концепції міжгенераційної справедливості, визначення складових цієї концепції та кореляції між ними.

Принцип справедливості між поколіннями має глибоке коріння в міжнародному праві. Взагалі справедливість має різні значення і чітка природа цієї концепції є доситьрозмитою. В вітчизняній науці навіть немає загального терміну для цієї концепції: вживається терміни, міжгенераційна справедливість, міжгенераційна рівність, рівність або справедливість між поколіннями. Така теорія як справедливість між поколіннями спирається на «природні відносини, які присутні між кожним поколінням: теперішніми і минулими, теперішніми і майбутніми поколіннями, в процесі використання загального надбання природних і культурних ресурсів нашої планети» (Weiss E. Brown In Fairnessto Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity/ E. Brown Weiss. — Tokyo, NY: UN University, Transnational Publishers 1989. — P. 27- 28.)

Теорія справедливості між поколіннями пропонує норматив, згідно якому, всі мають право на певний рівень якості навколишнього середовища та доступу до природних ресурсів. Вайс, Шелтон, Белл, Тремель, Бірні, Мальхолтра вважають, що ця теорія вимагає не тільки рівності між поколіннями і між членами покоління, але також включає в себе вимір всередині поколінь. Виміри справедливості між поколіннями та всередині поколінь можна зустріти в різних міжнародних документах, наприклад, Конвенції про біологічне різноманіття, доповідь «Наше спільне майбутнє», в визначенні сталого розвитку Порядку денному на 21 століття. Перший принцип, пов'язаний з справедливістю між нинішнім і майбутніми поколіннями. Рівність між поколіннями має на

меті знайти поведінку і підхід які будуть справедливими по відношенню до майбутніх поколінь і дозволять при цьому нинішнім поколінням використання природних ресурсів. Вимір справедливості всередині покоління відноситься до представників одного покоління, а саме людей, що живуть в даний час. Відповідно до Вайс це вимір усередині поколінь означає, «що всі члени нинішнього покоління мають рівне право на використання та на блага планети». Не можна не брати до уваги, що є достатні нерівності серед представників нинішнього покоління в економічному і соціальному плані. У зв'язку з цими проблемами в Порядку денному на 21 століття заявлено, що викорінення бідності та голоду, забезпечення більшої справедливості в розподілі доходів та розвитку людських ресурсів є основними напрямками для всіх держав, які повинні співпрацювати і нести відповідальність (Malhotra A. A Commentary on the Status of Future Generations as a Subject of International Law / Ajai, Malhotra // Emmanuel Agius, Salvino Busuttil, Tae-Chang Kim, Katshiko Yazaki. — UK.: Earthscan Publications Ltd, 1998. — P. 46).

Таким чином, можна зробити висновок, що концепція справедливості між поколіннями — це концепція, яка визначає міжчасові відносини між представниками різних поколінь з питання розподілу природних благ, а також прав на їх використання. Ця концепція вміщує в себе 2 виміри: між поколіннями, згідно з яким, нинішні покоління мають зобов'язання перед майбутніми та всередині поколінь, який вимагає рівності між представниками одного й того самого покоління. Вищезгадані виміри концепції міжгенераційної справедливості є невід'ємними складовими цієї концепції та знаходяться у тісному взаємозв'язку, адже рівне та ефективне використання ресурсів серед нинішнього покоління підвищить шанси майбутнього покоління на відповідне використання.

Розділ 18

НАУКОВЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ПАШКОВСКИЙ Н. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующий кафедрой международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук, доцент

К ВОПРОСУ О НЕЗАВИСИМОМ НАЦИОНАЛЬНОМ МОНИТОРИНГЕ СОСТОЯНИЯ СТРУКТУРНЫХ / СИСТЕМНЫХ НЕДОСТАТКОВ

В одной из последних резолюций Парламентской Ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ), посвященной проблемам эффективности европейского механизма защиты прав человека, вновь акцентировано внимание на обязанности государств-участников Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод 1950 г. (ЕКПЧ) эффективно реагировать на выявленные Европейским судом по правам человека (Судом, ЕСПЧ) т.н. «структурные и системные недостатки», рассматриваемые как «дисфункция» в рамках национальной правовой системы, которая может привести, в частности, к многочисленным индивидуальным обращениям в ЕСПЧ (Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties : Committee on Legal Affairs and Human Rights Report of 07 January 2013, Rapporteur : Mr Serhii Kivalov. Doc. 13087, § 6). Речь идет не только о принятии всеобъемлющей стратегии, направленной на решение структурных проблем, и координация подобных стратегий на самом высоком политическом уровне, но и об изменении законодательства, создании эффективных национальных средств правовой защиты, прежде всего в сферах, наиболее пострадавших от структурных и системных недостатков (Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties : Resolution 1914 (2013) Final version, §§ 7.1–7.3).

Этой же резолюцией ПАСЕ 1914, подготовленной за результатами доклада С. В. Кивалова, предлагается создание создания общедоступной

базы данных по прецедентному праву ЕСПЧ, в том числе решений, имеющих отношение к соответствующим государствам-участникам в официальном переводе; создание постоянных, неправительственных информационных центров для потенциальных заявителей в целях консультирования их по стандартам Конвенции. Но представляется, что эти меры связаны с реагированием на будущие национальные правоприменительные решения, подпадающие под юрисдикцию ЕСПЧ, и индивидуальные обращения в ЕСПЧ по поводу таких решений. В то же время, целый государств-участников имеет серьезные проблемы с растущим количеством индивидуальных обращений по т.н. «повторяющимся» делам (делам-«клонам») — делам, касающимся структурной или общей проблемы, уже поднятой перед Комитетом Министров Совета Европы в одном или нескольких лидирующих делах. Как правило, они проявляются через статистически большое количество решений ЕСПЧ, касающихся схожих типов нарушений, обусловленных одной и той же причиной.

Появление повторяющихся дел свидетельствует о существовании в правовой системе определенного государства серьезной дисфункции и необходимости реагирования со стороны политического руководства государства (правительства, парламента) на такую проблему. Но в большинстве случаев констатация структурного/системного недостатка происходит чрезвычайно поздно, когда ЕСПЧ уже принят ряд решений и они перешли под надзор за исполнением к Комитету Министров Совета Европы (с учетом длительности рассмотрения дел в ЕСПЧ — через 2–3 года после подачи первого индивидуального обращения по данной проблеме). Соответственно и реакция на принятие государством-участником определенных мер по устранению таких дисфункций в национальной правовой системе также будет запаздывать, что позволяет говорить о высоком уровне инерционности существующего регионального (на уровне органов Совета Европы) уровня механизма мониторинга системных/структурных недостатков, предполагающего такие этапы: «решение ЕСПЧ по единичному делу — контроль КМ СЕ за исполнением единичного решения государством-членом — решение ЕСПЧ по повторяющемуся делу — констатация КМ СЕ существования структурного/системного недостатка — принятие определенных мер государством-участником — оценка КМ СЕ эффективности принятых мер». На каком то этапе, может также включаться с парламентским контролем ПАСЕ, в том числе через Комитет по юридическим вопросам и правам человека. Очень важную роль в этой системе играют т.н. «пилотные решения», целями которых являются определение дисфункции в национальной правовой системе, лежащей в основе нарушения ЕКПЧ, и дача правительству государства-участника четких указаний, как оно может устранить данную дисфункцию (The Pilot-Judgment Procedure : Information note issued by the Registrar of the European Court of Human Rights, 2009, §§ 3 (b, c). В любом случае речь идет о том, что правительства, как правило,

ожидают реакции со стороны связки «ЕСПЧ — КМ СЕ» для того, чтобы начать действовать по устранению структурных/системных недостатков. Например, относительно Украины принято только одно пилотное решение (по делу «Юрий Николаевич Иванов против Украины») и основные усилия правительства и парламента в течение последних двух лет были направлены на выполнение данного решения, хотя очевидно, что структурные/системные недостатки не исчерпываются только констатированными в данном пилотном решении. По сути данная система является ограниченной только вопросами надзора за исполнением решений ЕСПЧ и не обладает возможностями превенции новых дисфункций либо неотложного (до рассмотрения ситуации в ЕСПЧ) реагирования на новые дисфункции национальных правовых систем.

Представляется, что существующую систему мониторинга системных/структурных недостатков необходимо дополнить национальным уровнем, действующим наряду с региональным (ЕСПЧ — КМ СЕ — ПАСЕ), обеспечив при этом его независимость, дабы избежать имплицитную заинтересованность причастных государственных органов в приукрашивании проблемной ситуации (-ий). Цель данного уровня — на основе формализованных критериев (индикаторов) посредством национальной и Совета Европы правовой статистики, иных источников (например, опроса, информации правозащитных организаций, контент-анализ научных исследований и проч.) выявлять и обнародовать возможные или существующие дисфункции национальной правовой системы, которые могут привести к системным нарушениям прав и основоположных свобод, гарантированных ЕСПЧ. Результаты такого мониторинга могут быть использованы и ЕСПЧ при принятии решения о приоритетности рассмотрения конкретных дел либо их группировки как повторяющихся и т. д.

АНЦУПОВА Т. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
провідний науковий співробітник науково-дослідної частини,
доктор юридичних наук, доцент

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання щодо правової природи Європейського суду з прав людини яке має всі підстави бути дискусійним. Рада Європи, на відміну від ЄС, може бути віднесена до традиційних міжнародних міжурядових організацій. Але правовий механізм Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод (Конвенція) не є типовим міжнародно-правовим механізмом, а його специфіка визначає його наднаціональний статус.

Визначення наднаціональності є достатньою мірою розробленим у міжнародній правовій доктрині. Поняття, сутність і критерії наднаціональності досліджували В. А. Василенко, О. К. Вишняков, Д. І. Кулеба, В. І. Муравйов, Т. Н. Нешатаєва, А. М. Талалаєв, Є. О. Шибаяєва, О. М. Шпакович та інші науковці. Слід зауважити, що поняття «наднаціональність» з'явилося у міжнародно-правовій літературі у зв'язку із створенням і функціонуванням Європейських співтовариств. Але це не означає, що термін «наднаціональність» не може використовуватись для характеристики правової природи (статусу) окремих органів міжнародних організацій, які можуть приймати обов'язкові для держав-членів рішення, які діють на їх території поряд із внутрішнім правом без додатково вираженої на таку дію волі держави. Європейський суд з прав людини є саме таким органом.

«Наднаціональність» як правове явище має низку ознак: 1) право органу, організації або співтовариства зобов'язувати своїх членів без їх додаткової згоди, шляхом прийняття обов'язкових рішень більшістю голосів; 2) право своїми рішеннями зобов'язувати або уповноважувати фізичних або юридичних осіб або державні органи держав-членів безпосередньо без трансформації цих рішень до національного права держав (принцип прямої дії). Більше того, такі рішення мають пріоритет у порівнянні з рішеннями органів національної влади (за принципом верховенства); 3) наділення правом приймати такі рішення представницьких органів, тобто органів, які складаються з незалежних від держав міжнародних громадянських службовців; 4) право органу та/або організації на втручання у важливі питання, які стосуються внутрішньої компетенції держав-членів.

Статут Ради Європи, Конвенція або Регламент Суду прямо не визначають його наднаціональний статус. Між тим, у офіційних виступах і заявах посадових осіб Ради Європи (Наприклад, Генерального Секретаря Ради Європи, Комісара Ради Європи з прав людини), які можна вважати *opinio juris*, йдеться про наднаціональність контрольного механізму Конвенції. Слід зауважити, що без контрольного механізму у вигляді Європейського суду з прав людини, Конвенція є типовим міжнародним договором тому, що особливості правового режиму Конвенції виявляються не в матеріально-правовій, а в процесуально-правовій площині, а точніше у процесі реалізації її положень. Наведемо наступні аргументи:

По-перше, з 1998 р. держави зобов'язані визнати юрисдикцію Суду і право подачі індивідуальних заяв.

По-друге, якщо держава відмовляється від підписання Конвенції, вона не може бути членом Ради Європи. Те ж саме стосується вимоги визнання юрисдикції Суду.

По-третє, у рішеннях Суду визначаються конкретні строки їх виконання. Як правило — це три місяці відповідно до стандартної процедури і від 6 місяців відповідно до розширеної процедури моніторингу. Моніторинг виконання рішень Страсбурзького суду здійснює Комітет міністрів. У разі якщо рішення не виконується у зазначені строки, починають діяти штрафні санкції щодо держави-порушника, які з самого початку визначені у рішенні.

По-четверте, якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконати остаточне рішення у справі, в якій вона виступає стороною, він має право, після направлення офіційного повідомлення цій Стороні, і шляхом прийняття рішення більшістю голосів у дві третини від числа представників, уповноважених брати участь у роботі Комітету, передати на розгляд Суду питання, чи не порушила ця Сторона своє зобов'язання, встановлене відповідно до пункту 1 ст. 46 Конвенції (обов'язкова сила та виконання рішень). Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітету Міністрів для розгляду заходів, які підлягають прийняттю. Найбільш жорстким заходом може бути виключення із складу Організації

По-п'яте, де-факто норми Конвенції є нормами прямої дії, окрім того більшість цих норм конституціоналізовані у всіх державах-членах Ради Європи та знайшли відображення у внутрішньому законодавстві.

По-шосте, індивід або група індивідів (юридичні особи) можуть за умови вичерпання всіх національних заходів правового захисту звернутись до ЄСПЛ особисто.

По-сьоме, запровадження правила 39 Регламенту Суду надає можливість вимагати тимчасових запобіжних заходів щодо припинення порушень прав, гарантованих Конвенцією. Ця реакція Суду є негайною і прямо впливає на зупинення ситуації, що відбувається у державі.

На нашу думку, ці фактори свідчать на користь наднаціональної компетенції Європейського суду з прав людини. Щодо правового статусу Суду можна зазначити, що безумовно Суд входить до системи органів міжнародного правосуддя. Існує думка, що Суд має як міжнародно-правову, так і наднаціональну компетенцію. Так, розглядаючи міждержавні спори, Суд виступає у якості органу міжнародного правосуддя. Розглядаючи спори фізичних або юридичних осіб проти певної держави (держав), що впливають з внутрішньодержавних відносин, Суд виступає у якості органу наднаціональної юрисдикції.

ВИШНЯКОВ О. К.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри права ЄС та порівняльного правознавства,
доктор юридичних наук, професор

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ СТРУКТУРИ ПРАВА ТА ЙОГО НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ВИМІРУ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

У зв'язку з появою в Європі нової правової системи — наднаціонального права ЄС виникає питання щодо її співвідношення з римським приватним правом (у цій публікації ми не торкаємося ознак та елементів наднаціональності в інших складових європейського права, зокрема, в праві Ради Європи). Звичайно, навряд чи можна порівнювати категорію структурно-правового характеру з категорією, яку здебільшого відносять до типології права. Але питання може бути поставлене в іншій площині — про структуру права, про поділ права (правовідносин) на приватне та публічне в рамках права ЄС. У ширшому плані питання в тому, чи можна говорити про наднаціональне приватне право.

Право ЄС асоціюється з передаванням частини державного суверенітету від європейських країн до ЄС в цілому як регіонального угруповання, фактично — до наднаціональних інтеграційних органів. Таким чином, з точки зору структури права йдеться про передавання правового регулювання відносин між владними та невлadними суб'єктами з внутрішньодержавного рівня на рівень наднаціональний. Такого типу відносини структуруються та зазвичай характеризуються як публічно-правові. Нерідко можна чути, що право ЄС (хай воно й засновано на конвергентному компромісі між континентальним та англо-американським правом, що мають різну структуру) є правом публічним. Але при цьому випускається з уваги те, що право ЄС характеризується прямою дією норм наднаціонального емітента на національних суб'єктів — фізичних чи юридичних осіб, в тому числі — на невлadних суб'єктів. З позицій структури останні є суб'єктами приватного права. Хоча ці суб'єкти можуть виступати учасниками й публічно-правових відносин, так чи інакше, властивості цих суб'єктів дозволяють говорити про регулювання на наднаціональному рівні принаймні відносин за участі приватно-правових суб'єктів, в тому числі в рамках ЄС як інтеграційного об'єднання.

Друга складова права ЄС — вторинне право — утворюється через акти інститутів ЄС, серед яких відмежовуються «правові акти», що, у свою чергу, поділяються на обов'язкові (регламенти, директиви, рішення) та такі, що не мають обов'язкової сили (рекомендації та висновки) (ст. 288 ДФЕС). Таким чином, «правові акти» ЄС певною частиною належать до категорії, яку в теорії права йменують «м'яким правом»,

Отже останнє розглядається як «право». Інші акти, що охоплюються терміном «EU acquis», називають «актами особливого роду». До них відносять акти органів та установ ЄС (рішення, висновки, резолюції, декларації тощо), а також такі акти Європейської комісії як повідомлення (комюніке), «білі книги», «зелені книги» та ін. Ці акти частково належать до «м'якого права», причому вичерпний перелік їх різновидів відсутній. Сюди належать й кодекси контрактного права ЄС, що їх розроблено через аналіз та узагальнення норм цивільного та комерційного права країн-членів ЄС, у яких, як відомо, через процеси рецепції запроваджено основні положення римського приватного права. Таким чином, можна стверджувати про запозичення норм та принципів римського приватного права тепер вже на європейському наднаціональному рівні.

З міркувань входження незабаром до внутрішнього ринку ЄС через «поглиблену та всеосяжну» зону вільної торгівлі та входження у сферу спільних економічних політик країн-членів ЄС в Україні варто приділяти більше уваги правовому регулюванню ринкових та пов'язаних з ними відносин, в т.ч. приватно-правових. Процес «європеїзації» приватного права, що відбувається в країнах ЄС та проявляється на наднаціональному рівні, має бути орієнтиром й для процесу ринкового розвитку права в Україні, для відповідної «європеїзації» українського цивільного та комерційного права, тобто доведення цієї частини законодавства та юридичної практики України до стану сполучності з правом (в т.ч. з «м'яким» правом) ЄС, а також практикою Суду ЄС на основі зобов'язань, взятих Україною згідно із ст. 51 поки що діючої Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС, та зобов'язань, що виникатимуть після підписання нової Угоди про асоціацію.

Отже, варто підкреслити органічний зв'язок приватного права ЄС та наднаціонального виміру права ЄС взагалі, в результаті чого відбувається конвергенція публічного та приватного права. Разом з тим, можна також підтвердити, що право ЄС є якщо не прямим, то принаймні опосередкованим наступником римського приватного права. Щодо українського контексту, то процес повернення від соціалістичного цивільного права до базових засад та категорій, так би мовити, «стандартів» римського приватного права (що почався з прийняттям нового цивільного кодексу України) є в той же час й процесом інтеграційної «європеїзації» українського приватного права. На цю обставину та про неприпустимість відступлення від цих орієнтирів варто зважати у процесі подальшого розвитку українського права, зокрема цивільного та комерційного права, та в цілому у процесі адаптації до права ЄС, який зараз, після завершення розробки Угоди про асоціацію з ЄС та підписання ряду її положень, набуває нової динаміки та «тренду» до більш високого ступеня — гармонізації та уніфікації щодо наднаціонального європейського правового поля.

Нарешті, варто відзначити характерною відмінною рисою правового регулювання в ЄС використання міжнародно-правових за ознаками інструментів і організаційних форм для регулювання не тільки міждержавних та транскордонних відносин, а й відносин публічного та приватного права, що виникають в рамках національного правового поля в країнах-членах. Саме така особливість є однією з важливіших ідентифікуючих ознак наднаціонального регулювання в праві ЄС. На наш погляд, як тезу це можна було б «прикласти», у певній мірі, до європейського права в цілому та до права як такого, і це залежить від необхідності застосування міжнародно-правових форм та інструментів для інвазії у відносини, що виникають в рамках національного правового поля, з метою досягнення певної правової мети універсального характеру — лібералізації економічних відносин, охорони довкілля, захисту прав людини, та ін.

АНДРЕЙЧЕНКО С. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук

ВИНА КАК ОСНОВАНИЕ ДЛЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВ ЗА НАРУШЕНИЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Проблема ответственности государств за нарушение прав человека остается крайне актуальной. Несмотря на большое количество международно-правовых актов, нарушения прав человека продолжают практически во всех государствах. Поэтому необходимыми являются более эффективные меры для их повсеместного соблюдения, совершенствование внутригосударственных и международных механизмов их защиты.

В международном правевопрос о вине порождает различные суждения и не имеет однозначного решения. Комиссия международного права, учитывая существование разногласий и дискуссий, в частности относительно сложностей при доказательстве вины, не включила вину в состав противоправного деяния как необходимый элемент.

Проанализировав правовую литературу, в которой затрагивается проблема вины государства, можно выделить три подхода.

В соответствии с первым подходом, вина является обязательным условием возникновения международной ответственности. Сторонники этого утверждения придерживаются так называемой концепции

субъективной ответственности. Представители этой теории, среди которых можно назвать таких известных ученых-международников как Аго, В. А. Василенко, Дам, П. Курис, Г. Лаутерпахт, Оппенгейм, Ю. В. Петровский, Росс, Г. И. Тункин, А. Фердросс, исходят из того, что при любых обстоятельствах государство проявляет свою волю. При совершении международного правонарушения проявление воли носит неправомерный, т. е. виновный, характер (Международное право / Ред. Игнатенко Г. В., Тиунов О. И. 3-е изд., М., 2005, с. 194).

Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г. не предусматривает применение субъективного подхода к ответственности государств. По всей видимости, единственным положением в Конвенции, которое предписывает принятие во внимание психического состояния (субъективный элемент) представителей государства при определении ответственности этого государства является ст. 5 (1)(с), которая допускает арест или задержание лица «... при разумном подозрении, что оно совершило правонарушение или когда разумно полагается необходимым предотвратить совершение им правонарушения...») (Гиони И. Международно-правовая ответственность государств за нарушение обязательств в сфере защиты прав человека в европейском праве: дис. ... канд. юрид. наук, М., 2010, с. 102.)

Второй подход заключается в том, что международная ответственность возникает независимо от вины. Это так называемая концепция объективной ответственности. В соответствии с этой теорией, известными представителями которой являются Анцилотти, Боурквин, Иглтон, Хименес де Аречага, Комбакау, деяние государства квалифицируется как международно-противоправное в результате нарушения международного обязательства государственными органами. Нет необходимости доказывать существование дополнительного психологического элемента *culpa* или *dolus*. То есть значение имеет лишь объективное поведение органа, которым нарушается международное обязательство. Этот подход поддерживается в решениях Европейского суда по правам человека, в частности, в деле *Ireland v. United Kingdom* (1978). Межамериканский суд по правам человека в деле *VelasquesRodrigues* (1988) заявил, что намерение или мотивация представителя государства, нарушившего права человека, является неуместным.

Всоответствии с третьим подходом при совершении противоправных деяний в виде действий вина не учитывается, а при совершении противоправных деяний в виде бездействия вина берется во внимание. Основанием для данного подхода явились некоторые судебные решения, в которых возникновение ответственности государства за ущерб, причиненный иностранцам в результате бездействия, ставилось в зависимость от того, было ли данное бездействие намеренным. Виной в данном случае признается не проявление должного старания (*due diligence*) (Толстых В. Л. Курс международного права, М., 2010, с. 540).

Мы полагаем, что для решения конкретных вопросов, связанных с защитой прав человека на практике, необходимо придерживаться позиции КМП, высказанной в комментариях к Проекту статей, в соответствии с которой вина в рамках права об ответственности государств является вопросом для толкования и применения первичных норм, нарушающихся в определенном случае, а не вторичных норм, определяющих в общих чертах элементы условия ответственности государства противоправные деяния.

Ответственность государств за нарушения основных прав и свобод человека базируется на общих принципах международно-правовой ответственности, имеющих обычно-правовую природу. В то же время, специфика международных обязательств в области прав человека накладывает свой отпечаток на правовые последствия нарушений этих обязательств. В частности, это, проявляется в том, что некоторые договоры о правах человека содержат специальные положения (*lex specialis*) (Гиони И. Международно-правовая ответственность государств за нарушение обязательств в сфере защиты прав человека в европейском праве: автореферат дис. ... канд. юрид. наук, М., 2010. — С. 32).

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что говорить об «объективной» или «субъективной» ответственности государства можно будет исходя из конкретных обстоятельств дела, в частности, из содержания соответствующих первичных обязательств, в том числе касающихся защиты прав и свобод человека.

VOITOVICH P. P.

National University «Odessa Academy of Law»
Lecturer of the Department of International Law and International Relations

RIGHTS OF YOUTH IN EUROPEAN CHARTER ON THE PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE IN LOCAL AND REGIONAL LIFE

Nowadays young people play an active role in a modern society. It is true to say that young generation forms the future of our world. So, protection of youth interests and rights is essentially important duty of a state and local authorities.

The President of the 68th Session of the UN General Assembly John Ashe said that youth should play an important role in shaping the global agenda in the sphere of development the period after 2015. He added that youth was one quarter of the entire population of the world and the guarantor of our future.

Youth is an important part of modern Ukrainian society, carrier of intellectual capacity, determinant of social and economic progress.

According to Art. 1 of the Law on Promotion Social Development of Youth in Ukraine (05/02/1993) young citizens are the citizens of Ukraine aged 14–35.

Young people do experience difficulties in the exercise of their rights by virtue of being young and that there are gaps in the protection of the human rights of youth. However, divergent views were expressed in regards to the need for an international instrument on the human rights of youth.

According to Executive summary and outcomes of the Expert meeting on the human rights of youth (25–26 July 2013) there was general agreement that «youth» could be viewed as a time of transition, from childhood to adulthood, from dependence to independence, but opinions differed concerning when this may occur.

One of the debates that continued throughout the meeting was how best to define «youth» in any document or action. While the UN age-range of 15 to 24 years is often used, it was pointed out that this was originally chosen purely for statistical purposes, and that it is important to undertake an in depth analysis to devise a correct definition in moving forward, instead of simply accepting the status quo.

Some participants encouraged a move away from a definition focusing purely on biological age, suggesting that «youth» is a culturally loaded concept, and will differ according to different communities, as well as in rural and urban contexts.

Rights of youth are rights that young people have due to having reached a specific age or sufficient maturity. Rights of youth have increased over the last century in many countries. There are many kinds of youth rights. They are right for proper education, for employment, for spiritual and physical development and plenty of others.

Rights of youth can be also understood as a creation of such conditions where young people would be fully accessed human rights and use social guarantees as adults.

One of the basic rights of young people is a right for participation in local and state life. Youth participation is not an end in itself, but a means to achieve positive changes in young people's lives and to build a better society. In recent years one can observe a growing number of initiatives promoting and strengthening youth involvement at very different levels — international, regional, national and a local one.

New tools have also been created for different actors working in this area. One of them is the revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, adopted in May 2003 by the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe.

The original charter was drawn up in 1992, but was substantially revised to take into account the rapidly changing political environment. The Charter

has been adopted by many European municipalities who have chosen to set up youth councils. The revised Charter was taken up by the Committee of Ministers of the Council of Europe in a recommendation. A number of European NGOs, such as the European Youth Forum actively support the Charter through their activities. It has been translated into eleven languages, plus a plain English version and manual entitled «Have your say».

Preamble of the Charter describes the importance of youth participation in local and regional life, the need to provide and protect the right for participation in local and regional life and the role of local and state bodies in this particular sphere. Preamble states that the active participation of young people in decisions and actions at local and regional level is essential if European countries are to build more democratic, inclusive and prosperous societies.

Additionally the Charter lists the principles of implementation of the right for participation in local and regional life. They are the following:

The participation of young people in local and regional life must constitute part of a global policy of citizens' participation in public life.

Local and regional authorities are convinced that all sectoral policies should have a youth dimension.

The principles and various forms of participation advocated in the Charter apply to all young people without discrimination.

The first part provides local and regional authorities with guidelines for how to conduct policies affecting young people in a number of areas. This part regulates youth participation in the next spheres: sport, leisure and associative life; employment and combat of unemployment; urban environment and habitat, housing policy, and transport; an education and training policy promoting youth participation; mobility and exchanges; health care; gender equality; access to culture; sustainable development and environment; combat of violence and crime; anti-discrimination policy; sexuality; access to rights and law.

The second part consolidates the duty of municipal authorities to train young people, keep them informed, provide them with means of communication, support their projects, and recognize and give a higher profile to young people's dedication to community causes and voluntary work.

Finally, the last part provides advice on how to provide institutional conditions for participation of young people. In order to carry out the sectoral policies set out in part one, local and regional authorities should undertake to put in place the appropriate structures or arrangements enabling the participation of young people in the decisions and debates affecting them. According to the third part such structures of youth participation as youth councils, youth parliaments, youth forums can be implemented.

European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life is very important document in the sphere of rights of youth. However it contains only general provision and has a recommendatory character. So, it has to be further implemented into national legislation.

СЕЛЕЗНЬОВ В. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри права ЄС та порівняльного правознавства

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Прийняття в Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює новий для правової системи України правовий статус людини та відповідно до ч. 2 ст. 4 цього закону передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території.

Відповідно до ч. 3 ст. 5. відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права, так само на Російську Федерацію відповідно до ч. 6 ст. 5 покладається відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі.

Правове регулювання статусу окупованої території серед держав Європи встановлюється також Грузією, Молдовою, Кіпром.

Визнання доцільності правового регулювання статусу окупованої території здійснюється також на міждержавному рівні Радою Європи, ОБСЄ.

Особливе значення для встановлення правого статусу окупованої території та захисту прав людини на цій території має практика Європейського суду з прав людини. Дана практика ґрунтується на *ratione loci*, відповідно до якої компетенція Європейського суду з прав людини щодо розгляду і вирішення індивідуальних скарг поширюється лише на ті порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод, які у територіальному плані мали місце в межах дії національної юрисдикції держав — учасників Конвенції. Тобто територіальна юрисдикція Суду збігається з територіальною юрисдикцією держав — учасників.

Під юрисдикцію держави підпадають:

- територія держави, тобто суша і води з розташованими під ними надрами і над сушею повітряним простором, межі якої визначаються державним кордоном;
- морські судна, що плавають під прапором держави, і зареєстровані їм повітряні судна;
- території посольств і консульств держави в інших країнах.

Територія держави включає в себе не тільки юридично, але й фактично підконтрольну їм територію.

У справі *Loizidou v. Turkey* заявниця подала скаргу проти Туреччини, хоча порушення права власності, яке стало підставою для звернення в Європейський суд з прав людини, сталося на території Північного Кіпру. Оскільки на момент порушення права заявниці ця частина острова була окупована турецькими збройними силами, які здійснювали фактичний контроль над даною територією, Європейський Суд визнав, що, виходячи з цілей і завдань Конвенції, держава-учасниця цього регіонального міжнародно-правового акту може нести відповідальність у разі, якщо в результаті військових дій, як законних, так і незаконних, воно здійснює реальний контроль над районом його державної території».

У рішенні щодо прийнятності скарги *Ilascu and others v. Moldova and Russia*, Європейський Суд визнав Росію відповідачем за порушення, вчинені на території Придністров'я, погодившись із заявниками, які стверджували, що цей район де-факто контролюється російськими властями.

При цьому застереження держав, відповідно ст. 57 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо відсутності контролю над територією як підстави уникнення відповідальності, на думку Суду, не може застосовуватися у випадку відсутності національного нормативно-правового акту з цього питання. У справі *Ilascu and others v. Moldova and Russia* Суд зазначає, що заява, яку зробила Молдова при ратифікації Конвенції — що молдовська влада не здійснюють контролю над територією Придністров'я — не було належним застереженням у розумінні статті 57 Конвенції. Таким чином Суд звернув увагу що застереження загального характеру згідно не дозволяються.

Важливу роль щодо захисту прав людини в сфері освіти на окупованих територіях відіграє рішення Суду по справі *Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia* яким встановлюється порушення статті 2 Протоколу N 1 до Конвенції з боку Російської Федерації у зв'язку з тим, що примусове закриття шкіл, в яких викладання йшло румунською (молдавською) мовою на основі латинського алфавіту, а також подальші утиски заявників представляли собою втручання в їхнє право на доступ до освіти, а також право на одержання освіти національною мовою.

Дослідження та узагальнення практики Суду щодо прав людини та громадянина на окупованих територіях сприятиме ефективному захисту прав людини у Криму, який відповідно до норм міжнародного права залишається частиною території України.

ГАЙДЕЙ К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права і міжнародних відносин

УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ: АЛЬТЕРНАТИВИ І ПЕРСПЕКТИВИ

13 березня 2014 р. Україна звернулася до Європейського суду з прав людини із міждержавним позовом проти Російської Федерації на підставі ст. 33 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. Того ж дня Президент третьої секції Суду, суддя Ж. Касадеваль прийняв рішення щодо вжиття тимчасових заходів згідно правила 39 Регламенту Суду, зобов'язавши обидві договірні сторони утримуватися від здійснення будь-яких заходів, зокрема військових, які становлять загрозу здоров'ю і життю цивільного населення. З одного боку, Суд, приймаючи таке рішення, виконує покладений на нього обов'язок, з іншого, накладає на себе певні ризики щодо зменшення власної ваги на міжнародній арені у випадку, якщо відповідні держави не дотримуватимуться тимчасових заходів (Breuer M., *The ECtHR — torn between Russia and Ukraine?* 2014). Відповідно, виникає питання щодо обов'язкової юридичної сили тимчасових заходів, прийнятих на підставі правила 39 Регламенту Суду. Їхній необов'язковий, рекомендаційний характер первісно був визнаний у рішенні Суду у справі Круз Варас (Cruz Varas) та інші проти Швеції в 1991 р. Однак пізніше, в 2005 р., Великою Палатою Суду у справі Маматкулов і Аскарров (Mamatkulov and Askarov) проти Турції було наголошено, навпаки, на обов'язковій юридичній силі тимчасових заходів, що вживаються Судом.

Тим не менш, практика різних держав свідчить про наявність проблеми невиконання тимчасових заходів, які вживаються Судом. Прикладами слугують наступні справи: Aoulmi проти Франції 2006 р., Paladi проти Молдови 2009 р., Al-Saadoon і Mufdi проти Сполученого Королівства 2010 р., Labsi проти Словачії 2012 р., Rgaro проти Албанії 2012 р. Багаточисельні випадки невиконання тимчасових заходів урядом Італії навіть призвели до виступу Генерального секретаря Ради Європи із відповідною заявою в 2010 р. Неможливо не погодитися, що така ситуація у практиці Суду викликає занепокоєння, однак випадки невиконання тимчасових заходів зацікавленими державами не притаманні виключно практиці Європейського суду з прав людини, а за самою своєю природою підлягають ризику ігнорування державами, між якими виник спір. Більш того, потрібно окремо зауважити, що оцінка виконання тимчасових заходів у справах міждержавного характеру становить складніше завдання для Суду, ніж у справах за індивідуальною заявою (Leach P., *Ukraine, Russia and Crimea in the European Court of*

Human Rights. 2014). Адже тимчасові заходи, вжиті Судом у справах за індивідуальною заявою і у міждержавних справах, дещо відрізняються: у першому випадку вжиття тимчасових заходів найчастіше направлене на попередження погіршення стану заявника, в той час як у міждержавних спорах Суд, вживаючи тимчасові заходи, може переслідувати більш глобальні цілі із деескалації конфлікту і збереження міжнародного миру і безпеки. Але виникає питання, чи уповноважений Європейський суд з прав людини вирішувати міжнародні спори, які принаймні посередньо стосуються питань міжнародного миру і безпеки зокрема, і в цілому питань дотримання державами норм міжнародного права.

Доцільно звернутися до аналізу подій 2008 р., коли в серпні Грузія звернулася до Європейського суду з прав людини із заявою проти Російської Федерації, так само вимагаючи вжиття тимчасових заходів, відповідне рішення щодо яких було прийнято тоді Судом. Більш того, Грузія звернулася до Суду із ще однією пов'язаною заявою проти Російської Федерації, а також до Міжнародного Суду ООН. Останній визнав заяву Грузії проти Російської Федерації неприйнятною через відсутність юрисдикції Міжнародного Суду ООН вирішувати відповідний спір (Рішення від 1 квітня 2011 р.). Відповідно, не виключене повторення такого сценарію і у випадку, якщо Україна прийме рішення звернутися із заявою проти Російської Федерації до Міжнародного Суду ООН. Однак чи означає це, що за таких обставин Європейський суд з прав людини виступає судом «останньої інстанції»? Практика Суду наявно свідчить про формування підходу, за яким Суд уникає розгляду загальних питань публічного міжнародного права. У сумнозвісній справі Банковича Суд вирішив, що він не наділений необхідною юрисдикцією *rationeloci*, хоча аналіз практики Суду до і після справи Банковича свідчить про те, що недостатність юрисдикції була, скоріш за все, лише зручним приводом для Суду уникнути розгляду і оцінки складного з міжнародно-правової точки зору питання інтервенції НАТО в Косово (Русинова В. Н., Правовые аспекты применения Конвенции о защите прав человека и основных свобод: до и после «Банковича». 2010). Тим не менш, Європейський суд з прав людини зобов'язаний діяти згідно положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., ст. 15 якої зазначає застосовність права прав людини і під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю націй. Більш того, за умов збройного конфлікту права людини цивільного населення потребують навіть більшого захисту, ніж у справах повсякденного життя, що свідчить у підтримку наявності і необхідності застосування юрисдикції Страсбурзького Суду навіть у справах, що стосуються спірних питань публічного міжнародного права (Breuer M., *The ECtHR — torn between Russia and Ukraine?* 2014).

Якщо справа Україна проти Російської Федерації отримає подальшого розвитку в Європейському суді з прав людини, то перш за все

постане питання юрисдикції і принциповим стане визначення того, чи на всю територію в межах державних кордонів поширюється юрисдикція України і чи виконує Україна свій позитивний обов'язок забезпечувати виконання положень Конвенції на своїй території навіть за наявності сепаратистського режиму на певній її частині (рішення у справі Іласку та інші проти Молдови і Російської Федерації 2004 р.). За таким сценарієм представники сторони Російської Федерації, скоріш за все, звернуться до риторики щодо нелегітимності діючої влади на Україні, однак зважаючи на визнання абсолютною більшістю міжнародної спільноти діючого уряду України, такий аргумент вряд чи буде прийнятий Судом (рішення у справі Кіпр проти Турції 1978 р.).

Результати вирішення такого роду питань міжнародного права завжди важко спрогнозувати через високу політичну делікатність таких ситуацій. Наразі очевидним є лише те, що Україна і Росія повинні утримуватися від дій, заборонених у рішенні Суду про вжиття тимчасових заходів від 13 березня 2014 р., до прийняття подальших рішень у справі.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА

БЕХРУЗ Х.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
доктор юридических наук, профессор

О СХОДСТВЕ НЕКОТОРЫХ ИСТОЧНИКОВ РИМСКОГО И ИСЛАМСКОГО ПРАВА

Римское право и исламское право представляют разные правовые традиции. Римское право преимущественно базируется на принципах секуляризма, выработанных на основе европейских ценностей. Исламское право представляет собой ярко выраженную религиозную правовую систему, основанную на религиозных источниках — Коране и Сунне.

Основополагающие источники исламского права (Коран и Сунна) носят сакрально-религиозный характер и содержат фундаментальные принципы построения и функционирования исламского общества, государства и права. Соответственно, на их формирование и становление римское право не оказало никакого влияния. Что касается формирования исламско-правовой доктрины, базирующейся на производных и дополнительных источниках исламского права, здесь можно говорить об определенном сходстве некоторых источников римского и исламского права, что дает основание некоторым исследователям говорить о влиянии, которое римское право оказало на формирование определенных источников исламского права.

Для выяснения истины в отношении сходства некоторых источников римского и исламского права следует проанализировать конкретные источники данных правовых систем.

Ответы юристов (лат. *responsarudentium*) выступали в качестве источника римского права и отражали мнения юристов по поводу различных жизненных ситуаций, требующих правового решения, имеющее обязательный характер для отправления правосудия. При этом юридическую силу имели и мнения, высказанные применительно к другим, сходным по факту, случаям.

Такие обращения могли быть адресованы различным юристам. В случае единодушия в отношении поставленного вопроса, ответ считался имеющим силу закона. Если ответы юристов расходились между собой, суд отдавал предпочтение мнению, которое, по его мнению, больше соответствовало истине.

Одним из дополнительных источников исламского права является фетва, представляющая собой письменно зафиксированное суждение исламских правоведов по различным религиозно-правовым вопросам, касающихся, в том числе, вопросов светской жизни. Фетва также служит толкованием разнообразных положений, содержащихся в основных источниках исламского права, носящих общий характер. Иными словами, это своего рода официальное суждение, вердикт по какому-либо религиозно-правовому вопросу, выносимый авторитетными религиозными деятелями в ответ на запрос судьи или других лиц.

Как видно из приведенных примеров, ответы юристов в римском праве и фетва в исламском праве выступают в качестве источника права и представляют собой профессиональные и компетентные заключения юристов по конкретным жизненным ситуациям, сложившим в обществе.

В римском праве существует понятие консенсуса юристов, но оно ограничивается определенными вопросам и решение, принятое на основе консенсуса, может быть изменено после того, как стали известны новые факты.

Иджма как производный источник исламского права представляет собой согласованное мнение исламских правоведов и богословов по религиозным и правовым вопросам, требующих практического применения положений Корана и Сунны.

Сходство данных источников права — иджмы и консенсуса юристов основывается не на заимствовании, а на общей логике развития человеческого общества, и заключается в необходимости объединения интеллектуальных усилий ради установления истины и нахождения компромисса между различными точками зрения.

При этом необходимо отметить, что, согласно мнению большинства исламских правоведов, решение, принятое на основании иджма, не противоречащее Корану и Сунне, не может быть отменено более поздним консенсусом правоведов.

В римском праве существует понятие «*Utilitas Publica*», подразумевающее «оправдание права претора, чтобы дополнить и исправить гражданское право». Усложнение общественных отношений, а также развитие торговли с другими странами, привело к тому, что нормы права не всегда соответствовали требованиям жизни. Правоприменительная деятельность претора позволяла восполнять пробелы гражданского права, а также изменять и исправлять некоторые нормы.

Внешнее сходство с понятием «право претора» имеет такой дополнительный источник исламского права, как истихсан, означающий

юридическе предпочтение, которое давало право юристу отказаться от решения, вынесенное на основании аналогии, возможной из текстов Корана и Сунны, в пользу другого решения, выносимого в интересах общественности.

Именно в этом смысле истихсан можно сравнить с *Utilitas Publica* — «общественным благом», как оно понимается в римском праве. При этом существует отличие между вынесением решения на основании правового предпочтения — истихсана и решением претора о внесении поправки в некоторые законы: претор руководствовался своим пониманием блага, исламский правовед, действуя в рамках дозволенного и запретного, исходит исключительно из предписаний ислама. Решение исламского правоведа соответствует его пониманию общего смысла текстов Корана и Сунны.

АКИМЕНКО Ю. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАСАДИ КОНТРАКТНОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Правопорядки сучасних західноєвропейських держав — результат багатоміжового історичного процесу, що супроводжувався взаємопроникненням культур різних народів, які населяли Західну Європу. На сучасному етапі особливе місце в цьому процесі належить «Принципам Європейського контрактного права» (англ. *the Principles of European Contract Law*) — «загальному ядру Європейського контрактного права», які були створені за результатами майже 20-річної роботи академічних юристів. Однак головне призначення Європейських Принципів не правотворчість, а уніфікація та гармонізація, забезпечення максимальної гнучкості закостенілих норм внутрішньодержавного і міждержавного контрактного права, і таким чином прискорення вдосконалення договірної права ЄС. Принципи є результатом роботи професорів і практикуючих юристів різних країн ЄС і являють собою синтез найкращих рішень конкретних правових завдань («*best practices*»), узятих з різних правових систем. При цьому даний документ не випробував на собі впливу політичних інтересів окремої країни, але був підготовлений стосовно потреб торговельного обороту як такого.

«Принципи європейського контрактного права» представляють собою приватну ініціативу, і внаслідок цього вони не є ні національним, ні наднаціональним, ні міжнародним правом. Однак це не означає, що положення Принципів не мають юридичної сили. Стаття 1 Принципів вказує, що вони призначені для застосування в якості загальних правил договірного права Європейського Союзу, і що вони застосовуються в разі, якщо сторони погодилися врегулювати договір «загальними принципами права», «*lex mercatoria*» або подібними нормами, або не обрали іншу систему або правила законодавства для врегулювання їхнього договору. Таким чином, Принципи мають статус «м'якого закону» («*soft law*»), що є загальним поняттям для всіх видів норм, дотримання яких не забезпечується примусово від імені держави, але вони розглядаються в якості цілей, які повинні бути досягнуті.

Ключовим елементом успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня узгодженості законодавства нашої країни з правовими нормами Євросоюзу. Натомість сучасний стан договірного права України характеризується розбіжністю та суперечливістю, які існують у положеннях Цивільного та Господарського кодексів та інших актів законодавства у регулюванні договірних відносин, що, в свою чергу, негативно відображаються на практиці його застосування. Економічні інтеграційні процеси потребують відповідної правової інтеграції, зокрема, поступового наближення правового забезпечення майнових відносин товарного характеру в Україні до умов внутрішнього ринку ЄС, до правових засад і принципів, що діють на цьому ринку, з метою досягнення гармонізації, а також уніфікації в деяких галузях.

Аналіз останніх тенденцій реформування торговельного та цивільного законодавства країн ЄС свідчить про те, що Принципи використовуються в якості «моделі» для вдосконалення внутрішнього законодавства європейських держав, що підтверджує тенденцію випереджаючого розвитку торгового права всередині приватного та його впливу на вдосконалення цивільного законодавства.

Принципи Європейського контрактного права містять положення, що суттєво відрізняються від національного законодавства, а тому на сучасному етапі у зв'язку із тим, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України у Європейських Союзи, виникає потреба у розширенні сфери правового регулювання і поглибленні основних концептуальних засад договірного права з урахуванням досвіду цього наддержавного об'єднання.

Стаття 2:101 (2) Принципів передбачає, що «договір не потребує висновку та підтвердження у письмовій формі. Договір може бути доведений будь-якими засобами, в тому числі і показаннями свідків». Аналогічне правило застосовуються до більшості договорів у Англії, Німеччині та Скандинавських країнах, а також було встановлено у ст. 11 Конвенції про міжнародну купівлю-продаж товарів 1980 р. і в

статті 1.2. Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. У свою чергу стаття 208 ЦК України визначає правочини, які належить вчиняти у письмовій формі: 1) правочини між юридичними особами; 2) правочини між фізичною та юридичною особою; 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян; 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма. Так, з одного боку, в регулюванні майнових відносин розширяється свобода волевиявлення у визначенні своїх прав та обов'язків як ознака диспозитивного методу регулювання. Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, крім тих положень, обов'язковість яких для сторін прямо впливає із самого акта законодавства чи його змісту або із суті правовідносин між сторонами. При цьому, звичайно, сторони мають враховувати вимоги ЦК та інших актів законодавства, звичаїв ділового обороту, вимоги розумності, добросовісності та справедливості. В сучасних умовах та розробках європейських вчених, основним критерієм правомірності дій сторін договірної зобов'язання повинен стати принцип добросовісності, який проявляється через конкретні загальні та спеціальні склади добросовісної поведінки, що в українських правових реаліях поки що не отримав належної уваги.

Стаття 2:210 Принципів встановлює: «якщо сторони в рамках здійснюваної ними професійної діяльності уклали договір і при цьому не оформили його в остаточному виді, і одна зі сторін негайно направляє іншій стороні письмовий документ, що є підтвердженням укладеного договору і містить додаткові або відмітні умови, то такі умови стають частиною договору, якщо тільки дані умови істотно не змінюють договору, або одержувач негайно не відмовляється від їхнього прийняття». Таким чином, положення даної норми визначає необхідність певних дій однієї зі сторін угоди: відправлення письмового документа, що буде містити всі умови, про які домовилися сторони. Натомість передбачається можливість включення в таке підтвердження волі сторін додаткових або відмітних умов.

Також важливим моментом даної норми є негайність письмового підтвердження. Під останньою розуміється відправлення такого письмового підтвердження з плином розумного часу після укладання договору, тобто в термін, достатній для складання такого письмового документа і відправлення його контрагентові (наприклад, час, щоб добратися до офісу, оформити підтвердження і відправити його поштою або факсом). На відміну від Принципів, українське законодавство подібної норми не містить, і в даній ситуації договір буде вважатися укладеним тільки за наявності обох обставин — досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами, і надання договору форми, що передбачена законодавством для даної категорії договорів (або вимагається однією зі сторін).

Відповідно до загального правила всі попередні домовленості сторін із моменту вступу в силу договору втрачають свою дію. Так, п. 2 ст. 2:105 Європейських Принципів встановлює презумпцію, відповідно до якої сторони не розглядають раніше зроблені заяви, гарантії, та інші угоди як частину укладеного договору, у випадку якщо інтеграційне застереження не було обговорено індивідуально. Причому дане правило не може бути будь-яким чином виключене або обмежено. Сутність даної норми полягає не в наданні нікчемності всім попереднім угодам сторін у процесі переговорів (як в українському законодавстві), а в тому, що вони не будуть частиною договору. Такі попередні угоди мають значення при тлумаченні договору, до того ж дане правило не може бути виключено або якимось чином обмежене, крім індивідуально обговореного положення договору (п. 3 ст. 2:105 Принципів). У даному випадку істотно впливає загальний принцип, відповідно до якого при тлумаченні договору варто віддавати перевагу загальному намірові сторін, навіть якщо він відрізняється від буквального значення слів.

На сьогодні Україна належить до тих держав, які через різні причини ще не залучені до числа реальних претендентів на членство у ЄС. Однак ця обставина повинна ще більше спонукати до гармонізації українського законодавства. Це зумовлюється необхідністю довести членам європейської спільноти реальну готовність України прийняти європейські правові стандарти й розвивати та поширювати цінності Європейського Союзу.

КРЫВЦОВА И. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук, доцент

НАУЧНАЯ КАРТИНА МИРА: НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАРИСОВКИ

Выделение и исследование представителями правовой науки различных аспектов сложной и многогранной проблемы научной картины мира в основном было связано с анализом физической картины мира. Такая ситуация была обусловлена лидирующим положением физики в естествознании. Однако не возможность объяснить с позиций существующей физической картины мира явления, которые не относились к предмету физической науки, не возможность охватить в себе всего знания о мире, создало условия поиска феномена, способного дать адекватную интерпретацию всех явлений природы. Требование введения

иною видения мира, особой его картины (несводимой к физической), содержащей представление и о тех объектах, которые не включаются в предмет исследования физики, стало доминирующим на современном этапе становления научно-правовой мысли. В связи с этим введение в научный оборот категории «научная картина мира» стало вполне закономерным и актуальным.

Но несмотря на неиссякаемый интерес к категории «научная картина мира», в философских и теоретико-методологических исследованиях прослеживается неоднозначность понимания и использования содержательного контекста этой категории. Так, научная картина мира понимается либо как самостоятельный феномен, отыгрывающий интегративную, междисциплинарную и мировоззренческую роль, либо как итог детально разработанных специально-научных картин мира (первоначально, физики, далее биологии и т.д.). Проследить авторское понимание категории «правовая картина мира» в рамках указанных познавательных подходов и составит цель данного исследования.

По мнению А. П. Садохина «научная картина мира — это особая форма систематизации знаний, качественное обобщение и мировоззренческий синтез различных научных теорий». При этом, будучи целостной системой представлений об общих свойствах и закономерностях объективного мира, научная картина мира включает в себя в качестве составных частей общенаучную картину мира и картины мира отдельных наук (физическая, биологическая, геологическая и т.п.), которые, в свою очередь, включают в себя соответствующие многочисленные концепции — определенные способы понимания и трактовки каких-либо предметов, явлений и процессов объективного мира, существующие в каждой отдельной науке (Садохин А. П. Концепции современного естествознания: учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитарным специальностям и специальностям экономики и управления / А. П. Садохин. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — С. 17).

Рассматривая, научную картину мира, как одно из оснований науки, В. С. Степин акцентирует внимание на специальных картинах мира в развитии современных научных дисциплин, предстающих в виде обобщенных схем — образов предмета исследования, посредством которых фиксируются основные системные характеристики изучаемой реальности. Перенос акцента с общей научной картины на картины реальности, развиваемые в отдельных научных дисциплинах, не случаен. Поскольку автор полагает, что общая научная картина мира, которая выступает особой формой теоретического знания, интегрирует фундаментальные идеи и представления дисциплинарных онтологий (естественных, гуманитарных и технических наук) и представляет наиболее важные системно-структурные характеристики предметной области научного познания как целого, взятого на определенной стадии его

исторического развития (Степин В. С. *Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук* / В. С. Степин. — М.: Гардарики, 2006. — С. 198–199; 203).

А. В. Кузнецов, определяя физическую картину мира как основу картины мира в целом, из-за фрагментарности знания (как свойства меняющегося бытия), ставит под сомнение возможность представления картины мира в качестве системного целого и метафорно говорит о ней, как о «панно с меняющимся узором, некий процессуальный логический калейдоскоп, способный давать различные конфигурации варьлируемых фактов». Автор в широком смысле слова понимает физическую картину мира, как «наиболее обобщённые, важные и существенные представления о мире физических явлений, взятые с точки зрения стиля научного мышления конкретно-исторической эпохи, гармонично сочетает черты абстрактного и конкретного: не являясь картиной природы в обыденном смысле этого слова, то есть при сомнительной действительной целостности взгляда на мир, она становится предметом логического конструирования, выражающего наиболее синтетическое знание о физических явлениях на данном этапе развития физики» (Кузнецов А. В. *Физическая картина мира: логико-гносеологические основания и онто-гносеологическое обоснование* / А. В. Кузнецов; Курск. гос. ун-т. — Курск, 2008. — С. 22–52).

Термин «картина мира», скорее «физическая картина мира» в работах Г. Герца используется образно и трактуется им как совокупность внутренних образов внешних предметов, из которых логическим путем можно получать сведения относительно поведения этих предметов. Внутренние образы, или символы, внешних предметов, создаваемые исследователями, должны быть такими, чтобы логически необходимые следствия этих представлений в свою очередь были образами естественно необходимых следствий отображенных предметов (Герц Г. *Принципы механики*, изложенные в новой связи / Под ред. И. И. Артоболевского; Перевод В. Ф. Котова и А. В. Сулимо-Самуйло. — М.: АН СССР, 1959. — С. 13).

Термин «картина мира» встречается и в работах М. Планка, который понимал под физической картиной мира «образ мира», формируемый физической наукой и отражающий реальные закономерности природы. Автор утверждает, что «самый важный признак всякого научного познания» состоит в стремлении найти «постоянную, не зависящую от смены времен и народов картину мира», что «постоянная цельная картина мира представляет собой ту незыблемую цель, к которой стремится естествознание в ходе своего развития». М. Планк настаивал на том, что идеалом естествознания является построение объективной картины мира и поставил вопрос: чем является то, что мы называем физической картиной мира? Является ли картина мира только более или менее произвольным созданием нашего ума, или же,

наоборот, мы вынуждены признать, что она отражает реальные, совершенно независимые от нас явления природы? (Планк М. Единство физической картины мира. — М.: Наука, 1966. — С. 46–48). (Планк М. Единство физической картины мира. — М.: Наука, 1966. — С. 48)

Отмечая постоянную тенденцию к экспансии, А. Л. Симанов и А. Стригачев под научной картиной мира понимают «систему теоретических представлений и методологических требований, остающихся неизменными в течение длительного времени, и систему понятий, принципов и гипотез, связывающих различные теории» (Симанов А. Л., Стригачев А. Методологические принципы физики: Общее и особенное. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1992. — С. 134).

Со слов Т. Ф. Кузнецовой, в наши дни редко встречается взгляд на картину мира как на особый вид либо философского, либо научного знания, а нацеленность на введение понятия «картина мира» как обобщенное представление о мире или на некую общую онтологию и мировоззрение, научное не только в том, что оно вырабатывается научной философией, но и в том, что оно выработано всей совокупностью наук, не достигнута, поскольку синтез наук еще не свершился и возникло определенное противоречие между построением общенаучной картины мира и частонаучными картинами мира (Кузнецова Т. Ф. Картина мира как проблема в курсе культурологии // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 4. — С. 28–32).

Очевидно, что такой плюрализм авторских трактовок категории «научная картина мира» не ограничивается указанными ранее познавательными подходами к статусу этого явления, но, тем не менее, именно эти подходы позволяют определить «полярность» пониманий научной картины мира и, в некоторой степени, их систематизировать.

СУРІЛОВА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНТРОЛЬ В СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ НАДР

На сьогодні перед Україною поставили значні виклики, пов'язані з відновленням демократичних принципів існування держави, її економічної стабільності, забезпеченням подальшого розвитку на сталій основі. Ефективно протистояти цим викликам, збудувати якісно нову процвітаючу державу у надскладних умовах можливо на основі використання мінерально-сировинного комплексу, який багато в чому формує основу

економіки, а ресурси надр є надбанням як теперішніх, так і майбутніх поколінь наших громадян. Запорукою успішного вирішення цієї задачі є запровадження дієвих контрольних механізмів за використанням і охороною надр, на що неодноразово звертали увагу в науковій літературі (Грицан О. А. Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр Автореф. дис. к. ю. н. Київ-2009, 20 с. — С. 2), однак пропозиції фахівців не були враховані, недоліки правового регулювання в цій сфері не були усунені в 2011 р., коли був прийнятий пакет документів щодо надрокористування і охорони надр.

За нашою думкою, контроль за додержанням вимог законодавства в галузі використання і охорони надр є системою заходів, спрямованих на організацію моніторингу геологічного середовища, перевірку додержання фізичними і юридичними особами вимог і правил щодо раціонального надрокористування, охорони надр і забезпечення екологічної безпеки. Державний контроль в сфері охорони надр і мінеральних ресурсів можливо розглядати і як діяльність уповноважених державних органів по перевірці дотримання всіма фізичними і юридичними особами вимог надрового і гірничого законодавства та впровадження заходів попередження правопорушень в цій галузі.

Методи контролю за використанням і охороною надр являють собою конкретні засоби виконання задач, які покладені на органи державного контролю. Методами контролю є ліцензування надрокористування; перевірка відповідності діяльності надрокористувачів вимогам екологічного і природоресурсового законодавства; надання обов'язкових вказівок гірничим підприємствам та іншим надрокористувачам щодо усунення порушень гірничого і надрового законодавства; надання рекомендацій щодо вдосконалення діяльності в галузі використання і охорони надр; припинення незаконних дій надрокористувачів. Вибір і специфіка методів контролю визначається особливостями підконтрольного об'єкту, ступенем антропогенної змінності певної території, ієрархічністю цілей контрольної діяльності, стадіями контрольного процесу.

В межах контрольної функції державного управління використанням і охороною надр значне місце займає моніторинг надр і довкілля. Застосування моніторингу передбачає відстежування ситуації чи процесу у ході управлінської діяльності, аналіз впливу прийнятих управлінських рішень на існуючі суспільні відносини. Однак слід мати на увазі, що моніторинг навколишнього природного середовища та надр як його елементу виходить за межі контрольної функції і включає також прогнозування змін навколишнього природного середовища для розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень. Моніторинг та наукове супроводження — це системне регулярне спостереження за об'єктом надрокористування і виконанням особливих умов, передбачених спеціальним дозволом на

користування надрами, та його невід'ємною частиною — угодою про умови користування надрами; оцінка стану, моделювання та прогнозування змін геологічного середовища; консультативно-методичне забезпечення всіх етапів, стадій та видів робіт, передбачених програмою робіт на ділянці надр, яка є додатком до угоди; розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації цих етапів, стадій та видів робіт; надання допомоги надрокористувачеві у дотриманні вимог нормативно-правових актів, загальнодержавних та галузевих нормативних документів. Моніторинг та наукове супроводження є складовими частинами особливих умов користування надрами, передбачених дозволом та угодою. Основними принципами моніторингу та наукового супроводження є дотримання вимог нормативно-правових актів у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, об'єктивність, науково-методична обґрунтованість, компетентність та достовірність (Положення про проведення моніторингу та наукового супроводження надрокористування, затв наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 11.03.2013 № 96 <http://zakon.rada.gov.ua/>).

Відповідно видам використання надр контроль здійснюється по двом основним напрямкам — Державний геологічний контроль і Державний гірничий нагляд, що, в певній мірі, відображує особливості гірничих і надрових відносин. Однак його ефективність не є достатньою, про що свідчать багаточисельні випадки незаконного хижачького видобутку піску, торфу, вугілля у багатьох випадках зв'язаних з нелегальними способами їх реалізації. Так у Донбасі протягом 2013 р. виявлені 156 нелегальних місць видобутку вугілля, а кількість загиблих в так званих «копанках» виросла удвічі в порівнянні з 2012 (Ткаченко Ю. Хозяев донбасских «копанок» будут сажать за три мешка угля. Комсомольская правда в Украине Режим доступа <http://kp.ua/daily/221113/>). Боротьба з «копанками» в Донбасі ведеться постійно, але неефективно. Однією з причин цього є недоліки організаційного механізму здійснення контролю, нескоординованість роботи контролюючих органів, недосконале розмежування повноважень між контролюючими органами, їх неспроможність своїми силами вирішувати питання про припинення правопорушень. Негативно впливає на ситуацію і розпороченість контрольних повноважень між Держгеонадрами та Держгірничпромнаглядом. Для вдосконалення контролю необхідно розробити положення про Державну службу охорони і використання надр основним і єдиним завданням якої визначити здійснення державного контролю в сфері використання і охорони надр, чітко визначити її повноваження і структуру.

ЯНЧУК Н. Д.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук, доцент

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОТРАСЛЕВОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ (НА ПРИМЕРЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА)

Вопрос, касающийся структуризации отраслевых сравнительно-правовых дисциплин, имеет принципиальное значение для дальнейшего совершенствования научных исследований в данной сфере. Однако в научной литературе этот вопрос специально не обсуждается, за исключением небольшого числа публикаций. Рассмотрим структурные особенности отраслевой юридической компаративистики на примере структуры сравнительного уголовного права.

Для сравнительного уголовного права, как правило, характерно дихотомическое структурирование, основанное на выделении общей и особенной частей сравнительного уголовного права. Такой подход к структуре сравнительного уголовного права во многом объясняется использованием в качестве образца систему курса уголовного права.

Так, например, А. Малиновский выделяет общую часть сравнительного уголовного права, в которой в системном порядке исследуются основные вопросы Общей части уголовного права (источники уголовного права, субъект преступного деяния, стадии совершения преступных деяний, обстоятельства, исключающие преступность, наказания и т.д.) и Особенной части, в которой исследуются тенденции и закономерности криминализации общественно опасных деяний в зарубежном уголовном законодательстве, раскрываются особенности установления мер наказания за их совершение в различных странах мира.

Еще один вариант дихотомической структуры сравнительного уголовного права предлагает В. Додонов (Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: Монография / Под общ. и науч. ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженный деятель наук РФ С. П. Щербы. — М.: Юрлитинформ, 2010. — 448 с.). По мнению ученого сравнительное уголовное право включает две составные части: общую и особенную. Общая часть охватывает следующие вопросы: основные тенденции развития современного уголовного права, классификация уголовно-правовых систем, источники уголовного права, систематизация уголовного законодательства, действие уголовного закона, преступление, субъект преступления, соучастие в преступлении, обстоятельства, исключающие преступность деяний, наказание и его виды, особенности назначения наказаний, освобождение от уголовной ответственности. Особенная часть носит системный характер, выражающийся

в распределении составов преступлений по группам в соответствии с родовым объектом посягательств.

Ученые А. Корчагин и А. Иванов предлагают трехчленную структуру сравнительного уголовного права (Корчагин А. Г., Иванов А. М. Сравнительное уголовное право. — Владивосток, 2002. — 470 с.). Первая часть — введение в науку сравнительное (компаративное) уголовное право. Данная часть охватывает следующие вопросы: понятие, предмет, метод, задачи науки сравнительного (компаративного) права; история уголовной политики или становление науки (сравнительного) уголовного права; источники современного уголовного права в зарубежных странах. Вторая ветвь — Общая часть, в которой рассматриваются основные институты Общей части уголовного права зарубежных стран (понятие преступного деяния, субъект преступного деяния, соучастие и т. д.). Третья ветвь — Особенная часть, посвящена исследованию основных институтов Особенной части уголовного законодательства (преступления в сфере экономики и т. д.)

Анализ представленных подходов к структуризации сравнительного уголовного права позволяет сделать ряд замечаний. Использование дихотомического подхода к структурированию сравнительного уголовного права не позволяет учитывать сравнительно-правовую направленность данной дисциплины — не всегда проводится четкое разграничение между уголовным правом зарубежных стран и сравнительным уголовным правом.

Что касается использования при систематизации сравнительного уголовного права трехчленного структурирования, то несомненной заслугой подобного подхода является выделение первой части в структуре сравнительного уголовного права, которая позволяет учитывать теоретико-методологическую природу сравнительного уголовного права. Хотя на наш взгляд данная часть должна быть более «насыщенной», чем предложенная А. Ивановым и А. Корчагиным. Так, рассмотрение классификации уголовно-правовых систем современного мира, типологических особенностей уголовно-правовых систем современности, процессов сближения уголовно-правовых систем современности и т.д. позволит учитываться теоретико-методологическую природу и характер сравнительно-правовых исследований в данной области.

Анализ рассмотренных подходов к систематизации сравнительного уголовного права позволяет дать несколько частных замечаний:

во-первых, структура сравнительного уголовного права должна иметь трехчленную структуру: «описательное сравнительно уголовное право», в которой будут затрагиваться вопросы статуса сравнительного уголовного права, предмета и объект сравнительного уголовного права, методология исследования, классификации уголовно-правовых систем, типологических характеристик уголовно-правовых систем, закономерностей возникновения и развития уголовно-правовых систем,

сближения уголовно-правовых систем и т.д.; общая часть — посвященная основным институтам Общей части уголовного права в различных правовых системах; особенная часть — включает в себя изучение основных составов преступлений по группам в соответствии с родовым объектом посягательств;

во-вторых, структура сравнительного уголовного права должна базироваться на региональном (выделении уголовно-правовых систем) и институциональном подходах.

ЧИСТЯКОВА Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОРЕГІОНІВ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Єврорегіон — це певний географічний простір, який включає частини територій двох або більше країн, що домовляються про координацію своєї діяльності в економічній, соціальній, культурній та інших галузях суспільного життя. Територіальними структуроутворюючими елементами транскордонних регіонів є, як правило, адміністративно-територіальні райони суміжних країн, що мають спільні кордони.

Більшість досліджень в сфері транскордонного співробітництва зосереджують увагу на економічних перевагах даної форми діяльності прикордонних регіонів. Проте, як слушно зазначає О. С. Передрій, не менш важливими передумовами до співпраці в соціальному плані єтнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, значна частина якого володіє мовою або мовами населення країн-сусід і досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури. Вказані фактори є визначальними в процесі формування транскордонних регіонів (Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. / Передрій О. С., 2008, с. 218).

На сучасному етапі розвитку України досить гострим та часто обговорюваним є питання захисту прав національних меншин. Метою даного дослідження є визначити можливості реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин в рамках діючих в Україні єврорегіонів. Як правило, до таких об'єднань включаються багатонаціональні території або регіони, де проживають представники кількох етнічних груп. У багатьох випадках на територіях суміжних прикордонних регіонів живуть представники досить

чисельної національної меншини, яка репрезентує національну більшість країни, розташованої по інший бік кордону (Žurba I. Єврорегіон, як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва // *Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*: [Materiały]. — 2008. — Wydanie 13. — С. 424).

Україна приймає участь у створенні єврорегіонів з середини 90-х років. Сьогодні на кордонах України та інших держав створено десять єврорегіонів, до участі у яких залучено 15 областей України та адміністративно-територіальні одиниці тринадцяти прикордонних іноземних держав. Всі ці регіони мають досить високий рівень міжнаціонального складу населення, тому саме на базі діючих єврорегіонів можна здійснити значні зрушення в сфері реалізації прав національних меншин. Це сприятиме вирішенню проблем розвитку національних меншин на місцеву рівні, що може прямо вплинути на ступінь успішності державної політики в такого роду питаннях. За умови централізації політики в області національних меншин можуть не враховуватись суттєві фактори, які легше визначити в рамках конкретного регіону. Найявністю на подібних територіях значних за чисельністю іншоетнічних діаспор, для багатьох з яких характерне компактне розселення і багатівікова укоріненість, формує специфічне соціокультурне середовище, що не характерне державі в цілому, саме тому ряд питань в сфері дотримання та захисту прав національних меншин доцільно вирішувати на місцевому рівні, в тому числі за рахунок інституційно-правових можливостей єврорегіонів.

Одним з єврорегіонів, що діє на території Одеської області є Єврорегіон «Нижній Дунай», до якого входять: Одеська область (Україна), повіти Галац, Тульча, Бреїла, (Румунія), райони Кагул та Кантемір (Республіка Молдова). Створення Єврорегіону «Нижній Дунай», крім іншого, мало на меті вирішення завдання формування єдиного культурного простору в Придунав'ї. На теперішній час у рамках Єврорегіону діє Комісія з культурної діяльності та міжетнічних відносин (Єврорегіон «Нижній Дунай» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/vroregon-nizhnj-dunaj/>).

В рамках діяльності даного Єврорегіону вже було здійснено ряд заходів, що прямо впливають на розвиток національних меншин, що проживають на його території. Наприклад, було створено телевізійні та радіопрोगрами у містах Одеса та Галац на Одеську область (Україна), повіти Галац, Бреїла, Тульча (Румунія), повіт Кагул (Республіка Молдова); організовано випуск тримовної (українська, румунська та мова міжнародного спілкування) щоквартальної газети, тиражем 4000 екземплярів, на сторінках якої мають висвітлюватися економічні, культурні та соціальні проблеми єврорегіону; здійснюється сприяння підготовці спільною групою дослідників монографії під назвою «Із

історії цивілізацій євро регіону «Нижній Дунай», в якій висвітлюватимуться елементи з історії дунайсько-понтічного простору, буде представлено соціальні структури у дельті Дунаю, а також історію створення Євро регіону «Нижній Дунай» (Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи., 2003, с. 147–148]. Питання підтримки загальних культурних цінностей регіонів-членів на національному та міжнародному рівнях завжди обговорюються під час зустрічей сторін, так, було презентовано альбом «Культурні цінності Нижнього Дунаю», в якому відображуються головні культурні об'єкти повіту Галац (Румунія), Кагульського району (Республіка Молдова) та Одеського регіону [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/vroegion-nizhnj-dunaj/>).

Таким чином, можна зробити висновок, що реалізація проектів транскордонного співробітництва за рахунок створення євро регіонів може значною мірою сприяти підвищенню ефективності державної політики в сфері розвитку національних меншин в Україні. Проте, формування такого типу об'єднань та визначення їх можливостей в рамках міжетнічного співробітництва не може нести формальний підхід унаслідок традиційної централізації влади в Україні.

ЗАПОРОЖЧЕНКО А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

АВТОРСЬКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ТРАНСПЛАНТАЦІЮ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНІ»

Вважається доцільним розглянути декілька зауважень щодо підготовки проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 31.05.2013 р.

А саме:

1. У преамбулі додано положення, яке стосується того, що Закон ґрунтується на рекомендаціях ВООЗ, Директив Європейського Союзу. Дивним видається, що український законодавець обирає за стандарт нормативні акти Європейського Союзу, а не, наприклад, Ради Європи, членом якої є наша держава.

2. Розширено коло закладів й установ, які мають право провадити діяльність, пов'язану із трансплантологією, а саме такими за проектом, поряд з акредитованими в установленому законодавством України

порядку державними та комунальними закладами охорони здоров'я і державними науковими установами, є і заклади охорони здоров'я недержавної форми власності. Хоча, звичайно, коректніше писати приватної форми власності. І знову ж постають запитання: чи доцільно приватним закладам надавати право здійснювати трансплантацію, чи це не збільшить недовіру суспільства до цього методу втручання і чи це не матиме надмірного фінансового забарвлення, особливо на етапі реформування системи трансплантології, незважаючи на конституційну норму — усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13).

3. Умовою застосування трансплантації є згода реципієнта, який є дієздатним (ст. 6 проекту). Але незрозумілим є віковий ценз. Лише з аналізу ст. 15 проекту Закону, що має позначатись «Умови та порядок взяття органів та тканин для трансплантації у померлих осіб», йдеться про повноліття (тобто 18 років) як ознаку особи, що має право прижиттєво письмово заявити про незгоду щодо посмертного донорства його органу та тканин. Відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України, цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Залежно від віку в особі є різна дієздатність (часткова, неповна, повна). Враховуючи складність такого виду медичного втручання, доцільно було б передбачити, що компетентним давати згоду на застосування трансплантації є повнолітній дієздатний реципієнт.

4. У ч. 3 ст. 14 проекту Закону передбачено, що «за згодою донора його кістковий мозок або інший здатний до регенерації анатомічний матеріал може бути надано безоплатно або за плату для трансплантації іншій особі». У чинній редакції ст. 14 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» за плату може йти мова лише при наданні кісткового мозку. Формулювання, що міститься у чинній редакції, відповідає вимогам і міжнародно-правовим стандартам, де чітко заборонено комерціалізацію трансплантології. Наприклад, у ст. 21 Додаткового протоколу до Конвенції про права людини і біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини передбачено, що тіло людини і його частини не повинні використовуватися для отримання фінансової винагороди. Торгівля органами і тканинами заборонена (ст. 22). У ст. 9 Резолюції про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць щодо питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини № (78)29, прийнятої Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 1978 р., закріплено, що жоден матеріал не може бути пропонований для продажу. У ст. 18 чинної редакції Закону передбачено, що укладання угод, які передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється. Отож, видається, що проектна норма є контраверсійною, спрямованою на комерціалізацію трансплантології.

5. У ст. 12 проекту Закону «Взяття гомотрансплантатів у живих донорів» новелою є положення, яке допускає емоційне донорство при взятті гомотрансплантата (за винятком анатомічних матеріалів, здатних до регенерації) у живого донора. Але, на жаль, у запропонованому проекті Закону не визначено критерії цього виду донорства, що може слугувати підставою для зловживань. У деяких державах, у тому числі і європейських, існує «моральне донорство», коли пацієнтові, що потребує пересадки, віддає орган близька за духом людина. Варто чітко визначити в Законі, що розумітиметься під емоційним донорством і хто матиме право встановлювати «емоційний зв'язок» донора та реципієнта.

6. Якщо нормотворець у чинній редакції Закону імперативно стоїть на «презумпції незгоди» донорства (ст. 16 Закону), то у ст. 15 проекту Закону сформульовано положення «презумпції згоди» на донорство, а саме «Кожна повнолітня дієздатна особа має право прижиттєво письмово заявити про незгоду щодо посмертного донорства його органів та тканин». У цій же ст. 15 проекту зазначено, що не допускається взяття органів та тканин для трансплантації у померлих осіб, якщо до моменту взяття органів та тканин для трансплантації надана заява про незгоду на взяття органів та тканин для трансплантації, написана цією особою при житті або письмова заява родичів особи (її/його чоловіком, дружиною, а при їх відсутності — одним з її близьких родичів (батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки або її законні представники)) щодо її прижиттєвої відмови від посмертного донорства. У померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути взяті за згодою їх законних представників.

7. Привернемо увагу до таких положень ст. 15 проекту: 1) у проектній нормі міститься словосполучення «до моменту взяття», що на практиці може породити проблему, адже до компетентних осіб слід буде встигнути подати заяву про незгоду на донорство, оскільки за загальним правилом фоном прийняття рішення є презумпція згоди. Незрозуміло, хто ж повинен встигнути: людина, яка помирає, повинна тримати напоготові заяву, аби встигнути її подати, чи родичі, які стикнулися з болем втрати. Подекуди трансплантація має відбуватись у лічений час, аби орган був придатний до трансплантації. Отож, формулювання проектної норми більш ніж суперечливе і потребує доопрацювання; 2) не менш дивним видається коло родичів, визначене у ст. 15 проекту: з буквального тлумачення видається, що є два види суб'єктів — родичі, до яких відносяться лише чоловік або дружина, і близькі родичі, якими є батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки чи її законні представники. Звісно, що такий виклад є некоректним, і потребує чіткого окреслення кола осіб, якими можуть бути близькі родичі та члени сім'ї. На сьогодні у ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України дано дефініцію «близькі родичі та члени сім'ї», хоча в інших галузях є й інші поняття. Тому нормотворцю слід відшліфувати і цей сегмент норми

проекту й вибрати оптимальне коло суб'єктів, які матимуть право подавати заяву.

8. Взяття анатомічних матеріалів у померлого донора не має призвести до спотворення його тіла, що закріплено у ст. 15 проекту Закону.

КАЦИН М. Ю.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛИ ПОЗИТИВНОЙ И НЕГАТИВНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПОСТРОЕНИЯ ОБЩЕГО РЫНКА ЕЭС (1957–1985 ГГ.)

Следует отметить, что к окончанию Второй мировой войны Европа оказалась в очень глубоком социальном, экономическом, финансовом, демографическом кризисе. В этот период, среди некоторой части политической и интеллектуальной элиты становится очевидным, что восстановление европейских государств от разрушительных последствий войны лежит в плоскости возвращения к процессу европейской межгосударственной экономической интеграции.

Важно подчеркнуть, что развитие данного процесса, который успешно начался с начала XIX в., было прервано двумя мировыми войнами, чередой разрушительных революций, социальным, экономическим, и финансовым кризисом 30-х гг. XX в., и как следствие вышеперечисленных факторов — обострению применения политики протекционизма и меркантилизма в торговле, который вёл европейские государства к экономическому изоляционизму.

Первой попыткой возобновить процесс экономической интеграции, стало создание Организации Европейского Экономического Сотрудничества (ОЕЭС) на основании Конвенции «О европейском экономическом сотрудничестве». Так, по воспоминаниям первого генерального секретаря этой организации и будущего вице-президента Европейской Комиссии в Европейском Экономическом Сообществе (ЕЭС) Р. Марджолина, главной целью ОЕЭС было воссоздать Европейский рынок как таковой, перед тем как осуществить интеграционный переход к общему рынку.

Следующим этапом на пути к развитию интеграционных процессов, стало создание секторальных интеграционных сообществ. Однако, эта идея не получила достаточной поддержки, и за исключением создания в 1952 г. Европейской Организации Угля и Стали (ЕОУС), другие интеграционные проекты так и остались нереализованными, включая

создание Европейского транспортного сообщества, и Европейского сельскохозяйственного сообщества.

Следует сказать, что к середине 50-х гг. XX в., на уровне политической элиты государств-членов было принято решение об отказе от идеи секторальной экономической интеграции и переходе к построению общего рынка. Так, важным событием в истории европейской экономической межгосударственной интеграции, стало подписание в 1957 г. Договора об учреждении Европейского Экономического Сообщества (ДЕЭС), закрепившего в ст. 2 задачу построения общего рынка государств-членов ЕЭС.

Следует отметить, что классическая теория экономической интеграции придаёт особое значение негативной интеграции, под которой понимают, устранение барьеров в торговле в виде тарифов, квот и мер эквивалентного характера, которые могут прямо или косвенно влиять на функционирование общего рынка. Однако, для формирования общего рынка этот комплекс мер представляется недостаточным.

В тоже время, можно согласиться с позицией французского профессора Ж. Пелкмана, который считает, что негативной интеграции недостаточно для создания по-настоящему общего рынка. По его мнению, движение в сторону позитивной интеграции с целью гармонизации права государств-членов, является необходимым фактором на пути становления должным образом функционирующего общего рынка.

Так, следует отметить, что государства-члены, подписав и ратифицировав ДЕЭС, решили действовать двумя вышеназванными способами. В частности, ДЕЭС запретил следующие дискриминационные меры и практики в отношении факторов производства: количественные ограничения на свободу передвижения товаров (ст. 30 — ст. 37); ограничения на свободу передвижения рабочей силы (ст. 48 — ст. 51); ограничения на свободу учреждения (ст. 52 — ст. 58); ограничения на перемещение капитала (ст. 67 — ст. 73). Договором был предусмотрен специальный транзитный период, в течении которого, все барьеры на пути свободного перемещения факторов производства, должны были быть устранены.

Важно отметить, что Договор содержал только общие положения, закрепляющие правовой режим общего рынка, поэтому на Совет Министров ЕЭС возлагалась обязанность по составлению общей программы, на основании которой, Советом Министров при активном участии Комиссии, был принят ряд регламентов и директив, направленных на разъяснение положений ДЕЭС. Наиболее значимыми из них были: Директива 70/50 (раскрывала понятие «меры эквивалентные количественным ограничениям ст. 30, ст. 34), Регламент 1612/68 (раскрыл спектр прав работников-мигрантов), Директива 68/360 (дополнила положения Регламента в части, касающейся ликвидации административных барьеров въезду, выезду и проживанию граждан государств-членов,

которые желают трудиться в других странах ЕС, упростила процедуру пересечения границ между государствами-членами), Директива 73/148 (облегчила для граждан, процесс оказания услуг и занятие предпринимательской деятельностью). Важную роль сыграл комплекс Директив, который был направлен на ограничение свободы толкования положений Договора со стороны государств-членов. В частности, ДЕЭС оставлял государству право ограничивать свободу передвижения факторов производства на основании угрозы общественной безопасности, общественной морали, здоровью и жизни людей, и др. С целью предупреждения ситуации, при которой государства-члены будут злоупотреблять данным правом, сфера его возможного применения была ограничена. В частности, была принята Директива 64/221 (отказ во въезде может быть основан только на личном поведении лица и не может выступать в качестве превентивной меры).

Обращаясь к тезису Ж. Пелкмана о роли позитивной интеграции, следует обратить внимание на то, что ДЕЭС предусматривал механизм аппроксимации законодательства государств-членов, которое было связано с функционированием общего рынка. Однако, особенность институциональной структуры ЕЭС делала этот процесс громоздким и трудно выполнимым, т.к. для принятия соответствующей Директивы требовалась единогласная поддержка Совета, которую было очень сложно достичь из-за различий во мнениях государств-членов. Британский профессор П. Крейг отмечает систему единогласного принятия решений и отсутствие доверия между государствами-членами, которое было настолько большим, что аппроксимация права требовало значительных усилий, чтобы гарантировать впоследствии имплементацию положений Директивы государствами-членами.

Важно отметить роль Суда, который смог выступить как «законодательный катализатор», приняв целый ряд решений, не только закрепивших принцип верховенства права Сообщества и принцип прямого действия, но и способствовавших становлению общего рынка. В частности, по делу *2/74 Reyners*, Суд в отсутствие законодательства Сообщества, разъясняющего содержание ст. 52 ДЕЭС, наделил эту статью эффектом прямого действия, в той части, в которой она запрещала дискриминацию по отношению к гражданам государств-членов. В свою очередь, в решении по делу *Case 120/78 Casis* Суд чётко дал понять, что отсутствие гармонизации технических стандартов, не может служить препятствием на пути функционирования общего рынка, т.к. государства должны признавать товары, легально произведённые и находящиеся в легальном обращении на рынке другого государства-члена. Иными словами, Суд закрепил принцип взаимности (*mutual recognition*), который стал впоследствии основой реформы общего рынка и трансформации его в единый внутренний рынок. Это дало основание П. Крейгу сделать вывод, с которым безусловно можно

согласится, что в отсутствии эффективного механизма принятия решений институтами ЕЭС (*decisionalsupranationalism*), европейская экономическая интеграция развивалась, благодаря активной роли Суда (*normativesupranationalism*). В тоже время, К. Мортелманс, соглашаясь с позитивным эффектом решений Суда ЕС для строительства общего рынка, считает, что Суд продемонстрировал пример нейтральной интеграции (*neutralintegration*), применяя термин *alignment* (выравнивание) к правилам и стандартам государств-членов.

ПОЖАР О. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ПРАВОВЫЕ ПРИВИЛЕГИИ, ИММУНИТЕТЫ И ОГРАНИЧЕНИЯ В СФЕРЕ ЛИЧНОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ

Будучи основным, неотчуждаемым правом человека право на личную неприкосновенность, вместе с тем не относится к правам, которые остаются неизменными по своему объему, то есть которые не могут быть ограничены или расширены. В комментариях к ст. 5 Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, посвященной защите свободы и личной неприкосновенности, отмечается, что даже такое основное право, как право на свободу и личную неприкосновенность, не является абсолютным. «При любой правовой системе возникают ситуации, когда свобода личности при необходимости должна уступать некоторым другим интересам общества» (Марк Дженис. Европейское право в области прав человека: Практика и коммент. 1997, с. 348).

Итак, перечень прав, которые не подлежат ограничению и действуют в полном объеме при любых условиях, устанавливают международное и национальное право. Обычно, говоря о правах, которые не подлежат ограничению, ссылаются на ст. 4 Международного пакта о гражданских и политических правах, где предусмотрено, при каких обстоятельствах не могут быть ограничены такие права личности, как право на жизнь, право не подвергаться жестокому, бесчеловечному обращению, право не подвергаться без свободного согласия медицинским или научным опытам, право не содержаться в рабстве или подневольном состоянии, право не подвергаться лишению свободы за невыполнение какого-либо договорного обязательства, право не привлекаться к ответственности за деяния, которые на время их совершения не являлось уголовным

преступлением, право на признание правосубъектности, свобода мысли, совести и религии. Конституция Украины относит к таким правам право на жизнь, честь и достоинство, право на жилье, личную и семейную тайну, судебную защиту, свободу совести и вероисповедания, недопустимость сбора, хранение и распространение информации о частной жизни лица без его согласия, и некоторые другие (Конституція України, с.141).

Личная неприкосновенность как общий правовой институт в равной мере распространяется на всех лиц, независимо от их социального и правового статуса. Это гарантированный государством всем гражданам объем неприкосновенности, на котором базируется специальная личная неприкосновенность, что расширяет или сужает его в зависимости от тех или иных обстоятельств, связанных со специальным правовым статусом субъекта неприкосновенности (Опалева А. А. Институт личной неприкосновенности. 2008, с.177).

Право специальной личной неприкосновенности выступает составной частью специального правового статуса, различные аспекты которого достаточно интенсивно разрабатываются в современной юридической литературе. В частности, отмечается, что специальные правовые статусы включают специфические права и обязанности отдельных категорий лиц, выделенных по социальному, половому, возрастному, семейному, служебному и подобному статусу. Специальный правовой статус основывается на общем правовом статусе гражданина, но содержит различные привилегии и ограничения (Витрук Н. В. Статус личности в политической системе общества 1993, с. 172).

Понятие правовой привилегии и иммунитета в юридической литературе не получили достаточного освещения. Обычно, под привилегией понимается преимущественное право (Ожегов С. И. Словарь русского языка. 1975, с. 540).

Привилегия предусматривает исключение из общих правил, предоставления дополнительных возможностей, гарантий. С этой точки зрения правовую привилегию можно определить как предоставление дополнительных правовых возможностей пользования тем или иным социальным благом. Речь идет о предоставлении именно правовых возможностей, поскольку в общественном сознании привилегия нередко ассоциируется с чрезмерным получением благ в обход закона. В таком понимании привилегия призвана улучшить положение одних лиц одновременно ухудшая положение других. При этом она, как правило, устанавливается тайно: либо по неписаному решению, либо на основе всевозможных закрытых подзаконных актов (Марченко М. Н. Общая теория государства и права. Т. 2. Теория права. 1998, с. 489).

В нормативных правовых актах, учебной и научной литературе, посвященной проблемам личной неприкосновенности целого ряда категорий государственных служащих (дипломатов, депутатов, судей и

т.п.), нередко наряду с понятием «привилегия» употребляется понятие «иммунитет». Наиболее полно эти понятия разработаны в международном праве и связано это с понятием дипломатического иммунитета и привилегий. Вместе с тем, в международно-правовой доктрине нет единого взгляда ни на понятие, ни на содержание этих двух категорий. Одни авторы рассматривают привилегии и иммунитеты как синонимы (Тункина Г. И. Международное право 1982, с. 272–279), другие проводят между ними различие (Андреев С. Дипломатические привилегии и иммунитеты. 1986, с. 159–160). Мы согласны с теми авторами, которые полагают, что иммунитет — это изъятие из общих правил, а привилегия — это наделение дополнительными льготами и преимуществами (Агаев Ф. А., Галузо В. Н. Иммунитеты в российском уголовном процессе. 1998, с. 10).

Необходимость предоставления правовых привилегий и иммунитетов в сфере личной неприкосновенности вызвана тем, что субъекты, обладающие ими, в силу своего должностного положения подвержены большей опасности нарушения своей неприкосновенности, чем другие граждане. Так, охрана высших должностных лиц государства обусловлена повышенной опасностью нарушения физической или духовной неприкосновенности этих лиц в результате террористических проявлений. Депутатская неприкосновенность и неприкосновенность судей вызванные повышенной опасностью нарушения их волевой и духовной неприкосновенности, связанной с выполнением служебных обязанностей (например, в виде противоправного привлечения к уголовной ответственности в результате провокации или фальсификации материалов) (Опалева А. А. Институт личной неприкосновенности. 2008, с. 186–187).

Принципиальная допустимость правового ограничения личной неприкосновенности обусловлена столкновением прав и интересов индивида с правами и интересами других людей и социальных общностей. Проблема здесь заключается в том, что в первую очередь, необходимо определить границы данного ограничения и, во-вторых, решить дилемму, при которой государство является субъектом охраны и защиты личной неприкосновенности и вместе с тем, основным субъектом ее ограничения.

С учетом особенностей, характерных для тех или иных категорий субъектов привилегий, условно можно выделить следующие виды специальной личной неприкосновенности, для которых характерны некоторые привилегии: дипломатическая неприкосновенность, депутатская неприкосновенность и неприкосновенность других должностных лиц. Что касается дипломатической неприкосновенности, то в настоящее время круг лиц, пользующихся такой неприкосновенностью (иммунитетом), определяется на основе взаимности Венской конвенцией о дипломатических сношениях 1961 г., Венской конвенции о консульских

с отношениях 1963 г., многочисленными консульскими конвенциями с отдельными странами.

Итак, право на личную неприкосновенность не может быть безграничной. Оно действует до тех пределов, пока не начинает нарушать права и свободы других лиц. В случаях нанесения вреда общественным интересам и интересам других лиц путем совершения противоправных действий, государство устанавливает формы, основания и пределы ограничения личной неприкосновенности.

До относительно недавнего времени и теория, и практика шла по пути признания за государствами права на определение видов правовых привилегий, иммунитетов, содержания и границ ограничений прав и свобод личности в зависимости от конкретно-исторических условий развития государства, но современная постановка вопроса уже выводит эту проблему за пределы внутренней компетенции государства. Мировое сообщество путем закрепления в международных документах по правам человека обозначило основные принципы введения правовых привилегий, иммунитетов и ограничений, необходимых и допустимых в демократическом обществе, а также их границы.

МИГИДИНА М. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДА В ПОЗНАНИИ ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В исследовании правовых ценностей ведущая роль принадлежит исторический метод. Разные исторические эпохи и цивилизации характеризуются собственной перспективой и способностью к восприятию правовых ценностей. Очевидным является факт, то что было ценно на определенных этапах развития теряет свое значение на современном этапе.

С помощью исторического метода становится возможным рассмотреть совокупность условий, в которых возникают, развиваются те или иные правовых ценности, как некую неизменную заданность жизни конкретной правовой системы, качественно отличающей ее от всякой другой правовой системы. Совершенно очевидно, что качественные границы многогранности правовой системы образуются в ее истоках, но «раз появившись именно в том или ином составе и содержании, они уже не способны меняться, пока вообще данный народ существует. самоидентифицируется». Данное обстоятельство снимает вопрос об

идентичности правовых ценностей для различных правовых систем. Тем не менее, бесспорным, является факт наличия общих правовых ценностей для различных правовых систем, таких как справедливость, безопасность, правопорядок и др., но в конечном итоге все они имеют определенный «окрас», связанный со спецификой правовой традиции правовых систем.

Суть исторического метода не сводится к простому описанию правовых ценностей, свойственных той или иной правовой системы. В процессе исследования правовых ценностей отбираются лишь те ценностные модели, которые имеют существенное значение для характеристики становления, развития и функционирования той или иной правовой системы. В частности, исследуя проблемы западной политико-правовой традиции, М. Сальников считает характерным выделение таких ценностей, как народный суверенитет, механизм сдержек и противовесов, конституционализм, суверенитет личности, парламентаризм (Сальников М. В. Генезис и эволюция российской политико-правовой традиции (историко-теоретический и сравнительно-правовой анализ). Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. — СПб, 2005.). Именно они, по мнению ученого, с одной стороны, явились отражением времени, его устоев, с другой — именно характер исторического развития обусловил появление данных ценностных суждений, впоследствии ставших идеологией буржуазного общества свободных. Исторический метод позволяет анализировать ценностный строй не только отдельных правовых систем, но и различных цивилизаций, что в эпоху глобализационных процессов имеет немаловажное значение, как для теории, так и для практики взаимодействия различных цивилизаций.

В зависимости от смены культурных эпох меняется отношение к тем или иным ценностям, одни ценности сменяются другими. Как отмечает Г. Мальцев: «если правовая история представляет собой бесконечное чередование циклов, внутри которых определяются сходные фазы и многократно воспроизводимые процессы, то выходит, что право движется по собственному кругу с обязательным возвратом и некоторые исходные точки» (Мальцев Г. В. Теория обычая и обычное право // Обычное право в современной России: проблемы теории, истории и практики. — М.: НОРМА, 1999. — С. 96.).

Современные страны и народы отличаются друг от друга степенью, масштабами присущих им способностей делать свое развитие предметом собственной озабоченности, то есть умением изменяться так, чтобы держать свой потенциал на необходимом уровне, повышая его. Каждое общество воспроизводится через воспроизводство конструктивной напряженности, то есть культурно-содержательной направленности мышления и деятельности любого субъекта на утверждение ценностей общества, цивилизаций, на их воспроизводство и одновременно

на отталкивание от некоторых противоположных ценностей, от их воспроизводства.

Особая роль исторического метода проявляется в возможности изучения процесса кристаллизации правовых ценностей в различных правовых системах. Утверждая, что философия истории имеет дело именно с ценностями, немецкий философ Г. Риккерт дает своего рода типологию ценностей в этой области знания. Во-первых, «это ценности, на которых зиждутся формы и нормы эмпирического исторического познания; во-вторых, это ценности, которые в качестве принципов исторически существенного материала конституируют саму историю; и, в-третьих, наконец, это ценности, которые постепенно реализуются в процессе истории» (Риккерт Г. *Науки о природе и науки о культуре*. — СПб, 1911. — С. 94.).

Г. Риккерт не сомневается, что история может быть так же «научная», как и естествознание, но лишь при соблюдении ряда условий. Во-первых, теоретическое отнесение к ценностям, осуществляемое трансцендентальным субъектом, следует отделять от практической оценки, даваемой индивидуальным субъектом. В своей логической сущности это два принципиально отличных акта, а если история имеет дело с ценностями, поскольку многие объекты рассматриваются как блага, они не являются все же оценивающей наукой. Отнесение к ценностям остается в области установления фактов, оценка же выходит из нее. Во-вторых, ученый признает, что один и тот же исторический факт в зависимости от различной связи, в которой его рассматривает историк, приобретает очень различный акцент, хотя объективная ценность его остается той же самой. В-третьих, индивидуализирующая история, пользующаяся методом отнесения к ценности, также должна заниматься исследованием причинных связей, хотя бы для изображения индивидуальных причинных отношений, но методический принцип выбора существенного и определения причинных связей в истории в полной мере зависит от ценностей. В-четвертых, благодаря всеобщности культурных ценностей уничтожается произвол исторического образования понятий, то есть именно эта всеобщность является основанием объективности (Риккерт Г. *Науки о природе и науки о культуре*. — СПб, 1911. — С. 95–97).

Таким образом, использование исторического метода при исследовании правовых ценностей позволит дать не только содержательный анализ правовых ценностей, но и вывести определенные закономерности имеющие место в различных правовых системах современности.

НАКОНЕЧНАЯ К. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ В ОБЛАСТИ СУБСИДИРОВАНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПРАВА МЕЖДУ ЕС И ВТО

Вопрос о применении права является особенно важным, когда возникает конфликт двух правопорядков (международного и европейского), которые одновременно содержат нормы по регулированию в той или иной ситуации. Поэтому необходимо определить, какую роль играют нормы международного характера, в данном случае нормы права Всемирной торговой организации (далее ВТО) на уровне Европейского Союза и его государств-членов, могут ли они применяться в случае коллизии с европейскими или национальными нормами, и самое главное, — какое место в иерархии нормативно-правовых актов на уровне ЕС они занимают. Для изучения данного вопроса необходимо прежде всего обратиться к собственно нормативно-правовым актам двух вышеупомянутых организаций. Обращаясь к праву ВТО, согласно Ст. XVI абз. 4 Соглашения об учреждении Всемирной торговой организации (*Bereinkommen über die Errichtung der Welthandelsorganisation*, 15.04.1994, *ABl. L 336*, 3) все члены этой организации должны обеспечивать соответствие их правовых предписаний праву ВТО. Это в свою очередь, однако, не означает, что право Всемирной торговой организации имеет прямое действие для всех её членов. В Европейском Союзе вопрос о непосредственном применении права ВТО является спорным. Ответа на него нет в положениях соглашений Всемирной торговой организации. Разъяснением вышеизложенному служит заключение комиссии ВТО (Panel) от 22 декабря 1999 (*United States-Section 301–310 of the Trade Act of 1974*, *Bericht des Panels vom 22.12.1999*, Absatz 7.72, *WT/DS152/R*), где устанавливается, что ни ГАТТ, ни другие документы ВТО не имеют «прямого эффекта». Исходя из данного разъяснения, ВТО сама по себе не создает напрямую нового правового порядка для своих членов. С учетом отсутствия конкретной нормы о применении права ВТО в её актах, члены ВТО сами должны решить данную проблему и определить возможность непосредственного применения права Всемирной торговой организации в своих национальных правовых системах. Примечательным является тот факт, что Совет Европейского Союза еще до заключения комиссии ВТО установил в своем решении от 22 декабря 1994 г. (*Beschluss 94/800/EG des Rates*, 22.12.1994, *ABl. L 336*, 1), что «Соглашение об учреждении Всемирной торговой организации, включая все его приложения, не изложено так, что оно может непосредственно применяться судебными органами Сообщества и государств-членов».

В отношении двух вышеизложенных основных пунктов: обязательства членом ВТО по соблюдению предписаний ВТО с одной стороны и отсутствия прямого применения этих норм с другой стороны, — Суд Европейского Союза принял решение о непрямом применении этих норм. В своем первом решении, касающемся отношения к предшественнице ВТО — ГАТТ 1947 (EuGH, Rs.21 bis 24/72, International Fruit Company, Urteil vom 12.12.1972, S. 1219), суд отклонил возможность непосредственного применения положений ГАТТ 1947 г. Данное решение проявилось в последующих решениях Суда ЕС: С-280/93, С-469/93, С-149/96, С-307/99, С-27/00, С-76/00, С-93/02 и С-377/02. У правила отрицания непосредственного применения есть исключения. Так, Суд ЕС в своем следующем решении (EuGH, Rs.С-69/89, Nakajita, Urteil vom 7.05.1991, S. I-2178, Rn. 31.), важном по отношению к ГАТТ 1947 г., установил, что вторичное право Сообщества (в настоящее время вторичное право Европейского Союза) должно интерпретироваться в соответствии с правом ВТО. Исходя из этого, право ВТО находится между первичным и вторичным правом ЕС, что означает, что нормы первичного права не обязательно должны соответствовать праву ВТО. Основанием этому является исключительная компетенция ЕС в области политики торговли согласно ст. 207 Договора о функционировании ЕС. Предписания актов ВТО подпадают, таким образом, под компетенцию ЕС. В данном контексте нужно сказать, что только ЕС компетентен в отношении международных договоров в этой сфере, а это означает, что только Европейский Союз как член ВТО, а не его государства-члены может подписывать новые правовые положения ВТО. Далее, в качестве второго исключения относительно применения права ВТО следует назвать отсылку к данному праву, которую содержат сами нормы ЕС (EuGH, Rs.70/87, Fediol, Urteil vom 22.06.1989, S. 1830f, Rn. 19–22.). Таким образом, право ВТО непосредственно применяется в странах-членах ЕС в контексте прямого действия актов ЕС.

Более того, применение права ВТО необходимо отличать от действия обязательных решений Органа по разрешению споров ВТО (DSB). Здесь следует отметить, что они не связаны между собой. Примером этому служит имплементация Соглашения по субсидиям и компенсационным мерам с помощью так называемого Регламента против субсидий (Verordnung (EG) des Rates Nr. 1515/2001 v. 23.07.2001, ABl. L 201,10). Принятием этого регламента ЕС подтвердил прямое действие Соглашения ВТО по субсидиям и компенсационным мерам, что, в свою очередь, однако, не означает, что в области права субсидий решения Органа по разрешению споров также обладают прямым действием. В этом контексте следует обратить внимание на то, что в ст. 1 Регламента № 1515/2001 предусматривается, что Совет ЕС может отменить, изменить или заменить мероприятия, установленные данным Регламентом. Таким образом, Совету предоставляется широкое поле

действий, в котором он по своему мнению может пренебрегать решениями Органа ВТО по разрешению споров, однако соблюдая право ЕС.

В заключение, следует отметить, что когда регулирование той или иной ситуации предусмотрено двумя правовыми порядками - ВТО и ЕС — с абсолютно разными по своему содержанию нормами, — это порождает существенные практические проблемы. Представляется, что для их адекватного решения необходим постоянный мониторинг развития данных норм в актуальном контексте и, в первую очередь, — их толкования судебными органами ЕС и квазисудебными органами ВТО в каждом конкретном случае.

ПЕРЕВЕРЗА И. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ МОДЕЛЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОПУСКА ИНОСТРАННЫХ АДВОКАТОВ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ПРИНИМАЕМОГО ГОСУДАРСТВА

В то время как правовая глобализация охватывает все стороны государственно-правовой действительности, институт адвокатуры развивается в соответствии с общемировыми глобализационными тенденциями. Современная практика указывает на то, что адвокаты имеют право осуществлять адвокатскую деятельность в нескольких юрисдикциях, чем активно пользуются. Однако, согласно нормам международного права требование любого государства о том, что адвокат должен являться гражданином соответствующей страны, не рассматривается как дискриминационное (Основные принципы, касающиеся роли юристов [Электронный ресурс]. — http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313).

Анализируя законодательство иностранных государств можно прийти к выводу, что в зависимости от характера правового регулирования допуска иностранных адвокатов к деятельности на территории принимаемого государства функционируют изоляционная, ограниченная и свободная модели.

Изоляционная модель запрещает участие иностранных адвокатов в предоставлении правовой помощи на территории принимаемого государства. Такая модель функционирует в Республике Узбекистан, согласно ст. 3 Закона «Об адвокатуре» 1996 г. адвокатом может быть только гражданин Республики Узбекистан. До недавних пор такая практика была и в Украине.

Ограниченная модель является наиболее распространенной и состоит в том, что в процессе имплементации иностранных адвокатов, местные власти могут устанавливать, необходимые для защиты общества, следующие условия и ограничения их допуска к адвокатской практике.

Принцип двустороннего соглашения состоит в том, что условием имплементации иностранного адвоката является подписание двустороннего договора с государством происхождения адвоката. В Республике Молдова иностранные адвокаты могут осуществлять адвокатскую деятельность только на основе двустороннего договора между Союзом адвокатов и корпорацией адвокатов соответствующей страны — постоянно, а временно только совместно с молдавским адвокатом и с уведомлением об этом Союза адвокатов.

Принцип взаимности состоит во взаимном допуске двумя государствами иностранных адвокатов для предоставления юридических услуг. В Республике Таджикистан признается право адвокатов иностранных государств на оказание юридической помощи на своей территории, но оно справедливо обуславливается возможностью таджикских адвокатов осуществлять аналогичную деятельность на территории соответствующего государства. Однако иностранные юристы не получают при этом права на открытие юридических фирм. В данном случае оговорено еще одно ограничение — запрет на открытие иностранными адвокатами адвокатских фирм на территории государства.

Иностранным адвокатам может быть запрещено выступать в судах или других органах; в их компетенцию может входить оказание юридической помощи только по праву государства происхождения или другой юрисдикции (обычно международной). Данное ограничение регулирует деятельность адвокатов в Турции, Молдове, КНР, Азербайджане. В Японии, после регистрации, адвокат имеет право осуществлять только консультационные услуги по праву страны происхождения, без возможности представлять интересы клиента в суде.

Существуют также и индивидуальные условия допуска к предоставлению юридических услуг, предъявляемые к личным качествам и навыкам иностранного адвоката (Мельниченко Р. Г. Правовое положение иностранных адвокатов в правовых системах различных государств // Адвокатская практика. — 2003. — № 1. — С. 34–36; Насадюк О. Фігаро тут, Фігаро там // Український адвокат. — 2007. — № 8. — С. 15–17). Особенно проработаны индивидуальные условия допуска иностранных адвокатов в законодательстве США, среди которых: возраст, профессиональный стаж, моральные требования, намерение открыть офис на территории США, оплата пошлины. В Доминиканской Республике иностранные адвокаты, имеющие вид на жительство, вправе вступить в коллегия адвокатов после сдачи экзаменов по законодательству и национальному языку.

Свободная модель предусматривает допуск иностранных адвокатов к практике без каких-либо ограничений. Иностраный адвокат, допущенный к практике, обладает теми же правами, какими обладают адвокаты соответствующей юрисдикции, включая право оказывать юридические услуги по праву своей страны. Данная модель функционирует в Сингапуре, где иностранные адвокаты могут свободно практиковать после регистрации в Верховном Суде, в Украине, в Европейском Союзе для адвокатов государств-членов.

Адвокат иностранного государства, который намерен осуществлять свою деятельность на территории Украины должен подтвердить право на занятие адвокатской деятельностью в соответствующем иностранном государстве и быть включен в Единый реестр адвокатов Украины. На иностранных адвокатов распространяются профессиональные права и обязанности, гарантии и организационные формы адвокатской деятельности, определенные Законом Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности».

Правовое регулирование института адвокатуры в Европейском Союзе зависело от развития Общего Рынка ЕЭС, а в последующем и ЕС. Каждый шаг в развитии законодательства в этой области представлял собой значительный прогресс по сравнению с тем, что было ранее: Директива 77/249/ЕЕС, Директива 89/48/ЕЕС, Директива 98/5/ЕС, Директива 2006/123/ЕС. Несмотря на особенности юридической профессии, в ЕС удалось создать систему, позволяющую адвокатам реализовывать свои права на свободу передвижения услуг и свободу учреждения наравне с представителями других профессий и свободно практиковать в любом государстве-члене ЕС на постоянной и временной основе.

Таким образом, регулирование вопросов допуска к осуществлению адвокатской деятельности свидетельствует о значительной эволюции со стороны упрощения порядка реализации адвокатами возможности заниматься адвокатской практикой в государстве, ином, чем то, где лицом было получено профессиональное образование и статус адвоката.

РЯБОШАПЧЕНКО А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ВСТУП АВСТРІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИЧИНИ ШВИДКОГО ПРОГРЕСУ

Підготовка до вступу Австрійської Республіки до Європейських Спільнот почалася ще до створення Європейського Союзу, сам вступ відбувся вже після набуття чинності Маастрихтським договором. Так зване четверте розширення ЄС, що включало до себе Австрію, Фінляндію та Швецію, відбулося 1 січня 1995 року та дозволило випробувати новий механізм розширення ЄС, запроваджений Договором про Європейський Союз 1992 року та Єдиним європейським актом 1986 року.

Описані зміни безпосередньо торкнулися Австрійської Республіки, а також Фінляндії, Швеції та Норвегії. Хоча остання й відмовилася від ратифікації Маастрихтського договору, вона пройшла всю передбачену процедуру вступу та виконала усі пов'язані зі вступом вимоги, а отже має розглядатися разом з тими країнами, щодо яких відбулося четверте розширення ЄС в 1995 році. Дане розширення є унікальним в тому сенсі, що держави-кандидати пройшли як «стару» процедуру розширення у відповідності до договорів про заснування Європейських Спільнот, так і «нову», встановлену Маастрихтським договором.

Австрійська Республіка, як і три інших держави-кандидати, подали заявки про вступ до ЄС ще до набуття чинності Маастрихтським договором. Відповідно, заявки на вступ направлялися Раді та стосувалися приєднання до трьох Спільнот. Міністр закордонних справ Австрійської республіки А. Мок подав формальну заявку про приєднання до ЄС 17 липня 1989 року. Після набуття чинності Маастрихтським договором, ця заявка, разом із заявками Норвегії, Фінляндії та Швеції перетворилися *ipso jure* на звернення про вступ до ЄС, тобто держави-кандидати не подавали повторних заявок про вступ до новоутвореної організації. Як і при попередніх розширеннях Переговори щодо членства Австрії та інших держав-аплікантів були коротшими у порівнянні з попередніми розширеннями. Рішення про початок переговорів було прийнято Європейською Радою на зустрічі в м. Единбург в грудні 1992 року. Неформальні переговори з Австрією, Фінляндією та Швецією почалися 1 лютого 1993 року (з Норвегією 5 квітня того ж року) (Breuss F. Austria's Approach toward the European Union / F. Breuss. — Wien: Forschungsinstitut für Europafragender Wirtschaftsuniversität, 1996. S. — P. 12), тобто ще до набрання чинності Маастрихтським договором, однак формальна частина переговорів відбувалася після 1 листопада 1993 року, коли Маастрихтський договір вже був діючим. Договір про вступ нових

держав був підписаний 24 червня 1994 року, менше ніж через рік після початку формальних перемовин. Такий швидкий прогрес пояснюється трьома причинами.

По-перше, всі держави-кандидати вже входили до Європейської економічної зони між державами-учасниками Європейської асоціації вільної торгівлі та Європейською Економічною Спільнотою. Цей договір набрав чинності 1 січня 1994 року та сприяв економічному зближенню членів ЄЕС та держав-кандидатів. Серед іншого, відповідні положення законодавств держав-кандидатів були гармонізовані з правом ЄС вже на момент початку переговорів (BoossD., FormanJ. *Enlargement: Legalandproceduralaspects* / D. Booss, J. Forman // *CommonMarketLawReview* . — 1995. — No 32. — P. 96). Що стосується безпосередньо Австрії, переговори велися щодо 29 питань, 14 з яких вже були врегульовані під час вступу країни до ЄАВТ. Інші стосувалися змісту договору про вступ до ЄС. З них 6 не були безпосереднім предметом переговорів, оскільки торкалися Маастрихтського договору, який, на той момент, ще не набрав чинності, а отже були відкладені. Таким чином, безпосереднім предметом переговорів між ЄС та Австрійською Республікою було лише 9 питань, які були розглянуті до набрання чинності Маастрихтським договором та 6 питань, що були розглянуті після цього (BreussF. *Austria, FinlandandSwedenintheEuropeanUnion: EconomicEffects* / F. Breuss // *AustrianEconomicQuarterly*. — 2003. — No 4. — P. 132). Аналогічним чином проводилися переговори з іншими державами-кандидатами.

По-друге, швидкому успіху переговорів сприяв досвід попередніх розширень та відпрацьованість механізму розширення. Зокрема, хоча Комісія і не мала формальних повноважень для ведення переговорів від Ради, за усталеною практикою попередніх розширень вона виконували помітну роль з координації переговорів. У рамках Комісії було створено робочу групу з питань розширення, яка поділялася на чотири відділи з роботи з кожною з держав-кандидатів. Робоча група регулярно розглядала питання, що стосуються спільної зовнішньої політики та політики безпеки, здійснення правосуддя та внутрішніх справ та надавала поради щодо гармонізації законодавства потенційних членів з правовими нормами ЄС. Також Комісія взяла на себе функцію інформування Європейського Парламенту щодо стану справ з переговорами. Пізніше саме це дозволило швидко отримати згоду Парламенту на підписання договору про вступ.

По-третє, до факторів, що полегшили вступ Австрії, Фінляндії та Швеції до ЄС також можна віднести близькість культурних та правових традицій, визнання та дотримання цими країнами стандартів ЄС в галузі захисту прав людини та тривалі попередні взаємини з ЄС. Держави-претенденти також відрізнялися внутрішньою стабільністю та високим економічним розвитком, а отже їхнє приєднання не викликало

додаткових проблем та напруг для Спільнот та Союзу (Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення* / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — С. 266). В економічному сенсі держави-кандидати, щонайменше, не відставали від Союзу. Так, ВВП на душу населення в Австрії на 1995 рік складав 100,3 % від рівня ЄС, Фінляндії — 97 %, Швеції — 102,6 %. Ці країни мали всі передумови для участі в ЄС і в минулому, але протягом Холодної війни змушені були підтримувати нейтральний статус, який виступав умовою рівноваги та стабільності в Європі (Борко Ю. А. *Новый облик Европейского союза. Взаимосвязь процессов расширения и углубления интеграции* / Ю. А. Борко // *Европейский союз на пороге XXI века. Выбор стратегии развития*. — М., 2001. — С. 17). Після занепаду соціалістичної системи в Європі, ніщо не заважало цим державам офіційно стати членами ЄС.

ХАРИТОНОВ Р. Ф.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ОТРАСЛЕВАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Методологические особенности отраслевой компаративистики можно охарактеризовать, обозначив ряд тенденций, имеющих место в отраслевых науках. Ключевой особенностью методологии отраслевой юридической компаративистики является «экстраполяция научного знания, сущность которого состоит в заимствовании познавательных систем из других научных направлений. Экстраполяцию можно определить и как процесс переноса научного знания из одной области, для которой это знание является знанием, на другую, познание которой еще предстоит» (Гергиев Ф. И., Гусарова Л. А., Селиванова В. И. *Гносеологические обоснования метода экстраполяции* // *Методология научного познания*. — Л., 1974. — С. 71).

Отраслевая юридическая компаративистика обладает широким арсеналом методов, особенность соотношения которых состоит в том, что на первый план выступает сравнительно-правовой метод, определяющий самую природу исследований. Существует определенная специфика использования сравнительно-правового метода при проведении сравнительно-правовых исследований в области отраслевой юридической компаративистики. Степень использования того или иного приема определяется характером исследуемого правового объекта. Например,

при сравнении норм гражданского права наиболее востребованным станет метод аналогии. Но в любом случае доминирующее положение в таком исследовании остается за сравнительно-правовым методом. «Признание сравнительного метода в качестве основного приема познания правовой материи компаративного характера стало возможным в результате определения сравнительного правоведения как самостоятельного направления научных исследований» (Егоров А. Правовая компаративистика как общеправовая методологическая наука (типичная модель сравнения и сравнительный метод) // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: збір. наук. праць / за ред. Ю. С. Шемшученко; упор. О. В. Кресін., Інститут держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2009. — С. 34). «В новых значениях, получаемых посредством сравнительно-правового исследования, — отмечает болгарский компаративист Ж. Сталев, — состоит его смысл — основания его использования правовой наукой» (Сталев Ж. Сравнительный метод в социалистической правовой науке. — Известия на институт правни науки, т. XXIX. — София, 1974. — С. 42). Что же касается других методов, то в методологии отраслевых сравнительно-правовых исследований иерархичность и востребованность методов научного познания определяется видом конкретного исследования.

Нормативный вид сравнения, пожалуй, используется в отраслевой юридической компаративистике наиболее часто. Суть нормативного сравнения состоит в том, чтобы сопоставить сходные нормативно-правовые нормы тех или иных отраслей права в рамках нескольких правовых систем. Несмотря на то, что данный вид сравнения имеет немало недостатков, тем не менее, он достаточно широко используется при проведении сравнительно-правового анализа. На его основе изучено немало ценных работ в области отраслевой юридической компаративистики.

Более высокий уровень сравнительно-правовых исследований — функциональный подход (Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право: Учебник. — М., 1999. — С. 14). Этот способ сравнения предполагает, что «сравниваются не формальные признаки того или иного института в различных странах, а его функции. При этом одноименные институты и учреждения различных стран могут выполнить различные функции. Главное в сравнительном анализе не наименование соответствующих учреждений, институтов (подинститутов) различных стран, а выполняемые ими функции» (Саидов А. Х. Сравнительное гражданское право как наука и учебная дисциплина // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2007. — № 1. — С. 58).

Сравнительно-правовой анализ функций предполагает исследование путей и методов, реализуемых в различных правовых системах. «Использование моделей позволяет получить панорамный вид

различных путей, которыми решаются одинаковые проблемы, увидеть, как собственная правовая система соотносится с этими моделями и выявить имеющиеся различия, сходства и тенденции развития. Итогом компаративистского анализа является оценка преимуществ и недостатков различных национальных решений и, в частности, приемлемость юридического опыта различных иностранных государств для своего национального ... права. И здесь могут быть самые разные варианты» (Саидов А. Х. Сравнительное гражданское право как наука и учебная дисциплина // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2007. — № 1. — С. 58). Немецкие компаративисты К. Цвайгерт и Х. Кетц отмечают: «иногда различные решения бывают равнозначны или представляют разумный выбор, а иногда, наоборот, преимущества одного из решений очевидны. Наконец, комбинация элементов различных национальных законодательств может дать более эффективное решение» (Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. — Т. 1. Основы. — М.: Международные отношения, 1995. — С. 74).

Проведение сравнительно-правового анализа позволяет показать своеобразие отдельных отраслей права, их институтов, норм в различных правовых системах, сопоставить данные отрасли права с подобными отраслями права в иных правовых системах и выявить национальные различия.

Успешное применения сравнительно-правового метода в сочетании с другими методами познания является шагом к познанию правовой действительности.

В заключении можно сказать, что эффективное использование методологии в сфере отраслевой юридической компаративистики позволит не только достичь тех результатов, которые ставит перед собой компаративист-исследователь, но и собрать необходимый материал для совершенствования национального законодательства, правоприменительной практики, а также дает возможность практикующим юристам достойно участвовать в иностранных юрисдикциях.

ВОЙТУСИК В. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
соискатель кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

СООТНОШЕНИЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО ПРАВОВЕДЕНИЯ И СРАВНИТЕЛЬНОГО ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЯ

Вопросы сравнительного правоведения и сравнительного государственоведения в компаративистской литературе не нашли должного отображения. Интенсивное развитие компаративистских дисциплин ставит перед научным сообществом новые задачи, в том числе о специфике исследований, просветительской деятельности, о их взаимосвязях, об их чертах и особенностях.

Взаимоотношение сравнительного правоведения со сравнительным государствоведением пролегает на границе между правом и государством. Одно из важнейших условий действия правовых норм различных отраслей права является защита авторитетом и государственной силой, установленных или принятых государственной властью правил поведения, то есть возможность применения государственного принуждения в случае невыполнения или недолжного выполнения норм различных отраслей права. Совершенно очевидно, что добровольное соблюдение норм права имеет место чаще, чем применение государственного принуждения. Такое добровольное исполнение во многом является добровольным именно потому, что за ним стоит сила государства.

Есть и многие другие стороны взаимосвязи сравнительного государствоведения и отраслевой юридической компаративистики. Во-первых, это сравнительно однородные причины и параллельные пути возникновения данных относительно самостоятельных научных дисциплин. Во-вторых, сходная роль в научном познании государственно-правовой реальности. В-третьих, методологический инструментаций, где основным методом выступает сравнительный метод. В-четвертых, имеют общий корень — теория государства и права.

Основными направлениями констелляции сравнительного правоведения и сравнительного государствоведения являются:

взаимное обогащение предметного поля. Нельзя подходить к изучению вопросов права только с позиции государства и наоборот. При таком подходе можно получить достаточно любопытные заключения. В частности В. Чиркин отмечает: «государство, как и право, может быть только «хорошее», а если оно не отвечает общечеловеческим ценностям, то это деспотия или что-то еще похуже, но не государство. Нельзя смешивать общетеоретические понятия государства как общечеловеческие ценности, постепенно вызревший в обществе на определенном этапе его развития и внесшей свой вклад в прогресс человечества, и

конкретный анализ того или иного государства, подходя к нему мерками общечеловеческих ценностей. Поэтому сейчас в российской науке протекает процесс разделения государствоведения и правоведения и как объекта научных исследований, и как учебных дисциплин» (См.: Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение и сравнительное государствоведение: взаимосвязи, общее, особенное // Ежегодник сравнительного правоведения, 2001. — М.: НОРМА, 2002. — С. 32).

взаимное обогащение их теоретико-методологического инструментария. Методологической особенностью отраслевой юридической компаративистики и сравнительного государствоведения является экстраполяция научного знания, суть которого сводится в заимствовании методологического инструментария из других научных направлений. Дальнейшее развитие методологической базы возможно в двух направлениях, «одним из которых предположительно является процесс срастания или, скорее вращивания друг в друга разных методологических подходов. Это требует колоссальной работы над понятийным аппаратом, создания метанаучной терминологии, единой теории. Второй вариант развития — дальнейшая диверсификация пока единой компаративистики на отдельные направления, одним из оснований которой может стать методология» (Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права / отв. ред. В. А. Туманов. — М.: Прогресс, 1981. — С. 37.).

Взаимосвязанность их объектов — государства и права. Так, «во-первых, исходить из указанной характеристики государства и права как явлений, имеющих в своем существе социальный и политический характер, возникший на определенной ступени развития и развивающихся приблизительно параллельно. Во-вторых, право нуждается в государстве, но и государство не может действовать без использования правовых средств и не должно действовать, нарушая правовое поле, хотя и его органы могут прибегнуть к неурегулированным нормам, то есть различным организационным, но не антиправовым средствам. Третья крупная общая проблема связана с тем, что и право, и государство — общечеловеческие ценности. В-четвертых, это вопрос о целях государства и права в обществе, их назначении. Одной из самых общих целей является видимо, установление и поддержание порядка (прежде всего социального) в обществе. Право и государство выполняет регулятивную роль в обществе. Они не только устанавливают, охраняют, поддерживают существующий порядок, легализуя позитивные естественные процессы и отсекая негативные, но и осуществляют важнейшую регулятивную роль, которая в конечном счете опирается на силу государства. Наконец, в обеих отраслях знания могут применяться и общие, и специальные, характерные только для одной из них методы исследования» (Тихомиров О. Порівняльне державознавство: деякі дискусійні питання // Проблеми державотворення і захисту прав

людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. (Львів 9–10 лютого 2006 р.) — Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. — С. 489.).

Пределы использования правовых и организационных средств, сравнительные преимущества тех и других в определенных ситуациях, их достоинства и недостатки могли бы стать ареной совместных исследований государствоведов-компаративистов и правоведов-компаративистов.

МАВЕД С. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ЗАСТОСУВАННЯ ІДЖТІХАДУ В ІСЛАМСЬКОМУ ПРАВІ

Проблема міжцивілізаційної взаємодії все більше приваблює сьогодні увагу світового суспільства (Al-Alwani, TahaJ. (1991) Taqlid and Ijtihad / TahaJ. al-Alwani // the American Journal of Islamic Social Sciences. — 1995. — Vol. 8. — № 1. — P. 129–142. P. 135–136). В умовах глобалізації практично неможливо автономне існування національних, культурних, релігійних і інших суспільств. Особливо гостро ця проблема стала перед світом іслама. Які перспективи мусульманської науки, в яких формах і як будуть будуватися взаємовідношення ісламської общини з немусульманами. З одної сторони ці проблеми стоять перед Заходом, який спробує адаптувати мусульман до західних норм суспільних відношень. З іншої сторони турбуються самі мусульмани, які прагнуть возродити минуле величчя мусульманської цивілізації. Тому для них стоїть ділема: або відмовитися від надії відродження мусульманської умми, або переглянути норми шаріата. Механізмом зміни ісламських законів є практика іджтіхада. Іджтіхад — це найбільше зусилля, направлене на конкретну діяльність; означає здібність і право компетентної особи (муджтахіда) виносити рішення з важливих питань суспільного та релігійного життя, базуючись на методах фікха, чії заключення признаються всією мусульманською общиною и значною групою мусульман (Hallaq, W. B. / Ijtihad/ W. B. Hallaq // TheOxfordEncyclopediaoftheModernIslamicWorld: in 4 vol. / Ed. J. L. Esposito. — NewYork, Oxford: OUP, 1995. — Vol. 1. — P. 178–181). Термін іджтіхад означає інтелектуальне зусилля, направлене на пошук того або іншого правового рішення. Іджтіхад — єдиний можливий механізм перегляду шаріату і оновлення релігії. Мусульмани бояться, що всенародне застосування іджтіхаду приведе до розколу в ісламі. Іджтіхад сприяв у якості систематичного метода

інтерпретації фікха — ісламського права, при якому вільне судження здійснювалось в межах авторитету першоджерел — Корана і Сунни. Іджтіхад також використовувався в праві у вузькому значенні, наприклад, в оцінці компенсації або втрати. Зменшення авторитету колективного розуму (умми) почалось з прийняття в сунізмі чотирьох законодавчих шкіл (мазхабів) у якості правових авторитетів. Засновників шкіл вважали за авторитетних муджтахідів, тобто тих людей, що могли виносити рішення на основі свого судження. До початку X століття значення і межі іджтіхада були визначені. Іджтіхад став позначати інтелектуальне зусилля муджтахіда в прийнятті рішення стосовно питань права. Іджтіхад застосовувався в основному в тлумаченні неясних розділів закону, де була відсутня визначеність джерела. Наступив період правової стабільності і тому застосування іджтіхада звужувалось і переходили на застосування такліду (слідування положенням середньовікових текстів). На початку 10 століття практика іджтіхада продовжувала існувати. З XIV століття вона претерпіла ще більше обмеження, і стала доступною тільки для правників найвищих рангів. У XVIII столітті на іджтіхад, який протиставлявся такліду, знову звернули увагу реформатори права. Шах Вали-Аллах аль-Дехлеві (1703–1762) виступав за очищення іслама від невірних тлумачень і оновлення Сунни, тобто, прикладу пророка Мухаммада. Він настоював, що під час змін суспільних відношень не слід обмежувати себе старими рішеннями і що «ворота іджтіхада» відчинені для винесення нових суджень. Мухаммад ібн Алі аш-Шаукані (1739–1854) закликав до іджтіхаду. Він називав себе муджтахідом і стверджував, що ворота іджтіхаду ніколи не зачинялись. Релігійні, як і світські модернізатори, трактуючи іджтіхад як індивідуальне судження або намір, взяли іджтіхад на озброєння. Тим самим вони забезпечили легітимізацію втілення в ісламські суспільства західних суспільних моделей, тобто модернізацію світу ісламу за західним зразком. Небезпечність цього розуміли консервативні релігійні кола XIX — XXI століть. Повинна бути збережена недоторканість законів шариата. І між тим, з останньої третини XX століття більша частина мусульман, які впливали на суспільні процеси умми, схилиються до перегляду шариату і активному використанню іджтіхаду. Проведений 19 березня 2004 р. під егідою Інституту світу США семінар «Іджтіхад: нова інтерпретація ісламських принципів для XXI століття» визначив дві необхідні умови функціонування іджтіхада: реформа мусульманської освітньої системи, яка б включала знання і досягнення західної світської науки, і демократизація ісламських товариств, тобто звільнення релігійних наукових кіл від політичних впливів «репресивних керівництв мусульманських країн». Всі виступаючі вказували на відсутність свободи і демократії як перетин іджтіхаду. Демократію назвали ключем до відкриття «врат іджтіхада». Тепер головним є корективка самого іслама шляхом самого широкого застосування іджтіхада.

Рупором ідеї трансформації ісламської умми виступили на початку 1980-х рр. представники проекту «ісламізації знання». Відомим представником став Таха Джабир аль-Альвани. Муджтахіда Альвані порівнює з «людиною епохи Відродження» і вказує на те, що без іджтіхаду неможливо створити ісламську методологію, яка повинна стати основою для зміни свідомості мусульман: він закликає до революції свідомості, за широке тлумачення іджтіхада, яке дозволить здійснити кардинальні зміни в мусульманському суспільстві. Він хоче возродити умму шляхом нівелювання західного впливу на свідомість мусульман: «Современная западная мысль и культура начали выплескивать свое невежество, что привело к стиранию незападной культуры путем... отвращения от источников. Запад реализует это под видом академической объективности, путем наделения своих социальных наук универсальностью, которая делает эти сомнительные дисциплины не только добродетельными, но придает им авторитет последнего слова. В действительности же западная «универсальность» не более чем заикленность на себе и лишение других их культурного и цивилизационного наследия».

Якщо взяти на озброєння іджтіхад у якості однієї з центральних систем ісламської думки, може мати далеко ідучі і складно прогнозуючі наслідки, — бо мова йде про кардинальну трансформацію свідомості мусульман.

Розділ 20

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Підрозділ 20.1

ПРАВОВІ ОСНОВИ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА МОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

КОРМИЧ Б. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри морського та митного права,
доктор юридичних наук, професор

ПРОЦЕСУАЛЬНІ НОРМИ У СИСТЕМІ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Починаючи із середини 90-х рр. у вітчизняній правовій науці встановилися погляди на митне право, як на комплексну галузь, спочатку законодавства, а потім і права, норми якої регулюють суспільні відносини, що виникають з приводу переміщення товарів через митний кордон.

Разом з тим, слід відзначити нормативне визначення даної галузі законодавства, яке міститься у оновленій Конвенції Кіото. Згідно даної конвенції (Загальний додаток, Розділ II), митне законодавство це — «сукупність законів та підзаконних актів, що стосуються ввозу, вивозу, переміщення або зберігання товарів, застосування і забезпечення виконання яких покладено безпосередньо на митну службу, а також будь-яких нормативних розпоряджень, виданих митною службою в межах її компетенції». (Протокол про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур від 26 червня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 43 — Ст. 2865.)

Як ми бачимо, міжнародні стандарти в якості головних критеріїв виділення митного права, як галузі законодавства, називають як спрямування відповідних правових норм на регулювання «ввозу, вивозу,

переміщення або зберігання товарів» так і «застосування і забезпечення» таких норм митною службою.

Зазвичай, науковці розглядають застосування норм митного права збігається з функцією держави щодо здійснення митної справи, власне, це і є прояв державної влади в царині митних відносин. Та, відповідно, вказують що цей державно-владний характер, зокрема, виражається «у здійсненні правозастосовної діяльності за одностороннім волевиявленням митних органів» (Настюк В. Я. Адміністративно-правові проблеми законодавчого регулювання митної справи в Україні: Автореф. дис. доктора юр. наук: 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2005 — с. 21).

Але тут ми підходимо до важливого аспекту, який пов'язаний із підставами виникнення митно-правових відносин між митницею, як суб'єктом владних повноважень та особою, що переміщує товари через митний кордон. І в даному випадку цілком очевидним є те, що митне законодавство передбачає два способи виникнення таких правовідносин, при чому такі способи в будь-якому разі обумовлені поведінкою недержавного суб'єкту.

Так, у випадку правомірного переміщення товарів через митний кордон, ініціатором виникнення митних правовідносин є декларант, оскільки лише він, шляхом вчинення юридично-значимих дій, ініціює застосування митним органом певної митної процедури.

У випадку ж незаконного переміщення товарів через митний кордон, або вчинення інших порушень митного законодавства, виникають охоронні правовідносини, і ініціатором їх виникнення вже виступає митний орган. Але такий спосіб виникнення охоронних правовідносин властивий для будь-якої галузі права, і в даному випадку не може розглядатися як типовий.

Таким чином, процес застосування митного права, який врегульований процедуральними нормами митного законодавства, тобто митна процедура, з точки зору загальних підходів до регулювання діяльності суб'єктів владних повноважень представляє собою процедуру вирішення індивідуальної справи щодо юридичного оформлення реалізації суб'єктивного права на переміщення товарів через митний кордон. Але, саме ініціатива з боку недержавного суб'єкту щодо порушення такої процедури та виникнення митних правовідносин, є тим фактором, що відрізняє митну сферу, від типового правозастосування в органах виконавчої влади, та, відповідно, митне законодавство від адміністративного.

Підтвердженням такої тези може слугувати стандартне правило 3.7. Конвенції Кіото, згідно якого «будь-яка особа, яка має право розпоряджатися товарами, має право виступати декларантом». Відповідно, саме право володіння, розпорядження або використання товаром або транспортним засобом комерційного призначення є загальною підставою

митної правосуб'єктності у громадян та підприємств, реалізація якої здійснюється за їх власною ініціативою, шляхом переміщення товарів через митний кордон.

В рамках митної процедури, що представляє собою сукупність митних формальностей, тобто сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами з метою дотримання вимог законодавства з питань державної митної справи, кожна із сторін реалізує свою митну правосуб'єктність.

Декларант здійснює дії спрямовані на реалізацію свого суб'єктивного права на переміщення товарів та транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон.

Митні органи, в свою чергу здійснюють заходи щодо застосування встановлених державною заборон та обмежень щодо такого переміщення та приймають відповідні процесуальні рішення, які підтверджують дотримання декларантом всіх вимог законодавства.

Важливою особливістю митних процедур, що відрізняють їх від загальних управлінських процедур, є наявність у митному законодавстві власних процесуальних норм, завдяки чому і можна розглядати митні процедури у вигляді особливого виду адміністративно-процесуальної діяльності.

Більше того, саме формування митного законодавства багато в чому обумовлене наявністю таких специфічних процедурних норм, які виконують об'єднуючу роль для матеріальних правових норм різних галузей права насамперед, адміністративного та фінансового. Зокрема, в рамках Податкового кодексу основною ознакою митних платежів, які встановлюються податковим законодавством, є той факт, що їх застосування покладене на митні органи.

Таким чином, можна говорити про те, що процесуальні норми, які містяться у митному законодавстві та регулюють порядок діяльності митних органів та інших осіб з приводу переміщення товарів через митний кордон виступають основним системо утворюючим чинником митного законодавства. В рамках цих процесуальних норм реалізовується митна правосуб'єктність учасників митних правовідносин та застосовуються матеріальні норми, що встановлюють умови, заборони та обмеження щодо переміщення товарів через митний кордон.

ДОДІН Є. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри морського та митного права,
доктор юридичних наук, професор

МИТНІ ПРАВИЛА: СУТНІСТЬ ТА ЇХ МІСЦЕ У РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У МИТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Вперше в правовій термінології УРСР поняття «митні правила» з'явилися в 1984 р. в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) у якості загального об'єкта правопорушень, визначених у ст. 208 «порушення митних правил». Чинний раніш адміністративний кодекс України 1927 р. не згадував про такі правопорушення, оскільки Конституцією СРСР 1924 р. повноваження по регулюванню та здійсненню митної справи були надані центральним органам влади та управлінням союзної держави. Однак КУпАП при цьому не розкривав поняття, зміст та сферу дії митних правил, встановлюючи відповідальність, на погляд законодавця, для захисту тих відносин у митній справі, які потребують з одного боку такого захисту, з іншого — коли такий захист з боку держави може бути здійснений. Однак, митна справа кожної держави при цьому дуже динамічна (в більшій мірі це стосується України, в якій цей вид державної діяльності тільки з'явився та починає розвиватися). Про це свідчать стан законодавства, яке починаючи з Закону «Про митну справу в Україні», продовжуючи митними кодексами України 1991 р., 2002 р., 2012 р., кожен з котрих по-своєму тлумачили зміст поняття «митна справа», то поширюючи, то звужуючи коло суспільних відносин що виникають при її здійсненні. Тому законодавець повинен кожен раз визначити, які з них необхідно брати під охорону за допомогою відповідної санкції. У зв'язку з чим до порушень митних правил спочатку з'явилася вже згадана ст. 208 КУпАП «Порушення встановленого порядку вивезення за межі республіки товарів народного споживання чи інших матеріальних цінностей», потім інші доповнення. Але, після прийняття 12 грудня 1991 р. Митного кодексу України, в якому з'явився розділ VIII «Порушення митних правил. Провадження у справах про порушення митних правил». Підставою для відповідальності за ці порушення стали 17 складів, які знайшли своє визначення у цьому розділі. Причому, їх кваліфікація у значній мірі відрізнялася змістом об'єкту та об'єктивних елементів складу від тих, які були передбачені раніше в КУпАП. Тому, на той час, вона була вирішена лише 17 травня 2001 р., коли законодавець виключив з КУпАП статті, які встановлювали підстави відповідальності за порушення митних правил. Тому з 7 грудня 1984 р, тобто з моменту прийняття КУпАП (набрав чинності з 1 липня 1985 р.) до 17 травня 2001 р. склалась дуже парадоксальна ситуація, ст. 208, 209 КУпАП існували паралельно зі статтями

Митного кодексу України 1991 р., які встановлювали перелік та склад митних правопорушень, незважаючи на значне розходження в оцінці кваліфікації цих діянь.

Однак Митний кодекс України 1991 р., встановлюючи відповідальність за порушення митних правил (18 складів правопорушень розділ VIII кодексу), також не дав пояснення відносно особливостей тих норм, які законодавець об'єднав поняттям «митні правила». Цю прогалину вперше зробив спробу ліквідувати Митний кодекс України 2002 р. В розділі I «Загальні положення» у главі «Основи митної справи» ст. 1 «Визначення основних термінів і понять» було встановлено, що митні правила — це встановлений законодавством України порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Незважаючи на те, що поперед усього законодавець визнав тільки національне походження митних правил, по-друге визначив, їх регулювання лише процедурами переміщення товарів та транспортних засобів, залишаючи поза увагою переміщення через митний кордон України інших речей та інші митні операції, які складають у сукупності державну справу, що визначається як митна. Тому, п. 28 ст. 4 Митного кодексу України 2012 р. визначено деяке інше тлумачення цього поняття. Так, митні правила — це встановлений цим кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем, або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим кодексом та іншими законами України.

ПРОКОПЕНКО В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

МИТНІ РЕЖИМИ ПЕРЕРОБКИ ТОВАРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Якщо звернути увагу на генезу митних режимів переробки товарів в українському законодавстві, необхідно констатувати відсутність хоча б яких згадувань про них в першому Митному кодексі України (далі — МК України) 1991 р.

10 лютого 1995 р Україна підписала Основи митних законодавств держав-учасниць Співдружності незалежних держав, в яких вже були

передбачені в тому числі і режим переробки на митній території, режим переробки під митним контролем, режим переробки поза митною територією. В національному законодавстві ці види митних режимів були передбачені нормативним актом ДМС України від 09.07.1997 р. № 307, а саме Інструкцією про порядок заповнення вантажної митної декларації. Однак, саме Законом України від 15 вересня 1995 р. «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» регламентувався порядок застосування режиму переробки на митній території, переробки за межами митної території, переробки під митним контролем. Наприклад, ст. 2 цього Закону регламентувала порядок ввезення на митну територію України давальницької сировини іноземного замовника та вивезення виробленої з неї готової продукції (як бачимо це і є митний режим переробки на митній території), ст. 4 регламентувала порядок закупівлі на митній території України іноземним замовником давальницької сировини та порядок реалізації або вивезення виробленої з неї готової продукції (мова йде про митний режим переробки під митним контролем), ст. 5 регламентувала порядок вивезення давальницької сировини українського замовника за межі митної території України та повернення в Україну готової продукції (це і є митний режим переробки за межами митної території).

З набранням чинності з 1 січня 2004 р. другого МК України правове регламентування митних режимів значно змінилось. Вже окремий розділ присвячувався митному режиму щодо товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України та окрема глава цього розділу конкретним видам митного режиму. Так, глави 38 та 39 розділу VII МК України 2002 р. присвячені режиму переробки на митній території України та режиму переробки за межами митної території України відповідно. Причому законодавець акцентує увагу, що переробка товарів повинна бути або в Україні, або за межами України. Крім того, цим кодифікованим актом не передбачався режим переробки товарів під митним контролем.

У зв'язку зі вступом в законну силу третього МК України 2012 р. втратив чинність Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» і тепер виключно нормами МК України та деяких підзаконних актів регламентується порядок застосування режиму переробки на митній території, переробки за межами митної території. Із назви цих режимів в МК України 2012 р. порівняно із попереднім МК України 2002 р. законодавець виключив слово «України».

Слід зазначити, що в Податковому кодексі України законодавець до сих пір оперує такими термінами як «давальницька сировина», «операції з давальницькою сировиною», які взагалі не застосовуються в МК України 2012 р. Тому, вважаємо необхідним внести відповідні зміни в Податковий кодекс України щодо вилучення вищевказаних термінів з

метою впровадження єдиного понятійно-категоріального апарату щодо митних режимів переробки товарів.

Таким чином історію запровадження в Україні режимів переробки товарів необхідно розділити на три етапи:

перший етап — з 1995 р. до 2004 р. (правова регламентація — це Основи митних законодавств держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 10 лютого 1995 р. та Закон України від 15 вересня 1995 р. «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» і деякі підзаконні акти) та передбачаються три митних режимів переробки;

другий етап — з 1 січня 2004 р. і до 1 червня 2012 р. (правова регламентація МК України 2002 р., Закон України від 15 вересня 1995 р. «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» і деякі підзаконні акти) та практично застосовуються два митних режимів переробки у зв'язку із відсутністю в МК України 2002 р. режиму переробки під митним контролем;

третій етап — з 1 червня 2012 р. і до сьогодні (правова регламентація МК України 2012 р. і деякі підзаконні акти) та передбачаються два митних режимів переробки.

Є специфіка в митному оформленні щодо розглядуваних митних режимів. Так, мінімальна кількість митних оформлень в режимі переробки товарів на митній території України — два, а максимальна — чотири рази. Перше митне оформлення — при ввезенні товару на митну територію України з метою переробки. Друге митне оформлення — при реекспорті продуктів переробки за межі митної території України. Третє митне оформлення — в режимі експорту українських товарів, що повністю використані під час переробки іноземних товарів. Четверте митне оформлення — для проведення розрахунків з підприємством частиною продуктів переробки, які декларуються в режимі імпорту. Кількість митних оформлень в режимі переробки товарів за межами митної території — два.

Новелою в МК України 2012 р. є стаття, яка присвячена еквівалентної компенсації. Однак практика застосування цієї статті в Україні — відсутня. На форумах Всесвітньої мережі Інтернет це питання неодноразово обговорювалося і зацікавлені особи вказують на те, що є лише стаття в МК України і більше ніяких норм, яки би регламентували це питання не має. Тому пропонується центральному органу публічної влади в галузі державної митної справи розробити нормативний акт, в якому би передбачався «механізм» реалізації ст. 158 МК України.

КАРПЕНКО Г. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сучасний етап розвитку митної політики України дуже ускладнений внутрішніми обставинами. Головний її напрямок — з'ясування форм та методів її здійснення до міжнародних митних норм, правил, стандартів вступає у суперечку до необхідності забезпечувати стабільність внутрішнього ринку. Особливо це стосується в останній час практики застосування мір нетарифного регулювання.

Дійсно, нетарифні міри регулювання як й всі адміністративні міри дають найближчий бажаний результат. Тобто введення цих мір для регулювання зовнішньоекономічних відносин вже із моменту їх застосування надає (або повинно надавати) того чи іншого результату. Наша держава, нажаль, дуже часто застосовує такі міри. Можливо це пов'язано з тим, що посадовці органів, які приймають такі рішення, продовжують керувати зовнішньоекономічними відносинами за зразками адміністративно-командної системи.

Однак необхідно відмітити, що в українському законодавстві й досі немає чіткого визначення поняття нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Так, уперше в українському законодавстві, а саме, в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 липня 1991 р. був застосований термін «нетарифне регулювання». Пізніше у цілій низці законодавчих актів використовується цей термін. Зокрема в Законі України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 р., в Митному Кодексі від 12 грудня 1991 р., а також і в діючому Митному кодексі України від 13 березня 2012 р. в ряді статей використовується термін «нетарифне регулювання», але це поняття й досі не розкрито, а дається визначення заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Тому, оскільки відсутнє нормативне тлумачення терміну, є можливість для доктринальних роз'яснень того чи іншого терміну, поняття, явища. Поняття «нетарифне регулювання» не є винятком.

В українській та російській юридичній науці термін «нетарифне регулювання» розглядався багатьма авторами. Так, наприклад, Додін Є. В. під цим терміном розуміє встановлені законодавцем обмежувально-заборонні заходи, які перешкоджають проникненню імпортованих товарів на внутрішній ринок України з метою захисту інтересів вітчизняного виробника та споживача. Колективом авторів підручника «Митне право України» Академії митної служби України дається таке визначення «нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» — це комплекс заходів заборонного та обмежувального характеру, які не

допускають проникнення іноземних товарів на внутрішній ринок, таких товарів, що зможуть нанести шкоду національній економіці різким зростанням імпорту. Російські автори Бакаєва О. Ю. та Матвієнко Г. В. під «нетарифними обмеженнями» (заходами нетарифного регулювання) розуміють систему правових заходів, що застосовуються в області митної справи та направлених на захист національних інтересів. У словнику-довіднику «Митна справа» під редакцією Соловкова Ю. П. під терміном «нетарифне регулювання» розуміється система економічних та адміністративних заходів держави з метою регулювання експорту-імпорту.

Тож, незважаючи на всі існуючі визначення поняття «нетарифного регулювання» ми вважаємо за необхідне дати своє визначення терміну «нетарифне регулювання», хоча воно не є вичерпним і можливо потребує уточнення, щоб в подальшому знайти своє законодавче закріплення.

На наш погляд, під «нетарифним регулюванням» необхідно розуміти комплекс засобів державного адміністративного регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом встановлення певних вимог до суб'єктів господарської діяльності при здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності, основним завданням якого є не лише протистояння посиленню конкурентних позицій країни-імпортера, але й захист національної безпеки, національних інтересів країни, національного виробництва, охорона життя та здоров'я населення країни, навколишнього середовища, моралі та релігії.

ФЕДОТОВ О. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант

ПРАВОВІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МІНІСТЕРСТВА ДОХОДІВ І ЗБОРІВ ПРИ УТВОРЕННІ НОВІТНЬОГО ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО МИТНОГО ВІДОМСТВА УКРАЇНИ

Враховуючи положення Указу Президента України від 06.03.2014 р. № 285/2014 «Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 24 травня 2013 р. № 307» та Постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 р. № 67 «Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів України (подалі за текстом — Міндоходи)», можливо цілком слушно зазначити, що «місія» Міндоходів завершилась (не проіснувавши й календарний рік).

Однак, враховуючи складність політичних, економічних, соціальних подій в Україні, що відбулись в останній час, заходи щодо реорганізації Державної податкової служби та Державної митної служби (подали за текстом — Держмитслужба), що були розпочаті відповідно до Указу Президента України від 24.12.2012 р. № 726, проходять дещо повільно. Оскільки, як на сьогодні, першочерговим питанням є ні припинення реорганізаційних процесів, які пристановлять реалізацію операційної та функціональної інтеграції податкових та митних центральних державних відомств до вже ліквідованих Міндоходів, а вкрай важливими питаннями є забезпечення необхідних темпів росту надходжень митних платежів у першому, другому кварталах 2014 р. у обсягах адекватних динаміці показників соціально-економічного розвитку, виконання орієнтованих прогнозних показників доходів загального та спеціального бюджетів України, упередження неналежного виконання посадових обов'язків працівниками Міндоходів, недопущення цими посадовцями порушень та недоліків у своїй подальшій роботі тощо.

Відповідно до цього, а також з метою забезпечення ефективної організації структурних підрозділів Міндоходів (на період ліквідаційного процесу цього міністерства) було встановлено тимчасовий розподіл обов'язків по керівництву роботою цих підрозділів (наказ МДіЗУ від 17.03.2014 р. № 183 «Про тимчасовий розподіл обов'язків між керівництвом Міндоходів»). Керування певними структурами Міндоходів (наприклад, Департаментом митної справи тощо), які у подальшому виступлять таким собі «підґрунтям» для побудови майбутнього центрального митного відомства України, здійснює один із заступників Міністра Міндоходів, якого було призначено Прем'єр-міністром України за проведеннями консультаціями з представниками бізнесасоціацій та підприємницького середовища.

У світі певних ситуативних моментів, що склалися навколо ліквідації Міндоходів, окремо виступає роль громадських активістів. Так, відповідно до наказу МДіЗУ від 19.03.2014 р. № 192 «Про залучення громадськості до роботи з кадрами» (зі змінами, внесеними наказом МДіЗУ від 20.03.2014 р. № 200) була утворена Рада з питань добору керівних кадрів територіальних органів Міндоходів з метою професійного добору з числа громадськості майбутнього кадрового потенціалу на посади керівників територіальних органів доходів і зборів регіонального та місцевого рівня (зокрема, митниць, їх структурних та відокремлених підрозділів — митних постів (підрозділів митного оформлення)).

Однак, при цьому зовсім не були розроблені вимоги до освітньо-кваліфікаційного та професійного рівнів, до морально-етичних якостей майбутніх претендентів на посади керівників територіальних органів доходів і зборів регіонального та місцевого рівня. Поза увагою залишились й питання щодо порядку проведення цього добору (конкурсного випробування, співбесіди тощо).

Отже, враховуючи це, може виникнути загострення ситуація, коли українським Урядом публічно декларуються принципи добору представників громадськості до очолюваних ними у подальшому керівних посад у органах доходах і зборах що діють на місцях, а призначаються на ці керівні посади колишні (а в деяких випадках нинішні) з числа очільників, що не підпали під кадрову «обструкцію» (Про надання інформації: лист МДіЗУ від 08.04.2014 р. № 8191/7/99–99–24–03–02–17) співробітники колишніх митних органів та нинішніх органів доходів і зборів (Про виконання обов'язків: лист МДіЗУ від 27.03.2014 р. № 7229/7/99–99–24–03–17).

Як би там не було, а утворення новітнього державного центрального митного відомства України (чи у старому зразку колишньої Держмитслужби України або у якомусь новому форматі) вже на часі. Однак, при цьому вкрай потрібно уникати як ревізійнізму, повернення історії у зворотній бік в питаннях беззаперечного відновлення діяльності вже реорганізованого у минулому державного центрального митного відомства України (зразка колишньої Держмитслужби), так й двозначної казуїстики в контексті тлумачення законодавчих, нормативно-правових актів з питань державної митної справи, а також утисків з боку представників різноманітних політичних забарвлень на очільників відновленого державного центрального митного відомства України та його територіальних митних адміністрацій.

В цьому питанні потрібно додержуватися модульного реформування. Тобто, необхідно йти шляхом не розроблення та впровадження комплексних, продуктивних, стратегічних тощо програми з загального розвитку (що в більшості є «високими словами, що лунають над країною») майбутнього державного центрального митного відомства України, а адміністративно-функціонально реанімувати такі напрями діяльності колишнього державного центрального митного відомства України, що вкрай підпали під такий собі «занепад» за часи операційного та функціонального інтегрування цього відомства до Міндоходів. Це такі напрями, як: претензійна (правова) робота (супроводження митних спорів), діяльність в галузі митного аудиту, відновлення функціонування підрозділів боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями митниць.

АВЕРОЧКИНА Т. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры морского и таможенного права, кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВОМЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА КОНТИНЕНТАЛЬНОМ ШЕЛЬФЕ УКРАИНЫ

Недавнее решение Комиссии ООН по границам континентального шельфа о признании анклава Охотского моря площадью 52 тыс. кв км частью российского континентального шельфа впервые, за период достаточно продолжительного «затишья» в сфере публикаций, посвященных практике реализации норм Конвенции ООН по морскому праву 1982 г., актуализировало интерес к проблемам действия этого многостороннего договора. Украина, подписав и ратифицировав UNCLOS'82, признала ее частью национального законодательства. При этом нормы UNCLOS'82 о континентальном шельфе, к сожалению, не нашли необходимого «продолжения» во внутреннем законодательстве, и сегодня правовое обеспечение осуществления юрисдикции Украины в этом пространстве нуждается в значительном усовершенствовании.

В соответствии со ст. 77 UNCLOS'82, Украина осуществляет над континентальным шельфом суверенные права в целях его разведки и разработки его природных ресурсов. Эти права являются исключительными в том смысле, что, если государство не производит разведку континентального шельфа или не разрабатывает его природные ресурсы, никто не может делать этого без его определенно выраженного согласия на это. Права прибрежного государства на континентальный шельф не зависят от эффективной или фиктивной оккупации им шельфа или от прямого об этом заявления. Природные ресурсы включают минеральные и другие неживые ресурсы морского дна и его недр, а также живые организмы, относящиеся к «сидячим видам».

Внутреннее украинское законодательство относительно регулирования правомерной деятельности на континентальном шельфе представлено несколькими нормативными актами советского периода и периода после 1991 года. Их рассмотрение и сравнительный анализ позволил выявить основные проблемы современного законодательного обеспечения правомерной деятельности в этом морском пространстве:

1. Отсутствие национального профильного закона, призванного прямо урегулировать вопросы, связанные с правовым статусом и режимом деятельности на континентальном шельфе Украины. При этом на основании правопреимства возникает проблемы использования законодательства бывшего СССР по этому вопросу. Сегодня вопрос правового режима континентального шельфа затрагивается некоторыми

нормативными актами внутреннего украинского законодательства: Кодексом Украины о недрах 1994 г., Законом Украины «Об исключительной (морской) экономической зоне Украины» 1995 г. и др., которые не только существенно дополняют законодательство бывшего Союза ССР, но и во многом ему противоречат. Тут необходимо отметить, что, во-первых, в соответствии с постановлением Верховной Рады Украины от 12 сентября 1991 года «О порядке временного действия на территории Украины отдельных актов законодательства Союза ССР», такие акты действуют только по вопросам, не урегулированным законодательством Украины, при условии, если они не противоречат Конституции и законам Украины. Во-вторых, 10 декабря 1982 по UNCLOS'82, в которой трактовка континентального шельфа основана на применении комбинированного критерия — сочетания глубины с расстоянием от берега. Начиная с этого времени, подход Украины к определению континентального шельфа отличался от подхода, принятого и признанного в мировом сообществе (Баймуратов М. А. Актуальные проблемы правовой регламентации континентального шельфа Украины. Торговое мореплавание. 2000. № 1. С. 39–40).

2. Кроме того, сегодня в украинском законодательстве отсутствует дефинитивная характеристика континентального шельфа. Более того, фактически урегулировав множество вопросов правового режима континентального шельфа, Закон Украины «Об исключительной (морской) экономической зоне Украины» вообще отказывается от употребления термина «континентальный шельф», заменив его на термин «морское дно в пределах юрисдикции государства».

Таким образом, очевидна проблема принятия национального законодательного акта, который бы однообразно и достаточно полно трактовал и регулировал правовой режим континентального шельфа Украины в соответствии с ее международными обязательствами.

3. Необходимо отметить, что изменения, происходившие в определении понятия континентального шельфа на уровне международных соглашений, не вызвали изменений во внутригосударственном регулировании правового режима континентального шельфа Украины, имеющего определенные особенности. Во-первых, следует отметить, что для Украины Женевская конвенция о континентальном шельфе 1958 г. вступила в силу, как и для СССР, с 10 июня 1964 г. В результате была воспринята дефинитивная характеристика континентального шельфа, в основу которой был положен критерий глубины. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 6 февраля 1968 «О континентальном шельфе Союза ССР» воспринял само определение континентального шельфа.

Долгое время в Украине осуществляется процесс законодательной работы в отношении разработки нормативно-правовых актов в рассматриваемом направлении. Результатом этой работы является

формирование национальной законодательной базы о правовом режиме континентального шельфа. Так, были приняты Закон Украины от 14.09.1999 г. «О соглашениях о разделе продукции» и от 6.10.1999 г. Горный Закон Украины, прямо регулирующие актуальные вопросы исследований и освоения континентального шельфа и его недр, причем, в тексте указанных законов уже прямо используется термин «континентальный шельф» без его дефинитивного определения.

Исходя из изложенного, представляется, что законодательный акт профильного характера следовало бы разработать с учетом норм UNCLOS'82, современной нормативно-правовой базы, зарубежной законодательной практики в указанном направлении, а также с учетом факта нахождения Украины на побережье замкнутых (полузамкнутых) морей.

СЕРГЕЙЧИК В. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры морского и таможенного права,
кандидат юридических наук

**НОВЫЕ ПРАВИЛА ПРИЛОЖЕНИЯ VI МЕЖДУНАРОДНОЙ
КОНВЕНЦИИ ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ ЗАГРЯЗНЕНИЯ
С СУДОВ (МАРПОЛ)**

Согласно исследованиям, судоходство является причиной 2,7 % мировых парниковых газов, что составляет до 400 млн тонн CO₂ в год. Для сравнения, авиационная отрасль, которая находится под значительным давлением по снижению выбросов, отвечает за 650 млн тонн выбросов CO₂ в год. Новое исследование показывает, что в действительности выбросы парниковых газов судоходной отраслью могут быть в три раза выше, чем считалось ранее. Если выводы ученых верны, ежегодные выбросы мировым торговым флотом уже достигли 1,12 млрд. тонн CO₂, или около 4,5 % всех мировых выбросов парниковых газов. Независимо от того, правильны ли расчеты в данном исследовании или нет, во многих отчетах подчеркивается необходимость начать сокращение вредных выбросов в судоходной отрасли во избежание опасных перемен в климате, которые сопровождаются повышением средней температуры окружающей среды. Ожидается, что на судовладельцев увеличится общественное давление по переходу на лучшие сорта топлива, а на участниках Киотского договора — учет судоходства в схеме торговли квотами на выбросы. Ранние попытки отрасли определить уровень выброса углекислого газа были основаны на количестве топлива, снабженного

на суда. Новый принятый метод берет за основу расчеты на основании данных об объемах двигателей мировых судов, ходового времени, сортов топлива, а также многие другие факторы.

Крупнейшие судостроительные державы согласны, что сочетание глобального экономического спада и высоких цен на топливо, которые влияют на мировую торговлю, требуют инновационного мышления, творческих стратегий и инвестиций в создание основы для нового поколения морской транспортной инфраструктуры, которая будет менее уязвима к колебаниям цен на топливо и более приспособленной к альтернативным видам энергии. По мнению генерального директора Департамента международного сотрудничества Ассоциации корейских судостроителей (KOSHIPA) О-Юн Квона, рыночные условия на сегодняшний день не очень хорошие, и не будет быстрого решения проблем, стоящих перед мировым судоходным сектором.

С 2013 г. в Приложение VI Международной конвенции по предотвращению загрязнения с судов (МАРПОЛ) включены новые правила управления энерго-эффективностью судна. В правилах содержатся два принципиально новых требования. На каждом судне валовой вместимостью 400 тонн и более с 1 января 2013 г. должен иметься индивидуальный План управления энерго-эффективностью судна (ПУЭС), который может быть частью судовой системы управления безопасностью. Для каждого нового судна валовой вместимостью 400 тонн и более рассчитывается достижимый конструктивный коэффициент энерго-эффективности. Его значение не должно превышать требования, которые установлены Резолюцией МЕРС. 203(62). При этом под новым понимается такое судно, контракт на постройку которого заключён 1 января 2013 г. или позже или поставка которого осуществляется 1 июля 2015 г. или после этой даты. Требования к плану сформулированы в Резолюции МЕРС. 213(63), которая была принята 2 марта 2012 г.

Резолюция МЕРС. 213(63) требует, чтобы план был индивидуальным для каждого судна. С первого раза может показаться, что требуемый план — это целая научная работа, которая под силу только специализированному институту. Но на флоте достаточно квалифицированных специалистов, которым по силам эта работа. Судоходные компании отнеслись к разработке плана с разной степенью ответственности. Ведущие судоходные компании проводили работу с лета 2012 г., и в декабре все их суда получили такие планы. Возникает вопрос: как должно контролироваться выполнение новых требований? Контроль выполнения Приложения VI МАРПОЛ осуществляется как государством флага (судна), так и государством порта.

Администрация государства флага или признанные организации должны выполнять контроль при освидетельствованиях судна. В Украине подадминистрацией следует понимать Укрморречинспекцию. Если судно совершает международные рейсы, ему должно выдаваться

свидетельство об энерго-эффективности. Выдача должна начаться по результатам первого промежуточного освидетельствования или освидетельствования при вводе судна в эксплуатацию после 1 января 2013 года. Но Укрморречинспекция ещё не обнародовала своё видение проблемы, и признанные организации ещё не получили полномочий на выдачу такого свидетельства.

Для любого классификационного общества, по обыкновению действующего от имени государства флага, жизненно важным является глубокое знание нормативно-правовой базы, регулирующей судоходство, основанное на активном участии в процессе ее создания и совершенствования. Это достигается путем активного участия РСУ (Регистра Судоходства Украины) в работе в ИМО, в МАКО, в ИСО и пр. организациях, устанавливающих стандарты в судоходстве. Регистр стремится постоянно расширять спектр своих услуг, следуя последним изменениям в законодательстве, регулирующем судоходство.

Администрации государств порта должны выполнять контроль при заходе судов в порты. Формально они могут потребовать ПУЭС после 1 января 2013 г. Отдельные государства могут занимать непримиримую позицию к отсутствию такого плана на борту судна, так как вопросы охраны окружающей среды затрагивают интересы не только морской отрасли, но и всего человечества.

Формальность в ПУЭС, по всей вероятности, просуществует недолго. Все показатели этих планов легко прослеживаются и, когда появится опыт использования этих планов, контролирующие органы неизбежно будут снабжены инструктивными указаниями по проверке этого вопроса. Какой положительный эффект ожидается от появления на судах ПУЭС? Внедрение этих планов направлено на уменьшение загрязнения окружающей среды за счёт более рационального использования топлива на судах. Особенно это актуально, когда топливо оплачивает фрахтователь судна, и судоходная компания не имеет стимулов по его экономии.

Яростными борцами за зеленую планету и энерго-эффективность стали классификационные общества (особенно DNV) и судостроители, производители различных судовых механизмов и систем, и наконец, производители топлива.

**ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВВЕЗЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ НА МИТНУ
ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ**

Особлива процедура переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України дозволяє класифікувати заходи нетарифного регулювання на загальні (стосуються виключно процедури надання, отримання та звітності щодо цієї допомоги) та спеціальні, які застосовуються до окремих категорій товарів визнаних гуманітарною допомогою, що переміщуються через митний кордон України.

Розглянемо першу групу заходів, а саме загальні заходи нетарифного регулювання. Реєстрація отримувачів гуманітарної допомоги, яка передбачена Законом України «Про гуманітарну допомогу» та Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 № 39 «Про затвердження Порядку реєстрації отримувачів гуманітарної допомоги». Згідно цієї Постанови реєстрація отримувачів гуманітарної допомоги проводиться шляхом включення їх до Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги. Реєстрації підлягають юридичні особи, зазначені в абзаці п'ятому ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу». Рішення про реєстрацію отримувачів гуманітарної допомоги приймає Міністерство соціальної політики України.

Варто зауважити, що попри необхідність обов'язкової реєстрації, законом визначений вичерпний перелік юридичних осіб, які можуть бути зареєстровані як отримувачі гуманітарної допомоги.

Визнання допомоги гуманітарною Міністерством соціальної політики України. В ст. 5 Закону України «Про гуманітарну допомогу» вказується, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення здійснює визнання вантажів, коштів, у тому числі в іноземній валюті, виконаних робіт, наданих послуг гуманітарною допомогою.

Законодавство не встановлює перелік товарів, які можуть бути визнані гуманітарною або іншою благодійною допомогою, і критерії такого визнання, що призводить до численних зловживань і підриває суспільну довіру до суб'єктів благодійної діяльності в цілому. У ст. 6 вищевказаного закону вказується, що визнання товарів (робіт, послуг) гуманітарною допомогою здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, у кожному конкретному випадку з урахуванням таких особливостей. На нашу думку, є не правильним, що на законодавчому рівні не існує чітких критеріїв для визначення товару як гуманітарна

допомога. Тобто в кожному конкретному випадку, при поданні заяви про визнання допомоги гуманітарною, Міністерство соціальної політики України керується суб'єктивними критеріями.

Дозвільна система органів державної влади, що здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарний, фітосанітарний, екологічний та інші види контролю. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про гуманітарну допомогу» товари (предмети) гуманітарної допомоги підлягають відповідному санітарному, ветеринарному, фітосанітарному, радіологічному та екологічному контролю.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 р. № 1031 затверджений перелік товарів, що підлягають державному контролю у разі переміщення їх через митний кордон України. В даній Постанові міститься перелік товарів, які не підлягають санітарно-епідеміологічному та екологічному контролю. Наприклад, не підлягає санітарно-епідеміологічному контролю міжнародна технічна допомога. Екологічному контролю не підлягають товари, що використовуються під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. В цьому переліку відсутня гуманітарна допомога, але товар, який призначений для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій може бути гуманітарною допомогою і в цьому випадку звільняється від екологічного контролю.

Кількісні та вартісні обмеження пільгового ввезення гуманітарних вантажів одним отримувачем. Даний вид нетарифного регулювання регулюється ст. 14 Закону України «Про гуманітарну допомогу», де вказується, що обсяги та номенклатура сільськогосподарської продукції, продовольства, друкованої продукції, будівельних матеріалів та інших товарів, які можуть бути ввезені в Україну як гуманітарна допомога, визначаються Кабінетом Міністрів України. Граничні обсяги пільгового отримання гуманітарної допомоги одним отримувачем за кількісною або вартісною оцінкою встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням кількості населення, що потребує допомоги від цього отримувача.

Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 14.06.2000 р. № 961 наділив правом Міністерство економічного розвитку і торгівлі України за погодженням з Міністерством соціальної політики України визначати обсяги та номенклатуру сільськогосподарської продукції, продовольства, друкованої продукції, будівельних матеріалів та інших товарів, які можуть бути ввезені в Україну як гуманітарна допомога, а також встановлювати за кількісною або вартісною оцінкою граничні обсяги пільгового отримання гуманітарної допомоги одним отримувачем. Більш конкретної інформації щодо обсягів та номенклатури перелічених товарів законодавець не надає. Виходячи зі специфіки отримання гуманітарної допомоги, слід припустити, що кількісні та якісні обмеження застосовуються органами державної влади в кожному конкретному випадку.

Облік гуманітарної допомоги отримувачами та набувачами. Бухгалтерський облік гуманітарної допомоги та відповідна звітність здійснюються отримувачами гуманітарної допомоги та набувачами гуманітарної допомоги (юридичними особами) у порядку, встановленому Міністерством фінансів України. У разі відсутності обліку щодо отримання та цільового використання гуманітарної допомоги вона вважається використаною не за цільовим призначенням. Отримувач гуманітарної допомоги і набувач гуманітарної допомоги (юридична особа) щомісячно в установленому порядку подають до відповідного спеціально уповноваженого державного органу з питань гуманітарної допомоги звіти про наявність та розподіл гуманітарної допомоги до повного використання всього обсягу отриманої гуманітарної допомоги.

Таким чином, до загальних заходів нетарифного регулювання ввезення гуманітарної допомоги на митну територію України необхідно віднести: реєстрацію отримувачів гуманітарної допомоги; визнання допомоги гуманітарною Міністерством соціальної політики України; дозвільну систему органів державної влади, що здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарний, фітосанітарний, екологічний та інші види контролю; кількісні та вартісні обмеження пільгового ввезення гуманітарних вантажів одним отримувачем; облік гуманітарної допомоги отримувачами та набувачами.

БІЛАК Н. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права,
т. в. о. завідувача юридичного сектору Південної митниці Міндоходів

РІШЕННЯ ПРО ПРИЗУПИНЕННЯ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ, ЯКІ МІСТЯТЬ ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Об'єкти інтелектуальної власності набувають в Україні все більшої цінності, що зумовлює необхідність посилення їх захисту.

На відміну від звичайних товарів, інтелектуальна власність, якщо вона не забезпечується дією правової охорони зі сторони держави, не здатна приносити її власнику будь-який дохід.

Відповідно до 397 Митного кодексу України від 13.03.2012 № 4495—17 (далі — Митний кодекс України) органи доходів і зборів сприяють захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України відповідно до цього Кодексу та інших законів України.

З метою сприяння захисту прав інтелектуальної власності органи доходів і зборів вживають заходи, пов'язані з призупиненням митного оформлення товарів, які ввозяться на митну територію України для вільного обігу або вивозяться для вільного обігу за межі митної території України, за винятком:

- особистих речей громадян;
- товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, що охороняються відповідно до закону, та які переміщуються через митний кордон України для власного використання громадянами і не призначені для виробничої чи іншої підприємницької діяльності, сумарна вартість та/або вага яких не перевищує обмежень, встановлених частиною першою статті 374 Митного кодексу України;
- припасів.

Під призупиненням митного оформлення товарів слід розуміти вжиття органами доходів і зборів комплексу процесуальних дій щодо товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності, в результаті застосування яких, тимчасово (до настання випадків, передбачених чинним законодавством) припиняється процедура митного оформлення зазначених товарів.

Призупинення митного оформлення товарів може здійснюватись на підставі даних митного реєстру, а також за ініціативою органів доходів і зборів шляхом винесення відповідного рішення.

Відповідно до п. 2 ст. 399 Митного кодексу України рішення про призупинення митного оформлення товарів на строк до 10 робочих днів і в разі необхідності продовження цього строку не більш як на 10 робочих днів приймає керівник органу доходів і зборів або особа, яка виконує його обов'язки.

Проаналізувавши положення статті 400 Митного кодексу України, приходимо до висновку, що рішення щодо призупинення митного оформлення за власною ініціативою приймається органом доходів і зборів.

Відповідно до п. 34–1 Митного кодексу України під органами доходів і зборів слід розуміти центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, митниці та митні пости.

Відповідно до 3.4. Порядку взаємодії підрозділів митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 30.05.2012 N 647, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 червня 2012 р. за № 1033/21345 за результатами митного огляду товарів посадова особа підрозділу митного оформлення приймає одне з таких рішень, зокрема, про підготовку рішення про призупинення митного оформлення товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, для підпису керівником митниці,

митного поста (далі — митний орган) або особою, яка виконує його обов'язки.

Таким чином, проаналізувавши митне законодавство, приходимо до висновку, про неоднозначне визначення в чинних нормативно-правових актах посадових осіб, уповноважених виносити рішення про призупинення митного оформлення товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності. Так, в одному випадку передбачене виключне право на винесення рішення про призупинення митного оформлення лише керівником органу доходів та зборів або особою, яка виконує його обов'язки, а в інших, — органом доходів і зборів.

Враховуючи визначення терміна «орган доходів і зборів», наведеного в Митному кодексі України, нагальність прийняття рішень про призупинення митного оформлення, відстані від місцезнаходження адмінбудинку органу доходів і зборів та митного поста, вважаємо за необхідне внесення змін до Митного кодексу України в частині надання права на винесення рішень про призупинення митного оформлення при переміщенні через митний кордон України товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності начальникам постів, керівнику органу доходів і зборів та особам, які їх заміщають.

БІЛЕНЕЦЬ Д. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РЕЖИМУ ЗОНИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ

Режим зони митного контролю відрізняється від інших режимів більш суворою регламентацією обігу та переміщення вантажів, наданням додаткових повноважень посадовим особам митних органів на здійснення митного контролю. Відповідно до ст. 332 Митного кодексу України режим зони митного контролю — це встановлені законодавством України з питань державної митної справи приписи, заборони та/або обмеження щодо перебування в зоні митного контролю товарів, транспортних засобів комерційного призначення та громадян, розташування в ній споруд та об'єктів, а також проведення у цій зоні господарських робіт. Порухення режиму зони митного контролю тягне за собою адміністративну відповідальність

На протязі нетривалого часу існування незалежної України було прийнято три Митні кодекси — в 1991 р., 2002 р. та 2012 р., в кожному з них містяться норми, що встановлюють підстави відповідальності

за порушення митних правил, характеристики складів цих правопорушень, визначаються специфіка стягнень за їх скоєння та порядок їх застосування. Однак, Митний кодекс України 1991 р. даючи характеристику порушенням митних правил, зовсім не торкнувся їх правової природи, але Митний кодекс України 2002 та 2012 рр. визначають, що за своєю правовою природою порушення митних правил — це адміністративні правопорушення, що дає змогу стверджувати про те, що відповідальність за порушення митних правил є адміністративною відповідальністю.

Митне право з інституту адміністративного права перетворилося спочатку на його підгалузь, а зараз визнане самостійною галуззю законодавства та права, так і відповідальність за порушення митних правил, що була лише частиною адміністративної відповідальності, набула ознак самостійного виду правової відповідальності. Це було встановлено, по-перше, законодавцем, який при визначенні напрямків розвитку адміністративної відповідальності в умовах існування незалежності нашої держави 17 травня 2001 р. встановив, що «питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України». Тому регулювання правових підстав та організації боротьби з цим видом правопорушень було покладене на митне законодавство.

У структурі юридичної відповідальності з'явилася нова галузь — відповідальність за порушення митних правил. Вона з початку свого зародження не залишається незмінною як з точки зору правових, так й технологічно-технічних підстав. Під впливом як внутрішніх (головним чином у зв'язку з лібералізацією зовнішньої торгівлі), так й міжнародних митних норм, правил та стандартів з кожним етапом розвитку митного законодавства, покращується правова регламентація сфери підстав та порядку застосування відповідальності за порушення митних правил, що відзначають міжнародні експерти.

Порушення митних правил — це за своєю природою і характером адміністративні правопорушення у сфері митної справи, за здійснення яких передбачена адміністративна відповідальність. За злочини настає кримінальна відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України. Проведення в справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до Митного кодексу України, а в частині, не врегульованій ним, згідно з законодавством України про адміністративні правопорушення.

На порушників митних правил накладаються стягнення — попередження, штраф і конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, що є заходами адміністративної відповідальності.

Для визначення правової природи відповідальності за порушення митних правил слід звертати увагу не тільки на особливість підстав її

застосування (порушення митних правил), а й на вид джерел, які містять санкції за ці порушення й на коло, зміст та специфіку благ (елементів правового статусу), що втрачається порушником митних правил.

Цілком інший зміст має позбавлення «певних благ» порушника митних правил при призначенні покарання негативні наслідки (окрім тих, що закладені у самій санкції норми Митного кодексу України — попередження, штраф, конфіскація, що також є небажаними для порушника, бо їх застосування впливає на майновий стан правопорушника) наступають, по-перше, лише у сфері митної справи, по-друге, без чітко визначених строків їх наступу (тобто без строків давності), по-третє, без визначення змісту кола та змісту тих повноважень у сфері митної справи, яких позбавляється порушник (обмежуються для порушника). Правопорушник, віддаючи таке визначення або на розсуд законодавця, оскільки він встановлює правила функціонування митної справи й може визначити ті чи інші заборони для її учасників, або на розсуд право застосовного органу (особи), який також має повноваження на визначення кола негативних наслідків, строків їх дії, їх впливу на статус суб'єкта митного права, по-четверте, негативні наслідки для правопорушника не обмежуються тими, що передбачаються нормами нашого національного законодавства, вони передбачають й негативні наслідки, які встановлюються не національним, а міжнародним митним актом.

Враховуючи специфіку підстав відповідальності за порушення митних правил, особливості пошуку, аналізу та оцінки доказів щодо цих порушень завжди існували та продовжують існувати також й форми процесуальних документів, за допомогою яких визначається особливе місце відповідальності за митні правопорушення.

БІЛОУС-ОСІНЬ Т. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

ДЕЛІКТНІ АСПЕКТИ НАБУТТЯ СТАТУСУ УПОВНОВАЖЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ОПЕРАТОРА

З прийняттям нової редакції Митного кодексу України (далі — МК України) було запроваджено інститут уповноваженого економічного оператора та врегульовано його статус, встановлено процедури отримання, призупинення та відкликання такого статусу. Проте, більшість аспектів діяльності даного суб'єкта митних відносин залишаються не врегульованими. Одним із них являється порядок оскарження рішення,

дії чи бездіяльності органів доходів і зборів стосовно надання статусу уповноваженого економічного оператора.

Процедура набуття статусу уповноваженого економічного оператора включає наступні стадії: 1) подання до митниці за місцем своєї державної реєстрації заяви; 2) перевірка і оцінка наданих відомостей митницею та Державною митною службою України та прийняття рішення про можливість надання статусу уповноваженого економічного оператора; 3) видача наказу митниці про надання підприємству статусу уповноваженого економічного оператора; 4) включення підприємства до Єдиного реєстру уповноважених економічних операторів; 5) видача сертифіката на отримання статусу уповноваженого економічного оператора. Кожна з визначених стадій характеризується визначеними строками, суб'єктами, процедурами та рішеннями.

Відповідний підзаконний акт, який деталізуватиме порядок набуття статусу уповноваженого економічного оператора наразі є лише у формі проекту наказу Міндоходів України «Про надання підприємству статусу уповноваженого економічного оператора».

З моменту прийняття митницею заяви про надання статусу уповноваженого економічного оператора розпочинається наступна стадія надання розглядуваного статусу, а саме перевірка і оцінка наданих відомостей митницею та Державною митною службою України та прийняття рішення про можливість надання статусу уповноваженого економічного оператора. Метою даного етапу виступає встановлення відповідності кандидата до бажаного статусу.

Стадія перевірки і оцінки наданих відомостей митницею та Державною митною службою України закінчується прийняттям центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, у двотижневий строк з дня надходження до нього висновку митниці рішення про підтвердження можливості або неможливості надання заявнику статусу уповноваженого економічного оператора.

Рішення щодо надання або ненадання статусу уповноваженого економічного оператора приймається митницею протягом 90 календарних днів з дня отримання нею заяви. За необхідності цей строк може бути продовжений на 30 календарних днів. У разі відмови у наданні статусу уповноваженого економічного оператора митниця письмово повідомляє заявника про підстави такої відмови в межах визначеного строку.

Як вже зазначалось вище МК України не містить спеціальних положень щодо можливості та порядку оскарження рішення, дій чи бездіяльності митниці, Державної митної служби України, Центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику щодо надання статусу уповноваженого економічного оператора. Визначені норми також відсутні в

проекті наказу Міндоходів України «Про надання підприємству статусу уповноваженого економічного оператора».

Звертаючись до міжнародної практики врегулювання даного питання, необхідно звернути увагу на законодавство Російської Федерації. Відповідно до Наказу ФМС Росії від 14 вересня 2011 р. № 1877 (ред. від 10.09.2013 р.) «Про затвердження Адміністративного регламенту Федеральної митної служби з надання державної послуги по веденню реєстру уповноважених економічних операторів», передбачена можливість оскарження рішення, дії (бездіяльності) ФМС Росії або її посадових осіб при наданні державної послуги з ведення Реєстру, якщо таким рішенням, дією (бездіяльністю) були порушені права, свободи чи законні інтереси заявника, були створені перешкоди для їх реалізації або на нього було незаконно покладено будь-який обов'язок. Скарга на рішення, дію (бездіяльність) ФМС Росії подається в митний орган або до суду, арбітражного суду. Подача в ФМС Росії скарги не виключає можливості одночасної або наступної подачі скарги аналогічного змісту до суду, арбітражного суду.

На даний час єдиним правовим інструментом захисту прав, свобод та законних інтересів заявника — кандидата на отримання статусу уповноваженого економічного оператора, являється реалізація загального порядку оскарження, відповідно до глави 4 МК України. Стаття 24 МК України визначає, що кожна особа має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність органів доходів і зборів, їх посадових осіб та інших працівників, якщо вважає, що цими рішеннями, діями або бездіяльністю порушено її права, свободи чи інтереси.

Одним із недоліків такого оскарження являється недосконалість його порядку. Відповідно ст. 25 МК України не містить норм щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Державної митної служби та митниць.

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо необхідним розробити єдині рекомендації для прийняття рішення стосовно надання статусу уповноваженого економічного оператора, з метою усунення суб'єктивних факторів при здійсненні даної процедури.

Крім того, важливим являється наявність спеціального порядку оскарження рішення, дії чи бездіяльності органів доходів і зборів, їх посадових осіб стосовно реалізації інституту уповноваженого економічного оператора.

РУДЕНКО І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»
аспірантка кафедри морського та митного права

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ОКРЕМИМИ КАТЕГОРІЯМИ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ І МИТНІ ПІЛЬГИ ДЛЯ ТАКИХ ОСІБ

До глави 56 законодавець включив ряд статей, що окремо визначають порядок та умови надання митних пільг представництвам іноземних держав, міжнародних організацій, дипломатичним представництвам України, що знаходяться за кордоном.

Статтями 382–386 МК України надаються митні пільги для дипломатичних представництв іноземних держав, для глави дипломатичного представництва іноземної держави та членів дипломатичного персоналу представництва, для співробітників адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва іноземної держави, для консульських установ та членів їх сімей.

Згідно з статтями 387–388 МК України пільги надаються іноземним дипломатичним і консульським кур'єрам, представникам та членам делегацій іноземних держав, міжнародним організаціям в Україні.

Слід зазначити, що митні пільги — це встановлене законодавством звільнення (повне або часткове) осіб, що переміщують через митний кордон України товари або інші предмети від митних платежів (Митний кодекс України: Науково-практичний коментар / А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний, Р. А. Калюжний та ін. — К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. с. 524). Митні пільги також визначаються як встановлені на умовах взаємності або в односторонньому порядку пільги стосовно переміщуваних через митний кордон України товарів у вигляді повернення раніше сплаченого мита, звільнення від сплати мита, зниження ставки мита, встановлення квот на преференційне ввезення (вивезення) товарів.

З урахуванням міжнародної практики встановлення пільг здійснюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. Митні пільги не можуть мати індивідуального характеру, тому що надаються виключно шляхом прийняття відповідного закону. Підставою для надання митних пільг може бути або належність до осіб, які мають на це право відповідно до свого статусу та в порядку, встановленому чинним законодавством (представники іноземних держав, їх співробітники та інші іноземні особи), або факт переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, ввезення на митну територію яких або вивезення їх за межі цієї території дозволяється законодавством України за умови несплати мита, зниження ставок мита, встановлення тарифних квот (тарифні пільги).

Щодо міжнародних договорів та угод, слід зазначити, що конституційний принцип пріоритетності їх норм серед законів, інших нормативно-правових актів України знайшов своє закріплення у частині 3 статті 1 МК України, яка передбачає, що у разі, коли міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені МК України та іншими законами України, застосовуються правила міжнародного договору України. В свою чергу, зазначимо, що міжнародний договір вважається укладеним у встановленому законом порядку, якщо держава приєдналася до нього або ратифікувала шляхом прийняття окремого відповідного Закону про ратифікацію.

До конвенцій, які загалом регулюють дані відносини, слід віднести Віденську конвенцію про дипломатичні зносини, від 18 квітня 1961 року, також положення Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., Віденської конвенції про представництва держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р., Конвенції про спеціальні місії 1969 р., Конвенції про привілеї та імунітети окремих міжнародних організацій, а також двосторонні угоди про встановлення дипломатичних відносин.

Указом Президента України від 10.06.1993 р. № 198/93 затверджено Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні з метою забезпечення належних умов для здійснення дипломатичними представництвами та консульськими установами іноземних держав в Україні їх функцій.

Дипломатичному представництву (посольству або місії) іноземної держави в Україні, консульській установі (генеральному консульству, консульству, віце-консульству або консульському агентству) іноземної держави в Україні як органам іноземної держави, співробітникам дипломатичних представництв та працівникам консульських установ для здійснення їх функцій надаються передбачені Положенням 93 привілеї та імунітети, що визначаються відповідно до Віденської конвенції від 18 квітня 1961 року про дипломатичні зносини та Віденської конвенції від 24 квітня 1963 року про консульські зносини.

Привілеї та імунітети, передбачені цим Положенням для членів дипломатичного персоналу, поширюються на представників іноземних держав, на членів парламентських і урядових делегацій іноземних держав, які перебувають в Україну для участі в міждержавних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, а також на членів їх сімей, які їх супроводжують і не є громадянами України.

Дипломатичні привілеї та імунітети — це сукупність особливих пільгових прав і переваг, які надаються іноземним дипломатичним членам, консульським посадовим особам, їх персоналу, які користуються захистом на території держави перебування відповідно до міжнародного

права і мають дипломатичні картки, видані Міністерством закордонних справ, не є громадянами України і не проживають в Україні постійно.

Порядок переміщення товарів через митний кордон України, призначені для офіційного (службового) користування дипломатичних представництв здійснюється із звільненням від митного огляду та сплати митних платежів.

РУССКИХ Т. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирантка кафедры морского и таможенного права

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ «МЯГКОГО ПРАВА» ВО ВНУТРЕННЕЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ГОСУДАРСТВА И МЕХАНИЗМЫ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ЭТИХ НОРМ

Помимо преобразования в обычные и договорные нормы международного права, нормы «мягкого права» могут приобретать характер правовых норм путём имплементации их во внутреннее законодательство государства. Имплементация может осуществляться как по собственной инициативе государства, так и быть одним из обязательных условий, членства в международных организациях (Крылов Н. Б. Правотворческая деятельность международных организаций. — М., 1988). Более того, эффективность «мягко-правовых» норм в сфере международных экономических отношений во многом зависит и ориентирована на имплементацию норм в национальное законодательство государств — участников. Например, Кабинет Министров Украины принял постановление 12.03.2003 г. «О введении сертификации на воз и вывоз алмазов с таможенной территории для исключения торговли сырьем со странами, где идут военные действия».

Постановление КМУ обязало министерство разработать форму сертификата для алмазов и порядок оформления их сопроводительных документов Гостаможслужбой, а также нормативов ввода в легальный оборот алмазов, поступающих на территорию государства в соответствии с сертификационной схемой Кимберлийского процесса. «Сертификат подтверждает происхождение алмазного сырья, чтобы не было теневого оборота алмазов. Создание и ведение базы данных об алмазах, которые ввозятся на таможенную территорию Украины и вывозятся с нее, возложено на Государственный гемма логический центр Министерства финансов. До нынешнего появления ювелирных алмазов в ряду товаров строгой сертификации к ним относилось горно-металлургическое сырье отнюдь не гражданского потребления: высокообогащенный уран

(активатор ядерных боезарядов); торий (инициатор термоядерных боезарядов), изоляционные материалы головных частей (цирконий и осмий); конструкционные элементы корпусов ракет-носителей (диспрозий, иттербий, рутений и др.), а также радиоактивные изотопы и кристаллические элементы квантовых генераторов (изумрудные и рубиновые «лазерные трубки»).

Впервые вопрос документирования страны происхождения алмазов появился на мировом рынке в 1998 г., когда ООН ввела эмбарго на алмазы, поставляемые военной группировкой УНИТА в Анголе. Перед началом этого года 30-летняя гражданская война в этой стране была закончена, однако в двух других крупных алмазодобывающих государствах Африки — Демократическом Конго (бывший Заир) и Сьерра-Леоне — гражданская война продолжалась, причем борьба вооруженных группировок финансируется за счет нелегальной эксплуатации природных ресурсов. В связи с этим Генеральная Ассамблея ООН 1 декабря 2000 г. приняла Резолюцию № 03 о введении глобальной системы учета происхождения алмазов и выведении из международного оборота конфликтных алмазов, добываемых на контролируемых сепаратистскими движениями территориях стран Африки.

В развитие Резолюции ГА ООН в мае 2002 г. Всемирный алмазный совет (ВАС) и министры иностранных дел ряда алмазодобывающих держав подписали соглашение о создании международной организации Кимберлийский процесс (до 1987 г. в Кимберли размещалась штаб-квартира крупнейшей в мире алмазной корпорации De Beers Inc. — основного инициатора создания процесса) [5, стр. 1—17]. В ноябре 2002 г. в Швейцарии 35 министров иностранных дел стран — участниц процесса заключили Интерлакентскую декларацию, согласно которой с 1 января 2003 г. обращение алмазов на их таможенной территории признается законным только при наличии сертификатов строгой отчетности, в которых отобрано происхождение камней.

Порезультатам последней встречи стран — участниц Кимберлийского процесса, которая состоялась 4—5 ноября 2000 года в Швейцарии, была принята декларация о введении единой системы сертификации алмазов с 1 января 2003 года. Те страны, которые не выполняют установок Кимберлийского процесса, автоматически лишаются права ввозить на свою территорию алмазы, а также права продавать продукцию из них (бриллианты) на мировом рынке.

Идея такой инициативы объясняется тем, что мировое сообщество небезразлично к проблеме так называемых «конфликтных» алмазов, относительно которых есть подозрение, что их оборот идет в поддержку мирового терроризма (Лукашук И. И. Современное право международных договоров. — М., 2004—281—282).

«Я уверен, распространение требований Кимберлийского процесса приведет к решению вопроса алмазов, финансирующих войны

и терроризм. Но перед отраслью возникнут новые проблемы — изменилась роль De Beers как мировой монополии, ранее регулировавшей алмазный рынок, появились новые крупные добывающие центры, корпорации RioTinto и Billiton, что показало, как мировой рынок реагирует на ожидаемый приток алмазов с новых огромных месторождений в Канаде. Она может в ближайшие годы выйти на первое место в мире, опередив по добыче и Россию, и Ботсвану, с другой стороны, наметился взрывной рост потребления алмазов на больших рынках Индии и Китая», — заявил во время создания процесса глава ВАС Петер Меус, намекнув таким образом, что Кимберлийский процесс не остановится на решении изначальных задач.

Именно этот контекст заявления главы ВАС, обнародованный еще до принятия Резолюции ГА ООН № 03, непосредственно касался Украины, где находятся крупнейшие в странах СНГ заводы по обработке и производству драгоценных камней. Нынешнее решение КМУ о присоединении государства к режиму Кимберлийской конвенции кардинально изменит устоявшуюся схему снабжения и сбыта этих предприятий.

Добровольное выполнение положений актов «мягкого права» также связано во многом с принятием необходимых шагов на внутригосударственном уровне. Например, после окончания в Рио-де-Жанейро в 1992 году конференции по окружающей среде и устойчивому развитию, государства-участники начали разработку национальных программ устойчивого развития. Устойчивое развитие — развитие общества, которое позволяет удовлетворять потребности нынешних поколений, не нанося при этом ущерба возможностям, оставляемым в наследство будущим поколениям для удовлетворения их собственных потребностей. Данная декларация преследует цель установления нового, справедливого глобального партнёрства путём создания новых уровней сотрудничества между государствами, ключевыми секторами общества и людьми (Документ ООН A/CONF.151/26/Rev.1, стр. 3–7). Декларация содержит 27 принципов, которые определяют права и обязанности стран в деле обеспечения развития и благосостояния людей.

СПОДЕНЮК А. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ

Упродовж останнього десятиліття в Україні досить актуальні застосування різноманітних митних інструментів за допомогою яких забезпечується захист національних інтересів держави. Основними серед них є митні платежі — одні із важливих важелів регулювання митно-тарифної політики та головне джерело наповнення доходної частини Державного бюджету України.

Питання сутності і значення митних платежів, вдосконалення системи управління доходами бюджетної системи, що адмініструють митні органи, поглиблені й розкриті відомими вітчизняними науковцями та практиками: І. Г. Бережнюк, А. Д. Войцешук, О. В. Годованець, О. П. Гребельник, Є. В. Додін, М. М. Каленський, І. Г. Калетнік, С. В. Ківалов, Т. Д. Ліпіхіна, В. П. Мартинюк, В. М. Мельник, П. В. Науменко, П. В. Пашко, Т. О. Проценко, Т. М. Рева та ін.

На законодавчому рівні поняття адміністрування визначається не повно. Тому доречно визначити загальноприйняте вживання терміна «адміністрування». Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови це означає дію за значенням адмініструвати, а останнє в свою чергу означає керувати установою, організацією; управляти, управляти бюрократично, за допомогою наказів і розпоряджень.

Щоб повноцінно розуміти, що таке адміністрування митних платежів, треба звернути увагу на визначення поняття митних платежів на законодавчому рівні. Митний кодекс України не містить визначення категорії «митні платежі», а відповідно до п.п. 14.1.113. п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України митні платежі — податки, що відповідно до цього Кодексу або митного законодавства справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи.

Як зазначається у Митному Кодексі України до митних платежів відносять:

- а) мито;
- б) акцизний податок із ввезених на митну територію України під-акцизних товарів (продукції);
- в) податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції) (Митний кодекс України від 13.03.2012 р. // Голос України. — 2012. — № 73–74. — С. 21–22.)

Недосконала нормативно-правова база обумовлює актуальність значення митних платежів в сучасних умовах здійснення митно-тарифної політики.

Сучасна наука й практика доводять, що справляння митних платежів залежить від ефективності процесу їх адміністрування. Одним із основних етапів процесу адміністрування митних платежів є правильне визначення митної вартості, яка слугує базою обчислення митних платежів на момент переміщення товарів через митний кордон України. Введення чітких норм і правил визначення митної вартості товарів дозволить організувати ефективну систему контролю за їхнім дотриманням, що завдяки правильному визначенню бази оподаткування товарів забезпечить повноту надходжень митних платежів до бюджету.

Водночас, поряд із визначенням митної вартості товарів важливими складовими адміністрування митних платежів є правильність визначення країни походження, та ідентифікація коду при переміщенні товарів і інших предметів через митний кордон з метою забезпечення повноти й правильності стягнення платежів до бюджету. (Годованець О. Проблемні аспекти адміністрування митних платежів і напрями їх усунення / О. Годованець // Світ Фінансів. — 2008. — № 4 (17). — С. 147–148.). Як основний документ, що підтверджує дані про країну походження, використовується сертифікат про походження товару, а належність товару до тієї чи іншої країни суттєво впливає на рівень його обкладання митними платежами. Недостовірна класифікація або підробка сертифікатів про країну походження товарів — основні фактори заниження розміру ввізного мита, що призводить до зменшення нарахування податку на додану вартість.

Також важливе значення має правильна класифікація товарів під час митного оформлення, що призводить до повного нарахування митних платежів та убезпечує від неприємностей, що виникають при виявленні недостовірного декларування товарів і пов'язаних із складанням протоколу про порушення митних правил, стягненням суми недоплачених платежів й штрафу.

Вищезазначене свідчить про те, що пріоритетними напрямками подальшого вдосконалення процесу адміністрування митних платежів залишається розробка системи контролю оцінки митної вартості товарів, їхньої правильної класифікації та визначення країни походження товарів.

Не менш важливим питанням є необхідність закріплення процедурних правил справляння митних платежів в митному законодавстві. Єдині правила справляння платежів допоможуть також в розвитку та уніфікації інших інститутів митного права, зокрема це митний контроль, митне оформлення, що в кінцевому результаті призведе до збільшення надходжень до бюджету.

Отже, розглянувши основні аспекти процесу адміністрування митних платежів, можна стверджувати, що вирішення проблемних

моментів даного процесу можливе за ефективної організації контролю визначення коду товарів і заявленої митної вартості. Необхідність проведення такого контролю повинна ґрунтуватись на таких основних підходах: контроль за товарами під час митного оформлення; перевірка правильності заявлених даних митним органом на підставі додаткової документації; подальший контроль через проведення експертного дослідження товарів.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що митні платежі — це обов'язкові платежі, встановлені митним та податковим законодавством, що справляються у зв'язку з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон. Слід також зазначити, що Міністерство доходів і зборів України безпосередньо бере участь у державному регулюванні зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі, за допомогою тарифних інструментів — елементів адміністрування митних платежів. Удосконалення системи митно-податкового адміністрування в митних органах — вагомий фактор впливу на позитивну динаміку щодо повноти надходжень митних податків та зборів до державного бюджету. (Нікіпчук О. О., Лопатовський В. Г. Особливості адміністрування митних платежів в Україні // *WSWorld*. — 2013. — С. 2.).

ТАРАН Е. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирантка кафедры морского и таможенного права

ОРГАНИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА КАК ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ

Термин «организация» употребляется в нескольких смыслах. В соответствии с позициями различных ученых в сферах менеджмента, юриспруденции, теории управления под организацией можно понимать социальные объединения, которые совместно реализуют свои интересы и цели, руководствуясь при этом искусственно созданными нормами и правилами; определенные структуры, строение и тип связей как способ соединения частей в целое, специфический для каждого рода объектов; деятельность, результатом которой является образование и совершенствование взаимосвязей между частями целого, координационные процессы, сведение чего-либо в систему.

В данной публикации мы будем рассматривать организацию как вид деятельности, и как стадию управленческой деятельности.

Что же касается международно-правового сотрудничества, то данное понятие отражает такой процесс взаимодействия двух или нескольких государств-участников, в котором исключается применение вооруженного насилия, доминируют совместные поиски возможностей реализации общих интересов.

Однако, как отмечал в свое время Ж. П. Дерриенник: «Вопреки обыденному пониманию, сотрудничество — это не отсутствие конфликта, а «избавление» от его крайних, кризисных форм». Традиционные отношения сотрудничества включают в себя двухстороннюю и многостороннюю дипломатию, заключение различного рода союзов и соглашений (Цыганков П. А. Теория международных отношений. — М., 2003. — С. 440–446).

Таким образом, попытаемся дать понятие организации международно-правового сотрудничества как виду деятельности — это стадия управленческой деятельности в процессе взаимодействия двух или нескольких государств, целью которой является распределение функций между участниками-государствами, налаживание устойчивых связей между ними, разработка программ для достижения общих целей и координации государственных политик, а необходимым требованием является соблюдение международного протокола. При этом взаимодействии может проходить в различных формах (переговоры; сознательное, достигнутое в результате обсуждения согласование политик; неявное сотрудничество, осуществляющееся без прямых связей и/или формальных соглашений; навязанное сотрудничество, когда более сильная сторона заставляет другую корректировать ее политику, но одновременно корректирует и свою собственную; создание специализированных институтов) и в различных сферах (здравоохранение, образование, правоохранительная сфера и т.п.), поэтому и особенности в процессе организации будут зависеть от формы и от сферы сотрудничества.

Организация международного сотрудничества может быть внешней и внутренней в зависимости от субъекта, который ее осуществляет. Внешняя организация международного сотрудничества — деятельность аппаратов международных организаций (межгосударственных и надгосударственных), которые исполняют нормотворческие, консультативные, посреднические, операционные и информационные функции. Например, Секретариат ООН, деятельность которого регулируется Уставом ООН; Генеральный Секретариат и Национальное центральное бюро Международной организации уголовной полиции (Интерпол); Секретариат Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ).

Что касается так называемой внутренней организации международно-правового сотрудничества, то в каждом государстве, которое является участником международно-правовых отношений, существуют специализированные органы, которые в пределах своих полномочий

проводят подготовку для дальнейшего полноценного взаимодействия своего государства с другими субъектами международного права. Так, в Украине такими органами являются:

Министерство иностранных дел, основными задачами которого являются формирование, реализация и организация внешних отношений Украины;

Департамент международного права и сотрудничества Министерства юстиции, выполняет различные функции, главная из которых — организация международного сотрудничества по правовым вопросам;

Управление международных связей при Государственной таможенной службе Украины (в соответствии с Постановлением КМ Украины № 67 от 1 марта 2014 года «О ликвидации Министерства доходов и сборов», деятельность Государственной таможенной службы была возобновлена).

В соответствии со ст. 563 Таможенного Кодекса Украины, Государственная таможенная служба Украины по поручению Кабинета Министров Украины может в объеме предоставленных в соответствии с законом полномочий вести переговоры и консультативную работу, связанную с подготовкой международных договоров по вопросам государственного таможенного дела. Кроме этого, она обеспечивает реализацию государственной политики в сфере государственного таможенного дела, с целью совершенствование таможенного контроля, поддерживает связи с таможенными администрациями иностранных государств, в установленном законом порядке заключает с ними соответствующие межведомственные договоры; представляет Украину во Всемирной таможенной организации, других международных организациях.

Таким образом, вышеназванные органы (и не только) публичной власти обеспечивают соблюдение и выполнение обязательств, взятых в соответствии с международными договорами, организуют взаимодействие и обмен информацией с советующими органами других государств, исполняют иные смежные функции в пределах своих полномочий.

К основным признакам организации международного сотрудничества как виду деятельности необходимо отнести:

- это стадия процесса управления, осуществляемая с соблюдением международного протокола;
- такая деятельность проходит как на международном, так и на национальном уровне (может быть внешней и внутренней);
- проводится в различных сферах международного сотрудничества и в различных формах;
- основными задачами являются достижение общих целей, наработка устойчивых связей между участниками такого сотрудничества.

**ПОРЯДОК ПЕРЕМІЩЕННЯ ПРОДУКТІВ МОРСЬКОГО
ТА РІЧКОВОГО ПРОМИСЛУ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ
КОРДОН УКРАЇНИ**

Одним з головних пріоритетів розвитку України є побудова соціально орієнтованого, відкритого, демократичного та правового суспільства. А забезпечення правильного та доцільного митного оформлення продуктів морського та річкового промислу, що потребує певних документів та видів контролю, що мають свої особливості, є один із щаблів побудови правової держави.

Понятійний апарат категорії «переміщення через митний кордон» у Митному кодексі України на теперішній час відсутній. На мій погляд, під переміщенням через митний кордон України варто розуміти сукупність митних процедур пов'язаних з фактичним переміщенням з території України на митну територію іншої держави, або з митної території іншої держави на митну територію нашої держави у будь-який спосіб, будь-якими засобами та видами транспорту, включаючи використання з цією метою трубопровідного транспорту та ліній електропередач.

Однак правове регулювання переміщення залежить від характеристики предметів, що переміщуються та видів транспорту, що здійснюють переміщення, особливе це стосується переміщення через митний кордон України продуктів морського та річкового промислу, по-перше, це спеціальний вид продукції; по-друге, це переміщення певними видами транспорту.

Відповідно до Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» промислове рибальство (промисел) — вид спеціального використання водних біоресурсів (вилучення, приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо) у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), у тому числі у водах, що знаходяться за межами юрисдикції України (Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 року // Офіційний вісник України. — 2011. — № 59. — Ст. 120.).

Відповідно до ст.ст. 9, 10 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» встановлюються певні види контролю, що є обов'язковими для продуктів лову. Отже, для переміщення через митний кордон України даному товару необхідне проходження наступних видів контролю: радіологічного, ветеринарного, санітарно-епідеміологічного (відбиток штампа «Санітарно-епідеміологічний

контроль здійснено»), екологічного (відбиток штампа «Ввіз/вивіз» дозволено), та наявність міжнародних ветеринарних (санітарних) сертифікатів на харчові продукти (Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 06.02.2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 15. — Ст. 107.).

Рішенням ЄК № 2006/766/ЄС від 06.11.2006 р. Україну внесено до переліку країн, з яких дозволено імпортувати до Європейського Союзу рибну продукцію для людського споживання. Відповідно до ст. 44 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів», будь-який вантаж харчових продуктів, що імпортується, підлягає прикордонному контролю санітарним або ветеринарним прикордонним інспектором з метою забезпечення дотримання відповідних санітарних заходів та технічних регламентів, які діють на момент застосування. Крім того, згідно з вимогами чинного законодавства, вантаж харчових продуктів, що імпортується, супроводжується супровідними документами, що засвідчують його якість та безпеку (Українці споживають якісну вітчизняну та імпортовану рибу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vet.gov.ua/node/1091>). Україна багато імпортує морожених продуктів, а їх якість визначається ДСТУ 4378:2005 «Риба океанічного промислу заморожена», ДСТУ 4868:2007 «Риба заморожена», ДСТУ 4379:2005 «Філе рибне заморожене», СОУ 10.2—37—37472282—933:2012 «Оселедці заморожені» та ін., але чітко не визначені критерії якості, у той же час відповідно до Регламенту (ЄС) 854/2004 та Регламенту (ЄС) 2074/2005 в сировині певних видів риб нормується вміст загального азоту летких основ. Цей показник є критерієм свіжості рибної сировини, за цим показником визначають придатність сировини до споживання в їжу. Введення цього об'єктивного показника для замороженої сировини є актуальним у зв'язку з імпортом в Україну замороженої риби зі строком зберігання понад 1 рік.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.05.12 р. № 449, санітарно-епідеміологічний контроль здійснюється у формі попереднього документального контролю. Що стосується екологічного контролю, то він також здійснюється працівником митниці в зоні митного контролю та в пунктах пропуску через митний кордон України (Про внесення змін до Порядку попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний кордон України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 року № 449 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 40. — Ст. 103.). Радіологічний контроль проводиться безпосередньо на кордоні посадовими особами Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів України. Підтвердженням проведення радіологічного контролю є наявність у товаросупровідних документах відмітки «Радіологічний контроль» або відмітки «Екологічний контроль». Товар повинен супроводжуватися ветеринарним сертифікатом, який видається вповноваженими в

країні експортера органами (з обов'язковим зазначенням конкретного одержувача товару).

Отже, порядок переміщення продуктів морського та річкового промислучерез митний кордон України має свої особливості, оскільки даний продукт є специфічним. В законодавстві на сьогоднішній день не визначено, за яких умов потрібно зберігати рибну продукцію, щоб вона не втратила свої поживні властивості під час митного оформлення.

САМБОРСЬКА Ю. Л.

Приватне акціонерне товариство «Юридична фірма «Лекс Плюс»,
заступник генерального директора

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДНОВЛЕНОЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції Україна є правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу, закони приймаються на її основі і повинні відповідати їй.

Кабінетом Міністрів України у березні 2014 року прийнято рішення ліквідувати Міністерство доходів і зборів України (далі — Міндоходів України) й відновити діяльність Державної митної служби України (далі — Держмитслужба України). У постанові Уряду визначено, що Держмитслужба України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи. Держмитслужба спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через Міністра фінансів.

Таким чином, Держмитслужба Україна буде відновлена у організаційно-правовому статусі, у якому успішно виконувала свої функції до реорганізації.

Водночас подальша ефективність практичної діяльності митної служби насамперед залежить від ступеня досконалості нормативно-правової бази, яка становитиме правову основу її діяльності.

У даному випадку, слід погодитися з думками науковців, що під правовим забезпеченням діяльності митних органів слід мати на увазі систему нормативних актів, що визначають завдання й функції митних органів, їх правовий статус, форми і методи діяльності, спрямованої на реалізацію митної політики держави (Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами. 2006. — с. 112).

На нашу думку, нормативно-правове забезпечення діяльності відновленої Держмитслужби України, буде складним та довготривалим процесом, який залежать у більшості від суб'єктивних організаційних причин (у тому числі специфіки проведення засідань Верховної Ради України та довготривалості процесів погодження нормативно-правових актів із заінтересованими міністерствами й отримання правового висновку Міністерства юстиції України).

Після створення Міндоходів України було зроблено законодавчі спроби (проекти законів України реєстраційні № № 2833, 2834, 2835) узгодити Митний та Податковий кодекси України, а також інші нормативно-правові акти зі змінами, що відбулися в системі центральних органів виконавчої влади.

Головне юридичне управління Верховної Ради України неодноразово надавало зауваження до вищевказаних проектів законів, наголошуючи на тому, що, як свідчить попередній аналіз, зазначені законопроекти містять положення, що не узгоджуються із Конституцією та законами України, допускають неоднозначне тлумачення їх змісту та викладені без дотримання норм і правил законодавчої техніки. Проте, проекти законів України реєстраційні № № 2833, 2834, 2835 без врахування зауважень Головного юридичного управління Верховної Ради України, Головного науково-експертного управління, були прийняті Верховною Радою України у другому читанні.

Наступного дня після прийняття вказаних законопроектів у Верховній Раді України було зареєстровано проект постанови про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття у другому читанні та в цілому проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи (№ 2833) від 04.07.2013. У пояснювальній записці до проекту обґрунтовано грубі порушення регламенту при прийнятті Закону та наголошено на тому, що такий Закон не матиме юридичної сили, а голосування щодо їх прийняття підлягає скасуванню.

Проте, за чинними законами, прийнятими з порушенням регламенту та за змістом такими, що не відповідають Основному Закону, правилам нормотворчої техніки, не узгоджені з іншими нормативно-правовими актами Міндоходів України продовжує керуватись і нині.

Відомо, що в Україні інші системи (політична, економічна, соціальна) мають настільки вагомий вплив на функціонування митної системи, що порушують органічні й об'єктивні взаємозв'язки всередині неї. Саме цим головним чином пояснюється повільність і часто небажаність реформування й розбудови митної системи України (Крисоватий О. І., Мартинюк В. П. Економічний зміст і складові митної системи держави // *Фінанси України*. — 2009. - № 6. — с. 36). Зазначене стосується і удосконалення нормативно-правової бази діяльності Держмитслужби також.

Тому, з метою упорядкування належної нормативно-правової бази для діяльності відновленої Держмитслужби, на нашу думку, насамперед, та до початку фактичної діяльності Держмитслужби України, потрібно:

– створити робочу групи із залученням практичних працівників митної системи, європейських фахівців з митного законодавства та науковців для узгодження й розробки нормативно-правових актів, якими керуватиметься Держмитслужба;

– провести систематизований та комплексний аналіз усіх нормативно-правових актів та визначити механізми для максимального спрощення нормативної регламентації, тобто уникаючи надмірної зарегульованості;

– визначити проблеми та шляхи їх вирішення при застосуванні та виконанні європейських вимог та норм митного законодавства.

Слушною є думка про те, що іноді в юридичній літературі, а часом, на жаль і в офіційних акта спостерігається занадто вільне поводження з нормативною термінологією. Йдеться конкретно про термін «імплементация», який означає не наближення національного законодавства до міжнародного, не впровадження останнього в українське право (як це розуміється деякими правниками), а здійснення, виконання. (Настюк В. Я. Адміністративно-правові проблеми законодавчого регулювання митної справи в Україні: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2005. — 430арк. — Бібліогр.: арк. 400–430. (с. 324)).

Вищезазначені пропозиції, на нашу думку, нададуть змогу створити належне нормативно-правове забезпечення, усунути правові колізії, унормувати термінологічний апарат нормативно-правових актів, які є складовою митного законодавства та основою діяльності Держмитслужби України.

АБЛЯКІМОВА Е. Е.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
пошукувач кафедри морського та митного права

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Закон України «Про доступ до публічної інформації» (Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 32. — Ст. 314.) встановивши порядок здійснення та забезпечення відповідного права, запровадив новий тип адміністративної процедури у системі

адміністративно-процесуальної діяльності суб'єктів владних повноважень в Україні.

Універсальність категорії «публічна інформація», яка може охоплювати різні види інформації, як за порядком доступу, так і за галузями знань, обумовлює той факт, що різні суб'єкти інформаційних відносин, які підпадають під категорію розпорядників публічної інформації зобов'язані діяти у певний, визначений законом спосіб, з метою забезпечення реалізації суб'єктивного права на доступ до забезпечення інформації. Таким чином, ми маємо справу з універсальною процедурою, яка є в цілому ідентичною для всіх органів публічної влади, та, навіть для тих недержавних інституцій, які законодавством прирівнюються до розпорядників публічної інформації. Слід зазначити, що існує небагато видів юридичного процесу, в якому для різних суб'єктів досягнуто такого рівня уніфікації та гармонізації.

В самому загальному виді, процедуру реалізації права на доступ до публічної інформації можна визначити як особливу процедурну форму діяльності розпорядників публічної інформації щодо вирішення індивідуальних справ за запитами щодо надання доступу до публічної інформації.

При цьому, з одного боку, процедура реалізації права на публічну інформацію має багато спільних рис із управлінським процесом, з іншого боку існує значна кількість специфічних ознак, обумовлених особливостями цілей, суб'єктів та принципів даної процедури.

Але саме принцип універсальності, на нашу думку, є одним із тих, що є особливістю процедури надання доступу до публічної інформації, та істотно відрізняє дану процедуру від більшості адміністративних процедур.

Однією з особливостей адміністративного процесу багатьма дослідниками вважається його несистемність (Лапина М. А. Адміністративна юрисдикція в системі адміністративного процесу: монографія / М. А. Лапина. — М.: Финансовый университет, 2013. — с. 5.). І дійсно, для адміністративного процесу в широкому розумінні характерна наявність величезної кількості процедур та проваджень, зміст яких напряму залежить від сфери відання того або іншого суб'єкту владних повноважень та характеру індивідуальних справ, що при цьому підлягають вирішенню. Так, наприклад, Ю. А. Тихоміров, виділяє щонайменше три підстави для класифікації адміністративних процедур управлінської діяльності — форми, цілі та функціональне призначення, на підставі яких визначає «1) загальні процедури (регламенти, правила) діяльності виконавчих органів та інших організацій, 2) спеціальні процедури, порядок вирішення тих або інших справ (земельних, житлових, тощо), 3) колізійні процедури, присвячені розбору колізійних, конфліктних ситуацій та спорів» (Тихоміров Ю. А. Адміністративное право и процесс: полный курс / Ю. А. Тихоміров. — М.: Изд. Тихомірова Ю. А.,

2005. — с. 606.). Що свідчить про складність і неоднорідність системи адміністративних проваджень, та їх обумовленість відповідними внутрішніми правилами кожного конкретного суб'єкту.

В цьому аспекті процедура надання доступу до публічної інформації характеризується універсальністю, оскільки згідно ч. 4 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» усі розпорядники інформації незалежно від нормативно-правового акта, на підставі якого вони діють, при вирішенні питань щодо доступу до інформації мають керуватися цим Законом. Таким чином, сама процедура є однаковою, незалежно від особливостей правового статусу розпорядника публічної інформації та його внутрішніх процедур діяльності. Більше того, виходячи із поняття розпорядника публічної інформації, що міститься у ст. 13 процедура повинна однаково застосовуватися не лише всіма суб'єктами владних повноважень, незалежно від їх рівня та належності до певної гілки влади, але й розпорядниками які подібних повноважень не мають, або взагалі недержавними суб'єктами, що мають у своєму розпорядженні публічну інформацію.

Принцип універсальності має важливе значення з точки зору практичної реалізації суб'єктивного права на доступ до публічної інформації, оскільки він спрямований на забезпечення єдиного порядку розгляду запитів щодо надання інформації та здійснення розпорядниками інших заходів щодо оприлюднення інформації. При цьому, головним критерієм виступають не особливості правового статусу конкретного суб'єкту, що має статус розпорядника публічної інформації, а сутність відповідного напрямку діяльності — роботи із запитами щодо надання публічної інформації, який має загальні основи, принципи та стадії, та спрямований на досягнення однакових завдань з точки зору управлінського процесу.

Однаковість завдань, що вирішуються при розгляді кожної окремої індивідуальної справи щодо реалізації відповідних матеріальних норм, які встановлюють право доступу до публічної інформації, обумовлює ідентичність конкретних управлінських дій, які повинні здійснити посадові особи або структурні підрозділи розпорядника щодо прийняття, обробки, та прийняття рішення по запиту. Не має значення і статус іншого суб'єкту процедури — запитувача, по відношенню до якого здійснюється відповідна процедурна діяльність, і який може бути фізичною чи юридичною особою, або об'єднанням громадян.

Крім того, обов'язок створення належних, визначених законодавством, умов для реалізації права на доступ до інформації, обумовлює ідентичність вимог до організаційних та розпорядчих заходів розпорядника, об'єктом яких є документи, що містять публічну інформацію.

Подібну стандартизацію слід вважати одним з основних чинників, що забезпечує дієвість механізму реалізації права на доступ до публічної інформації.

ГРЕЧАНИЙ Д. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
пошукувач кафедри морського та митного права

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ТИМЧАСОВОГО ВВЕЗЕННЯ У МИТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Інститут тимчасового ввезення та вивезення товарів та транспортних засобів є відносно новим у митному праві. З одного боку його формування безпосередньо пов'язано із розвитком міжнародної торгівлі та міжнародних транспортних перевезень, формуванням державної політики, спрямованої на підтримку міждержавних економічних, культурних та наукових зав'язків та туризму.

З іншого боку, реалізація режиму тимчасового ввезення неможлива без розвинутої та ефективної митної служби, яка здатна забезпечити контроль та облік товарів, що перебувають поза зонами митного контролю, або, навіть, поза митною територією держави. А це передбачає відповідний рівень інформаційного забезпечення митних органів, усталене діловодство, ефективні форми та методи здійснення контрольних повноважень тощо.

Таким чином, інститут тимчасового ввезення сформувався лише в той час, коли митні системи держав досягли відповідних рівнів розвитку та необхідність застосування такого інституту стала нагальною з огляду на низку економічних та соціальних факторів.

Розглядаючи процес розвитку міжнародних стандартів інституту тимчасового ввезення слід відзначити дві особливості:

1) еволюційний характер формування даного інституту, коли досвід та процедури напрацьовані щодо окремих видів товарів згодом поширювалися і на інші групи;

2) взаємне проникнення окремих інструментів правового регулювання, коли дія певних норм поширювалася і на інші види суспільних відносин (наприклад, розширення сфери застосування Карнету А. Т. А. у кінці 60-х — початку 70-х рр. ХХ ст. на ввезення тих товарів, для яких від початку були встановлені окремі процедури).

Таким чином можна говорити про формування трьох типових процедур реалізації митного режиму тимчасового ввезення.

Перша типова процедура врегульована або виключно нормами національного законодавства, або є реалізацією через норми національного законодавства міжнародно-правових зобов'язань. Для неї характерно застосування передбачених національним законодавством засобів гарантування дотримання зобов'язань, що впливають з режиму тимчасового ввезення. Зокрема, це стосується гарантій сплати відповідних митних платежів у випадку порушення зобов'язань щодо реекспорту товарів у встановлені строки. Такі гарантії, як правило

представлені фінансовими гарантіями у вигляді депозитів або банківських гарантій.

Друга типова процедура полягає у реалізації міжнародних стандартів щодо спрощеного порядку тимчасового ввезення певних категорій товарів, які як правило спрямовані на розвиток міжнародного транспорту та туризму. Наприклад, це стосується особистих речей громадян, що тимчасово перебувають на митній території країни, контейнерів, палетів, пакувальних матеріалів, дрібних рекламних матеріалів тощо. При цьому досить часто подібні стандарти застосовуються навіть країнами, які не є учасниками відповідних міжнародно-правових угод. Як правило подібні стандарти визначають критерії відповідності товарів умовам застосування режиму тимчасового ввезення і передбачають повне умовне звільнення від сплати митних платежів, відсутність вимог щодо надання гарантій сплати митних платежів та спрощені процедури поміщення товарів у режим тимчасового ввезення.

Нарешті третя типова процедура передбачає безпосереднє застосування норм міжнародно-правових актів для регулювання порядку застосування режиму тимчасового ввезення. Ця процедура базується на застосуванні встановлених міжнародними угодами документів, які застосовуються для митного оформлення товарів у режим тимчасового ввезення та одночасно слугують гарантією сплати митних платежів. Самі ж гарантії сплати митних платежів реалізуються через систему міжнародних гарантійних асоціацій, які діють у відповідності до встановлених міжнародною угодою правил та процедур. Норми національного законодавства, в даному випадку, визначають слугують лише для забезпечення застосування норм міжнародних угод.

Процес формування інституту тимчасового ввезення можна розділити на декілька етапів.

Перший етап — обмежена реалізація тимчасового ввезення щодо окремих осіб, або окремих видів товарів (кінець XVIII — середина XIX ст.), характеризується встановленням звільнень від сплати мита особистих речей екіпажів та пасажирів суден, пасажирів, що перевозилися залізницею тощо. Досить часто відповідні положення включалися в міжнародні угоди з торгівлі та мореплавства.

Другий етап (середина XIX — 1923 р.) характеризується утвердженням інституту тимчасового ввезення в національних митних законодавствах європейських країн. Головною характерною особливістю в даному випадку є набуття інститутом тимчасового ввезення загального характеру, на противагу попереднім індивідуальним пільгам.

Третій етап (1923 — початок 1950-х рр.) — утвердження інституту тимчасового ввезення в міжнародному законодавстві, пов'язаний із підписанням Конвенції щодо спрощення митних формальностей 1923 р. та запровадженням першого документу міжнародного зразка для здійснення такого ввезення

Четвертий етап (1950-ті рр. — 1990) — розвиток міжнародно-правових стандартів тимчасового ввезення щодо окремих видів товарів. В цей період, завдяки діяльності в рамках ГАТТ, ООН та Всесвітньої митної організації, створюється міжнародна система гарантій, запроваджуються відповідні документи Карнети АТА та СРД, розширюється перелік товарів та підстав тимчасового ввезення.

П'ятий етап (з 1990 р.) — консолідація міжнародно-правового регулювання тимчасового ввезення, пов'язаний із підписанням Стамбульської конвенції щодо тимчасового ввезення, яка повністю замінила дев'ять попередніх та внесла зміни до деяких положень ще трьох інших конвенцій.

КАЛАКАЙЛО Р. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри морського та митного права

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ В МИТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

В українському законодавстві, у достатній кількості кодифікованих актів, доволі часто законодавець оперує дефініцією «процесуальні дії». Це стосується Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Митного кодексу України (далі — МК України) тощо. Але ні в жодному законодавчому акті це поняття не розкрито. І лише в МК України законодавець окрему главу присвячує процесуальним діям у справі про порушення митних правил і порядку їх проведення. Саме тому основний акцент в цій публікації направлений на аналіз митного законодавства.

В МК України 1991 р. термін «процесуальні дії» взагалі не використовувався. Однак, в Положенні про провадження в справах про порушення митних правил (наказ ДМК України від 04.11.1992 р. № 205, який втратив чинність) цей термін вже застосовується. Наприклад, відповідно до п. 1.5 цього Положення однією із стадій митного розслідування є «...провадження митно-процесуальних дій по виявленню факту та обставин правопорушення, особи правопорушника, збиранню та перевірці доказів». Крім того, в Положенні неодноразово підкреслюється, що «...всі процесуальні дії, передбачені МК України». Аналіз глави 2 МК України 1991 р. «Провадження у справах про порушення митних правил» дозволяє віднести до процесуальних дій наступні дії: складення протоколу про порушення митних правил; опитування осіб у справі про

порушення митних правил; адміністративне затримання; витребування документів, необхідних для розгляду справи про порушення митних правил; проведення митного обстеження; вилучення предметів та документів; пред'явлення документів та предметів для впізнання; експертиза; проведення перевірки окремих сторін діяльності підприємств.

В МК України 2002 р. спостерігається вже зовсім інший підхід законодавця. Окрема глава 60 присвячена процесуальним діям у справі про порушення митних правил та порядку їх проведення. В цьому кодексі вже визначена мета проведення процесуальних дій — отримання доказів, необхідних для правильного вирішення справи і дається виключний перелік цих дій: складання протоколу про порушення митних правил; витребування документів, необхідних для провадження у справі про порушення митних правил; вилучення товарів, транспортних засобів і документів; митне обстеження; пред'явлення товарів, транспортних засобів та документів для впізнання; призначення експертизи; взяття проб та зразків для проведення дослідження (аналізу, експертизи).

В МК України 2012 р. лише з деякими змінами відтворені норми попереднього МК України, які присвячені процесуальним діям у справах про порушення митних правил. Згідно МК України 2012 р. до процесуальних дій була додана ще одна — опитування осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, свідків, інших осіб.

Не слід забувати, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням і відповідно до ст. 487 МК України провадження у справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до норм МК України, а в частині що не регулюється ним, — відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення. Тому необхідно звернути увагу на Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), в якому цей термін використовується лише в одній статті, присвяченій порядку розгляду справи Верховним Судом України (ст. 297–8 КУпАП). Слід зазначити, що розділ IV КУпАП був доповнений главою 24–1, в якій і міститься ця стаття, Законом України від 24 травня 2012 р. Таким чином, до цього Закону в КУпАПі взагалі цей термін не використовувався. Тим не менш, аналіз ст. 297–8 КУпАП дозволяє дійти до висновку, що законодавець до процесуальних дій відносить всі заходи, які пов'язані з порядком розгляду справи про адміністративне правопорушення, а саме: оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає справу про адміністративне правопорушення; оголошення справи, яка підлягає розгляду та особи, яка притягається до відповідальності; роз'яснення особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права і обов'язки; оголошення протоколу про адміністративне правопорушення; заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи; дослідження доказів; вирішення клопотань; у разі участі прокурора заслуховується його висновок.

Крім того, в КУпАП є глава 20, яка присвячена заходам забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення і до яких віднесені адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, тимчасове затримання транспортного засобу тощо. Як бачимо, законодавець такі заходи відносить до забезпечувальних, хоча такі дії є також і процесуальними.

Як вже зазначалось, в Кодексі адміністративного судочинства України (далі — КАС України) поняття «процесуальні дії» також розповсюджене. Відповідно до ст. 45 КАС України окремі процесуальні дії можуть бути вчинені поза залом судового засідання або під час виконання судового доручення секретарем судового засідання, про що складається протокол. Крім того, згідно ст. 268 КАС України заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені у суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства і до яких віднесені: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід.

Підсумовуючи відмітимо, що процесуальні дії у справах про порушення митних правил застосовуються не тільки на первинній стадії — стадії митного розслідування, але і на інших стадія провадження. Звісно, що і мета проведення цих процесуальних дій на різних стадіях також різна. Наприклад, метою проведення процесуальних дій у справах про порушення митних правил (митного розслідування) є отримання доказів, необхідних для правильного вирішення цієї справи. Мета процесуальних дій стадії розгляду справи вже інша і в залежності від конкретної процесуальної дії досягається мета: забезпечення законності та рівності усіх учасників процесу перед законом (сповіщення осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце розгляду справи, витребування додаткових матеріалів, розгляд клопотання, роз'яснення особам, які беруть участь у розгляді справи, їх прав і обов'язків тощо); забезпечення судочинства (попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід).

Підрозділ 20.2

ІННОВАЦІЙНИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНАЛЬНИХ ПАРОПЛАВСТВ В УКРАЇНІ

КУЗНЕЦОВ С. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ У ЕКОНОМІЧНОМУ СТИМУЛЮВАННІ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Особлива німецька модель командитного товариства (тобто *Kommanditgesellschaft*, далі — *KG*) є формою фінансування інноваційних проектів, що активно використовується для підняття приватного акціонерного капіталу.

Основним завданням німецької *KG* моделі було і залишається фінансування активів особами, які мають одну мету і беруть участь у компанії, що створюється в організаційно-правовій формі німецького командитного товариства. Найголовніше, що дана структура не має особливого корпоративного законодавства, на основі якого вона формується. Ця організаційно-правова форма була створена на початку минулого століття і є найбільш поширеною правовою формою юридичної особи для середнього класу Німеччини. Загальна концепція *KG* моделі здійснюється і приймається приватними інвесторами, фінансуючими банками, діловими партнерами та іншими зацікавленими сторонами.

Щодо структури *KG*, то її засновниками є один генеральний партнер і один або декілька партнерів з обмеженою відповідальністю. У більшості випадків генеральним партнером німецької *KG* є компанія з обмеженою відповідальністю (тобто *Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, далі — *GmbH*). Партнери з обмеженою відповідальністю можуть брати участь в *KG* безпосередньо або через довірену особу. Часто *KG* має консультативну раду, що представляє інтереси інвесторів, а також контролює діяльність генерального партнера.

Установа *GmbH* в якості генерального партнера обмежує загальний вплив інвестицій на підвищення капіталу товариства з обмеженою відповідальністю плюс наявність власного капіталу *GmbH* (мінімальний розмір власних коштів становить € 25,000). У таких випадках інвестори беруть участь в так званому *GmbH & Co KG*. Для приватних інвесторів,

що виступають у якості партнерів з обмеженою відповідальністю в KG, ризик, як правило, обмежений сумою його однієї інвестиції. Прибуток і збитки KG впливають на вклади кожного інвестора пропорційно його частці акцій у порівнянні із загальним капіталом.

Придбання активів, отриманих KG, частково фінансується капіталом, сформованим інвесторами і частково за рахунок банківських кредитів. KG отримує прибуток від кредитування нерухомості, суднобудування, оренди суден, використання медіаправ, страхового полісу або отримання доходів від продажу електроенергії. KG ліквідується після того, як активи були продані.

Залежно від профілю ризику, KG може інвестувати в окремі активи або групи активів, або організовує фонд фондів, що інвестують в інші KG. Інвестиції партнерів обмежені до ліквідації KG (закритий фонд). Так як ініціатори закритих фондів реагували кожен раз, змінюючи свою модель бізнесу для утворення вигідного спільного внутрішнього доходу від інвестицій для інвесторів, створення інвестиційних схем, таких як KG модель, дозволило обмежити кількість неоподатковуваних збитків.

За винятком ПДВ і промислового податку в Німеччині, які безпосередньо покладені на KG, у разі здійснення ним торговельної або підприємницької діяльності, для KG податок є прозорим. І платниками податків є приватні партнери, а не саме KG.

Податкове зобов'язання KG залежить від оподаткованої ставки округу, в якому розташоване KG, і може варіюватися від 7 % до 19 % від доходу. Стосовно інвесторів, оподаткування здійснюється на основі індивідуальної ставки податку на прибуток.

Якщо дохід від активу підлягає оподаткуванню в іншій країні, з якою Німеччина уклала угоду з метою уникнення подвійного оподаткування, такі доходи, як правило, звільнені від податків у Німеччині. Таким чином, німецький інвестор може отримати вигоду з більш низьких податкових ставок у країні, де розташований актив.

Всі попередні витрати, понесені на рівні фонду, підлягають податковому відрахуванню не відразу. Замість цього, вони розглядаються як випадкові витрати на придбання активів, що належать фонду — якщо фонд являє собою так званий фонд покупця, без будь-яких реальних можливостей для інвесторів, і здійснення впливу, як це зазвичай буває. Амортизація таких витрат застосовна для поточного періоду використання інвестицій.

Головною перевагою німецької KG моделі для судноплавних фондів є застосування німецької тоннажної податкової системи. За рахунок цього, підприємства і приватні особи, які володіють морськими суднами, мають можливість обкладатися податком на основі передбачуваного прибутку, щодо тоннажу судна, замість фактичних результатів діяльності. Основа для розрахунку передбачуваного прибутку — це кількість тонн експлуатованих суден. Згідно з німецькою тоннажною

податковою системою, отриманий прибуток фіксується як певна сума, яка є набагато меншою за середній прибуток, розрахована на основі постійних правил визначення оподаткованого прибутку. Весь прибуток, включаючи приріст капіталу, а також збитки, пов'язані з судноплаванням, покриваються одноразовим прибутком. Одноразовий прибуток є податковою базою для промислового податку і податку на прибуток усіх інвесторів. Фактично, одноразовий прибуток дозволяє інвесторам отримати майже неоподатковуваний дохід від судноплавного бізнесу.

Оскільки на даний час велика частина суден приватних українських судновласників експлуатується під «зручними» прапорами і податки на прибуток від їх експлуатації не потрапляють до державного бюджету України, впровадження української інноваційної моделі існування та функціонування судноплавних компаній аж ніяк не буде мати негативного впливу та не призведе до скорочення бюджетних надходжень держави, а навпаки, може вивести український флот на новий рівень розвитку та зможе позитивно стимулювати економіку України.

НІКІША Д. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук

ІННОВАЦІЙНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ФЛОТУ УКРАЇНИ

Відтік «тоннажу» під «зручні» прапори, зростання конкуренції в транспортній сфері і неминучість відмови країн від прямих заходів державного протекціонізму в рамках вимог СОТ сприяли пошуку нових морськими державами більш ефективних засобів державної підтримки національних судновласників. У зв'язку з «рефлагуванням» національного флоту багато країн були змушені заснувати «другі» або так звані «міжнародні» реєстри, що, як і реєстри «зручного» прапора, відносяться до категорії «відкритих» і дозволяють об'єднати переваги реєстру «зручного» прапора і національних реєстрів. «Другі» реєстри зберігають економічний зв'язок між судном і державою прапора, юридичну та контролюючу роль держави. Але правила щодо податків, національності моряків, рівня зарплати та місцезнаходження компанії є більш гнучкими, ніж для традиційних національних реєстрів. Крім того, кожен «міжнародний» реєстр має свою систему заохочення розвитку судноплавання. Так, по відношенню до суден, зареєстрованих в «міжнародних» реєстрах, застосовуються такі заходи, як використання

режиму тоннажного податку, прискорена амортизація вартості суден, відстрочення податкових зобов'язань, звільнення від податку на збільшення ринкової вартості основного капіталу та інші податкові пільги. Сьогодні «другі» реєстри існують в Голландії, Данії, Великобританії, Італії, Франції, Німеччині, Португалії, Росії, Туреччині та інших країнах. За даними Institute of Shipping Analyses (Швеція), в середині 2000-х років створення «міжнародних» реєстрів сприяло концентрації 97 % флоту країни під національний прапор у Данії, 84 % — у Туреччині, 70 % — в Італії, 84 % — у Франції, 83 % — у Португалії.

Застосування режиму тоннажного податку, як переваги для зареєстрованих в міжнародних реєстрах суден, набуло поширення в багатьох європейських країнах: Нідерландах (1996 рік), Норвегії (1996 рік), Німеччині (1999 рік), Великобританії (2000 рік), в 2002 році — в Данії, Іспанії, Фінляндії та Ірландії, в 2003 році в Бельгії та Франції, в 2004 році — в Італії, в 2006 році — в Польщі, 2007 році — в Литві. Нині тоннажний податок застосовується також на Кіпрі, у США, Кореї, Китаї, Індії, Литві, Польщі, Словенії та інших країнах. У Японії в 2009 році тоннажний податок був введений на п'ять років для десяти японських судноплавних компаній, включаючи трьох найбільших перевізників — «Nippon Yusen Kabushiki Kaisha» (NYK Line), «Mitsui OSK Lines» (MOL) і «Kawasaki Kisen Kaisha Ltd» (K Line).

Основною перевагою тоннажного податку є: зниження розміру податкових виплат, можливість використання фіксованої ставки, що дозволяє легко прогнозувати величину податкових виплат; заохочення розвитку судноплавного бізнесу. Введення тоннажного податку може сприяти розвитку інвестиційної діяльності судноплавних компаній, оскільки дозволяє накопичувати кошти для відтворення основних фондів.

Отже, створення міжнародного реєстру суден України є необхідною умовою розвитку українського флоту, вітчизняного суднобудування і забезпечення прискореного розвитку національної економіки. В цілях розвитку судноплавної галузі України та національної економіки в цілому, виходячи з усього вищевикладеного, економічно доцільно прийняти Закон України «Про Міжнародний реєстр суден України», в якому буде передбачено оподаткування судноплавних компаній за системою тоннажного податку, а також звільнення від сплати мита і ПДВ при ввезенні на територію України обладнання та комплектуючих для будівництва суден за умови реєстрації під державним прапором України протягом певного періоду часу.

Введення «міжнародного» реєстру дозволить у перспективі прискорити оновлення флоту України, підвищити частку перевезень зовнішньоторговельних вантажів України флотом під національним прапором, надати додаткові робочі місця на судах і на березі. У суміжних областях діяльності передбачається збільшення обсягів суднобудування

для українських компаній, додаткове залучення інвестицій у суднобудування, створення додаткових робочих місць.

При виборі рівня ставок зборів за реєстрацію суден в українському «міжнародному» реєстрі необхідно врахувати, що він повинен створювати конкурентоспроможні економічні умови роботи національного флоту на світовому фрахтовому ринку, а держава має отримати додаткові надходження в довгостроковій перспективі. Крім того, необхідно врахувати що:

– закон про міжнародний реєстр повинен передбачати застосування до зареєстрованих в ньому суден особливого податкового режиму, який створює для експлуатації цих суден економічні умови, аналогічні діючим у зарубіжних країнах, де такі реєстри вже створені;

– створюваний реєстр має бути конкурентоспроможним у порівнянні з країнами «зручного» прапора і міжнародними реєстрами, економічні умови реєстру повинні бути на рівні країн, в яких зареєстрований діючий флот під іноземними прапорами, контрольований власниками.

Головним завданням таких кроків має бути не повернення старих суден під український прапор, а залучення нових, новозбудованих суден. Однак, для досягнення відчутних результатів щодо залучення флоту під український прапор буде потрібен певний час. Досвід зарубіжних країн показує, що зазначений процес займає не менше 3–5 років.

Режим оподаткування для суден, зареєстрованих в українському міжнародному реєстрі, повинен передбачати реєстраційний збір та щорічну оплату тоннажного податку. Судна, зареєстровані в реєстрі, повинні використовуватися виключно для міжнародних перевезень вантажів і пасажирів. Таким чином, мова йде про введення особливого режиму для нових суден, побудованих в Україні, або суден, переведених під українську реєстрацію з-за кордону.

БАТАНОВА Л. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук

ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ У СФЕРІ МОРСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО ПАРОПЛАВСТВА

На сучасному етапі становлення України як суверенної незалежної країни особливого значення набуває фактор утвердження її як дієздатної морської держави. Це зумовлено питаннями як міжнародного так і внутрішнього характеру, серед яких необхідно відзначити питання

фінансування програм для відродження діяльності морського торговельного пароплавства.

Дослідження чинних нормативно-правових актів, наукової та навчально-методичної літератури при регулюванні та розгляді питань фінансування державних цільових програм дозволило зазначити про неоднозначність трактування поняття «фінансування», що призводить до плутанини та протиріч.

У деяких джерелах термін «фінансування» визначено як постачання підприємств, установ, організацій коштами з певних джерел на конкретні цілі (Безугла В. В., Василик О. Д. Фінансово-правовий словник. — К., 1993. — С. 127); як забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрати на розвиток підприємств, галузей, економіки в цілому, регіонів і розвиток інших сфер життя суспільства, що здійснюється за рахунок коштів бюджетів різних рівнів, позабюджетних фондів, підприємств, приватних інвесторів та інших джерел (Грязнова А. Г. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. — М. : Финансы и статистика, 2002. — С. 1010); як процес утворення і постачання підприємств, організацій грошовими засобами, сформованими за рахунок утворення різних фондів і резервів (Кураков Л. П., Кураков В. П. Большой толковый словарь экономических и юридических терминов. — М., 2001. — С. 654).

Визначення терміну «фінансування» дозволило виділити форми фінансування, такі як бюджетне фінансування, кредитне, інвестування тощо.

Е. С. Дмитренко визначає «мету фінансування», а саме для забезпечення виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування, на соціально-культурні потреби (Дмитренко Е. С. Фінансове право України : Навч. посіб. — К., 2007. — С. 392).

Нагребельний В. П. вказує, що фінансування здійснюється з метою забезпечення грошовими ресурсами соціальних, економічних, освітніх, культурних, управлінських, оборонних та інших потреб держави, її органів, установ, підприємств, організацій та громадян (Нагребельний В. П. Фінансове право України : навч. посіб. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. — С. 46).

Одним із завдань та заходів, що спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць є Державна цільова програма (Про Державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. № 1621). Таким чином метою фінансування будь-яких Державних цільових програм є виконання умов програми у частині їх своєчасного і повного забезпечення у грошових коштах, тобто покриття видатків на реалізацію завдань і заходів програми. При характеристиці фінансування Державної цільової програми, відповідно до цього закону, джерела фінансування програм поділяються на дві групи: 1) Державний бюджет України; 2) інші джерела, передбачені законом (ч. 1 ст. 15).

Кафедрою морського та митного права НУ «ОЮА» здійснюється відповідна науково-дослідна робота за темою «Інноваційний організаційно-правовий механізм створення та функціонування комунальних пароплавств в Україні», головною метою якої є розробка та прийняття Державної цільової програми про створення та функціонування спільного комунального пароплавства в Україні.

На протязі існування незалежної України та особливо після прийняття відповідної законодавчої бази у нашій державі стали активно розроблятися та реалізовуватися Державні цільові програми, зокрема у сфері морського комплексу. Наприклад, необхідно відзначити Державну програму удосконалення функціонування державної системи забезпечення безпеки судноплавства на 2002–2006 роки, затверджену Постановою КМУ від 28 січня 2002 р. № 96; Національна програма будівництва суден рибпромислового флоту України на 2002–2010 роки, затверджену Законом України від 17 січня 2002 р.; Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затверджена Законом України від 22 березня 2001 р.

Особливе місце в системі програмних актів, на думку вчених з морського права О. М. Шемякіна, О. С. Савич, мають стратегії розвитку. Таким є Стратегія розвитку морських портів України на період до 2015 року (Розпорядження КМУ від 16 липня 2008 р. № 1051-р), Стратегія розвитку суднобудування на період до 2020 року (Розпорядження КМУ від 6 травня 2009 р. № 581-р). На відміну від цільових програм, ці стратегії мають більш загальний характер, їх приписи відрізняються диспозитивністю, відсутністю встановлених строків і виконавців (Шемякін О. М., Савич О. С. Програмне правове регулювання розвитку морського господарства // Південноукраїнський правничий часопис. — 2011. — № 1. — С. 50).

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8.09.2005 р. № 2850, передбачено довгострокове регіональне програмування із залученням регіональних органів влади. Так, у Програмі соціально-економічного розвитку м. Одеса до 2010 року, схваленої рішенням Одеської міської ради від 11.10.2004 р., в якій зазначається, що основою морегосподарського комплексу міста є Одеський морський торговельний порт.

Отже фінансування Державних цільових програм морегосподарського комплексу є стратегічно важливим фактором соціально-економічного розвитку нашої держави. Морське пароплавство в Україні не відповідає всезростаючим потребам обсягу перевезень і обробки вантажів за відсутністю належного державного фінансування та інвестицій. Морська галузь в Україні знаходиться у кризовому стані.

КОНДРАТЕНКОВА Д. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
фахівець науково-дослідної частини

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин конкуренція на міжнародному і внутрішньому ринках загострюється, що і визначає необхідність підвищення уваги до інноваційної діяльності, оскільки тільки її результати дають змогу створити продукцію, яка б задовольняла необхідні вимоги ринку та забезпечувала високий рівень прибутків корпораціям. Більше того, необхідність підвищення ефективності використання фінансових ресурсів та прагнення отримувати більші прибутки спонукає провідних виробників цілеспрямовано створювати принципово нові вироби й технології. Провідні, промислово розвинені країни розробляють і здійснюють інноваційні програми у пріоритетних наукових і технологічних напрямках (біотехнології, комп'ютерних технологій, генної інженерії), а також здійснюють пошук щодо моделі інноваційного розвитку, яка б орієнтувала національну економіку кожної країни на високоперспективний шлях її зростання.

Інноваційна діяльність в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили — від законів до локальних нормативно-правових актів.

Так, Закон України «Про інноваційну діяльність» у ст. 1 визначив, що інноваційна діяльність це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Також, поняття «інноваційна діяльність» закріплюється у ст. 325 Господарського кодексу України, і зазначається, що інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. Обидва поняття, які закріплені в нашому законодавстві, достатньо повно та об'єктивно визначають правову природу, механізм та напрямки реалізації інноваційної діяльності.

Отже, інноваційна діяльність передбачає випуск на ринок інноваційного продукту, під яким розуміють новостворені або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно покращують структуру та якість виробництва або соціальної сфери.

Законодавець чітко закріпив перелік об'єктів інноваційної діяльності у ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність». До них відносяться: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва. Взагалі, їх можна узагальнити в одне поняття «інновація». Під цим визначенням слід розуміти процес реалізації нової ідеї в будь-якій сфері життя і діяльності людини та держави, що сприяє задоволенню попиту на внутрішньому або міжнародному ринках та зумовлює сприятливу економічну ефективність різних напрямків діяльності країни.

Було визначено Законом України «Про інноваційну діяльність» і коло суб'єктів інноваційної діяльності. Ними можуть бути фізичні та юридичні особи України, іноземних держав, особи без громадянства, або об'єднання зазначених осіб, які при цьому провадять в Україні інноваційну діяльність і залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів. Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності формуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності із залученням Національної та галузевих академій наук України на основі ґрунтовних прогнозно-аналітичних досліджень тенденцій світового науково-технологічного розвитку, результатів реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки України, зіставлення їх із реальними потребами економіки України, можливостями та станом інноваційного потенціалу країни. Україна є морською державою. Багато науковців вважають, що найважливішу роль в національній економіці нашої держави відіграє морська галузь, яка потребує значних змін та провадження новітніх механізмів реалізації інноваційної діяльності України.

Головною метою державного регулювання інноваційної діяльності, проведення державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. На мій погляд, розвиток інноваційної діяльності повинен стати невід'ємною складовою частиною реформування економіки країни. Подолання сучасних проблем у виробництві, соціальній сфері, ринкових відносинах та інших секторах діяльності України значною мірою залежить від активізації інноваційної діяльності. Без втілення новітніх інноваційних проектів, наприклад,

таких як створення комунальних пароплавств, не можливо буде відновити могутність України, як морської держави.

Отже, інноваційна діяльність є однією з економіко-правових форм інвестиційної діяльності, яка спрямована на реалізацію інноваційних продуктів в пріоритетних напрямках національної економіки для підвищення та вдосконалення рівню розвитку держави, та здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу.

ЛЕВЧЕНКО С. Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

ІННОВАЦІЙНА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В сучасних умовах екстенсивного економічного розвитку одним із найважливіших факторів прискорення економічної динаміки в державі може стати інноваційна діяльність, під якою розуміють діяльність, спрямовану на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг (Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 36. — Ст. 266) чи процес, спрямований на реалізацію результатів завершених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також супутні наукові дослідження і розробки (Скрипко Т. О. Інноваційний менеджмент /Т. О. Скрипко// [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15290527/menedzhment/innovatsiyna_diyalnist_obyekt_innovatsynogo_menedzhmentu). На жаль, на даний час на практиці інноваційний розвиток не став однією з головних характеристик зростання національної економіки України (О. І. Шаманська, В. П. Олійник. Інноваційна діяльність підприємств України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку // Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання. — 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2560>). І хоча Україна має значний потенціал для розвитку інноваційної діяльності за умов проведення ефективної державної політики, головною причиною гальмування інноваційного розвитку в Україні є дефіцит фінансових ресурсів,

адже українська інноваційна сфера поки не є по-справжньому привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Такий результат також значною мірою пов'язаний із обмеженими можливостями держави щодо спрямування фінансових потоків в інноваційний розвиток і недостатньою увагою держави до стимулювання співробітництва в інноваційній сфері (Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. Аналітична доповідь центру Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2009. — № 7. — С. 2–14).

Аналіз показників Міністерства економічного розвитку і торгівлі України показав, що кількість промислових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю з кожним роком зростає. У 2012 році ця цифра становила 1758 підприємств (17,4 % обстежених промислових підприємств), порівнюючи з 2011 роком цей показник становив 1679 підприємств (16,2 % обстежених промислових підприємств). Незважаючи на це, основним джерелом фінансування інноваційної діяльності були власні кошти підприємств — 63,9 % загального обсягу витрат (порівнюючи з 2011р — 52,9 %). Кредити склали 21,0 % (38,3 %), фінансова підтримка держави — 2,2 % (3,7 %), кошти вітчизняних інвесторів — 1,3 % (0,3 %), іноземних інвесторів — 8,7 % (0,4 %) (Офіційний сайт державної служби статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?title=Maizhe2-TisPromislovikhPidpriemstvUkrainiZaimalisiaInnovatsiinoiuDiialnistiU2012-Rotsi>).

Останні статистичні дані свідчать про поступове зниження інноваційної активності підприємств у галузі промисловості, яка займає одне з головних місць у національній економіці (Єрмолаєва В. Особливості та проблеми інноваційного розвитку в Україні / В. Єрмолаєва // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_6/files/EC610_46.pdf).

Вихід із ситуації, що склалася вбачається у формуванні та запровадженні в Україні інноваційних інвестиційних моделей економічного розвитку, що дасть змогу забезпечити високі та стабільні темпи економічного зростання, вирішити певні соціальні проблеми. В той же час маловивченим є механізм комплексного розвитку інноваційної інвестиційної діяльності в умовах трансформаційної економіки України. Мова йде про концептуальні основи, критерії, інструменти й механізми економічної політики, яка в рамках нинішніх фінансових, структурних та інституційних обмежень була б спроможною забезпечити зростання інвестицій у технологічні зміни та належну мотивацію інноваційного підприємництва. На жаль, поки що основна маса фахових дискусій зосереджена навколо нагальних, проте тактичних проблем бюджетного розподілу, реформування податкової системи тощо. Власне інноваційна складова розвитку залишається переважно поза увагою фахового наукового аналізу (Єрмолаєва В. Особливості та проблеми інноваційного

розвитку в Україні. /В. Єрмолаєва// [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_6/files/EC610_46.pdf). Однак, адаптивна інфраструктура інноваційної діяльності може існувати, якщо злагоджено діє ланцюжок: «наука-технологія-виробництво-ринок». Досягти цього без використання індустрії венчурного бізнесу, тобто без створення приватних інвестиційних компаній, діяльність яких підтримують державні та суспільні фонди, не є можливим.

Зазначене вище дає змогу констатувати, що необхідно розробити заходи щодо стимулювання залучення коштів фінансових установ для активізації інноваційної діяльності промислових підприємств. Перед Україною постає кілька складних задач, що пов'язані з фінансуванням інноваційної діяльності, а саме:

- збільшення загального обсягу інвестицій в інновації з державного і приватних джерел;

- заповнення «прогалін» у фінансуванні інноваційної діяльності, зокрема, розробка ефективних інструментів підтримки інноваційної діяльності для підприємницького сектора;

- досягнення загального балансу фінансування науково-дослідної та інноваційної сфер від державного фінансування організаційної структури до конкурентного, прозорого і заснованого на проектах з чіткими інноваційними цілями (Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні»: Інноваційна політика: європейський досвід і рекомендації для України. — Том 3. — Київ. — 2011).

Реалізація напрямків розвитку інноваційної діяльності в Україні дасть змогу ефективно використовувати внутрішні та залучені зовнішні інвестиції на інноваційну діяльність. Однак для того, щоб наша країна зробила прорив в області інновацій, потрібна належна підтримка державних органів влади, створення сприятливого інвестиційного клімату, нові наукові здобутки та високотехнологічні рішення.

Розділ 21

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

ПОДЦЕРКОВНИЙ О. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри господарського права і процесу,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ПРО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

Питання стратегічного розвитку галузей економіки стоїть сьогодні надзвичайно гостро з урахуванням сумного досвіду безсистемного вдосконалення сучасного господарського законодавства.

Найважливішим параметром законодавчих удосконалень стає з'ясування обумовленості змін діючих правил ведення бізнесу зміною умов господарювання, прогновною економічною політикою держави, яка чітко визначає не стільки те, які закони треба прийняти (форма без змісту) — останнє спостерігається, у багатьох програмах — а передбачає конкретизацію того, які правила поведінки повинні бути змінені і в якому напрямі, щоб досягти певного економічного ефекту.

Найбільш болочий для Півдня України приклад у цьому контексті — Закон «Про морські порти України», який був внесений до парламенту Кабінетом Міністрів України не тільки без затвердження Стратегії реформування морегосподарського комплексу, але без скасування і в повному протиріччі з діючою тоді Стратегією розвитку морських портів України на період до 2015 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 1051 -р.

Було ліквідовано самостійність морських портів, основні їх повноваження передано структурним підрозділам нової мегаструктури — комерційного держпідприємства «Адміністрація морських портів України» (ДП «АМПУ»), приклади утворення якої не відомі цивілізованому світу.

У результаті — портова галузь деградувала, функції дублювалися, у 2013 році отримано чистий збиток 12-ма портами з 18-ти, тоді коли у 2012 році збитковими було лише 3 порти. Дебіторська заборгованість перед підприємствами галузі збільшилась з 1 054 399 тис. грн. до 1 591 148 тис. грн., що складає 150,9 % від попереднього року. У свою чергу кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги виросла з 697 234 тис. грн. до 921 514 тис. грн., що складає 132,2 % від попереднього року. На 30 % роздутий неефективний управлінський штат галузі портового господарства. У 2014 очікується зменшення прибутку галузі на 1 млрд грн. (Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до закону України «Про морські порти України» (щодо забезпечення безперешкодного розвитку морських портів) // <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=50217&pf35401=294210>). У господарських судах України розглядаються сотні справ за позовами між ДП «АМПУ» до держпідприємств — морських портів щодо майнових прав на причали та інші об'єкти портової інфраструктури, що є нонсенсом для структур однієї державної галузі.

Сьогодні, не дивлячись на помилки, історія повторюється. Запропоновано новий законопроект про внесення змін до Закону України «Про морські порти України» (Проект Закону України «Про внесення змін до закону України «Про морські порти України» (щодо забезпечення безперешкодного розвитку морських портів) № 4431 від 13.03.2014 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=50217) поза будь-якого спростування та перегляду Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року, ухвалені розпорядженням КМУ від 11 липня 2013 р. № 548-р.

Пропонується хоча й ліквідувати ДП «АМПУ» та повернути самостійність портів, але повністю знецінюється координаційна функція регулювання портової галузі, поза реального прогнозування такого реформування. Разом із тим, без виробничих об'єднань, без стимулювання до підвищення оперативності оброблення вантажів тут навряд чи можна обійтись. Достатньо згадати негативний досвід «розвитку» (читай — занепаду) Триміста в Польщі (агломерат Гданська, Сопота та Гдині), де порти Гданська та Гдині нищать один одного конкуруючи за одні й ті самі обсяги вантажоперевезень, замість проведення спільної політики щодо залучення нових транспортних потоків; коли такий стан дає переваги портам Німеччини та країн Прибалтики (Логінов Я. Поляки ліквідують морське господарство // <http://porteurora.eu/ua/poland/ekonomika/1952-polszcza-likviduje-morske-hospodarstvo>).

У цьому контексті виглядають більш переконалим сприяння утворенню в Україні портових господарських об'єднань у межах певних регіональних економічних утворень, стимулювання до побудови західно-орієнтованих транспортних коридорів (на кшталт проекту сухопутного

мосту Гданськ — Одеса). Але про це у новому законопроекті нічого немає. Адже немає власно обговорення стратегії розвитку, без чого законодавчі новели — це лише нові нормативні обтяження, лише нормативне «ярмо» на шляху розвитку бізнесу.

Таким чином, не можна глухо слідувати пориву законодавчих реформ та ухвалювати нові закони, що не обговорені громадськістю, поглиблюють правову та економічну нестабільність та нічого не вирішують у перспективі.

Вироблення стратегії розвитку за окремими напрямками економічного розвитку має передувати ухваленню законів з економічних питань.

Без розробки та всебічного обговорення концепції закону, початок робіт з підготовки його тексту має визнаватися грубим нехтуванням державної регуляторної політики та посяганням на існуючий правопорядок.

Лише за такого, досить жорсткого підходу можна розраховувати на стабільність господарських відносин, а значить — на економічну привабливість економіки держави.

КІБІК О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри національної економіки,
доктор економічних наук, професор

ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В ПОРТОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

За умови розробки та реалізації ефективних антикризових заходів є вірогідність, що криза не буде мати катастрофічних наслідків та навіть може виявитися поштовхом розвитку будь-якої економічної системи в напрямку прогресивних змін. Розвиток системи антикризового управління є особливо актуальним для стратегічних підприємств, які мають значний потенціал, але діяльність яких не відповідає сучасним економічним умовам. Відновлення їх життєздатності є необхідною умовою розвитку економіки України. Серед таких суб'єктів особлива роль належить підприємствам портової діяльності України.

Функціонування і розвиток портового комплексу в кризовий період істотно обумовлює результати розвитку національної економіки. Стабільність функціонування підприємств портової діяльності гарантує ефективність функціонування переважної більшості елементів національної економічної системи.

Вирішення проблем сучасного кризового періоду розвитку підприємств портової діяльності України є вкрай актуальним завданням, що обумовлює необхідність формування системи дієвих механізмів антикризового управління.

Стан портового підприємства характеризується трьома основними показниками: станом виробничих фондів, рівнем менеджменту і маркетинговою політикою. У світовій практиці для визнання підприємства кризовим достатньо ситуації, коли один із зазначених показників не відповідає вимогам і стану ринку. Українські підприємства портової діяльності відрізняє високий ступінь зносу основних виробничих фондів. З позицій стратегічного менеджменту кризовий стан ряду портових підприємств обумовлений недосконалістю їх бізнес-концепцій щодо створення реальної довгострокової конкурентної переваги. З позицій фінансового менеджменту кризовий стан суб'єкта господарювання обумовлюється його нездатністю здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності, зменшенням його ринкової вартості, підвищенням ризику неплатоспроможності, що є характерним для ряду українських портових підприємств. Далеко не всі портові підприємства мають ефективну систему менеджменту. Зазначені суб'єкти господарювання намагаються сформулювати і реалізувати маркетингові стратегії та тактику, які відповідають сучасним умовам функціонування портових ринків. Таким чином, на портових підприємствах України різні показники віддзеркалюють кризовий стан.

Кризовий стан підприємств портової діяльності України обумовлюється численними зовнішніми і внутрішніми чинниками. Серед чинників, що спричиняють кризові явища у зовнішньому середовищі економічних систем підприємств портової діяльності, слід відзначити негативну соціально-економічну ситуацію в країні, нестабільність законодавства, неефективність податкової системи, зміни кон'юнктури портових ринків та ресурсних ринків, нестабільність валютного ринку тощо. Аналізуючи можливі кризові явища підприємств портової діяльності України, можна сказати, що сьогодні вони здебільшого є проявом зовнішнього негативного впливу. Серед чинників, що обумовлюють особливості сучасного етапу розвитку підприємств портової діяльності, основними є такі: недосконалість антикризової концепції функціонування портового комплексу та законодавчої бази державного антикризового управління в зазначеній сфері; підвищення інтенсивності конкуренції на ринках портових робіт та послуг; різноманітність форм власності; складність організаційних структур управління; знаходження більшості підприємств на двох останніх етапах життєвого циклу, якими є «зрілість» і «занепад»; недосконалість системи методів непрямого державного регулювання підприємств, що перебувають у приватній власності, тощо.

Метою антикризового управління має бути створення передумов сталого та збалансованого зростання різних сфер функціонування

підприємств портової діяльності. Досягнення зазначеної мети є можливим за умови формування національної стратегії розвитку портового комплексу в цілому та стратегій розвитку окремих підприємств портової діяльності. Розробка та реалізація зазначених стратегій обумовлюють необхідність реформування законодавчих, інституційних і процедурних умов портового планування і регулювання в Україні. Інституційні принципи передбачають розгляд портового підприємства як органічного системного еволюціонуючого цілого, а не як статичного механізму. В цій сфері значну роль має відігравати держава шляхом розробки та реалізації дієвих та адаптованих до сучасних умов законодавчих актів, сприяння портовому бізнесу, підтримки та стимулювання інноваційної активності підприємств, забезпечення конкурентоспроможності країни на світовому ринку тощо. На рівні підприємств портової діяльності державної форми власності антикризове управління передбачає використання державою прямих і непрямих методів. До підприємств приватної форми власності держава може використовувати непрямі методи антикризового управління.

В цей час для забезпечення ефективного економічного розвитку будь-якого підприємства портової діяльності головною умовою є максимізація його вартості на основі підвищення інвестиційної привабливості та рівня конкурентоспроможності на портових ринках. У сфері планування результатів функціонування підприємств портової діяльності головною проблемою була і все ще залишається актуальною надмірна централізація процесу ухвалення рішень урядовими органами при незначній участі в цьому процесі керівництва портів. Також не в достатній мірі враховуються інтереси і думка клієнтури портових підприємств. Таким чином, регулювання портової діяльності в багатьох випадках не відповідає тенденціям розвитку ринкової ситуації у сфері транспортної діяльності і на рівні макроекономіки.

Таким чином, криза змінює тенденції життєдіяльності портової системи України. Завданням керівників та провідних спеціалістів транспортної галузі, портового комплексу та окремих підприємств є вчасне виявлення тенденцій та адекватне реагування на них шляхом прийняття ефективних антикризових рішень. В процесі реалізації таких рішень повинні приймати активну участь всі зацікавлені учасники портового виробництва.

ЗЯТИНА Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри господарського права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ РОЗРАХУНКУ КОНЦЕСІЙНИХ ПЛАТЕЖІВ ПРИ КОНЦЕСІЇ В МОРСЬКИХ ПОРТАХ

Згідно із Законом України «Про концесії» від 16.07.1999 р. концесійні платежі — плата, обумовлена у концесійному договорі, яку вносить концесіонер за право створення (будівництва) та (або) управління (експлуатації) об'єктів, що надаються в концесію.

Питання щодо розміру концесійних платежів та порядку їх сплати при наданні цілісних майнових комплексів морських портів в концесію є одним з пріоритетних.

На сьогоднішній день особливості сплати концесійних платежів врегульовані Методикою розрахунку концесійних платежів, що затверджена Постановою КМУ від 12 квітня 2000 р. № 639, Типовим концесійним договором, затвердженим Постановою КМУ від 12 квітня 2003 р. № 643. Відповідно до п. 10 Типового концесійного договору розмір концесійних платежів не залежать від результатів господарської діяльності концесіонера.

Це означає, що портовий оператор (концесіонер), незалежно від результатів своєї господарської діяльності із настанням терміну сплати концесійних платежів, має здійснити відповідну плату концесіодавцю. І, як наочно демонструє судова практика, несвоєчасна та неповна сплата концесійних платежів та внесення інвестицій, що передбачені концесійним договором, неодноразово ставали підставами для розірвання концесійних договорів. Це, зокрема, підтверджується Постановою Вищого господарського суду України від 6 лютого 2012 р. у справі № 52/179 в якій зазначено, що «...суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку щодо порушення відповідачем істотних умов концесійного договору в частині внесення одноразового фінансового внеску до бюджету міста в розмірі 9 000 000 грн., внесення концесійних платежів, погашення кредиторської заборгованості та страхування об'єкта концесії. Зазначені порушення концесіонером своїх зобов'язань за концесійним договором є істотними, в зв'язку з чим наявні правові підстави для розірвання цього договору в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 651 Цивільного кодексу України». (Постанова Вищого господарського суду України від 6 лютого 2012 року у справі № 52/179 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21340780>).

Водночас, не дивлячись на те, що законодавчі положення закріплюють правило відповідно до якого концесійні платежі не залежать

від результатів господарської діяльності концесіонера, практика реалізації концесійних проєктів доводить, що в окремих випадках існують об'єктивні економічні обставини, що мають бути враховані при стягненні концесійних платежів. Підтвердженням цього є Рішення Господарського суду м. Києва від 21.09.2010 р. у справі № 45/189 відповідно до якого відповідачу було надано відстрочку оплати концесійних платежів шляхом перенесення їх оплати до моменту досягнення підприємством позитивного фінансового результату від господарської діяльності (прибутку), але не більш ніж на два роки з моменту набрання рішенням законної сили (Рішення набрало законної сили 15.11.2010 р.). (Рішення Господарського суду м. Києва від 21.09.2010 р. у справі № 45/189 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12012891>).

Слід враховувати той факт, що законодавцем встановлена можливість в деяких випадках надання пільг та дотацій по сплаті концесійних платежів згідно із Порядком визначення об'єктів концесії, концесіонерам яких можуть надаватись пільги щодо концесійних платежів, дотації, компенсації, та умов їх надання, затвердженому Постановою КМУ від 13 липня 2000 р. № 1114. Водночас такі пільги можуть надаватися тільки концесіонерам збиткових і низькорентабельних об'єктів концесії, що мають важливе соціальне значення.

У зв'язку із вищезазначеним видається обґрунтованим при визначенні розміру концесійних платежів в морських портах (в першу чергу це стосується концесійних платежів за право на створення (будівництво) об'єкта концесії) застосовувати двоскладову формулу їх розрахунку, що буде залежати від рівня вантажообігу портового оператора. Така практика розрахунку концесійних платежів повністю відповідає європейській. Отже, концесійний платіж має включати:

1) фіксовані регулярні платежі за використання території, що надає для реалізації концесійного проєкту (встановлюються в фіксованому розмірі, або у відсотковому відношенні до вартості території, виходячи з її площі);

2) регулярні «гнучкі» платежі, розмір яких розраховується, виходячи із показників вантажообігу збудованого об'єкта концесії в тоннах або TEU (Кифак А. Концессия: международный опыт и украинское законодательство // Порты Украины. — 2012. — № 9. — С. 40).

Такий підхід дозволяє індивідуалізувати порядок розрахунку рівня концесійних платежів, пристосувати його до особливостей господарської діяльності портового оператора. І застосування такого порядку розрахунку в сукупності із вимогами щодо необхідності для портового оператора забезпечити мінімальний рівень вантажообігу дозволяє говорити про те, що і держава в будь-якому разі отримує концесійний платіж. В даному разі задовольняються інтереси як концесієдавця, так і концесіонера — адже і у першого, і у другого є стимул до максимізації

рівня вантажообігу. Для концесієдавця — це призведе до збільшення концесійних платежів, а для концесіонера — до швидкого повернення вкладених інвестицій та збільшення прибутків.

ХАЙМІНОВА Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фінансові відносини підприємств морського бізнесу відображаються в грошових потоках, які характеризують їх різноманітні та різнобічні взаємозв'язки (Гудзь О. Є. Сучасний методологічний вимір траєкторії фінансових відносин в аграрній сфері України / О. Є. Гудзь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://agrofin.com.ua/files/gudz_16.pdf). Управління фінансовими відносинами засновано на фінансовому механізмі, який включає фінансові методи, важелі і нормативне, законодавче та інформаційне забезпечення. Фінансовий механізм управління діяльністю підприємств в сфері портової діяльності слід розглядати у сукупності з фінансовим механізмом на рівні держави. На макрорівні фінансовий механізм розглядається, як система встановлених державою форм та методів організації фінансових відносин. Важлива роль в системі управління фінансовим механізмом належить нормативно-правовому забезпеченні (Дідик Л. М. Фінансовий механізм управління діяльністю підприємства / Л. М. Дідик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua/ua/prgokaf/%D0%94%D1%960%B4%D0%B8%D0%BA-2.pdf>).

З прийняттям Закону України «Про морські порти України», за оцінками експертів, здійснені певні кроки в реформуванні портової галузі. Одним з позитивних моментів розвитку конкурентного середовища є лібералізація ціноутворення в сфері надання послуг з перевалки (Реформа набирає темпы / Порты Украины. — 2014. — № 1. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.portsukraine.com). Законом України «Про морські порти України» визначено, що тарифи на послуги, які надаються у морському порту, крім спеціалізованих, є вільними та визначаються договором між суб'єктом господарювання, який надає відповідні послуги, та їх замовником (Закон України «Про морські порти України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. — № 7. — Ст. 65). Наказом Міністерства інфраструктури від

27.05.2013. № 316 «Про портові збори» затверджені порядок справляння та розміри ставок портових зборів і порядок обліку та використання коштів від портових зборів. Відносини в сфері ціноутворення відносяться до зовнішніх договірних фінансових відносин обміну. Ціноутворення розглядається важливим методом фінансового механізму підприємств портової діяльності оскільки впливає на можливості здійснення інвестиційної політики, структуру та величину доходів, якість наданих послуг.

Проте, дія закону не поширюється на морські рибні порти. Морські рибні порти України представлені Іллічівським, Севастопольським, Керченським і Маріупольським портами. Іллічівський і Маріупольський порти є акціонованими. У зв'язку з різким скороченням надходження рибної продукції в Україну морські рибні порти здійснюють перевалку тих самих вантажів, що і торговельні порти та є повноцінними стивідорами. При цьому Маріупольський морський рибний порт з 1996 р. не здійснює перевалку вантажів ([Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.portsukraine.com).

На даний час склалась ситуація, коли морські торговельні порти надають комплекс відповідних робіт за вільними цінами (тарифами), а морські рибні порти — за тарифами, встановленими свого часу Мінтрансом. З метою законодавчого врегулювання недоліків у тарифному регулюванні діяльності морських рибних портів України та запобігання виникнення ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції на ринках послуг, що надаються у портах України, Міністерство інфраструктури розробило проект наказу, яким передбачається скасування наказів Мінтрансу від 31.10.1995 № 392 та від 27.06.1996 № 214, якими встановлюються регульовані тарифи для морських рибних портів України ([Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247102949...).

Можна погодитись з думкою спеціалістів стосовно того, що діяльність морського рибного порту, яка збігається з діяльністю морських торговельних портів, доцільно регулювати Законом України «Про морські порти України». Для цього в ст. 2 частині 3 необхідно вилучити слова «морські рибні порти», та внести зміни, які визначають особливості специфічної діяльності у морських рибних портах. Іншим напрямком врегулювання даного питання є внесення змін у Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» відповідних положень та узгодження їх з Законом України «Про морські порти в Україні».

Таким чином, розвиток фінансових відносин підприємств портової діяльності здійснюється через фінансовий механізм, важливим фінансовим методом якого є ціноутворення. Розвитку фінансових відносин стивідорних компаній сприятиме правове забезпечення рівноцінних конкурентних умов на ринку портових послуг України.

КОТЛУБАЙ В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ПЕРЕДУМОВИ ПРОДОВЖЕННЯ ПОРТОВОЇ РЕФОРМИ

Україна є єдиною серед країн СНД, де реформування портового сектора здійснюється повільними темпами і де найдовше використовувався державна модель управління портом, при якій всі аспекти його діяльності контролювалися державою.

Відсутність достатньої уваги з боку уряду до потреб портової галузі, і в зв'язку з цим, відповідно, відсутність необхідних реформ стало однією з причин, чому Україна почала втрачати свої позиції на ринку світової морської торгівлі, відбулася часткова переорієнтація вантажопотоків, що проходять тепер в обхід території, це знизило можливість України конкурувати з іншими морськими державами.

Іноземна практика показує, що конкуренція між портами в регіональному або навіть світовому масштабі обумовлює природне скорочення кількості державних портів у зв'язку з їх низькою ефективністю. Це призводить до того, що конкурентні умови ринку портових послуг ставлять адміністрації портів перед необхідністю передачі комерційних функцій приватному сектору і зосередження на адміністративних і регуляторних завданнях.

З прийняттям Закону України «Про морські порти України» реформа відбулася. Були розділені адміністративні та господарські функції. У кожному порту були створені два державні підприємства — філія АМПУ і власне державна стивідорна компанія.

Тим не менш, на сьогоднішній день деякі фахівці галузі вважають, що дана реформа негативно позначилася на портовій галузі. Основними фактами, які наводять на користь даного твердження, є негативні показники роботи портової галузі за підсумками 2013 р. Звідси результатом є зареєстрований у Верховній Раді України законопроект № 4431 про ліквідацію Адміністрації морських портів, яка зараз контролює інфраструктуру українських портів. Пропонується повернути все майно цього підприємства на баланси державних портових операторів, які були реорганізовані попередньою владою.

Однак, на нашу думку, повернення до попередньої моделі управління портами є не до кінця продуманим рішенням, адже це в свою чергу ще більше знизить конкурентоспроможність наших портів на міжнародній арені, внаслідок відсутності логічності, послідовності і передбачуваності дій уряду.

Для прийняття рішення відносно того, що портова реформа призвела до негативних наслідків розвитку портової галузі,

спочатку необхідно визначитися з її перевагами та недоліками для усіх учасників портової діяльності. Так до переваг слід віднести (Закон про порти — платформа для стратегій і реформ // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.transport-ukraine.eu/news/zakon-pro-porti-platforma-dlya-strategiy-i-reform-rosiyskoj-ukraini>):

- перспективні можливості для інвесторів, з отриманням вигоди всім тим, хто сьогодні фінансує будівництво нової інфраструктури в портах;
- можливість здійснювати інвестиції в інфраструктуру портів на принципах концесії з використанням довгострокової оренди (49 років), при якій земля не підлягає продажу, і повертається адміністрації порту по закінченню концесійного періоду;
- заохочення діяльності приватного сектора в широкому спектрі операцій, пов'язаних з портовою діяльністю та звільнення господарюючих суб'єктів, що працюють в порту від бюрократичного контролю державних установ;
- підвищення зацікавленості приватного сектора в збільшенні вантажообігу портів, в наслідок потенційної можливості його залучення в будівництво та експлуатацію портових об'єктів;
- лібералізація портових тарифів;
- перехід до сучасної моделі управління портами, прийнятої в багатьох країнах світу тощо.

Серед негативних аспектів портової реформи слід зазначити, у першу чергу, те, що з прийняттям Закону «Про морські порти України» за рамками правового поля залишилися річкові та рибні порти. Це також пов'язано з новими нормативними документами, що регулюють процес формування портових тарифів, з яких також було вилучено рибні порти.

Невирішеним також залишається питання, пов'язане з механізмом доступу інвесторів на умовах концесії (у першу чергу, це стосується оформлення необхідного пакету документів).

Також нова портова адміністрація не справляється з підготовкою необхідних нормативних документів у сфері своєї діяльності та узгодженням своїх взаємовідносин з іншими суб'єктами у транспортній сфері.

Слід зазначити, що наведені основні проблемні питання, що склалися у портовій галузі у результаті проведення портової реформи, носять більш технічний характер і можуть бути вирішені за допомогою необхідних змін та доповнень до існуючої законодавчої бази без втрати тих переваг, що були отримані.

Так, необхідно внести зміни до Закону України «Про морські порти України» стосовно пільгового режиму передачі у концесію інвесторам майна, що орендується. Доцільно розглянути питання щодо можливості отримання частини коштів від портових зборів у місцеві бюджети з метою їх заінтересованості у розвитку портів. Необхідно повернути до правового поля рибні та річкові порти.

Таким чином, необхідно не відкидати портову галузь назад відміною портової реформи, а спрямовувати роботу уряду та відповідних міністерств на удосконалення правового забезпечення функціонування портової галузі та вирішення інших проблем технічного та економічного характеру, з якими вона зіткнулася на шляху свого розвитку.

ПРИМАЧЕНКО І. Ф.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНВЕСТИЦІЙНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Повноцінне функціонування господарюючих суб'єктів України, підвищення конкурентоспроможності національного виробництва, забезпечення збалансованості економічного розвитку нині неможливий без приливу інвестицій. Останні визначають процес економічного зростання держави в цілому і тому сталий економічний розвиток українського суспільства значною мірою залежить від обсягу інвестицій.

Організація інвестиційної діяльності України потребує регулювання інвестиційного процесу як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Для створення відповідного інвестиційного клімату в країні ухвалювали законодавчі акти та підписували відповідні міжурядові угоди. Так, початком створення інвестиційного клімату було ухвалення законодавчих актів: Директиви Ради 85/611/ЄС «Про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, що стосуються інститутів спільного (колективного) інвестування в цінні папери, що підлягають обігу (ICI)» від 20 грудня 1985 р. та Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР та ін. В останньому були чітко визначені суб'єкти, об'єкти інвестування, права, гарантії, компенсації з відшкодування збитків тощо.

В Україні поступово створювалися макро- і мікроекономічні умови для залучення міжнародних інвестицій. Інвестиції в економіку України завжди мали місце з початку незалежності, хоча можливо і не в такому обсязі, який необхідний для розвитку нашої країни.

Статистичні дані свідчать про зростання інвестицій в економіку України до 2008 р. включно і про істотне скорочення обсягів інвестування з 2009 р. Так, у 2005 р. обсяг прямих інвестицій становив 7843,1 млн. дол., в 2009 р. — 4436,6 млн. дол., за січень-вересень 2011 р. 3680,3

млн. дол., тобто скорочення обсягів інвестування відбулося майже вдвічі. За 2012 та 2013 роки ці показники були наступними: 6013,1 млн. дол., та 5677,3 млн. дол. відповідно. Прилив прямих іноземних інвестицій в Україну в 2013 році становив 2086 млн. дол. у порівнянні з 4013 млн. дол. роком раніше.

Обсяг внесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій на 31 грудня 2012 року становив 54462,4 млн. дол., а на 31 грудня 2013 року — 58156,9 млн. дол. США, що більше порівняно з обсягами на 1 січня 1996 року в 71,5 раза та складає 1283,6 долара у розрахунку на одну особу населення.

Цікавою є динаміка та географія країн, з яких надходили інвестиції в економіку України. Так, на 1 січня 1996 р. кількість країн світу, з яких вони надходили, становила 94 країни, на кінець 2012 р. — 130, а на кінець 2013 р. — 136 країн. Упродовж цих років десятка основних країн-інвесторів України змінювалась. У 2012–2013 р.р. основними країнами-інвесторами були Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Віргінські Острови, (Брит.), Франція, Швеція та Швейцарія. Порівняно з 1996 р. зі складу десяти країн найбільших за обсягами інвестування вибули США, Ірландія, Бельгія, Польща (Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник. — К.: 2013, с.4).

Заборгованість українських підприємств по кредитах та займам, торговим кредитах та іншим зобов'язанням (борговими інструментами) перед прямими іноземними інвесторами на 31 грудня 2013 року складала 10154,9 млн. дол. США. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу та боргових інструментів) на 31 грудня 2013 р. склала 68311,8 млн. дол. США.

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на 31 грудня 2013 р. становив 6575,3 млн. дол. США. Прямі інвестиції з України здійснено до 46 країн світу, переважна їх частка спрямована до Кіпру (88,5 %). В останньому випадку мова йде про вивезення надприбутків вітчизняних підприємств через офшори до цієї країни.

Аналіз прямих іноземних інвестицій в Україну в регіональному розрізі показує великі диспропорції в їх розташуванні. Так, станом на 31 грудня 2013 р. обсяг інвестицій в м. Київ становив 28039,7 млн. дол. (48,2 % всіх інвестицій, що надійшли до України), в Дніпропетровську область — 9092,1 млн. дол. (15,6 %), в Донецьку — 3510,5 (6,0 %). (Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2013 році. Статистичний бюлетень. — К.: 2014, с.7).

В той же час прямі інвестиції з регіонів України в окремі економіки країн світу наступні: з Донецької області — 5432,2 млн. дол., (82,6 %); з м. Києва — 751,3 млн. дол. (11,4 %); з Дніпропетровської області — 200,3 млн. дол. (3,0 %).

Співставлення різноманітних позицій України за показниками інвестиційного клімату свідчать про низький її рівень. Це стосується таких фундаментальних показників як: інвестиційної свободи, фінансової свободи, прав власності та свободи від корупції, свободи праці. Також про загальний несприятливий інвестиційний клімат в Україні свідчать і світові рейтинги ведення бізнесу та конкурентоспроможності, які порівнюють тенденції її розвитку із загальносвітовими.

Причин такого становища багато. Та все ж можна виділити деякі основні:

- нестабільна політична та економічна ситуація в країні;
- високий рівень корупції в країні;
- недосконала система оподаткування;
- бюрократизм при оформленні інвестиційних договорів;
- нерозвиненість ринкової інфраструктури;
- значна доля тіньового сектору економіки;
- неспроможність захисту прав власності в суді;
- неефективність антимонопольного регулювання, збереження монополій;
- низька ділова культура ведення бізнесу;
- слабкість профспілкового руху тощо.

Поза всяким сумнівом, Україна потенційно може бути однією із провідних країн за залученням інвестицій, оскільки країна багата на природні ресурси, кваліфіковану і дешеву робочу силу, має значний науково-технічний потенціал, наявну інфраструктуру, потужну виробничу базу, величезний внутрішній ринок збуту продукції та успішну інтеграцію у світовий фінансовий та товарний ринок. Варто лише подолати більшість із перерахованих вище вад.

ПОПЕЛЮК В. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри господарського права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ОБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МОРСЬКИХ ПОРТІВ

Морська реформа, яка запроваджена Законом України «Про морські порти України» охопила 20 підприємств морської галузі (18 державних портів, ДП «Дельта-Лоцман» та Керченську морську переправу). Об'єкти державного морського господарства розподілялися між державним підприємством «Адміністрація морських портів України»

та стивідорними компаніями (портовими операторами, що здійснюють різні види господарської діяльності). Так, стратегічні об'єкти інфраструктури (гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден) перейшли під контроль Адміністрації морських портів України, а використання виробничої інфраструктури портів перейшло державних і приватних стивідорних компаній.

При цьому на сьогоднішній день існуючі державні підприємства за якими раніше було закріплене державне майно не ліквідовані та не всі об'єкти виведені з володіння портів. Для прикладу на балансі державного підприємства «Іллічівський морський торговельний порт» знаходяться об'єкти цілісного майнового комплексу оздоровчо-спортивного комплексу «Райдужний» з «Яхт-клубом» та санаторій-профілакторію «Чайка», які за своєю суттю відносяться до об'єктів соціальної інфраструктури.

В той же час Закон України «Про морські порти України» оперуючи поняттями об'єктів портової інфраструктури, об'єктів портової інфраструктури загального користування, стратегічних об'єктів портової інфраструктури, зводить їх визначення до цільового призначення та місця розташування. Фактично це об'єкти, які розташовані в межах території та акваторії морського порту і призначені для забезпечення безпеки мореплавства, надання послуг, забезпечення державного нагляду (контролю) в морському порту. За об'єкти, які розташовані по за межами території та акваторії морського порту і призначені для забезпечення інших цілей, в тому числі об'єктів соціальної інфраструктури, в законі нічого не зазначено.

У розумінні соціальної інфраструктури існує, щонайменше, два концептуальних підходи. Представники «галузевого» підходу розглядають її як сукупність галузей, підгалузей, окремих підприємств, організацій, установ, тобто структурних елементів господарської системи, що створюють умови, необхідні для нормального життя населення, в першу чергу його працездатної частини, і сприяють, тим самим, розвитку виробничої сфери. Представників «виробничого» підходу відрізняє розуміння сутності соціальної інфраструктури як цілісної системи елементів, спрямованої на формування умов, необхідних для організації повноцінного буття людини в різних сферах і гармонійного розвитку особистості. З точки зору останнього, соціальна інфраструктура являє собою сукупність матеріально-речових елементів, що створюють і забезпечують умови для просторової і тимчасової організації життєдіяльності населення в контексті його потреб, ціннісних орієнтацій, соціальних, демографічних та інших особливостей. Соціальна інфраструктура в цьому випадку розглядається як сукупність матеріально-речових елементів, що створюють умови для організації життєдіяльності населення

(Безуглая Е. В. Значение социальной инфраструктуры для социально-экономического развития региона — 2013. — № 10. — С. 272–274).

Загалом соціальна інфраструктура, як економічна категорія відображає виробничі відносини з приводу діяльності різних об'єктів, спрямованої на створення комплексу загальних умов для забезпечення економічного росту і життєдіяльності населення країни, тобто процесу суспільного відтворення.

При цьому питання стану та розвитку соціальної інфраструктури є важливим, оскільки утримання таких об'єктів потребує надзвичайно великих коштів, а з повернення вкладених коштів відбувається протягом тривалого часу.

Зарубіжних досвід свідчить, що частка державної участі в інфраструктурних програмах розвинених країн світу традиційно висока. Наприклад, саме розвиток соціальної інфраструктури було визначено найважливішою метою основного плану економічного і соціального розвитку Японії на 1973–77 рр.. (Коварда, В. В. Роль и значение транспортной инфраструктуры для социально-экономического развития Курской области. 2012. — № 2 (Ч. 1). — С. 110–113).

Безумовна економічна політика повинна концентруватися навколо фінансової допомоги соціальній інфраструктурі, але процес реформування і розвиток різних галузей економіки та соціальної сфери, зокрема морегосподарського комплексу потребує зміни і обґрунтування діючого підходу до стану та розвитку соціальної інфраструктури, який буде адекватним як природі соціальної економіки, так і ринковим механізмам, тому практика «навішування» на порти соціальних об'єктів (дитсадок, лікарні, гуртожитки, профілакторії) є економічно невиправданою і такою, що збільшує видатки підприємств та зменшує їх рентабельність.

РОМАНЕНКО К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ

Економічні перетворення, які відбуваються в Україні, розвиток її економічних зв'язків із зарубіжними країнами, ставлять перед транспортно-логістичним комплексом країни складні задачі щодо адаптації в нових умовах господарювання в ринковому середовищі та інтеграції в світові транспортні системи. Більшості реально

функціонуючим на практиці логістичним центрам (ЛЦ) притаманні основні властивості складних стохастичних систем, а саме: складність, ієрархічність, емерджентність, структурованість та ін. Все це зумовлює необхідність використання одного з основоположних методологічних принципів — системного підходу. Необхідність застосування системного підходу обумовлена також тим, що ЛЦ відноситься до складних систем, структура якого визначається його цілісними властивостями із структурою, визначеною внутрішніми властивостями системи із застосуванням принципів управління.

Ефективне функціонування будь-якого підприємства, в тому числі логістичного центру, неможливо без налагодженої та ефективної системи управління. Управління будь-яким підприємством — складний комплексний процес. Адже потрібно постійно боротися за частку ринку, забезпечувати точні терміни виконання робіт, виробляти продукцію все більш високої якості, призначати ціни з урахуванням умов конкуренції та всіляко піклуватися про підтримку репутації центру у споживачів. Важливим завданням управління є об'єднання, інтеграція всіх сторін і аспектів діяльності підприємства та її складових для досягнення загальної мети.

На сьогоднішній день в Україні «ще недостатньо вирішуються питання координації перевезень різними видами транспорту, відсутні ефективні засоби прогнозування попиту і пропозиції на обсяги перевезень вантажів, моделі і механізми раціональної взаємодії різних підприємств, зайнятих перевезеннями вантажів, не відповідають сучасним вимогам засоби інформаційного забезпечення перевезень і т.д. Ці та інші завдання науково-методичного супроводження процесів перевезень вантажів вимагають системного їх вирішення на різних рівнях» (Франк С. О. Повышение эффективности контейнерной транспортной системы страны на основе развития терминальных комплексов / С. О. Франк // Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. техн. наук. — М., 2006. — 22 с.).

Логістика управління перевезеннями вантажів передбачає: формування оптимальної системи управління, вдосконалення взаємодії різних видів транспорту та розмежування прав і відповідальності між державними органами управління і суб'єктами господарської діяльності, стимулювання високої якості і ефективності перевезення вантажів.

Мультимодальні перевезення вантажів на сучасному етапі передбачають широке використання методів і моделей логістики, що забезпечують координацію функціонування окремих процесів на основі критеріїв системної ефективності.

Логістичне управління перевезеннями вантажів має передбачати інтеграцію і координацію діяльності по керуванню запасами, збереженню і обробці товарів і транспортом таким чином, щоб ринки обслуговувалися найбільш ефективним і економічним способом.

Основною задачею удосконалення процесів перевезень вантажів є формування організаційно-економічного середовища оптимального функціонування транспортних підприємств за рахунок розробки і реалізації моделей і критеріїв оптимізації процесів логістичного управління в реальному організаційно-технологічному середовищі (Франк С. О. Повышение эффективности контейнерной транспортной системы страны на основе развития терминальных комплексов / С. О. Франк // Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. техн. наук. — М., 2006. — 22 с.).

Аналіз тенденцій розвитку і функціонування європейської транспортної системи свідчить про впровадження нових прогресивних вантажно-розвантажувальних і транспортних технологій, що ґрунтуються на досвіді функціонування мережі логістичних центрів у рамках системи «Європлатформс».

Методами імітаційного моделювання можливо дослідити типову логістичну систему «виробництво — транспорт — споживання», на вході якої розміщені складські ємності відправника, а на виході — складські ємності одержувача (Кутах О. П. Математичні моделі та інструментальні засоби інформатизації управління транспортними процесами / О. П. Кутах // Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. техн. наук. — К., 2005. — 35 с.). Таке дослідження дає змогу приймати рішення у таких проблемних ситуаціях: простій вантажу на вході через перевищення темпів накопичення вантажу над темпами його вивезення; урівноваженість темпів накопичення і вивезення вантажу; простій поїзду через відсутність транспортної партії вантажу; надмірне накопичення вантажу на складах через перевищення темпів надходження вантажу на склади над темпами споживання; урівноваженість темпів надходження і споживання вантажу; простій ємностей одержувача через перевищення темпів їх надходження над темпами надходження вантажів маршрутом.

Логістичний центр нового покоління повинен забезпечувати: стандартизацію транспортних та складських систем, автоматизацію завдань із переміщення логістичних продуктів, інформатизацію процесів прийняття рішень та інтеграцію інформаційних систем; координацію дій учасників дистрибуційних мереж.

Таким чином, можна стверджувати, що глобалізація світової економіки та інтенсивне формування міжнародних транспортних коридорів визначають тенденції розвитку транспортно-логістичного обслуговування в Україні, що проявляється в централізації та кооперації транспортно-експедиторських компаній, посиленні їх взаємодії із різними видами транспорту, диверсифікації діяльності транспортних фірм. Отже, ефективне обслуговування всіх учасників транспортно-логістичного процесу може забезпечуватися за рахунок створення єдиного логістичного центру, здатного забезпечити взаємодію декількох видів транспорту.

ШТУЦА В. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры национальной экономики,
кандидат экономических наук, доцент

ПРОБЛЕМЫ ВЛИЯНИЯ МОРЕХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА НА ЭКОЛОГИЮ

Морехозяйственный комплекс определяющим образом влияет на состояние и перспективы развития национальной экономики Украины.

Наличие развитой транспортной системы выступает одним из важнейших условий функционирования любого государства. В условиях глобализации мировой экономики, которая обуславливает активизацию межгосударственных хозяйственных связей, роль морского транспорта стабильно и стремительно растет. Все это позволяет рассматривать транспортную систему в качестве важного фактора экономического роста, создания конкурентных преимуществ для национальных экономик в пределах мирового хозяйства. Следовательно, состояние и уровень развития транспортной системы Украины является определяющим фактором социально-экономического развития.

Функционирование отраслей морского хозяйства (морской транспорт, рыбное хозяйство, судостроение, добыча полезных ископаемых на дне моря, морская рекреация и др.) в составе единого морехозяйственного комплекса является основным фактором использования геостратегического потенциала страны, определения и проведения эффективной транспортной политики. На современном этапе формирования морехозяйственного комплекса Украины, в первую очередь, необходима оценка состояния и направлений развития нормативно-правового обеспечения устойчивого и безопасного развития отраслей морского хозяйства, обобщение нормативно-правовой системы управления морехозяйственной деятельностью.

При разработке вопросов обеспечения экологической безопасности развития морехозяйственной деятельности необходимо учитывать следующее: мировой опыт показывает, что в системе функционирования морских портов наибольшее воздействие на окружающую природную среду оказывают береговые объекты—77 %.

Очевидно, что эта зона интенсивного взаимодействия человека и природной среды — плацдарм для развития и размещения производительных сил морского хозяйства. Опыт прибрежных государств свидетельствует о важной роли прибрежных зон, которую они играют в общем процессе социально-экономического развития. При этом прибрежные территории, как правило, развиваются более быстрыми, по сравнению с остальной территорией, темпами за счет активизации и

быстрого развития инвестиционно привлекательных отраслей экономики, связанных с использованием морских и прибрежных ресурсов.

Согласно разработкам ученых, Украина стоит перед вызовами необходимости предотвращения социально-экономического и политического кризисов и неизбежных процессов радикальной экологизации всех сфер экономического и общественного развития, прежде всего, промышленности, транспорта, энергетики. Эти вызовы требуют активизации развития национальной системы экологического управления социально-экономическим и экономико-экологическим развитием; формирования соответствующей законодательной и регламентирующей базы; антикризисных действий по совершенствованию финансово-экономических механизмов, развитию международного сотрудничества; научного обеспечения организации и реализации системы экологического управления. Однако, отдельные аспекты управления негативными экономико-экологическими факторами в морском секторе остаются до сих пор не решенными.

Анализ состояния нормативной базы отраслевых береговых предприятий морского транспорта показал, что в портах разработаны и согласованы все документы, позволяющие осуществлять хозяйственную деятельность с допустимым уровнем антропогенной нагрузки на окружающую природную среду. Несмотря на это, предприятия морехозяйственного комплекса испытывают трудности в организации перегрузочных процессов с соблюдением всех требований национального экологического, санитарного законодательства по следующим причинам:

- несовершенство отечественного законодательства (противоречия в законах и подзаконных актах; отсутствие норм в законодательных документах, учитывающих специфику работы предприятий морской отрасли) приводит к непониманию между контролирующими органами и портами;

- постоянно меняющаяся номенклатура грузов и соответствующие ей схемы технологических процессов требуют внесения изменения в разработанные документы, внедрения дополнительных мероприятий по соблюдению норм природоохранного законодательства.

Важным принципом системы управления экологической безопасностью в портовом хозяйстве является проведение мониторинга. Предупреждающий мониторинг включает в себя: проверку соответствия законодательным и нормативным актам; проверку состояния окружающей среды в подразделениях порта; экологический мониторинг (лабораторные исследования атмосферы, грунтов в зоне производственной деятельности порта и на границе санитарно-защитной зон, донных отложений, акватории портов, воды и стоков, радиационный контроль и т.д.); мониторинг производственной среды.

С учетом вышеизложенного очевидна необходимость дальнейшей реализации реформы морских портов, разработка и ввод в действие

принципов рационального природопользования, что в свою очередь будет способствовать укреплению экологической безопасности региона. Для этого необходимо привлечение экспертов, специалистов, инвесторов, разработка новых инвестиционных проектов и их внедрение. Кроме того, для увеличения инвестиционной привлекательности объектов морехозяйственного комплекса необходимо принятие ряда законодательных актов, которые предусматривали бы преференции для инвесторов, урегулирование вопросов отвода земель водного фонда, возможность других форм государственно-частного партнерства кроме концессии, а также упрощение ведения бизнеса в этой отрасли.

REDINA I. V.

National University «Odessa Academy of Law»,
Ph.D., teaching assistant at the department of national economy

WAYS OF SHIPPING COSTS' REDUCTION

Transportation costs still remain an essential component of the price paid by the final consumer purchasing the goods. The high cost of sea shipping of import goods affects the level of prices in the basket of consumer goods. In turn, the excessively high freight rates for shipments of export goods affect on trade competitiveness of the country in the world market. Taking this into account in countries under trade partners may need to identify approaches to the reduction of costs for shipping services both import and export cargo, as discussed below. The range of options that can be used by any single country to a significant reduction in freight rates is limited. Vessel operators, searching for goods and services necessary for the operation of their vessels, are able to choose from a large number of alternative suppliers worldwide, aligning in this way the comparative cost advantages of certain areas.

For example, many major ports offer cheap services of refueling and even in their absence bunkering vessel can carry on an alternative route. In that case, if only any one country was able to offer goods and services at prices that would have been much lower than in other countries, these competitive advantages will not probably find a reflection in freight rates on routes to the country and from it (Ashar. A., Strategic Pricing in Newly Privatized Ports. *International Journal of Maritime Economics*, 3(1) /A. Ashar. — 2001. — P. 52–78). The presence, for example, of the competitive companies that offer insurance services will help the country to reduce its costs on shipping. These cost advantages, in all probability, will be transferred equally to freight rates for all routes served by a particular operator of vessels within its network of shipping.

In assessing the cost components of freight rates three basic strategic options remain from which countries can select and using them can affect on sea freight rates on routes to the certain country and from it.

So, the first option would be the development of coastal shipping. The countries separately in restricted measure can influence the international maritime transport sector, functioning as an open market that is barely regulated, with the exception of the relevant international rules on the liability of the carrier as well as the issues of security and protection. The exception in this case is the coastal transportation, which is entirely under the jurisdiction of individual states. Countries may directly affect the level of prices for these services through the requirements for the registration of the ships, policy measures on industry development and infrastructure investments, for example in the development of feeder ports network. At the market where coastal shipping can only be carried out by the domestic carriers, operators of vessels just have to stick to the established regulatory regime in the country. Due to this situation improvement of rules for vessel registration will directly affect the operating costs.

Another option of the policy is the access of international shipping companies to the sector of coastal traffic. The emergence of new players in the market can lead to lower freight rates for shippers and to improvement of service quality and variety of services. However, most countries often allow coastal shipping only to the domestic carriers in the interests of protecting and promoting of national maritime transportation industry (Thomas B. J., *Port charging practices. Maritime Policy & Management: The flagship journal of international shipping and port research*, 5(2) /B. J. Thomas. — 2008. — P. 117–132). Another measure of coastal shipping support is the extension of the feeder ports' network in the country. Due to that trading companies improved access to coastal traffic and they have an incentive to shift from land to sea transport. Increased traffic can lead to increase of indexes of vessel operation and to reduce freight rates.

Another option is to increase the port competitiveness. Countries with access to the sea can use a wide range of policy instruments to enhance operational and administrative efficiency of its network ports. The decisions on the legal and institutional framework, the choice of the model of ownership and allocation of funds for the implementation of infrastructure investments can be included to its structure (BorgerDe. *Private port pricing and public investment in port and hinterland capacity. Journal of Transport Economics and Policy*, 42(3) /De Borger, B., Proost, S., K. Van Dender. — 2008. — P. 527–561). These reforms should be aimed at all entities participating in the activities of the port, such as owners, regulatory authorities, operators, marketing companies and companies engaged in cargo handling, allowing, thus, to reduce port charges in each of these segments. Making a balanced concession agreement between the terminal operator and the competent regulatory authority serves a crucially -important parts of the efforts to create a business environment that

allows to achieve high results of port operating process. There should be provided the adequate incentives for continuous activity improvement, mechanisms of competitive pricing and comprehensive system of tracking the results of activities.

The third option would be the development of communication lines between the ports and internal parts of the country. The first two options mentioned the policy measures targeted directly at the links of the chain of maritime cargo improving. In contrast, the third option for the other means of transport, which indirectly affect the rates of chartering vessels in the mixed traffic.

Internal transport arteries are linking ports with regional markets. Due to them ports can accumulate export goods from all over the region and to distribute imported goods and their subsequent delivery to the internal parts of the country. Thus, improving of the transport network for bilateral cargo traffic between markets and internal parts of the country allows attracting more cargo to the ports. Not only economy of scale in port operations is achieved. Attraction of larger vessels with lower specific transportation costs or new suppliers of alternative service shipping is also potential.

ДРАПАЙЛО Ю. З.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри господарського права і процесу,
кандидат юридичних наук

ФОРМА ТА ПІДТВЕРДЖЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ НА НАДАННЯ ЛОЦМАНСЬКИХ ПОСЛУГ

Відносини з надання лоцманських послуг регулюються передусім Кодексом торговельного мореплавства України, Законом України «Про морські порти України», обов'язковими постанови по окремому морському порту, а також Положенням про морських лоцманів, затверджених Наказом Міністерства інфраструктури України від 08.05.2013 року № 292 (далі — Положення про морських лоцманів).

Відповідно до п. 4.9 Положення, лоцманські послуги надаються на підставі двостороннього договору між капітаном судна або морським агентом, що виступає від імені судновласника (фрахтувальника або оператора), з однієї сторони, і лоцманським підприємством, що надає ці послуги, з іншої сторони.

Автором в іншій праці вже була обґрунтована господарська-правова природа договору на надання лоцманських послуг (Драпайло Ю. З. Щодо господарсько-правової природи договору на надання

лоцманських послуг / Ю. З. Драпайло // Сучасна цивілістика : матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (28 березня 2014 р.). — О. : Юридична література, 2014. — 516 с.), тож для з'ясування форми договору на надання лоцманських послуг необхідно звернутись до загальних положень щодо форми господарського договору.

1. Аналіз ч. 1 ст. 181 ГК дозволяє дійти до висновку, що господарський договір може бути укладений у: 1) простій письмовій формі (шляхом складення єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками); 2) у спрощеній письмовій формі (шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом прийняття до виконання замовлень).

Аналіз Положення про морських лоцманів дозволяє дійти до висновку, що договір на надання лоцманських послуг з урахуванням ч. 1 ст. 181 ГК може бути укладений, по-перше, у спрощеній письмовій формі.

Видається, що договір на надання лоцманських послуг буде вважатись укладеним у спрощеній письмовій форм з урахуванням положень п. 4.6. Положення про морських лоцманів у разі здійснення наступних дій:

1) подання капітаном судна або морським агентом заявки лоцманській організації на надання лоцманських послуг;

2) підтвердження заявки лоцманською організацією, в строки зазначені в обов'язковій постанові по порту або правилах плавання у відповідній зоні.

Видається, що зазначені дії можуть бути здійсненні як шляхом надсилання листів сторонами, так і шляхом надсилання факсограм, телефонограм, електронних листів тощо.

Підтвердження заявки лоцманською організацією може здійснюватись й конклюдентними діями, шляхом прибуття лоцмана на відповідне судно, що з урахуванням положень ч. 1 ст. 181 ГК можна буде кваліфікувати як прийняття до виконання замовлень.

По-друге, договір на надання лоцманських послуг може бути укладений у простій письмовій формі — шляхом укладання єдиного документа.

У простій письмовій формі, як правило, укладаються довгострокові договори на надання лоцманських послуг між агентською організацією та лоцманською організацією, що передбачають періодичне надання лоцманських послуг щодо здійснення проведення певних суден.

При цьому, закріплений у п. 4.6 Положення про морських лоцманів порядок подання та підтвердження заявок на надання лоцманських послуг може використовуватись не лише для започаткування нових договорних відносин шляхом укладення договору на надання лоцманських послуг у спрощеній формі, а й для подання заявок та підтвердження

заявок за довгостроковим договором на надання лоцманських послуг, що укладається у простій письмовій формі.

Наведена теза підтверджується власне положеннями п. 4.6 Положення про морських лоцманів, у якому зазначено, що підтвердження заявки лоцманською організацією може бути здійснено не лише у строки, зазначені в обов'язковій постанови по порту або правилах плавання у відповідній зоні, але у строки, зазначені в договорі на надання лоцманських послуг.

2. Документом, що підтверджує факт надання лоцманських послуг, відповідно ст. 101 КТМ та п. 4.10 Положення про морських лоцманів є лоцманська квитанція (англ. — Pilot'sBill).

Не слід при цьому ототожнювати лоцманську квитанцію із договором на надання лоцманських послуг, адже лоцманська квитанція видається за результатами виконання обов'язків сторонами за договором на надання лоцманських послуг, який попередньо повинен бути укладений (у простій чи спрощеній письмовій формі).

З урахуванням положень ст. 101 КТМ України та п. 4.10 Положення про морських лоцманів відомості та зауваження у лоцманську квитанцію вносить капітан судна, які засвідчує своїм підписом та печаткою судна.

Аналіз положень зазначених положень не дає відповіді на запитання: чи має право капітан залишити лоцманську квитанцію на судні чи зобов'язаний її віддати морському лоцману.

Видається, що відповідь на це запитання повинно бути дано з урахуванням положень ч. 1 ст. 545 ЦК України: «прийнявши виконання зобов'язання, кредитор повинен на вимогу боржника видати йому розписку про одержання виконання частково або в повному обсязі». Видається, що лоцманська квитанція виконує роль своерідної розписки капітана судна (як представника судновласника чи фрахтувальника — кредитора), яка підтверджує надання лоцманських послуг (виконання зобов'язання) морським лоцманом (працівником лоцманської організації — боржника). Отже, капітан судна зобов'язаний видати заповнену, підписану ним та скріплену печаткою судна лоцманську квитанцію морському лоцману.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вища освіта є основним «локомотивом» інноваційного процесу. Саме тут готуються фахівці всіх ланок народного господарства, проводяться наукові дослідження, формується базис інтелектуального потенціалу держави. Враховуючи той факт, що в Україні наукові роботи зосередженні переважно в системі ВНЗ, розвитку вищої освіти варто приділити найсерйознішу увагу.

За два десятиріччя незалежності України не раз робилися спроби реанімувати стару систему вищої освіти, однак вони виявились марними. В цілому, найголовнішими проблемами вищої освіти наразі є ті, що характерні для української освіти загалом: кількість ВНЗ не відповідає сучасним потребам; якість освіти в вищих навчальних закладах не відповідає міжнародним стандартам; недостатній рівень фінансування, а з ним і поширена корупція у ВНЗ.

Специфічними проблемами вищої освіти в Україні є:

- відсутність збалансованої правової бази;
- проблема якості освіти і визнання українських дипломів за кордоном;
- низький рівень оснащення і поганий стан гуртожитків.

Правова база вищої освіти в Україні постійно розвивається. Основні зміни стосуються, насамперед, інтеграції її в європейську та світову системи освіти. Однак поки що не вдалося створити збалансовану правову систему під назвою «освітні права» за аналогією з Цивільним, Сімейним, Господарським, Кримінальним Кодексами. При аналізі нормативно-правової бази вищої освіти в Україні були виявлені такі недоліки: відсутність Закону України «Про післядипломну освіту», який мав би бути тісно пов'язаним із Законом України «Про вищу освіту» і закладав підвалини підготовки наукових та управлінських кадрів, врегулював питання продовження освіти та перекваліфікації; слабкий зв'язок між нормативно-правовими актами, що встановлюють правила і вимоги між людиною і освітньою системою держави протягом життя.

Проблема визнання українських дипломів, в першу чергу, полягає в тому що, згідно нашому законодавству, по закінченні вишу студенту присвоюється освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, спеціаліста або магістра. В європейській системі освіти не передбачено рівня спеціаліста, тому диплом такого рівня в Європі не приймається. Подекуди диплом можуть не прийняти з огляду на низький престиж української вищої школи у світі.

Система вищої освіти постійно перебуває під впливом динамічних змін політико-правового, соціально-економічного, міжнародного, науково-технологічного, екологічного, соціально-культурного характеру та інше. Отже, забезпечення якості вищої освіти залежить від адекватної упереджувальної реакції вищих навчальних закладів на ці зміни. Таким чином, окреслюється перелік причин, що зумовлюють проведення постійного моніторингу вищої освіти та застосування рейтингів вищих навчальних закладів, а саме: загострюється міжнародна конкуренція університетів; студенти та викладачі пізнають та порівнюють якість вищої освіти за межами рідної країни; поступово формується єдина міжнародна точка зору на те, яким повинен бути високоякісний університет. Застосовування рейтингів вищих навчальних закладів є важливим та ефективним інструментом забезпечення якості вищої освіти, яка визначається на основі двох базових ознак: ефективності політики зарахування у студенти та успіхів випускників у працевлаштуванні та кар'єрному рості. У світовому та європейському освітньому просторі рейтингові системи набули широкого розповсюдження та застосування у різних сферах економічної, соціальної, політичної діяльності. Рейтингове оцінювання діяльності навчальних закладів усіх форм власності є невід'ємною складовою національного моніторингу вищої освіти. Ця складова сприяє активізації участі цільових груп у формуванні сучасних вимог до рівня підготовки фахівців. Адже в університетах народжуються не тільки нові ідеї, засади духовного та економічного зростання держави, але й готується нове покоління компетентних професіоналів, які здатні реалізувати їх практично в умовах розбудови соціально-орієнтованої економіки.

Система рейтингового оцінювання українських вишів тільки робить свої перші кроки. Створена відповідна нормативна база: затверджені Положення «Про Національну систему рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів» та «Про Координаційну раду з проведення рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів». Розроблені показники діяльності вищого навчального закладу, які характеризують активність університету на міжнародному рівні, якість контингенту студентів, якість науково-педагогічного потенціалу, результативність науково-дослідної та науково-технічної діяльності, ресурсне забезпечення навчального процесу.

Ще однією проблемою є неможливість повноцінного функціонування вищих закладів освіти без наявності необхідної кількості придатних для життя гуртожитків. Але українська реальність є такою, що умови проживання у більшості з них не відповідають соціальним та побутовим стандартам.

Для вирішення вказаних проблем є доцільним:

- з метою вдосконалення нормативно-правової бази розробити Освітній Кодекс;

- для вдосконалення якості освіти адаптувати освітньо-кваліфікаційні рівні випускників ВНЗ України до європейських стандартів; проводити постійний моніторинг підготовки фахівців у вишах шляхом рейтингового оцінювання;
- передбачати фінансування на будівництво, ремонт, експлуатацію гуртожитків за рахунок створення Фонду розвитку освіти.

ПОСТОЛЕНКО Ю. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
фахівець науково-дослідної частини

БЮДЖЕТНІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ПОРТОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

В процесі реалізації стратегії розвитку будь-якої економічної системи, зокрема портового підприємства, важливе значення має бюджетування як інструмент ефективного використання економічних ресурсів та контролю отримання запланованих результатів. Бюджетна система повинна включати процеси формування бюджетів, структури бюджетів, відповідальність за формування і виконання бюджетів, узгодження, затвердження і контроль їх виконання. При розробці бюджетів різних рівнів необхідно керуватися принципами взаємоузгодженості та реальності реалізації.

Однак на сьогоднішній день бюджетні механізми використовуються відокремлено від стратегічного управління, оскільки поточні бюджети економічних суб'єктів, зокрема в сфері портової діяльності, слабко узгоджені з реалізацією їх стратегій. Причин такої ситуації достатньо багато. Однак ряд негативних моментів пов'язаний з формуванням та реалізацією регуляторної політики на державному рівні (Богомолова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави / Н. І. Богомолова // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation).

Державна регуляторна політика в сфері портової діяльності України має бути спрямована на підвищення рівня її життєспроможності шляхом обмеження втручання органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у діяльність портових підприємств, усунення правових адміністративних, економічних та організаційних перешкод розвитку їх господарської діяльності.

В межах державної регуляторної політики визначаються права та обов'язки підприємств портової діяльності щодо створення та ліквідації, входження та виходу з портових ринків, впровадження та

здійснення певних видів портової діяльності, контроль за безпекою та якістю портових робіт та послуг, контроль за обов'язковими платежами до бюджетів і державних цільових фондів, правила щодо обсягу та процедур подання обов'язкової звітності, регулювання цін, антимонопольне регулювання, регулювання використання трудових ресурсів тощо.

Маючи на меті здійснити оптимальний регулюючий вплив на процеси безпечного розвитку в сфері портового комплексу, державні органи мають використовувати такі важелі, які б повністю відповідали поставленим цілям економічної політики. Серед всієї сукупності важелів особливу увагу слід приділяти бюджетним.

Бюджетна політика є складовою економічної політики України, внаслідок реалізації якої можна отримати позитивні або негативні наслідки розвитку підприємницької діяльності в портовому комплексі.

Перешкодою такого розвитку є низький рівень бюджетної безпеки країни, що обумовлюють такі чинники (Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [монографія] / Л. В. Лисяк. — К.: ДННУАФУ, 2009. — 600 с.):

- недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та прорахунки у бюджетному плануванні;

- падіння виробництва в основних галузях народного господарства;

- зменшення рентабельності і зростання збитковості суб'єктів господарювання;

- недостатнє або несвоечасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту;

- незаконні підприємництва та угоди з валютою та валютними цінностями;

- неефективність діючої податкової системи (наявність численних необґрунтованих податкових пільг, низький рівень збирання податків тощо);

- погіршення платіжно-розрахункової дисципліни;

- фінансування конкретних бюджетних видатків без відповідних бюджетних призначень;

- непрозорість видатків державного та місцевих бюджетів;

- незаконне та неефективне використання бюджетних коштів тощо.

Інший негативний чинник, який знижує ефективність реалізації стратегічних рішень, — це недостатня увага, що приділяється бюджетуванню на рівні господарювання портових підприємств. Такі підприємства потребують достатнього обсягу економічних ресурсів, іноді досить специфічних та коштовних, для виконання стратегічного плану. Ефективний розподіл ресурсів та відповідно коштів по стратегічних потребах дозволить прискорити реалізацію стратегії підприємства. За умови обмеженого фінансування, що є характерним для більшості суб'єктів господарювання в сфері портової діяльності, підприємства не зможуть належним чином виконати етап стратегічного плану.

Невиправдано велике фінансування окремих етапів реалізації стратегії призведе до невиправданої розтрати ресурсів і знизить фінансову ефективність портового підприємства. Тому суттєве значення має оптимальний розподіл необхідних ресурсів. Іноді виникає необхідність в короткі терміни здійснити суттєвий перерозподіл ресурсів з однієї сфери діяльності портового підприємства в іншу для підтримки нових стратегічних ініціатив і пріоритетів.

Відповідно бюджетування на мікрорівні є важливим елементом системи управління портовим підприємством, за допомогою якого забезпечується необхідний рівень ефективності портового виробництва шляхом координації зусиль усіх підрозділів для отримання кінцевого результату. Бюджетування дозволяє сформувати конкурентні переваги за рахунок створення ефективної системи управління ресурсами.

Сформувати конкурентні переваги підприємств портової діяльності неможливо без чітко скоординованої й ієрархізованої системи бюджетування. Обумовлюється це вимогами концепції ефективного управління ризиками, що в умовах фінансово-економічної кризи набула особливої актуальності для сфери функціонування портового комплексу.

Таким чином, нестабільність та неефективність бюджетної складової макро- та мікрорівнів реалізації стратегії портових підприємств зумовлює негативні наслідки сучасного функціонування та перспективного розвитку національної економіки в цілому та портового комплексу, зокрема, що суттєво впливає на фінансові результати життєдіяльності підприємств портової діяльності та інших економічних суб'єктів України.

АЛЕКСЕЄВА І. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри господарського права і процесу

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПРИКОРДОННИХ ЗОНАХ

Органи державної влади повинні всіляко підтримувати законне, інноваційне підприємництво, оскільки його становлення і розвиток — важлива умова сталого економічного зростання. Основними напрямками державної підтримки підприємництва в прикордонних регіонах є створення та розвиток інфраструктурного забезпечення малого підприємництва; надання на пільгових умовах фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів і технологій; дозвіл проходити процедури

реєстрації, ліцензування, сертифікації, здачі бухгалтерської та статистичної звітності в спрощеному порядку; організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників підприємств; підтримка зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Серед найбільш важливих напрямків слід виділити створення і розвиток інфраструктурного забезпечення підприємництва.

Певною мірою це пов'язано з потребою в розвитку транспортних та інших видів комунікацій, інженерної інфраструктури, що забезпечує загальні умови для здійснення підприємницької діяльності. Без такого розвитку буде зберігатися проблема щодо низької інвестиційної привабливості підприємницьких структур для приватних інвесторів (Аборнева О. Государственное регулирование и поддержка малого предпринимательства (региональный аспект) // Проблемы теории и практики управления. 2004. № 2., с.114). З точки зору забезпечення розвитку підприємництва, до найбільш суттєвих проблем, також відноситься недостатній рівень інвестиційної та інноваційної активності. Можливі напрямки розвитку інфраструктури підтримки підприємницької діяльності включають: допомога в реєстрації організацій, що займаються підприємницькою діяльністю, та розробці їх установчих документів; надання суб'єктам господарювання на пільгових умовах земельних ділянок, будівель, приміщень і обладнання; формування мережі кадрових агентств, що займаються підбором, підготовкою, перепідготовкою, підвищенням кваліфікації кадрів; збільшення обсягів надання аудиторських, юридичних, консалтингових, рекламних, страхових послуг; вдосконалення системи інформаційного обслуговування господарської діяльності; допомога у складанні бізнес-планів, оцінці інвестиційних проектів, проведенні маркетингових досліджень на відповідних ринках; фінансове забезпечення господарської діяльності, у тому числі надання пільгових кредитів, інвестиційних коштів, відстрочок платежів і т. д.

У завдання інфраструктури підприємництва має входити: створення умов для сталого функціонування і розвитку системи малих підприємств, що діють в рамках різних форм власності; максимальне врахування потреб підприємницьких структур, виходячи з їх галузевої та функціональної спеціалізації; дієва координація та моніторинг діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

Що стосується прикордонних регіонів, основною особливістю підтримки підприємництва в них є виняткова значущість створення умов для ефективного розвитку зовнішньоекономічної діяльності малих підприємств (Koshchev S. V. Formation of innovative clusters in tourism // European researcher. 2011. № 6, p. 68).

Вкрай важливим видається забезпечення в прикордонних регіонах стабільного і привабливого для інвесторів підприємницького середовища, в якому будуть втілюватися в життя довгострокові проекти,

засновані на залученні фінансових коштів з різних джерел. Наприклад, в основу розвитку малого підприємництва в такому прикордонному регіоні, як Одеська область, має бути покладено взаємовигідне співробітництво, що враховує і формує ефективний баланс інтересів ряду груп, що включають: по-перше, що діють в Україні (на державному та регіональному рівнях) і міжнародних (в Євросоюзі, прикордонних державах, інших країнах); по-друге, економічних суб'єктів господарювання, різних соціальних груп населення, органів влади, неурядових організацій; по-третє, представників традиційних напрямків підприємницької діяльності і нових галузей економіки. У рамках перспективи розвитку підприємництва в аналізованому регіоні особливий інтерес представляють проекти, вигідні, як українській стороні (в тому числі і Одеській області), так і зарубіжним партнерам. Наприклад, пов'язані з використанням портів, виробництвом окремих видів сільськогосподарської продукції, розвитком курортної сфери на морському узбережжі і т.д. Для іноземних інвесторів Одеська область цікава не тільки як територія для розміщення експортоорієнтованих виробництв, але і як місце отримання вигоди при вирішенні завдань логістики. Збалансований облік всіх трьох компонентів (інтереси загальнодержавні, регіональні та міжнародні) дозволяє створити основу для сталого розвитку малого підприємництва на прикордонних територіях та регіоні в цілому (Koshcheev S. V. Organization-economic mechanism of forming innovative systems (health-resort sector case-study) // European researcher. 2011. № 3, p. 275).

Враховуючи вищевикладене, напрями державної підтримки підприємництва в прикордонних зонах повинні реалізовуватися в рамках моделі на основі принципів: використання різноманітних інструментів регулювання, відповідних зв'язкам прикордонних територій; розвиток прикордонної території в залежності від різноманіття її ресурсів; забезпечення розвитку прикордонних зон на державному рівні; лояльність митної, податкової та соціальної політики держави та місцевого самоврядування; забезпечення розвитку прикордонного співробітництва; сприяння процесу розширення і поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків, що протікає в результаті тенденцій глобалізації.

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ МОРСЬКИХ ВИМОГ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Поняття «морська вимога» прийшло до права України з інших правових систем, зокрема із звичаїв, які склались протягом багатьох сторіч у міжнародному торговельному мореплаванні. З формально-юридичної точки зору Кодекс торговельного мореплавання України (далі — КТМ України) інкорпорував цю категорію з міжнародної Конвенції про уніфікацію деяких правил щодо арешту морських суден 1952 року. Проте, поняття морської вимоги, яке містить ст. 42 КТМ України, не автентичне міжнародному конвенційному поняттю через те, що ця категорія набула правового змісту, який відповідає правовим доктринам, теорії та нормативним актам правової системи України (Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України : монографія. — Миколаїв : Атол, 2002. — с. 23)

Тож актуальним є питання щодо визначення правової природи морських вимог за законодавством України.

Видається, що морська вимога може мати:

1) зобов'язально-правову природу;

У такому разі морська вимога є вимогою кредитора у зобов'язанні, що виникає з торговельного мореплавання.

О. А. Брильов при дослідженні морської вимоги зазначає, що морська вимога є «суб'єктивним цивільним правом, яке посідає проміжне місце між правом вимоги та позовними правами» (Брильов О. А. Арешт суден на забезпечення морських вимог (цивілістичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Брильов. — О. : 2005. — с. 8), а при дослідженні саме зобов'язально-правової природи морської вимоги зазначає, що «морська вимога означає право кредитора від боржника виконання певного обов'язку, який виникає із результатів здійснення морського судноплавання або морської торгівлі» (Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України : монографія. — Миколаїв : Атол, 2002. — с. 23).

Однак з наведеними тезами повністю погодитись не можна, адже наведений вчений ототожнює поняття «морська вимога» із поняттям «право».

Видається, що морська вимога, у разі існування її у межах зобов'язання, є вимогою кредитора у зобов'язанні, яка впливає (є похідною) від права морської вимоги кредитора. Таким чином поняття «право морської вимоги» та «морська вимога» співвідносяться як первинне та похідне.

Крім зазначеного необхідно зауважити, що морська вимога може виникати у межах не лише цивільного, а й господарського зобов'язання — залежно від складу сторін та предмету зобов'язання. Більшість морських вимог виникає саме у межах господарських зобов'язань, що зумовлено комерційною метою здійснення торговельного мореплавства.

Зобов'язальна природа морської вимога зумовлює певні правові наслідки. Зокрема, наприклад, аналіз ст. 80 КТМ дозволяє дійти до висновку, що капітан порту має право затримати судно або вантажу у морському порту лише за наявності морської вимоги, що має зобов'язально-правову природу (а саме — виникає з зобов'язання з заподіяння шкоди чи зобов'язання з порушення природоохоронного законодавства України).

2) речово-правову природу;

Наведений висновок підтверджується тим, що морська вимога, відповідно до п.п. 20–21 ст. 42 КТМ може виникати у зв'язку з будь-яким спором про право власності на судно або володіння ним або будь-яким спором між двома або кількома власниками судна щодо використання судна і розподілу прибутку.

Зокрема й О. А. Брильов зазначає, що «морська вимога може виникати не тільки з договірних та позадоговірних зобов'язань, а також й з права власності на судно, тобто з речових прав» (Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України : монографія. — Миколаїв : Атол, 2002. — с. 25).

У разі, якщо морська вимога має речово-правову природу, то вона є поняттям, похідним від права власності на судно та права на захист права власності на судно. У разі, якщо морська вимога має речово-правову природу то відповідних правовідносин повинні застосовуватись положення про право власності, що містяться у ЦК України, а також у ГК України, у разі якщо морська вимога виникає з порушення права власності суб'єкта господарювання — власника судна.

Розділ 22

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ТА СОЦІАЛЬНО ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

ЧАНИШЕВА Г. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, професор

ВИДИ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Одним із важливих питань у теорії колективних трудових правовідносин є питання про їхні види, адже без цього неможливо визначити структуру, основні ознаки зазначених правовідносин та сформулювати інші теоретичні положення.

На думку Є. Б. Хохлова, колективні трудові правовідносини виникають у тих двох сферах, які опосередковуються нормами трудового права: це ринок праці і сфера управління (хазайська сфера роботодавця) (Трудовое право России: учебник /под ред. С. П. Маврина, Е. Б. Хохлова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. — С. 134). Далі вчений слушно відзначає, що оскільки цільове призначення зазначених правовідносин — забезпечити взаємоув'язування і примирення у межах права різного роду інтересів, які частенько не просто не співпадають, але й суперечать один одному (причому всі ці інтереси визнаються соціально значимими), остільки носії таких інтересів мають розглядатися як соціальні партнери, а вся система подібного роду відносин — як соціальне партнерство у сфері праці.

Висновок про взаємозв'язок зазначених правовідносин з правовідносинами із соціального діалогу у сфері праці є одним із головних у теорії колективних трудових правовідносин. Соціальний діалог у сфері праці доцільно розглядати як систему колективних трудових відносин між працівниками, роботодавцями та їх представниками, органами виконавчої влади, іншими суб'єктами цих відносин, що виникають у процесі реалізації їх колективних трудових прав та інтересів. Правовідносини із соціального діалогу у сфері праці реально існують як один із видів колективних трудових правовідносин.

Класифікація будь-яких правових категорій має здійснюватися за чітко визначеними критеріями. Як видається, класифікацію

колективних трудових правовідносин доцільно здійснювати за наступними критеріями: залежно від суб'єктного складу; залежно від змісту; залежно від рівня, на якому виникають і функціонують зазначені правовідносини.

Російські вчені з точки зору суб'єктного складу вирізняють колективні трудові правовідносини, що виникають: 1) між окремим роботодавцем і працівниками організації, а також її відокремленого структурного підрозділу (філіалу, представництва) і т. ін. Правовий зв'язок між зазначеними суб'єктами має форму колективного договору; 2) між об'єднанням роботодавців і об'єднанням працівників. У деяких випадках як третя сторона у виникаючих правовідносинах виступає і держава в особі своїх виконавчих органів. Юридичною формою такого правовідношення є колективна угода.

Проте, зазначена класифікація видається недосконалою. Коло суб'єктів колективних трудових правовідносин є більш широким, включає й інших суб'єктів. Аналіз чинного трудового законодавства України дає підстави для виділення таких суб'єктів колективних трудових правовідносин, як сторони і суб'єкти соціального діалогу, визначені у ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні»; організації профспілки (дані організації визначаються у ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», хоча у ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» про них не згадується); профспілкові органи; профспілкові представники; інші представники (представник) працівників; роботодавець; уповноважені органи роботодавця; органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи соціального діалогу (Національна тристороння соціально-економічна рада та територіальні тристоронні соціально-економічні ради); примирні органи з вирішення трудових спорів (конфліктів). У зв'язку з цим за суб'єктним критерієм можна виділити й інші види колективних трудових правовідносин, а не тільки два, зазначені вище, види.

Змістом колективних трудових правовідносин є права та обов'язки їх суб'єктів. Специфікою змісту зазначених правовідносин є те, що в їх рамках відбувається реалізація працівниками, роботодавцями та їх представниками колективних трудових прав. Йдеться про такі колективні трудові права, як право працівників і роботодавців на свободу об'єднання, право працівників на участь в управлінні організацією, право працівників і роботодавців на колективні переговори і укладення колективних договорів, право працівників і роботодавців (їх представників) на інформацію і консультації, право працівників і роботодавців на вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) (Європейською соціальною хартією (переглянутою) передбачено право працівників і роботодавців на колективні дії, включаючи право на страйк), право працівників отримувати інформацію та консультації під час колективного звільнення.

Залежно від того, яке колективне трудове право входить до змісту колективних трудових правовідносин, можна виділити наступні їхні види: з участі працівників, їх представників в управлінні підприємством, установою, організацією; з ведення колективних переговорів з укладення колективних угод і колективних договорів; із діяльності професійних спілок, їх об'єднань щодо представництва і захисту прав та інтересів працівників; із діяльності організацій роботодавців, їх об'єднань щодо представництва і захисту прав та інтересів роботодавців; з вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

Залежно від рівня, на якому виникають і функціонують колективні трудові правовідносини, можна виділити наступні види зазначених правовідносин: такі, що виникають і функціонують на національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях.

У сучасній літературі існують й інші підходи до сутності колективних трудових правовідносин. На думку В. М. Лебедева, між суб'єктами колективного трудового права виникає єдине колективне трудове правовідношення, яке є складним. Воно складається із низки пов'язаних і взаємно обумовлених правовідносин елементарного виду. Але це не самостійні правовідносини, а елементи єдиного складного правовідношення. У змісті колективного трудового правовідношення вчений вважає доцільним виділяти наступні його елементи: організаційний, матеріальний, майновий, економічний, інформаційний, охорони життя і здоров'я учасників праці (Трудове право: учебник /под ред. В. М. Лебедева. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. — С. 85). Такий підхід ґрунтується на розумінні колективного трудового правовідношення як єдиного, а не «розщепленого» правовідношення.

СИРОТА І. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ

Масштабний реформаційний процес пенсійної системи забезпечується великою кількістю законодавчих актів. Більше двадцяти законів регулює пенсійні правовідносини. Вони постійно змінюються, доповнюються новими нормами. Важливі зміни були внесені 1 липня 2013 року. Прийнято, розроблений Урядом, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсій»

від 14 травня 2013 року. Цим нормативно-правовим актом внесені зміни у законодавчі акти «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам».

Новим Законом України врегульовано низку питань пенсійного забезпечення: удосконалено механізм перерахунку пенсій, забезпечено рівні умови індексації пенсії, переглянуто умови обліку страхового стажу для жінок та безробітних.

Важливе місце у системі пенсійного забезпечення займають питання удосконалення законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців. Нині понад 600 тис. військових отримують пенсії (Соціальний захист. — 2014. — № 2).

Кабінет Міністрів України підтримав ініціативу Міністерства соціальної політики України, своєю постановою передбачив, всім ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань, збільшити, порівняно з минулим роком, розміри разової грошової допомоги до 5 травня 2014 року. Наприклад, цього року інваліди війни першої групи отримають разову грошову допомогу у розмірі 2575 грн., що на 160 грн. більше ніж у 2013 році. Інваліди війни другої групи одержать по 2250 грн., третьої — 2020 грн.

Розмір цієї виплати, яка здійснюється усім ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань, у середньому зріс на 7 %, що передбачено в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати у 2014 році разової грошової допомоги, передбаченої Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань».

Нині в Україні налічується 1 мільйон 600 тисяч осіб, для яких встановлено відповідні виплати. Зокрема 170 тисяч інвалідів війни, 207 тисяч учасників бойових дій, 900 тис. учасників війни, а також 281,3 тис. членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни.

У державному бюджеті на 2014 рік передбачено кошти для цих виплат у сумі 819 млн. гривень (Урядовий кур'єр. — 2014. — № 75).

Прийнята постанова Кабінету Міністрів про грошову виплату сім'ям загиблих учасників масових акцій протесту, які відбулися у період з 21 листопада по 21 лютого 2014 року, яка стосується 104 сім'ї постраждалих (Урядовий кур'єр. — 2014. — № 77).

Внесені зміни до законодавства про спеціальні пенсії, які нараховуватимуться з 1 травня 2014 року.

Досі пенсії, призначені за спеціальними законами (прокурорам, суддям, народним депутатам, державним службовцям), нараховували у розмірі 80 % від суми місячної заробітної плати (заробітку), з якої сплачувався єдиний соціальний внесок. З метою встановлення

соціальної справедливості, ухвалений парламентом 27 березня закон передбачає, зокрема, зменшення розмірів пенсії, призначених за спеціальними законами та встановлення їх на рівні 70 % від суми місячної заробітної плати (заробітку), з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Реалізація цієї норми стосуватиметься 3328 осіб, що уможливить скорочення видатків державного бюджету України на виплату пенсії до кінця 2014 року на суму близько 10,7 мільйона гривень (Урядовий кур'єр. — 2014. — № 59).

Ці зміни стосуються тих пенсіонерів, яким пенсія буде призначена, а тих, хто вже пенсії отримує, зміни не стосуються. Новий антикризовий закон не зменшив пенсії тим категоріям осіб, які будуть виходити на пенсію за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Необмежені пенсії також пенсіонерам, які працюють.

Кабінет Міністрів України переглянув також розмір допомоги при народженні дитини, однак держава не відміняє цих виплат. Незалежно від кількості дітей, на кожного з них, починаючи з липня нинішнього року, держава буде виплачувати 41 320 грн. Змінена система підтримки сімей, які виховують дітей. До прийняття останніх змін, даній категорії населення виплачувались 30 тис. гривень за першу дитину, 60 тис. гривень — за другу, 120 тис. гривень — за третю та кожен наступну. Нині такої можливості немає, за кожен новонароджену дитину державою буде надана грошова допомога у розмірі 41 тис. гривень, виплата якої здійснюватиметься протягом трьох років.

На всі соціальні допомоги у квітні 2014 року держава виплатила понад 3 млрд. гривень. Треба відмітити, що законодавством України передбачено дуже багато видів допомог і всі вони залишаються без змін.

У той же час, поліпшення соціального захисту громадян — одна з важливих завдань держави, закріплених Конституцією України.

ЛАГУТІНА І. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права і права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАЦІ ДИСТАНЦІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сучасні світові тенденції трансформації зайнятості та поява її дистанційних форм вимагають теоретичного обґрунтування. Науковим співтовариством різних країн використовуються різні терміни, які за своєю суттю є синонімами, але за змістом можуть відображати

різні аспекти прояву дистанційної зайнятості. В основі всіх визначень (таких, як telework, telecommuting, telejob, flexplace, peripheral jobs, work — at — home, home — based work, remote work, eWork) основними характеристиками є форма проведення і засіб (відповідно дистанційна форма, тобто на відстані, і сучасні комунікації, як засіб) (Луданик М. В. Развитие дистанционной занятости: плюсы и минусы использования/ М. В. Луданик// Формування ринкової економіки: зб. наук. праць/ М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; [відп. ред. О. О. Беляєв]. Спец. вип., т. 3: Соціально-трудові відносини: теорія та практика : у 3 т., 2010. — С. 178).

Головна суть телероботи полягає в тому, що працівники можуть виконувати свої трудові обов'язки на відстані від офісу, у зручний для них час, використовуючи при цьому передові комп'ютерні та телекомунікаційні технології, а потім здійснювати електронну передачу результатів своєї роботи в офіс. Телеробота представляє собою черговий крок, що вживається організаціями для досягнення гнучкості, необхідної для того, щоб відповідати правилам управління людськими ресурсами. Коли роботодавці реорганізують свій бізнес, прагнучи до підвищення продуктивності і зниження витрат, вони також намагаються вирішити питання, що постають перед сучасним працівником і пов'язані з виконанням трудових та сімейних обов'язків, просуванням по службі, численними стресами. В останнє десятиліття відбувається стрімкий розвиток телекомунікацій, що несе численні наслідки. Це дало роботодавцям можливість наймати працівників, трудящих за межами офісу, в оточенні, яке більшою мірою сприяє виконанню завдань, що вимагають безперервної та тривалої концентрації.

Віддалена праця — складова невинної флексибілізації ринку праці. Слід вживати заходів, аби віддалені працівники користувалися перевагами рівного ставлення і рівних умов із працівниками, які працюють повний робочий час і перебувають у порівнянних ситуаціях щодо: захисту від дискримінації; охорони материнства; винагородження; передбаченого законом соціального забезпечення; доступу до навчання; безпеки та гігієни праці (особливо щодо роботи на комп'ютерах); оплачуваної щорічної відпустки та оплачуваних вихідних; права на асоціацію; припинення трудових відносин (Азбука прав працюючих жінок і гендерної рівності (друге видання). — Авторське право, Міжнародна організація праці, 2010 р. — С. 29).

Однією з проблем, пов'язаною з дистанційною роботою, вважається недостатнє залучення дистанційних працівників у процес виробничого навчання та підвищення кваліфікації в порівнянні зі звичайними працівниками.

Незважаючи на те, що національним трудовим законодавством не врегульовано використання дистанційної зайнятості, на практиці ця форма широко використовується на ринку праці, зокрема в секторі

послуг. Прикладами дистанційної зайнятості в Україні можуть служити веб-портали (www.freelance.com.ua, www.weblancer.net), що спеціалізуються на посередництві в дистанційній роботі для програмістів, фахівців у сфері ІТ-технологій, перекладачів, копірайтерів, редакторів, журналістів, а також операторів call-центрів, ремонтних майстерень та сервісних центрів, продавців Internet-магазинів. Об'єм даного ринку в Україні, за експертними оцінками, вже перевищив 1 млрд. дол. США (Новак І., Оверковський Б. Нестандартная занятость в Украине: социальные риски и контр-стратегии профсоюзов/ И. Новак, Б. Оверковский. — К., 2011. — С. 7).

Найбільш поширеними професіями, представники яких використовують саме телероботу, є: веб-дизайнер — розробка дизайну сайтів, макетів сторінок, рекламних банерів, оголошень, логотипів; банермайстер — дизайн та розвиток сайту, його просування; веб-розробник — розробка нових програм та сайтів, керівництво групою програмістів; контент-редактор — наповнення корпоративних сайтів, порталів, постійне оновлення інформації; форекс-трейдер — гра на курсі валют за допомогою системи «Форекс» (Forex), віртуальне управління фінансами в режимі реального часу, здійснення миттєвих операцій (Шабаліна Л., Афанасенко В. Упровадження телероботи в Україні на основі міжнародного досвіду/ Л. Шабаліна, В. Афанасенко // Схід. — 2010. — № 5 (105). — С. 81).

Широке розповсюдження віртуальна робота отримала в таких сферах діяльності, як журналістика, консалтинг, програмування.

Оскільки частка «незахищеної зайнятості» на глобальному ринку праці стійко зростає, потрібна модель захисту трудових прав, в тому числі особистих немайнових прав, дистанційних працівників. Особливо багато проблем виникає в тих країнах, що розвиваються, де контроль за дотриманням всіх правових норм у цій сфері практично відсутній або виповнюється ненадежним чином, у результаті працівники працюють без укладення трудових договорів.

Оцінка трудових відносин у сфері дистанційної зайнятості виявила такі проблемні питання: українським законодавством не урегульовані трудові відносини у сфері дистанційної зайнятості стосовно умов праці, організації робочого місця, охорони праці, заробітної плати; працівники, які працюють дистанційно, не вміють правильно розраховувати витрати коштів і часу на організацію роботи вдома; договірні відносини між її учасниками формуються переважно хаотично. Таким чином, у роботодавців з'являється можливість у прихованому вигляді перекладати витрати, пов'язані з організацією домашнього робочого місця, на заробітну плату дистанційно зайнятих працівників. Формування таких відносин дозволяє окремим учасникам відносин отримувати не обґрунтовані додаткові вигоди та знижує захищеність працівників. Працівники не можуть повною мірою реалізувати свої права, але

в повному обсязі повинні виконувати покладені на них обов'язки (Моторна І. І. Дистанційна зайнятість в умовах глобалізації економіки та соціально-економічні вигоди від її використання/ І. І. Моторна // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 3. — С. 9).

Таким чином, необхідною є правова регламентація особливостей регулювання праці дистанційних працівників у проекті Трудового кодексу України з метою забезпечення додержання, сприяння та реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці: свободи об'єднання і дієвого визнання права на ведення колективних переговорів; скасування всіх форм примусової чи обов'язкової праці; дієвої заборони дитячої праці; недопущення дискримінації в галузі праці і занять, а також інших особистих немайнових та майнових прав працівників.

ТАРАСЕНКО В. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент

СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ: КРИТЕРІЇ ДЛЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

В умовах фінансово-економічної кризи та загострення політичної ситуації в нашій країні особливо гострої проблеми для суспільства набуває проблема ефективності та доступності соціальних допомог.

Різноманітність видів допомог у праві соціального забезпечення дає підстави запропонувати власні критерії для класифікації соціальних допомог.

Соціальні допомоги можна класифікувати *залежно від джерел їх фінансування*. За цим критерієм соціальні допомоги можна поділити на страхові, не страхові (державні) та недержавні.

До страхових соціальних допомог належать грошові виплати, що призначаються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування особам за рахунок страхових фондів з метою відшкодування їм втраченого заробітку або часткової компенсації понесених додаткових витрат у передбачених законом випадках. Для отримання виплат із соціального страхування єдиною умовою є те, щоб людина була застрахована (наприклад, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога по вагітності та пологах).

Підтримка населення, яке знаходиться у скрутному матеріальному становищі, може виходити від держави у вигляді забезпечення державними соціальними допомогами за рахунок державного та місцевих бюджетів (наприклад, допомога сім'ям з дітьми, допомога

малозабезпеченим сім'ям, допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства).

Підтримка населення, яке знаходиться у скрутному матеріальному становищі, може виходити віднедержавних установ та організацій та громадян у вигляді надання спонсорської та благодійницької допомоги.

Залежно від врахування майнового стану отримувача допомоги соціальні допомоги можна поділити на допомоги, які призначаються незалежно від інших доходів, які має особа, що звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та допомога при усиновленні дитини призначаються незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги), а також на допомоги, які призначаються з врахуванням майнового стану особи, тобто такі, що надаються за ознакою малозабезпеченості (наприклад, допомоги малозабезпеченим сім'ям надаються в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї).

Залежно від форми надання соціальні допомоги можна класифікувати на допомоги, які надаються в готівковій (грошовій) формі (наприклад, допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), в натуральній формі (наприклад, продукти харчування, одяг, взуття тощо) та в безготівковій формі (наприклад, адресні безготівкові субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг надаються громадянам, що проживають у житлових приміщеннях (будинках) державного та громадського житлового фонду, в тому числі у гуртожитках, — на оплату користування житлом; приватного житлового фонду та фонду житлово-будівельних (житлових) кооперативів — на оплату утримання житла; житлового фонду незалежно від форм власності — на оплату комунальних послуг).

Залежно від суб'єкта отримання допомог соціальні допомоги можна поділити на індивідуальні та колективні. Так, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають всі вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Отже, зазначена допомога відноситься до особистої допомоги вагітної жінки і не є сімейним майном цільового призначення.

Суб'єктами-отримувачами соціальних допомог може бути також сім'я (наприклад, чинне законодавство про соціальну допомогу передбачає соціальну підтримку сімей з дітьми, малозабезпечених сімей). Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» суб'єктом-отримувачем соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям визначено сім'ю, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Залежно від мети використання соціальні допомоги можуть бути адресовані для задоволення особистих потреб суб'єкта-отримувача та утримання його сім'ї або надаватися на поховання його членів сім'ї. Так, допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини (опікуну), який постійно проживає разом з дитиною, для забезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

У свою чергу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» у разі смерті інваліда з дитинства або дитини-інваліда члену його сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги згідно із цим Законом або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Залежно від механізму визначення розміру соціальних допомог грошові виплати можуть встановлюватися в твердих розмірах (наприклад, одноразова допомога при народженні дитини) та в розмірах, які визначаються у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму (наприклад, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам).

Залежно від строків виплати соціальні допомоги поділяються на разові (наприклад, одноразова допомога на поховання), періодичні (наприклад, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства) та щомісячні (наприклад, державна соціальна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку).

Залежно від рівня правового регулювання соціальні допомоги можуть поділятися на допомоги гарантовані державою, призначення і виплата яких регулюється централізовано уповноваженими державними органами, а також допомоги, призначення і виплата яких регулюється на локальному рівні органами місцевого самоврядування. Так, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

СОРОЧИШИН М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ УГОД І КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ

Тлумачення норм — це діяльність по встановленню змісту правового акту для його практичної реалізації. На думку авторів навчального посібника «Новітнє вчення про тлумачення правових актів» за заг. ред. проф. В. Г. Ротаня, застосуванню положень актів законодавства обов'язково передують їх тлумачення. На нашу думку, дана позиція заслуговує на підтримку і по відношенню до особливих актів, що є джерелом трудового права — колективних угод і колективних договорів.

На даний час вітчизняне трудове законодавство не містить положень щодо тлумачення трудового договору, колективних угод і колективних договорів. Разом з тим, у проект Трудового кодексу, що наразі знаходиться на розгляді у Верховній Раді України, включено положення щодо тлумачення умов трудового договору. Частиною 4 статті 40 Проекту встановлено право сторін надати тлумачення умов трудового договору. Таке тлумачення трудового договору оформлюється документом, який ними підписується, діє з дня підписання трудового договору і є обов'язковим для сторін. Крім того, п. 3 ч. 1 ст. 431 Проекту одним із видів індивідуальних трудових спорів, які розглядаються судами, визначено спори за заявами працівника або роботодавця щодо встановлення умов трудового договору, що укладається, або умов угоди про зміну трудового договору, в тому числі про тлумачення трудового договору.

Проте у проекті Трудового кодексу не міститься жодних положень щодо тлумачення колективних угод і колективних договорів, що на нашу думку, і, з урахуванням включення положень щодо тлумачення трудових договорів, є суттєвим недоліком Проекту. Необхідність включення до проекту Трудового кодексу статей, якими б визначалися особливості тлумачення положень колективних угод і колективних договорів обумовлюється тим, що на даний час даним актам соціального діалогу у сфері праці притаманне доволі абстрактне викладення норм права; суперечливість та неоднозначність термінів, що використовуються в них; наявність прогалин і колізій у їх положеннях, що, в кінцевому результаті, призводить до неоднакового розуміння сторонами змісту даних актів.

Непоодинокими є випадки розгляду судами спорів, які фактично зводяться до тлумачення змісту колективної угоди чи колективного договору. Так, наприклад, Переяслав-Хмельницьким міськрайонним судом Київської області у 2008 році розглядалась справа № 2–601, яка

фактично стосувалась тлумачення п. 3.6. положень колективного договору комунального підприємства, яким було встановлено, що «основною умовою виплати надбавки директору підприємства у розмірі 50 % річного окладу передбаченої Колективним договором є високоефективне використання майна підприємства і його прибутку, поліпшення майнового стану підприємства, за конкретними показниками, що визначені та затверджені власником підприємства. Надбавка встановлюється за трудові успіхи, зафіксовані представником власника підприємства за поточний місяць. Наявність трудових успіхів фіксується шляхом надання останнім свого погодження на виплату надбавки». Працівник, який був стороною даного спору, просив суд розтлумачити таке поняття, як «високоефективне використання майна підприємства і його прибутку», а також, як розуміти положення щодо «поліпшення майнового стану підприємства, за конкретними показниками, що визначені та затверджені власником підприємства», у випадку, коли дані показники не визначені роботодавцем.

При вирішенні питання щодо тлумачення положення колективного договору судом, при ухваленні рішення по зазначеній справі, було застосовано до даних правовідносин положення ст. 213 Цивільного кодексу України, якою передбачена можливість суду на вимогу однієї або обох сторін правочину постановити рішення про тлумачення змісту правочину. Крім того, суд, при вирішенні даного спору, керувався і іншими правилами тлумачення правочинів, які містяться в ст. 213 Цивільного кодексу України.

Можливість тлумачення положень колективних угод і колективних договорів судом потребує, на нашу думку, додаткової правової регламентації. Вбачається, що на законодавчому рівні необхідно встановити можливість сторін соціального діалогу звертатись до суду з вимогою витлумачити положення колективної угоди колективного договору; визначити, яким судам будуть підсудні справи щодо тлумачення колективних угод різного рівня; визначити, чи буде обов'язковим тлумачення угоди певного рівня для сторін, які перебувають у сфері її дії, проте які не були сторонами справи щодо тлумачення змісту угоди.

У Рекомендації Міжнародної організації праці № 91 щодо колективних договорів зазначається, що суперечки, що впливають із тлумачення колективного договору, підлягають урегулюванню в порядку, встановленому за згодою між сторонами або в законодавстві, згідно з тим, який спосіб відповідає наявним у певній країні умовам. Разом з тим, ні чинним законодавством про колективні трудові спори (конфлікти), ні проектом Трудового кодексу не передбачено такого виду розбіжностей між сторонами соціального діалогу, що визнаються колективним трудовим спором (конфліктом), як розбіжності щодо тлумачення положень колективної угоди чи колективного договору. На нашу думку, у проекті Трудового кодексу доцільно закріпити

На нашу думку, проектом Трудового кодексу повинна бути передбачена можливість сторін колективної угоди або колективного договору, так само як передбачено ч. 4 ст. 40 Проекту по відношенню до трудового договору, надати самостійне тлумачення положень колективної угоди чи колективного договору, виклавши його в окремому документі, який буде обов'язковим як для сторін колективної угоди та колективного договору, так і для органів, що вирішують трудові спори, які стосуються виконання положень колективної угоди, колективного договору. Позиція, щодо обов'язковості тлумачення колективного договору, яке надано його сторонами, є поширеною у зарубіжній правозастосовній практиці. Так, зокрема, аналогічну позицію займає Верховний Суд США у рішенні по справі *United Steelworkers of America v. Enterprise Wheel & Car Corp.*

ЩУКІН О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ, ТИМЧАСОВО ВИКОНУЮЧИХ ОБОВ'ЯЗКИ ЗА ВАКАНТНОЮ ПОСАДОЮ

Чинне трудове законодавство України серед сучасних поширених на практиці форм нетипової зайнятості принципово відокремлює трудовий договір про суміщення професій і посад; трудовий договір про тимчасове заступництво та трудовий договір з працівниками про тимчасове виконання обов'язків за вакантною посадою. Особи, що працюють за останнім із зазначених трудових договорів у кадровій документації зазначаються як тимчасово виконуючі обов'язки за певною посадою (надалі — тимчасово виконуючі обов'язки).

Проблематика правового статусу осіб, котрі є сумісниками та тимчасовими заступниками достатньо детально розкрита у науці трудового права України. Їй, навпаки, дослідницького матеріалу присвяченого аналізу трудового договору з тимчасово виконуючими обов'язки фактично не має.

Розглянемо деякі проблемні питання правового статусу тимчасово виконуючих обов'язки.

Єдиним нормативно-правовим актом загальної дії, що врегульовує окремі питання праці тимчасово виконуючих обов'язки є Роз'яснення Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 29 грудня 1965 року № 30/39 «Про порядок оплати тимчасового заступництва» (надалі — «Роз'яснення»), а точніше п. 2 даного Роз'яснення.

За загальним правилом (п. 2 Роз'яснення) тимчасове виконання обов'язків за вакантною посадою не дозволяється та можливе лише у виключних випадках, зазначених у Роз'ясненні.

Системний аналіз п. 2 Роз'яснення дає усі підстави вважати, що тимчасове виконання обов'язків можливе лише відносно керівних посад у юридичних особах, котрі згідно установчих документів або інших установчих положень цих юридичних осіб призначаються їх вищими органами управління. На прикладі найбільш розповсюдженої вітчизняної організаційно-правової форми суб'єктів господарювання — товариства з обмеженою відповідальністю — це є тільки його керівник (директор) оскільки тільки він призначається загальними зборами учасників як вищим органом управління товариства з обмеженою відповідальністю. Якщо згідно установчих документів загальні збори учасників призначають інших посадовців товариства з обмеженою відповідальністю (членів колегіального виконавчого органу, заступників керівника, головного бухгалтера, керівників підрозділів тощо) то за даними посадами також можуть призначатися тимчасово виконуючи обов'язки.

Вважаємо, що положення п. 2 Роз'яснення не можна трактувати як обов'язок керівника роботодавця-юридичної особи щодо погодження усіх тимчасово виконуючих обов'язки із вищим органом управління оскільки це входить у протиріччя з повноваженнями керівника юридичної особи самостійно формувати кількісний та якісний склад трудового колективу юридичної особи виконавчим органом якого його призначено.

Зазначимо, що на відміну від тимчасового заступництва тимчасово виконуючий обов'язки може призначатися з числа сторонніх осіб. Проте ця норма не діє відносно керівників юридичних осіб оскільки вони за загальним правилом призначаються тільки вищим органом управління юридичної особи. У цьому випадку рекомендуємо в установчих документах юридичної особи передбачати посаду заступника керівника який може тимчасово виконувати обов'язки керівника за його відсутності на роботі (у тому числі у зв'язку із звільненням — до моменту розгляду певних питань вищим органом управління юридичної особи).

Аналіз п. 2 Роз'яснення дає усі підстави вважати, що максимальний термін існування у особи статусу виконуючого обов'язки обмежується періодом у два місяці — саме у цей термін вищий орган управління роботодавця повинен за згодою особи затвердити її на посаді на постійній основі або звільнити від тимчасового виконання обов'язків. На протязі двомісячного терміну керівник роботодавця зобов'язаний надати до вищого органу управління органу всі необхідні документи для призначення особи на посаду на постійній основі (у місячний термін з дня призначення особи тимчасово виконуючим обов'язки), вищий орган управління роботодавця повинен розглянути документи і прийняти по ним позитивне або негативне рішення (у місячний термін з дня отримання документів). Аналіз судової практики підтверджує що

у випадку пропуску (за будь-яких причин) вищим органом управління роботодавця двомісячного терміну прийняття рішення щодо тимчасово виконуючого обов'язки то особа вважається такою, що виконує трудові обов'язки за відповідною посадою на постійній основі. Вважаємо, що при цьому особа є працівником за відповідною посадою на постійній основі із дня коли ще у статусі тимчасово виконуючого обов'язки приступила до фактичного виконання обов'язків за посадою.

При призначенні тимчасово виконуючих обов'язки можуть виникнути певні труднощі при занятті ними посади керівника оскільки буде мати місце ситуація при якій (якщо трактувати положення п. 2 Роз'яснення буквально) безпосередньо керівник вже після свого звільнення повинен звернутися до вищого органу правління з клопотанням про призначення іншої особи на його посаду. Вважаємо, що доцільно надати право звертатися до вищого органу управління із відповідним клопотанням особі, що є тимчасово виконуючим обов'язки керівника.

Виходячи з максимально терміну дії трудового договору з тимчасово виконуючими обов'язки (2 місяці) ці особи за статусом є тимчасовими працівниками та повинні отримувати наряду з спеціальними гарантіями, що надаються тимчасово виконуючим обов'язки усі гарантії що надаються тимчасовим працівникам (наприклад згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці тимчасових робітників і службовців» від 24 вересня 1974 року N 311-IX). У тому числі тимчасово виконуючим обов'язки заборонено встановлювати випробувальний термін, існують більш стислі терміни розірвання трудового договору за власним бажанням працівника.

Виходячи з викладеного вище не погодимось з авторами котрі вважають, що тимчасове виконання обов'язків є одним із способів перевірки на практиці потенційних можливостей працівників для включення їх до резерву на висування. Останнє (перевірка професійних якостей працівника) здійснюється саме за допомогою випробування, а як було зазначено вище його встановлення щодо тимчасово виконуючих обов'язки не є можливим. Звідси вважаємо, що призначення осіб тимчасово виконуючим обов'язки є вимушеними заходами, викликаними завчасно непередбачуваними обставинами, що ставить за мету екстрену заміну керівного складу роботодавця за спрощеною процедурою.

Оформлення прийняття на роботу тимчасово виконуючого обов'язки повинно відбуватися через видання наказу або укладання трудового договору (контракту) у письмовій формі. Вважаємо, що при цьому обов'язково повинно застерігатися що особа є тимчасовим працівником з обмеженим терміном дії трудового договору за згодою працівника до 2-х місяців.

Призначення тимчасово виконуючих обов'язки можливе лише тільки по відповідних вакантних посадах, тобто вільної посади, на яку може бути працевлаштована особа (ст. 1 Закону України «Про зайнятість

населення» від 5 липня 2012 року N 5067-VI). У протилежному випадку посада може бути зайнята тільки на умовах тимчасового заступництва.

У випадку призначення тимчасово виконуючих обов'язки з числа інших працівників необхідно отримати їх попередню згоду оскільки на відміну від тимчасового заступництва де виконання обов'язків відсутнього керівника є посадовими обов'язками та здійснюється на умовах суміщення при тимчасовому виконанні обов'язків особа тимчасово звільняється з попередньої посади.

Виходячи з аналізу положень Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджених наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року N 58 вважаємо, що у трудовій книжці не робиться запис про те, що особа певний період часу займала посаду на умовах тимчасового виконання обов'язків а просто зазначається відповідна посада без додавання приставок «в.о.» чи «т.в.о.». У випадку тимчасового переведення іншого працівника на вакантну посаду на умовах тимчасового виконання обов'язків запис у трудову книжку взагалі не здійснюється.

У разі незатвердження тимчасового виконувача обов'язків на посаді на постійній основі особі повинна бути надана інша робота у того ж роботодавця з урахуванням його кваліфікації. Якщо особа тимчасово виконувала обов'язки після переведення їй повинні бути також відновлені умови оплати праці за попередньою посадою. Вважаємо, що у даному контексті більш розумною буде використання конструкції тимчасово переведення на іншу вакантну посаду за згодою працівника ч. 1 ст. 33 КЗпП України. У даному випадку особа по закінченні терміну тимчасового переведення просто повертається на попередню посаду. Але при цьому слід пам'ятати, що особа на період тимчасового виконання обов'язків не буде мати статусу тимчасового працівника оскільки до моменту тимчасового переведення вже була працевлаштована у даного роботодавця.

Згідно п. 2 Роз'яснення за відсутності іншої роботи або у разі відмови працівника від запропонованої роботи по закінченні терміну тимчасового виконання обов'язків він звільняється згідно із трудовим законодавством (зокрема за угодою сторін, за скороченням штатів, з власного бажання тощо). Вважаємо, що дана норма Роз'яснення фактично не буде виконуватися (ненадання працівником згоди на звільнення; неможливість скорочення посади керівника, тощо). Звідси рекомендуємо укладати з тимчасово виконуючим обов'язки строкові трудові договори обмежуючи період їх дії певним терміном або настанням події (наприклад прийняття певного рішення вищим органом управління) або керуватися при їх звільненні законодавством щодо тимчасових працівників.

РИМАР Б. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ДИСТАНЦІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У цей час усе більше працівників високої кваліфікації, які володіють знаннями та навичками у галузі інформаційно-комп'ютерної технології, здійснюють свою трудову діяльність дистанційно, працюючи поза знаходженням офісу роботодавця, його філіалу, представництва або структурного підрозділу, що виключає можливість безпосереднього спілкування працівника з керівництвом та співробітниками. Для виконання трудової функції та для здійснення зв'язку між працівником і роботодавцем використовуються інформаційно-телекомунікаційні мережі, в тому числі «Інтернет». До таких працівників слід віднести телепрацівників, журналістів, програмістів, веб-дизайнерів і т.і.

Та обставина, що зазначені працівники працюють у місцях віддалених від центрального офісу наближує їх до правового статусу надомників, регулювання праці яких ще за радянських часів є предметом спеціального підзаконного нормативно-правового акту (Положення про умови праці надомників, затверджене постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 29 вересня 1981 р.) та праця яких врегульована міжнародними трудовими нормами, йдеться про Конвенцію МОП № 177 про надомну працю 1996 р. та Рекомендацію МОП № 184 щодо надомної праці.

Проте чинне Положення регулює працю так званих традиційних надомників — осіб невисокої кваліфікації, які виконують роботу на дому та головним чином нескладну, ручну роботу. Специфіка ж нового дистанційного працівника полягає в якісній зміні техніки, що використовується, характеру робочої сили та трудової функції яких може виконуватися без прив'язки до їх дому. Оскільки дистанційна робота повністю не вписується в рамки правового регулювання надомної праці, адже поняття надомної праці вужче за поняття дистанційної праці та є одним з його видів, то у багатьох країнах виникають проблеми застосування трудового законодавства по врегулюванню такої праці.

При виконанні роботи через мережу «Інтернет» може виникнути така ситуація: незалежна компанія з виробництва програмного забезпечення співробітничає через телекомунікаційний зв'язок з клієнтом. У даному випадку між ними встановлюються комерційні відносини, що регулюються нормами цивільного законодавства.

Другий приклад — телеробота виконується в місцях, розташованих поза фірмою, але контролюється працівником. Останній на підставі вказівок фірми шляхом самостійної організації роботи виконує свої

функції та відсилає кінцевий результат до фірми. При цьому працівник може співробітничати одночасно з декількома фірмами. У даному випадку працівник перебуває у штаті підприємства і працює, підлягаючи владі роботодавця, а тому може бути ним проконтрольований. Такий працівник за своїм правовим становищем практично не відрізняється від звичайного працівника, за винятком модифікованого критерію підлеглості у трудових відносинах.

Беручи до уваги те, що в окремих випадках становище згаданих працівників багато в чому нагадує становище самозайнятих працівників, виникає необхідність виявлення критеріїв, що дозволяють встановити, чи перебувають ці працівники у підлеглому становищі або повинні розглядатися як незалежні працівники.

Потрібно мати на увазі, що, якщо в індустріальній економіці роботодавець є одночасно і управлінцем, і технічним організатором праці, то в епоху високих технологій він виконує тільки першу з цих ролей. Багато працівників підприємств у цей час є висококваліфікованим спеціалістами, і у роботодавця більше немає необхідності контролювати, як, коли і яка робота виконується. Його влада швидше поширюється на те, яким чином працівник втягнутий в організацію процесу виробництва. При цьому дистанційна робота може передбачати підлягання навіть коли робота виконується поза межами фірми, оскільки дана обставина не виключає можливості здійснювати роботодавцем владу. Концепція підлеглості, таким чином, не втрачає своїх моментів, навіть у тому випадку, коли працівники у географічному плані знаходяться далеко від роботодавця. Наслідком такого становища стає необхідність поширення на таких працівників усіх захисних положень чинного трудового законодавства.

Вказана форма зайнятості набуває стрімкого поширення як за кордоном, так і в нашій державі, однак вона досі не врегульована національним законодавством. У чинному КЗпП відсутні норми про дистанційну роботу, а за основу такого регулювання використовуються чинні нормативно-правові акти про надомну працю, з внесеними до них змінами та доповненнями. Натомість в Греції у 1998 році був прийнятий Закон № 2639, який визнає телепрацю одним з важливих видів трудової діяльності та встановлює права та обов'язки сторін телетрудових відносин. У Трудовому Кодексі Російської Федерації з 19.04.2013 р. введено в дію нову главу 49.1, яка має назву «Особливості регулювання праці дистанційних працівників» та якою врегульована праця співробітників підприємств, установ та організацій, працюючих дистанційно. Так, відповідно до ст. 312.1 Трудового кодексу РФ, дистанційною роботою визнається виконання визначеної трудовим договором трудової функції поза місцем знаходження: роботодавця, його філіалу, представництва, іншого відокремленого структурного підрозділу, поза стаціонарним робочим місцем, територією чи об'єктом, яка прямо чи

непрямо знаходиться під контролем роботодавця, за умови використання для виконання трудової функції та для здійснення взаємозв'язку між працівником і роботодавцем з питань, пов'язаних з її виконанням, інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування, в тому числі мережі «Інтернет». Трудовий Кодекс РФ передбачає можливість підтримання взаємозв'язку між працівником і роботодавцем шляхом обміну електронними документами з використанням кваліфікованих електронних підписів. Також окремими статтями Трудового Кодексу РФ доволі детально регламентовано питання порядку укладення та припинення трудового договору з дистанційним працівником, охорони їх праці, режиму робочого часу та часу відпочинку. Досвід російського законодавства щодо врегулювання виконання роботи дистанційними працівниками заслуговує на увагу.

Поява та збільшення чисельності так званих дистанційних працівників, які мають особливості щодо організації та умов праці, викликає необхідність визначення їхнього правового статусу, місця у системі правового регулювання праці. Отже, одним із завдань, що постає перед національним законодавцем, є завдання розробити та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт про умови праці дистанційних працівників з урахуванням міжнародного досвіду.

ТРЮХАН О. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Однією з найважливіших умов праці, що забезпечують стабільну та безпечну трудову діяльність, є охорона праці. Головна мета законодавства про охорону праці — сприяння полегшенню та оздоровленню умов праці, запобіганню травматизму та професійних захворювань.

Серед авторів, які зверталися до вивчення окремих аспектів цієї тематики та внесли значний вклад в її розробку, необхідно відмітити вчених: В. В. Жернакова, С. А. Іванова, М. І. Іншина, Р. І. Кондратьєва, Р. З. Лівшиця, К. Ю. Мельника, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, В. І. Прокопенка, О. І. Процевського, Г. І. Чанишеву та інших.

У цілому сьогодні рівень професійної захворюваності в Україні в 5–6 разів вищий, ніж в економічно розвинених країнах світу. Такий стан справ значною мірою спричинено тим, що реформа, яка здійснюється

в економіці країни, не супроводжується комплексним підходом до управління охороною праці, підвищенням якості механізму регулювання економічних і правових відносин, спрямованих на збереження трудового потенціалу країни.

Відсутність економічної зацікавленості суб'єктів господарювання у створенні безпечних і нешкідливих умов праці, а також надані діяльності Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві акценту на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівників, на протипагу проведенню профілактичних заходів, уповільнюють розв'язання питань запобігання професійним захворюванням.

Основна мета розслідування обставин і причин виникнення професійних захворювань — їх профілактика. Очевидно, що вчасне виявлення ознак професійного захворювання та його лікування не тільки зберігають здоров'я та працездатність людини, але й економлять значні кошти.

Щороку на виробництві по всьому світі помирає 2 млн 300 тисяч осіб. Із них 300 тисяч — через нещасні випадки, 2 мільйони — унаслідок профзахворювань. За статистикою МОП, 86 % смертельних випадків пов'язані не з травмами на виробництві, а саме з професійними хворобами. Масштаби цих хвороб дають підстави говорити, що нині триває прихована епідемія професійних захворювань

Для того щоб запобігти професійним захворюванням необхідно знати й усувати причини, що їх викликають. Усі причини можна поділити на чотири групи: технічні, організаційні, психофізіологічні та санітарно-гігієнічні.

У структурі професійної захворюваності переважають захворювання органів дихання, на які припадає 63,2 % усіх профзахворювань; 26,7 % становлять захворювання опорно-рухового апарату; 6,3 % — хворі на вібраційну хворобу, 1,8 % — хвороби хімічної етіології. Найбільша кількість профзахворювань (63,0 % загальної кількості) спричинена патогенним впливом пилу. Майже всі випадки професійних легеневих хвороб реєструються у вугільній промисловості.

Головне в розслідуванні обставин і причин виникнення професійних захворювань — правильне визначення істинної причини, оскільки тільки за цієї умови заходи профілактики можуть дати потрібний ефект.

Держава, встановлюючи певні засади щодо охорони праці, передбачає взаємні права та обов'язки роботодавця і працівника. Вимоги законодавства у цій сфері абсолютно зрозумілі, проте на більшості підприємств вони грубо порушуються: ігноруються вимоги щодо необхідності проведення інструктажу, не призначаються відповідальні з питань охорони праці, працівники не забезпечуються необхідним спецодегмом.

Аналіз і дослідження практичних результатів, які проводяться у різних країнах світу, показують високий ступінь залежності стану здоров'я і працездатності працівників від їхніх психофізіологічних якостей, що

свідчить про доцільність проведення на підприємствах з підвищеним рівнем виробничої небезпеки психофізіологічного відбору і психофізіологічної експертизи. Такий підхід, як свідчить досвід розвинених країн, призводить до зменшення рівня аварійності технічних систем залежно від видів і умов діяльності на 40–70 %, зменшення кількості техногенних катастроф — на 20–25 %, зниження рівня професійної захворюваності 40–45 %.

Аналізуючи положення Постанови КМУ від 30.11.2011 № 1232 роботодавець зобов'язаний у п'ятиденний строк після закінчення розслідування причин виникнення професійного захворювання розглянути матеріали розслідування та видати наказ про вжиття заходів до запобігання виникненню професійних захворювань та про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні санітарних норм і правил, що призвело до виникнення професійного захворювання. Про вжиття запропонованих комісією з розслідування заходів до запобігання виникненню професійних захворювань роботодавець письмово інформує заклад державної санітарно-епідеміологічної служби, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством, протягом зазначеного в акті за формою П-4 строку.

Основні заходи по запобіганню професійних захворювань передбачені: в системі нормативно-технічної документації з безпеки праці; в організації навчання і забезпечення працюючих безпечними методами та засобами роботи.

Всі заходи по запобіганню професійним захворюванням можна поділити на організаційні та технічні.

Організаційні заходи: якісне проведення інструктажу (первинного, повторного, цільового) та навчання робітників, перевірка їх знань. залучення працівників до роботи за спеціальністю, здійснення постійного керівництва та нагляду за роботою; організація раціонального режиму праці та відпочинку; забезпечення спецодягом, спецвзуттям, особистими засобами захисту.

Технічні заходи: раціональне архітектурно-планувальне рішення при проектуванні і будівництві виробничих будівель згідно санітарних, будівельних норм і правил; створення безпечного технологічного обладнання; розробка нових технологій, що виключають можливість утворення шкідливих і небезпечних факторів.

Суттєвою перешкодою на шляху економічного і соціального розвитку нашої держави слугує неприйняття дієвих заходів для поліпшення здоров'я працівників в Україні. У зв'язку з цим виникла необхідність розробки комплексної програми заходів, спрямованих на профілактику профзахворювань і оздоровлення умов праці, а також вдосконалення медико-соціальної допомоги у реальних економічних умовах.

Законом України від 4 квітня 2013 року № 178-VII була затверджена Загальнодержавна соціальна програма поліпшення стану безпеки,

гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 роки. Програма має солідне (понад 220 млн грн до 2018 року) фінансування і передбачає дуже важливі речі. Метою Програми є комплексне розв’язання проблем у сфері охорони праці, формування сучасного безпечного та здорового виробничого середовища, мінімізація ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань і аварій на виробництві, що сприятиме сталому економічному розвитку та соціальній спрямованості, збереженню і розвитку трудового потенціалу України.

Отже, на нашу думку, для захисту законних прав на здорові та безпечні умови праці, запобігання виникненню професійних захворювань необхідно сформувати сучасне безпечне та здорове виробниче середовище; продовжити наполегливу роботу щодо узгодження національного трудового законодавства (з урахуванням перспективного законодавства — проекту Трудового кодексу) і законодавства з охорони праці з вимогами європейських і світових стандартів; вдосконалення нормативно-правового забезпечення на всіх рівнях спеціалізованої профпатологічної і медико-санітарної допомоги працівникам; ефективне використання засобів колективного та індивідуального захисту, медичної профілактики; впровадження в Україні положень Конвенцій МОП щодо безпеки праці, інспекції з охорони праці.

ВОЛОШИНА С. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ЦІЛЬОВОЇ ПРОГРАМИ ПОЛІПШЕННЯ СТАНУ БЕЗПЕКИ, ГІГІЄНИ ПРАЦІ ТА ВИРОБНИЧОГО СЕРЕДОВИЩА НА 2012–2016 РОКИ

Головною цінністю будь — якої цивілізованої правової держави є громадяни і в силу цього безумовним є пріоритет життя і здоров’я працівника порівняно з результатами виробничої діяльності. Проголосивши в Конституції України життя і здоров’я людини найвищою соціальною цінністю, гарантувавши йому право на відповідні, безпечні та здорові умови праці, держава тим самим взяла на себе обов’язок забезпечити всім громадянам захист їх здоров’я і життя в процесі трудової діяльності. Цей обов’язок полягає в законодавчому закріпленні правових норм, що визначають умови і порядок реалізації конституційного права громадян на належні, безпечні і здорові умови праці, юридичні засоби охорони

даного права, а також правові засоби захисту цього права у випадку його порушення (Шамшина И. И. Правовые проблемы регулирования отношений в сфере охраны труда в современных условиях: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Восточноукраинский национальный университет им. В. И. Даля. — Луганск, 2002. — С. 3).

Норми про безпеку і гігієну праці містяться у державних міжгалузевих та галузевих нормативних актах про охорону праці, які згідно ст. 157 КЗпП є правилами, стандартами, нормами, положеннями, інструкціями та іншими документами, яким надано чинність правових норм, обов'язкових для виконання.

Опрацювання та прийняття нових, перегляд і скасування чинних державних міжгалузевих та галузевих нормативно — правових актів про охорону праці проводяться органами державного нагляду за охороною праці за участю інших державних органів і професійних спілок у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

В Україні з 1994 року затверджуються національні, галузеві та регіональні програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 889 — р схвалено Концепцію Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012—2016 рр., в якій відзначається, що у зв'язку із зміною соціально — економічних відносин значно ускладнюється управління охороною праці традиційними методами, що потребує переведення його на якісно новий рівень, докорінного реформування системи забезпечення безпеки та гігієни праці, формування принципово нового підходу до вирішення питань з охорони праці та промислової безпеки в країні з урахуванням реальних соціально — економічних процесів, у тому числі змін у системі організації державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, активної участі сторін соціального діалогу у вирішенні питань з охорони праці тощо.

Метою Програми є комплексне розв'язання проблем у сфері охорони праці, формування сучасного безпечного та здорового виробничого середовища, мінімізація ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на виробництві, що сприятиме сталому економічному розвитку та соціальній спрямованості, збереженню і розвитку трудового потенціалу України.

Проблеми у сфері охорони праці передбачається розв'язати шляхом:

- підвищення ефективності державного управління охороною праці, зокрема шляхом приведення нормативно-правової бази у сфері охорони праці у відповідність із сучасними вимогами та законодавством ЄС;
- удосконалення системи державного нагляду і громадського контролю за додержанням вимог законодавства з охорони праці, оптимізації діяльності структурних підрозділів з охорони праці у центральних та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування;

- удосконалення державного управління охороною праці через реформування державних органів управління охороною праці;
- проведення моніторингу розроблення, впровадження та функціонування систем управління охороною праці на державному, галузевому та регіональному рівні, зокрема шляхом застосування принципів управління професійними та виробничими ризиками;
- дерегуляції підприємницької діяльності шляхом спрощення дозвільної системи у сфері охорони праці та запровадження декларативного принципу нагляду за станом охорони праці і промислової безпеки на підприємствах;
- розроблення та впровадження механізму економічного стимулювання роботодавців залежно від рівня безпеки, травматизму, професійної захворюваності та фактичного стану охорони праці на виробництві;
- підвищення відповідальності роботодавців за створення безпечних та здорових умов праці та своєчасність подання достовірної інформації про стан безпеки та охорони праці на підприємствах;
- удосконалення системи ведення обліку та аналізу даних про випадки травматизму на виробництві та професійних захворювань;
- удосконалення механізму виявлення фактів приховування випадків травматизму на виробництві та професійної захворюваності;
- розроблення та впровадження у діюче виробництво інноваційних технологій, нових видів засобів індивідуального та колективного захисту з використанням сучасних матеріалів, наукових досягнень у сфері охорони праці;
- відновлення та модернізації медичних служб на виробництві, у тому числі з важкими, шкідливими та небезпечними умовами праці, забезпечення розвитку системи медико-санітарної допомоги працівникам, розроблення та вдосконалення методів діагностики, профілактики і лікування професійних захворювань;
- розроблення державних вимог до системи навчання працівників, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з питань охорони праці;
- розроблення та впровадження сучасних технологій, новітніх методик навчання, галузевих стандартів освіти, видання навчальних програм, підручників, довідників, навчально-методичних та навчально-наочних посібників, електронних засобів навчання, призначених для вдосконалення системи підготовки працівників у сфері охорони праці, зокрема тих, що виконують роботи підвищеної небезпеки та роботи, де є потреба у професійному доборі;
- розроблення та впровадження моделі навчального семінару з питань охорони праці для суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу під час їх державної реєстрації;
- розширення системи інформаційного забезпечення громадськості з питань охорони праці;

- підвищення рівня культури безпеки праці шляхом пропагування безпеки праці та способів запобігання виникненню ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на виробництві, формування відповідального ставлення працівників до особистої безпеки та безпеки оточуючих, а також до виробничого середовища та навколишнього природного середовища;
- підвищення рівня наукових і науково-технічних досліджень стану охорони праці, розв'язання проблем профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань, координації науково-технічної діяльності у цій сфері та забезпечення впровадження в практику позитивних результатів такої діяльності;
- використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань поліпшення умов і безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Виконання Програми дасть змогу сформувати сучасне безпечне та здорове виробниче середовище, мінімізувати ризики виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на виробництві, знизити до 2016 року коефіцієнт частоти виробничого травматизму і коефіцієнт частоти виробничого травматизму із смертельним наслідком до показників 0,7 та 0,03 відповідно, що забезпечить скорочення соціальних і економічних втрат від їх негативних наслідків та сприятиме сталому зростанню національної економіки.

ШУМИЛО М. М.

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права, кандидат юридичних наук

МІСЦЕ ЧАСУ В ПРАВОВІДНОСИНАХ З ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пенсійне забезпечення як частина правової системи оперує часовими категоріями, особливо це питання гостро стоїть при розгляді правовідносин. Виникнення, зміна, призупинення, відновлення, припинення правовідносин в пенсійному забезпеченні є надзвичайно актуальними. Але окрім суто практичних питань, для теорії пенсійного забезпечення не менш важливим є питання часових меж не конкретного правовідношення (призначення пенсії), а комплексу правовідносин, без яких не можлива реалізація права на пенсію.

В науковій літературі неодноразово зазначалося, що в сучасних економіко-правових умовах пенсійне забезпечення не можливо

розглядати через призму тільки пенсійних (пенсійно-забезпечувальних) правовідносин. Соціально-економічні перетворення сприяли виникненню нових видів правовідносин в пенсійному забезпеченні.

Латинське слово *tempus* (мн. *tempora*) — час, строк займає важливе місце в праві з часу його зародження. Із ускладненням суспільних відносин і права питання часу набуло свого остаточного вигляду у формі юридичного факту. Як відомо, без «темпорального» юридичного факту не існує жодна галузь права. Особливо питання юридичних фактів виникає саме при застосуванні пенсійного законодавства, а також при вивченні його теоретичної основи.

Завдячуючи пенсійно-страховим правовідносинам виникає такий ключовий для пенсійного забезпечення «темпоральний» юридичний факт як страховий стаж. Так, ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає, що страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески. Крім цього, існує низка строків, які визначені як зазначеним Законом так і положеннями, порядками та інструкціями Пенсійного фонду України.

Найбільшу кількість строків можна зустріти при детальному аналізі процедурних правовідносин. Саме вони визначають у який термін необхідно розпочати страхування, звернутися до Пенсійного фонду України, коли починається виплата пенсії, які строки подачі документів тощо. Це зумовлено тим, що процедурні правовідносини в пенсійному забезпеченні виконують організаційну функцію і містять велику кількість саме організаційних норм. Крім цього, правове регулювання завжди перебуває в певних часових межах, саме тому процедурні правовідносини так тісно пов'язані з темпоральним аспектом пенсійного забезпечення.

Говорячи про місце часу в пенсійному забезпеченні, можна дійти висновку, що він притаманний як кожному правовідношенню окремо, так має єдині межі. Головним висновком наведеного є те, що сьогодні постала необхідність перегляду у теорії пенсійного забезпечення моменту виникнення та припинення пенсійних правовідносин у широкому розумінні. Вище наведені аргументи доводять, що пенсійне забезпечення через правовідносини розпочинається з моменту здійснення страхового внеску та закінчується, за загальним правилом, моментом пенсійної виплати, навіть, якщо для цього необхідно пройти визначенні чинним процесуальним та виконавчим законодавством процедури.

ХАРИТОНОВА Л. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вирішення спорів з питань соціального забезпечення — одна з найважливіших гарантій реалізації права на соціальний захист, забезпечення принципу верховенства права у соціально-забезпечувальних відносинах. Серед сукупності правових спорів спори з права соціального забезпечення посідають самостійне місце. З'ясування їх сутності, правової природи й особливостей, ролі в гарантуванні права на соціальний захист набуває безпосередньої практичної значущості й становить певний теоретичний інтерес.

Стосовно законодавства про соціальне забезпечення слід зазначити, що деякий час (до прийняття національного законодавства) не підлягали розгляду в судах справи по спорах, які виникали при його застосуванні. Тому практично ці питання у науці не виникали і до цього часу вони не розроблялись.

Право на соціальне забезпечення може бути захищене в суді. Конституція встановлює, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується (ст. 8).

Конституція гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55).

Окрім наведених конституційних положень, право на судовий захист передбачено окремими законами про соціальне забезпечення. З цього приводу також доречно ознайомитись з положеннями цивільно-процесуального законодавства, спрямованими на створення належного юридичного механізму судового захисту. Закон передбачає право громадянина звернутися до суду зі скаргою, якщо громадянин вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадовою і службовою особи порушено його права, свободи чи законні інтереси. До рішень, дій або бездіяльності, що підлягають оскарженню, належать, зокрема, колегіальні або одноособові рішення, дії або бездіяльність, у зв'язку з якими особа вважає, що порушені або порушуються її права, свободи чи законні

інтереси, створені або створюються перепони для реалізації нею своїх прав та свобод або що вжиті заходи щодо реалізації її прав є недостатніми. В той же час слід зазначити, що посадові особи несуть відповідальність за невиконання лише тих обов'язків, які було на них покладено законами або іншими нормативно-правовими актами. Тобто не можна сподіватися на судовий захист таких прав у сфері соціального забезпечення, котрі лише проголошені, але для їх забезпечення не встановлено у нормативно-правових актах відповідних юридичних обов'язків конкретних суб'єктів.

Водночас заслуговує на увагу таке положення: протоколом першим до Європейської конвенції передбачено право людини на власність. Європейський суд з прав людини, розглядає право на пенсію як право власності. Таке тлумачення дозволило розглядати у цьому Суді справи про захист права на виплату пенсії.

Сьогодні науковці одноставно вважають, що оскільки законодавство з питань соціального забезпечення не кодифіковано, користуватись ним дуже важко. Це є однією з причин постійного збільшення кількості звернень до суду.

Оскільки на всі правовідносини, що виникають в державі, поширюється юрисдикція судів, то будь-яке порушене право може бути захищене в судовому порядку. Тому, якщо, наприклад, управління по труду та соціального захисту або Пенсійний фонд відмовляє людині в наданні певного виду послуг або в призначенні пенсії, вона може в будь-якому випадку звернутись до суду за захистом.

Ст. 46 Конституції України гарантує право громадян на соціальний захист, однак, аналізуючи законодавчу діяльність Верховної Ради України, приходимо до висновків, що при прийнятті законів про бюджет, систематично порушується або обмежується право громадян на соціальний захист різними шляхами: систематично зупиняється дія окремих законів в частині надання пільг, компенсацій, гарантій. Це основна причина звернень громадян до суду. Більш того, зазначені підстави неодноразово були підставою для розгляду цих питань Конституційним Судом України. У ст. 64 Конституції вичерпно визначено такі випадки, а саме, передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії обмежень. Проте практика законодавчого органу відходить від даної норми і обмежує право громадян на соціальний захист щорічно. Неодноразовий розгляд справ Конституційним судом за зверненнями суб'єктів права на конституційне подання свідчить про те, що окремими рішеннями зазначеного суду визнавались деякі положення законів про Державний бюджет України щодо зупинення або обмеження пільг, компенсацій і гарантій такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Законодавством України передбачено соціальний захист окремих категорій громадян. Такий захист має додатковий характер і стосується тільки чітко визначених категорій громадян. Юридичний спосіб, за допомогою якого здійснюється такий соціальний захист, — це надання соціальних пільг. Пільги — це завжди покращення становища особи порівняно з іншими особами, що мають права у певній сфері (галузі). Світова практика свідчить, що пільги можуть застосовуватися, але обсяги таких пільг мають бути оптимальними, їх критерії мають бути встановлені у законі, і при цьому має бути дотримано принципу соціальної справедливості щодо забезпечення прав у цілому для населення або його частини.

За інформацією Міністерства соціальної політики України, в Україні майже 13 млн. людей мають право на пільги. Причому одна особа може мати декілька статусів, що дають їй право на пільги, доплати, преференції допомоги тощо. Всього видано близько 26 млн. посвідчень, що засвідчують відповідний статус пільговика. Повне забезпечення соціальних пільг вимагає 120–140 млрд. грн., що становить половину Державного бюджету України.

Законодавство про пільги налічує понад 50 законодавчих актів, водночас не має єдиного нормативно-правового акта про соціальні пільги. Каталог пільг, що передбачені у цих актах, налічує більше 600 видів пільг.

У рішеннях Конституційного Суду України неодноразово підкреслювалося, що пільги, компенсації, гарантії є необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, за яким кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48 Конституції України), тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України не допускається.

Практика зарубіжних країн свідчить, що пільги за професійним статусом, як правило, не передбачаються, оскільки презюмується, що заробітна плата працівника будь-якої категорії має забезпечувати гідний рівень життя йому та членам його сім'ї і надавати можливість самостійно оплачувати усі необхідні житлові, побутові, медичні та інші послуги. Стосовно пільг за соціальним статусом, то такі пільги передбачаються у законодавстві. Водночас, по-перше, вони існують як державна соціальна допомога, яка надається після перевірки ступеня нужденності особи, по-друге, надаються у формі грошової допомоги (житлова допомога, допомога на оплату освітніх послуг, гранти на навчання, допомога на батьків-одинаків тощо), натуральної допомоги (забезпечення молоком та вітамінами дітей до 5 років і вагітних жінок, забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку і паливом), субсидії (на проїзд у громадському транспорті, на житло) або відшкодування необхідних витрат (на медичне обслуговування, опалення житла для пенсіонерів) тощо.

Право на соціальний захист в Україні може бути захищене в адміністративному і судовому порядку.

В адміністративному порядку спори розглядаються органами, які наділені відповідною компетенцією щодо надання пенсій, соціальних допомог, соціальних послуг, Пенсійним фондом України та його управліннями, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, управліннями праці та соціального захисту державних адміністрацій, Міністерством соціальної політики України та ін.

Важливо також підкреслити позицію Суду, що економічні проблеми не дають підстав для невиконання обов'язку, державний орган не вправі посилатися на відсутність фінансових засобів для виправдання невиконання судових рішень про виплату сум заборгованості.

Отже, це є ще одним доказом того, що норми, закріплені Конституцією держави, повинні застосовуватись на практиці, а не залишатись звичайними деклараціями. І у випадку, якщо гарантії реалізації права не діють на практиці, потрібно захищати це право в судовому порядку.

ПРИМІЧ Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА КОЛЕКТИВНІ ПЕРЕГОВОРИ І УКЛАДАННЯ КОЛЕКТИВНИХ УГОД

У системі соціального діалогу держава виступає, з одного боку, як роботодавець, а з іншого — як носій загальнодержавних інтересів у формуванні реалізації соціальної та економічної політики, регулюванні трудових, соціальних, економічних інтересів. Інтереси держави у системі соціального діалогу представляють органи виконавчої влади.

У сучасній науці трудового права правовий статус державних органів як суб'єктів трудового права досліджують С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, Л. І. Лазор, А. М. Слюсар, І. І. Шамшина, К. В. Гончарова та ін.

Як відзначають С. М. Прилипко і О. М. Ярошенко, діяльність держави, в тому числі й у сфері праці, відповідно до принципу поділу влади здійснюється в трьох основних формах. Законодавча форма діяльності полягає в розробці та прийнятті законодавства про працю; виконавча — у нагляду та контролі, прийнятті актів управління; юрисдикційна — в участі органів у вирішенні індивідуальних та колективних

трудових спорів (Прилипка С. М. Ярошенко О. М. Трудове право України: Підручник. 4-те вид., перероб. і доп. — Харків: видавництво «ФІНИ», 2011. — С. 168–178). Вчені також виділяють нову функцію держави організація та проведення на практиці принципу соціального партнерства. На думку вчених, цей принцип так чи інакше держава покликана реалізувати під здійснення всієї своєї діяльності — законодавчої, виконавчої, юрисдикційної. Окрім цього, вона повинна виступати у специфічній якості — як суб'єкт публічної влади, що взаємодіє з іншими суб'єктами на засадах рівності.

На мою думку, правильною є позиція вчених, які вважають державні органи (а не державу) суб'єктами трудового права, трудово-правовий статус яких має низку особливостей. Як відзначає І. І. Шамшина, правосуб'єктність державних органів виникає з моменту їх створення на підставі відповідного нормативно-правового акта. Крім того, має місце збіг їх об'єктивного і суб'єктивного трудово-правового статусу: нормативно-правовий акт, що закріплює статус державного органу, спрямований не на абстрактну особу, а на конкретний державний орган; цей орган не може бути потенційним учасником правовідносин у сфері застосування найманої праці — він є реальним суб'єктом, учасником цих відносин із моменту свого створення (Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права: правове регулювання в умовах ринкових відносин: Монографія. — Луганськ: Вид-во «Література», 2010. — С. 61).

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» органи виконавчої влади визнано стороною соціального діалогу. Отже, суб'єктами права на колективні переговори і укладення колективних угод слід вважати не державу, а зазначені органи: суб'єктом сторони органів виконавчої влади у колективних переговорах з укладення генеральної угоди є Кабінет Міністрів України; на галузевому і територіальному рівнях суб'єктами сторони органів виконавчої влади визначено відповідні центральні органи виконавчої влади і місцеві органи виконавчої влади.

При цьому слід відзначити, що органи виконавчої влади є суб'єктами права на колективні переговори і укладення колективних угод у тих випадках, коли вони виступають в якості роботодавців. Незважаючи на особливості їх статусу як носіїв публічної влади, у колективних переговорах з укладення угод вони беруть участь на рівних засадах із профспілковою стороною і стороною роботодавців.

На державному рівні інтереси сторони власників у генеральній угоді до 1998 року представляв виключно Кабінет Міністрів України. У Генеральній угоді на 2010–2012 роки Уряд входить до складу суб'єктів Сторони власників газом із Спільним представницьким органом сторони роботодавців на національному рівні, до складу якого увійшли всеукраїнські організації та об'єднання роботодавців.

На галузевому рівні суб'єктами сторони органів виконавчої влади є центральні органи виконавчої влади, наділені відповідними повноваженнями щодо управління державним майном. Після прийняття Закону України «Про колективні договори і угоди» сторону власників представляли галузеві міністерства, відомства, державні служби, департаменти.

Суб'єктами сторони органів виконавчої влади на територіальному рівні є місцеві органи виконавчої влади. Суб'єктами чинних територіальних угод є обласні, Київська міські державні адміністрації.

Аналіз суб'єктного складу сторін колективних угод усіх рівнів свідчить, що учасниками колективних переговорів галузевого і територіального рівнів є у переважній більшості підприємства, установи, організації, що входять до складу чи перебувають у сфері управління сторін генеральної угоди. Тому, якщо всеукраїнські об'єднання профспілок і організацій роботодавців мають розгалужену галузеву і територіальну структуру, вони повинні забезпечити координацію дій своїх членських організацій з метою впровадження ефективних механізмів реалізації домовленостей, досягнутих на національному рівні.

Відповідно до абзацу третього пункту 2 частини першої ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України виступає стороною соціального діалогу на національному рівні, сприяє його розвитку, відповідно до закону проводить консультації з іншими сторонами соціального діалогу щодо проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань формування і реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Статтею 37 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» визначено, що відносини місцевих державних адміністрацій з об'єднаннями громадян. Згідно з частиною третьою зазначеної статті місцеві державні адміністрації є стороною соціального діалогу на територіальному рівні, сприяють розвитку соціального діалогу, відповідно до закону проводять консультації з іншими сторонами соціального діалогу.

Підпунктом 9 пункту «б» частини першої ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається участь органів місцевого самоврядування у соціальному діалозі, веденні колективних переговорів, укладенні територіальних угод, здійсненні контролю за їх виконанням, вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) щодо підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території; реєстрація колективних договорів і угод. Водночас слід враховувати, що ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» передбачається щодо органів місцевого самоврядування можливість, а не обов'язковість бути стороною соціального діалогу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

АНДРОНОВА В. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

СУДОВИЙ ПОРЯДОК ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Юридичні факти є рушійною силою трудових правовідносин, джерелом їх руху та розвитку, так як вони є передумовою виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин, тобто обставинами об'єктивної дійсності, з якими закон пов'язує відповідні правові наслідки.

Під встановленням юридичного факту слід розуміти його офіційне підтвердження з наступною фіксацією у відповідних документах.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус судів» суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Отже, перше питання, яке постає у зв'язку із судовим порядком встановлення юридичних фактів у трудовому праві, це питання судової юрисдикції. В цьому контексті найбільш цікавим вбачається розмежування компетенції із встановлення юридичних фактів у трудовому праві між загальними та адміністративними судами.

За загальним правилом ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

Однак деякі категорії справ, які мають ознаки трудових спорів, можуть розглядатися в порядку адміністративного судочинства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2, п. 2 ч. 1 ст. 17 КАС України компетенція адміністративних судів поширюється на спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби. Також в порядку адміністративного судочинства розглядаються справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, до компетенції яких входить встановлення та фіксація юридичних фактів у трудовому праві, якщо такими рішеннями, діями або бездіяльністю було порушено права та охоронювані законом інтереси працівників.

У порядку цивільного судочинства розглядаються спори щодо встановлення факту укладення трудового договору. Йдеться про випадки, коли роботодавець укладає з працівником цивільно-правовий договір, підміняючи трудові відносини цивільно-правовими. Для вирішення спору щодо правової природи укладеного договору працівник вправі звернутися з позовом до роботодавця до районного, районного у місті,

міського або міськрайонного суду про визнання укладеного договору трудовим договором і надання передбачених законодавством умов праці. У тих випадках, коли судом встановлено, що цивільно-правовим договором фактично регулюються трудові відносини між працівником і роботодавцем, до таких відносин застосовуються положення трудового законодавства.

Останнє положення не передбачено чинним КЗпП України. У ч. 8 ст. 6 проекту ТК України встановлено, що трудове законодавство не застосовується у разі, якщо фізична особа виконує роботу за цивільно-правовим договором. Водночас у даній статті не йдеться про застосування трудового законодавства у випадках, коли судом встановлено факт існування трудових відносин. Видається доцільним доповнити частину восьму ст. 6 проекту ТК України наступним положенням: «Якщо між сторонами укладено договір цивільно-правового характеру, однак під час судового розгляду буде встановлено, що цим договором фактично регулюються трудові відносини між працівником і роботодавцем, до таких відносин слід застосовувати положення цього Кодексу».

Таким чином, переважна більшість судових справ, пов'язаних з встановленням юридичних фактів у трудовому праві, розглядається в порядку цивільного судочинства.

Дискусійним є питання про те, чи є юридичним фактом у трудовому праві рішення суду. Розробники проекту ТК України цілком слушно визнають рішення суду юридичним фактом. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 38 проекту ТК України у випадках, передбачених законодавством, нормативними актами роботодавця, колективним договором, трудовий договір укладається (змінюється) на підставі рішення суду. Відповідно до ст. 64 проекту ТК України роботодавець зобов'язаний прийняти працівника на роботу на підставі рішення суду. Таке законодавче врегулювання даного питання є правильним, оскільки цілком відповідає існуючій судовій практиці. У випадках, коли працівнику безпідставно відмовлено у прийнятті на роботу (якщо відмова мала місце за дискримінаційною ознакою, поставлено до працівника вимоги, які за законом або характером роботи не є необхідними, якщо працівник з'явився на роботу за направленням від вузу, центру зайнятості тощо), таку відмову в судовому порядку може бути визнано незаконною, а роботодавця — зобов'язано укласти трудовий договір з даним працівником.

У разі ухвалення судом рішення про визнання незаконним наказу (розпорядження) роботодавця про звільнення або переведення працівника на іншу роботу та поновлення працівника на раніше займаній посаді, таке рішення є підставою для відновлення трудових правовідносин між працівником та роботодавцем.

У проекті ТК України передбачено також можливість припинення трудових правовідносин на підставі судового рішення (ст. 111). Дане положення відповідає існуючій судовій практиці.

Водночас вказані вище судові рішення не можуть самостійно по-роджувати або відновлювати трудові правовідносини. Для відновлення трудових правовідносин між працівником та роботодавцем необхідними є два юридичних факти: рішення суду про поновлення на роботу та наказ (розпорядження) роботодавця про поновлення на роботі. Аналогічна ситуація відбувається і у випадку ухвалення рішення про визнання незаконною відмову у прийнятті на роботу.

Таким чином, в деяких випадках рішення суду може вважатися юридичним фактом у трудовому праві, однак воно матиме вплив на трудові правовідносини не самостійно, а лише у зв'язку з іншими юридичними фактами, тобто може бути лише елементом юридичного складу.

РИМАР І. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Трудовий договір є основним інститутом у системі трудового права. Він розглядається як підстава виникнення індивідуальних трудових правовідносин і водночас, як форма залучення до праці. Трудовий договір широко використовується в усіх країнах з ринковою економікою для найму робочої сили.

Найповніше правова сутність трудового договору виражена в легальному його визначенні. Так, згідно з ч 1 ст. 21 КЗпП України, трудовий договір — це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий договір має свої зміст та форму — дві складові, які не можуть існувати окремо. Умови трудового договору, що становлять його зміст, прийнято поділяти на 2 види: необхідні (обов'язкові) та факультативні (додаткові). Перші — це такі умови, які обов'язково мають бути відображені у трудовому договорі. Факультативні умови можуть і не включатися до змісту трудового договору, тобто його можна укласти і за відсутності таких умов. Однак якщо у процесі переговорів при укладенні

трудового договору визнали за потрібне узгодити також і факультативні умови, то їх значимість для конкретного договору стає такою ж, як і обов'язкових умов. Недосягнення згоди сторонами за обов'язковими і додатковими умовами має одні й ті ж правові наслідки — договір не укладається.

Форма трудового договору є способом вираження волі сторін на вступ і перебування у договірних відносинах, а точніше — це спосіб вираження волі його учасників щодо їх прав та обов'язків у договорі.

У трудовому праві традиційно виділяють дві форми трудового договору: письмову та усну. Стаття 24 КЗпП України передбачає укладання трудового договору, як правило, у письмовій формі. У цій самій статті передбачені випадки, коли обов'язковою є письмова форма трудового договору.

Як своєрідний захисний засіб до запровадження обов'язкової письмової форми трудового договору вченими було запропоновано у разі, якщо трудовий договір не укладається у письмовій формі, ввести як додаток до наказу про прийом на роботу письмове повідомлення про основні умови праці працівника, з якими останній повинен бути ознайомлений під розписку.

Відповідно до Директиви 91/533/ЕЕС від 14 жовтня 1991 року про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови трудового договору або трудової угоди, держави-члени повинні забезпечити, щоб працівник, який приймається на працю, був проінформований, зокрема: хто є роботодавцем; місце роботи; посада, характер і категорія роботи; в чому буде складати дана робота; дата договору; строк дії договору; строк відпустки та строк повідомлення про розірвання трудового договору; заробітна плата.

Вказана інформація повинна надаватися у письмовій формі, а якщо вона не міститься в трудовому договорі, роботодавець зобов'язаний скласти окремий документ по цим питанням.

Проблематичність діючого законодавства в тому, що немає чітко визначеної форми трудового договору для усіх категорій працівників, не встановлений термін оформлення трудового договору, не встановлено відповідальності за недотримання порядку оформлення трудового договору. Зазначені недоліки на практиці приводять до порушення прав працівників.

Пленум Верховного Суду України в Постанові від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» взагалі не згадує про обов'язковість письмової форми як необхідної умови дії трудового договору. Виникнення трудових правовідносин пов'язується лише з виданням наказу про прийняття на роботу та фактичним допуском до роботи.

Також необхідно згадати про наказ Міністерства праці та соціальної політики від 08.06.2001 року № 260 «Про затвердження Форми

трудового договору між працівником і фізичною особою, яка використовує найману працю, та Порядку реєстрації трудового договору між працівником і фізичною особою, яка використовує найману працю». У наказі мова йде про те, що трудовий договір, який укладений у письмовій формі між працівником і фізичною особою у трьох примірниках, фізична особа повинна подати на реєстрацію до державної служби зайнятості за місцем свого проживання у тижневий строк з моменту фактичного допущення працівника до роботи. Під час реєстрації трудового договору в центрі зайнятості повинні бути присутніми обидві сторони — фізична особа і працівник. Але зазначений Порядок передбачає можливість реєстрації трудового договору і за відсутності будь-якої зі сторін.

Таким чином, письмова форма передбачає детальне викладення умов трудового договору, прав та обов'язків його сторін. Дотримання письмової форми значно зменшило б кількість трудових спорів. Крім цього, застосування письмової форми є важливою гарантією для реалізації досягнутих сторонами домовленостей відносно важливих умов праці і є стабілізуючим фактором трудових правовідносин.

Для порівняння Трудовий кодекс Російської Федерації вимагає від роботодавця укладення з працівником трудового договору в письмовій формі навіть у тому випадку, коли працівник вже фактично був допущений до роботи, не пізніше трьох робочих днів від дня фактичного допущення працівника до роботи (ч. 2 ст. 67).

Видається доцільним у новому ТК України чітко визначити юридичні наслідки недотримання передбаченої законодавством форми трудового договору (зокрема, письмової, типової та ін.), а також встановити строки розгляду роботодавцем заяви працівника про прийняття на роботу, а у випадку відмови — передбачити обов'язок роботодавця надати особі, яка наймається на роботу, письмову вмотивовану відповідь.

Необхідно було б встановити у проекті ТК відповідальність роботодавця за неправильне або несвоєчасне оформлення укладеного трудового договору, а саме: за затримку підписання трудового договору; за затримку оформлення трудового договору після фактичного допуску працівника до роботи; за затримку видання наказу про зарахування працівника на роботу; за затримку внесення запису до трудової книжки та заведення трудової книжки для працівника, який працює за першим місцем роботи.

Потрібно також зауважити, що тільки договір, укладений письмово, де чітко зафіксовані зобов'язання працівника, зобов'язання підприємства і відповідальність за порушення договору зможуть повністю гарантувати сторонам відсутність різноманітних відхилень від їх волі, що була висловлена на момент укладення трудового договору.

КАЙТАНСЬКИЙ О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ТРУДОВІ ПРАВА МОЛОДІ В УГОДІ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Після здобуття незалежності в Україні виникла нова правова реальність, яка передбачає адекватність національної правової системи нормам, цінностям та принципам європейського права, що дозволить Україні відчувати себе рівноправним членом загальноєвропейської спільноти та брати активну участь у європейських інтеграційних процесах. На рівні держави напрацьовано універсальні принципи взаємодії з географічними сусідами та країнами — учасниками Європейського Союзу: взаємоповага, взаємодопомога, готовність до вирішення всіх проблем, незважаючи на рівень їх складності. Проте на сьогоднішній день багато громадян України сприймають євроінтеграцію як суто політичну матерію, предмет міжнародних переговорів.

Однак реальна, а не декларативна європейська інтеграція насамперед має стосуватися внутрішнього розвитку держави, поліпшення життя звичайної людини. Це хороші дороги, безпечні вулиці, якісна освіта.

Важливим напрямком інтеграції України в європейські структури є співробітництво з Європейським Союзом, що має стратегічну мету вступу України до Європейського Союзу.

Проте до реального вступу в Європейський Союз Україна ще не готова, але її прагнення до євроінтеграції з розумінням зустріли країни Європи та запропонували альтернативу, поступове зближення шляхом асоціації. Механізмом реалізації повинна стати Угода про Асоціацію. Угода про асоціацію є новаторським документом і першою угодою, що ґрунтується на політичній асоціації між ЄС та будь-якою з країн-учасниць Східного партнерства. Також ця Угода є безпрецедентною з точки зору свого обсягу і глибини. Вона складається з двох частин політичної та економічної. Як відомо 21 березня 2014 року, глави держав та урядів Європейського Союзу та Прем'єр-міністр України підписали політичні положення Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною. (Угода про асоціацію. Представництво Європейського союзу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_uk.htm)

Також було підтверджено прагнення підписати другу частину положень. Основні частини Проекту Угоди присвячені ключовим реформам, економічному відновленню та зростанню, а також урядуванню та секторальній співпраці у сферах енергетики, транспорту, охорони довкілля, промисловості, соціального розвитку і соціального захисту, рівності прав, захисту споживачів, освіти, молоді та культури. При

дослідженні та оцінці Проекту Угоди про Асоціацію необхідно перш за все оцінити конкретні положення про напрями співпраці стосовно захисту та розширення прав громадян України. Традиційно громадян України цікавить можливість працевлаштування за кордоном в більш економічно розвинених країнах західної Європи. Досліджуючи Проект Угоди про Асоціації між Україною та ЄС можна звернути увагу на те, що власне співробітництву в сфері трудових прав громадян присвячено всього декілька статей та й ті більшою мірою захищають права працівників в країнах-членах Європейського Союзу. Наприклад ст. 18 зазначає: беручи до уваги ситуацію на ринку праці держав-членів згідно із їх законодавством та відповідно до норм, чинних у державах-членах та в ЄС, у сфері мобільності працівників:

а) існуючі можливості доступу до зайнятості для українських працівників, надані державами-членами згідно із двосторонніми договорами, мають бути збережені та, у разі можливості, покращені;

б) інші держави-члени повинні вивчити можливість укладання подібних договорів (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони. Урядовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: - http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535).

Виходячи з даних положень можна дійти висновку, що правове положення працівників з України за кордоном принципово не зміниться, а країни Європейського Союзу не готові відкривати кордони для української робочої сили, дбаючи перш за все про власні національні інтереси.

Визначаючи інтереси України в її євроінтеграційних прагненнях, варто зазначити, що одним з пріоритетних напрямів розвитку є захист прав молоді. Цьому питанню присвячено главу 23 Проекту Угоди про Асоціацію України та ЄС. В цілому більшість положень цієї глави присвячено праву молоді на освіту та напрямам зближення України та ЄС з цих питань. Серед основних прав молоді, крім права на освіту та права на охорону здоров'я найактуальнішим є право на працю, оскільки, праця дає можливість молоді реалізувати себе як особистість та гідного члена суспільства. Оскільки молодь не в змозі конкурувати на рівних на ринку праці вона потребує додаткових заходів забезпечення працевлаштування. Проте в Проекті Угоди про Асоціацію жодного слова про це не зазначено, а беручи до уваги загальні положення визначенні в ст.ст. 17–18 про співробітництво в сфері трудового права, можна зробити висновок, що можливість трудової мобільності молоді буде набагато нижчою ніж в інших працівників, що суттєво звужує трудові права молодих спеціалістів.

Необхідно розуміти, що молодь — це основа можливої трудової міграції за кордон, проте варто зазначити, що масова міграція молодих

спеціалістів за кордон явище негативне. Натомість помірна трудова міграція з метою збагачення досвіду, вивчення та ознайомлення з новітніми засобами виробництва, ведення господарства та управління працею, без сумніву, явище позитивне, яке збагатить Україну та прискорить її євроінтеграцію. Вбачається, що задля запобігання порушення трудових прав молодих спеціалістів необхідно провести консультації на рівні Україна ЄС та доповнити гл.23 Проекту Угоди про Асоціацію України та Європейського Союзу положеннями про взаємне співробітництво в галузі обміну молодими спеціалістами та можливості спрощення доступу молоді України на ринок праці країн Європейського Союзу а європейської молоді на український.

ШИШЛЮК М. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

КОМПЕНСАЦІЯ ОБМЕЖЕНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗАСОБАМИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Військово-службова діяльність має особливий характер у зв'язку з правовою природою військової служби як виду державної служби.

На думку О. Царенко, статус суб'єкта військової служби — військовослужбовця — особливий, містить багато повноважень, якими не володіє цивільна особа, і, разом з тим, передбачає багато обмежень, які компенсуються державою у вигляді пільг та інших соціальних гарантій. В свою чергу, О. Царенко зазначає, що конституційні права і свободи військовослужбовців можуть бути обмежені як самою Конституцією, так і військовим законодавством. Можливість таких обмежень допускається низкою міжнародних документів та визнана у законодавстві зарубіжних країн (Царенко О. Обмеження прав та свобод військовослужбовців як одна з особливостей їх правового статусу // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — Спецвипуск № 1. — С. 33).

Статтею 64 Конституції України закріплено, що права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

У Законі України «Про державну службу» обмеженням, пов'язаним з проходженням служби, присвячена ст. 16. Однак, у цій нормі йдеться мова про обставини, що перешкоджають вступу на державну службу, що в цілому не пов'язане з обмеженням прав громадян, за винятком права

на рівний доступ до державної служби (ст. 38 Конституції України). Разом з тим, закон передбачає можливість встановлення інших обмежень при вступі на державну службу та її проходження у відповідності до закону України «Про засади запобігання і протидії корупції».

У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» такої диференціації заборон і обмежень, пов'язаних з воєнно-службовою діяльністю, немає.

Проте Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить бланкетну норму, відповідно до якої на військовослужбовців поширюються обмеження, встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Зокрема, військовослужбовці не мають права займатися іншою оплачуваною діяльністю, за винятком педагогічної, наукової та іншої творчої діяльності, а також підприємницькою діяльністю. Крім того, існують особливості реалізації військовослужбовцями права на відпочинок, свободи слова, свободи віросповідання.

Обмеження прав військовослужбовців компенсуються різними способами.

По-перше, встановлюючи обмеження того чи іншого права, законодавець одночасно закріплює низку додаткових гарантій захисту інтересів військовослужбовців у цій сфері. Наприклад, відповідно до п. 6 ст. 10 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всього особового складу, крім військовослужбовців, залучених до виконання службових обов'язків. Ці дні згідно з планами, а також вільний від занять час відводяться для відпочинку, проведення культурно-освітньої роботи, спортивних заходів та ігор. Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби та курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, відповідний час для відпочинку надається командиром (начальником), як правило, протягом наступного тижня. Військовослужбовцям строкової військової служби, курсантам (слухачам) вищих військових навчальних закладів при виконанні обов'язків військової служби у зазначені дні час відпочинку встановлюється відповідним командиром (начальником).

По-друге, деякі права спочатку реалізуються даною категорією громадян у більшому обсязі. Це стосується права на житло, освіту, соціальне забезпечення. Таким чином, не тільки компенсуються обмеження прав військовослужбовців, а й забезпечується формування їх особливого статусу, що дозволяє стимулювати громадян до вступу на військову службу за контрактом.

Закон обмежує не тільки соціально-економічні права військовослужбовців, а й окремі особисті та політичні права і свободи цих осіб.

Компенсація таких правообмежень традиційно здійснюється засобами права соціального забезпечення.

Слід зауважити, що право військовослужбовців на соціальний захист встановлене не тільки ст. 46, а й ст. 17 Конституції України. Жодна інша категорія громадян не виокремлюється таким чином в Конституції України. А те, що положення про соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, закріплені не тільки у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а й у розділі I «Загальні засади», свідчить про виняткове місце й роль цієї категорії громадян в українській державі.

Таким чином, на нашу думку, забезпечення соціального захисту та соціальних гарантій для військовослужбовців є не тільки їх конституційним правом, а й конституційним обов'язком держави та всіх її органів. При цьому, правова регламентація військово-службової діяльності свідчить про те, що первинне значення має взаємозв'язок між військовою службою і виконанням обов'язку з захисту Вітчизни, що передбачає встановлення обмежень прав і свобод військовослужбовців. Наслідком встановлення обмежень прав і свобод осіб, які проходять військову службу, є необхідність їх компенсації, яка здійснюється, в першу чергу, засобами права соціального забезпечення.

БОРИЧЕНКО К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ГРОШОВА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Концепцією розвитку охорони здоров'я населення України, затвердженою указом Президента України від 07.12.2000 р., охорона здоров'я дітей, забезпечення умов для їх всебічного розвитку визнані в Україні загальнонаціональним пріоритетом. У зв'язку з цим, одним із завдань нашої держави є забезпечення сприяння розвитку і вихованню здорового покоління.

На виконання зазначених завдань спрямований і соціальний захист сімей з дітьми, які мають специфічні потреби у сфері охорони здоров'я, до яких, зокрема, відносяться і діти, які постраждали від аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

Закріплення чинним законодавством України права сімей, діти у яких потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, спрямоване на

компенсацію особам, у тому числі і сім'ям з дітьми, її несприятливих наслідків. Дані грошові виплати відносяться до групи допомог, які задовольняють потребу у підтриманні бюджету родини при неординарних обставинах.

До таких допомог, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», зокрема, відносяться: щомісячна грошова допомога на дітей, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, які відвідують дошкільні навчальні заклади (розмір якої для дітей віком до 3 років становить 13 грн. 50 коп., від 3 до 8 років — 26 грн. 50 коп.); щомісячна допомога на кожну дитину шкільного віку, яка евакуйована із зони відчуження або народилася після 26.04.1986 року від батьків, які на час настання вагітності матері, мали підстави належати до I або II категорії осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, яка виплачується незалежно від інших видів допомог у розмірі 16 грн. 50 коп.; щомісячна допомога сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку по захворюванню внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи, замість попередньої допомоги, у розмірі 32 грн.; грошова компенсація учням, студентам закладів освіти, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які не харчуються в їдальнях зазначених навчальних закладів, в таких розмірах: у віці від 6 до 10 років — 180 грн., від 11 до 14 років — 185 грн., від 15 до 18 років — 190 грн. на місяць пропорційно навчальним дням, в які діти не харчувалися; одноразова компенсації дітям, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, передбачена ст. 48 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», розмір якої потребує детального дослідження.

Не потрібно робити складних математичних розрахунків, щоб дійти висновку про недостатність розмірів зазначених соціальних допомог. Вплив радіоактивного випромінювання на організм людини, а особливо на ще не сформований організм дитини, є досить згубним, а мінімізація його наслідків потребує значних додаткових грошових затрат, що часто лягає непосильним тягарем на плечі батьків такої дитини.

Визначаючи розмір одноразової компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю особам, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, органи соціального захисту населення керуються постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення розмірів виплат деяким категоріям громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 20.04.2007 р. № 649, відповідно до якої розмір такої компенсації для дітей-інвалідів становить 1264 грн.

У той же час, відповідно до ст. 48 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи», одноразова компенсація дітям-інвалідам за шкоду, заподіяну їх здоров'ю, повинна становити 10 мінімальних заробітних плат, яка склалася на момент встановлення дитині інвалідності.

Нормами Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» 28.12.2007 р. зазначене положення було викладене у новій редакції, відповідно до якої встановлення порядку виплати та розміру зазначеної компенсації передавалося до компетенції Кабінету Міністрів України. Однак, Рішенням Конституційного Суду України від 22.05.2008 р. № 10-рп/2008 зазначені положення були визнані такими, що не відповідають Конституції України, а, отже, втрачають чинність з моменту ухвалення відповідного рішення. Таким чином, для визначення розміру одноразової компенсації дітям-інвалідам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, застосуванню підлягають положення ст. 48 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та закон України про Державний бюджет на відповідний рік, яким встановлюється розмір мінімальної заробітної плати на відповідний рік.

Аналогічної позиції дотримуються органи судової влади під час розгляду відповідних спорів. Так, Вищим адміністративним судом України під час розгляду 05.07.2011 р. справи № К-46576/09 встановлено, що Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» Кабінет Міністрів України не уповноважений зменшувати встановлені останнім конкретні розміри доплат, пенсій і компенсацій. Навпаки, у частині першій статті 67 зазначеного Закону встановлено, що ці розміри підвищуються Кабінетом Міністрів України відповідно до зміни індексу вартості життя і зростання мінімальної заробітної плати. У зв'язку з цим, при вирішенні спорів щодо розміру одноразової компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю особам, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, застосуванню підлягає саме стаття 48 «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та положення інших законів щодо встановлення розміру мінімальної заробітної плати на кожен рік.

Таким чином, можна дійти висновку, що як і для соціального захисту сімей з дітьми в цілому, так і для окремих їх категорій, зокрема сімей з дітьми, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, характерним є неконституційне внесення змін законами про Державний бюджет до спеціальних законів України, якими корегуються питання соціального захисту, в тому числі шляхом зміни обсягу його здійснення, обмеження компенсацій і гарантій, встановлених спеціальними законами, які є складовою конституційного права громадян на соціальний захист і достатній рівень життя кожного. З даною ознакою нормативно-правового регулювання здійснення соціального захисту сімей з дітьми,

які постраждали від Чорнобильської катастрофи, шляхом призначення і виплати соціальних допомог, тісно пов'язана ще одна його особливість: відсутність дієвого механізму реалізації рішень Конституційного Суду України, що ускладнює правозастосування у цій сфері та призводить до порушення права громадян на соціальний захист.

Варто також наголосити на невідповідності державним соціальним стандартам України розміру соціальних допомог, що призначаються в рамках соціального захисту сімей з дітьми, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. На нашу думку, їх розмір доцільно було б корегувати з урахуванням зростання прожиткового мінімуму, встановленого законом для дитини відповідного віку. У той же час, варто зазначити, що у 2014 році, враховуючи економічну та політичну ситуацію в Україні, дане положення реалізувати неможливо, у зв'язку з внесенням 27.03.2014 р. до Закону України «Про Державний бюджет на 2014 рік» змін, відповідно до яких норми щодо поетапного підвищення прожиткового мінімуму для всіх соціально-демографічних груп населення були виключені.

МЕДВІДЬ А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ЗАКЛАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗДОМНИХ ОСІБ І БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Для ефективного вирішення проблем, з якими зіштовхуються бездомні особи та безпритульні діти, а також для подолання даного негативного явища загалом, необхідно створити відповідну інфраструктуру для представників цієї категорії населення та забезпечити належне її функціонування. Така система закладів повинна передбачати можливість отримання тимчасового притулку, в подальшому — гуртожитку, і насамкінець, перед самостійним проживанням, — місця у соціальному готелі, де спосіб життя бездомного буде найбільш наближений до способу життя звичайної людини.

Створення інфраструктури для таких осіб почалося з прийняття Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. Відповідно до ст. 19 Закону, системі закладів соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей складають:

1. будинок нічного перебування;
2. центр реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей;

3. соціальний готель;
4. інші заклади, діяльність яких направлена на надання послуг представникам даної категорії населення.

Отже, слід дійти висновку, що перелік закладів не є обмеженим, що передбачає можливість подальшого розвитку та розширення існуючої мережі, поява нових закладів різних форм власності, насамперед, — недержавної.

Окрему ланку системи, що зумовлено спеціальними потребами клієнтів, становлять заклади для безпритульних дітей: притулок служби у справах дітей, центр соціально-психологічної реабілітації дитини, дитяче містечко (соціально-реабілітаційний центр) (ст. 19 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р.).

Крім цього, також окрему підсистему закладів становлять ті, в яких можуть проживати, отримувати інші соціальні послуги бездомні особи похилого віку та інваліди. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р., за власним бажанням особи похилого віку та інваліди мають право звертатись до стаціонарних соціально-медичних установ, інших закладів соціальної підтримки (догляду).

Особливе місце в системі закладів, діяльність яких направлена на підтримку та інтеграцію бездомних осіб і безпритульних дітей, займає центр обліку бездомних громадян, адже саме з обліку починається процес роботи з бездомним, а відповідно — його реінтеграція. З центром обліку співпрацює широке коло органів, установ та організацій, що підтверджує його особливе значення в соціальному захисті та процесі реінтеграції бездомних.

Відповідно до Довідника суб'єктів (закладів, установ та недержавних організацій), що надають соціальні послуги бездомним особам та особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, розробленого Міністерством соціальної політики України від 05.03.2014 р., станом на 01.01.2014 року в Україні нараховується 85 центрів обліку, 21 будинок нічного перебування, 13 центрів реінтеграції, 14 центрів соціальної адаптації звільнених осіб, 12 будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, звільнених з місць позбавлення волі та лише 2 соціальні готелі.

Отже, найбільше слід звернути увагу на розширення мережі соціальних готелів, адже існуюче їх число не може ефективно забезпечувати послугами населення. Саме перебування в соціальному готелі — кінцевий (перехідний) етап на шляху повернення до повноцінного життя в суспільстві бездомної особи, тому у разі відсутності можливості для бездомного отримати послуги соціального готелю, можуть звестись на нівель результати попередньої роботи з бездомним у інших закладах соціального захисту.

Крім цього, доцільним буде створення більшої кількості центрів комплексного обслуговування бездомних осіб, де одночасно ведеться облік, надається широкий спектр різнопланових послуг, включаючи тимчасове проживання, що є найбільш зручним для клієнта, дозволяє найбільш ефективно забезпечувати їх підтримкою.

Для створення мережі закладів, яка могла б забезпечувати послугами ту кількість бездомних і безпритульних, яка їх потребує, потрібні значний час та ресурси: фінансові, кадрові тощо. Тому, на даному етапі, вирішення проблеми може стати біржа житла, яка б існувала при реєстраційному чи консультативному центрі для бездомних. Там дані особи, за участю юриста та соціального працівника, змогли б укласти договір про тимчасове проживання у місцях, наданих небайдужими громадянами.

НАЗАРЕВИЧ І. І.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

СВОБОДА ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП У СФЕРІ ПРАЦІ

Принцип свободи об'єднання та дійсного визнання права на ведення колективних переговорів у міжнародному трудовому праві визнається як пріоритетний і основоположний принцип та право у сфері праці. Право на свободу об'єднання складається з наступних елементів: 1) права працівників і роботодавців вільно створювати організації і вступати до вже діючих або не вступати до них; 2) права організацій працівників і роботодавців вільно здійснювати свою діяльність; 3) права організацій працівників і роботодавців створювати національні федерації і конфедерації; 4) права національних федерацій або конфедерацій засновувати міжнародні організації чи приєднуватися до таких; 5) права на ведення колективних переговорів з метою укладення колективних договорів; 6) права на страйк.

Право на свободу об'єднання встановлюється однаковою мірою як для працівників, так і для роботодавців. Існують принципи, які розкривають зміст права на свободу об'єднання, ними є: свобода вибору для працівників і роботодавців (створення однієї або декількох організацій на підприємстві); незалежність і автономність організацій працівників і роботодавців; об'єднання за професіями чи за галузями; добровільність створення організацій і вступу до них; забезпечення державою громадянських і політичних прав, з якими взаємопов'язані права

профспілок; заборона будь-якої дискримінації свободи об'єднання у сфері праці (за виключенням збройних сил і поліції, відповідні права яких визначаються національним законодавством); заборона державного втручання, здатного обмежити право на свободу об'єднання чи перешкодити його законному здійсненню, та ін.

Юридичне забезпечення права на свободу об'єднання здійснюється нормативно-правовими актами трьох рівнів. Основоположну роль відіграють міжнародно-правові норми, які містяться у Міжнародному Білі про права людини, актах МОП. Другу групу складають норми, які містяться в регіональних угодах — Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 11), Європейській соціальній хартії 1961 р., Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р. (ст. 5), Хартії основних соціальних прав трудящих 1989 р. (ст. 11–14), Хартії основних прав ЄС 2000 р. До третьої групи належать акти національного законодавства, котрі встановлюють гарантії додержання та захисту права на свободу об'єднання.

У міжнародних актах про права людини свобода об'єднання визнається водночас як основоположний принцип і право у сфері праці. Про це свідчать Декларація МОП про основоположні принципи та права у сфері праці 1998 р., Європейська соціальна хартія (переглянута), яка об'єднує разом права та принципи, відносно яких держави мають взяті зобов'язання щодо їх здійснення. У міжнародних актах правам та принципам надається однакове соціальне та юридичне значення.

Міжнародними актами передбачено захист від будь-яких дискримінаційних дій, які були б направлені на звуження права на свободу об'єднання у сфері праці.

Питання відповідності національного законодавства міжнародним трудовим стандартам у сфері утвердження і забезпечення права на свободу об'єднання, а також право на свободу об'єднання як одне з основних трудових прав працівників і роботодавців досліджено у роботах таких вітчизняних вчених, як Г. І. Чанишева, М. М. Феськов.

Щодо юридичної природи права на свободу об'єднання вчені висловлюють різні думки. Так, М. М. Феськов вважає, що потрібно розмежовувати право на створення організації, яке є індивідуальним правом кожного суб'єкта (працівника і роботодавця), і право вже створеної організації здійснювати свою діяльність згідно із статутом, яке є колективним правом (Феськов М. М. Адаптація трудового законодавства до Європейської соціальної хартії (переглянутої): Дис... канд. юрид. наук. — О., 2002, С. 132). На думку Г. І. Чанишевої, право на свободу об'єднання є колективним трудовим правом тією мірою, що стосується права працівників і роботодавців створювати організації та вступати до них для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико — правовий аспект: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001, С. 226). З позицією вченої слід погодитися.

Принцип свободи об'єднання є міжгалузевим принципом, оскільки впливає із закріпленого ч. 1 ст. 36 Конституції України права громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141). Частиною 3 ст. 36 передбачено також право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів.

Конституційний принцип свободи об'єднання передбачає широкий спектр можливостей для самоорганізації громадян з метою задоволення різноманітних потреб таких як: громадські організації, рухи, фонди, установи тощо. Якщо розглядати принцип свободи об'єднання як міжгалузевий принцип, то можна побачити, що він втілює основоположні засади і положення про суттєве у декількох галузях права, таких, як конституційне право, цивільне право, трудове право, адміністративне право та деякі інші галузі права.

У трудовому праві конституційний принцип свободи об'єднання доповнюється і конкретизується таким основним принципом даної галузі права як принцип свободи об'єднання працівників і роботодавців в організації для захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів.

Слід також зазначити, що принцип свободи об'єднання працівників і роботодавців в організації для захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та обов'язків є водночас нормою-принципом, закріпленим Конституцією України, Кодексом законів України про працю, законами України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності».

Принцип свободи об'єднання покладено у підґрунтя соціального діалогу у сфері праці, договірному регулювання трудових відносин. Професійні спілки, їх об'єднання та організації роботодавців, їх об'єднання представляють і захищають інтереси своїх членів на національному, галузевому і територіальному рівнях у колективних переговорах з укладення колективних угод, при вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів), проведенні консультацій, узгодженні та обговоренні проектів нормативно-правових актів, які стосуються соціально-економічних і трудових відносин, соціального захисту громадян тощо.

Отже, юридичну основу права на об'єднання створюють Конституція України (ст. 36), міжнародні акти ООН, МОП, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, підзаконні акти, прийняті на їх виконання.

Для того, щоб привести національне законодавство України у відповідність до міжнародних актів, які встановлюють свободу об'єднання як основоположний принцип і право у сфері праці, необхідним є внесення деяких змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів. У проєкті Трудового кодексу України (Книзі шостій) необхідно закріпити правовий статус професійних спілок, їх об'єднань, організацій роботодавців, їх об'єднань як суб'єктів колективних трудових відносин.

ПУШКАРЕНКО С. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОЇ РОБОЧОЇ СИЛИ В УКРАЇНІ

Причинами міграції робочої сили є різні фактори. До причин не економічного характеру слід віднести: політичні, національні, релігійні, расові, сімейні. Щодо причин економічного характеру, то вони закладені в економічному рівні розвитку певних держав. Робоча сила переміщується із держав з низьким рівнем життя в держави з більш високим рівнем.

Імміграція — процес не однозначний, він має як позитивні моменти, так і негативні наслідки. Це залежить від конкретних історичних та соціально — економічних умов розвитку країни. В світі існують цілі держави, які сформулювалися виключно за рахунок іммігрантів — США, Канада, країни Латинської Америки. На певному етапі свого розвитку вони максимально стимулювали імміграцію, тому що наплив людей сприяв розвитку держави в усіх напрямках. Але нині ці держави підходять до цієї проблеми дуже обережно. З одного боку, вони заохочують в'їзд в країну певної категорії мігрантів, так званої інтелектуальної еліти: науковців, менеджерів, висококваліфікованих робітників, а також певної кількості некваліфікованої робочої сили, яка виконує непрестижну для корінного населення роботу. З іншого боку, в таких державах всіляко обмежується в'їзд в країну іммігрантів, які з погляду внутрішньої економічної ситуації вважаються небажаними.

Розвиток в таких країнах імміграції був обумовлений історією, тобто, ці держави і виникли за рахунок мігрантів і міграційні служби в цих країнах вже існували багато років тому. Тому на сучасному етапі ці міграційні служби працюють на високому рівні, а держави мають відповідну правову базу, яка чітко регулює міграційні процеси. Державна політика базується на тих засадах, щоб спочатку забезпечити своїх громадян всіма благами, а якщо такі ще залишаються, то вони приймають

громадян інших держав. На цьому прикладі можна зробити висновок про те, що при наявності вільних робочих місць або при неможливості виконувати цю роботу в такі держави заволікається іноземна робоча сила і встановлюються відповідні квоти на в'їзд іноземців.

Що стосується нашої держави, то її геополітичне становище робить її привабливою для мігрантів. Їх потік — це не тимчасове явище, а закономірний розвиток суспільних відносин. Тому треба виробляти свою власну вдосконалену систему регулювання робочої міграції. А виробити таку політику за короткий період неможливо, тому низка практичних питань, пов'язаних з регулюванням імміграційних процесів в Україну залишається не вирішеною. Як результат, кожен день до нашої держави прибувають громадяни інших держав з різними цілями: на навчання, працю, просити притулку. Особливо гостро постає проблема регулювання перебування цих осіб на законних підставах в Україні. Звідси і впливає таке поняття як нелегальна міграція.

Іноземні громадяни, які мають намір займатися трудовою діяльністю, повинні одержати дозвіл на працевлаштування. Дозвіл на працевлаштування оформляється іноземним громадянам, якщо в країні відсутні працівники, котрі спроможні виконувати цей вид роботи, або є достатні обґрунтування доцільності використання праці іноземних робітників.

Підприємства, установи, організації незалежно від форм власності і господарювання та іноземні суб'єкти господарської діяльності, що діють на території України, можуть використовувати працю іноземних громадян лише за наявності у них названого дозволу, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

З кожним днем посилюється процес інтернаціоналізації виробництва, зростає число працівників-мігрантів, які працюють на території України, але існуючих нормативно-правових документів не вистачає, щоб врегулювати всі недоліки. О. М. Ярошенко пропонує доповнити КЗпП новою главою «Правовий статус іноземних громадян, які працюють в Україні». З такою пропозицією треба погодитися і зробити відповідні висновки. А щодо обмеження небажаної міграції Україна повинна запровадити більш суворий контроль за квотами на в'їзд іноземних громадян, тому що в першу чергу потрібно забезпечити роботою вітчизняних спеціалістів, а вже потім залучати до праці в Україні працівників-мігрантів.

Інтеграція України у світову економічну систему передбачає розробку продуманої і збалансованої державної політики у сфері міграції. Від рівня регулювання процесів трудової міграції залежить налагодження стосунків між Україною та іншими державами світу, визнання та престиж нашої країни на міжнародному ринку праці.

Для подальшого вдосконалення та підвищення ефективності механізму міждержавного обміну робочою силою, на нашу думку, необхідно:

1. Ратифікувати Конвенцію Міжнародної організації праці № 97 «Про трудящих-мігрантів» (1949 р.) та Конвенцію № 143 «Про

зловживання у сфері міграції та забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей» (1975 р.), де передбачені основні норми умов праці, побутового та житлового забезпечення, транспортування та соціального страхування працівників.

2. Створити ефективну національну нормативну базу та відповідну організаційно-інституціональну структуру органів управління трудовою міграцією, для чого необхідно:

- прийняти Закон України «Про трудящих-мігрантів»;
- створити Службу зовнішньої зайнятості, на яку були б покладені обов'язки організації працевлаштування та соціального захисту українських громадян за кордоном, здійснення контролю за приватними організаціями з працевлаштування, проведення експертних оцінок наслідків трудової еміграції та імміграції для України;
- внести відповідні доповнення до Кримінального кодексу України з метою підвищення відповідальності за нелегальну міграцію, приховане вербування та контрабанду робочої сили;
- організувати діяльність аташе з працевлаштування при українських дипломатичних місіях за кордоном для підвищення соціальної захищеності наших працівників-мігрантів;
- створити через телебачення, радіо, центри зайнятості всіх рівнів діючу інформаційну мережу для ознайомлення громадян України з можливостями працевлаштування за кордоном.

Для подальшого вдосконалення державної міграційної політики повинні створюватись умови для ефективної координації зусиль усіх зацікавлених сторін в галузі трудової міграції, проводиться робота з визначення стратегічних цілей та перспективних напрямів взаємодії України з Міжнародною організацією праці.

Щоб стати дійсно ефективним інструментом регулювання міждержавного обміну робочою силою, міграційна політика України у сфері регулювання міграційних процесів повинна бути продуманою і збалансованою, спиратись на досвід традиційних країн експортерів та імпортерів робочої сили.

Національна тристороння соціально-економічна рада повинна підготувати та надати узгоджені пропозиції та рекомендації з цього питання. Відповідно до п. 1 статті 12 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» одним з завдань Національної тристоронньої соціально-економічної ради є вироблення консолідованої позиції сторін соціального діалогу щодо стратегії економічного і соціального розвитку України та шляхів вирішення існуючих проблем у цій сфері. Однією з таких проблем є законодавче закріплення використання іноземної робочої сили в контексті можливого підписання угоди про асоціацію з ЄС. На нашу думку, винесення цього питання на розгляд Національної тристоронньої соціально-економічної ради є актуальним.

Розділ 23

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

КАРАКАШ І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, професор

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ВІДВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Внесення чисельних змін і доповнень до Земельного кодексу України в останнє десятиріччя з одного боку свідчить про динамічний розвиток земельного законодавства, а з іншого — про відсутність усталеного регулювання земельних відносин в країні. Одних тільки змін і доповнень до чинного Земельного кодексу нараховується більше восьми десятків, що призвело до появи у його змісті нових норм і глав, а первісні редакції окремих розділів зазнали суттєвого перегляду.

Оновлення змісту відповідних норм і розділів Земельного кодексу відбулося у зв'язку із змінами і доповненнями, внесеними Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері земельних відносин щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок» від 2 липня 2013 року № 365-VII та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок» від 2 липня 2013 року № 366-VII. По-перше, не можна сказати, що аналогічні законодавчі акти не приймалися раніше, про що свідчить, наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок та зміни їх цільового призначення» від 2 жовтня 2012 року № 5395-VI (Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 40. — Ст. 535). По-друге, звертає на себе увагу по суті однакова назва та одна і та ж дата прийняття вказаних законодавчих актів, які розрізняються тільки порядковим номером. Проте вони все ж є різними за своєю спрямованістю і змістом врегульованих суспільних відносин.

Запропонована публікація присвячена розгляду питань щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок, за законодавчим актом від 2 липня 2013 року за № 366-VII. Не дивлячись на те, що він ще не опублікований у Відомостях Верховної Ради України, в ньому, зокрема, передбачені наступні спрощення:

– у ч. 6 ст. 118 Земельного кодексу органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу, забороняється вимагати додаткові матеріали та документи, не передбачені цією статтею»;

– ч. 7 ст. 118 Земельного кодексу доповнена абзацом третім такого змісту: у разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу, не надав дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову у його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки;

– ч. 1 ст. 123 Земельного кодексу викладена у наступній редакції: надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування здійснюється органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. Рішення зазначених органів приймається на підставі проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у разі: надання земельної ділянки із зміною її цільового призначення; формування нової земельної ділянки.

Надання у користування земельної ділянки, зареєстрованої в Державному земельному кадастрі відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр», право власності на яку зареєстровано у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, без зміни її меж та цільового призначення здійснюється без складення документації із землеустрою.

Надання у користування земельної ділянки в інших випадках здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). У такому разі розроблення такої документації здійснюється на підставі дозволу, наданого органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу, крім випадків, коли особа, зацікавлена в одержанні земельної ділянки у користування, набуває право замовити розроблення такої документації без надання такого дозволу.

Земельні ділянки державної та комунальної власності, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна, що

перебувають у державній чи комунальній власності, передаються особам, зазначеним у п. «а» ч. 2 ст. 92 Земельного кодексу, лише на праві постійного користування;

– ч. 2 ст. 123 Земельного кодексу доповнена реченням наступного змісту: органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у користування відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу, забороняється вимагати додаткові матеріали та документи, не передбачені цією статтею;

– ч. 3 ст. 123 Земельного кодексу після абзацу другого абзацу доповнена новим абзацом такого змісту: у разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у користування відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу, не надав дозволу на розроблення документації із землеустрою або мотивовану відмову у його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення документації із землеустрою без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

СТАТІВКА А. М.

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого,
професор кафедри земельного та аграрного права, доктор юридичних наук

АГРАРНЕ ПРАВО Й ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

На сьогодні важливим завданням аграрного права є комплексне й всебічне регулювання аграрних відносин за допомогою правових інститутів через методи державного регулювання аграрних відносин, предмета правового забезпечення та захисту, а не тільки правового регулювання зазначених відносин.

В аграрному праві здійснюється узгодженість норм права як власних, які відображають специфіку правового регулювання сільського господарства, так й різногалузевих, які використовуються для правового регулювання майнових, в тому числі аграрних майнових відносин. При цьому, враховуючи ознаку належності до правового регулювання

аграрними інститутами. В цьому контексті, з метою оцінки ефективності правового регулювання аграрних відносин, аграрне право потребує доповнення його норм іншими нормами різних галузей права. Наприклад, охоронними нормами, включаючи відповідні норми кримінального, адміністративного права в тій мірі, в якій вони здійснюють правовий вплив й захист майнового інтересу сільськогосподарського виробництва аграрними інститутами і потребують відповідної узгодженості.

Вбачається, що вирішенню завдань щодо підвищення ефективності правового забезпечення державного регулювання сільського господарства буде сприяти виділення трьох рівнів відповідного законодавчого забезпечення. По-перше, основний рівень системи правового забезпечення державного регулювання сільського господарства — це рівень правового закріплення економічних методів державного регулювання сільського господарства. Він характеризується створенням й розвитком економіко-правових інститутів, які базуються на майновому інтересі суб'єктів аграрних відносин. Тут правова регламентація частини економічного інструментарію впливає на майновий інтерес суб'єктів аграрних відносин, створює інститути зобов'язань: договірних, податкових, складні зобов'язання з елементами державної підтримки — страхування, субсидій, пільгових кредитів та ін.. Важливо при цьому, щоб аграрним правом виділялися не тільки моделі зобов'язань, які використовуються в інших галузях економіки (наприклад, цивільно-правові договори), а й спеціальні моделі зобов'язань, які застосовувалися б тільки в аграрному секторі економіки. Все це вимагає розробки й прийняття спеціальних аграрних законів. Останні деталізували б відповідну правову регламентацію, яка не відображалася б в загальних законах (наприклад, регламентація здійснення держзакупівель) тощо.

По-друге важливим завданням правового забезпечення державного регулювання сільського господарства є вибір й закріплення цілей й завдань державного регулювання аграрних відносин, підбір методів, завдяки яким державні органи влади, зокрема, Міністерство аграрної політики та продовольства України, здійснюють політику державного регулювання сільського господарства в середньостроковому часовому періоді. Тут методи регулювання повинні бути обґрунтованими, відповідати основним тенденціям формування суспільних економічних відносин, які передбачається врегулювати (наприклад, єдиний сільськогосподарський податок). Разом з тим, в передбачених заходах необхідно вичленити ті, які можливо вирішити правовими методами, а саме шляхом формування нових, або удосконалення відносин які вже склалися, наділення конкретно визначених суб'єктів правами, пов'язаних з ними обов'язками. Необхідно при цьому закріплювати правові норми так, щоб вони були узгоджені вже з діючими нормами правового регулювання, якщо передбачається провести реформування тільки частини

аграрних (економічних) відносин. Таким чином, законодавство яке відноситься до другого рівня системи правового забезпечення державного регулювання аграрних відносин, опираючись на методи державного регулювання, повинно закріпити підбір методів, які безпосередньо використовуються державою на визначеному часовому етапі в процесі державного регулювання сільського господарства, оскільки різні економічні ситуації в державі, стосовно різних галузей економіки, вимагають застосування різних методів регулювання. Наприклад, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» є свідченням здійснити спробу правової регламентації таких методів, як бюджетна дотація (ст. 8), страхування сільськогосподарської продукції (ст. 10), кредитна субсидія (ст. 13), бюджетна товарна дотація (ст. 15) та ін..

По-третє, завершеним, кінцевим в системі правового забезпечення державного регулювання аграрних відносин є третій рівень — програмний. Характеристика якого полягає в тому, що завершення правового забезпечення економічного механізму державного впливу на суб'єкти сільського господарства, і, що головне, передбачає прив'язку відповідних нормативних актів до державних засобів й визначеному часовому періоду через державні програми та їх реалізацію. Наприклад, постанова КМУ від 19 вересня 2007 р. № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» та ін..

Наведена трьохрівнева система правового забезпечення державного регулювання аграрних відносин дозволить уникнути колізій й конуренції між аграрним і галузевим цивільним податковим та ін. законодавством враховувати специфіку аграрного виробництва та сільського господарства, ліквідувати для виконавчих органів, які безпосередньо відповідають за використання бюджетних коштів, не властивої для них нормотворчої функції, вилучивши відповідні чинники корупційності.

СИДОР В. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
доктор юридичних наук

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

В умовах світової глобалізації екологічні проблеми набувають не лише загальнодержавного, але й міжнародного значення. Екологічна безпека в Україні з кожним роком стає все важливішим елементом і складовою національної безпеки держави. Положення, що розвивають цей принцип, закріплені Конституцією України, Земельним кодексом

України та цілою низкою природоохоронних законів, численними рішеннями уряду та загальнодержавними програмами. Проте за роки реформ в Україні не вдалося сформувати дієздатну систему державного управління та контролю за станом довкілля, яка б відповідала курсу ринкових реформ, докорінно змінити відомчі типи, методи та традиції, успадковані від колишньої адміністративно-командної системи управління. Закріплені в Конституції України права кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, підприємницьку діяльність, повагу до своєї гідності на сьогодні не стали найвищою ціллю у діяльності органів державної влади в галузі земельних відносин.

Згідно з Конституцією України (ст. 16) «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України... є обов'язком держави». Конституцією України, цілим рядом Законів України та багатьма нормативно-правовими актами Верховної Ради України, Президента та уряду України було закладено політичні, соціальні, економічні та адміністративні (кадрові) передумови для приведення системи екологічної безпеки у відповідність з міжнародними вимогами. Але жоден із зазначених документів практично не було реалізовано належним чином.

Декларативно проголошені у законах і цілому ряді постанов Уряду та наказів механізми координації діяльності органів виконавчої влади з питань охорони довкілля фактично не працюють. Жоден із спеціально уповноважених державних органів не має у своїх положеннях відповідальності за стан використання та охорони тих чи інших природних ресурсів. А державні кошти, що виділяються на вирішення екологічних програм, розпоршуються між різними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, часто використовуються не за призначенням і практичного ефекту для поліпшення стану довкілля не дають.

Організаційна невпорядкованість системи охорони навколишнього природного середовища, розпорошеність між міністерствами фінансових та матеріальних ресурсів, які виділяються на охорону довкілля, практична відсутність в державних органах управління та суб'єктах господарювання професійно підготовлених спеціалістів-екологів уже призводить не тільки до суттєвого невиконання вимог чисельних законів та основних напрямків державної екологічної політики, а й до значних економічних збитків, які набувають системного характеру, у результаті не виправданого витрачання значних коштів на природоохоронні заходи, оплати екологічних зборів та податків, отримання дозволів на використання природних ресурсів, розробку нормативно-методичних документів та інші аналогічні роботи.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) встановлено, що «екологічна безпека гарантується... здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних,

економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів», які попередні уряди та спеціальне міністерство (Мінприроди, Мінекобезпеки, Мінекоресурсів, Мінприроди — так змінювалися його назви за роки незалежності) так і не розробило, хоча з моменту прийняття Закону пройшло уже понад 20 років.

Нереалізованими залишились чисельні рішення усіх Президентів України та урядів щодо поетапного впровадження в Україні вимог директив Європейського Союзу, санітарних, екологічних норм та міжнародних і європейських стандартів.

Сьогодні назріла гостра необхідність різкого скорочення існуючої системи дозволів, лімітів, ліцензій, експертиз, інвентаризацій, паспортів, питомих показників та інших надуманих паперових процедур із забезпечення екологічної та техногенної безпеки, більшість із яких платні, та переходу на законодавчо визначені еколого-економічно обґрунтовані норми і процедури екологічної безпеки, що застосовуються у розвинутих країнах.

Доцільно припинити прямі втручання чисельних спеціально уповноважених органів державної влади у роботу суб'єктів господарювання під виглядом щорічного державного регулювання використання природних ресурсів та безсистемних перевірок дотримання вимог екологічної та техногенної безпеки, які підривають їх економіку і часто практично стримують екологізацію виробництва, та переходити від фактично фіскальної до регуляторної екологічної політики, побудованої на міжнародних принципах.

Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що сьогодні необхідно привести нормативно-правову базу (постанови уряду та накази різних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади) з питань охорони, використання земель та інших природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки у відповідність з Конституцією України — як закону прямої дії, що дозволить суттєвоспростити механізми і процедури із забезпечення в державі екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги та зменшити непродуктивні витрати бюджетних коштів та коштів підприємств на вирішення екологічних проблем.

ЗУЄВ В. А.

Академія митної служби України,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ЯК ОДНОГО З БАЗОВИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Адекватність правового регулювання суспільних відносин в будь-якій галузі може бути забезпечена лише за умови їх належного теоретичного обґрунтування. Практика нормотворення за принципом «латання дірок», оперативного реагування на проблеми, що виникають, призвела до того, що в окремих випадках законодавство складалось еkleктично, що, в свою чергу, відбивається на його ефективності. Природно, що, в більшості випадків (особливо в традиційних галузях права) зазначені проблеми швидко вирішуються, але в рамках специфічних галузей законодавства або права, що з'являються або виокремлюються, вони можуть проявлятися внаслідок необхідності врахування їх міжгалузевого характеру, особливостей предмету регулювання, історичних особливостей їх формування, а також практики застосування законодавства, що склалась. Подібна ситуація наразі складається і при формуванні права поведження з відходами. Фактично базуючись на нормах господарського та екологічного законодавства, воно тісно пов'язано із санітарно-епідеміологічним, цивільним, митним, податковим законодавством, законодавством в сфері місцевого самоврядування тощо, що відповідно, вимагає їх комплексного переосмислення в контексті предмету правового регулювання. Зважаючи на вищевикладене, логічним є переосмислення базових засад цієї галузі та їх теоретичне обґрунтування. Зазначене повною мірою стосується й питання щодо принципів права поведження з відходами, їх співвідношення з принципами «батьківських» галузей права та законодавства.

Законом України «Про відходи», який є системоутворюючим законом в праві поведження з відходами в ст. 5 визначено, що: «Основними принципами державної політики у сфері поведження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку» (Про відходи: Закон України № 187/98-ВР від 05.03.1998 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13 (16.04.98). — ст. 483). Слід відмітити, що цим законодавець фактично відмовився від подальшої деталізації принципів, сконцентрувавшись

на напрямках державної політики у сфері поводження з відходами. Така позиція може була пов'язана як раз із тим, що прийняття цього Закону було викликано потребами часу, але не мало під собою належного теоретичного обґрунтування.

Так, наприклад, Модельний закон про відходи виробництва та споживання містить 21 принцип, які створюють базис для однорідного застосування та розвитку законодавства, в тому числі принципів забороняючо-обмежуючого та соціально-економічного характеру (Модельный закон об отходах производства и потребления // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ. — 2007. — № 41. — с.337). Враховуючи наведене, можна констатувати, що питання теоретичного обґрунтування змісту принципів права поводження з відходами ще потребує свого розвитку. Разом тим, враховуючи глобальний характер проблем поводження з відходами хотілось би звернутись до питання формування та реалізації в межах цієї підгалузі права такого принципу, як принцип екологічної справедливості.

Виникнення принципу екологічної справедливості пов'язане, із наслідками різниці в рівні економічного розвитку суспільства та різних країн. Так, не випадково в Декларації з навколишнього природного середовища та розвитку було окремо виділено принцип 14 відповідно до якого «Держави повинні ефективно співпрацювати з метою протидіяти або перешкодити переміщенню та передачі в інші держави діяльності та речовин, які завдають серйозної шкоди екологічному середовищу або вважаються шкідливими для здоров'я людини» (Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455). Таким чином на міжнародному рівні було підкреслено відповідальність, в першу чергу, розвинутих держав за перенесення екологічно-небезпечних, ресурсомістких виробництв до країн, що розвиваються.

Подібні же проблеми виникають і на національному рівні. Яскравим прикладом цього є те, що виділення місць розміщення відходів споживання здійснюється, як правило, далеко від місць їх утворення та основних споживачів, від чого страждають невеликі, а також недостатньо забезпечені громади, які відчують на собі негативні наслідки такої діяльності у вигляді втрати земель, забруднення джерел водопостачання, зниження ціни об'єктів нерухомого майна тощо. З метою зменшення соціальної напруги та попередження конфліктів прийняття управлінських рішень щодо поводження з відходами повинно враховувати баланс публічних та приватних інтересів. Зазначена практика є вже звичайною на міжнародному рівні, а також в країнах Європейського союзу, знаходить своє вираження у рішеннях Європейського суду з прав людини та приймається ним в якості фактора, щодо виконання обов'язків з боку державних органів тощо.

Таким чином, принцип екологічної справедливості можна розглядати як обов'язок дотримання інтересів конкретних осіб та їх груп при прийнятті рішень в сфері поводження з відходами, досягнення балансу їх інтересів, не допущення перекладення тягаря вирішення екологічних проблем на соціально-незахищених осіб, компенсацію втрат пов'язаних із реалізацією таких рішень тощо.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, можна зробити висновок, що наразі є всі підстави для виділення принципу екологічної справедливості як одного з базових принципів права поводження з відходами, який підлягає законодавчому закріпленню.

ГАВРИШ Н. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доцент

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ҐРУНТОВИМ ПОКРИВОМ (ПОВЕРХНЕВИМ ШАРОМ ЗЕМЕЛЬ)

Одним із напрямків розвитку земельних відносин є, безперечно, запобігання незаконному заволодінню ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, адже така діяльність безпосередньо призводить до негативних наслідків, пов'язаних із втратою виробничих властивостей земель, а також знищенням найцінніших земельних порід — українських чорноземів, які становлять 26 млн. 566 тис га чорноземних ґрунтів або 6,7 % світових запасів чорноземів.

Питання вирішення проблеми незаконного заволодіння ґрунтовим покривом є актуальним, оскільки стан ґрунтового покриву в Україні досяг критичного рівня та перебуває на межі виснаження, що зумовлено тривалим екстенсивним використанням земельних угідь, що не компенсувалося рівнозначними заходами з відтворення продуктивного шару, недостатньо увагою правоохоронних та контролюючих органів, а також складністю застосування норм, що закріплюють відповідальність за таке порушення. У даний час законодавством України також встановлена відповідальність за порушення земельного законодавства, зокрема, щодо правової охорони ґрунтів.

Особливості уваги в даному контексті заслуговує саме кримінальна відповідальність. Деякі науковці визначають встановлення кримінальної відповідальності за деякі порушення земельного законодавства, як крайній захід. (Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за без господарське використання земель: дис. канд. юрид. наук:

12.00.08. — Харків.2012. — 216 с.). Це зумовлено неабиякою суспільною небезпечністю таких правопорушень та наслідками, які можуть бути заподіяні останніми.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, щодо відповідальності за порушення у сфері довкілля» від 5 листопада 2009 року № 1708-VI було внесено зміни до Кримінального кодексу України, зокрема його доповнено ст. 239—1, якою передбачено відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром земель). Щодо об'єкту даного злочину, то ним виступають відносини із збереження ґрунтового покриву (поверхнього шару) земель, а предметом, безпосередньо сам ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель.

Ґрунти за своїми властивостями, є по суті, не відновлюваним природним ресурсом. Для відновлення 1 кв. см. ґрунту необхідно, в залежності від природно-кліматичних умов від декількох, до декількох тисяч років. З цього виходить, що суспільну — небезпечність наслідків вчинення даного кримінального правопорушення важко переоцінити. Крім того, ст. 168 Земельного кодексу закріплено, що ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони. Щодо, безпосередньо, «ґрунтового покриву» то його законодавець визначив, як поверхневий шар ґрунту, який характеризується родючістю.

Об'єктивна сторона цього правопорушення характеризується незаконним заволодінням ґрунтовим покривом, що полягає у наступному: заволодінні ґрунтовим покривом без отримання дозволу на його зняття та перенесення; здійсненні зняття та перевезення ґрунтового покриву з порушенням вимог виданого їм дозволу; здійсненні вищезазначених дій власниками або землекористувачами, яким було видано такий дозвіл, але у подальшому анульовано. Дозвіл не вимагається у випадках, якщо переміщення ґрунтового покриву (родючого ґрунту) здійснюється в межах однієї й тієї самої земельної ділянки, що надана для ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), індивідуального дачного будівництва та будівництва індивідуальних гаражів.

Наслідки правопорушення мають місце як що: створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; заподіяли матеріальну шкоду у великому розмірі (матеріальна шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян); спричинили загибель людей, масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу або інші тяжкі наслідки. При цьому причинно-наслідковим зв'язком між суспільно небезпечними діями та наслідками є створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Крім того, законодавець передбачив вчинення даного злочину шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально

небезпечним способом Видається незрозумілим механізм заволодіння ґрунтовим покривом шляхом підпалу та складно зрозуміти заволодіння поверхневим шаром земель шляхом вибуху.

Суб'єктами незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель є власники землі і землекористувачі, які досягли 16 років, тобто спеціальні суб'єкти. Незважаючи на двосторонній характер принципу забезпечення раціонального використання та охорони земель. Однак, законодавець не передбачив такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення даного кримінального правопорушення службовою чи посадовою особою. Тому на законодавчому рівні слід вдосконалити норми ст. 239–1 Кримінального кодексу, щодо включення у ч. 2 вказаної норми, як кваліфікуючу ознаку службову або посадову особу.

На нашу думку, не можна погодитися з твердженнями про те, що за суб'єктивною стороною необхідно враховувати, що до факту незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель особа ставиться умисно, до наслідків — лише необережно, а до м можливості їх настання не виключається й умисел (Кримінальне право. Мультимедійний навчальний посібник: особлива частина. <http://www/naia.kiev.ua>). Адже особа, що вчиняє дане кримінальне правопорушення, в конкретному випадку, може передбачити суспільно небезпечні наслідки і бажати їх настання. Крім того, у диспозиції ст. 239–1 Кримінального кодексу прив'язка до необережної форми вини відсутня.

Підсумовуючи викладене варто зазначити, що забезпечення раціонального використання та охорони земель потребує закріплення цих вимог на конституційному рівні. Такий рівень правового закріплення буде сприяти більш чіткому сприйняттю важливості їх охорони, зокрема поверхневого родючого шару земель в контексті сучасного стану земельних ресурсів в Україні.

ГОДОВАНЮК А. Й.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Ліси на території України розташовані нерівномірно і сконцентровані переважно в Поліссі та в Українських Карпатах. Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси позитивно впливають на клімат, гранти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечують

одержання більшої кількості деревини. Зокрема, дуже нерівномірно проведено розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю: Держлісагенство — 60 %; органи місцевого самоврядування — 12,4 %; землі запасу — 7,5 %; Мінагрополітики — 5,5 %; МНС — 2,1 %; Мінприроди — 1,5 %; Мініфраструктури — 1,2 %; Міноборони — 1,6 %; інші — 2,2 % (за даними Держлісагенства). Хоча в Україні проводиться земельна реформа, державна власність на землі лісогосподарського призначення переважає й донині. Відтак, розглядаючи загальний розвиток інституту права власності, можна стверджувати, що державна, комунальна та приватна власність на землі лісогосподарського призначення, знаходиться лише на першій стадії формування прав, пов'язаних з оформленням правостановлюючих документів на землю.

За даними Дерземагенства (станом на 01.01.2013) територія під лісами та іншими лісопокритими площами складає 10611,3 тис. га, що становить 17,6 % всієї території України, з яких 9683,3 тис. га вкриті лісовою рослинністю. За даними державного обліку лісів у власність та користування громадянам було передано лісових ділянок менше 0,1 % від загальної площі вкритої лісом.

З 1992 року Земельним кодексом передбачена можливість передачі у приватну власність невеликих (до 5 га) ділянок лісів, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств. Додатковою умовою, яка передбачалась Лісовим Кодексом України 1994 року, була можливість передачі земельних ділянок (до 5 га) лише у постійне користування громадянам із спеціальною підготовкою. Але, все ж таки, до 1996 року у приватну власність та користування було передано близько 6 тис. га лісових ділянок. Пізніше Земельний кодекс України 2001 року повернув можливість отримання лісів у приватну власність.

Згідно ч. 2 ст. 56 Земельного кодексу безоплатно або за плату можуть передаватися у власність замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 га у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств. Громадяни і юридичні особи можуть набувати у власність земельні ділянки деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення. За даними обліку 2011 року площа лісів, наданих у власність та користування громадянам, зросла з 6 до 16 тис. га, що однак не перевищує 0,1 % від загальної площі вкритих лісом лісових ділянок.

Спеціальним нормативно-правовим актом, зокрема Законом України «Про фермерське господарство» (ч. 7 і 8 ст. 7) також передбачено можливість надання земельних ділянок для ведення фермерського господарства єдиним масивом з розташованими на них лісовими угіддями. Землі лісового фонду, що входять до складу сільськогосподарських угідь, можуть передаватися у приватну власність для ведення

фермерських господарств площею до 5 га ділянок лісів у складі угідь фермерського господарства. Згідно Лісового кодексу (ст. 1) лісова ділянка — ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Зважаючи на це положення, під «землями лісового фонду» в Законі розуміється не окрема категорія земель, що існувала до 29 березня 2006 року, а землі, на яких проростають ліси, — лісові ділянки. Тобто, лісові землі можуть розташовуватись не лише на землях лісогосподарського призначення, а й на землях сільськогосподарського призначення. В цьому випадку цитована норма втрачає логічний зміст, оскільки ліси підпорядковуються правовому режиму тих земель, на яких вони розташовані.

Що ж стосується можливості передачі земельних ділянок лісогосподарського призначення у складі угідь селянських господарств (ч. 2 ст. 56 ЗК), то слід зауважити, що поняття «селянське господарство» взагалі відсутнє у чинних нормативно-правових актах. Якщо ж у даному випадку використовувати норми Закону України «Про особисте селянське господарство», то можливість надання у власність земельних лісових ділянок чи земельних ділянок лісогосподарського призначення для ведення особистого селянського господарства Законом не передбачена. З огляду на невелику площу земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства (безоплатно виділяють до 2-х га), не варто взагалі було б говорити про можливість застосування норми ст. 56 ЗК під час формування земельної ділянки для ведення даного господарства. Зазначену норму взагалі потрібно розглядати з огляду на історичну складову законодавства. Норма ст. 56 ЗК створена під час дії Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 року, яким визначався порядок створення і діяльності селянського (фермерського) господарства та передбачалась можливість передачі у приватну власність цих господарств ділянок лісів площею до 5 га.

Виникає достатньо багато питань і щодо застосування норми ст. 56 ЗК до «інших господарств», на які вказує ч. 2 цієї норми. Однак жодний нормативно-правовий акт у даний час не надає відповіді на це питання. Тобто, передача земель лісогосподарського призначення до 5 га можлива при формуванні угідь будь-якого господарства.

Існує ще два варіанти отримання у приватну власність земель лісогосподарського призначення в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 12 ЛК і ч. 3 ст. 56 ЗК. По-перше, деградовані земельні ділянки лісогосподарського призначення можуть бути надані у власність без обмеження їх площі для заліснення. В цьому разі цільове призначення не змінюється. По-друге, з метою заліснення деградованих чи малопродуктивних земель будь-якої категорії власник земельної ділянки звернеться до компетентних органів державної влади чи місцевого самоврядування для зміни її цільового призначення на «землі лісогосподарського

призначення». Таким чином, базис формування приватної власності на ліси штучно обмежений умовами щодо площі лісових ділянок та стану земель. Ситуацію можна змінити лише нормативним шляхом.

КАЛИШУК Л. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ОХОРОНА ПАРКІВ-ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Унікальними та типовими природними комплексами, що мають велику екологічну цінність, є території та об'єкти природно-заповідного фонду, які відповідно до ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», підлягають особливій охороні. До складу природно-заповідного фонду України належать, зокрема, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, що є штучно створеними об'єктами. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» території загального користування, в тому числі, і зазначені парки, належать до об'єктів благоустрою населених пунктів.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є найбільш визначними і цінними зразками паркового будівництва. Особливістю їх правового режиму як штучно створених територій та об'єктів природно-заповідного фонду є, зокрема, охорона та збереження цінних паркових ансамблів, використання у наукових цілях, для оздоровлення і відпочинку населення та екологічне виховання молоді. Проблема збереження парків-пам'яток садово-паркового мистецтва є однією з гострих і актуальних, оскільки на відміну від багатьох інших заповідних територій, їх територія є відкритою для відвідування населенням.

Згідно з даними Регіональної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2012 році, підготовленої Департаментом екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації, природно-заповідний фонд Одеської області станом на 1.01.2013 року має у своєму складі 124 території та об'єктів, серед яких 24 — це парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва площею 1655,967 га. При цьому відзначається, що більшість природно-заповідних об'єктів у регіоні отримала такий статус протягом 70–90-х років. Саме завдяки цьому стало можливим їх збереження до теперішнього часу.

Парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення, відповідно з рішенням виконкому Одеської міської ради від 2.10.1984 року, оголошено парк культури та відпочинку ім. Ленінського комсомолу м. Одеси. Визначальною рисою, що вирізняє зазначений міський парк серед багатьох інших, зокрема, Центрального парку культури та відпочинку ім. Т. Г. Шевченка, дендропарку Перемоги м. Одеси є його критичний екологічний стан, обумовлений здійсненням неефективних заходів з утримання території парку, зокрема, об'єктів його інфраструктури, неналежним доглядом за зеленими насадженнями, ставками, що розташовані на його території, що призвело, в кінцевому результаті, до погіршення їх санітарного та екологічного стану.

Одним із основних пріоритетів охорони довкілля, згідно з постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями державної екологічної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5.03.1998 року, є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа. Одним із першочергових завдань — посилення природоохоронної діяльності на заповідних і рекреаційних територіях. Безумовно, без ефективних заходів з боку держави процес деградації посилюватиметься і може стати незворотним.

Відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції, відповідно до ч. 1 ст. 15 екологічного закону, несуть місцеві ради. Згідно з положенням п. 7 ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить, зокрема, і вирішення питань щодо організації благоустрою населених пунктів, здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» від 6.09.2005 року, можуть утворювати підприємства для утримання об'єктів благоустрою державної та комунальної власності. У разі відсутності таких підприємств органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень визначають на конкурсних засадах відповідно до закону балансоутримувачів таких об'єктів.

Рішенням Одеської міської ради від 20.09.2011 року створено комунальне підприємство «Парки Одеси», на обслуговуванні якого знаходиться, в тому числі, і парк культури та відпочинку ім. Ленінського комсомолу м. Одеси. Основним предметом діяльності підприємства визначено забезпечення зовнішнього благоустрою та збереження зелених насаджень парків міста. Крім того, на комунальне підприємство «Парки Одеси» покладається відповідальність за збереження та належне утримання зелених насаджень. Здійснення контролю за станом благоустрою

території м. Одеси, в тому числі, озелененням, охороною зелених насаджень і водойм, створенням місць відпочинку громадян, утриманням в належному стані закріплених за підприємствами, установами, організаціями територій покладено на Інспекцію з благоустрою міста Одеської міської ради. Сучасний стан території парку ім. Ленінського комсомолу м. Одеси, що є парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва, свідчить про ефективність здійснюваних місцевими органами влади природоохоронних заходів.

Вирішення першочергових завдань зі збереження та охорони парків-пам'яток садово-паркового мистецтва полягає у невідкладному здійсненні ефективних заходів з утримання цих територій та їх раціонального використання. Комплекс природоохоронних заходів, що забезпечуватиме у повній мірі охорону зазначених заповідних територій, що є і об'єктами благоустрою населених пунктів, має бути спрямований на збереження цих визначних і цінних зразків паркового будівництва та на відновлення їх безпечного стану для довкілля і здоров'я людей, в тому числі, і шляхом належного виконання покладених на органи місцевого самоврядування обов'язків та підвищення ефективності здійснюваних ними природоохоронних заходів.

ПЛАТОНОВА Є. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Серед стратегічних завдань у пошуках сталого розвитку України у XXI столітті одне з найважливіших місць посідають правові проблеми становлення власності на землю та наукового обґрунтування її вартості. Необхідність визначення особливостей правового регулювання оцінки земель населених пунктів обумовлена соціально-економічними процесами у розвитку українського суспільства в умовах реформування земельних відносин на ринкових засадах, залученням інвестицій у розвиток міських територій, динамікою містобудівного процесу, необхідністю практичного впровадження результатів грошової оцінки для оподаткування земельних ділянок, їх оренди, здійснення різноманітних цивільно-правових угод із земельними ділянками.

У період з 1991 по 1995 рік в Україні активно розвивались процеси перебудови нормативно-правової бази оцінки земель. Серед факторів,

які найбільшою мірою впливали на становлення оцінки були: зміни у законодавчій базі, які затвердили нову назву і економічний статус оцінки (з комплексної її назва трансформувалась у грошову оцінку); розширення сфери застосування грошової оцінки земель (землі сільськогосподарського призначення та населені пункти); перехід функцій контролю за розробкою оцінки земель від Держкоммістобудування України до Держкомзему (нині Держземагенство) України; диференціація методичних підходів до оцінки земель населених пунктів та сільськогосподарських земель. Створена на сьогодні в Україні нормативно-правова та методологічна база дозволяє здійснювати всі види грошової оцінки земель, але методичні підходи, покладені в її основу потребують подальшого вдосконалення (Дехтяренко Ю. Ф., Лихогруд М. Г., Манцевич Ю. М., Палеха Ю. М. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні. — К.: ПРОФІ, 2002. — С. 24).

У сучасному розумінні оцінка земель — це процес визначення якісних характеристик, економічної цінності та вартості земель за процедурами, що встановлені законодавством у сфері оцінки земель. Грошова оцінка земель є складовою державного земельного кадастру. Виходячи з цього, грошову оцінку земельних ділянок слід розглядати, як врегульований нормами чинного законодавства окремий вид земельного кадастрової діяльності відповідних суб'єктів, спрямованої на одержання, поширення, використання інформації, необхідної для визначення розміру земельного податку, ринкової вартості земельних ділянок при укладенні цивільно-правових угод, а також для інших потреб. В залежності від призначення та порядку проведення грошова оцінка земель може бути нормативною та експертною.

Нормативна грошова оцінка земель проваджується згідно з державними стандартами, нормами, правилами, а також іншими нормативно-правовими актами, в основному, для цілей оподаткування. Так, згідно зі ст. 5 Закону «Про оцінку земель», цей різновид грошової оцінки використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель (Про оцінку земель: Закон України від 11 грудня 2003 року // Голос України. — 2004. — № 18).

В основі експертної грошової оцінки земельної ділянки лежить її ринкова вартість. У цьому полягає перша і головна принципова відмінність між нормативною та експертною грошовою оцінкою земельної ділянки, оскільки в нормативній оцінці застосовується оціночна (визначена за певним алгоритмом і показниками) вартість. Другою значною відмінністю між нормативною та експертною грошовою оцінкою є те, що в нормативній оцінці оцінюванню підлягає спочатку територія

усього населеного пункту, а вже потім — окрема земельна ділянка; в експертній оцінці завжди оцінюється окрема земельна ділянка з при-
таманною їй споживчою якістю. При цьому, якщо в нормативній оцін-
ці ми оцінюємо насамперед умови розташування території, яку займає
земельна ділянка безвідносно до будівель та споруд, які на ній розта-
шовані, то в експертній оцінці, як правило, земельні поліпшення роз-
глядаються в якості невід'ємної складової земельної ділянки і суттєво
впливають на її вартість (Про експертну грошову оцінку земельних
ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України № 1531 від 11 жовтня
2002 року // Офіційний вісник України. — 2002. — № 42. — Ст. 1941).

Найпоширенішими практичними сферами застосування вартості
територій населених пунктів виступає не тільки нормативна та експертна грошова оцінка, але і містобудівне проектування. Головними економічними важелями, що визначатимуть планувальні рішення та розроблення містобудівної документації нового покоління, є: ціна землі, інвестиційна привабливість території та раціональність її функціонального використання. На першому плані постає вартість міської території та її грошова оцінка не стільки як важіль вилучення податку за землю, а як фактор управління розвитком міської території. У цих умовах принципово змінюється характер техніко-економічного обґрунтування рішень генерального плану. Основою планувальних рішень мають стати варіанти розвитку, що спираються на розрахунок вартісних показників їх реалізації, значну частку яких становить вартість міської території. Зазначені засади вже практично втілені у розробці інститутом «Діпромісто» генеральних планів нового покоління: Харкова, Дніпропетровська, Чернігова, Запоріжжя, Херсона, та інших міст.

Основними напрямками розвитку, стабільного функціонування та регулювання розвиненого ринку землі в частині забезпечення оцінки земельних ділянок населених пунктів є: чітке визначення правового режиму земель населених пунктів; запровадження незалежної системи оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення, прав на них, в тому числі в комплексі з об'єктами нерухомості; стабільність містобудівної політики щодо розвитку територій; створення механізмів забезпечення прозорості операцій на ринку землі та вільного доступу до ринкової вартості земельних ділянок, розташованих у межах населених пунктів; організації належного державного регулювання діяльності фізичних та юридичних осіб, що проводять експертну грошову оцінку земельних ділянок (ліцензування, сертифікація, атестація тощо).

СТЕПСЬКА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО РЕЄСТРАЦІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УКРАЇНІ

Задля налагодження комфортного обслуговування громадян та уникнення черг у територіальних органах Держземагентства України, Кабінетом Міністрів України прийнята постанова, в якій виписано «правила» реєстрації громадянами земельних ділянок в автоматизованій Національній кадастровій системі, де воедино зібрані дані про всі земельні ділянки на теренах України («Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру»: постанова Кабінету Міністрів України № 1051 від 17 жовтня 2012 року // Офіційний вісник України. — 2012. — № 89. — Ст. 3598). Порядок ведення Державного земельного кадастру є необхідним елементом подальшого розгортання та розвитку кадастрової системи, що обумовлює важливість та актуальність обраної теми дослідження.

Згідно з п. 107 Порядку державна реєстрація земельної ділянки здійснюється під час її формування за результатами складення документації із землеустрою після її погодження у встановленому порядку та до прийняття рішення про її затвердження органом державної влади або органом місцевого самоврядування (у разі, коли згідно із законом така документація підлягає затвердженню таким органом) шляхом відкриття Поземельної книги на таку земельну ділянку. Постанова закріплює правові норми, що регулюють відносини, які виникають при веденні Державного земельного кадастру:

– склад та вимоги до відомостей Державного земельного кадастру щодо геодезичної, картографічної основи, індексних кадастрових карт (планів) відповідних адміністративно-територіальних одиниць, індексної кадастрової карти кадастрової зони за межами адміністративно-територіальних одиниць та відомостей про кадастрове зонувannya земель в межах території України, об'єкти Державного земельного кадастру та їх кадастрову ідентифікацію;

– повноваження Державного кадастрового реєстратора на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях щодо внесення до Державного земельного кадастру геодезичної, картографічної основи та відомостей про них (змін до них), індексних кадастрових карт (планів) відповідних адміністративно-територіальних одиниць (змін до них), індексної кадастрової карти кадастрової зони за межами адміністративно-територіальних одиниць (змін до неї) та відомостей про кадастрове зонувannya земель в межах території України (змін до них); обмеження у використанні земель; формування Поземельних

книг на земельні ділянки, внесення записів до них, забезпечення зберігання Поземельних книг; присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам;

– здійснення реєстрації: заяв про внесення до Державного земельного кадастру відомостей (змін до них); заяв про відкликання заяв про внесення відомостей (змін до них) до Державного земельного кадастру; заяв про надання відомостей Державного земельного кадастру; повідомлень про виявлення помилок, допущених при веденні Державного земельного кадастру; заяв про виправлення технічних помилок, допущених при веденні Державного земельного кадастру; заяв про внесення виправлених відомостей до Державного земельного кадастру;

– вимоги до змісту, структури і технічних характеристик електронного документа, який подається Державному кадастровому реєстратору для внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру, разом із документацією із землеустрою та оцінки земель;

– структуру та порядок ведення Поземельної книги, що є документом Державного земельного кадастру, який містить відомості про земельну ділянку;

– порядок передачі органам державної реєстрації речових прав на нерухоме майно відомостей про земельні ділянки; користування відомостями Державного земельного кадастру шляхом: надання доступу до нього в режимі читання; отримання засвідчених копій документів Державного земельного кадастру та витягів з них; пошуку, перегляду, копіювання та роздрукування відомостей, оприлюднених на офіційному веб-сайті Держземагентства; інформаційної взаємодії Держземагентства з Укрдержреєстром; інформаційної взаємодії між кадастрами та інформаційними системами; отримання органами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями інформації під час державної реєстрації відповідних земельних ділянок; отримання органами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями узагальнених відомостей про кількість та якість земель;

– форми заяв на підставі яких здійснюється внесення або відмова у внесенні, виправлення відомостей Державного земельного кадастру;

– структура та порядок присвоєння кадастрового номера земельній ділянці, облікового номера іншим об'єктам Державного земельного кадастру;

– оприлюднення та користування відомостями і документами Державного земельного кадастру на офіційному веб-сайті Держземагентства щодо геодезичної, картографічної основи Державного земельного кадастру та відомостей про них (змін до них); індексних кадастрових карт (планів) відповідних адміністративно-територіальних одиниць (змін до них), індексної кадастрової карти кадастрової зони за межами адміністративно-територіальних одиниць

(змін до неї) та відомостей про кадастрове зонування земель в межах території України (змін до них).

Прийняття постанови направлено на забезпечення реалізації положень Закону України «Про Державний земельний кадастр» щодо гарантування прав власників та землекористувачів, здійснення землеустрою, контролю за використанням земель, регулювання земельних відносин та управління земельними ресурсами країни, організацію раціонального використання та охорони земель, інформаційне забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зацікавлених фізичних та юридичних осіб необхідними відомостями про землю тощо. Проте формування Державного земельного кадастру процес надто складний та довготривалий, тому остаточні вимоги щодо правового регулювання створення земельної кадастрової системи потребують свого подальшого дослідження та вдосконалення.

ЧЕРЕМНОВА А. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ПРАВОВИХ ЗАСАД ОХОРОНИ ЧОРНОГО МОРЯ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ

Проблема охорони Чорного моря від забруднення є вкрай актуальною з огляду на існуючий незадовільний екологічний стан цього унікального водного об'єкту. Так, за даними Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні за 2011 рік існуючий екологічний стан Чорного моря зумовлений значним перевищенням обсягу надходження забруднюючих речовин над асиміляційною здатністю морських екосистем. Основними чинниками високого антропогенного навантаження на природне середовище моря є: біогенне забруднення й евтрофікація шельфових вод та її негативні наслідки, серед яких найнебезпечнішими є утворення значних зон придонної гіпоксії, сірководневого зараження й заморів; мікробіологічне забруднення прибережних і гирлових зон, що знижує рекреаційний потенціал приморських територій і загрожує здоров'ю населення; забруднення моря токсичними речовинами, насамперед нафтою та нафтопродуктами; поширення екзотичних видів гідробіонтів, внесених у море з баластовими водами, розмноження яких порушує стабільність існуючих екосистем і призводить до значних екологічних і економічних втрат.

Враховуючи, що Чорне море є об'єктом міжнародно-правового регулювання, проблеми його охорони потребують підвищеної уваги з боку міжнародної спільноти, а їх вирішення — системного підходу. Однак масштаби і складність проблем деградації екосистем Чорного моря виходять за межі кордонів окремих берегових держав, тому наша держава вимушена докладати значних зусиль для забезпечення ефективного міжнародного співробітництва з питань збереження морського середовища.

Основним міжнародним документом, який окреслює межі спільних регіональних принципів, є Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (далі — Конвенція 1992 року), підписана Україною разом з іншими чорноморськими державами 13 листопада 1992 року. Конвенція ратифікована постановою Верховної Ради України № 3939–12 від 4 лютого 1994 року.

Головною метою Конвенції є створення сприятливих умов для об'єднання дій з метою збереження навколишнього середовища Чорного моря та живих організмів, враховуючи економічні, екологічні, соціальні й медичні аспекти забруднення. Конвенція визначає пріоритетні заходи щодо запобігання, зниження і контролю за забрудненням морського середовища, спричиненим діяльністю на суші й на морі, умови співробітництва в разі надзвичайних ситуацій. Вона також визначає, що сторони співробітничатимуть з питань наукових досліджень, розроблення національного законодавства з метою оцінки екологічних втрат і відповідальності. Протоколи про зменшення забруднень з джерел, розташованих на суші, про заборону захоронення і забруднення нафтопродуктами та іншими небезпечними речовинами є інтегральною частиною Конвенції, що робить її практичним документом з реальним впливом на регіональне управління станом навколишнього середовища.

За період, що минув від часу її підписання, було здійснено ряд заходів щодо розвитку й реалізації положень Конвенції а саме: створена Комісія з питань захисту Чорного моря від забруднення (Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution або Чорноморська Комісія / BlackSeaCommission); засновано Постійний секретаріат (PermanentSecretariat) Чорноморської Комісії зі штаб-квартирою в Стамбулі (2000 р.); прийняті нові міжнародні документи, що доповнюють і розвивають положення Конвенції (Міністерська Декларація про захист Чорного моря (Одеса, 1993 р.); Стратегічний план дій для відтворення й захисту Чорного моря (Стамбул, 1996 р.); Декларація про захист екосистеми Чорного моря (Софія, 2002 р.); Протокол Про збереження біорізноманіття й ландшафтів Чорного моря (Софія, 2002 р.); виконано і продовжується реалізація низки міжнародних програм і проектів по дослідженню Чорного моря, найбільш вагомими з яких є: Чорноморська екологічна програма (BlackSeaEnvironmentProgram, BSEP); Проект

відновлення екосистеми Чорного моря (Black Sea Ecosystem Recovery Project, BSERP); Програма регіонального моніторингу і оцінки забруднення (Black Sea Integrated Monitoring and Assessment Program, BSIMAP); Проект щодо співробітництва з охорони довкілля Чорного моря (Environmental Collaboration for the Black Sea, BSEC).

Важливим кроком на шляху реалізації положень Конвенції стало підписання чорноморськими країнами Стратегічного плану дій по відтворенню і захисту Чорного моря (1996 р.), в якому передбачена згода країн і підтвердження урядами цих країн взяти на себе зобов'язання розробити загальну стратегію захисту і відновлення Чорного моря, управління його береговими і морськими ресурсами на 20 років. Відповідно до названого документа причорноморські держави повинні були розробити національні Стратегічні плани дій для захисту Чорного моря, але не всі причорноморські держави виконали цей обов'язок.

Україна підготувала Загальнодержавну програму охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів (далі, Програма), яка була ухвалена як національний Закон України 22 березня 2001 року (Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 28. — Ст. 135). Проте розроблена Програма має певні упущення. Так, в ній практично не стоять завдання упровадження в управлінні станом морського середовища екосистемного підходу та принципу найдосконаліших доступних технологій, яким відводиться важлива роль у Європейській морській стратегії. В Програмі Також не означена задача екологізації галузей морегосподарського комплексу, а відповідно й засоби її вирішення: широке упровадження екологічного менеджменту відповідно до ДСТУ ІСО 14001, розширення сфери дії екологічного аудиту та розроблення його методичного забезпечення і взагалі, взаємозв'язок між економічною і екологічною політикою у Програмі залишився поза увагою розробників.

ЧУМАЧЕНКО І. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХОДІВ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Згідно Закону України «Про охорону навколишнього природно-середовища», державні екологічні програми створюються з метою проведення ефективної та цілеспрямованої діяльності України стосовно організації і координації заходів щодо охорони навколишнього

природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування і відтворення природних ресурсів на перспективу. Необхідність розвитку, удосконалення і розширення повноважень даного інструменту обумовлено Законом України «Про державні цільові програми». За ст. 3 цього Закону екологічні цільові програми — це самостійний напрям державних цільових програм, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, попередження катастроф екологічного характеру та ліквідація їх наслідків. Чинним законодавством передбачається також можливість вирішення проблем регіонального розвитку, що мають державне значення.

Класифікації інструментів екологічної політики розроблено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками (Пахомова А., Эндерс А., Рихтер К. Экологический менеджмент. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с. Стадницький Ю. І., Кравців В. С. Класифікація інструментів регіональної політики // Регіональна політика і механізми її реалізації. — К.: Наук. думка, 2003. — С. 426–434), що виділяють екологічні програми як інструмент, який має змішану природу і якому притаманні й адміністративно-контрольні та економічні важелі управління. До адміністративно-контрольних важелів належать: чітке визначення цілей; орієнтація на отримання кінцевого результату з призначенням термінів виконання та відповідальних осіб за це виконання і оперативний контроль за виконанням програм. До економічних важелів належать: широкий спектр фінансування; економічне стимулювання участі та виконання планових цілей (завдань); надання самостійності у пошуках найбільш ефективних екологічних рішень, у тому числі створення спеціалізованих фондів програм; використання механізму екологічного страхування цільової програми тощо.

Залежно від рівня значущості екологічні цільові програми поділяють на: загальнодержавні — програми, які спрямовані на розв'язання найважливіших комплексних загальнодержавних екологічних проблем, виходячи з довгострокових пріоритетів охорони довкілля; державні — програми, метою яких є розв'язання окремих екологічних проблем багатогалузевого або міжрегіонального характеру, а також запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків, що потребують державної підтримки; галузеві — програми, які формуються для розв'язання екологічних проблем в окремих галузях господарства та впровадження природо-ресурсозберігаючих технологій на підприємствах цих галузей; регіональні — програми, які включають завдання та природоохоронні заходи щодо вирішення екологічних проблем, які поширюються за межі однієї адміністративної області; місцеві — програми, що складаються із завдань та природоохоронних заходів, які реалізують в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Програмно-цільове забезпечення розробки і реалізації заходів у галузі охорони та використання водних об'єктів дає змогу поєднати цілі

та завдання охорони вод на перспективний період зі спрямованими на їх виконання конкретними заходами організаційного, технічного, наукового та іншого характеру, ресурсним (фінансовим, матеріально-технічним) забезпеченням цих заходів, а також із відповідними за їх розробку та реалізацію органами і реалізується шляхом підготовки державних екологічних програм, розділів з питань екологічної безпеки, охорони довкілля у складі державних програм економічного та соціального розвитку держави та в інших програмних документах (зокрема, в: Загальнодержавній програмі охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затвердженій Законом України від 22 березня 2001 року; Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, затвердженій Законом України від 21 вересня 2000 року; Загальнодержавній цільовій програмі «Питна вода України» на 2011–2020 роки, затвердженій Законом України в редакції від 13 листопада 2011 року; Загальнодержавній цільовій програмі розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затвердженій Законом України від 24 травня 2012 року; Концепції Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 року; Регіональній програмі «Питна вода Одеської області на 2010–2013 роки і період до 2020 року, затвердженій рішенням Одеської обласної ради від 10 вересня 2010 року.).

З метою визначення основних напрямів державної політики у сфері водного господарства для задоволення потреби населення і галузей національної економіки у водних ресурсах, збереження і відтворення водних ресурсів, впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, відновлення ролі меліорованих земель у продовольчому та ресурсному забезпеченні держави, оптимізації водоспоживання, запобігання та ліквідації наслідків шкідливої дії вод була прийнята Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року. В зв'язку з цим, та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 року «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» припинили дію: Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні річки Тиси у Закарпатській області на 2002–2006 роки та прогноз до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2001; Комплексна програма захисту сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод на період до 2010 року та прогноз до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 року; Державна цільова програма протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Сирету, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 року.

ЮРЕСКУЛ В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ЩОДО ПОДАТКУ НА АТМОСФЕРНІ ОПАДИ

Перші вражання від словосполучення «податок на атмосферні осадки», що виникають у громадян, вкрай негативні. Скептики відносять такий податок до категорії «податкового маразму», пропонують поруч з податком на «дощ» впровадити податки на чисте повітря, вітер, а поруч з ними ще податки на вареники і сало тощо. Однак, такий економічний інструмент поводження з дощовими водами існує і все активніше застосовується, зокрема, у Великій Британії, Канаді, Литві, Німеччині, Польщі, США, Швеції та інших країнах. Його використання стимулює впровадження елементів так званої «зеленої інфраструктури», яка імітує природні гідрологічні процеси, включає в себе такі заходи як влаштування дощових садів, зелених дахів, парків, біо-боліт, пористого тротуару та збір дощової води для її подальшого корисного використання (<https://www.crd.bc.ca/education/at-home/low-impact-development>). Кожен з перелічених заходів має багато переваг. Наприклад, «зелений дах» вбирає до 90 % дощових опадів, тим самим розвантажуючи міські водостоки, на більш ніж 25 % скорочує споживання електроенергії за рахунок здатності зберігати прохолоду в приміщенні у спеку, знижує витрати на опалення в зимовий період, оскільки є гарним теплоізолятором, очищає повітря, поглинаючи вуглекислоту, тощо (<http://zincocom.ua>).

Одним з гарних прикладів оптимального поєднання елементів зеленої інфраструктури є створення за рахунок платежів на утримання зливової каналізації «зелених» вулиць у Сієтлі (США), на яких зменшується площа водонепроникних поверхонь, збільшується кількість зелених насаджень, передбачається очищення дощових вод, зменшення шумового забруднення від доріг, сприяння підвищенню рівня екологічної свідомості громадян тощо (<http://www.seattle.gov/util/groups/public>).

Зелена інфраструктура спрямована на попередження забруднення дощових потоків під час їх руху вулицями. Вона дає змогу збирати дощову воду з метою використання або дозволяє потрапити таким водам до їх природного фільтру — ґрунтів. За такого підходу не лише попереджається забруднення довкілля, а ще створюються гарні зелені осередки, очищується повітря тощо. З економічної точки зору витрати на спорудження таких об'єктів або дорівнюють витратам, необхідним для підтримання належного функціонування систем зливової каналізації, або навіть є нижчими за них.

До однієї з особливостей українських міст слід віднести покриття їх території водонепроникними речовинами, що унеможливує

природній кругообіг дощових вод. За підрахунками спеціалістів, у населених пунктах з природним покриттям поверхні території 40 % дощових вод, що випали, випаровується, 50 % — потрапляють до ґрунтів і лише 10 % — до систем зливової каналізації. У випадку з водонепроникними покриттями — 30 % дощових вод, що випали, випаровується, 15 % — потрапляють до ґрунтів і 55 % — до зливової каналізації, чим спричиняється перевантаження системи зливової каналізації та зниження природних рівнів ґрунтових вод (Januchta-Szostak A. Urban water ecosystem services // <http://www.sendzimir.org.pl/images/zrz.pdf>). При цьому, обов'язок щодо впровадження елементів зеленої інфраструктури за архітектором, проектувальниками, власниками та користувачами об'єктів архітектури у Законі України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року, нажалі, навіть не закріплено.

Щось подібне до податку на дощ вже передбачене чинним законодавством України. Порядок встановлення та стягнення плати за скид промислових та інших стічних вод у системи каналізації населених пунктів визначається інструкцією, затвердженою наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 19 лютого 2002 року № 37. Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України «Про затвердження Правил користування системами централізованого комунального водопостачання та водовідведення в населених пунктах України» від 27 червня 2008 року № 190 визначає механізм розрахунку обсягу стічних вод, що утворюються в результаті випадання атмосферних опадів, сніготанення, поливально-мийних робіт, за потрапляння яких до систем централізованого водовідведення в населених пунктах мають розраховуватися суб'єкти господарювання, які є балансоутримувачами об'єктів благоустрою. Розмір оплати за скидання поверхневих стічних вод до систем централізованого водовідведення залежить від виду поверхні стоку таких вод, однак, зазначеними актами впровадження екологічних засобів поводження з дощовими водами не стимулюється.

За такого підходу підприємство, що здійснює відведення дощових вод зацікавлене лише у збільшенні кількості споживачів його послуг, ані воно, ані власники об'єктів нерухомості, ані створювачі нових об'єктів архітектури не мають достатніх аргументів для впровадження екологічних заходів.

Тим часом якість роботи систем зливової каналізації населених пунктів викликає все більше нарікань в українських громадян. Зокрема, в Одесі декілька разів у літній сезон стає можливим плавати на надувному човні по вулиці Дерибасівській, і це не раз вже практикувалось на вулиці Балківській та на Пересипу. При цьому, створюється загроза життю та здоров'ю громадян, паралізується рух транспорту, спричиняється значна шкода об'єктам права власності. З подібною проблемою стикаються й інші міста України.

Запровадження податку на дощ дало б змогу більш ефективно планувати заходи щодо поводження з дощовими водами та контролювати їх використання. Стало б можливим застосування субсидій для власників об'єктів нерухомості, що здійснюють поводження з дощовими водами самостійно, впровадження підвищеної ставки за збір дощової води із забруднених поверхонь, а також штрафних санкцій за перевищення площі водонепроникної поверхні розміру такої площі, передбаченому проектом будівництва об'єкту. Щоб стимулювати вжиття найефективніших новітніх екологічних технологій поводження з дощовими водами можуть застосовуватися і більш кардинальні заходи. Зокрема, у Великій Британії акт «Про управління повеннями та водою» (2010) скасував автоматичне підключення нових конструкцій до існуючої колективної каналізаційної мережі, що також могло б бути корисним і для України.

ГОШТИНАР С. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Землі сільськогосподарського призначення є основною умовою продовольчого виробництва, середовищем існування та джерелом матеріального добробуту теперішніх і майбутніх поколінь. Значна частина сільськогосподарських угідь піддана забрудненням техногенного характеру: викидами промислових підприємств, підприємствами паливно-енергетичного комплексу, в результаті розробки родовищ корисних копалин і влаштування звалищ відходів. Найбільше забруднюються ґрунти навколо промислових підприємств (особливо хімічної і металургійної промисловості), великих міст, транспортних шляхів, де можливе формування техногенних пустель.

Негативний вплив виробничих підприємств на землі сільськогосподарського призначення нерідко може мати незворотні наслідки. Як зазначає Ю. С. Шемшученко, в умовах науково-технічного прогресу на формування якості довкілля значно впливають фактори антропогенного характеру і передусім підприємства різних галузей промислового виробництва (Шемшученко Ю. С. Правовая охрана окружающей среды в области промышленного производства: монография / Шемшученко Ю. С. — Киев: Наукова думка, 1986. — 214 с.) Враховуючи великий ступінь потенційно можливого негативного

впливу підприємства на землі сільськогосподарського призначення, актуального характеру набувають питання законодавчого закріплення запровадження інноваційних технологій маловідходного чи безвідходного виробництва.

До підприємств, що є потенційними джерелами забруднення земель сільськогосподарського призначення, законодавством висуваються додаткові екологічні вимоги, що обумовлюються необхідністю недопущення негативного антропогенного впливу на землі сільськогосподарського призначення чи мінімалізації такого впливу. Об'єктивні вимоги законодавства виходять з того, що негативний антропогенний вплив на землі сільськогосподарського призначення легше попередити, ніж ліквідувати наслідки. У зв'язку з цим принципового значення набуває всебічний екологічний аналіз і правильна оцінка будівель підприємств і комплексів виробничих підприємств. Відповідно до ст. 45 Закону України «Про охорону земель», господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється. Відсутність сучасних інноваційних технологій, установок і споруд з очищення, знешкодження та утилізації шкідливих відходів, викидів до рівня гранично допустимих нормативів, а також засобів контролю за забрудненням земель сільськогосподарського призначення є підставою для заборони введення підприємства в експлуатацію.

Заходи економічного стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів передбачені ст. 27 Закону «Про охорону земель». До них законодавство відносить надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель; звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою; компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель; застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.

Компенсація витрат, понесених землевласниками та землекористувачами на покращення екологічного стану земель та підвищення родючості ґрунтів, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм охорони земель. Підставою для розгляду питання

про економічне стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів є заява чи клопотання землевласників і землекористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання у сфері охорони земель, за місцезнаходженням земельної ділянки. До заяви чи клопотання додається висновок органів виконавчої влади з питань аграрної політики про покращення екологічного стану земель і підвищення родючості ґрунтів згідно з даними агрохімічного паспорта земельної ділянки.

Чинне законодавство визначає, що господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється. Відповідно до ст. 167 Закону «Про охорону земель» передбачає, що нормативи гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також перелік цих речовин затверджуються спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у галузі охорони здоров'я та санітарного нагляду, екології та природних ресурсів. Отже, вирішення проблеми охорони землі в сучасних умовах є дуже нагальними. Вона має на меті забезпечення захисту земель від негативного впливу антропогенної діяльності (псування, забруднення) та шкідливих природних процесів (вітрова, водна ерозія). Передбачені Земельним кодексом та Законом «Про охорону земель» заходи з охорони земель спрямовані на боротьбу з природними та штучними процесами, які погіршують стан ґрунтів.

ФРОЛОВА Н. В.

Одеський державний екологічний університет,
старший викладач кафедри екологічного права і контролю,
кандидат юридичних наук

ПРАВО ПУБЛІЧНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО СЕРВІТУТУ

Актуальність теми дослідження обумовлена розвитком ринку земель, розширенням землеволодінь та неналежним забезпеченням здійснення права загального користування громадян. Через низку причин громадяни не мають доступу до багатьох природних ресурсів, які вони вправі використовувати на підставі права загального природокористування. Гарантією забезпечення доступу громадян до природних ресурсів загального користування має бути офіційне встановлення права публічного земельного сервітуту. Метою дослідження є обґрунтування необхідності закріплення у законодавстві права земельного публічного

сервітуту, визначення його значення та завдань та формулювання пропозицій до чинного законодавства.

В літературі вже є пропозиція введення до законодавства України поняття публічного земельного сервітуту. Публічним земельним сервітутом пропонується вважати право обмеженого користування чужою земельною ділянкою, встановлюване для необмеженого кола осіб законом, іншим нормативним актом, рішенням суду. (Марусенко Р. І. Правові аспекти земельних сервітутів в Україні. Автореф. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. — К.: 2005. — с. 3) Отже, згідно Земельного кодексу України земельним сервітутом є право обмеженого користування чужими земельними ділянками, встановлене для однієї особи або декількох осіб (приватний земельний сервітут) чи для необмеженого кола осіб (публічний земельний сервітут).

Сервітуту розділяють на публічні та приватні, але нормативні акти не проводять такого розділення. Теоретично можна зробити класифікацію земельних сервітутів на публічні та приватні. До публічних сервітутів належать ті, що дозволяють прохід до доріг загального користування, ремонт межових знаків і споруд, а також зобов'язують власника слугуючої ділянки не заважати проведенню комунікацій і не допускати стоку дощових і стічних вод, проникнення на суміжну ділянку отрутохімікатів і мінеральних добрив.

Земельний кодекс України, на відміну, наприклад, від Земельного кодексу Російської Федерації (ч. 2 ст. 23 ЗК РФ), не визнає публічних земельних сервітутів, тобто сервітутів на користь необмеженої кількості осіб. Тому в Україні можуть встановлюватися лише приватні земельні сервітуту — на користь певної особи, а саме власника (користувача) панівної земельної ділянки. (Кулинич П. Право земельного сервітуту: поняття, види та порядок реалізації // Юридичний журнал. — 2003. — № 10. — С. 64)

Доцільність введення поняття «публічний земельний сервітут» є очевидною. Вона обумовлена, насамперед, існуванням права земельного природокористування, яке, на жаль, не завжди реалізується безперешкодно. Велика кількість природних ресурсів, зокрема, водних об'єктів, лісів, земель водного фонду є орендованими, та орендарі не завжди сумлінно виконують свої зобов'язання щодо надання можливості громадянам вільно та безперешкодно користуватися природними ресурсами загального користування.

Досить часто громадяни не мають змоги дістатися пляжів через масштабні землеволодіння у прибережних зонах, вільно перебувати у лісах, здійснювати право на любительське та спортивне рибальство тощо. Тому назріла необхідність підтвердження права користування вказаними природними ресурсами окремо по кожному об'єкту на рівні нормативно-правових актів або рішення суду. Тобто, якщо через землеволодіння окремих осіб громадяни не мають доступу до пляжу або до

риболовного ставку, доцільно зафіксувати це право шляхом встановлення публічного земельного сервітуту та виділення на місцевості місця для проходу або проїзду громадян до цих об'єктів.

Публічний сервітут може встановлюватися в інтересах держави, територіальної громади, суспільства. Він має забезпечувати здійснення права загального природокористування, безкоштовного доступу громадян до природних ресурсів. Публічний сервітут встановлюється в інтересах необмеженого кола осіб або конкретних осіб. Так, публічний сервітут може встановлюватися для проходу або проїзду через чужу ділянку, прокладання комунікацій, проведення дренажних робіт, встановлення геодезичних та інших знаків, випасання та водопою тварин, сінокосіння, вільного доступу до пляжів, лісу та інших природних ресурсів, що використовуються в порядку загального природокористування.

Отже, публічний сервітут має розглядатися не стільки як «обмеження права власності на об'єкт земельної нерухомості, а як розширення прав громадян, що проживають на даній території, на землю та інші природні ресурси» (Чубуков Г. В., Тихомиров М. Ю. Коментарій к Земельному кодексу Российской Федерации. — М.: изд. М. Ю. Тихомирова, 2006). При цьому має місце право користування зазначеними природними об'єктами та їх ресурсами.

Деякі нормативно-правові акти України встановлюють право обмеженого користування природними ресурсами необмеженим колом осіб, хоча це право не виокремлено в право публічного земельного сервітуту та не має у законодавстві деталізації щодо його встановлення та захисту. Зокрема, згідно з Водним кодексом України до узбережжя морів, морських заток і лиманів у межах пляжної зони забезпечується безперешкодний та безоплатний доступ громадян для загального водокористування, крім земельних ділянок, на яких розташовані гідротехнічні, гідрометричні та лінійні споруди, санаторії та інші лікувально-оздоровчі заклади, дитячі оздоровчі табори. У разі надання права користування пляжною зоною користувачі зобов'язані забезпечити безперешкодний та безоплатний прохід вздовж моря, морської затоки чи лиману (ст. 88 ВК України).

Лісовий кодекс також встановлює і регулює подібні правовідносини. Згідно ст. 23 ЛК України громадяни мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власності, якщо інше не передбачено законом. Права власників лісів або лісокористувачів можуть бути обмежені на користь інших заінтересованих осіб на підставі закону, договорів, заповіту або за рішенням суду. Таким чином, необхідність гарантування екологічних прав громадян обумовлює доцільність становлення у законодавстві України інституту публічного земельного сервітуту.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Унаслідок надмірного техногенного навантаження на біосферу людство постало перед глобальною екологічною кризою, що вимагає негайних рішень на всіх рівнях, у тому числі і на рівні вищої освіти. І однією з вагових передумов розв'язання екологічних проблем у контексті виконання принципів сталого розвитку є формування екологічного світогляду особистості, адже саме його особливості визначають стратегію діяльності у довіллі. Чим вищий рівень екологічного світогляду, тим організованішою є діяльність стосовно навколишнього середовища. Формування світоглядних рис особистості лежить у педагогічній площині та вимагає змін у орієнтирах і характері екологічної освіти.

Так, відповідно до Концепції екологічної освіти України одним із завдань вищої школи є формування у студентів високої екологічної культури, глибоких екологічних знань та екологічного світогляду (Про концепцію екологічної освіти в Україні : Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6–19 від 20.12.2001 р.). А згідно зі Стратегією ЄЕК ООН у сфері освіти в інтересах сталого розвитку серед стратегічних напрямків розвитку освіти є підвищення рівня світогляду молоді задля подальшої професійної діяльності на благо збалансованого майбутнього (Проект Стратегії ООН в області освіти в інтересах устійливого розвитку. Первое региональное совещание по образованию в интересах устійливого развития. Женева, 19–20 февраля 2004 года. Пункт 6 предварительной повестки дня // Экономический и социальный совет // ООН). Про необхідність формування екологічного світогляду у студентів суспільних наук, до яких належить і юридична галузь, наголошується і в екологічній програмі ЮНЕСКО «Людина та біосфера» (UNESCO's Man and the Biosphere Programme (MAB). Однак, відповідно до Концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні «наразі українська система вищої юридичної освіти не набула тих якісних характеристик, які б дозволили поставити її в один ряд з системами юридичної підготовки більшості країн Європи та провідних країн світу (Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні: редакція від 14.10.2009 р.)», у яких екологізація знань займає одне із чільних місць серед пріоритетних напрямків розвитку освіти.

Метою даного наукового доробку є виявлення можливих педагогічних умов формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей.

Окремі аспекти особливостей формування екологічного світогляду у студентської молоді вивчають такі сучасні українські педагоги як Н. А. Негруца, Н. В. Немченко, Т. В. Саєнко, С. В. Совгіра. Однак, до цього часу не розглядалась проблема формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, які у процесі свого професійного становлення мають зробити вибір щодо своєї ролі на шляху до суспільства збалансованого розвитку. Адже саме цим людям у подальшій професійній діяльності доведеться приймати важливі екологічні рішення. Тому позитивне вирішення судових справ на користь природи залежить від екологічного світогляду фахівців юридичної галузі.

У цьому аспекті варто зауважити, що формування екологічного світогляду студентів-юристів супроводжується низкою суперечностей. Насамперед — між значним соціальним запитом на спеціалістів із високим рівнем екологічної свідомості й світогляду та практичною відсутністю державних стратегій її формування; між вимогами збалансованого розвитку суспільства і нестачею педагогічних технологій відповідної освіти задля формування особистості з високим рівнем екологічної культури і компетентності; між беззаперечною необхідністю формування екологічного світогляду і нестачею відповідних змістових складових у навчально-виховному процесі юридичної вищої школи.

З метою подолання цих суперечностей та ефективного формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей необхідно забезпечити виконання ряду педагогічних умов.

Передусім, сформованість екологічного світогляду студентів залежить від його рівня у викладачів. Тож, з метою розширення екологічного кругозору та підвищення рівня екологічного світогляду студентів необхідно забезпечити підвищення кваліфікації викладачів усіх без винятку предметів стосовно питань екологічного виховання. Крім того, аналіз навчальних робочих програм із різних навчальних дисциплін щодо наявності екологічної складової доводить про її практичну відсутність або мінімальну кількість матеріалу екологічного змісту. Тому з огляду даної проблеми вважаємо за необхідне включити екологічну тематику до навчальних робочих програм вищих юридичних навчальних закладів на міжпредметному рівні. Міжпредметні зв'язки відіграють важливу світоглядну роль у навчальному процесі, сприяють реалізації принципу науковості, посилюють єдність знань, формують цілісні практичні вміння та навички.

Значну роль у формуванні екологічного світогляду студентів-юристів відіграє науково-дослідницька робота, організація студентських екологічних клубів та гуртків. Науково-дослідницька робота майбутніх юристів, основана на вирішенні екологічно-правових ситуацій передбачає участь студентів у конференціях, наукових проектах та семінарах в області екологічної освіти та раціонального природовикористання і

спонукає їх до самостійної роботи, пошуку знань, проблемного вивчення питань взаємодії людини та природи.

Комплексний вплив на формування складових екологічного світогляду справляє і застосування сучасних інтерактивних технологій навчання (ділові та імітаційні ігри, дискусії, дебати, метод кейсів і т.д.);

Отже, формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей є ефективним у разі забезпечення відповідних педагогічних умов: підвищення кваліфікації педагогічних кадрів з питань формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей, включення до навчальних робочих програм з різних дисциплін екологічної складової; інтеграція знань на міжпредметному рівні, забезпечення комплексного впливу на формування складових екологічного світогляду в ході застосування сучасних інтерактивних технологій навчання та форм розвитку екологічної активності; організація екологічних клубів та гуртків, науково-дослідницької роботи студентів.

ГАЙДАРЖИ Х. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ПЕРЕРОБНИХ КООПЕРАТИВІВ У РИБНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Відповідно до визначення, наданого в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в редакції від 20 листопада 2012 року (Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 50. — Ст. 698), сільськогосподарські (далі — с/г) переробні кооперативи можуть здійснювати виробництво рибних продуктів, що формує підстави для віднесення таких кооперативів до потенційних суб'єктів рибного господарства України. Вітчизняне спеціальне законодавство, яке спрямоване на регулювання рибогосподарської діяльності, досить об'ємне та складається з трьох профільних законів: «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 року, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року та «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 року. Метою нашого дослідження є встановлення специфіки правового положення с/г переробних кооперативів, що діють у сфері рибного господарства України.

Виходячи із буквального розуміння поняття с/г переробних кооперативів, сировина, що ними переробляється, повинна бути вироблена членами даних кооперативів. Якщо акцентувати увагу на даній ознаці

безпосереднього виробництва, то цілком логічним є те, що члени с/г переробного рибогосподарського кооперативу повинні мати статус суб'єктів виробників аквакультури, яка розуміється Законом як *«с/г діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання с/г продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг»*. Елементи такої кооперативної організації органічно збудовані: якщо члени кооперативу є виробниками с/г продукції, то створений ними переробний кооператив теж є сільськогосподарським.

Слід особливо відмітити, що при цьому с/г переробний кооператив не можна однозначно віднести до суб'єктів аквакультури. Це пояснюється тим фактом, що в тексті відповідного закону жодного разу не використано терміну «переробка», що найбільш красномовно по відношенню до відсутності даного поняття у процитованій вище дефініції рибництва (аквакультури). Однак, даний Закон розуміє під продукцією аквакультури *«одержані в результаті здійснення господарської діяльності всі види об'єктів аквакультури, а також вироблена з них харчова та нехарчова продукція»*. Таким чином, с/г переробний рибогосподарський кооператив може виступати як суб'єкт аквакультури у випадку виробництва продукції шляхом переробки об'єктів рибництва.

По-іншому виглядає правова модель рибальства, що окреслена Законом України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів». Рибальство, на відміну від рибництва, розуміє під собою вилов риби, а не її цілеспрямоване вирощування. Це означає, що особи, які добувають водні біоресурси в результаті рибальства, не відносяться до суб'єктів сільського господарства, так як не ведуть аграрну діяльність. В зв'язку із цим кооператив із переробки виловленої ними риби (чи інших водних біоресурсів) не може бути сільськогосподарським відповідно до Закону України «Про с/г кооперацію».

Однак, вказаний логічний ланцюжок розривається єдиною нормою, що викладена у ст. 53 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», згідно якої відбувається *визнання суб'єктів рибогосподарського комплексу, діяльність яких пов'язана з промисловим виловом водних біоресурсів на водних об'єктах загальнодержавного значення, розведенням, вирощуванням та переробкою власної продукції, товаровиробниками с/г продукції*. В результаті відповідні суб'єкти рибогосподарської діяльності, які займаються рибальством, набувають правового статусу виробників с/г продукції та можуть створити с/г переробний кооператив з виробництва рибних продуктів.

Порівняно простим видається визначення випадків поширення дії Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» на с/г переробні кооперативи. Так, якщо в результаті діяльності даних кооперативів утворюється продукція, що є харчовою (продовольчою), то в такому разі положення вказаного Закону регулюють її якість та безпеку. Таким чином, правове положення с/г переробних кооперативів в рибному господарстві України диференційоване в залежності від характеру діяльності його членів.

Не будучи безпосереднім, первинним виробником сировини, с/г переробний кооператив не може бути звичайним суб'єктом аквакультури та рибальства. Однак, віднесення переробки до комплексу рибного господарства України автоматично надає с/г переробному кооперативу статусу суб'єкта рибогосподарської діяльності. Особливістю с/г переробних кооперативів є те, що вони не є абсолютно окремими організаціями, не пов'язаними із виробниками. Переробний кооператив, незважаючи на свою господарську самостійність, є органічним продовженням своїх членів, що зумовлює його особливий статус. На наш погляд, таку специфічність правового положення с/г переробних кооперативів можна виразити в понятті «вторинних суб'єктів аквакультури та рибальства». Введення такого проміжного положення особливо актуально саме для аналізованих кооперативних організацій, адже як було вказано вище с/г переробні кооперативи, фактично діючи в правовому полі рибного господарства, не мають однозначного правового статусу.

Найбільш раціональним таке вдосконалення буде у сфері аквакультури, що пояснюється більшою економічною вигідністю реалізації переробленої продукції, а не сировини. Тому введення в орбіту аквакультури с/г переробних кооперативів сприяло б активнішому становленню і розвитку як кооперативних структур, так і рибницьких господарств. Таким чином, с/г переробні кооперативи, які діють в галузі рибного господарства, потребують більш конкретизованого правового статусу, який пропонується виразити в поняттях «вторинного суб'єкта аквакультури» та «вторинного суб'єкта рибальства».

ГАЛАГУЗА А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
адвокат Миколаївської обласної колеції адвокатів

КОДИФІКАЦІЙНА КОНСТРУКЦІЯ КОДЕКСУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ОКРУГУ БОУЛДЕР (ШТАТ КОЛОРАДО, США)

Однією з головних проблем земельного законодавства України, що знижує його ефективність, вітчизняні науковці тривалий час називають його декодифікацією, зазначаючи про нагальну необхідність систематизації останнього. В сучасних умовах, з метою гармонізації національного законодавства, законодавець широко імплементує досвід зарубіжних країн в процес реформування вітчизняної правової системи, не оминаючи своєю увагою й сфери земельних відносин, тому в ході напрацювання нового кодифікаційного акту земельного законодавства України може стати у пригоді досвід регулювання таких відносин в штаті Колорадо (США) на прикладі Кодексу землекористування округу Боулдер від 18 жовтня 1994 року (*Boulder County Land Use Code*, далі — *BCLUCode*), з яким автор працював як з першоджерелом, що відповідало офіційному тексту закону (*Boulder County Land Use Code, adopted on October 18, 1994, version updated November 4, 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bouldercounty.org/doc/landuse/landusecode.pdf>*).

BCLUCode має внутрішній поділ на 19 статей, в т. ч. резервну (12), 119 пунктів, 220 підпунктів, окрему статтю 4–116 «Район сільської громади Ниют» та розділ «Поправки та резолюції до Кодексу землекористування округу Боулдер». Пропонуємо основні норми його змісту у нашому неофіційному перекладі, а саме:

Стаття 1 «Статус, сфера впливу (компетенції) та тлумачення» розкриває загальні правила побудови, мови, принципів дії, тлумачення норм, порядку обчислення строків, усунення розбіжностей офіційних друкованих копій, засад об'єднання та тлумачення карт, закріплює перелік планів, правил, положень з додатковими вимогами.

Стаття 2 «Адміністративні та директивні органи» закріплює компетенцію обраних, призначених та адміністративних посадових осіб та органів, що регулюють землекористування в окрузі.

Стаття 3 «Процеси» визначає дії, обов'язкові до розгляду Радою регулювання, Комісією з планування та/або Радою Уповноважених округу, закріплює процедуру отримання визначених законом дозволів, погоджень, містить їх класифікацію, перелік стандартів та дозвільних вимог, загальних вимог до карт, планів, звітів, доповідей та погоджувальних відгуків, їх види, порядок розгляду заявок агентств і приватних осіб та проведення публічних слухань, укладення угоди про розвиток земельної ділянки(ок).

Стаття 4 «Зонування» містить правила зонування земель, закріплює перелік, тлумачення умовних позначень згідно правил зонування, цілі та види використання різних категорій земель, розкриті поняття Спеціального огляду, Огляду плану місця для забудови, доповіді директора, доповіді на план розвитку нафтових та газових операцій, доповіді на план розвитку підземного видобутку (їх критерії (стандарти), види, вплив на використання різних видів земель, порядок внесення поправок), розкритий зміст понять «неузгоджені будівлі» та «неузгоджене використання», закріплено порядок зміни зонування землі, її стандарти та умови, повноваження Ради регулювання в цій сфері, розкрито цілі, зміст та порядок втілення Розширеної програми та граничні значення розмірів споруд для користування однієї сім'ї.

Стаття 5 «Інструкції для підрозділів» закріплює стандарти, умови та процедуру погодження проекту плану виділу невеликої земельної ділянки з нерозподіленої землі.

Стаття 6 «Заплановані райони розвитку» містить концепцію розвитку землі та загальні вимоги до усіх Запланованих районів розвитку з метою ефективного використання землі, заохочення комплексного планування, зниження навантаження на існуючі вулиці та комунальні послуги за рахунок ефективного розвитку і збереження вартості землі.

Стаття 7 «Стандарти розвитку» закріплює вимоги: — до дизайну Проекту розвитку; — до облаштування надійних водних, публічних та приватних каналізаційних систем, систем збору стічних вод, твердих відходів; — до розташування доріг, резервних смуг, приватних доріг, умов і порядку надання дренажних сервітутів; — до вирішення проблем в районах з високим рівнем ґрунтових вод; — до здійснення контролю за ерозією, наносами, якостями зливів в урбанізованих територіях; — до протипожежного захисту.

Стаття 8 «Місце розташування та розміри областей та напрямків діяльності державного значення» закріплює сфери діяльності, що торкаються інтересів держави (дороги, парки, громадські будівлі, комунальні послуги тощо), закріплює напрямки такої діяльності (вибір місця і будівництво великих внутрішніх водних систем, комунальних об'єктів, нових громад тощо), розробляє поняття «мораторій», «публічні слухання», порядку їх проведення та процедури імплементації їх результатів.

Стаття 9 «Підрозділ про Пільги та звільнення невеликих ділянок землі» розкриває зміст, види, строки «пільг» і «звільнень» невеликих земельних ділянок.

Стаття 10 «Канікули громадських доріг, алей та сервітутів» розкриває зміст, умови та порядок надання «канікул» для громадських доріг, алей та сервітутів округу Боулдер, нанесених на карту доріг та прав проїзду на території міста Ельдора.

Стаття 11 «Спеціальний огляд району» визначає загальні положення, види та процедури прийняття планів обслуговування для

запропонованого спеціального району відповідно до ч. 2 ст. 1 розділу 32 Статуту Колорадо (в редакції Закону про контроль (Колорадо) 1993 року).

Стаття 13 «Позначки» визначає види, кількість, типи, місце розташування, фізичні розміри і конструкції знаків з метою захисту суспільної безпеки та добробуту і збереження права на свободу слова і вирази.

Стаття 14 «Сміття, бур'ян, чагарники та небезпечні споруди» розкриває дефініції статті, закріплює процедуру їх прибирання (видалення).

Стаття 15 «Охорона пам'яток історії» так само закріплює дефініції статті, визначає правове положення Консультативної ради історичної спадщини округу Боулдер, критерії та процедуру надання об'єкту статусу пам'ятки історії.

Стаття 16 «Текстові поправки» визначає порядок внесення поправок та повноваження в цій сфері Комісії з планування та Ради уповноважених округу.

Стаття 17 «Правозастосування» встановлює загальні положення застосування засобів правового захисту, підстави звільнення службових або посадових осіб округу від відповідальності під час здійснення ними своїх повноважень, виконання правил зонування та наслідків їх порушення, закріплює перелік юридичних дій проти порушників земельного законодавства та порядок застосування юридичної відповідальності за такі порушення, правове положення Підрозділу регулювання правозастосування.

Стаття 19 «Спеціальні процедури узгодження перепланування після стихійних лих» закріплює винятковий порядок відновлення пошкоджених або зруйнованих споруд при форс-мажорних обставинах.

Стаття 4–116 «Район сільської громади Ниуот» містить загальну характеристику даного історичного району округу та компетенцію підкомітету з його реконструкції. Розділ «Поправки та резолюції до Кодексу землекористування округу Боулдер» вміщує усі поправки та резолюції до Кодексу від часу його прийняття.

Безумовно, конструкція BCLUCode не є взірцем до побудови основного національного земельного закону. Проте, виходячи з міркувань безпеки та благополуччя, сфера його правового регулювання досить гармонійно поєднує в собі земельні, адміністративні, екологічні, містобудівні, надрові, водні, лісові норми, норми з охорони культурної спадщини, в галузі шляхового господарства, та закріплює механізм застосування юридичної відповідальності за їх порушення.

Ступінь урегульованості суспільних відносин у сфері землекористування округу Боулдер є ґрунтовним, а розміщення правових норм у BCLUCode відображає пріоритетні напрями розвитку територіальної громади. З огляду на викладене, кодифікаційна конструкція BCLUCode є цікавим прикладом зарубіжного досвіду щодо побудови земельного закону, складеного на основі забезпечення прозорості даного процесу за участю усіх зацікавлених сторін.

ЗАВЕРЮХА М. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ПРИРОДООХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ЛІСОВИХ ВІДНОСИН

Актуальність обраної теми обумовлена визначенням ролі громадських природоохоронних організацій, що здійснюють свою діяльність у сфері охорони лісів та лісових ресурсів. Складний характер правовідносин щодо охорони лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення в багатьох випадках потребує усунення існуючих прогалин у науці права та проведення комплексного дослідження цих питань, що обумовило обрання даної теми.

Участь громадських природоохоронних організацій у сфері лісових відносин є важливим підґрунтям у сфері забезпечення охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Її правовою основою є ст. 36 Конституції України (Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30), відповідно до якої громадяни України мають право на свободу об'єднання в громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, в тому числі і екологічних.

Право громадян України на об'єднання в громадські природоохоронні формування передбачено також ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 41). Стаття 10 цього ж Закону в якості гарантії екологічних прав громадян називає участь громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища.

Роль громадськості в реалізації своїх законних екологічних інтересів неодноразово виступала ключовим питанням міжнародних актів, участь у яких брала Україна. В світі вже існує розгалужена система контролю за станом природного середовища, екологічною освітою та вихованням населення і передусім молоді. Отже, належне забезпечення участі громадськості у вирішенні проблем охорони навколишнього природного середовища в цілому та окремих його елементів є нагальною потребою.

Екологічна ситуація в Україні та зростання свідомої активності населення обумовили те, що в нашій державі діє близько 500 громадських об'єднань. Серед них більшість регіональних, міських, тобто таких, що діють на якійсь певній території, а також всеукраїнські: Українське товариство охорони природи, асоціація «Зелений світ», Національний екологічний центр, Українська екологічна академія наук, Всеукраїнська

Екологічна ліга тощо (Макаренко О. Ю. Роль громадських природоохоронних організацій у сфері охорони надр України // Часопис Київського університету права, 2013, с. 230).

Відповідно до ст. 96 Лісового кодексу України громадські природоохоронні організації у сфері лісових відносин мають право:

- брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;
- вільного доступу до інформації про стан лісів та ведення господарства в них;
- брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони та відтворення лісів;
- вносити пропозиції щодо розроблення нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства та внесення змін до них;
- оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом інформації про стан лісів або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Діяльність громадських природоохоронних організацій у сфері лісових відносин здійснюється відповідно до закону на основі їх статутів (Лісовий кодекс України: затверджений Законом України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17).

Участь громадськості у сфері лісових відносин реалізується через повноваження громадських організацій і об'єднань, що виконують екологічні функції, передбачені статтею 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Громадські природоохоронні організації мають право вносити пропозиції щодо розроблення нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства та внесення змін до нього. Зокрема, відповідно до Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року (Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року // Офіційний вісник України. — 2004. — № 6) громадські природоохоронні організації залучаються до вирішення питань, що справляють чи можуть справляти негативний вплив на стан довкілля, в тому числі лісові ресурси. До їх повноважень віднесено розробку пропозицій щодо поліпшення охорони, захисту, використання та відтворення лісів для внесення до міжнародних, державних, регіональних планів дій, стратегій, інших документів, в тому числі нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства.

Враховуючи вищевикладене слід зазначити, що діяльність громадських організацій має великий вплив на здійснення захисту, використання та відтворення лісів. Уряд має розробити спеціальні механізми,

за допомогою яких громадські організації могли б ефективно здійснювати свої повноваження, а також стимулювати їх розвиток задля ефективного захисту та охорони природи. Держава повинна сприяти тому, щоб громадські природоохоронні організації зайняли належне їм місце, сприяти поширенню серед населення інформації щодо ролі таких організацій у суспільстві. Природоохоронні організації повинні стати провідником демократичних ідей у спілкуванні суспільства з владою.

КАРАХАНЯН К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НАДАННЯ ЗЕМЕЛЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ

Актуальність теми дослідження зумовлена, перш за все, тим, що чинне земельне законодавство зазнало докорінних змін в правовому регулюванні питань надання земельних ділянок, в тому числі й на конкурентних засадах. Насамперед, це торкнулося норм, що визначають коло земель, які підлягають продажу на аукціонах. Так, було розширено перелік земельних ділянок державної та комунальної власності, що відчужуються поза торгами.

Отже, згідно з п. 23 ч. 2 ст. 134 Земельного кодексу, новою підставою, яка виключає можливість проведення земельних торгів, є надання в оренду земельних ділянок індустріальних парків керуючим компаніям цих індустріальних парків. Законом України «Про індустріальні парки» від 21 червня 2012 року визначаються правові та організаційні засади створення і функціонування індустріальних парків на території України з метою забезпечення сталого економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури. Так, відповідно до вказаного Закону, індустріальний (промисловий) парк — це визначена ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку.

Зауважимо, що ініціатором створення індустріального парку на землях державної і комунальної власності виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які згідно з Конституцією України здійснюють право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділені повноваженнями розпорядження землею, яка може бути використана та пропонується ними для створення такого парку (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про індустріальні парки»). Керуюча ж компанія індустріального парку представляє собою створену згідно із законодавством України юридичну особу незалежно від організаційно-правової форми, з якою ініціатором створення укладений договір про створення та функціонування індустріального парку.

Рішення про створення індустріального парку приймається ініціатором створення такого парку на основі затвердженої згідно з вимогами закону концепції індустріального парку. Крім цього, зазначимо, що індустріальний парк створюється на строк не менше 30 років. Вказане рішення є підставою для укладення договору про створення та функціонування індустріального парку між ініціатором створення та керуючою компанією індустріального парку. Відповідно до ст. 18 Закону «Про індустріальні парки», вибір останньої здійснює ініціатор створення такого парку на конкурентних засадах шляхом організації і проведення ним відкритого конкурсу в порядку, визначеному законом.

Інформація про оголошення конкурсу з вибору керуючої компанії повинна містити відомості щодо: суб'єкта, який є ініціатором створення індустріального парку; концепції індустріального парку; умов конкурсу, затверджених ініціатором створення; земельної ділянки, на якій передбачається створення індустріального парку; об'єктів, розміщених на земельній ділянці (перелік, характеристики тощо); строку, на який створюється індустріальний парк; органу, до якого слід звертатися за додатковою інформацією; розміру реєстраційного внеску.

Результатом проведення конкурсу є укладення ініціатором створення індустріального парку договору з переможцем про створення та функціонування індустріального парку після погодження всіх умов договору, але не пізніше десяти робочих днів з дня визначення переможця конкурсу. Істотними умовами договору про створення та функціонування індустріального парку, згідно зі ст. 22 Закону «Про індустріальні парки», є: предмет договору; строк договору; кадастрові номери, місце розташування та розміри земельних ділянок, на яких створено індустріальний парк; порядок та умови облаштування індустріального парку; порядок та умови залучення учасників; порядок та умови надання учасникам прав на земельні ділянки та об'єкти у межах індустріального парку.

Як вбачається з наведеного, одна з істотних умов присвячена правовому режиму земельних ділянок, що надаються для здійснення господарської діяльності в межах парку. Позиція законодавця з цього

питання, відповідно до ч. 9 ст. 93 Земельного кодексу та ч. 4 ст. 11 Закону «Про індустріальні парки», ґрунтується на тому, що у разі створення індустріального парку на землях державної чи комунальної власності земельна ділянка надається відповідній керуючій компанії лише на умовах оренди у встановленому законодавством порядку на строк не менше 30 років, а остання передає ці ділянки учасникам індустріального парку на умовах суборенди. Зазначене свідчить про неможливість проведення земельних торгів щодо вказаних земель.

Законодавством передбачено деякі вимоги щодо земельних ділянок, використання яких планується для створення та функціонування індустріального парку. По-перше, вони можуть розташовуватися у межах або за межами населених пунктів, а по-друге, повинні відповідати таким вимогам: належати до земель промисловості; бути придатними для промислового використання з урахуванням умов та обмежень, встановлених відповідною містобудівною документацією. Підсумовуючи наведене, зауважимо, що дослідження випадків безаукціонного надання земель не лише сприятиме вивченню особливостей передачі таких ділянок, а й дозволить більш чітко визначити коло земель, які підлягають продажу на земельних торгах.

РИБАЛКА К. І.

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого,
здобувач кафедри земельного та аграрного права

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ЗАПАСУ

Згідно зі ст. 19 ЗК України до земель запасу відносяться земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян або юридичних осіб. З аналізу даного визначення можна зробити висновок, що до земель запасу відносяться виключно земельні ділянки, які перебувають у власності публічно — правових утворень і не надані у встановленому законом порядку фізичним та юридичним особам.

Вважаю за необхідне детально розглянути процедуру приватизації земельних ділянок із земель запасу державної та комунальної власності у межах норм безоплатної передачі земельних ділянок громадянам щодо всіх видів використання, передбачених ст. 121 ЗК України. Проведений аналіз правового регулювання відносин безоплатної приватизації земель запасу дає підстави виділити наступні стадії її здійснення:

1. Подача клопотання до органу приватизації. Громадяни подають заяву про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо

відведення земельної ділянки до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. У клопотанні зазначаються цільове призначення земельної ділянки та її орієнтовні розміри. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування земельної ділянки, погодження землекористувача (у разі вилучення земельної ділянки, що перебуває у користуванні інших осіб) та документи, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі (у разі надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства).

2. Орган приватизації в місячний строк розглядає клопотання і дає дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову у його наданні. Частина 7 ст. 118 ЗК України чітко передбачає, що підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно — правових актів, генеральних планів населених пунктів ті іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко — економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно — територіальних одиниць, проектів землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку.

У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання орган приватизації не надав дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову у його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє орган приватизації. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

3. Наступним етапом є замовлення громадянином проекту відведення земельної ділянки фізичній особі або організації, що є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом. Строки та інші умови передбачаються угодою відповідно до Типової форми, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. «Про затвердження Типового договору про розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки» № 266. Розробка проекту здійснюється за рахунок зацікавлених осіб.

4. Погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок усіх категорій та форм власності підлягає обов'язковому погодженню з територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної політики у сфері земельних відносин.

Ст. 186—1 ЗК України також вказує випадки коли необхідне погодження проекту землеустрою також з іншими органами державної влади залежно від категорії земель, до якої належить земельна ділянка та місця розташування земельної ділянки. У разі, якщо проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки підлягає обов'язковій державній експертизі земельпорядної документації, погоджений проект подається замовником або розробником до центрального органу виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, або його територіального органу для здійснення такої експертизи.

5. Державна реєстрація земельної ділянки. ЗУ «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 р. передбачає внесення до Державного земельного кадастру передбачених цим Законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера. Державна реєстрація земельної ділянки здійснюється при її формуванні шляхом відкриття Поземельної книги та таку ділянку за місцем її розташування.

6. Прийняття органом приватизації рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та передачу її у власність або рішення про відмову. Відповідно до п. 9 ст. 118 ЗК України орган приватизації приймає відповідне рішення у двотижневий строк з дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Підстави для відмови в затвердженні проекту відведення та передачі земельної ділянки у власність заявника на цій стадії приватизації законом прямо не передбачені. Оскільки на практиці прийняття рішення про розробку проекту відведення земельної ділянки не є гарантією прийняття рішення про її приватизацію, а законодавством не передбачене відшкодування вартості розробки проекту відведення земельної ділянки, що здійснене за рахунок суб'єкта приватизації у разі необгрунтованої відмови у передачі земельної ділянки у власність, то варто вдосконалити законодавство у цій сфері. З цього приводу в юридичній літературі існує виправдана думка Кулинич П. Ф. про те, що необхідно надати земельним ділянкам, які перебувають у стадії відведення, юридично визначеного статусу зарезервованих земельних ділянок, чітко визначивши права і обов'язки основних учасників процесу відведення землі.

7. Державна реєстрація права власності на земельну ділянку. Згідно із ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. обов'язковій державній реєстрації підлягають речові права та обтяження на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організаціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування.

Зважаючи на труднощі у реалізації громадянами України своїх конституційних прав на землю шляхом приватизації земельних ділянок за пасу, є пропозиції щодо її скасування, однак це може тільки загострити соціальні протиріччя в суспільстві. Крім того, безоплатна передача земель громадянам виступає позитивною ознакою реформування відносин власності на землю.

МКРТИЧЯН А. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ ПИТНОЇ ВОДИ**

Кримінальна відповідальність, як різновид юридичної відповідальності — це правова реакція держави на правопорушення (Стрельник О. Л. Конституційно-правові засади функціонування інституту юридичної відповідальності в Україні. — Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності, 2001. — № 2. — С. 57. (55–61 с.)). Кримінальна відповідальність в екологічній сфері — це найсуворіший вид відповідальності. Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кримінальним кодексом України.

Ч. 1 ст. 46 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» передбачає види порушень у сфері питної води та питного водопостачання. Згідно з ч. 2 ст. 46 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» перелік правопорушень в галузі питної води та питного водопостачання не є вичерпним та відповідно до ст. 68 Закону визначено, що внаслідок даних правопорушень виникає дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Кримінальна відповідальність настає за вчинення екологічного злочину. Під ним розуміється суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на екологічний правопорядок.

На думку науковців Андрейцева В. І. (Андрейцев В. І. Екологія і закон: еколого-правова відповідальність/В. І. Андрейцев. — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. — С. 23. (48 с)), Волкова В. І. (Волков А. М. Основы экологического права. Общая часть: учебное пособие. — М.: Изд-во

«Щит-М», 2003. — С. 118.(128 с)), Гусєва Р. К. (Гусев Р. К. Экологическое право: учеб. пособ./Р. К. Гусев. — М.: Юридическая фирма «Контакт». — 2000. — С. 118.(208 с)), Жевлакова Е. М. (Жевлаков Э. Н. Экологические правонарушения и ответственность/Э. Н. Жевлаков. — М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. — С. 43.(204 с)), Петрова В. В. (Петров В. В. Экологическое право России: учебник для вузов/В. В. Петров — М.: Изд-во БЕК, 1995. — С. 288. (557 с)) та Шемшученка Ю. С. (Екологічне право України. Академічний курс: підруч./за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2005. — С. 347.(848 с)) екологічним злочином є винне суспільно небезпечне діяння, яке посягає на встановлений екологічний правопорядок, екологічну безпеку суспільства і шкоду, завдану довкіллю і здоров'ю населення, вчинене суб'єктом злочину.

Основною метою кримінальної відповідальності за екологічні злочини є забезпечення виконання правил охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування, захист екологічних прав та інтересів громадян.

Екологічним злочинам притаманний ряд основних ознак: 1) вони становлять суспільно небезпечні діяння (дію чи бездіяльність); 2) високий ступінь суспільної небезпеки цього виду злочинів обумовлений тим, що об'єктом їх посягання є екологічна безпека, якість навколишнього природного середовища, екологічні права громадян, а внаслідок їх вчинення заподіюється шкода або створюється загроза життю та здоров'ю людини, а також природним екологічним системам, атмосферному повітрю, землі, її надрам, водам, лісам, тваринному і рослинному світу, генетичному фонду, природним ландшафтам; 3) екологічні злочини є протиправними та заборонені кримінальним законом.

Злочином у екологічній сфері визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на екологічний правопорядок, екологічні права громадян, а також інше суспільне небезпечне діяння в екологічній сфері.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини — це стан розвитку суспільних відносин, в якому реалізуються засоби кримінально-правового покарання осіб, винних у здійсненні екологічного правопорушення з високим рівнем екологічного ризику і екологічної небезпеки для навколишнього природного середовища, природних ресурсів, життя і здоров'я людей.

Питання правового захисту питної води закріплені в ст. 242 Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 року//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25–26, ст. 131). Так, до екологічного злочину в галузі забезпечення якості питної води віднесено:

– порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних

горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Даний злочин карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк.

— ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства може наставати і на підставі статей Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за службові злочини, зокрема: ст. 364 — зловживання владою або службовим становищем; ст. 365 — перевищення влади або службових повноважень; ст. 367 — службова недбалість.

Порушення одних і тих же правил природокористування і охорони навколишнього середовища або вчинення аналогічних протиправних дій тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, в інших — адміністративну відповідальність. Розмежувальним критерієм злочинів і адміністративних проступків виступає ступінь суспільної небезпеки. Крім того, враховуються також конкретні обставини правопорушень: вид і розмір завданої шкоди, конкретні наслідки, тощо (Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України: Підручник. — Харків: Право. — (385 С.)).

Розділ 24

СУЧАСНІ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

КУЗНЕЦОВА Т. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры журналистики,
доктор наук по социальным коммуникациям, профессор

К ВОПРОСУ О СИЛЕ КЛЮЧЕВОГО СЛОВА ТЕКСТА

*Всякая мысль, выраженная словами,
есть сила, действие которой беспредельно.*

(Л. Толстой)

Всем известно, что слова обладают большой силой, энергией, которая способна как на конструктивные, созидательные действия, так и на деструктивные, разрушительные.

В текстовом пространстве особой энергетикой обладают концепты — те «кванты» знания, «сгустки культуры» (Ю. Степанов), в которых фиксируются ценности как отдельной языковой личности, так и лингвокультурного сообщества в целом.

Концепты, погружаясь в текстовый пространство, могут задавать ценностный вектор всему сообщению, ведь основным в их структуре оказывается ценностный элемент. Это свойственно прежде всего энергетически сильным ментальным образованиям, к которым, на наш взгляд, можно отнести те культурно значимые единицы, которые касаются общечеловеческих духовных ценностей и тем самым составляют ядро ценностной парадигмы. Одни из этих ментальных образований могут быть более энергетически сильными, другие — менее сильными. Очевидно, что концепт ДОБРО окажется более мощным, нежели концепт РАДОСТЬ, концепт СМЕРТЬ — чем концепты ТОСКА, ЛОЖЬ, КРИЗИС.

Конечно, в каждой культуре концепты могут обладать разной силой и энергией, поскольку они могут отличаться своей сущностью и ценностью. Концепт — достаточно динамическое явление, которое способно изменять свою ценностную структуру и проявлять свои смыслы в разных текстах по-разному. Вот что отмечает в этой связи Т. Пулатов, описывая значение «солнца» для разных культур: «Солнце по-русски — это

совсем не то, что *куёи* по-узбекски, и уж совсем не то, что *офтоб* по-таджикски. В какие отношения — дружелюбные или тягостные — человек вступил с небесным светилом, так их выразил язык и произнес. Ведь узбек, живущий большую часть года под его палящими лучами, никогда не скажет ласково-уменьшительное «солнышко», так же, как и у русского нет ощущения того, что солнце может быть не только плодотворным и землеобновляющим, но и враждебным» [Пулатов 1976: 109].

Как сильные ценностно акцентированные точки, которые направляют аксиологические векторы сообщения в ту или иную сторону, культурно значимые образования способны «поглотить» энергетически более слабые концепты. Вследствие этого в текстовом пространстве может произойти «наращивание» силы энергетически мощного концепта или нейтрализация оценочно противоположных ему других концептов, что, в свою очередь, оказывает влияние на общую ценностную направленность текста. Например, постепенное наращивание силы энергетически мощного концепта ярко прослеживается в тексте завещания Матери Терезы. Его ключевой концепт ЖИЗНЬ вбирает в себя смыслы культурно значимых образований КРАСОТА, ДОЛГ, ЗДОРОВЬЕ, МЕЧТА, ЛЮБОВЬ, СЧАСТЬЕ, с помощью которых не только разворачивает свои ценностные смыслы, но и наращивает силу и энергию, тем самым делая энергетически сильным сам текст:

Жизнь — это шанс, воспользуйтесь им.

Жизнь — красота, восхищайтесь ею.

Жизнь — блаженство, вкушите его.

Жизнь — вызов, примите его.

Жизнь — долг, исполните его.

Жизнь — здоровье, берегите его.

Жизнь — любовь, наслаждайтесь ею!

Жизнь — борьба, выдержите ее.

Жизнь — приключение, решитесь на него.

Жизнь — трагедия, преодолите ее.

Жизнь — счастье, сотворите его.

Жизнь — это жизнь, боритесь за нее!

Мысль о том, что культурно значимым понятиям свойственна определенная энергетика, причем одни из них являются более энергетически мощными, другие — менее мощными, издавна волновала ученых. В частности В. фон Гумбольдт отмечал, что «язык — это объединенная духовная энергия народа, чудесным образом запечатленная в звуках, в этом облике и через взаимосвязь своих звуков понятная всем говорящим и возбуждающая в них примерно одинаковую энергию» [Гумбольдт 2000: 349].

Немало подтверждений восприятия человеческой речи не только как «духа», но и собственно энергии находим в работах других философов. Например, А. Лосев предложил феноменологическую концепцию

Слова, согласно которой в языковых единицах сосуществуют «физическая» и «ноэватическая» энергема». Ученый подчеркивал, что «Слово есть... некоторый легкий и невидимый, воздушный организм, наделенный магической силой что-то особенное значить, в какие-то особые глубины проникать и невидимо творить великие события. Эти невесомые и невидимые для непосредственного ощущения организмы летают почти мгновенно; для них (с точки зрения непосредственного восприятия) как бы совсем не существует пространства. Они пробиваются в глубины нашего мозга, производят там небывалые реакции, и уже по одному этому есть что-то магическое в природе слова... [Лосев 1990: 67].

В. Вернадский, обосновав ноосферу как особую форму биогенеза в виде планетарного разума, человеческий язык на уровне ноосферы называет «энергией человеческой культуры» [Вернадский 1988:35].

П. Флоренский считал, что слово «концентрирует энергию духа, будто наполняется им» [Флоренский 2006: 250], с помощью этой энергии влияет на других людей, весь мир в целом.

Идею духовно-энергетической сущности языка развивал и А. Потебня, указывая на то, что язык является порождением народного духа (например, см.: [Потебня 1993]).

Восприятие языка как духа народа стало ведущим направлением лингвистической и лингвофилософской мысли в конце XX — начале XXI в. Исследуя проблемы энергии слова, большинство ученых признает особую роль слова родного языка, которое оказывается мощным концентратом энергии духа отдельного человека и всего этноса.

Как видим, философы убеждены в наличии энергетики в человеческом языке. И хотя вопрос о сущности этого явления, силы его проявления пока остается невыясненным, мнение, что этот феномен существует, побуждает тщательнее относиться к каждому слову. Особенного внимания в этом плане заслуживают репрезентанты лингвокультурных концептов в информационном пространстве, которые не только транслируют ценностную картину мира, но и ориентируют человека в мире ценностей, корректируют его ценностную систему и даже формируют новый тип сознания. Именно эти доминанты закладывают основы тех текстов, которые несут ядерную информацию определенной культуры, от которых может даже зависеть существование той или иной социосистемы в целом.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Однією з найважливіших особливостей підготовки спеціалістів-юристів є створення освітніх і наукових систем, що дає змогу накопичувати наукові знання і готувати комунікативно компетентних спеціалістів. Оскільки юристи працюють у різноманітних галузях, таких як державні і приватні структури, місцеве самоуправління, законодавча влада, державне управління, саме це і вимагає наукових підходів до їх підготовки.

У формуванні компетентності юристів вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, але і освітнє середовище вузу, організація освітнього процесу, освітні технології.

Проблеми формування комунікативної компетентності майбутнього юриста розглядаються в роботах О. Скакун, А. Піголкіна, Н. Івакіної, А. Жалінського, Л. Петровської, С. Гусарева та ін. Більшість вчених комунікативну компетентність визначають як важливу складову професійної компетентності студентів, як здатність людини встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Тому характерними особливостями комунікативної компетентності можна назвати уміння орієнтуватись у ситуації, досягнення взаєморозуміння між партнерами. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії і є результатом досвіду спілкування між людьми.

Дослідження публікацій з даного питання показують, що існують різні підходи до визначення поняття комунікативна компетентність. Перш ніж розкрити поняття комунікативна компетентність, ми хотіли б звернутися до таких визначень, як компетентність і компетенція. Розглядаючи різні визначення цих понять, можна побачити, що в тлумаченнях «компетенції» загальним є їх змістова основа: знання, які повинна мати особа; коло питань, в яких особа повинна бути обізнана; досвід, необхідний для успішного виконання роботи у відповідності з установленими правами, законами, статутом.

У всіх вивчених тлумаченнях «компетентності» йдеться про людину, яка володіє відповідною компетенцією. Одним із смислів поняття компетентності є характеристика особистісних якостей людини, володіння компетенцією. Отже, компетенція — це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення якого-небудь завдання, а компетентність — це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми. Компетентність виступає в українській і російській мовах як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй вирішувати

певні завдання, приймати рішення, висловлювати судження у певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Саме цим підкреслюється інтегративний характер поняття «компетентність».

Серед базових умов підготовки спеціалістів-юристів слід виділити компетентний підхід, який передбачає відбір професійно значущого змісту, який сприяє професійному навчанню на основі читання наукової літератури, довідникових матеріалів, а також форм і методів, серед яких важливе місце займає ділова гра, що базується на трансактному аналізі (І. Бьорн). Контекстний підхід дає можливість на практиці освітнього процесу моделювати ситуації ділового професійного навчання з установкою на вироблення певних професійних якостей особистості.

Навчанню професійним технологіям при вирішенні задач комунікативного характеру сприяє професійно-інформаційний підхід і обмін інформацією з колегами, доповіді на нарадах та ін.

Комунікативну компетентність студентів — майбутніх юристів можна охарактеризувати з точки зору різноманітних здібностей, які розвиваються в період навчання. Серед них слід виділити — аналітичні здібності, вербальні та інтелектуальні. Якщо розглянути аналітичні здібності студентів, то слід говорити про лінгвістичну компетентність країни, яка є частиною професійної культури юриста і дає можливість збагачуватись правилами професійно-етичного характеру, які обумовлюються менталітетом носія мови.

Вербальні здібності розглядаються з точки зору лінгвокомунікативної компетентності, яка забезпечує можливості для усного навчання в типових комунікативних ситуаціях професійного контексту, що вимагає осмислення проблеми, а значить мислительних операцій для вирішення комунікативних задач.

Інтелектуальні здібності слід охарактеризувати з точки зору лінгводидактичної компетенції. А це не тільки оволодіння мовою, а і готовність до використання мовних одиниць у ході професійного навчання, що передбачає володіння професійним словником.

Прояв комунікативної компетентності юристів можна прослідкувати в таких якостях як уміння спілкуватись з іншими людьми, керувати своїми емоціями і настроєм, уміння переконувати, сперечатись, визнавати точку зору партнера, уміння вести переговори. Юрист повинен уміти аналізувати не тільки свої успіхи, але й недоліки, прорахунки. З одного боку, він повинен бути рішучим і вміти наполягати на своєму, переконати в правильності своєї позиції. З іншого, він повинен володіти такими якостями як гнучкість, пластичність, уміння визнавати свою неправоту і шукати компетентного рішення, яке відповідає закону.

То ж можна зробити висновок, що комунікативна компетентність юристів сприяє підвищенню авторитету правоохоронних органів, судової влади, органів державної влади, юстиції. Це складний

процес, який обумовлюється не тільки мисленнєвою діяльністю, а й увагою, пам'яттю, волею, досвідом, індивідуальними особливостями особистості.

ПОЛУПАНОВА Ю. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры журналистики

РОЛЬ НОВЫХ МЕДИА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Мультимедиа технологии с каждым днем все больше проникают в различные сферы образовательной деятельности. Сегодня мультимедиа-технологии — это одно из перспективных направлений информатизации учебного процесса. Известно, что всех людей в зависимости от ведущего способа восприятия информации можно разделить на 3 основные группы: визуалы, аудиалы, кинестетики. Мультимедиа может применяться в контексте самых различных стилей обучения и восприниматься самыми различными людьми: некоторые предпочитают учиться посредством чтения, другие — посредством восприятия на слух, третьи — посредством просмотра видео, и т.д. Сегодня многие преподаватели используют в образовательном процессе мультимедийные презентации, включающие рисунки, анимацию, видео, текст и такой подход становится все более популярным. Новые технологии действительно иногда поражают своей эффективностью в области изучения нового материала. Медиа вносят принципиальные изменения в содержание обучения, более качественно преподносят учебные предметы. Учет педагогических аспектов использования медиа в учебно-воспитательном процессе является исключительно важным для перестройки всей системы образования в соответствии с требованиями современного информационного общества.

В переводе с английского multimedia — многокомпонентная среда, которая позволяет использовать текст, графику, видео и мультипликацию в режиме диалога и тем самым расширяет области применения компьютера в учебном процессе. Изобразительный ряд, включая образное мышление, помогает обучаемому целостно воспринимать предлагаемый материал. Мультимедийные средства обучения являются перспективным и высокоэффективным инструментарием, позволяющим предоставить преподавателю массивы информации в большем объеме, чем традиционные источники информации; наглядно в интегрированном виде включать не только тексты, графики, схемы, но и звук, анимацию, видео и т.п.; отбирать виды информации и в той

последовательности, которая соответствует логике познания и уровню восприятия конкретного контингента обучающихся [Егорова 1999: 170-172.]. Появляется возможность совмещать теоретический и демонстрационный материалы. Тестовые задания уже не ограничиваются словесной формулировкой, но и могут представлять собой целый видеосюжет [Захарова 2003:192].

Современные информационные и коммуникационные технологии позволяют индивидуализировать и активизировать образовательный процесс даже в рамках коллективного обучения, в основе которого лежит представление преподавателем учебного материала, ориентированного на некоторого «усредненного» обучаемого.

Одна из важнейших особенностей медиа как средства обучения — его способность в наглядной форме представлять различного рода процессы, явления, события, зависимости, числовые соотношения и т.п., то есть задействовать наглядно-образные компоненты мышления, играющие исключительно важную роль в обучении, в том числе при разъяснении и усвоении многих теоретических понятий. Возможность моделировать процессы, которые развиваются во времени, интерактивно менять параметры этих процессов — это очень важное дидактическое преимущество мультимедийных обучающих систем. Тем более, что существует довольно много образовательных задач, при решении которых демонстрацию изучаемых явлений невозможно провести в учебной аудитории, в этом случае средства мультимедиа являются единственно возможными. При этом мультимедийность создает психологические условия, способствующие восприятию и запоминанию материала.

В документах ЮНЕСКО медиаобразование (media education) понимается как «обучение теории и практическим умениям для овладения современными средствами массовой коммуникации, рассматриваемыми как часть специфической и автономной области в педагогической теории и практике; его следует отличать от использования средств массовой информации и коммуникации как вспомогательных средств в преподавании различных областей знаний». Сегодня медиаобразование рассматривается как направление в области образования, изучающее закономерности воздействия средств массовой коммуникации на человека, влияние различных видов информации на обучение и воспитание школьников и студентов, на их готовность применять новые технические средства в своей практической деятельности. В медиаобразовании и педагогической науке в целом так и не существует единой для всех стран мира терминологии. Как правило, не только научные школы, но и отдельные ученые предлагают свои варианты формулировок таких ключевых понятий, как «медиаобразование», «медиакультура», «медиаграмотность» и т.д. А. В. Федоров рассматривая медиаобразование как «процесс развития личности с помощью и на материале средств массовой коммуникации (медиа) с целью формирования культуры

общения с медиа, творческих, коммуникативных способностей, критического мышления, умений полноценного восприятия, интерпретации, анализа и оценки медиатекстов, обучения различным формам самовыражения при помощи медиатехники, дает следующее определение медиапедагогике: это специальная отрасль педагогики, то есть наука о медиаобразовании и медиаграмотности, раскрывающая закономерности развития личности в процессе медиаобразования. Обретенная в результате процесса медиаобразования медиаграмотность помогает человеку активно использовать возможности информационного поля телевидения, радио, видео, кинематографа, прессы, Интернета [Федоров 2010 : 64].

Социальные медиа сегодня представляют безграничный поток информации и открывают новые возможности, которые ограничиваются только собственным желанием, для образования в рамках любой специализации. Таким образом, в настоящее время активно исследуются различные аспекты использования мультимедиа в образовании, выделяются технические и психолого-педагогические особенности мультимедийных технологий, подчеркивается необходимость их целенаправленного и продуктивного применения в учебно-воспитательном процессе средней и высшей школы.

БАЗАРОВ Д. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры информационных технологий

НОВЫЕ МЕДИА ГРАМОТНОСТИ. КУЛЬТУРА УЧАСТИЯ

Согласно исследованию от Pew Internet & American Life project (Lenhardt & Madden, 2005), более половины всех подростков создавали медиа-контент, и примерно одна треть подростков, которые используют Интернет поделились тем, что произвели. Во многих случаях, эти подростки принимают активное участие в том, что мы называем **культурой участия**. Культура участия — это культура с относительно низкими барьерами для художественного выражения и гражданской активности, сильной поддержкой создания и совместного использования своих творений, и некоторым типом неформального наставничества при котором то, что известно самым опытным передается новичкам. Культурой участия также является та культура, члены которой считают важными свои взносы, и чувствуют некоторую степень социальной связи друг с другом (по крайней мере, им не все равно, что думают другие люди о том, что они создали).

Виды культуры участия включают:

Принадлежность — членства, формальные и неформальные, в интернет-сообществах, сосредоточенных вокруг различных форт медиа, таких как Friendster, Facebook, досок объявлений, игровых кланов или MySpace.

Выразительность — производить новые творческие формы, такие как скиннинг и моддинг, любительская видеосъемка, любительская беллетристика, сетевые издания, мэшапы.

Совместное разрешение проблем совместная работа в командах, формальных и неформальных, для выполнения задач и развития новых знаний (например, через Википедию, альтернативную игровую реальность, спойлинг).

Распространение — формирование потока информации (подкастинг, блоги).

Растущий объем накопленных знаний предполагает потенциальные преимущества этих форм культуры участия, в том числе возможности для обучения друг друга, изменения отношения к интеллектуальной собственности, диверсификации культурного самовыражения, развития навыков ценящихся в современном специалисте, более глубокую концепцию гражданства. Надо воспринимать эти функции культуры участия как новую форму скрытой учебной программы, участвуя в которой молодежь будет совершенствоваться. Некоторые утверждают, что дети и молодежь приобретают эти ключевые навыки и умения самостоятельно, взаимодействуя с популярной культурой. Три проблемы, однако, указывают на необходимость политических и педагогических мероприятий:

Дефицит участия — неравный доступ к возможностям, опыту, навыкам, знаниям, которые будут готовить молодежь для полноценного участия в завтрашнем мире.

Проблема прозрачности — трудности, с которыми молодые люди сталкиваются в процессе обучения, чтобы ясно видеть методы, с помощью которых СМИ формируют восприятие мира.

Этические испытания — разрушение традиционных форм профессиональной подготовки и социализации, которые могут подготовить молодых людей к их усилившимся общественным ролям, как изготовителей медиа продукции, участников сообщества. Педагоги должны работать вместе, чтобы гарантировать, что каждый молодой человек будет иметь доступ к навыкам и опыту, необходимым, чтобы стать полноправным участником, может изложить свое понимание того, как медиа формирует восприятие, и были социализированы в развивающиеся этические нормы, которые должны формировать из них практиков, производителей медиа контента и участников интернет-сообществ.

Главной целью данного материала является сместить фокус разговора о цифровых технологиях от вопросов технологического доступа

к тем возможностям для участия и развития культурных компетенций и социальных навыков, необходимых для всестороннего развития. Школы как учреждения не спешат реагировать на появление этой новой культуры участия; возможность для изменений в настоящее время находится во внедрении университетских программ и неформальных сообществ обучения. Университетские программы должны уделять больше внимания тому, что мы называем **новые медиа грамотности**: набор культурных компетенций и социальных навыков, в которых молодые люди нуждаются в новом медиа-ландшафте. Культура участия смещает акцент грамотности от одного индивидуального выражения к общественному участию. **Новые медиа грамотности** почти все включают социальные навыки, разработанные в рамках сотрудничества и взаимодействия. Эти навыки построены на фундаменте традиционной грамотности, исследовательских навыках, технических навыках и навыках критического анализа, преподаваемых в классе.

Розділ 25

ЛІНГВІСТИКА ПРАВА ТА ЗМІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

МАМИЧ М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики,
кандидат філологічних наук, доцент

ЦІННІСНО ОРІЄНТОВАНІ МОВНІ МАРКЕРИ В ЖУРНАЛІ «ЖІНКА»

Meta stammi — виявити й репрезентувати ціннісно орієнтовані мовні маркери концептів і субконцептів, через які виражені соціокультурні, гендерні, естетичні стереотипи в мові жіночого журналу «Жінка» 90-х рр. ХХ ст. і першого десятиліття ХХІ ст. Отже, цінність для соціуму — це щось значиме, вагомe, важливе з-поміж об'єктів чи суб'єктів довкілля, це те, з чим індивід чи соціальна група тісно пов'язані. Ціннісними є характеристики наукового знання, а також морально-етичні та художньо-естетичні складники концептуально-мовної картини світу. Пор. думку О. О. Маленко: «У реальному бутті переваги надають тим цінностям, що уможливають повноцінне життєвлаштування в його конкретних виявах, суспільному впорядкуванні. Простір ідеального буття окреслюють духовне, інтелектуальне, інтуїтивне в існуванні людини, що вповні реалізується в поетичній творчості. Цінностями при цьому стають екзистенційні й інтелектуальні рівні самої мови як сфери духовної діяльності людини» (Маленко О. О. Мовно-естетична репрезентація цінностей буття в динаміці української поетичної творчості : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / О. О. Маленко. — К., 2011. — 36 с.). Цінності не існують об'єктивно, вони лише об'єктивовані і становлять концептуалізацію бажаного. За шкалою цінностей М. С. Бургіна та В. І. Кузнецова у першій шкалі — абстрактні властивості (предметні цінності, цінності навколишнього середовища, індивідів, груп, суспільства, людства, логосу), у другій — спрямованість цінностей (самоорієнтовані цінності — ергативні, біосоціальні; орієнтовані зовні цінності — особистісно-групові, соціально-особистісні, особистісно-загальнолюдські, суспільно-групові), у третій — різновиди корисності (тілесні, економічні, соціальні, юридичні, моральні, когнітивні, естетичні, інтелектуальні, професійні) (Бургин М. С. Аксиологические

аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. И. Кузнецов. — К. : Наук. думка, 1991. — 184 с.).

Ціннісні орієнтири усіх трьох планів переплетені в тому чи іншому друкованому газетно-журнальному джерелі. Вони визначають його структуру, рубрикацію, а також систему заголовків, за якими уявний читач орієнтується щодо змісту текстів, вибору текстів для читання.

Так, у журналі «Жінка» основними рубриками, що структурують ціннісні концептуальні орієнтири, є рубрики, назви яких окреслюють: 1) орієнтовані зовні соціокультурні цінності — соціально-особистісні, особистісно-загальнолюдські, суспільно-групові («Гість номера», «Вісті з неурядових», «Усі ми родом із дитинства...», «Друзі нашого журналу», «Світло вічних істин», «На життєвих стежках», «Силует», «Сповідь», «Контакт», «Ти!», «Рід і родина», «Спорт»), 2) орієнтовані на різновиди корисності — частина з них об'єднана у вставці «Краса та затишок» (естетичні — «Моделі номера», «У стилі осінь», «Тропіки на підвіконні», «Прекрасні супутники наші», «Диво дивне»; тілесні — «Читаємо обличчя», «Будьте здорові, будьте щасливі», «Домашній лікар», «Косметика», «Радить натуропат.», «Сам собі травознай», «Смачного»; морально-психологічні — «Психологічний практикум», «Відкритий урок для батьків», «Світ очима дитини», «Садок врожайний коло хати»; професійні — «Майсер-клас», «Домашня ферма», «Поради на часі», «Дивосвіт», «В'яжіть з нами», «Школа вишивання»), інші — самостійні рубрики видання, а саме: юридичні — «Юридична консультація», «Юридичний клуб»; когнітивні, інтелектуальні — «Кросворд», «Гороскоп», «Магіоскоп»), інтерактивної комунікації — «Нам пишуть», «Лист рубрики» / «Ваші листи» / «Запитання — відповідь», «Читач продовжує розмову»; соціальні — «Народний календар», «Конкурс! Конкурс! Конкурс!»; естетичні — «На прохання читачів» (тексти пісень та ноти). Частина рубрик зумовлена часом виходу журналу. Так, грудневий номер присвячують підготовці до святкування нового року, Різдва, а тому на часі рубрика на зразок «Дозвольте мені посівати». У різний час впродовж року журнали містять статті, присвячені державному святу й постатям, що репрезентують певний фах (День матері, День вчителя, День працівника сільського господарства тощо). Крім того, у журналі «Жінка» утрадиційнені сегменти, де публікуються художні твори для дорослих та дітей, які також виражають певні ціннісні орієнтири.

У деяких назвах рубрик журналів 90-х років ХХ століття виразно відбито соціально-економічні («СНД і ринок», «Жінка і ринок») та соціально-історичні («Хто ми?»), соціально-психологічні («Жити!») аспекти буття. Вони виділялися у публікаціях першої половини дев'яностих, потім їхня актуальність знизилася.

Ще один важливий момент у визначенні ціннісних орієнтирів жіночого журналу — заголовки публікацій. Наведемо лише ті назви-сентенції, часом — кліше, що прямо виражають певні цінності буття, а

саме: *Безцінна якість — доброта* (Жінка, 1992, № 7), *В єднанні — наша нездоланність* (Жінка, 1992, № 10), *Треба небагато — здоровий глузд і фаховість* (Жінка, 1996, № 10), *Яка ж держава без міцних родин?* (Жінка, 1998, № 7), *Щоб у сусіда хата згоріла* (Жінка, 2007, № 3), *Громадою творять добро* (Жінка, 2008, № 8), *Кому дано, з того спитано буде* (Жінка, 2010, № 11) тощо.

Велике значення в мозаїковій картині світу журналу мають також ліди, тобто винесені за межі текстів публікацій фраза чи кілька фраз, що виражають головний зміст тексту. Пор. як поєднані такі компоненти у статті під назвою «Та, яку не покидають»: *Не дивіться на чоловіка, як на «останній шанс»*; *Приймайте «бій на своїй території»*; *Не догоджайте* (Жінка, 1998, № 7). У лідах — усі деталі, на яких зацентровано увагу в тексті публікації.

Отже, у мові журналу «Жінка» на різних рівнях — текстовому, стилістичному — закріплений широкий спектр ціннісних орієнтирів, що відображають складники мовної та концептуальної картини світу українців.

АНУФРІЄВА Н. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ (НЕВДАЧІ): ПРИЧИНИ І МЕХАНІЗМИ

Комунікативні девіації — недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування (Бачевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. — Львів, 2000). Фактори, які спричиняють комунікативні проблеми через нерозуміння один одного, хибну інтерпретацію закону, свавільне формалістське трактування юристами своїх професійних обов'язків, створюють передумови конфліктної поведінки: це ускладнені види інтеракцій, що стримують процеси взаємозв'язку та взаємодії комунікаторів (у рамках закону), не сприяють рівноправній участі у правовому дискурсі і пов'язані із переслідуванням певних намірів та перевищенням своєї компетенції. Створення таких обставин чи дій, які є перешкодами на шляху реалізації прав громадянина, у професійній діяльності стає можливим тоді, коли виникає потреба чи необхідність у зацікавленої особи звернутися до органів правопорядку, у випадку виникнення вимушеної ситуації, яка зобов'язує обидві сторони вступати в комунікативний контакт.

Вивчення збоїв у комунікації, з'ясування причин їх виникнення та класифікація комунікативних невдач мають давню традицію у філософських і суміжних дослідженнях: теорії значення у семіотиці, психології, естетиці, вченні про мовну норму, теорії мовленнєвих актів, теорії аргументації і низці інших. Сьогоднішнє зацікавлення вивченням комунікативних девіацій викликане посиленням інтересом до функціональних і прагматичних аспектів спілкування, можливостями практичної оптимізації міжлюдської взаємодії шляхом акцентуації «слабких місць» в міжособистісному спілкуванні. У рамках мовної девіатології як напряму когнітології вивчають як заплановані відхилення від норми (авторська неологія, мовна гра), так і незаплановані адресантом — обмовки, описки тощо. Збої у спілкуванні, до яких призводять або можуть призвести девіації різного роду (як мовна гра, так і помилки), дають матеріал для вивчення не лише причин, а й наслідків девіативного спілкування. Вивчення девіативної комунікації в будь-якому разі зводиться до аналізу діалогової взаємодії: а) між комунікантами у вузькому смислі; б) між культурами — у широкому. Саме в діалозі виявляється рівень мовної і комунікативної компетенції кожного конкретного індивіда, а також реально втілюються комунікативні норми мовлення.

Вивчення мовної поведінки особистості спрямоване на аналіз соціокультурних характеристик комунікації, а також різних моделей, як-от: усталені етикетні форми, мовні стереотипи, символічні системи тощо. Адже, як показують теоретичні та експериментальні дані комунікативної лінгвістики, непорозуміння між комунікантами може виникнути й за умов блискучого володіння мовою спілкування.

Комунікативна невдача (КН) в широкому сенсі — будь-яка КН, тобто будь-який випадок, коли за допомогою мовленнєвої дії не досягається його практична мета. КН у вузькому сенсі: комунікативна невдача, при якій не досягнута не тільки практична мета, а й комунікативна мета (Новое в зарубежной лингвистике, вып. 17. Теория речевых актов; отв. ред. Б. Ю. Городецкий; — М. 1986. — 423 с.).

Успішність/неуспішність акту комунікації значною мірою залежить від адресата й адресанта. Мовець і слухач як мовні особистості володіють певним тезаурусом, рівнем енциклопедичних, лінгвістичних, інтерактивних, фонових знань, а також комунікативною компетенцією. Встановлено, що від того, наскільки комуніканти здатні в конкретній ситуації активізувати потрібні знання та показати необхідний рівень сформованості компетенції, залежить успішність/неуспішність акту комунікації. Як лінгвістичні, так і паралінгвістичні фактори можуть бути причиною порушення акту комунікації. Комунікативні невдачі мовного характеру складають КН через провину мовця та КН через провину слухача. КН, які виникають з боку мовця, зумовлені: 1) помилковим вибором граматичної форми; 2) неадекватним вибором лексичної одиниці; 3) неправильною або нечіткою вимовою. КН, які

виникають з боку слухача, можуть бути зумовлені невірним розумінням або незнанням лексичних і граматичних одиниць. Хоча людина здатна моделювати своє мовлення й досягати комунікативної мети, враховуючи причини, про які згадувалось вище, комунікантам не завжди вдається досягти взаєморозуміння. При порушенні акту комунікації винні обидва учасники комунікативного процесу: в деяких ситуаціях більше винен мовець, а в інших — слухач.

До комунікативних девіацій зараховується також непередбачуваний і небажаний ефект (наприклад, образа, роздратування, подив), що виникає під час спілкування. Їх пов'язують з особистими характеристиками комунікантів, обставинами спілкування, процесами вербалізації та розуміння, труднощами досягнення комунікативних і практичних цілей, порушенням принципу комунікативної контактності. (Яшенкова О. В. Традиції та напрями розвитку теорії комунікації в інформаційному суспільстві // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць. — К.: Логос, 2004 — Вип. 5. — с.111–112). Сучасні американські дослідники Кларк Г. і Карлсон Т. виокремлюють чотири етапи мовленнєвого спілкування, на яких трапляються комунікативні збої або провали, визначаючи, що неуспішність мовної комунікації може бути зумовлена такими причинами: 1) адресат не отримав повідомлення; 2) адресат не сприйняв отриманого повідомлення; 3) адресат не зрозумів отриманого повідомлення; 4) адресат не розділяє поглядів адресанта щодо реалізації певної ситуації.

Комунікативні невдачі трапляються й тоді, коли ми неправильно будемо свій мовний вплив: обираємо не ті способи мовного впливу, не враховуємо, з ким спілкуємося, не дотримуємось правил безконфліктного спілкування тощо. Фахівці з мовного впливу в такому випадку говорять, що таке спілкування — це «*комунікативне самогубство*». «Комунікативне самогубство» — це помилка у спілкуванні, яка робить подальше спілкування абсолютно неефективним. Наприклад, якщо оратор починає свій виступ словами: «Вибачте, що віднімаю ваш час... Я вас довго не затримаю...» — це типове комунікативне самогубство, тому що оратор сам сповіщає слухачам про те, що його інформація їм не потрібна, вона викликає у слухачів роздратування, адже він просто відбирає їх час. Такого оратора слухати не будуть.

Отже, головною умовою запобігання й усунення комунікативних невдач є комунікативна грамотність, тобто володіння сукупністю знань та умінь, навичок ефективної успішної комунікативної взаємодії, що уможливають безконфліктність спілкування.

ДУБРОВА Н. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

ДІАЛОГ ПРАВОВОЇ ТА МОВНОЇ СИСТЕМ

У будь-які правові дії чи явища людина вкладає певний смисл, оформлюючи його матеріально у слова. Кожне слово відповідно містить у собі інформацію, яка за допомогою мови зберігається та накопичується, стаючи найважливішим компонентом культури взагалі та правової культури зокрема. Сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових і мовних культур. Різні ідеї, світоглядні та ціннісні установки, що поширюються через систему освіти і виховання, спеціальну літературу, ЗМІ, діяльність різноманітних організацій — усе це циркулює у суспільстві як діалог правових культур, внаслідок чого відбувається філіація ідей, їх зіткнення та взаємодія не лише у межах однієї держави, а й назовні (Оборотов Ю. Н. Теория государства и права...2004, 33). У ХХІ столітті на перший план висувається проблема правової комунікації, тобто проблема загального праворозуміння та сумісної правотворчості. Функціонування національних правових систем в сучасних умовах залежить від багатьох чинників, які дозволяють їм, не втрачаючи своєї самобутньої цінності, залучатися до глобалізаційних процесів. Протягом останніх десятиліть спостерігається активний процес інтеграції правової системи України в європейський правовий простір та її активної участі у загальносвітових та політичних процесах, що віддзеркалює вплив глобалізації на національну правову систему, тобто правову акультурацію.

Багатство правової картини світу — одне з яскравих підтверджень цінності потенціалів світової спільноти. Кожна країна накопичила і зберегла, примножила свої правові концепції, традиції правової культури, специфічні юридичні інститути. Тобто у кожного народу є наче своя правова «визитівка». І хоча законодавчі притаманний національний характер, проте право за своєю природою має транснаціональний характер (Давид Р. Основные правовые системы современности. 1999, 11).

Отже, національні правові та мовні системи не існують ізольовано, вони взаємодіють одна з одною, ведуть нескінченний культурний діалог. Те, що видано, написано і застосовано однією державою, може вплинути безпосередньо на способи тлумачення права і в іншій країні зі схожими традиціями та структурою. Мовна система окремої держави, так само як і правова, зазнає постійного тиску з боку фрагментів інших мовних та правових культур, дискурсів, текстів, процедур, мовних і правових конструкцій. Цілком ймовірно, що за даних умов особливої уваги потребує вивчення нормативності мови, наявних іншомовних конструкцій, правової стилістики, характерної для різних правових сімей і законодавств груп або окремих держав.

Мова і право є органічно взаємодіючими системами, що розвиваються і формують одна одну. Правниче мовотворення дозволяє розкрити з лінгвістичних позицій (лексичних, стилістичних, граматичних, лексикографічних тощо) процес формування мови закону як органічної частини національної мови (Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. ...2000, 6). Внесок іншої системи права або кількох систем права у становлення нової правової системи завжди існує, і «нізвідки» або тільки «з самої себе» правова система держави не виникає. Те ж саме стосується і мови права. Цим підкреслюється спільність ознак правових та мовних систем, що серед чинників свого виникнення мали й акультурацію, тобто руйнування замкнутості культур, з одного боку, та запозичення елементів системи «батьків» в систему новонароджену — з другого. Історія великих правових систем, як правило, починається із запозичення (афінське, римське, західне право і так далі). Воно може відбуватися через окремі правові інститути, елементи юридичної техніки і практики правозастосовної діяльності. Має місце також запозичення правових принципів, правових ідей. Мовні ж фрагментарні запозичення називаються мовною інтерференцією. Цілком ймовірно, що відносно мови права їх можна назвати правовою мовною інтерференцією (далі ПМІ), яку визначити як зміни в мовній системі внаслідок правової акультурації. Вважаємо, що процеси інтерференції у мові та акультурації у праві мають спільне, якщо не тотожне підґрунтя — зміни однієї системи внаслідок впливу більш розвинутої.

Слід зауважити, що фрагментарна правова акультурація та ПМІ є поширеним явищем, що виникає у рамках постійного діалогу правових систем і правових культур. Але перенесення ідей з однієї системи в іншу (чи то правову, чи то мовну) вимагає їх ретельного аналізу на сумісність. Для досягнення успішного результату правовий та мовний інститути, узяті з однієї системи і перенесені в іншу систему, повинні поєднуватися із цією системою, а не відторгатися нею. Тобто кожна правова культура має бути здатною до інновацій. Українська юридична термінологічна система після 1991 року розвивається двома напрямками, створюючи національну юридичну термінологію на українському ґрунті та інтерферуєчи елементи російської юридичної терміносистеми внаслідок уніфікації мови права країн зі спільною правовою культурою. Тому будь-які запозичення виправдані лише за умови збереження вітчизняного правового та мовного спадку.

КОВАЛЕВСЬКА А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики,
кандидат філологічних наук

ЛІНГВОМЕНТАЛЬНІСНІ АСПЕКТИ ПЕРЦЕПЦІЇ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Провідною ознакою комунікації на сучасному етапі розвитку модерних наук гуманітарної сфери більшість дослідників вважають її наскрізну сугестогенність. Комунікативний вплив відповідно визначається як єдиний комплекс емоційно забарвлених вербально-невербальних чинників, що здійснюють корекцію психоемоційного стану особистості/соціуму чи створюють мотиваційну базу для її програмованої діяльності, під час якої знижується критичність, логічність та об'єктивна оцінка сприйнятого, а також штучно моделюються певні поведінкові стратегії особистості (Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Т. Ю. Ковалевська. — Одеса : Астропринт, 2001. — 520 с.). Отже, можемо стверджувати здійснення прогнозованого впливу обов'язково передбачає врахування лінгвоментальної специфіки комунікантів, оскільки саме в цій площині концентруються їхні мотиваційні світоглядні стрижні, виражені у безпосередньому мовленні (Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К. С. Серажим. — К.: Київський національний університет, 2002. — 392 с.). В цьому аспекті на особливу увагу заслуговує врахування провідної системи сприйняття учасників спілкування — візуальної, аудіальної чи кінестетичної, виявленої на рівні т. зв. предикатів, на аспекті вивчення яких почата зосереджується така новітня лінгвопсихологічна наука як нейролінгвістичне програмування (див. Бэндлер Р., Гриндер Д. Структура магії / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. — СПб.: Белый кролик, 1996. — 496 с.). Ідентифікація та подальше інтегрування цих репрезентативно маркованих лексем до сугестогенного тексту (наш фактичний матеріал представлено рекламною слоганістикою з огляду на її іманентну впливовість) максимально оптимізуватиме його функцію через уприроднення всього сприйнятєвого процесу. Наведене визначає загальну мету статті, скерованої на встановлення домінантної репрезентативної системи представників української ментальності (Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу / М. Т. Юрій. — К.: Таксон, 1997).

Зважаючи на те, що такий підхід передбачає необхідність психолінгвістичної інтерпретації, для досягнення поставленої мети залучаємо експеримент як невід'ємний елемент методологічної бази психолінгвістики. Проведений нами експеримент (детальніше див. Ковалевська А. В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Реклама та PR

у масовоінформаційному просторі: монографія / [Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В., Порпуліт О. О., Ковалевська А. В.]: за заг. ред. О. В. Александрова; відп. ред.. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза. — Одеса: Астропринт, 2009. — 400 с.) мав комплексний характер, але в межах поставленої мети концентруємося на виокремленні провідної репрезентативної системи, представлені відповідними предикатами. Експеримент було проведено серед 500 інформантів-репрезентантів умовної цільової групи, до якої увійшли студенти вищих навчальних закладів різних міст України, оскільки саме вони становлять найширшу групу адресатів рекламних стратегій і водночас їм притаманна соціальна активність, мобільність та доволі високий рівень національної свідомості. Анкета складалася зі 145 слів-стимулів, які є найчастотнішими у 150 проаналізованих нами рекламних слоганах, розміщених на біг-бордах. Інформантам пропонувалось оцінити подані слова за шестибальною шкалою (від -3 до +3) в залежності від певних суб'єктивно вмотивованих ціннісних домінант, що унаочнить оцінювальні перспективи аналізованих маркерів. Процедура оцінювання було проведено за методикою семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Одним із параметрів, за якими було проаналізовано відповіді інформантів, став показник репрезентативної системи (аудіальна, візуальна чи кінестетична), який уможлиблює визначення провідної для заданої лінгвоментальної системи сприйняття. Аналіз даних експерименту довів, що домінантною репрезентативною системою для представників української лінгвоментальності, є кінестетична (інкорпорує ольфакторну, тактильну та смакову). Це було продемонстровано тим, що індекси оцінювання інформантами слів-предикатів кінестетичної модальності (напр., «*відчувати*», «*відчуття*», «*дотик*», «*запахний*», «*м'який*», «*теплій*») коливалися від +670 до +830 — порівняно із словами-предикатами інших модальностей (напр. «*бачити*», «*звук*», «*почути*», «*яскравий*»), індекси оцінювання яких становили +32 — +90.

Отже, активне використання слів-предикатів кінестетичної системи в конструюванні сугестогенних текстів не лише уможливить значне підвищення їхнього впливового ефекту, а й дозволить оптимізувати побудову дискурсів, орієнтованих на сприйняття представниками української лінгвоментальності.

КІСЕЛЬОВА А. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

ЗМІ ЯК ПРОВІДНИЙ ЗАСІБ КОДИФІКАЦІЇ МОВИ

У сучасний період розвитку українського суспільства успішне вирішення політичних, економічних і соціальних завдань все більше залежить від дії такого суб'єктивного чинника, як соціальна активність особистості. Важливу роль у її формуванні відіграють засоби масової інформації. Про зростаючу роль преси, радіо і телебачення в суспільному житті країни свідчать їх бурхливе зростання та поширення. Друковане й усне слово, телевізійне зображення здатні в найкоротші терміни досягти найбільш віддалених районів, проникнути в будь-яке соціальне середовище. Засоби масової інформації — могутня сила впливу на свідомість людей, засіб оперативного повідомлення інформації в різні куточки світу, найбільш ефективний засіб впливу на емоції людини, здатне переконувати реципієнта щонайкраще. Впливовий аспект ЗМІ є широко досліджуваним напрямом у сучасному мовознавстві, про що свідчать численні праці таких дослідників, як С. Г. Кара-Мурза, Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, В. М. Корнеєв, Н. В. Кутуза, Н. Ф. Непийвода, В. В. Різун, О. А. Семенюк, І. Ю. Черепанова тощо, проте слід, зауважити, що серед малодосліджених досі залишається механізм впливу ЗМК на формування української національної свідомості у молоді як важливого чинника державотворчих процесів в Україні.

У сучасній політичній ситуації не можна ігнорувати ставлення покоління, сформованого вже за часів незалежності, до державної мови, що є, за В. Сосюрою, «душею народу». В одному зі своїх попередніх досліджень ми, базуючись на результатах проведеного опитування, дійшли висновку про керівну роль, що її відіграють ЗМІ у житті великого відсотку (72 % респондентів) сучасної молоді, 65 % з яких надають в цій сфері перевагу використанню саме української мови. Очевидним, отже, є роль мас-медіа у процесах самоідентифікації, бо саме вони, маючи всі можливості для швидкої трансляції єдиних символів і цінностей в національному масштабі, через створення суспільного діалогу, сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства (Карлова В. В. Вплив засобів масової інформації на формування української національної свідомості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07kvvunc.htm>).

Свідоме ставлення до мовних явищ, однак, передбачає також глибоке розуміння змісту багатьох лінгвістичних понять, зокрема таких, як «національна мова», «українська літературна мова», «сучасна українська мова», «мовна норма», «культура мови», «кодіфікація мови». Останнє розшифровується як «упорядкування, приведення до системи,

до цілісного несуперечливого зводу (кодексу). [...] також уніфікація, упорядкування, відкидання всього чужого для літературної мови і прийняття всього, що її збагачує» (Глушук С. В., Дияк О. В., Шевчук С. В. Сучасні ділові папери. — К.: А. С. К, 1998. — 400 с.). Засобами кодифікації мови є словники, довідники з мови, підручники для середньої та вищої школи, наукові лінгвістичні дослідження, що встановлюють норму, твори (художні, наукові, публіцистичні), взірці мовлення людей, які досконало володіють українською мовою і мають високий соціокультурний авторитет. Кодифікатором, тобто оберігачем літературної мови, виступає вчений-мовознавець, письменник, журналіст, політик, диктор радіо і телебачення, артист тощо. Зв'язок пересічного громадянина, в нашому випадку молодого людини, з більшістю перелічених осіб опосередковується здебільшого ЗМІ. Це зумовлює проведення (у межах вивчення впливу ЗМК на формування національної самосвідомості) анкетування, метою якого було встановити осіб, що є, на думку респондентів — 210 студентів Iого курсу НУ «ОЮА» — кодифікаторами української мови.

За результатами експерименту ми виокремили 50 осіб, імена яких були названі інформантами. Серед них найбільша кількість — 16 — належить телеведучим, 13 — музикантам, 11 — суспільно-політичним діячам, 7 — письменникам і тільки 3 — акторам. Наведене ще раз акцентує на впливовій ролі телебачення в цілому і його представників — телеведучих — зокрема, що узгоджується з попередніми дослідженнями автора в цій галузі та унаочнює необхідність подальших розробок зазначеного аспекту.

Зусереджуючись на телеведучих, визнаних інформантами кодифікаторами мови, варто зазначити, що найбільша кількість згадувань була у Ольги Фреймут (54, що становить 26 %) та Сергія Притули (30, тобто 14 %). Серед інших імен, названих більше одного разу, наведемо Ігоря Кондратюка, Оксану Марченко, Катерину Осадчу та Аллу Мазур, які зустрічалися по 9 разів (4 %), а також Олександра Педана — 5 разів (2 %). Очевидно, що мовлення саме цих представників мас-медіа має стати об'єктом подальшого вивчення, метою якого буде виокремлення характерних йому фонетичних, граматичних, стилістичних та інших особливостей. Вербальний аспект, проте, не може розглядатися відокремлено, оскільки він є частиною значно ширшого за обсягом поняття — «імідж», яке включає в себе ще й невербальний аспект, а також зовнішній вигляд та особистісні характеристики носія. Механізм співвідношення сукупності цих характеристик до його впливу на свідомість глядачів, формування ставлення не тільки до самого телеведучого, а до нації та мови, яку він представляє, отже, вбачається перспективним напрямом дослідження, що заслуговує на подальше детальне опрацювання у межах ширшої за обсягом наукової роботи.

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ ЛИСТІВОК У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Актуальність поставленої проблеми. У полікультурному інформаційному просторі переклад стає одним з визначальним засобів, що впливають на формування й адаптацію вербальної інформації, зокрема й політичних текстів. Наукові розвідки, присвячені проблемам перекладу (праці Л. Бархударова, В. Комісарова, В. Коптілова, Я. Рецкера та ін.), здебільшого висвітлюють теоретичні аспекти перекладознавства та регламентують методи й реалізацію техніки перекладу. Проте окремі проблеми перекладознавства, пов'язані з міжкультурною комунікацією набувають особливої актуальності, зважаючи на те, що «одне й те саме поняття, один й той самий фрагмент реальності має різні форми мовного вираження в різних мовах» [Тер- Мінасова]. Крім того, такий тип соціолінгвістичного дискурсу (В. Карасик), як політичний, актуалізує нові аспекти перекладознавства: для політичних текстів насамперед характерна актуалізація чинника адресата [Шейгал]. Саме орієнтація на адресата визначає змістове наповнення й вибір мовних засобів у політичному тексті, зокрема це важливо в ситуації двомовності, що склалася в південному регіоні. У такій ситуації тексти, що функціонують у політичній комунікації, часто готують або двома мовами (українською та російською), або перекладають відповідною мовою. Зважаючи на це, набуває актуальності проблеми адекватності перекладу політичних текстів.

Мета наукової статті — проаналізувати політичні агітаційні тексти однакового змісту, створені для паралельного функціонування російською та українською мовами. Для аналізу перекладів політичних рекламних текстів ми обрали листівки, що функціонували під час останніх виборів до Верховної Ради в 2012 році в двомовному варіанті: однакові листівки, текст у яких подано двома мовами, тобто було підготовлено два паралельних варіанти політичних листівок. Не всі політичні сили вдавалися до таких заходів, зокрема в південному регіоні, де домінувала російська мова, але окремі політичні сили готували друковану продукцію двома мовами, саме ці приклади ми і розглянемо.

Листівка політичної сили В. Кличка «УДАР» містить програмні положення партії. Перша частина програми подана у вигляді тез «5 ударів «УДАРу». Представимо тексти листівок у формі таблиці:

Українською мовою	Російською мовою
Удар по корупції Знищити підвалини корупційної системи	Удар по коррупции Разрушить основы коррупционной системы

Як бачимо з порівняльної таблиці, первинним текстом був російський, оскільки в ньому немає жодних стилістичних помилок і порушень, тоді як в українському окремі перекладені позиції викликають негативну реакцію. Зупинимось на проблемних моментах.

Російське словосполучення «разрушить основы» перекладено українською як «знищити підвалини», що вважаємо невдалим. У тлумачному словнику російської мови зафіксовано:

Разрушить — 1. Уничтожить, руша, ломая. 2. Ликвидировать, заставить исчезнуть. 3. Привести в упадок, свергнуть в тяжёлое (обычно болезненное) состояние. 4. Нарушить, внести беспорядок во что-л. 5. Нарушить единство чего-л., тесную связь между членами чего-л. [Большой толковый словарь русского языка]. На нашу думку, в контексті актуалізовано друге значення лексеми: «ліквідувати, змусити щезнути», тому що воно використовується не лише в предметному значенні іменника, на який скеровано дію, а й в абстрактному значенні.

Українське дієслово «знищити», вжите в листівці, має такі значення: **Знищувати, знищити**. 1. Вбиваючи, нищачи і т. ін., припиняти існування кого-, чого-небудь, призводити до загибелі, смерті. // Руйнувати, псувати що-небудь, ламаючи, рвучи і т. ін. // Скасовувати, ліквідувати що-небудь. 2. Припиняти, усувати (дію, вияв і т. ін. чого-небудь). 3. розм. З'їдати, випивати все, нічого не залишаючи. Перекладач, обравши лексему *знищити*, використав її перше пряме значення «скасовувати, ліквідувати що-небудь», яке найбільшою мірою відповідає російському слову та його значенню.

Український прямиий відповідник до лексеми «разрушить» — дієслово «зруйнувати» має такі значення: **Зруйнувати**. — 1. Перетворити на руїни, розбити, розламати. // Порушити цілісність чого-небудь; пошкодити. // перен. Довести до повного розорення, розвалу. 2. перен. Порушити, розладнати або знищити що-небудь [Словник української мови в 11 томах]. Як бачимо, це слово має меншу сполучуваність і вужче значення, тому вибір дієслівного компонента є вдалим. Однак його поденання з іменниковою частиною спотворює переклад.

Словосполучення «разрушить основы» містить полісемічну іменникову лексему, що в російській мові тлумачать у такий спосіб: **Основа**. — 1. Опорная часть какого-л. предмета, на который укрепляются остальные его части; каркас, остов. 2. То, на чём строится, зиждется, создаётся что-л.; источник; основание. 3. *только мн.*: основы, -ов. Начала, устои. (выступать против существующего порядка вещей). 4. *только мн.*: основы, -ов. Исходные, главные положения какой-л. отрасли знаний или направления научной деятельности, теории и т.п. 5. *Спец.* Продольные нити в ткани. [Большой толковый словарь русского языка].

Отже, аналіз паралельних текстів, створених українською і російською мовами, засвідчив надання пріоритету російській мові як

первинній, з якої здійснюється переклад. Українські переклади здебільшого тяжіють до російського тексту, в них наявні росіянізми, зокрема граматичні, а текст рясніє стилістичними помилками. Особливої уваги потребує саме український варіант політичних листівок, що однозначно сприймається як переклад, а не оригінальний текст, тому має на собі відбиток вторинності. Перспективи подальшого дослідження полягають у створенні рекомендацій щодо адекватного перекладу політичних текстів.

**СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
У ПРАВОВІЙ СФЕРІ**

КОЗИН А. Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
и. о. заведующего кафедрой информационных технологий,
кандидат физико-математических наук, доцент

**АЛГОРИТМ ЦИФРОВОЙ СТЕГАНОГРАФИИ
С ЗАЩИТОЙ ДАННЫХ**

При решении задач защиты информации сегодня, выделяют два основных направления, такие как криптография и стеганография. Целью криптографии является сокрытие секретного сообщения за счет его шифрования. В отличие от шифрования, стеганография скрывает сам факт существования тайного сообщения (Грибунин В. Г. Цифровая стеганография / В. Г. Грибунин, И. Н. Оков, И. В. Туринцев. — М.: СОЛОН-Пресс, 2002. — 272 с.).

Одним из важных факторов, послуживших развитию метода стеганографии явились ограничения на использовании криптографии, которые имеют место во многих странах мира.

Так, например, существуют требования предоставления ключей используемых систем шифрования государству и пр. Кроме того, лицензирование криптографических систем так же, как и их регистрация являются во многих странах обязательными, невзирая на их принадлежность к программным или аппаратным средствам. Данные ограничения не касаются стеганографии и поэтому, не ограничивают ее применение.

Для графических изображений, с точки зрения защиты авторского права, необходимо реализовать публикацию информации об авторе. Это может быть текст или графическая информация, которая однозначно ассоциируется с личностью автора — правообладателя. Такие «знаки» служат ссылкой на источник, предоставивший конкретный графический файл. Таким образом, разработка новых методов стеганографической защиты представляет сегодня актуальную задачу, позволяющую подтвердить права разработчика на данную цифровую информацию.

Существующие методы, которые решают задачу авторского права путем внедрения цифровых водяных знаков (ЦВЗ), можно разделить на две группы: группа методов, которые внедряют ЦВЗ в пространственную область, а также изображения и методы, которые внедряют ЦВЗ в частотную область (Конахович Г. Ф., Пузыренко А. Ю. Компьютерная стеганография. Теория и практика. — К.: «МК-Пресс», 2006. — 288 с.).

Методы первой группы встраивают информацию непосредственно в исходную область изображения, что делает их неустойчивыми к многим искажениям. Наиболее стойкие, к различного рода искажениям, являются методы второй группы.

На сегодняшний день существуют различные способы представления изображения в частотной области. Наиболее часто используемые следующие: дискретное преобразование Фурье (ДПФ), дискретное косинус-преобразование, или вейвлет-преобразование.

В докладе рассматривается стеганографический алгоритм, который обеспечивает скрытость дополнительной информации благодаря ее внедрению в частотные коэффициенты матрицы цифрового изображения (контейнера). Для перехода в частотную область используется дискретное преобразование Фурье.

В качестве исходной матрицы контейнера, рассматриваются произвольные данные, имеющие цифровой формат, такие как цифровые изображения, аудио, видео последовательности и т.п.

Предлагается применять стеганопреобразование (СП) для коэффициентов, используя ДПФ, предварительно разбивая исходное изображение на блоки размером 2×2 . Предобработкой блоков матрицы контейнера служит перевод ее из пространственной области в область преобразования, т.е. в частотную область.

Предлагается использовать ДПФ для блоков разбиения 2×2 в виде:

$$F(u, v) = \frac{1}{L} \sum_{x=0}^{L-1} \sum_{y=0}^{L-1} f(x, y) e^{-j2\pi\left(\frac{ux}{L} + \frac{vy}{L}\right)}, \text{ где } u, v = \overline{0, L-1};$$

$$f(x, y) = \frac{1}{L} \sum_{u=0}^{L-1} \sum_{v=0}^{L-1} F(u, v) e^{j2\pi\left(\frac{ux}{L} + \frac{vy}{L}\right)}, \text{ где } u, v = \overline{0, L-1}.$$

Здесь обозначено: $f(x, y)$ — элемент блока пространственной области матрицы, $F(u, v)$ — элемент блока частотной области матрицы, L — размер блока.

Особенности машинной арифметики накладывают свое влияние на точность вычислений, производимых в системах с плавающей точкой. Нельзя не учитывать тот факт, что вычисления, связанные с переходом в область преобразования цифровой информации, вносят дополнительную погрешность в процесс, связанный с возвращением в пространственную область, что обязательно происходит при применении

СП (Костырка О. В. Анализ преимуществ пространственной области цифрового изображения-контейнера для стеганообразования / О. В. Костырка — ИМММ, 2013, Том 3, № 3. — С. 275–282.).

В связи с этим в данном алгоритме предусмотрена минимизация дробных вычислений при помощи коэффициентов ДПФ.

Таким образом, совершенствуя существующие методы стеганографии, мы создаем новые, все более эффективные программные способы защиты интеллектуальной собственности цифровых данных.

Разработанный алгоритм с переходом из пространственной области в частотную и обратно, может рассматриваться, как устойчивый стеганографический алгоритм защиты цифровых данных. Внедренная информация подтвердит авторство цифрового изображения или права собственности на это защищаемое изображение.

Одним из эффективных средств защиты авторского права цифровых данных в нашей стране, на наш взгляд, будет являться использование комплексного подхода, который включает правовые методы, основанные на новых эффективных программно-технических средствах защиты. К этим средствам мы и относим данный алгоритм.

ЯКУТКО В. Ф.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры информационных технологий,
кандидат технических наук, доцент

СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Информационные технологии в юридической деятельности призваны решать задачи, обусловленные спецификой работы юриста. Такими задачами в первую очередь являются: поиск, обработка и анализ правовой информации.

Интеграция информационных технологий в юридическую сферу должна обеспечить значительное снижение временных затрат на принятие решения в рамках конкретной правовой ситуации, улучшить качество и проработанность принимаемого решения.

Для реализации своей деятельности юристу необходимо не только правовая информация, но и различные статистические данные, аналитические материалы и общая информация в различных сферах человеческой деятельности. Эти данные юристы, в большинстве случаев, получают из справочных правовых систем (СПС), специализированных баз данных, а также сети Интернет. В настоящее время в Украине

достаточное количество юридических справочно-информационных систем.

Деятельность юриста связана с необходимостью анализа множества вариантов решений, допускаемых обстоятельствами дела, из числа которых нужно выбрать единственный. На сегодняшний день практически на каждом рабочем месте юриста установлена та или иная СПС, которые обеспечивают справочными данными, но не предоставляют вариантов решения дела. Поэтому логично, что наиболее важным и необходимым инструментом в юриспруденции должны быть все виды систем поддержки принятия решений.

Система поддержки принятия решений (СППР) — компьютерная автоматизированная система, целью которой является помощь, принимающим решение в сложных условиях для полного и объективного анализа предметной деятельности. Близкие к СППР классы систем — это экспертные системы и автоматизированные системы управления. СППР возникли в результате слияния управленческих информационных систем и систем управления базами данных (Терелянский П. В. Системы поддержки принятия решений. Опыт проектирования: монография / П. В. Терелянский ; ВолгГТУ. — Волгоград, 2009. — 127 с).

Принятие решений с помощью СППР представляет собой циклический процесс взаимодействия человека и компьютера. Цикл состоит из фазы анализа и фазы поиска решения.

Для анализа и выработок предложений в СППР используются разные методы. Это могут быть: информационный поиск, интеллектуальный анализ данных, поиск знаний в базах данных, рассуждение на основе прецедентов, имитационное моделирование и др. Некоторые из этих методов были разработаны в рамках искусственного интеллекта. Если в основе работы СППР лежат методы искусственного интеллекта, то говорят об интеллектуальной СППР.

Любая СППР должна иметь следующие основные признаки:

- СППР предназначены для оказания помощи в принятии решений;
- СППР помогают, а не полностью замещают, принятие решений пользователем;

- СППР используют данные и модели.

В СППР выделяют три основные составляющие:

- Система данных для сбора и хранения информации, получаемой из внутренних и внешних источников.

- Система диалога, позволяющая пользователю задавать, какие данные следует выбирать и как их обрабатывать.

- Система моделей — идеи, алгоритмы и процедуры, которые позволяют обрабатывать данные и проводить их анализ. Пользователь имеет опыт, знает ситуацию и руководствуется определенными соображениями при выборке данных.

Использование СППР в юриспруденции усложнено тем, что принятие решений обуславливается законодательством или другими источниками права. Поскольку законодательство основывается на существующих традициях и определённых правилах, оно не является полностью упорядоченным и формализованным, так как обрабатываемые данные в юриспруденции в большинстве своём являются неструктурированными.

К неструктурированным относятся данные, произвольные по форме, включающие тексты и графику, мультимедиа (видео, речь, аудио). Эта форма представления данных широко используется, например, в Интернет, а сами данные представляются пользователю в виде отклика на запрос поисковыми системами.

Неструктурированные данные непригодны для обработки напрямую методами анализа, поэтому такие данные подвергаются специальным приемам структуризации. Характеристики данных в процессе структуризации могут значительно измениться. Выполнение поиска и запросов по данным этого типа обычно затруднено и осуществляется в несколько этапов. (Белов В. С. Информационно-аналитические системы. Основы проектирования и применения: учебное пособие, руководство, практикум / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. — М., 2005. — 111 с.).

Вследствие этого СППР для юристов должна решать большой спектр задач для выработки вариантов решаемой задачи. Юридические СППР должны широко использовать Законодательство Украины и Реестр судебных решений (Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р // ВВР України від 14.04.2006 р. — № 15. — С. 585. — Ст. 128).

С точки зрения информационных технологий в настоящее время юридические СППР недостаточно наукоемкие и предоставляют лишь справочную информацию для самостоятельной обработки. Теоретически возможно создание юридических СППР высокого уровня, но для этого необходимо значительно повысить уровень информатизации основных операций, реализуемых в юриспруденции. Этот шаг станет следующим этапом развития СППР в Украине, внедрение которых позволит существенно увеличить результативность труда юристов.

ТРОФИМЕНКО О. Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ «ЄДИНЕ ВІКНО ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЗВІТНОСТІ»

З метою спрощення ведення фінансово-господарської діяльності підприємств та автоматизації процедури подання і подальшої обробки податкової звітності в Україні було запроваджено електронну звітність. Популярність електронної звітності серед платників експерти податкової пов'язують зі зручністю сервісу, який дає змогу підприємцеві не з'являтися до інспекції навіть раз на квартал для подання звітності, а відправляти документацію через Інтернет.

Зручність використання нового електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків», який діє з грудня 2013 року, високо оцінили вже багато платників податків, оскільки це надало їм змогу в он-лайн режимі звітувати зі свого робочого місця за допомогою підключеного до Інтернету комп'ютера. Вхід до Електронного кабінету платника здійснюється за адресою kpr.minrd.gov.ua, а ідентифікація платників відбувається за допомогою електронного ключа цифрового підпису. Зараз послуги електронного цифрового підпису можна безкоштовно отримати у 104 представництвах Акредитованого центру сертифікації ключів. До речі, з листопада 2013 року термін дії електронних ключів пролонговано до двох років.

Для зручного користування сервісом передбачено докладні інструкції з налаштування та використання програмного забезпечення, у тому числі відео-інструкція з самостійної генерації ключів на своєму робочому місці. Для інформаційної підтримки та технічної допомоги під час подання звітності в електронному вигляді та реєстрації податкових накладних у Міністерстві функціонує call-центр, яким з початку 2013 р. надано більше ніж 186 тис. консультацій (Звіт про діяльність Міндоходів у 2013 році. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/data/files/10866.pdf>. — Назва з екрану).

На жаль, на сьогодні в Україні рівень технологічного розвитку та уніфікованості діючих автоматизованих систем подання електронної звітності не в змозі в повній мірі задовольнити потреби суб'єктів подання звітності та центральних органів виконавчої влади, яким подається звітність (Концепція створення та функціонування автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» // Урядовий кур'єр від 12.09.2013. — № 165). Крім того, на державному рівні відсутній єдиний механізм методологічного керівництва та координації процесу подання електронної звітності, що зумовлює такі проблеми:

– відсутність єдиного підходу до подання електронної звітності та неуніфікованість правил її подання до центральних органів виконавчої влади;

– паралельне подання значної частини ідентичних звітних даних одним суб'єктом подання звітності до різних центральних органів виконавчої влади, що спричиняє дублювання інформації у державних інформаційних системах;

– відсутність можливості подання за єдиною адресою необхідних звітів, які повинні подаватись до різних центральних органів виконавчої влади одним суб'єктом подання звітності.

Саме на забезпечення подальшого удосконалення процесів, пов'язаних з формуванням, поданням, обробленням, зберіганням та використанням електронної звітності, обов'язковість якої встановлена законодавством, спрямований План заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності», дії якого розраховані до травня 2015 року. У ньому передбачено заходи щодо уніфікації форматів електронної звітності до центральних органів виконавчої влади: Міндоходів, Пенсійного Фонду України, Державної служби статистики, а також до фондів загальнообов'язкового державного страхування (План заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» // Урядовий кур'єр від 27.11.2013. — № 219). Передбачено впровадження єдиних стандартів і механізмів електронної взаємодії центральних органів виконавчої влади із суб'єктами подання звітності, у тому числі єдиних правил подання електронної звітності до центральних органів виконавчої влади, використання єдиної методології, форматів складення і подання електронної звітності, єдиних програмних засобів, що забезпечують електронне звітування.

Саме для цього було впроваджено в дослідну експлуатацію доопрацьоване «Спеціалізоване клієнтське програмне забезпечення для формування та подання звітності до Єдиного вікна подання електронної звітності», в якому реалізовано:

- формування звітності до Міністерства доходів та зборів України;
- формування звітності до Пенсійного Фонду України;
- формування звітності до Державної служби статистики України;
- накладання електронного цифрового підпису та шифрування електронних документів (Оновлення програмного забезпечення від 03.02.14 для подання звітності. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/elektronna-zvitnist/platnikam-podatkiv-pro-povidomlennya-platnikam-pod/131860.html>. — Назва з екрану).

При цьому програмне забезпечення унеможливило ручне втручання в процес обробки та прийняття звітності.

Спрощення процедури дистанційного подання електронної звітності відразу до декількох центральних органів виконавчої влади через

одну точку доступу, з одного боку, сприятиме зменшенню часу і витрат на підготовку звітності та її подання, а з іншого боку — дозволить збалансувати розподіл повноважень між центральними органами виконавчої влади та оптимізувати обсяги адміністративних витрат, пов'язаних з формуванням, прийманням, обробленням, зберіганням і використанням електронної звітності.

Успішному впровадженню нововведень беззаперечно сприятиме комплексне поєднання світового досвіду і розробок вітчизняної науки з моделювання податкових надходжень, що дозволить поліпшити обґрунтованість розрахунків прогнозних обсягів доходів бюджету. Підвищенню якості рівня прогнозування обсягу бюджетних надходжень і Україні приділяється велика увага як з точки зору забезпечення сучасною технікою, так і з точки зору наявності кваліфікованого персоналу, здатного працювати зі спеціалізованим програмним забезпеченням. Впровадження автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» як одного з інструментів розвитку інформаційного суспільства сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління, покращенню бізнес-середовища та інвестиційного клімату в країні.

ЛОГИНОВА Н. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры информационных технологий, кандидат педагогических наук

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОЕКТА «ЭЛЕКТРОННЫЙ СУД»

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в системе судопроизводства позволяет увеличить обмен информацией, скорость и объемы передачи данных, обрабатываемых в судах, улучшить качество работы судебных органов, а также реализовать право граждан на свободный доступ к судебной информации.

Активное использование ИКТ в системе судопроизводства и их законодательное обоснование привело к появлению нового варианта правосудия — электронного, которое предусматривает автоматизацию судебных процедур и упрощение информирования населения о деятельности судов через Интернет, средства мобильной связи и др. (Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід / Н. В. Кушакова-Костицька // Юридичний часопис Національної академії Внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 103–109).

Электронное правосудие — это использование ИКТ в реализации правосудия всеми заинтересованными сторонами в юридической

сфере с целью повышения эффективности и качества государственных служб, в частности, для частных лиц и предприятий. Оно включает в себя электронное общение и обмен данными, а также доступ к информации судебного характера. Так как судебная власть является ключевым компонентом демократии, электронное правосудие является важнейшей гранью электронной демократии. Ее главная цель состоит в повышении эффективности судебной системы и качества правосудия. Доступ к правосудию — это один из аспектов доступа к демократическим институтам и процессам (Рекомендации Комитета министров Совета Европы СМ/Rec(2009)1 государствам-участникам Совета Европы по электронной демократии от 18.02.2009 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://idemocracy.ru/projects/стандарты/42-ec2009edem.html>. — Название с экрана).

Электронное правосудие предполагает использование ИКТ не только в качестве средства производства различных документов в судах, но и в качестве процессуальных средств, направленных на улучшение работы судебных органов.

За последнее десятилетие в области информатизации судебной системы Украины было сделано немало. Разработаны официальные веб-сайты всех судебных органов, которые предоставляют свободный доступ граждан к судебной информации. Для обеспечения принципов открытого судопроизводства и гласности судебных процессов создан Единый государственный реестр судебных решений Украины (<http://www.reyestr.court.gov.ua>), в который заносятся все судебные решения общей юрисдикции. Для организации процессов электронного документооборота во всех судах внедрены и используются автоматизированные компьютерные системы, охватывающие все технологические процессы обработки судебной информации. В частности, во всех судах общей юрисдикции функционирует автоматизированная система документооборота «Деловодство-3», а в хозяйственных и административных судах — «Документооборот специализированных судов», разработанные государственным предприятием «Информационные судебные системы». Введена Единая база данных электронных адресов, номеров факсов (телефаксов) субъектов властных полномочий. Проводятся судебные заседания с помощью видеоконференцсвязи. Для общения судей и работников аппарата судов создана социальная профессиональная сеть «Фемида» и т.д.

Для дальнейшего развития и использования ИКТ в судах, и совершенствования существующей информационно-коммуникационной системы судов был разработан «Стратегический план информатизации судебной системы Украины». Основной проект, который предполагается реализовать в рамках этого плана — это проект «Электронный суд», внедрение которого позволит полностью компьютеризировать все процессы судебного делопроизводства; сформировать единый

электронный архив судебных документов; обеспечить открытый доступ всех участников судебного процесса к информации, путем создания онлайн-сервисов в сети Интернет и установить в помещениях судов информационно-справочных киосков; организовать работу подсистемы «Видеоконференцсвязь» для проведения виртуальных заседаний судов; внедрить системы электронной отправки и приема процессуальных документов с применением электронной цифровой подписи; создать системы электронного обмена с базами данных различных государственных органов и учреждений (Стратегічний план інформатизації судової системи України. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.court.gov.ua/userfiles/ Strateg %20 plan.doc](http://www.court.gov.ua/userfiles/Strateg%20plan.doc). — Название с экрана).

Для реализации этого проекта Государственным предприятием «Информационные судебные системы» в 2012 году была разработана Концепция электронного суда Украины (Концепція електронного суду України. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.kbs.org.ua/files/ koncept_d.pdf](http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf). — Название с экрана), которая предполагает решение следующих задач:

- предоставление возможностей гражданам или организациям направлять в любой суд страны подписанную электронной цифровой подписью искомое заявление, апелляционную или кассационную жалобу вместе с пакетом сопутствующих документов с помощью сети Интернет;
- пересылка сторонам процесса электронных копий процессуальных документов или повестки средствами электронной или мобильной связи;
- разработка и внедрение универсального формата обмена данными, благодаря которому станет возможным передача дел и документов между автоматизированными системами документооборота суда различных разработчиков.

Реализация проекта «Электронный суд» направлена на оптимизацию работы судебных органов, путем информатизации и компьютеризации процессов электронного документооборота, экономии государственных средств и времени работников судов, улучшения доступа граждан к судебной информации. Для совершенствования существующих процессов информатизации необходима дальнейшая планомерная информационная и техническая модернизация судебной системы.

ZADEREYKO A. V.

National University «Odessa Law Academy»,
Ph.D., associate professor, department of information technology

REGULATORY ISSUES OF INFORMATION FLOW IN A VIRTUAL ENVIRONMENT THE INTERNET IN THE CONTEXT OF PROVIDING OF INFORMATIONAL STATE SOVEREIGNTY

Today we can say with great certainty that the phrase «Who owns the information, owns the world» was not only prophetic, but also determines the external and internal policy of the leading states of the world in the field of regulation of information flows circulating in all spheres of life in modern society.

Any citizen, who owns reliable information, has a great advantage in terms of making the right decisions, often contrary to the policies pursued by ruling elites States. It is this fact makes formal control over the regulation of the flow of information important priority for any country that wants to keep its information sovereignty and pursue an independent policy (Information sovereignty of the state and the modern reality. — [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.zadereyko.info/vliyanie_interneta_na_cheloveka/informacionnuy_suverenitet.htm). Modern global trends of steady demand growth cause the user to reliable information in various fields. According to experts, 95 % of such information can be obtained from public sources, placed in a virtual environment of the Internet (No sense spy — 95 % of the information available on the Internet. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.rbcdaily.ru/world/562949985512696>). Because of it, there is a need for detailed consideration of the following questions:

- What kind of information can be a threat to the state and its citizens;
- Which organizations are involved in the regulation of information flows on the Internet;
- What regulatory trends in the field of information developed in countries with a developed network infrastructure.

Analysis of current trends in this field shows that bans on the distribution of information in the virtual environment of the Internet, there are many states of the Eurasian and Latin American continents. These prohibitions are divided into households, corporate and government. Household prohibitions set by users to protect their inner circle (usually children) from online resources on the following subjects:

1. Internet resources, spreading viruses;
2. Advertising and banners;
3. Rudeness, immorality, indecency;
4. Aggression, racism, terrorism;
5. Proxies and anonymizers;
6. Adult Sites;
7. Alcoholic beverages and tobacco;

8. Casinos, lotteries, betting;
9. Phishing and fraud;
10. Torrents and P2P-networks;
11. Pornography and sex;
12. Troops and weapons;
13. Extremism;
14. Narcotic drugs;
15. Parking domains for all of the above resources.

Practical implementation of domestic bans performed through the using of specialized software that allows the user to regulate the flow of information.

Corporate bans are the prerogative of the employer establishing the rules of access to Internet resources, based on their security requirements of the network infrastructure, as well as to the fence of its staff from unwanted information during business hours (Corporate prohibitions. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.profmedia.by/pub/kadrovik/art/detail.php?ID=71001>).

Certainly considered species bans access to Internet resources should be the fundamental basis of state policy in the sphere of regulation of information flow the virtual environment of the Internet, despite the large number of contradictions.

Among the measures taken by the governments in regulating the dissemination of information in the Internet, include:

1. Influencing sources hosted content (media companies, bloggers, owners of information resources);
2. Implementation of selective content filtering internet resources or lock access to them;
3. Monitoring of customer traffic and its subsequent filtering, according to established standards to ensure the sovereignty of the state information.

However, according to the International Covenant on Civil and Political Rights, everyone has the right to freely express and distribute his opinion orally, in writing or in print (International Covenant on Civil and Political Rights. — [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml). This right is also mentioned in the European Convention on Human Rights and the constitutions of many countries, including Ukraine (European Convention on Human Rights. — [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf). If in the state, there are restrictions on freedom of speech, they must strictly comply with its legal framework with the obligatory account of international law. At the legislative level should be fixed: the protection of reputation, dignity, national security, public order, copyright, health and morals. Thus, if the state imposes similar restrictions on the distribution of information in order to ensure its information sovereignty, it is fit the international law.

Nevertheless, we must always remember that the control and regulation of the flow of information from the state society can be interpreted not as an instrument of domination of the information interests of the state, and as the setting of information censorship. In this case, whatever the level of declared freedom of speech in the country, considered regulatory trends information flows in the virtual environment of the Internet, there are embedded in the legislative base states. In these processes, of course, there are positive and negative sides.

ЧАНЬШЕВ Р. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры информационных технологий, кандидат юридических наук

ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЯ НАД ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТЬЮ ИНТЕРНЕТ

Сеть Интернет, первоначально возникшая как чисто технический проект, в своем дальнейшем развитии ставший основой современного общества, в настоящее время переживает серьёзный системный кризис.

В докладе главного антивирусного эксперта «Лаборатории Касперского» Александра Гостева отмечается, что в настоящее время Интернет вступил в стадию разделения единой сети на десятки отдельных национальных сетей. Подобное дробление может привести к тому, что уже существующая теневая компьютерная сеть (так называемая сеть Darknet, основанная на технологиях Tor и I2P) выйдет из нынешнего маргинального состояния и станет единой наднациональной сетью (Kaspersky Security Bulletin 2013. Прогнозы [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <http://clck.ru/9ApjJ> Название с экрана).

Первым государством, приступившим к созданию своего собственного сегмента сети Интернет, стала Китайская народная республика. В настоящее время уже целый ряд государств предпринимает шаги, направленные к установлению контроля над национальными сегментами сети. В их числе и Российская Федерация. В частности, планируется запрещение использования государственными учреждениями и организациями хостингов на территории другого государства, вводится законодательное регулирование доступа к сайтам.

Аналогичные действия собирается предпринять и Федеративная Республика Германия. В ноябре 2013 года было заявлено о намерении полностью замкнуть все коммуникации между германскими ведомствами внутри страны. Федеративная Республика Бразилия сообщила о

намерении проложить свой собственный, не проходящий через территорию США, магистральный канал связи.

Эти тенденции особенно усилились после скандальных публикаций Эдварда Сноудена (Edward Snowden: the whistleblower behind the NSA surveillance revelations. [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <http://clck.ru/9Arj6> Название с экрана).

Республика Индия, озабоченная укреплением своей кибернетической безопасности, решила бросить вызов правительству США, де-факто осуществляющему контроль над Интернетом. В то же время эта страна обеспокоена возможностью игнорирования интересов Индии со стороны США, России и Китая, и выступает за радикальный переход от нынешней модели многостороннего принятия решений к созданию единого межправительственного органа, в частности, призывает Организацию Объединенных Наций (ООН) взять на себя обязанности корпорации ICANN (Индия призывает к свержению ICANN [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <http://info.nic.ru/node/4160> Название с экрана)

Частная некоммерческая организация ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) была создана в 1998 г. при участии правительства США и была зарегистрирована в соответствии с законодательством штата Калифорния. Это означает, что ICANN должна подчиняться законам Соединенных Штатов, и в случае нарушения этих законов, эта организация может быть привлечена к ответственности в судебном порядке. Кроме того, ICANN находится и под формальным контролем Министерства торговли США. Одной из важнейших задач ICANN является управление базой данных корневой зоны доменных имен, что фактически означает возможность полного контроля над сетью Интернет.

Нейли Кроэс (Neelie Kroes), вице-президент Европейской комиссии по цифровым технологиям, представила доклад, в котором отмечается, что информация о масштабной деятельности американских разведывательных служб заставляет задуматься, кто отдает распоряжения в том, что касается управления интернетом. Интернет должен освободиться от контроля США, заявила вице-президент Еврокомиссии (замглавы Европейского правительства). В официальном заявлении Еврокомиссии она потребовала вывода из-под влияния американского государства международной организации ICANN — основного органа, занимающегося регулированием глобальной сети. Кроэс ссылается на сведения о работе американской разведки, обнародованные бывшим сотрудником АНБ Эдвардом Сноуденом. Еврокомиссар указывает, что при столь масштабном проникновении АНБ в вычислительные сети, нельзя допускать, чтобы США имели контроль над каким-либо стандартизирующим органом. (Европа потребовала от США сдать ключи от интернета [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <http://clck.ru/9Arj6>)

ru/9ArpJ Название с экрана). Мнение Еврокомиссии поддержал и президент ICANN Фади Шехаде, призвавший к выводу ICANN из-под юрисдикции США после скандала с Эдвардом Сноуденом.

Под давлением общественности США решили отказаться от прямого контроля над глобальной компьютерной сетью Интернет. Газета The Washington Post сообщила об этом со ссылкой на высказывания Лоуренса Стриклинга — руководителя профильного подразделения Министерства торговли США. В то же время отмечено, что «практически исключена» возможность передачи контроля над сетью Интернет Организации Объединённых Наций против которого давно выступают США. Срок действия договора между ICANN и Министерством торговли США истекает в 2015 году. Ранее он регулярно продлевался. Будет ли он продлен и в этот раз — пока неизвестно. Правительство США «поставило жесткие условия и открытые сроки для перехода от федерального правительственного контроля» к новому режиму, в течение которого «должен быть создан новый надзорный орган», которому предстоит «завоевать доверие ключевых заинтересованных сторон по всему миру» с целью «приглушить растущие по всему миру жалобы на то, что Соединенные Штаты по сути контролируют Сеть и используют преимущества своей надзорной роли, чтобы легче было шпионить за остальным миром» (U. S. to relinquish remaining control over the Internet. [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <http://clck.ru/9ArpP> Название с экрана).

С 24 марта 2014 г. в Сингапуре начались консультации с представителями заинтересованных стран по вопросу создания нового надзорного органа, способного в будущем заменить ICANN. Вместе с тем, необходимо отметить, что этот новый орган окажется в правовом вакууме, так как он, в отличие от ICANN, будет действовать вне юрисдикции США. А соответствующие правовые нормы в сфере управления доменными именами в международном праве пока еще не приняты. Актуальность данного вопроса требует активного участия юристов Украины в обсуждении проблемы правового регулирования Интернет.

ТОЛОКНОВ А. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри інформаційних технологій

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСТУПНОСТІ САЙТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ ЗДІБНОСТЯМИ

Як зазначається в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007. № 12, Ст.102).

Національна політика згідно з цим законом передбачає забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів, забезпечення створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів.

Також при створенні загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів планується забезпечити зменшення нерівності в доступі до інформаційних ресурсів, насамперед осіб, які потребують соціальної допомоги та реабілітації, малозабезпечених верств населення, селян. Це також повинно стосуватися людей з обмеженими фізичними здібностями. Тому проблема доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема до Інтернет-ресурсів, для людей з обмеженими фізичними здібностями є актуальною.

13 грудня 2006 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Конвенцію про права інвалідів (Офіційний сайт Верховної Ради України. Конвенція про права інвалідів: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_g71). У статті 9 цієї Конвенції зазначено, що держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення інвалідам доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, включаючи інформаційно-комунікаційні технології і системи.

11 грудня 2008 р. Консорціум W3C опублікував Керівництво щодо забезпечення доступності Web-контенту (WCAG) 2.0 (Переклад російською мовою: <http://accessibility.ru/docs/WCAG20Russian031109.html>. Оригінал цієї версії керівництва: <http://www.w3.org/TR/2008/REC-WCAG20-20081211/>), у якому надано рекомендації з адаптації Інтернет-ресурсів з метою доступності їх для людей з обмеженими фізичними можливостями: інвалідів по зору, по слуху, людей з обмеженою руховою активністю та ін.

27 грудня 2007 р. в Росії був затверджений і прийнятий в дію Державний стандарт «Інтернет-ресурси. Вимоги доступності для інвалідів по зору» (<http://protect.gost.ru/document.aspx?control=7&baseC=6&page=0&month=1&year=2011&search=52872-2007&id=173349>).

29 липня 2009 р. з метою подальшої реалізації державної політики із створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення і на виконання положень статті 9 Конвенції ООН про права інвалідів Кабінетом Міністрів України був затверджений план заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009–2015 роки «Безбар’єрна Україна» (Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=784-2009-%EF>). Проте в цьому плані відсутні пункти, які безпосередньо вказують на розробку державних стандартів доступності Інтернет-ресурсів.

Якщо розглянути сайт Верховної Ради України (<http://rada.gov.ua/>) з точки зору доступності для людей з обмеженими фізичними можливостями, то буде очевидно, що він не відповідає елементарним вимогам доступності. Наприклад, відсутня версія сайту для людей з вадами зору. Користувач з такими вадами не має можливості змінити розмір шрифту на сайті, контрастність сайту, кольорову схему. Це можна зробити лише за допомогою засобів браузера або спеціального програмного забезпечення, що не завжди веде до бажаного результату. Також навігація по сайту може бути ускладнена для людей з обмеженою руховою активністю. Відсутня можливість переходу по пунктах меню за допомогою клавіші [Tab].

На даний момент в Україні відсутні законодавчі акти та державні стандарти, що регулюють відповідність Інтернет-ресурсів правилам доступності.

Існує думка, що задоволення вимог доступності для Інтернет-ресурсів, збільшує витрати на їх створення: потрібно створення окремої версії для людей з обмеженими фізичними можливостями. Однак якщо розробники будуть слідувати принципам коректної розмітки (згідно W3C), то кардинальних змін при адаптації Інтернет-ресурсів не потрібно. Наприклад, згідно W3C потрібно розділяти розмітку web-сторінок та їх представлення за допомогою таблиць CSS. Не рекомендовано також застосовувати таблиці для оформлення web-сторінок. Але ж, наприклад, Section 508 не заперечує взагалі використання таблиць і застосування JavaScript.

Таким чином, для створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями, зокрема для забезпечення доступу до Інтернет-ресурсів, план «Безбар’єрна Україна» потребує подальшого розвитку. Крім того перехід інтернет-ресурсів органів державної влади на режим доступності насправді не потребує великих витрат.

ДРОБОЖУР Р. Р.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры информационных технологий

БЕЗОПАСНОСТЬ ДАННЫХ В ОПТОВОЛОКОННЫХ КАБЕЛЬНЫХ СЕТЯХ

Со стремительным развитием информационных технологий и ростом потоков информации вопрос безопасности и надёжности систем передачи данных становится как никогда актуальным. С уверенностью можно сказать, что на сегодняшний день не существует ни одного государственного либо частного учреждения, в котором бы не использовались современные информационно-коммуникационные системы — от телефонной связи до компьютерных сетей. Информация, передающаяся посредством информационно-коммуникационных систем зачастую может иметь служебный либо конфиденциальный характер, соответственно, предопределяющую роль играет защищённость и безопасность сетей, используемых в информационно-коммуникационной системе. Наиболее надёжными системами передачи информации специалисты называют системы с использованием оптоволоконных кабельных сетей (ОКС).

Современное оптоволокно, используемое в оптоволоконных системах, представляет собой прозрачные стеклянные волокна, передающие электромагнитную энергию в виде света инфракрасного диапазона с минимальными потерями, благодаря эффекту полного внутреннего отражения. Конструктивно, такое оптоволокно состоит из ядра, оптической оболочки и защитной оболочки (Стерлинг Дональд Дж. Техническое руководство по волоконной оптике. — М.: Лори, 1998. — 195 с.)

Для волоконно-оптического кабеля характерны следующие конструктивные особенности:

- наличие центрального силового элемента;
- размещение в полимерной трубке-модуле;
- количество оптических волокон в одном модуле — от 1 до 12;
- заполнение пространства между модулями упрочняющими элементами — корделями из стеклонитей или нитей из кевлара и гидрофобным гелем;
- покрытие всех этих элементов и модулей промежуточной полимерной оболочкой;
- внешняя защита оболочки из полиэтилена или металла; возможно наличие двух защитных оболочек — металлической и полиэтиленовой.

Кроме указанных общих характеристик оптические кабели различных фирм могут также иметь дополнительные скрепляющие ленты, антикоррозионные и водозащитные обмотки, гофрированные металлические оболочки и т. д.

Учитывая сложность конструкции, подключиться к оптоволоконному кабелю в полевых условиях и, тем более, не повредить его трудно. Кроме того, практически отсутствует излучение наружу, соответственно, перехватить сообщение можно, только физически подключившись к волокну.

Таким образом, на сегодняшний день именно ОКС большинством специалистов считаются наиболее безопасными системами передачи информации, а к их основным преимуществам можно отнести быструю скорость передачи данных и практически нулевой уровень излучения.

Однако стоит отметить, что неотъемлемой частью ОКС являются сетевые устройства — рабочие станции, серверы, интерфейсные карты, концентраторы и т.д., — которые задают собственный уровень излучений. Таким образом, проблема излучения электромагнитной энергии в окружающее пространство не решается полностью. Поэтому, принимая решения об использовании оптоволоконных кабельных сетей, важно представлять фактическое состояние дел по вопросам безопасности (Мельников В. Защита информации в компьютерных системах. — М.: Финансы и статистика, Электронинформ, 1997—368 с.).

Значительно расширяющиеся сферы использования ОКС повлекли за собой разработку и доведение до коммерческого использования многочисленных инноваций в технике монтажа. Это улучшенные инструменты и приспособления для сплавления волокон, быстрозатвердевающие эпоксидные смолы, специальные коннекторы и т. п. Указанные технологии с одной стороны значительно упрощают и удешевляют сам процесс монтажа и установки ОКС, а с другой стороны — делают оптоволоконные системы более уязвимыми, увеличивая вероятность несанкционированного доступа к данным.

Кроме того, среди специалистов появилась информация о создании специальных роботов, которые управляются дистанционно, могут самостоятельно передвигаться по кабелю и без непосредственного участия человека подключаться к ОКС для последующей трансляции циркулирующих в системе данных. Аналитики IDC утверждают, что подобные технологии, хоть и сравнительно малозатратны, делают легкодоступной кражу данных из ОКС без риска обнаружения, путём простого извлечения света из ультратонких волокон. После успешного проведения этой процедуры sniffеры пакетов и другое ПО для анализа и мониторинга трафика могут перехватывать данные (Оптоволоконные сети уязвимы к взлому[Электронный ресурс] // Журнал «Хакер». — Режим доступа: <http://www.hacker.ru/post/49063/>. Дата доступа: 23.04.2014).

Для противодействия злоумышленникам, вооружённым специальной техникой, следует использовать в качестве сигнальных проводов внутренние силовые металлические конструкции оптоволоконных кабелей. В таком случае, чтобы получить доступ к оптоволокну, необходимо нарушить целостность указанных металлических конструкций.

Это приводит к немедленному срабатыванию сигнализации в центре контроля за ОКС. Для реализации подобной охранной системы практически не требуется использование дополнительного оборудования или создание специальных условий. Например, нет необходимости прокладывать оптоволоконный кабель в трубопроводах, где поддерживается высокое давление (в этом случае сигнал тревоги срабатывает при разгерметизации защитного трубопровода) как это часто делают с медными кабелями. (Доценко С. М. Безопасность оптоволоконных кабельных систем // С. М. Доценко. — «Конфидент», 1999 — № 6. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=222&lvl=04.02.04.&p=1>).

Итак, вопреки сформировавшемуся ложному мнению о полной безопасности данных систем, более корректен другой подход: выбор оптоволоконных кабельных систем является лишь частичным решением проблемы обеспечения безопасности передачи данных. Он позволяет сделать нежелательный доступ к сети извне значительно более трудным, чем в случае использования системы со стандартными неэкранированными линиями, применяемыми в современных сетях.

**КОНТРАСТИВНА ЮРИДИЧНА
ЛІНГВІСТИКА ТА ТИПОЛОГІЯ
ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ**

PETLJUTSCHENKO N.

Prof. Dr. Nationale Universität «Juristische Akademie Odessa»,
Lehrstuhl germanische und romanische Sprachen

**CHARISMATISCHE APPELLATIVITÄT
ALS SPRACHLICHES MITTEL DER BEEINFLUSSUNG
DER ÖFFENTLICHEN PERSÖNLICHKEIT
(VERBALE KONTRASTE UKRAINISCH/DEUTSCH)**

«Charisma ist Vertrauen, ist Glaubwürdigkeit.»

Yves Montand

In meinem Vortrag möchte ich mich auf drei wichtige Themen konzentrieren, und zwar 1) auf das Forschungsproblem — Charisma — und Homo-Charismatikus-Definitionen, theoretischen Hintergrund der Untersuchung des Charismas im politischen Diskurs, dann 2) auf die Interpretation des Charismas als eines psychoemotionellen Zustandes der Begeisterung der öffentlichen Persönlichkeit in der Krise und die dadurch entstehende erhöhte Appellativität (engl., *hortatory, hortatory speech*) und dann 3) auf kontrastive diskursive, verbale und paraverbale charismatische Merkmale in den politischen Diskursen von deutschen und ukrainischen Sprachkulturen.

Die bisherigen Untersuchungen des Charisma-Phänomens gehörten zu den Forschungsgebieten solcher Wissenschaften wie Theologie, Soziologie, Philosophie, Psychologie, Politologie, Anthropologie und PR-Technologien, die ein breites Spektrum an Charisma-Definitionen — von der Gottesgnade (griech. χάρισμα — Gabe, Geschenk) bis zu der Ausstrahlung, Anziehungskraft (vom franz. Charme, Flair), Fluidität, Aura usw. aufweisen. Bisher wurde allerdings eine offene Tatsache außer Acht gelassen, dass jeder Politiker — auch ein charismatischer — homo loquens ist, der seinen Einfluss auf Nachfolger und Gegner erstmal mithilfe von Worten (auch von Gesten) ausübt und deswegen in die Forschungszonen der Linguistik, Linguopragmatik, Linguokulturologie und interkulturellen Kommunikation eingeschlossen werden kann.

Heutzutage kann man in den Recherchen bis zu den 60 Definitionen von Charisma finden, die meisten von denen sich auf Max Weber beziehen, der den Begriff «Charisma» in der Soziologie nutzte, um eine der drei von ihm verwendeten Formen der Herrschaft zu bezeichnen — neben «traditionaler» und «rationaler» Herrschaft (charismatische Herrschaft).

Im Anschluss an Weber bezeichnet Charisma eine soziale Beziehung von Herrschaft, welche die Sozialstruktur grundlegend verändert, eine außeralltägliche «revolutionäre Macht», und zwar so, wie sie von den charismatisch Beherrschten, den Anhängern («Jüngern»), gewertet wird — also es handelt sich im Prinzip in diesem Fall — nach Weber — um eine Zuschreibung. Diese Anerkennung, meint Weber, ist psychologisch eine aus Begeisterung und Vertrauen geborene ganz persönliche Hingabe.

Die durchgeführte Untersuchung hatte das Ziel, einen Beitrag zu einer linguistischen Interpretation des Weberschen Charisma-Idealtyps zu leisten und darüber hinaus ein experimentelles Sensorium zu entwickeln, «um ein Charisma nach äußeren Indizien empirisch nachzuweisen». In der Monographie wird zum ersten Mal folgende linguistische Interpretation des Charisma-Phänomens am Beispiel des politischen Diskurses vorgeschlagen: zunächst wird Charisma als ein interdisziplinäres Phänomen betrachtet, danach wird sein diskursiver Status im Rahmen der sprachlichen charismatischen Persönlichkeit des politischen Führers — also *homo charismaticus* beschrieben, und dann werden Besonderheiten der charismatischen Appellativität des politischen Führers in der deutschen und ukrainischen Sprachkulturen mithilfe einer kontrastiven Analyse ermittelt.

Ausgehend von und im Hinblick auf Weber, Blondel und Goleman wird zugrunde gelegt, dass der charismatische Führer in einer Krisenzeit, also bei großen sozialen Wandlungen in der Gesellschaft und Revolutionen auf jegliche Art rationaler Einstellungen in seinen Handlungen verzichtet und einen emotionellen verbalen Einfluss ausübt, dessen Grundlage der psychoemotionelle Zustand der starken Begeisterung, des inneren Triebes ausmacht.

Der Maßstab, die Bedeutung der historischen Situation, an der der Charismatiker selbst teilnimmt, die großen Ideen wie Freiheit, Unabhängigkeit, Zukunft, Einheit usw. bewegen ihn. In diesem Zustand passiert mit ihm das, wovon Max Weber geschrieben hat und was er selber einmal erlebt hat — das so genannte «Aus-sich-Heraustreten», die Ekstase. Der Politiker wird von großen Ideen begeistert, wird dadurch mitgerissen und reißt durch diese Ideen die anderen mit. Somit versteht man unter Charisma die Fähigkeit einer Person/Persönlichkeit, sich selbst von großen Ideen begeistern zu können und dann die anderen dadurch mitzureißen. In der Krise steigt die Zahl der in den politischen Auftritten von den Politikern verwendeten Appelle. Die «Krisen-Auftritte» charakterisieren sich durch einen hohen Anteil der kommunikativen Sprechakte «Aufforderung». So kommen wir zu einer Annahme, also zu einer Hypothese über der appellativen Dominante im Diskurs des charismatischen politischen Führers. Die Graduierung der Appellativität — stark, mäßig und

schwach bestimmt dementsprechend den Typ des Charismatikers — einen genuinen, situativen und schwachen bis zu einem inszenierten. Die vorgeschlagene Vorgehensweise erlaubt es uns, bei der Untersuchung des Phänomens des politischen Charismas einerseits von der Ebene der immateriellen, unverständlichen, übernatürlichen Eigenschaft eines Menschen (ob angeboren oder angeeignet) in die Ebene des messbaren emotionalen Zustandes zu wechseln, andererseits ein linguistisches Äquivalent — Appellativität in seinem Diskurs zu finden.

Verbale Kontraste in den charismatischen Diskursen ukrainischer und deutscher Politiker zeigen sich vor allem in verschiedenen pragmatischen Einstellungen bei den kommunikativen Taktiken des Appellierens.

Kontrastive Merkmale der Appellativität des deutschen charismatischen Diskurses sind die Aufforderungen, die pragmatisch, rational gefärbt sind 1) das gemeinsame Ziel zu finden, das den Führer und seine Nachfolger vereinigt, 2) Zukunftsperspektiven zu bestimmen sowie 4) so schnell wie möglich Fragen der Zeit zu lösen, z. B.: *die Zeit ist gekommen, der Zeitpunkt (der Moment) ist gekommen, es ist Zeit, die Zeit ist reif, es ist an der Zeit, es wird/wurde höchste Zeit.*

Kontrastive Merkmale der Appellativität des ukrainischen charismatischen Diskurses explizieren die Appelle, die sich auf Irrationelles der Nachfolger orientieren, und zwar 1) an die besondere Mission der ukrainischen Nation, 2) an den orthodoxen Glauben der Ukrainer, und 3) an Gott, zum B.: (Wiktor Juschtschenko: *Wie ihr auch, bete ich diese Tage zu Gott um die Ukraine. Ich bitte ihn, uns alle mit Weisheit und Stärke zu beschenken, damit wir dem Unrecht, das die jetzige Regierung verbreitet, widerstehen können. Sie unterstehen einem einzigen Gebot: Gott bewahre dich, dass du dich mit deinen Nachbarn streitest!* Як і ви, у ці дні я молю Бога за Україну. Я прошу Його послати нам усім мудрість і силу, щоб протистояти неправді, яку сіє між нас нинішня влада; Ви підкоряєтесь одній заповіді: боронь Боже, щоб ти з сусідами лаявся!). Es wird vermutet, dass der Charismatiker direkt an den Gott appellieren und von Ihm die Gabe der Prophezeiung bekommen kann. So ist die Appellation der ukrainischen Führungspersonen durch zahlreiche Prophezeiungen, Weissagungen gefärbt, z. B.: *ichprophezeie, ich sehe vorher, ich sage vorher, ich sehe und verkünde die Zukunft* я прокую, я завбачаю, я провіщаю, я бачу й оголошую наперед майбутнє usw.

Der deutsche Politiker gebraucht stattdessen solche Performative wie *ich weiss, ich glaube, ich verstehe, ich sehe, ich bin in der Lage* usw. Zudem fehlt im deutschen charismatischen Diskurs die Tonalität der Prophezeiung der besonderen Mission Deutschlands auch deswegen, weil sie negative Assoziationen in der Geschichte zum besonderen Deutschen Weg hervorrufen kann und deutsche Politiker berücksichtigen diesen Faktor in ihren appellativen Taktiken. Sie formulieren Ihre Zukunftsvisionen, was Deutschland angeht, eher in Form der Aussichten als Prophezeiungen.

Was die weiteren Perspektiven der Charisma-Untersuchung angeht, so habe ich vor, meine Untersuchungen zum Charisma-Phänomen fortzusetzen und charismatische prosodische und kinematische Merkmale der öffentlichen Persönlichkeit in den anderen Diskursen wie Religion, Akademie und Kunst in den europäischen Sprachkulturen kontrastiv zu forschen. Forschungsergebnisse könnten ihre praktische Anwendung im Bereich der kontrastiven Diskursstudien, experimenteller Phonetik sowie nonverbaler Kommunikation (Parasprache) finden.

АРТЮХОВА А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры германских и романских языков,
кандидат филологических наук

ПЕРСУАЗИВНОСТЬ МИТИНГОВОГО ДИСКУРСА

Изучение политической коммуникации вызывает большой интерес лингвистов своей высокой персуазивностью. *Персуазивность* (от лат. *persuadere* — уговаривать) обозначает воздействие автора устного или письменного сообщения на его адресата с целью убеждения в чем-то, призыва к совершению или не совершению им определенных действий (Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия, 2006, с. 26). Персуазивность можно обозначить также как многослойное информативное, аргументативное, эмотивное действие с апеллятивным характером. Адресант действует персуазивно, если он: (1) информирует адресата о политически важной теме; (2) приводит аргументы за или против этой темы; (3) целенаправленно пытается вызвать у адресата определенные чувства и действия; (4) высказывает свою оценку относительно данной политической темы (*Mikolajczuk B. Sprachliche Mechanismen der Persuasion in politischen Kommunikation*, 2004, с. 35].

Следовательно, при осуществлении персуазивного речевого акта прослеживаются две основные интенции: (1) воздействовать на сознание адресата, его мнения, оценки; (2) побудить его к совершению определенных действий, изменить, направить его поведение (Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия, 2006, с. 26).

Для понимания специфики речевого воздействия в условиях митинга важным является анализ *адресантно-адресатных отношений, механизмов и способов вербального выражения воздействия*. На митинге, как правило, выступает множество ораторов, которые являются *основными*

адресантами. Все они выражают одну и ту же оценку того события, по поводу которого собрался митинг. При этом каждый из выступающих на митинге произносит свою речь не только от себя лично, но и от тех слоев и групп общества, которые он представляет и от имени которых призывает всех к действию, как правило, ментальному или словесному: поддержать, осудить, подписать совместный документ, фиксирующий протест или поддержку.

В условиях митингового дискурса существуют два типа *адресата*, *прямой* и *непрямой*. Митингующие являются прямым адресатом. В первую очередь оратор должен создать у них определенный эмоциональный настрой. Убеждение не является в данном случае основной целью выступающего, так как митингующие, как правило, являются его сторонниками. Митингующие и ораторы вместе оказывают воздействие на *непрямого адресата*, т.е. на *неприсутствующего третьего*, представленного массами, которые получают информацию через средства массовой информации и участвуют в политике в основном созерцательно. В этом проявляется *театральность* митингового дискурса (Шейгал Е. И. Театральность политического дискурса, 2000, с. 62–63). К непрямому адресату также относятся те, чьи действия послужили поводом для митинга, от кого зависит решение данной проблемы. Таким образом, сами митингующие являются одновременно и *прямым адресатом* и *массовым адресантом*, а вместе с основным адресантом они представляют собой *коллективного адресанта*, который оказывает воздействие на непрямого адресата, что свидетельствует о том, что основным в митинговом выступлении является *непрямой тип обращения* (англ. *face to back communication*) (Woolard K. A. Bystanders and the Linguistic Construction of Identity in Face-to-Back Communication, 2007).

Оратор на митинге оказывает воздействие на адресанта в первую очередь при помощи использования определенных языковых средств. Специфическими для политической коммуникации являются *политические перформативы*, и *призывы*. Политическими перформативами являются высказывания, само произнесение которых является политическим действием, формой политического участия, например: *Ichschwöre*, *ichverspreche* (Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса, 2004, с. 217–219).

С помощью коммуникативного акта *призыва*, выступающий на митинге оратор может апеллировать к слушателям, побуждая их к изменению поведения или способа мышления. Основой глубинной структуры призыва является грамматическая категория повелительного наклонения. *Призыв* и *лозунг* очень тесно связаны и, по сути, представляют собой две формы выражения основной идеи митинга или конкретной речи на нем. Различия между ними можно свести к следующему: лозунг — более короткое, сжатое выражение призыва, обращенное ко всем, в отличие от собственно призыва, обращенного к конкретному

адресату. Крім того, прозив призупуває побудження совершити какое-то конкретное действие, например: *Ändert die Zukunft!*, а лозунг — присоединиться к выраженной в нем (в лозунге) позиции, например: *Freiheit! Gleichheit! Brüderlichkeit!*

Большой интерес в исследовании вербальных средств митингового дискурса представляют слова с ценностной семантикой, которые также называются "ключевые слова эпохи" (Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса, 2004), слова — лозунги (Диденко М. А. Политическое выступление как тип текста, 2001, с. 119), или «флаговые слова» (нем. *Fahnenwörter*) (Hermanns F. Schlüssel-, Schlag-, und Fahnenwörter: zu Begrifflichkeit und Theorie der lexikalischen politischen Semantik, 1994). В митинговом дискурсе такие слова имеют высокую эмоциональную окрашенность и выполняют роль семантического центра высказывания. В немецком политическом дискурсе, и в частности в митинговом, ключевыми словами являются, например: *Deutschland, Land, Volk, Einheit, Freiheit, Zukunft, Vernunft, Sicherheit, Stabilität, Entwicklung, Wachstum*.

Таким образом, персуазивность митингового дискурса состоит в особой системе адресантно-адресатных отношений, которая характеризуется наличием коллективного адресанта, состоящего из оратора и митингующей толпы, и непрямого неприсутствующего адресата; в особой речеактовой специфике и использовании определенных лексико-синтаксических средств, таких как, прозивы, лозунги, лексика с ценностной семантикой и т.п.

КОВАЛЕНКО Н. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри германських та романських мов

ГРАМАТИЧНІ ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ У ГАЛУЗІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Переклад — це засіб забезпечити можливість спілкування (комунікації) між людьми, що говорять на різних мовах. Тому для перекладу особливе значення мають дані комунікативної лінгвістики про особливості процесу мовної комунікації, специфіку прямих і непрямих мовних актів, про співвідношення вираженого сенсу, що мається на увазі у висловлюванні і тексті, впливі контексту і ситуації спілкування на розуміння тексту, інших чинниках, що визначають комунікативну поведінку людини (Паршин А. Теория и практика перевода. — М.: Русский язык, 2008. — с. 5).

Однією з проблем, що потребують детального вивчення при перекладі, залишається проблема вибору адекватного відповідника в процесі перекладу юридичних текстів з однієї мови на іншу. Вибір прийняттого варіанта перекладу визначається наявністю або відсутністю еквівалента в мові перекладу. Якщо такий існує, то процедура полягає в його звичайній підстановці, проте за його відсутності — у ретельному підборі одного з варіантних відповідників з урахуванням низки лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів.

Для досягнення максимально адекватного перекладу кожен перекладач має використовувати перекладацькі трансформації. Комісаров В. Н. виділяє три основні групи перекладацьких трансформацій: лексичні, граматичні та лексико-граматичні, які в свою чергу поділяються на певні види (Комиссаров В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты. — М.: Высшая Школа, 1990. — с. 102).

При перекладі тексту неодмінно треба пам'ятати про розбіжності в побудові речень української та німецької мов, про відмінність системної організації цих мов. Під час перекладу виникає необхідність текстової модифікації, яку важко передбачити в кожному окремому випадку. Йдеться про те, що нерідко загальний зміст і контекст потребують введення одних слів і випускання інших, часткової або повної перебудови всього речення відповідно до вимог граматичної норми мови, якою здійснюється переклад. Для досягнення адекватності, точності та якнайточнішого відтворення німецькомовного оригіналу засобами української мови при перекладі ми користуємося перекладацькими трансформаціями.

До граматичних трансформацій належать: дослівний переклад, об'єднання та членування речень та власне граматичні заміни (Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — с.18).

Під **дослівним перекладом** розуміють відтворення конструкції оригіналу без будь-яких змін і без суттєвої зміни порядку слів у реченні, наприклад: *Jeder Bürger hat das Recht auf Leben, Arbeit und Erholung* / Кожен громадянин має право на життя, працю і відпочинок; *Die einzige Aufgabe der Bundesversammlung ist die Wahl des Bundespräsidenten* / Єдиним завданням федерального зібрання є вибір федерального президента.

Членування речень — розбиття одного великого, складного речення на два або більше менших для кращого розуміння, наприклад: *Die Gerichtsbarkeit der Bundesrepublik Deutschland, die durch einen lückenlosen Rechtsschutz und weitgehende Spezialisierung gekennzeichnet ist, besteht aus fünf Zweigen* / Юрисдикція Федеративної Республіки Німеччини характеризується бездоганним захистом прав і широкою спеціалізацією. Вона має п'ять гілок.

Власні **граматичні заміни** бувають чотирьох видів: заміни граматичної категорії, частини мови, члена речення та речення певного типу.

Заміна частин мови, наприклад: *die ehelichen und familiären Bindungen* — шлюб та сімейне життя; *haben die Aufgabe* — мають (повинні); *Rat und Hilfe gewahren* — допоможуть та порадять; *Schweigepflicht* — конфіденційні; *geschlechtlich verkehrt* — статеві стосунки; *mit Einschluss* — включно; *voll geschäftsunfähig* — повної недієздатності.

Серед лексико-граматичних трансформацій вирізняють **описовий переклад та компенсацію**.

Описовий переклад — це введення у текст, що перекладається, додаткової інформації з метою донести до читача те, що у оригіналі зрозуміло без будь-яких уточнень, наприклад: *Familien mit alleinerziehenden Müttern und Vätern / неповні сім'ї, сім'ї в яких є лише батько або мати; vollstreckbare Form / форма, що підлягає виконанню*.

Компенсація — прийом, за допомогою якого при перекладі компенсують елементи оригіналу, що не мають еквівалента у мові перекладу: йдеться про заміну безеквівалентних елементів оригіналу іншими, зрозумілими носієві мови перекладу (Комиссаров В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты. — М. : Высшая Школа, 1990. — с.185), наприклад: *die vor einer Eheschließung stehen* — ті, хто збираються одружитися; *erneut verheiratet* — перебуває у повторному шлюбі; *Jahresfrist — термін в один рік; die Frist beginnt mit dem Zeitpunkt ... zur Kenntnis gelangt sind* — термін починається з моменту дізнання...; *behinderte Kinder* — діти-інваліди; *gerichtlich* — у судовому порядку.

Досліджуючи зазначену проблему, ми прийшли до висновку, що передача німецьких термінів на українську мову вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів німецькою мовою і знання термінології рідною мовою. А використання різних граматичних трансформацій є необхідним засобом досягнення адекватності перекладу і викликано специфічними рисами мови оригіналу та мови перекладу на морфологічному та синтаксичному рівнях.

БАРСКАЯ А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры германских и романских языков

FOREIGN LANGUAGE AUTONOMY LEARNING IN LAW STUDENTS' PROFESSIONAL EDUCATION

Over the last decade under the influence of the attempts to change the whole educational paradigm from teacher centered to learner centered, the concept of learner autonomy is often regarded as an essential part that will help to increase foreign language learning. Learner autonomy, as a new field

of study, has gradually come into existence since the 1970s as a consequence of a new shift in interest in studies on foreign language learning: learners have gradually been viewed as producers of language and less as learners of a system imposed on them by society. The **actuality** of this shift had its origin in a changing attitude towards the relationship between the individual and society: individuals have come to be seen more and more as producers rather than products of society. Other terms are frequently used to make reference to the autonomy of the language learners: self-management, self-learning, learning on an autonomous basis, self-access learning, independent language learning or distance learning.

Mainstream North American educational theorists of self-regulation learning described autonomy as a process of adjusting goals, strategies and motivations for general learning (Butler and Winne, 1995; Carver and Scheier, 1990; Winne, 1995). On the other hand, main proponents of foreign language learner autonomy defined it as an «ability» or a «capacity» for self-directed learning. This capacity for organizing one's learning is theorized to include the five steps of: a) setting goals; b) determining learning content; c) choosing methods of learning; d) monitoring learning progress; e) reflecting on what has been learned.

The concept of learner autonomy has been central to the Council of Europe's thinking about language teaching and learning since 1979, when Henri Holec wrote «Autonomy and foreign language learning». Holec began by defining learner **autonomy** as the «ability to take charge of one's own learning», noting that this ability «is not inborn but must be acquired either by natural means or (as most often happens) by formal learning, i.e. in a systematic, deliberate way», and pointing out that «to take charge of one's learning is to have the responsibility for all the decisions concerning all aspects of this learning» (Holec H. *Autonomy and foreign language learning* // First published 1979, Strasbourg: Council of Europe. — Oxford: Pergamon, 1981, p. 3). This idea is also present in Crabbe's ideological argument: «the individual has the right to be free to exercise his or her own choices as in other areas, and not become a victim (even an unwitting one) of choices made by social institutions» (Crabbe D. *Fostering Autonomy from within the Classroom: the Teacher's Responsibility*. System, 21 (4), 1993, p. 443). That argument matches the etymological meaning of the word — the «*right of self-government*» — as registered by the Oxford Dictionary of English Etymology. This is also the way philosophy sees autonomy. «To be autonomous is to be a law to oneself; autonomous agents are self-governing agents» (Buss S. *Autonomous Action: Self-Determination in the Passive Mode* // Ethics. — Chicago: The University of Chicago Press, 2002. — No.4, p. 647).

According to a large body of empirical research in social psychology, autonomy — is a basic human need. It is nourished by, and in turn nourishes, our intrinsic motivation, our proactive interest in the world around us (Deci E. *Why we do what we do: understanding self-motivation* / with R. Flaste. — New York:

Penguin, 1995, p.2). This explains how learner autonomy solves the problem of learner motivation: autonomous learners draw on their intrinsic motivation when they accept responsibility for their own learning and commit themselves to develop the skills of reflective self-management in learning; and success in learning strengthens their intrinsic motivation. Precisely because autonomous learners are motivated and reflective learners, their learning is efficiency and effectiveness of the autonomous learner means that the knowledge and skills acquired in the classroom can be applied to situations that arise outside the classroom.

Following David Little (Little D. Developing learner autonomy in the foreign language classroom: A social-interactive view of learning and three fundamental pedagogical principles // Revista Canaria de Estudios Ingleses, 1999, p. 78), the development of autonomy in language learning is governed by three basic pedagogical principles: learner involvement — engaging learners to share responsibility for the learning process (the effective and the metacognitive dimensions); learner reflection — helping learners to think critically when they plan, monitor and evaluate their learning (the metacognitive dimensions); appropriate target language use — using the target language as the principal medium of language learning (the communicative and the metacognitive dimensions).

To be an autonomous learner is to have the ability to make decisions for one's own learning. To have the ability to set goals, implement strategies to attain goals, identify relevant resources, and access personal progress is advantageous for learning and facilitates successful functioning in society. In order to effectively promote autonomy, a process of learning must first occur.

Thus, students will undoubtedly become better prepared to make conscious decisions about what they can do to improve their learning with the help of this strategy. By monitoring their use of learning strategies, students are better able to keep themselves on track to meet their learning goals. Once they have selected and begun to implement specific strategies, they need to ask themselves periodically whether or not they are still using those strategies as intended. For this reason, developing law students foreign language autonomy learning during their professional education makes student highly motivated, goal oriented, well organized, hard working, initiative, enthusiastic about learning, flexible, active, willing to ask questions, making use of every opportunities to improve their learning.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ТВОРЧЕСТВЕ РИМСКОГО ПОЭТА ГОРАЦИЯ

Произведения гениального поэта Квинта Горация Флакка (65–8 гг. до н.э.) представляют собою высшую степень развития лирической поэзии в римской литературе классического периода. Литературное наследие Горация дошло до нас целиком: это две книги сатир «*Satirae*»; книга эподов «*Epodi*»; четыре книги «Од» «*Carmina*»; две книги «Посланий» «*Epistolae*», во вторую из которых включено знаменитое «Послание к Пизонам», известное в литературе под названием «Об искусстве поэзии» «*De arte poetica*».

Поэтика Горация поражает читателя не только аристократическими изящной, отточенной формой изложения, но и глубиной мысли, высказываний, многие из которых стали крылатыми: «*Est modus in rebus – во всем соблюдай меру*», «*Carpe diem – пользуйся сегодняшним днем*», «*Rem tene, verba sequentur – знай суть дела, а слова последуют*», «*Miscere utile dulci – смешивать приятное с полезным*» и множество других. Кроме того, сочинения Горация представляют для читателя немалый интерес и своей разноплановостью. Это и любовная лирика, и философского характера размышления с призывом придерживаться во всем принципа «золотой середины» — «*aurum mediocritas*». Но особое место в творчестве поэта занимают произведения политического характера, которые в разные времена вызвали неоднозначное отношение к ним у комментаторов творчества поэта. Правильная же оценка политических взглядов Горация может быть дана лишь при условии детального знакомства с биографией этого знаменитого поэта.

Гораций еще ребенком много слышал о случившейся незадолго до его рождения I-ой в истории Рима гражданской войне, вызванной ссорой между Суллой и Марием, двумя полководцами, не поделившими между собою лавры военных побед, но в эту личную ссору вплелись и политические мотивы. И вот римляне, ранее всегда воевавшие с другими народами, обнажили мечи против таких же, как и они граждан Рима, и эта кровопролитнейшая война (88–82 гг. до н.э.) явилась прецедентом вмешательства армии в решение политических дел в стране, что в дальнейшем повторялось уже неоднократно.

Когда Гораций в Риме, куда его из провинции привез отец, подростком осваивал курс наук в школе придирчивого грамматика Орбилия, разразилась II-ая гражданская война (49–45 гг. до н.э.). На этот раз виновниками войны были полководцы Цезарь и Помпей, и в схватке между ними, вновь унесшей жизни многих римлян, победил Цезарь,

а результатом его победы стала объявленная сенатом его пожизненная диктатура, которая, как многим тогда казалось, нанесла удар по республиканскому строю. И вот уже юноша Гораций изучает в Афинах все тонкости греческой литературы и премудрости философии, и вдруг туда приходит весть об убийстве Цезаря приверженцами республиканских устоев во главе с Кассием и Брутом. Вскоре и сами они прибывают в Рим, чтобы собрать войско для борьбы с мстившими за Цезаря Марком Антонием (лучшим из полководцев Цезаря) и Октавианом (усыновленным Цезарем его внучатым племянником), учинившими в Риме конфискации и резню, в которой наряду со многими другими римлянами погибает и знаменитый оратор Цицерон. Гораций откликнулся на призыв республиканцев вступить под их знамена и даже получил в их войске высокий пост военного трибуна, но в двухдневном бою при Филиппах республиканская армия, в целом состоявшая из таких же как Гораций наспех обученных военному делу молодых людей, была наголову разбита закаленными в боях легионами Цезаря. Будущий поэт чудом не погиб в этой сече, он спасся бегством, после чего, воспользовавшись амнистией, он вернулся в Рим и обнаружил, что оказался бездомным, так как дававшая небольшой доход усадьба умершего отца была конфискована. Чтобы не умереть с голоду юноша устроился писарем в казначейство и, для пополнения скудного бюджета, начал писать и публиковать стихи. А война между тем продолжалась, и молодой поэт в некоторых ранних стихах проклинает ее ужасы, призывает римлян образумиться:

Куда, куда вы валите, преступные, Мечи в безумье выхватив?!	Quo, quo scelesti ruitis? Aut cur dexteris aptantur ensis conditi?
Неужто мало и полей, и волн морских	Parumne campis atque Neptuno super
Залито кровью римскою...	fusumest Latinisanguinis...
Ни львы, ни волки так нигде не злобствуют,	Neque hic lupis mos nec fuit leonibus
Враждуя лишь с другим зверьем! [1]	umquam nisi in dispar feris. [2]

(1. Вергилий, Гораций. Изд-во НФ «Пушкинская библиотека», Москва, 2005. — ст. 908; 2. Q. Horati Flacci CARMINA. Edidit Ricardus Ganszyniec. Leopoli, 1937. — p.333.)

Особый интерес всегда вызывала знаменитая ода, посвященная боевому другу поэта Помпею Вару, побывавшему с ним в той страшной битве при Филиппах, где не погибнуть Горацию, по его мнению, помог не иначе как бог Меркурий, покровитель поэтов. Эта ода не перестает производить сильнейшее впечатление на всех, кто с ней знаком, в том числе и на множество талантливых поэтов, написавших либо ее перевод, либо вольное подражание. Вот некоторые строфы оды и перевод её А. С. Пушкиным без соблюдения размера оды.

O saepe mecum tempus in ultimum
 Deducte Bruto militiae duce,
 Quis te redonavit Quiritem
 Dis patriis Italoque caelo,
 Pompei, meorum prime sodalium?
 Cum quo morantem saepe diem mero
 Fregi, coronatus nitentes
 Malobathro Syriocapillos,
 Tecum Philippos et celerem fugam
 Sensi, relictā non bene parmula,
 Cum fracta virtus et minaces
 Turpe solum tetigere mento.
 Sed me per hostes Mercurius celer
 Denso paventem sustulit aëre.
 Terursum in bellum resorbens
 Unda fretistuli taestuosis.
 Ergo obligatam redde Iovi dapem
 Longaque fessum militiae latus
 Depone sub lauro mea nec
 Pace cadis tibi destinatis.
 Oblivioso levia Massico
 Ciboria exple, funde capacibus
 Unguenta de conchis. Quis udo
 Deproperare apio coronas... [2]

Кто из богов мне возвратил
 Того, с кем первые походы
 И браней ужас я делил,
 Когда за призраком свободы
 Нас Брут отчаянный водил;
 С кем я тревоги боевые
 В шатре за чашей забывал
 Икудри, плююшем увитые
 Сирийским миром умащал?
 Ты помнишь час ужасной битвы,
 Когда я, трепетный квириг,
 Бежал, бесславно брося щит
 Творя обеты и молитвы?
 Как я боялся, как бежал!
 Но Эрмий сам внезапной тучей
 Меня покрыл и вдаль умчал,
 И спас от смерти неминучей.
 Аты, любимец первый мой,
 Ты снова в битвах очутился...
 Но нынче в Рим ты возвратился,
 В мой домик тесный и простой.
 Садись под сень моих пенатов.
 Давайте чаши! Не жалея
 Ни вин моих, ни ароматов;
 Венки готовы. Мальчик, лей!
 Теперь нектар воздержанья,
 Как дикий скиф хочу я пить.
 Я с другом праздную свиданье,
 Я рад рассудок утопить. [3]

(2. Q. Horati Flacci CARMINA. Edidit Ricardus Ganszyniec. Leopoli, 1937. — p.333; 3. А. Пушкин. Полное собрание сочинений. Изд-во «Правда», М. 1954. — ст. 519)

Тема осуждения междуусобных войн и далее продолжала занимать особое место в поэзии Горация. Именно поэтому он так охотно стал на сторону порядка, созданного Октавианом (Августом), который стал казаться поэту воплощением идеи мира и благоденствия для римского народа. И когда в 31 г. до н.э. из-за самоуправства Антония, женившегося на египетской царице Клеопатре, вновь возникла угроза гражданской войны, поэт пишет содержащую аллегорическую оду «К республике», где сравнивает Рим, еще не успевший прийти в себя после недавних войн, с кораблем, пострадавшим от недавних штормов, но рвущимся в новые опасные походы. Победу Октавиана в этой войне Гораций воспринял как победу порядка над хаосом, он прославил ее в эпосе 9 и в оде 1,37. После этой победы в Риме надолго воцарился мир, и невозможно не видеть, что поэт был вполне искренно благодарен за него Августу. Однако

не всеми именно таким образом воспринималось отношение Горация к Августу. Так, к примеру, небезызвестный Карл Маркс, «вождь мирового пролетариата», в одном из писем к Энгельсу называет Горация «прохвостом, ползающим на брюхе перед Августом». Цитата говорит о том, что Марксу, видимо, претили пацифистские настроения Горация.

Думается, что приведенная цитата явно преувеличивает сервиллизм Горация, ценившего свою независимость, ради которой он, например, в свое время вежливо отклонил место личного секретаря в канцелярии Августа. Биографы Горация цитируют слова Августа в его письме к поэту: «Уж не боишься ли ты, что потомки, увидев твою к нам близость, сочтут её позором для тебя?». В такой обстановке Гораций вынужден был пойти на компромисс и написать ряд стихотворений, адресованных Августу, но думается, что это было вызвано не страхом и малодушием, а тем, что принципат Августа поэтом воспринимался своего рода гарантией мира и спокойствия, действительно надолго воцарившихся в Риме. Ведь историки не отрицают того, что политика Августа была популярна в глазах граждан Рима. Римляне действительно считали благодетелем человека, избавившего империю от вековых гражданских войн, провозгласившего своим лозунгом мир и процветание, даровавшего представителям искусства и науки возможность спокойно жить, творить и испытывать гордость за достижения во всех сферах творчества.

КУЗЕНКО С. Д.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры германских и романских языков

СРАВНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ОБЛАСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГЕРМАНИИ, АВСТРИИ И ШВЕЙЦАРИИ

Немецкий язык относится к числу поливариантных языков. На нем говорят более 100 млн. европейцев. Он является государственным языком в Германии, Австрии, Швейцарии, Лихтенштейне и Люксембурге. Признанным центром немецкого языка считалась Германия по причине ее центрального расположения в немецкоязычном ареале и наибольшего числа говорящих. Немецкий язык Австрии, Швейцарии, Люксембурга и т. д. — «периферийным немецким», национальные особенности которого считались отклонением от нормы. С 1950-х годов отношение к родному языку среди носителей так наз. «периферийного» языка начинает постепенно меняться, и на смену моноцентричной приходит плюрицентричная теория, согласно которой австрийский и

швейцарский варианты языка признаются самостоятельными, равнозначными и равноценными национальными разновидностями немецкого языка.

Сравнение немецкого языка права Германии, Австрии и Швейцарии имеет важное практическое значение как для юристов этих стран, так и для украинских юристов, если и те и другие желают наладить эффективное профессиональное общение друг с другом в области политики, экономики и др. научных сферах. Это помогло бы избежать многих досадных недоразумений. Так, например *Bundesrat* в Австрии и Германии означает верхнюю палату парламента, в Австрии к тому же члена этой палаты, а в Швейцарии это понятие используется для обозначения либо федерального правительства, либо одного из министров, входящих в состав этого правительства. Таким образом, высказывание швейцарца «*Ich bin Bundesrat*» вызовет у немца в лучшем случае улыбку, а австриец поинтересуется, интересы какого субъекта тот представляет. И таких примеров можно привести множество.

При выборе правовой области исследования было выбрано конституционное право как ведущая отрасль любого национально-го права (Арутюнян Г. Г., Баглай М. В. Конституционное право: Энциклопедический словарь. М.: Норма, 2006. С. 214).

Несмотря на то, что источников конституционного права имеется великое множество начать сопоставительный анализ мы решили именно с конституции, так как конституция является основным источником отрасли и служит формой установления норм, составляющих ядро конституционного права. По сравнению с другими источниками, конституция имеет высшую юридическую силу, установленные в ней нормы выступают как форма воплощения государственной воли народа.

В качестве материала для сопоставительного анализа национальных вариантов немецкого языка конституционного права было выбрано три источника: Федеральный конституционный закон Австрии от 1920 г. в редакции от 1929 г., Основной закон ФРГ от 1949 г. и Конституция Швейцарской конфедерации от 1999 г. Необходимо обратить особое внимание на то, что особенности национальных разновидностей Германии, Австрии и Швейцарии проявляются на всех языковых уровнях: фонетическом, орфографическом, грамматическом и прагматическом. (Ольшанский И. Г. Австрийский национальный вариант немецкого языка: статус, лексическая специфика // Вопросы филологии. № 1 (16) 2004. С. 16)

При анализе национально обусловленной вариативности обозначений можно проследить следующую закономерность: чем ниже уровень, тем больше встречается национальных вариантов. Данную закономерность можно проиллюстрировать на примере обозначения государственного органа «правительство» на всех трех уровнях, что отражено в следующей таблице:

Уровень	Австрия	Германия	Швейцария
I. правительство глава правительства	<i>Bundesregierung</i> <i>Bundeskanzler</i>	<i>Bundesregierung</i> <i>Bundeskanzler</i>	<i>Bundesrat</i> <i>Bundespräsident</i>
II. правительство глава правительства	<i>Landesregierung</i> <i>Stadtsenat</i> <i>Landeshauptmann/frau</i>	<i>Landesregierung</i> <i>Senat</i> <i>Ministerpräsident</i>	<i>Regierungsrat</i> <i>Kantonsregierung</i> <i>Staatsrat</i> <i>Standeskommission</i> <i>Regierungspräsident</i> <i>Landammann</i>
III. правительство глава правительства	<i>Magistrat</i> <i>Gemeindeamt</i> <i>Stadtamt</i> <i>Bürgermeister</i>	<i>Gemeindeverwaltung, Kommunal, Gemeindeamt</i> <i>Bürgermeisteramt</i> <i>Bürgermeister</i>	<i>Gemeindeverwaltung</i> <i>Gemeindehauptmann</i> <i>Gemeindepräsident</i>

Например, в статьях, гарантирующих различные права и свободы, субъект права (человек/гражданин) обозначается в ФКЗ Австрии как *Person/Staatsbürger* или *Bundesbürger*, в Основном законе ФРГ — *Mensch/Deutsche*, а в конституции Швейцарии — *Person/Schweizerinnen und Schweizer* или *Schweizerbürgerin oder Schweizerbürger*. Выражая в языке понятие швейцарцы оперируют двумя лексемами *Recht auf etwas* и *Anspruch auf etwas*, причем вторая используется намного чаще. (Wariantenwörterbuch des Deutschen: Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol. Berlin; N. Y.: Walter de Grueter, 2004. С 325)

Такие наблюдения представляются заслуживающими внимания лингвиста-когнитивиста, т. к. позволяют сделать некоторые выводы об образе мышления данных народов, об их менталитете. Данные примеры доказывают, что наше исследование обещает быть перспективным и имеет важное научное и практическое значение не только для лингвистов, но и для юристов Австрии, Германии, Швейцарии и России.

**ПРОБЛЕМЫ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
ТА ПЕРЕКЛАДУ**

МИЗЕЦКАЯ В. Я.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующая кафедрой иностранных языков,
доктор филологических наук, профессор

**ПРИНЦИПЫ ВЫДЕЛЕНИЯ СЛОВСОЧЕТАНИЙ
И ВКЛЮЧЕНИЯ ИХ В ПЕРЕВОДНЫЕ СЛОВАРИ
ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ**

Проблема сегментирования для выявления заголовочных элементов осложняется тем, что не всегда можно определить, является ли весь кортеж словоформ целостным образованием, которое соотносится с одним референтом или же мы имеем дело с отдельными, самостоятельными лексемами, которые образуют свободные словосочетания, элементы которых могут быть заменены другими. Следует также иметь в виду, что существуют и промежуточные образования, которые можно назвать относительно устойчивыми словосочетаниями, которые, хотя и не обозначают один референт, тем не менее, представляют собой довольно тесные смысловые комбинации, закрепившиеся в узусе.

В первом случае мы имеем дело с фразеологизмами, которые можно выделять в отдельные словарные гнезда в качестве самостоятельных заголовочных единиц. Их также можно располагать в словарных статьях, образуемых базовым элементом фразеологизма, выделенного с точки зрения лексико-грамматических признаков, в специальных областях, обозначенных с помощью особых графических символов или маркеров (например, ромбика, дельты и т.д.).

Во втором случае, когда речь идет об относительно устойчивых словосочетаниях, то их целесообразно размещать в словарных статьях, организуемых базовым или ядерным словом в пространстве соответствующего ЛСВ.

И наконец, в случае свободных комбинаций, которые не всегда легко отграничить от относительно устойчивых, их элементы распределяются по соответствующим гнездам, если они в изолированном виде имеют непосредственное отношение к юриспруденции.

Поясним сказанное конкретными примерами. Рассмотрим такие словосочетания, как *goodjury*, *good-willmission* и *gooddecision*.

Второе из приведенных выражений образует тесное смысловое единство, имеет один референт (миссия доброй воли) и поэтому может быть выделено в самостоятельное гнездо, как это, кстати, сделано Мамуляном и Кашкиным (Мамулян А. С., Кашкин С. Ю. *Англо-русский полный юридический словарь*. — М.: Советникъ, 1993. — 389 с.).

Выражение *goodjury* является устойчивой комбинацией, где прилагательное *good* означает «специальный», «для специальных целей» и в этом значении используется с весьма ограниченным числом слов, к коим принадлежит и слово *jury*. Поэтому его целесообразно поместить в словарное гнездо, образуемое базовой лексемой *jury* в область соответствующего ЛСВ, а не после перечня всех значений, как это сделали те же Мамулян и Кашкин.

И наконец, комбинация *gooddecision* вообще не подлежит фиксации, поскольку прилагательное *good* здесь выполняет аксиологическую функцию и поэтому является величиной переменной. Она может быть заменена другими оценочными словами, при этом лексема *decision* сохраняет первоначальное самостоятельное значение.

Отметим, что при попытках разграничения устойчивых и свободных словосочетаниях для правильного выделения заголовочных элементов следует иметь в виду, что в сочетании Adj+S оценочные прилагательные всегда являются факультативными элементами, т.е. они служат своеобразными индикаторами необлигаторных комбинаций.

В уже приведенных примерах в случае *gooddecision* прилагательное как раз имеет сугубо оценочное мелиоративное значение, а в комбинации *goodjury* оно не имеет аксиологического оттенка.

В словаре Мамуляна — Кашкина принцип представления словосочетаний на основании привязки к базовому существительному иногда нарушается. Например, словосочетание *niceinquiry* (тщательное расследование) введено в словарь по квалификатору *nice*, хотя в словаре имеется заголовочное слово — существительное *inquiry* с целым набором зависимых словосочетаний: *judicialinquiry*, *ministerialinquiry* и др. Выражение *niceinquiry*, на наш взгляд, должно находиться в этом же ряду, хотя Мамулян и Кашкин совершенно неоправданно выделили его в самостоятельную словарную статью, так же как и *nicejudg(e)ment*.

Таким же неоправданным нам представляется и выделение в самостоятельные словарные статьи словосочетаний *newissue* (новый выпуск ценных бумаг); *nextdevisee* (лицо, получающее остаток недвижимости по завещанию); *nicesenseofhonor* (обостренное чувство чести) и многих других.

По непонятным причинам авторы указанного словаря в отдельные словарные статьи вывели все словосочетания с первым элементом *open-end* в значении «открытый», хотя представленные выражения

являются свободными словосочетаниями: open-endcontract; open-endinvestmentcompany; open-endinvestmenttrust; open-endlease; open-endmortgage и open-endtransaction.

В словаре Андрианова словосочетания с квалификатором open-end представлены в словарных статьях, образованных соответствующими существительными: contract, transaction и др., что вполне оправданно (Андрианов С. Н. и др. Англо-русский юридический словарь. — М.: РУССО, 2000. — 512 с.).

ВАРЕШКИНА Н. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры иностранных языков, кандидат педагогических наук, доцент

К ПРОБЛЕМЕ ОБУЧЕНИЯ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЕНИЮ

В последнее время значительно выросло число работ, посвященных исследованию языковых явлений в широком экстралингвистическом контексте.

Если ранее считалось, что обращение к экстралингвистическим факторам свидетельствует о некоторой «несостоятельности» или «слабости» лингвиста-исследователя, то в настоящее время необходимость изучения языка в его реальном функционировании в различных сферах человеческой деятельности стала общепринятой.

Появилось достаточно много работ, в которых авторы выделяют так называемый «культурный» компонент значения, вскрывают лингвистическую природу «фоновых» знаний, показывают особенности и своеобразие их функционирования в каждой языковой общности.

Теоретическое осмысление данной проблемы неразрывно связано со стремлением ученых-методистов найти наиболее рациональные методы преподавания иностранного языка, целесообразностью обучения культуре иноязычной страны через призму языка, его национальное содержание. Однако необходимо отметить, что наиболее значительные достижения, имеющиеся в данной области, были сделаны, главным образом, в рамках лингвострановедения.

Одним из центральных направлений лингвистических исследований социальной обусловленности языка является лингвострановедческое направление.

Представители данного направления изучения социальной обусловленности языка сосредоточивают свое внимание на исследовании значения слова. Они исходят из того, что слово есть, прежде всего, обозначение, знак той или иной реалии действительности и поэтому в его

семантике можно найти, выделить некоторое «экстралингвистическое» содержание, которое прямо и непосредственно отражает обслуживаемую языком культуру. Таким образом, именно через значение осуществляется связь лексических единиц с внеязыковой действительностью.

Данное направление можно назвать лингвострановедческим, так как с одной стороны, оно сформировалось под влиянием решаемой проблемы о соотношении языка и культуры, а с другой стороны его возникновение было обусловлено чисто прагматическими предпосылками: подходом к преподаванию иностранного языка, как средства общения, необходимостью изучения языка в тесной связи с культурой страны, обслуживаемой этим языком.

Огромный вклад в рассмотрение социальной обусловленности содержания семантики слова, а также в разработку общетеоретических и методических аспектов проблемы «язык и культура» внесли ученые-лингвисты Н. Г. Комлев, О. С. Ахманова, Е. М. Верещагин, В. Г. Костромаров, Т. Д. Томахин.

Так например, Н. Г. Комлев, впервые ввел в лингвистику понятие культурно-исторического компонента значения, высказав мысль о том, что слово, отражающее предмет или явление действительности определенного социума, не только означает его, но и создает при этом. Поэтому в его семантике должен содержаться некоторый компонент, фиксирующий именно данный социальный фон, в котором существует слово.

«Признавая наличие «внутреннего» содержания слова-знака, то есть факта, что слово-знак выражает нечто кроме самого себя, мы обязаны признать и наличие культурного компонента». (Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова — М.: КомКнига, 2006. — 192 с.)

Изучение культурного компонента слов является важным условием успешного овладения иностранным языком, однако, в свою очередь он входит в более широкий круг культурно-исторических значений соответствующей социальной действительности, усвоение которой — важное условие использования языка как средства общения. Так, например, О. С. Ахманова отмечает, что неперенным условием реализации любого коммуникативного акта должно быть «обоюдное знание реалий говорящим и слушающим, являющееся основой языкового общения», они получили в лингвистике название «фоновых знаний». (Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов — М., 2013. — 576 с.)

Фоновые знания как основной объект лингвострановедения рассматривают в своих работах Е. М. Верещагин и В. Г. Костромаров. С именами этих известных ученых связано становление лингвострановедения как самостоятельной науки, и считать ее лишь частью лингводидактики было бы не совсем верно. Конечно, нельзя отрицать, что все достижения лингвострановедения отвечают целям и задачам

методики преподавания иностранных языков и в настоящее время широко применяются.

Однако мы не можем недооценивать тот факт, что, заложив теоретический фундамент лингвострановедения, Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров затронули такой широкий круг проблем, над которым по сей день работают ученые из разных областей знаний: лингвисты, психологи, психолингвисты, социологи, социолингвисты.

Так, например, лингвострановедением рассматриваются «фоновые знания» как компонент семантики слова, отсюда лингвистическая направленность исследований. В качестве одного из методов объективизации фоновых знаний используется ассоциативный эксперимент, широко применяемый в психолингвистике. В рамках этой же науки решается и проблема соотношения общественного и личного в построении коммуникативного акта.

Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров научно обосновали объективность существования фоновых знаний, они вскрыли накопительную функцию лексической семантики, раскрыли содержание кумулятивной функции языка, согласно которой языковые единицы представляют собой «вместилище» знаний постигнутой человеком социальной действительности.

Основным объектом лингвострановедения являются фоновые знания, которыми располагают члены определенной языковой и этнической общности, поэтому решаемые в этой науке проблемы частично покрывают задачи социолингвистики. А так как фоновые знания включают систему мировоззренческих взглядов, господствующих в данном обществе, то данную науку необходимо признать общественной, социологической.

Таким образом, значительный круг проблем, перспективы исследований расширяют границы лингвострановедения и делают эту науку комплексной.

BALABUKHA K. V.

National University «Odessa academy of Law»,
associate professor of Foreign Languages Department, PhD

CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF NATIONAL ATTITUDES TOWARDS LEGAL CONTRACTS

In modern world in which national boundaries are being eroded and where cultural diversity is experienced within nations as much as between them, the ability to interact and cooperate successfully with foreign partners and

colleagues is becoming ever more important. The people see the world through their own set of assumptions and attitudes, through their own «cultural spectacles». As culture influences every aspect of today's lives — from the way people dress to the way they do business or get education — future professionals, particularly lawyers, need to develop certain attitudes and skills to communicate efficiently with the counterparts with different cultural backgrounds.

Cross-cultural analysis is a scientific method of comparative research which focuses on systematic comparisons that collates cultures and explicitly aims to answer questions about the incidence, distributions, and causes of cultural variation and complex problems across a wide domain, usually worldwide (Ember, Carol R. *Guide to cross-cultural research using the HRAF*. New Haven: HRAF Press, 1988). Cross-cultural analysts create hypotheses and consult data about the relationships among certain cultural traits. This approach was developed by early cultural evolutionists (namely E. B. Tylor and L. H. Morgan) and was later greatly advanced by G. P. Murdock, who compiled the work of many ethnographic studies into one database that came to be known as the Human relation area (Harris, Marvin. *The rise of anthropological theory: a history of theories of culture*. New York: Crowell, 1968:607).

It is a both challenging and extremely useful to convey the findings of researches concerning cross-cultural issues in diverse contexts such as business culture, international legal relations and intercultural competency. The ability to appreciate cultural differences is essential to successful international commerce, and to the provision of legal services that support it. Since businesses rely on legal advice, documentation and advocacy throughout the lifecycle of a business undertaking, lawyers are increasingly being asked to provide counsel relating to international business transactions and disputes.

The profound impact of cultural differences on doing business and providing legal advice can be illustrated by considering the differences in the concept of operation of contract and attitude to it in various countries.

For example: the Japanese executives are likely to establish contractual relationships based on trust and honor without any reliance on the enforcement powers of law. A contract is considered unnecessary, sometimes offensive, when rules of loyalty and mutual obligation structure the business environment. They will frequently ignore the written contract and treat it as a mere formality. Even if a contract is ultimately signed, it means the beginning of a relationship, not the «be all and end all» document which controls the parties' economic.

On the contrary, in the USA many people pride themselves with being consistent, so they will likely keep their commitments, at least if they are sufficiently documented. Nevertheless, only a contract signed by both parties constitutes a binding agreement. Negotiators sometimes request to document the progress of a negotiation by both parties signing a Letter of Intent (LOI) or Memorandum of Understanding (MOU). While much weaker than signed contracts, these documents may have legal implications. Contracts are almost

always dependable, and strict adherence to the agreed terms and conditions is expected. The companies may prefer to resolve disputes in court, which can become very costly. (Lothar Katz. *Negotiating international business: the negotiator's reference guide to 50 countries around the world.* — Charleston, S. C. : Booksurge, 2007)

Quite different attitude can be observed in the UK, where handshakes and verbal agreements are often considered binding. They are normally kept, even though they are not legally binding. Nevertheless, it is best to confirm agreements in writing. The representatives from this country generally prefer to resolve disputes out of court, but they will not shy away from taking legal action if deemed necessary. However, it is advisable not to bring the person to the negotiation table until you have reached the final stages of the contract discussions. Requests to change contract details after signature may be considered as bad faith and will meet with strong resistance.

On the other hand, in Germany the Civil Code declares contracts even non-written contracts legal, for example, in situations such as purchase, rent, booking a journey etc. Written contracts are serious matters in this country and tend to be lengthy. Legal aspects may be reviewed repeatedly. In most companies, only high-ranking managers have signature authority. Oral agreements and statements of intent may already be legally binding and are usually dependable, though they do not substitute for written contracts. Actions that have been agreed upon are usually implemented immediately, even if a final contract is still pending. The law of this country makes offers binding unless otherwise noted. It is best to mark the offers with 'good until ...' or to add a 'subject to change' clause (Lothar Katz. *Negotiating international business: the negotiator's reference guide to 50 countries around the world.* — Charleston, S. C. : Booksurge, 2007).

Comparative cross-cultural analysis of attitudes towards legal contracts observed in different countries reveals rather wide range of sharp distinctions common for certain national cultures. The existence of such distinctions can be explained on the basis of world cultures classifications developed by E. T. Hall (Hall, Edward and Hall, Mildred. *Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans.* Yarmouth, ME: Intercultural Press, Inc., 1990) and G. Hofstede (Hofstede, Geert. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations.* 2nd edition, Thousand Oaks CA: Sage Publications, 2001). In accordance with it, Japanese culture is defined as relationship-driven one, which value relationships as a key component of business cooperation. The USA culture, in contrast, belongs to task-driven ones, that is, principally focused on making a deal. German culture, in its turn, is characterized by high-uncertainty-avoidance, which means preference for security and structure and elimination of risk. On the other hand, French business culture tends to low-uncertainty-avoidance, that is, tolerance to risk, once one is fully informed about possible consequences.

It can hardly be doubted that the facts mentioned above gains vital importance today, particularly for lawyers who assist developing of contractual relationships on international arena.

ЗАНЬКО О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов

**МОВНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ЮРИДИЧНИХ
ВНЗ У БІЛІНГВІСТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Щороку в НУ «ОЮА» приїжджають іноземні громадяни з багатьох країн світу (країн Близького Сходу, Африки, Азії, Росії, Молдови, Білорусі та інших), щоб здобути юридичну освіту, отримати ґрунтовні знання з юриспруденції та стати успішним, затребуваним правознавцем.

З перших днів присутності в українському ВНЗ студенти знаходяться у незвичному соціокультурному, мовному, національному середовищі, до якого їм неохідно адаптуватися в найкоротший термін. Успішна адаптація сприяє швидкому включенню студентів — іноземців у навчальний процес, підвищує якість та рівень навчання, забезпечує високу мотивацію оволодіння знаннями, вміннями та навичками, що дозволяє значно підвищити якість підготовки фахівців. Тому, першочерговим завданням для студентів-іноземців є адаптація до особливостей та умов вітчизняного освітнього середовища. Безумовно, успішне керування навчально-виховним процесом стає невід’ємною частиною рішення задачі мовної адаптації.

У психолого-педагогічних дослідженнях проблема професійно-спрямованої адаптації розглядалася в роботах Л. А. Даренської, Г. Г. Кайтукової, Т. І. Каткової, Т. В. Петриченко, С. А. Рунова, І. В. Сорокіної, Л. П. Щепотько та інших.

Проблемам адаптації більшість дослідників дають наступну класифікацію: соціокультурна адаптація; соціально-психологічна адаптація; педагогічна адаптація.

Під соціокультурною адаптацією розуміють активний процес взаємодії представника іншої культури та життєвого середовища, процес набуття необхідних для життя трудових навичок та знань, засвоєння студентом основних норм та зразків нової оточуючої дійсності, так зване явище «входження в культуру» (Довгодьго Т. Особливості пропедевтичної підготовки студентів-іноземців та їх психологопедагогічна адаптація у науковому середовищі вищих навчальних закладів. 2010. с. 38)

Під соціально-психологічною адаптацією розуміється вступ іноземного студента у систему міжособистих відносин, налагодження взаємовідносин в групі, формування особистої поведінки в ній.

Педагогічний аспект адаптації пов'язаний, в першу чергу, із засвоєнням норм та правил професійного середовища, пристосування до характеру, змісту та умов організації навчального процесу, формуванню у студентів навичок самостійної навчальної та наукової роботи.

Зрозуміло, що рівень вивчення загальноосвітніх та спеціальних дисциплін істотно залежить від успішної лінгвістичної адаптації.

Для значної кількості студентів ситуація білінгвізму, яка існує на сьогодні у південно-східному регіоні України створює непереборні труднощі: студент-іноземець живе і навчається у двомовному українсько-російському середовищі.

Поняття «білінгвізм» походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова.

Білінгвізм трактується як здатність до оперування кількома мовами. Білінгв — це людина, яка володіє як мінімум двома мовами. Нерідко як знання більше двох мов зустрічається багатомовність (або мультілінгвізм, полілінгвізм). Він буває двох видів — національний (вживання декількох мов у певній суспільній спільноті) та індивідуальний (вживання індивідом декількох мов, кожна з яких обирається відповідно до певної мовленнєвої ситуації).

Відтак перед викладачем української мови як іноземної постає низка навчально-методичних завдань :

- врахувати релігійну, соціальну та інші приналежності студентів;
- стимулювати мотиваційну сферу вивчення української мови;
- відтворювати мовні ситуації, що максимально наближені до реальності;
- зацікавлювати та формувати пізнавальну потребу у іноземного студента;
- вивчати аудиторно лише той матеріал, який є не під силу іноземним громадянам у разі самостійного вивчення;
- адаптувати тексти за відповідною спеціальністю, орієнтуючись на рівень володіння мовою викладання;
- якісно організовувати самостійну роботу студентів. Для чого визначити конкретні та чіткі питання по темам, які направлені на самостійну роботу студента з підручником;
- внести елементи наочності для швидкого засвоєння нових термінів;
- розробити єдину для всього навчального профілю структуру передтекстових та післятекстових вправ и завдань.

Під час аудиторних занять надаємо перевагу усним завданням, урізноманітнюємо форми роботи: аудіювання, робота в парах, рольові ігри (судове засідання: промови судді, адвоката, прокурора), спонтанне

складання мікродіалогів, характерних для тієї чи іншої побутової ситуації. «Реалізація комунікативного підходу у навчальному процесі з іноземної мови означає, що оволодіння засобами спілкування (фонетичними, лексичними, граматичними) спрямоване на їх практичне застосування у процесі спілкування» (Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. 2002, с. 328).

У процесі вивчення української мови повсякчас наголошуємо, що це мова щоденного спілкування, демонструємо комунікативні моделі в різних побутових ситуаціях, зорієнтовуємо студентів на ті конкретні життєві випадки, де володіння українською мовою стане в нагоді: відвідування столиці України, заповнення бланків документів, користування послугами супермаркетів, пошти, інших установ, де українська мова функціонує на належному рівні. Під час добору мовних засобів, які пропонуємо до вивчення, враховуємо комунікативний мінімум, тобто «максимально вичерпний та коректний перелік комунікативних завдань» (Чезганов С. А. Лінгвометодичні основи укладання підручника з української мови як іноземної. // <http://books.br.com.ua/themes/132/219>)

Успішне пристосування іноземного студента до нового соціально-культурного життя відбувається завдяки активному спілкуванню з україномовними студентами, активна участь в загальноуніверситетських щорічних заходах і підготовка свят, (цього року — «200 років Кобзареві», декламування поезій Шевченка, урок-свято до Дня Перемоги), наукових конференцій, музичних вечорів, диспутів.

Отже можна зробити висновок, що запропоновані заходи та методичні рекомендації, системна виховна робота викладачів НУ «ОЮА» сприяють лінгвістичній, соціально-культурній адаптації іноземних студентів, а також спрямовані на подолання мовних труднощів в умовах українсько-російського білінгвізму.

МАСЛОВА С. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук

КОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ СИТУАЦИИ — ПРОПОЗИЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ДЕКОДИРОВАНИЯ АНГЛАЗЫЧНОГО ПРАВОВОГО ДИСКУРСА

В мозге человека протекают сложные мыслительные процессы, относящиеся к области понятийного и абстрактного мышления. Например, когда мы смотрим на что-нибудь, зрительное изображение предмета попадает на сетчатку наших глаз, а через четверть секунды

оно уже передается в мозг в виде завершенного осознанного образа, то есть «живого, наглядного представления о ком-чем-н.» (Ожегов С. И. Словарь русского языка. 1970, с.422). Но пока не прошел этот миг, каждый элемент изображения: цвет, форма, движение и т.п. — существует как бы по отдельности и фиксируется разными участками мозга. Наше сознание включается только в момент, когда обработка информации закончена и образ предмета сложен из кусочков, как паззл. Это означает, что человек в своей мыслительной деятельности всегда идет на шаг дальше — от мелких деталей к абстрактным понятиям. А сделав этот шаг, уже не может вернуться назад. Точно так же, как отдельные ноты бесполезны для обычного человека, а потому он слышит мелодию в целом, а не последовательность нот.

«Мелодия в целом» — это и есть образ, возникающий в нашем умозрении (сознании) или другими словами во внутренней речи декодирующего дискурс. И этот образ равнозначен пропозиции, являющейся элементарной единицей сознания и лежащего в его основе знания.

Декодирование образов происходит, прежде всего на базе той части мышления кодирующего дискурс, которая с помощью языка приобретает языковую форму (знание сцены), а с другой — может выражать некоторую новую дополнительную конфигурацию знания (фоновые фреймы). Этот сложный объём знания определяется как «знание сцены + фоновые фреймы» (Правове життя сучасної України. Том 1. 2013, с. 658). Данный информационный объём приводит к полному осмыслению образа, к знанию, концептуально соответствующему пропозиции.

Дедуктивное извлечение передаваемого пропозицией знания идентично конструированию когнитивной модели ситуации во внутренней речи декодирующего дискурс. Суть явления когнитивной модели ситуации сводится к тому, что знание о ситуации, отраженной в сегменте дискурса (текста), т.е. знание сцены тесно связано с тем, что декодирующий дискурс может знать о подобных ситуациях (о реальной или воображаемой действительности) благодаря доступу к его фоновым фреймам, то есть к внеязыковым знаниям: опытным, энциклопедическим, метаязыковым. Отличие когнитивной модели ситуации от представления знания сцены заключается в том, что она может содержать значительный объём информации (имплицитной), которая не выражена и не должна выражаться в тексте, например, потому, что входит в экстралингвистические пресуппозиции кодирующего дискурс или является элементом фоновых фреймов декодирующего дискурса. Концептуально когнитивная модель ситуации идентична пропозиции, раскрывающей объемный смысл образа в конкретном речевом событии. В когнитивной интерпретации пропозиция представляет собой коммуникативную единицу дискурса (не языка), передающую информацию кодирующего и принимаемую декодирующим дискурс на основе дедуктивного вывода последним когнитивной модели ситуации. Указанная модель

соответствует пропозициональной структуре и раскрывает (декодирует) речевой смысл образа.

Обладая когнитивным (номинативным или пропозициональным) значением коммуникативной единицы, когнитивная модель ситуации выстраивается в форме номинализаций, которые представляют собой 1) «готовые» синтаксические структуры (слова, словосочетания), например, юридические понятия и термины, восходящие к пропозитивной семантике и являющиеся смысловым эквивалентом глагольной пропозиции (предикативной структуры) — элементарного предложения. Такая коммуникативная единица характеризуется симультанным согласованием номинации и предикации в сознании декодирующего дискурс; 2) ту синтаксическую форму (слово, словосочетание, предложение), которая является результатом процесса формального и содержательного приспособления элементарного предложения к выполнению именных ролей в составе синтаксической конструкции более высокого ранга в иерархии дискурса (сверхфразового единства, текста).

Номинализации когнитивной модели ситуации, обозначающие ситуацию реальной или воображаемой действительности глобально, соответствует высказыванию, в котором наблюдается опережение феномена номинации. Такая коммуникативная единица характеризуется «скрытой предикативностью». Это эллиптические высказывания и высказывания номинативного типа (односоставные предложения), соответствующие слову или чаще словосочетанию, например: «Criminology», «Roman Law», «International Law», «Tax Law».

Таким образом, формирование когнитивной модели ситуации, концептуально равнозначной пропозициональной структуре образа, рассматривается как продукт рече-мысли (внутренней речи) декодирующего дискурс, как модель порождения высказывания, неотъемлемым свойством которой является наличие номинации и предикации (или скрытой предикации).

Рассмотрим пример, приведенный в исследованиях О. Генслера (Gensler O. Non — Syntactic Anaphora and Frame Semantics. 1977, с. 327):

« — I got my income tax forms today. — Yeah, you know that's our biggest national problem (i.e. tax abuse, roughly) ». В данном диалогическом единстве речь идет о подоходном налоге («*incometax*») и о необходимости его срочной выплаты, при этом указанный вид налога рассматривается как одна из самых больших и серьезных государственных проблем.

Построение когнитивной модели ситуации при помощи соответствующих мыслительных операций и дедуктивного вывода наполняет юридический термин «*incometax*» дополнительными фоновыми фреймами, новым содержанием и выявляет знание, не выраженное в дискурсе — номинализацию «*taxabuse*». Речь здесь идет о процедуре взимания и выплаты подоходного налога, которая, по всей видимости, связана с злоупотреблениями и коррупцией.

АБРАМОВА Є. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов

НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІЙ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Сучасний етап розвитку професійної освіти передбачає якісну зміну підходів до визначення її змісту, а також посилення її професійно-етичної виховної спрямованості. Зміни, що відбуваються в українському суспільстві за останні роки, значно підвищили вимоги, які пред'являють до спеціалістів юридичного профілю. Усвідомлення необхідності взаєморозуміння і співпраці у правових питаннях з різними країнами світу, висока потреба в міжкультурній комунікації, забезпечення національної правової безпеки України, — все вище перелічене ініціює появу в системі вузівської освіти юристів нових напрямків професійної підготовки, орієнтованих на формування професійної компетентності, професійно-етичної культури спеціаліста. Тому одним з актуальних напрямків методичних досліджень, спрямованих на оптимізацію навчання іноземної мови, є пошук шляхів навчання ефективному мовному спілкуванню.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка юриста у вузі.

Предмет дослідження: стилістична адекватність і логічність, а також формули мовленнєвого етикету англійської мови.

Мета дослідження: розробити ефективну модель формування основ професійно-етичної культури майбутнього юриста в процесі вивчення іноземної мови.

Державні освітні стандарти нового покоління вимагають від вищої школи вдосконалення підготовки фахівця, компетентного не тільки в професійному, а й в комунікативному, духовно-моральному, професійно-етичному відношенні. Незважаючи на те, що теза про необхідність навчання спілкуванню в курсі іноземної мови ніким в даний час не заперечується, важливість підвищення ефективності іншомовної комунікації акцентується, з нашої точки зору, недостатньо.

Модель процесу формування професійно-етичної культури юриста в процесі вивчення іноземної мови в умовах ВНЗ постає у вигляді цілісної системи, що включає в себе наступні компоненти: стилістична правильність (доречність) та логічність як найбільш важливі характеристики висловлювання, а також мовленнєвий етикет, що виступає в якості однієї з найважливіших стратегій спілкування.

Іноземна мова в вузі — засіб професійного зростання та підвищення творчої активності майбутніх фахівців. Тому комунікативна компетентність є необхідною для професійної підготовки майбутніх юристів. Комунікативна компетенція, формуючись у носія мови в

процесі соціалізації, дає йому можливість регулювати свою мовну поведінку відповідно до норм, прийнятих в даній мовній спільноті (Фаенова М. О. Компоненты культуры речевого общения// Принципы функционирования языка в обществе. 1990.). При цьому, будучи результатом стихійного процесу, комунікативна компетенція не дозволяє мовцеві в кожному конкретному комунікативному акті повною мірою досягати запланованого прагматичного результату, тобто здійснювати вплив на співрозмовника.

Культура спілкування включає й такий суттєвий компонент як культура мислення, що сприяє адекватному орієнтуванні суб'єкта мовлення в заданих умовах спілкування і дозволяє йому застосовувати закони правильного мислення (закони логіки) для досягнення цілей комунікації (Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. 1988, вып. XXIII, с. 7).

У сучасній лінгвістичній літературі правильне з точки зору відповідності ситуації спілкування мовлення іменується «стилістично правильним», або «доречним» (Головин Б. Н. Основы культуры речи. 1988), в англійській термінології «acceptable» чи «appropriate» (Crystal D., Davy D Investigating English Style. 1986).

Зауважимо, що в реальній мовленнєвій діяльності стилістично доречне не обов'язково є нормативним. Так, наприклад, для англійської мови, за свідченням багатьох дослідників, вживання сленгу в мові освічених людей, які володіють літературною нормою — явище характерне (Joos M. The Five Clocks. 1962). Водночас, як відомо, сленг не має статусу літературної норми.

У поняття культури спілкування, як було зазначено вище, входить в якості обов'язкового компонента культура мислення. Вона визначається високим рівнем сформованості основних його характеристик: самостійності, продуктивності, гнучкості, критичності, логічності (Зимняя И. А. Речевая деятельность и речевое поведение в обучении иностранному языку. 1984), що в свою чергу накладає відбиток на ефективність мовленнєвої взаємодії.

Про необхідність розвитку логічного мислення як одного з найважливіших умов загальної культури вербальної комунікації пишуть багато дослідників (Апресян Г. З., Кириллов В. И., Одинцов В. В. та інші). Звівши воедино ті якості, які наводяться в різних роботах, ми можемо зробити висновок, що логічність мислення розуміється як послідовність, несуперечливість, обґрунтованість, доказовість викладу. Таким чином, логічне мислення, яке є однією із сторін культури мислення, відіграє надзвичайно важливу роль в культурному спілкуванні людей, сприяючи їх кращому взаєморозумінню, значною мірою визначаючи ефективність комунікації.

Аналіз проблеми дозволяє констатувати, що заняття з оволодіння стилістично адекватною промовою, що кардинально відрізняються від

існуючої практики вивчення мови, повинні сприяти підвищенню інтересу студентів, а тим самим більшої ефективності навчання. Також зміст навчання повинен включати цілий ряд відомостей, а саме: про логічні закони, основних операціях з поняттями, про правила доказу, можливих логічних помилок. У зв'язку з цим, з метою підвищення ефективності процесу формування культури спілкування юриста в умовах ВНЗ доцільно: здійснити перехід від розгляду на навчальних заняттях окремих питань професійної культури юриста — до цілісного, комплексного освоєння професійно-орієнтованих лінгвістичних знань і умінь, збагачення досвіду творчої діяльності щодо створення професійно-значущих типів висловлювання.

ЛАДЫНЕНКО А. П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры иностранных языков

ИНОЯЗЫЧНОЕ ВКРАПЛЕНИЕ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЛОКАЛЬНО-ТЕМПОРАЛЬНОЙ АТМОСФЕРЫ ПРОИСХОДЯЩЕГО В РАЗНОЖАНРОВЫХ ТЕКСТАХ

Одна из важнейших функций иноязычного вкрапления (ИВ) — это создание местного колорита и атмосферы происходящего. В этом случае ИВ-реалии помогают организовать хронотоп произведения. Так, атмосфера революционной России во многом передаётся у Джона Рида в тексте исторического характера «Десять дней, которые потрясли мир» (John Reed. *Tendaysthatshooktheworld*. 2006. — 374 с.) с помощью ИВ, большинство из которых представляют собой политические реалии того времени. Наиболее многочисленные группы последних составляют:

а) названия различных организаций, учреждений, политических групп: *Bolsheviks; theFabriehno-ZavodskiyeComitiet; Mensheviks; Yedinstvo; Trudoviki; Tsentroflot; theUprava* и др;

б) названия политических газет и журналов: *DieloNaroda; Izvestia; GolosSoldata; NarodnyTribun; NovayaRus; ZhivoeSlovo; RabotchiPut; Ryetch; UtroRossii;*

в) названия различных социальных и профессиональных групп: *barin,izvoshtchiki, intelligentsia, gorodovoye, okhrana, tchinovniki;*

г) слова, которые указывают на расшатывание существующей государственной системы, на разрушение и хаос: *maradior, pogrom, provocatzia, vistyplenie;*

е) различные политико-административные термины: *siezd, presidium* и др.

Так, например, слово «выступление» означает вооруженный протест против существующих «порядков». Подобрать здесь однословный англоязычный эквивалент весьма трудно. Так же трудно отыскать англоязычные эквиваленты и для многих других слов реалий, используемых Дж. Ридом.

Сами по себе эти слова и выражения не являются прямыми локально-темпоральными индикаторами, но они являются опосредованными маркерами пространства и времени, т.е. историческими реалиями. Многие учреждения, группы, партии и проч. уже давно не существуют или трансформировались в иные органы, получив новые названия. Поэтому в данном случае можно говорить о том, что ИВ помогают воспроизвести историческую атмосферу, исторический колорит эпохи, зафиксировать исторические факты прошлого и тем самым помогают в создании локально-темпоральной перспективы изложения.

ИВ помогают автору рассказать о традициях и обычаях различных народов. Поскольку в родном языке писателя порой не существует вербальных аналогов, так как нет описываемых реалий, артефактов, феноменов, он прибегает к ИВ-первичным номинантам соответствующих предметов и явлений.

Так, у Э. Хемингуэя неоднократно описывается испанская коррида. В английском языке, на котором писал Хемингуэй, не существует многих терминов, характерных для боя быков. Автор прибегает к соответствующим испаноязычным словам-реалиям, которые обозначают различные этапы боя, его участников, технические приёмы и проч. Здесь можно отметить такие ИВ, как:

1) лица, которые принимают участие в корриде: *arriero* (погонщик быков), *cuadrilla* (группа помощников), *peones* (лицо из группы помощников), *picador* (всадник, который пронзает шею и плечевые мускулы быка для его ослабления), *matador* (главный участник боя быков, который убивает быка);

2) средства, которыми пользуются участники корриды для укрощения быка: *banderilla* (копье), *muleta* (красная ткань для привлечения быка);

3) этапы боя быков: *corrida* (гонка быков), *encierro* (прогон быков из загона на арену), *paseo* (торжественный марш участников боя быков), *tercio* (третья часть корриды);

4) технические приёмы во время боя быков: *veronica* (совокупность всех приёмов, которые проделывает матадор перед тем как убить быка), *quite* (вызов быка на себя) и проч.

Нередко автор сам объясняет значение некоторых терминов в тексте произведения. Так, Э. Хемингуэй дает перевод испанского слова *corrida*, включая его в текст:

He was very bashful about his English, but he was really very pleased with it, and as we went on talking he brought out words he was not sure of, and asked me

*about them. He was anxious to know the English for **Corrida de toros**, the exact translation. Bull-fight he was suspicious of. I explained the bull-fight in Spanish was the **lidia** of a **toro**. The Spanish word **corrida** means in English the running of bulls — the French translation is **Course de taureaux**. The critic put that in. There is no Spanish word for bull-fight* (Ernest Hemingway *Fiesta*, and *The Sun Also Rises*. 2009, с. 196).

Помимо использования конкретных номинатив-реалий для создания местного колорита автор может включить в текст отрывки разговоров местных жителей. Подобные реплики из диалогов, а точнее их отрывки, становятся косвенными индикаторами локуса, места действия произведения. Реплики в таких диалогах могут быть полностью переводимы на базовый язык повествования, но автор намеренно воспроизводит их в аутентичном виде, чтобы создать эффект погружения читателя в соответствующую иноязычную среду. К такому приему прибегает американский писатель С. Фицджеральд в романе «Ночь нежна» действие, которого разворачивается в разных странах. Вкрапления отдельных иностранных слов-реалий позволяют маркировать место действия. Так, говоря о событиях в Риме, С. Фицджеральд использует итальянские слова, например, *spumante*:

*Back at his table Dick ordered another bottle of **spumante*** (F. Scott Fitzgerald *Tender is the Night*. 1995, с. 247).

Когда действие перемещается во Францию, то косвенными локальными маркерами становятся французские слова и выражения, например, *postedepolice, sergent-de-ville, arrondissement, restaurateur, couverture*.

Таким образом, можно говорить о том, что ИВ помогают воспроизвести историческую атмосферу, зафиксировать исторические факты прошлого, позволяют маркировать место действия и тем самым помогают в создании локально-темпоральной перспективы изложения.

ROBU N. V.

The National University «Odessa Academy of Law»,
assistant of the Department of Foreign Languages

SAMOKHVALOVA A. V.

The National University «Odessa Academy of Law»,
assistant of the Department of Foreign Languages

MODERN LEGAL LANGUAGE: UNIVERSALITY AND ALOOFNESS

Modern law regulates ordinary features of complex and highly varied facts and events. For this reason, judicial language often contains semantically open expressions, in spite of the problems that result from the standpoint of the accuracy of such language. This concerns general clauses (e.g., good faith, good practice). Likewise, modern law has an abstract character. In the final analysis, it regulates entities that are mere mental creations: rights and duties. That is clearly visible at the level of legal language: only 5–8 % of verbal substantives in Swedish legislation refer to entities that exist in time and space.

It also has to be stressed that the law is based on experience drawn from the real world but that it regulates hypothetical future cases. In consequence, the timespan linked to legal rules is often characterised by a certain universality, impossible to see from the chronological standpoint. The expression used by one French author is «timelessness of law» (intemporalité de la loi).

This is evident, for example, in the use of verbs in legislative language. The conditional is common, while the present tense dominates. The word IF is also especially frequent in legal language. For instance, it was established that the conjunction 'if', was placed 27 on the list of frequency of legislative language; as to ordinary language, the corresponding placing was 123.

Law becomes reality in decisions by the authorities and in private documents. The language of these decisions and documents has less of an abstract character than that of legislation. However, the language of private documents possesses certain features similar to those of laws. This is explained by the fact that the parties have to prepare for possible change of circumstances, that is, to some extent the clauses have to allow for hypothetical situations.

The frequent use of the passive is characteristic of legal language. This brings the object of the action into the foreground, giving the actor only a secondary role. This feature is seen in all specialist languages, but is a particular highlight in legal matters. In this way, authors of legal texts underline the objectivity of their findings and conclusions. Even in cases where actors are in the foreground, individuals are, especially in civil-law countries, pushed into the background by personification of authorities and corporations: the ministry orders..., the court finds. Further, the actors do not often appear, in legal documents, under their private names but are called by their titles or functions

in the activities concerned: director, president. It is notable that, apart from the authorities, private persons are named according to their roles: applicant, appellant, defendant... For this reason, the language of the authorities is often felt to be formal, distant, even abrupt. French and German authors do not address the reader in discussion. By contrast, the works of English lawyers often contain rhetorical questions presented to the reader: How will you find ...?, How will you discover ...?.

Objectivisation appears particularly clearly in the language of advocates. These seek to lend their arguments an appearance of objectivity, to make them credible and convincing. For example, an advocate writes: «It appears that Article 27 of the law on judicial records should be interpreted so that... » but not «It seems to me that Article 27... » Here, objectivising the assertion operates as a rhetorical tool.

Legal language today tends to be official and formal. The style of this language is as neutral as possible because the main intention is to have an effect on the understanding, rather than the feelings, of the reader or listener. This is why one author says that the style of legal language is «cold»: it rejects all that is affective and does not include emotional elements. This is why legal texts contain practically no exclamation or question marks. The neutrality of legal language is largely guaranteed by the fact that many legal texts (e.g., laws, administrative instructions) pass through the offices of several commentators and stylists before receiving their final form: they are not from a single hand. N. A. Vlasenko says pertinently that legal language is characterised by its «zero style» (нулевой стиль). (N. V. Vlasenko, *The Legal Language*. Moscow. 1997, p. 79).

Modern legal language is neutral. In contrast to medieval times, it is no longer figurative. In modern legal language, metaphors are rare. Nevertheless, some exceptions exist to this absence of imagery. First of all, metaphors are common enough in solemn speeches on the notion of law, its fundamental principles, and so on. Metaphors such as «landscape of legal culture» recur. (A. S. Pigolkin, *The Language of Law*. Moscow. 1990, p.63). This is also true of polemic legal debate. Some legal terms in the strict sense, even fundamental, originate from metaphors. Thanks to a metaphor, it is possible to describe the functions and structure of a phenomenon, without defining it in detail. This, then, enables expression of a process or state of affairs without inventing a new term. Take the term virus in the world of computers. This word pertinently expresses the essential features of a harmful programme: contagion without capability of immediate detection, dangerous for the host computer, and so on. As examples of metaphors in legal language, take burden of proof, which designates the «requirement that the claimant establishes the facts on which the success of his claim depends». This image comes from Roman lawyers (*onus probandi* — *onus* meaning literally 'burden') and it appears as direct calques all over Europe, e.g.: *onere della prova* (Italian), *carga de la prueba* (Spanish), *charge de (la) preuve* (French), *Beweislast* (German), *бремя доказывания* (Russian), *bevisburda* (Swedish), *todistustaakka* (Finnish). The

list of metaphorical terms could with great ease be lengthened, e.g.: source of Law, ruling estate (Lat. *praedium dominans*). As to legal argumentation, metaphors are also common. For example, Italian authors often use images that express combat (e.g., *difesa*, *combattimento*) or the process of thought (e.g., *il percorso argomentativo seguito*, *itinerario di ricostruzione*). (A. S. Pigolkin, *The Language of Law*. Moscow. 1990, p.46).

All mentioned above allows to consider modern legal language to include abstraction, impersonality and objectivisation, neutrality and even metaphors in it in order to be clearly understood by lawyers and simple citizens.

МИТЬКИНА Е. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры иностранных языков

ВТОРИЧНЫЕ ОЙКОНИМЫ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДОВ ИСПАНИИ

В настоящих тезисах представляется интересным рассмотреть появление и существование вторичных ойконимов на примере городов Испании.

Большую часть в системе имен собственных составляют топонимы, т.е. названия различных географических объектов. Среди них можно выделить наименования городов, которые называются ойконимами или астионимами.

Последние в свою очередь, можно разделить на официальные ойконимы, а также вторичные — неофициальные.

С точки зрения корреляции апеллятивов и имен собственных вторичные номинатемы города могут представлять собой:

1) имена собственные — неофициальные ойконимы (Бильбао *Bilbao* — *El Vocho* — в переводе с эускеры — «яма»);

2) перифрастические или дескриптивные наименования, базирующиеся на апеллятивах (*Toledo* — «*Laciudad detresculturas*» — «город трёх культур»);

3) смешанные наименования, где имена собственные даются в комбинации с апеллятивами — апеллятивно онимические комплексы (*Toledo* — «Корона Кастилии», исп. *Toledo* — «*La Coronade Castilla*», т.к. *Toledo* — культурно-политический центр Кастилии).

В рамках третьей группы, как показал анализ, встречаются многочисленные случаи использования метафорических комплексов с апеллятивом «жемчужина»: *Guadalajara* — *La Perlade Occidente* — Гуадалахара — Жемчужина Запада.

Вторичные наименования могут указывать на:

1) географическое положение города (Bilbao — исп. El Boko — яма). Со всех сторон город окружён горами: он располагается в низменности между Пиренеями и Кантабрийскими Кордильерами, именно поэтому носит такое неофициальное название. Бильбао также называют El Boko, что на языке басков означает «отверстие». Действительно, река Нервьон словно пронизывает город, что и объясняет данное название;

2) климатические особенности. Например, испанский город Valladolid нередко называют La Pucela («Грязнуля»). Подобное название появилось в результате того, что в городе часто идут дожди, а также наблюдается плохая экология в связи с развитием промышленности;

3) культурное значение города. Valencia получила вторичное название («La ciudad de arte y ciencias» — «Город искусств и наук») — в силу присутствия большого количества музеев и учебных заведений, например, Музей Изящных Искусств (исп. Museo de Bellas Artes);

Ещё один испанский город Толедо называют городом трёх культур (Toledo La ciudad de tres culturas). Как известно, Толедо хранит следы разных эпох, на протяжении веков объединяя внутри своих стен признаки разных культур и вероисповеданий, что и позволило за ним закрепить вторичное название «город трех культур». Христиане, евреи и мусульмане оставили свой след в архитектурном и культурном облике этого города;

4) особенности архитектуры и другие приметы городского пейзажа. Toledo — (El Museo al aire libre — Музей под открытым небом), славится памятниками архитектуры, например: Монастырь Сан Ильдефонсо (Monasterio de Ildefonso Santo), церковь Санта. Изабелла (Iglesia de Isabel Santa — Музей церковного и монастырского искусства, Старинные Ворота Бисагра — Las Antiguas Puertas de Bisagra);

5) историю города. Жирона (на каталонском языке — Girona, на испанском — Gerona) прославилась как «город тысячи осад» la ciudad de los miles asedios.

Город был стратегическим объектом для всех, кто мечтал утвердить свою власть в Каталонии. На Жирону многократно нападали вестготы, арабы и французы.

Вторичные ойконимы, безусловно, требуют дальнейшего более детального изучения. Особого внимания заслуживают вопросы функционирования вторичных ойконимов в различных текстах, а также вопросы их классификации.

Розділ 29

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

МОРОЗ І. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри фізичного виховання, кандидат педагогічних наук, доцент

ПАВЛОВ Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри фізичного виховання, кандидат педагогічних наук, доцент

КУЧЕРЕНКО Г. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання, кандидат педагогічних наук

РОЗВИТОК ОСНОВНИХ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ З ВАДАМИ ЗОРУ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТРЕНАЖЕРІВ

Фізичними якостями називаються функціональні можливості організму, які визначають рівень рухової здатності людини. Одними із основних якостей являються швидкість, сила, гнучкість.

Швидкість характеризується здатністю виконувати рухові дії з максимальною можливою швидкістю. Розрізняють декілька форм прояву швидкості: 1) рухова реакція на різного роду подразники (слухові, зорові, тактильні); 2) частота рухів; 3) швидкість поодинокого руху. Між всіма цими формами існує тісний зв'язок, і розвивати їх слід за можливістю комплексно. Розвиток швидкості, як і витривалості, у студентів з вадами зору без використання спеціальних засобів надзвичайно ускладнено. Тренажери забезпечують сприятливі умови для розвитку цієї якості. Одним з таких є «Тренажер для розвитку швидкості реагування». Методика використання тренажера проста, що дозволяє тривалий час тренуватися на ньому: одна кнопка (біла) знаходиться у ведучого, три інших — в учасників. При натисненні кнопки ведучим в залежності від обраного виду сигналу (подразника) спалахує табло (біле) чи дзвонить дзвінок. За цим сигналом кожний з учасників якомога швидше натискає на свою виносну кнопку, яка пов'язана з червоним, зеленим, синім табло або лампою. При цьому спалахує табло/лампа того кольору,

яка кнопка була натиснута раніше. Інші кольори вже не спалахують. Це завдання виконується студентами жваво і достатньо тривалий час. Завдання ведучого — вловити кульмінаційний момент жвавості та припинити вправу, щоб зберегти у студентів бажання займатися на цьому тренажері і тим самим сприяти у подальшому розвитку швидкості рухової реакції у студентів.

Частоту рухів найбільш доцільно розвивати на велотренажері і тренажері «Педаль», який складається з трубчастої рами з кермом і віссю з педалями. Кермо підіймається і опускається. Для більшої стійкості кріпиться до полу. При виконанні вправи активно працюють м'язи ніг.

Основний метод розвитку полягає у виконанні вправ на тренажерах з максимальною частотою руху на протязі 5–10 сек. Завдання виконується серіями з урахуванням кількості повторень в кожній серії. На початкових етапах спостерігається 1–2 серії з 3–4-ма повтореннями в кожній. В подальшому число серій і повторюванням в них збільшується. Для ефективного розвитку якості швидкості рекомендується виконання вправи до перших ознак стадії втоми. Для покращення загальної фізичної підготовки студентів з вадами зору при розвитку якості швидкості та інших якостей слід включати в роботу якомога більше м'язових груп.

Вправи, які направлені на розвиток частоти рухів за рекомендаціями офтальмологів можуть виконуватися тільки студентами основної медичної групи, оскільки сам режим роботи пов'язаний з неминучим зусиллям, а також пред'являє високі вимоги до серцево-судинної системи. Для контролю за успішним розвитком частоти рухів можна використовувати тест за визначенням кількості обертів педалей на велотренажері при певній потужності зусилля на педалі за 5–10 сек. З ціллю розвитку частоти рухів рекомендується використовувати тренажер «Мушкетер», що сприяє розвитку важливої якості для студентів з вадами зору — точності рухів.

На панелі розташовані рядами отвори різних розмірів (від 5 см до 2 см в діаметрі), які заповнені кнопками, що світяться. Панель з'єднана з пристроєм-«шпагою». Із ввімкненням світла в кнопках виконавець намагається торканням кнопки кінцем «шпаги» потрапити в кнопку. При торканні кнопки світло в ній вимикається. Фіксується кількість відключених кнопок за використаний час. В залежності від стану органу зору студенти можуть обирати розмір кнопок, з яких їм комфортно виконувати вправу. Цей тренажер сприяє розвитку частоти і точності рухів, що необхідно студентам при діях у побуті.

Сила — це здатність надавати і долати опір за допомогою м'язових зусиль. Розвиток якості сили зазвичай не пов'язаний з переміщенням у просторі, тому для цієї цілі використовуються традиційні засоби розвитку сили (штанга, гантелі, еспандери та ін.). Для розвитку сили застосовуються статичні і динамічні режими виконання вправ. Статичний

режим пов'язаний з великою напругою і є небажаним для студентів з вадами зору. Зручним для використання у процесі розвитку якості сила тренажер «Силач». До верхньої поверхні гімнастичного стільця, який легко закріплюється гачками на будь-якій висоті гімнастичної стінки: кріпиться на петлях металічна або дерев'яна рама; до іншого кінця кріпиться гриф, на кінцях якого є різьблення для накручування необхідної кількості млинців від ручних гантелей при виконанні вправ. Виконавець може виконувати вправу — стоячи, сидячи, лежачи, підіймаючи вантаж двома руками над головою. Виконавцю пропонується підібрати вагу, яку підіймає, відповідно до своїх фізичних можливостей і лише після цього приступити до виконання серій з кількістю повторювань в них. Ведучий зобов'язаний контролювати вагу, яка встановлюється, щоб уникнути виконавцю фізичного перенавантаження, що може негативно впливати на його зорові функції.

Використовуються наступні динамічні зусилля при виконанні вправ — метод максимальних зусиль і метод повторних зусиль. Метод максимальних зусиль полягає у виконанні вправ з зусиллям, яке виконавець може повторити один-три рази. Для студентів з вадами зору він не використовується. Метод повторних зусиль має три різновиди: 1) виконання вправи з неграничною вагою (зусиллям), але до втоми: тут спостерігається розвиток силової витривалості, в той час як виконання вправи с великим зусиллям розвиває власно силу; 2) виконання вправи з багатократним подоланням неграничної ваги із граничною швидкістю сприяє розвитку швидкісно-силових якостей; 3) виконання вправ із багатократним подоланням неграничної ваги з числом повторювань. Ефективність розвитку сили залежить від числа повторювань і величини ваги (зусилля). Для розвитку сили рекомендується використовувати вагу, яку можна підняти в 4 повтореннях від 6 до 9 разів. При використанні ваги, що підіймається більшу кількість разів, розвивається силова витривалість. Розвиваючи якість сила у дитячому і підлітковому віці, слід враховувати, що вона повинна бути спрямована на розвиток якомога більшу кількість груп м'язів і носити неспеціалізований характер, враховуючи, що кістково-суглобна система студентів ще не зміцніла, силова підготовка повинна поєднуватися з вправами на розтягування і розслаблення.

Однією зі складових розвитку рухових здібностей студентів з вадами зору є якість гнучкість — здатність виконувати вправу з максимальною амплітудою. Як показала практика для розвитку рухливості хребетного стовпа у процесі занять успішно використовується тренажер «Піраміда». Його перевага полягає у простоті виготовлення. Використовується гімнастична лавка та іграшкова піраміда, що складаються зі стержня і одягнених на нього різного кольору колечка. На верхівку нанизують голівку кішечки; поєднання кольорових колечок і голівки кішечки захоплюють студентів до виконання завдання, що сприяє виконанню вправи з

кількістю повторювань від 4 до 6. Для виконання завдання пірамідки ставляться вздовж гімнастичної лавки, на якій стоять студенти у стойці ноги нарізно. За командою виконавці нахиляються і знімають зі стержня по одному колечку, починаючи з голівки кішечки і кладуть їх між ступнями. Після першого згинання студенти не випрямляють тулуб, а продовжують знімати короткими, пружинними нахилами колечка. Втоmlені випрямляються. Переможцем є той, хто зняв найбільшу кількість колечок. Як показала практика, число нахилів в кожній серії може досягати 20–25 разів, що без емоційного стану не зафіксовано.

КАЛІБЕРДА О. Г.

Міжнародний гуманітарний університет,
завідувач кафедри фізичного виховання

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БОРТЬБИ З ДОПІНГОМ У СПОРТІ

Інтенсивний розвиток спорту високих досягнень, його комерціалізація та політична значимість стали основними причинами, які спонукають спортсменів до застосування допінгу під час підготовки та участі у спортивних змаганнях, що суттєво впливає на рівень спортивних результатів. Справедливість спортивних змагань та досягнутих результатів часто ставиться під сумнів допінговими скандалами. Спортсмени і тренери отримують недостатню інформацію про нормативно-правові та організаційні умови антидопінгового контролю, список заборонених препаратів, права та обов'язки спортсменів, а також про можливі негативні наслідки для здоров'я після вживання допінгу та можливі санкції.

Застосування допінгу ставить під загрозу основні гуманістичні ідеї спорту та олімпійського руху. Існування цієї проблеми загрожує етичним принципам і виховним цінностям, які містяться в Олімпійській хартії, Міжнародній хартії спорту та фізичного виховання ЮНЕСКО і резолюції Комітету міністрів Ради Європи, відомої як «Європейська хартія спорту для всіх».

Світова спільнота здійснює послідовну боротьбу та протидію застосуванню допінгу в спорті на міждержавному та неурядовому рівнях. Держави — члени Ради Європи та інші держави — учасники Європейської культурної конвенції прийняли «Антидопінгову конвенцію» (Страсбург, 16.11.1989. Збірка договорів Ради Європи. Парламентське видавництво, Київ — 2000), у якій підкреслена усвідомленість, що спорт має відігравати важливу роль у захисті здоров'я, моральному та фізичному вихованні, а також у сприянні міжнародному

взаєморозумінню; висловлюється стурбованість зростаючим використанням спортсменами та спортсменками допінгових препаратів і методів під час спортивних заходів і наслідками такого використання для здоров'я учасників і майбутнього спорту. Наша країна приєдналася до цієї Конвенції, прийнявши Закони України «Про ратифікацію Антидопінгової конвенції» (Закон України від 15 березня 2001 р. № 2295-III //Відомості Верховної Ради України, 2001, № 19, ст. 92)та «Про антидопінговий контроль у спорті» (Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2353-III //Відомості Верховної Ради України, 2001, № 23, ст. 112), у яких терміни «допінг» та «тестування на допінг» получили законодавче визначення.

На неурядовому рівні за пропозицією Міжнародного олімпійського комітету (МОК), за підтримкою та участю міжурядових організацій, урядів та державних органів, громадських та приватних організацій, що беруть участь у боротьбі з допінгом у спорті, було створено у 1999 р. Всесвітнє антидопінгове агентство (ВАДА), яке очолює на сучасному етапі боротьбу з допінгом як міжнародне незалежне агентство. У 2003 р на Всесвітній конференції з допінгу в спорті ВАДА було прийнято Всесвітній антидопінговий кодекс (Національний антидопінговий центр України. К. : АВІАЗ, 2008. — 111 с.). Безпосередньо з ВАДА співпрацюють уряди країн, які підписали Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом в спорті, та усі міжнародні федерації з олімпійських видів спорту, які зобов'язалися виконувати умови Всесвітнього антидопінгового кодексу (далі — Кодекс)та створити свої антидопінгові правила, які не суперечать йому. Основними цілями ВАДА є проведення наукових досліджень, освітніх програм, підтримка антидопінгової діяльності у різних країнах та моніторинг виконання Кодексу — основного та універсального документу, на якому заснована Всесвітня антидопінгова програма в спорті. Метою Кодексу є підвищення ефективності боротьби з допінгом у світі шляхом об'єднання основних елементів та зусиль усіх учасників. У додаток до Кодексу ВАДА щорічно затверджує список заборонених у спорті фармакологічних речовин і методів. Цей список є міжнародним стандартом та має назву «Заборонений список».

На міждержавному рівні основним документом, що регламентує діяльність держав по протидії та запобіганню допінгу в спорті, є Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті (далі — Конвенція), що затверджена 19.10.2005 р.

На 33-й сесії Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) у Парижі. Конвенція спрямовує спільні зусилля країн — учасників на запобігання та протидію допінгу в спорті, визначає заходи з боротьби з допінгом на національному та міжнародному рівнях, а також у сфері освітніх програм і наукових досліджень. До основних напрямів роботи

З реалізації положень Конвенції належить імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство з антидопінгового регулювання. У 2006 р. прийнято Закон України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом в спорті» (Закон України від 3 серпня 2006 р. № 68-V //Відомості Верховної Ради України, 2006, № 41, ст. 353). Тим самим Україна визнала Кодекс, який є невід'ємною частиною Конвенції, та взяла на себе обов'язки з реалізації основних положень Конвенції. Кодекс визначає Національні антидопінгові організації (НАДО) як організації, що уповноважені державою та мають першочергове право розробляти та впроваджувати антидопінгові правила, координувати забір біопроб, розпоряджатися результатами аналізів, проводити слухання у справах — тобто здійснювати усі антидопінгові заходи на національному рівні. У нашій країні таким органом є Національний антидопінговий центр України (НАДЦУ), який створений Кабінетом Міністрів для здійснення повноважень у сфері профілактики, запобігання застосуванню і розповсюдженню допінгу у спорті. Згідно з вимогами Кодексу НАДЦУ розробив антидопінгові правила (далі — Правила) та національну антидопінгову програму України, що схвалені ВАДА. Правила затверджені та впроваджені відповідно до зобов'язань України, що зазначені в Кодексі, та спрямовані на викорінення допінгу в Україні.

Дані Правила, як і правила змагань, є спортивними правилами, які регулюють умови здійснення спортивної діяльності. Кодекс та Правила визначають спортивні федерації як антидопінгові організації. Незнання Кодексу та Правил не звільнює від відповідальності за їх порушення.

До сфери застосування Правил віднесені НАДЦУ, національні спортивні федерації України, спортсмени, тренери, лікарі та інші особи, які беруть участь в діяльності національної федерації на підставі членства та ті, хто беруть участь у спортивних змаганнях.

Чинна нормативно-правова база України є дієвим інструментом протидії допінгу в Україні та відповідає принципам Антидопінгового кодексу. Водночас Кодекс вимагає систематичної імплементації у діяльність НАДЦУ міжнародних стандартів, які щорічно затверджуються ВАДА.

ФІДІРКО М. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри фізичного виховання,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗДОРОВ'Я ЗБЕРІГАЮЧЕ ДОЗВІЛЛЯ ОСОБИСТОСТІ

Одним із засновників теорії про активне дозвілля був І. Сеченов, котрий доводив, що найефективнішим відпочинком є не повний спокій стомлених м'язів, а відпочинок, пов'язаний з діяльністю інших, не стомлених м'язів. Активне дозвілля й відпочинок стимулюють рухову функцію організму, обмін речовин, нервову систему. Оптимізація дозвілля дозволяє зберегти працездатність особистості, її гармонійний розвиток, збереження її здоров'я.

Аналіз наукового фонду свідчить, що існує декілька позицій щодо психолого-педагогічної сутності феномена «дозвілля». Так, дозвілля має на меті активізацію рекреативної, культурно-просвітницької, розважальної діяльності, яка слугує саморозвитку й самовдосконаленню особистості (Жданович Ю. Дозвілля: на радість собі, на користь іншим. 2008, с. 34).

Виокремлюються два напрями функцій культурно-дозвіллевої діяльності: перший напрям — засвоєння певних цінностей, другий — вироблення власних поглядів, позицій. Функціями культурно-творчої діяльності, що відбивається в мистецтві, технічній творчості, рукоділлі, виступають розвиток естетичного світогляду особистості.

Цілком слушною, на нашу думку, є позиція В. Беседіної, котра розглядає дозвілля як таку діяльність у вільний час (відпочинок, творчість, спілкування, самовиховання), що сприяє реалізації та розвитку культурних потреб особистості.

Системними характеристиками дозвіллевої діяльності є такі: єдність її фізіологічних, психологічних і соціальних аспектів; добровільність у виборі роду занять та ступеня виявлення активності; нерегламентованість творчої діяльності; розвиток особистості; формування її ціннісних орієнтацій, позитивної «Я»-концепції, соціально значущих потреб, норм поведінки у суспільстві; активізація самовиховних процесів; сприяння самовираженню особистості через вільно обрані дії; формування потреби у свободі та незалежності; стимуляція творчої ініціативи; розкриття природних талантів; засвоєння корисних для життя вмій і навичок; задоволення культурних потреб людини.

Існує наукова позиція, що дозвілля — це соціально спрямована позитивна діяльність творчого характеру в контексті вільного часу, яка не регламентована певними завданнями, зовнішніми по відношенню до особистості. Дозвілля дозволяє людині самостверджувати свою істинну сутність. Завданнями дозвіллевої діяльності є, поряд з рекреацією, розвиток духовного й творчого потенціалу особистості, естетичних

почуттів, її фізичне виховання. Особистість має здійснювати усвідомлений вибір між пасивним відпочинком та соціальною активністю на користь останньої.

Саме дозвілля дозволяє незалежно від будь-кого планувати режим витрати свого часу. Ущільнення часу власного життя, насичення його максимально корисними для саморозвитку діями, самореалізація індивідуальної креативності в дозвіллі, — все це, поряд із самоактуалізацією у професійній, соціальній і приватній сферах, визначає життєву ефективність, успіх, оптимальність людського існування.

Іншою складовою здоров'язберігаючого дозвілля є здоров'язбереження. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я під сутністю цього поняття слід розуміти стан повного фізичного, душевного й соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб й фізичних дефектів. Згідно з означенням, науковці виокремлюють провідні принципи здорового образу життя, що полягає в основі здоров'язбереження людини.

Серед цих принципів особливої значущості набувають такі, як: людина сама виступає творцем свого здорового образу життя в індивідуально та суспільно корисній духовній та фізичній діяльності; відмова від шкідливих звичок (алкоголю, паління, наркотиків, токсичних речовин); забезпечення раціонального харчування й раціональної рухової активності; дотримання загальнолюдських моральних принципів, що регулюють всі сфери життєдіяльності людини.

Підвищення ефективності здоров'язбереження людини пов'язане з проблемою формування культури здоров'я. Поняття «культура здоров'я» відбиває пріоритет власного здоров'я та здоров'я оточення, діяльність з формування, збереження, зміцнення всіх його видів (фізичного, психічного, соціального, духовного), сукупність світоглядних ідей на його сутність і самоцінність, ставлення суспільства до здоров'я громадян (Максименко С. Д. Актуальні питання психологічного обґрунтування заходів пропаганди здорового способу життя серед підлітків та юнаків. 2006, с.45).

У контексті проаналізованого наукового доробку пріоритетним напрямом формування здорового способу життя дитини є виховання відповідних ідеалів, переконань, цінностей, мотивів, потреб, прагнень, тобто мотиваційних утворень, що забезпечують усвідомленість, добровільність, самостійність здоров'язбереження особистості. Окрім цього, дослідниками розкривається сутність, характер та функції змістових і процесуальних аспектів збереження здоров'я.

Вивчення наукових праць дозволяє зробити висновок, що під здоров'язбереженням доцільно розуміти таку організацію життя людини, яка передбачає гармонізоване використання й розвиток її духовно-моральних та фізичних сил, виховання прагнень до збереження індивідуального й соціального здоров'я, формування уявлень про шкідливість негативних звичок.

АНТИПОВА Ж. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

БАРСУКОВА Т. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

СОХРАНЕНИЕ ЗДОРОВЬЯ — ОСНОВНАЯ ЗАДАЧА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В соответствии с государственным образовательным стандартом высшего образования физическая культура с 2003 года объявлена обязательной дисциплиной гуманитарного цикла (Справочник руководителя образовательных учреждений. — 2003. — № 9 МУ).

Физическая культура оказывает положительное влияние на человека, но сегодня, когда так много внимания уделяется развитию интеллектуальности, творчества, ее роль в жизни человека возрастает. Залог успешности человека — это гармония душевного и физического развития. П. И. Пидкасистый считает, что условиями биологического развития являются: сбалансированное питание, режим дня, рациональное чередование умственной и физической деятельности. (Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов. М. 1998 г.). Каждый человек должен поставить себе цель ежедневно укреплять свое здоровье, следить за ним, а этому помогает и способствует только физическое воспитание. И. Ф. Харламов считает, что физическое воспитание выступает как многогранный процесс организации активной физкультурно-оздоровительной деятельности студентов, направленной на укрепление потребности в занятиях физической культурой и спортом, осмысление их психофизиологических основ, развитие физических сил и здоровья, а также выработку санитарно-гигиенических навыков и привычек здорового образа жизни (Научно-практическая конференция КФУ республика Татарстан, 2012 г.).

Для студентов ведущей их деятельностью является учебная. Их главная задача — получить высшее образование и стать высококвалифицированными специалистами. Однако известно, что именно физическое развитие человека создает предпосылки для полноценной умственной работы, что интеллектуальный труд требует большого напряжения физических сил, а болезненность человека, отсутствие физической закалки значительно снижают эффективность умственной деятельности.

В последнее время, наряду с другими проблемами, особенно актуальным является физическое воспитание молодежи. Возросшие за

последние годы требования программы в Вузах, изменившиеся условия жизни способствуют гипокинезии — пониженной двигательной активности. Гипокинезия приводит к слабости мышц, связок, костного аппарата, плохому физическому развитию, нарушению функций нервной системы. Единственно верный путь противодействия этому влиянию — правильная организация физического воспитания не только в вузе, но и с самого раннего детства.

Основное средство изучения физической культуры — освоение личностью базовых ее основ, того необходимого и обязательного уровня физической культуры для каждого человека, без которого невозможно эффективное осуществление всей его жизнедеятельности, не зависимо от того, чем бы студент не планировал заниматься в будущем.

К сожалению, статистика свидетельствует, что в течение последних лет состояние здоровья молодежи катастрофически ухудшается. И только физическое воспитание может помочь подрастающему организму окрепнуть и закалиться. Наряду с задачей всестороннего развития личности, физическое воспитание имеет и свое особое назначение:

1. Укрепление здоровья и закаливания организма студентов, содействие их правильному физическому развитию и повышению работоспособности.

2. Формирование и совершенствование двигательных навыков и умений, приобретение связанных с этим знаний. Формирование этих навыков — основное назначение физического воспитания в Вузах.

3. Развитие основных двигательных качеств: сила, быстрота, выносливость, гибкость и ловкость.

4. Формирование привычки и устойчивого интереса к систематическим занятиям физическими упражнениями. Ведь положительное воздействие физических упражнений достигается только тогда, когда они выполняются регулярно. Важно добиться интереса студентов к регулярным занятиям чтобы этот интерес приобрел активные формы, вызвал потребность в самостоятельных, каждодневных занятиях.

5. Воспитание гигиенических навыков, сообщение знаний в области физических упражнений и закаливания.

6. Формирование организаторских навыков, подготовка общественного физкультурного актива, т.е. включение в активную физкультурную и спортивную деятельность.

Учитывая, что при поступлении в высшие учебные заведения принимается контингент абитуриентов с медицинским освидетельствованием состояния здоровья соответствующего принятой «норме», то контингент поступивших и пополнивших студенческую среду должен иметь практически 100 % физически здоровых лиц. Однако в реальности получается в группе общей физической подготовке 68 %, в специальной медицинской группе 10 %, в группе ЛФК 11 %, освобожденные от занятий по физической культуре 1,5 %.

В дальнейшем постоянное умственное и психоэмоциональное напряжение, а также нарушение режима труда, отдыха и питания накапливаясь в течение семестра, учебного года, часто приводят к срыву процесса адаптации и развития у студентов целого ряда заболеваний.

Заболеваемость студентов увеличивается на фоне заметного снижения общего уровня их физического развития, которые негативно влияют на эффективность учебного процесса и в дальнейшем ограничивают их производственную и общественно полезную деятельность.

В связи со сложившейся ситуацией на образование как целостную государственную структуру, которая обеспечивает социальное развитие личности, возложена задача сохранения психического, физического и этического здоровья детей и молодежи. Министерство образования разрабатывает программы, утверждает мероприятия для развития и улучшения оздоровительной работы со студентами.

Воспитание навыков здорового способа жизни, сознательного отношения к своему здоровью — длительный и кропотливый процесс, который требует комплексного подхода и решение этой задачи возлагается на преподавателей Вузов как специалистов самого высокого уровня.

НИКИТЧЕНКО М. Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

ШУРХАЛ Л. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

БИРЮКОВ А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЯ ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ

Здоровье — это не только отсутствие болезней, но и определенный уровень физической подготовленности и функционального состояния организма. Анализ литературных источников показал, что на сегодняшний день, выявлено четыре фундаментальных процесса, определяющих и «конструирующих» состояние здоровья любой человеческой популяции: воспроизводство здоровья, его формирование, потребление и восстановление

(Казин Е. М. Основы индивидуального здоровья человека, 2000, с. 192).

Среди научных публикаций о методах определения уровня здоровья наше внимание привлекли фундаментальные исследования проф. Г. Л. Апанасенко и его последователей. Оценка уровня соматического здоровья характеризуется общей суммой энергопотенциала, (резервов биоэнергетики) на организменном уровне. Чем больше мощность и емкость реализованного энергопотенциала, а также эффективность его затраты, тем выше уровень здоровья индивида. Так как часть аэробной энергопродукции является преобладающей в общей сумме энергопотенциала, то максимальная величина аэробных возможностей организма является основным критерием его физического здоровья и жизнеспособности. Сущность здоровья полностью отвечает представлениям об аэробной производительности, что является физиологической основой общей выносливости и физической трудоспособности.

Г. Л. Апанасенко разработана система экспресс-оценки уровня соматического здоровья (низкий, ниже среднего, средний, выше среднего, высокий). Методика количественной экспресс-оценки уровня соматического здоровья дает возможность комплексно определить функциональное состояние организма по показателям кардиораспираторной, мышечной системы, которые формализованы в количественных единицах (баллах) и связаны с уровнем индивидуального здоровья. Эта методика состоит из определения антропометрических и физиометрических показателей и их индексов. Измерение антропометрических и физиометрических показателей таких как: длина тела, масса тела, жизненная емкость легких и сила мышц кисти проводилась по общепринятой методике. Соотношения массы тела с длиной тела оцениваются по индексу массы тела, который рассчитывают по формуле : масса тела (кг) : длина тела I (м).

Стабильные показатели массы тела в пределах физиологической нормы являются одним из признаков здорового человека.

Состоянии дыхательной системы определяется с помощью жизненного индекса: ЖЕЛ (мл) : масса тела (кг)

Средние величины этого показателя у мужчин 65–70 мл/кг и 50–60 мл/кг у женщин.

Силовой индекс определяют по формуле: динамометрия кисти : масса тела (кг)

Считается, что силовой индекс для более сильной руки у мужчин равняется 65–70 % от массы тела. У женщин этот показатель находится в пределах 45–50 % от массы тела.

Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы определяется по показателям пульса.

Частота сердечных сокращений (ЧСС) — является интегральным показателем деятельности сердечно-сосудистой системы, который

отражает степень напряжения кислородно-транспортной функциональной системы под действием физических нагрузок.

Нами была сделана попытка определить уровень соматического здоровья студентов I курса гражданской и хозяйственной юстиции НУ «ОЮА» по вышеописанным показателям. В эксперименте приняли участие 125 человек.

Результаты исследования показали, что 5 % испытуемых студентов имеют уровень соматического здоровья ниже среднего и низкий. Эти показатели отражают деятельность механизмов самоорганизации (адаптации, гомеостаза, реактивности). Полученные данные свидетельствуют о низких показателях физического развития и функционального состояния студентов как основной, так и специальной медицинской группы. У студентов отнесенных к основной медицинской группе превалирует уровень соматического здоровья ниже среднего. Исходя из полученных данных, мы можем сделать вывод о том, что студенты основной медицинской группы, являются практически здоровыми и относятся к группе риска возникновения соматической патологии и простудных заболеваний, для профилактики, которых необходимо проведение соответствующих оздоровительных мероприятий. Таких как соблюдение режима дня, отказ от вредных привычек (курение, употребление спиртных напитков) соблюдение норм питания, закаливающие процедуры, регулярная физическая активность.

Таким образом, использование объективных характеристик функционального состояния организма, позволяет на биологическом уровне отразить потенциал соматического здоровья в количественных показателях.

Соблюдение предложенных рекомендаций позволит улучшить состояние здоровья студентов в рамках учебного процесса на занятиях по физическому воспитанию, а также при самостоятельном выполнении.

ГОГОЛЕВА О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання

УЛАНОВСЬКИЙ А. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Враховуючи психогенні умови життя, розвитку і формування особистості та зважаючи на бурхливе піднесення психології, усвідомлюється необхідність надання кваліфікованої реабілітаційної допомоги представникам людства, що обумовлює актуальність даної теми.

Останнім часом спостерігаються значні зміни у діяльності психологів в Україні. Минули ті часи, коли під роботою психолога приймався гіпноз, а інтерес до інших методів спостерігався через ідеологічні міркування або навіть через психологічну неграмотність. З розвитком психологічних технологій — зростало і захоплення вітчизняних вчених окремими зарубіжними методами і прийомами. (Гіппенрейтер Ю. Б. Введення в загальну психологію. Курс лекцій. 1996, с. 336).

Мета дослідження: вивчення реабілітації як самостійної спеціальності в області психології та її практичного застосування.

Аналізуючи дослідження з даної теми, можна сказати, що проблемою практичних аспектів психофізичної реабілітації займалося багато вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Зокрема такі вчені, як Ф. Месмер, Д. Брейд, І. Бернгейм, Ж. Шарко, А. Адлер, К. Хорні, Я. Моренко, К. Рудестам, К. Юнг. Сучасна практична психологія розвивається і такі вчені як В. В. Столін, Л. А. Петровська, В. С. Кабанов зробили значний внесок у науку. Зокрема В. В. Столін виділяє два види психологічної допомоги: психологічне консультування та нелікарську психотерапію. У розробках Л. А. Петровської основна увага приділяється підвищенню компетентності у спілкуванні, вона вважає, що в цьому процесі важливе значення мають переживання і увялення особистості, пов'язані з відносинами з іншими людьми. В. С. Кабанов відносить до основних принципів реабілітації партнерство, різносторонність зусиль.

Сучасна концепція реабілітації хворих та інвалідів бере свій початок з розробки її принципів і практичного застосування в Англії і США під час другої світової війни. Реабілітація — завершальний етап загального лікувального процесу. Рациональне поєднання фізичних і психічних методів впливу на конкретного хворого дозволяє досягти успіху в лікуванні важких хронічних захворювань та відновленні працездатності. Вона включає: профілактику, лікування, пристосування до життя і праці після хвороби, але, перш за все — особистісний підхід до хворої людини.

Розглядаючи підходи до психологічної допомоги у вітчизняній та зарубіжній психології можна сказати, що в теоретичних і практичних підходах до психотерапевтичної та психокорекційної допомоги особистості, досліджується вплив методів психологічного впливу на відхилення у самосвідомості особистості. В зарубіжній психології не проводиться чіткого розмежування між психотерапією та психологічною корекцією, а у вітчизняній психології прийнято розрізняти психотерапію, як систему методів лікувального впливу на осіб з тими чи іншими психічними захворюваннями, і психологічну корекцію, як систему методів профілактики та корекції порушень психічної діяльності. На практиці при допомозі, обов'язковим виділяють складову психологічного впливу на особистість при різних формах роботи терапевтичного впливу на переживання і уявлення особистості, пов'язані з відносинами до себе, у своїй співвідношені з навколишнім світом. Психотерапія при проведенні реабілітації може бути як в індивідуальній формі, так і груповий. Існує два види групових методів психотерапії та соціотерапії в реабілітації:

1. Терапевтичні, спрямовані на соціальну поведінку людини: розмовні, проблемні дискусії, психомоторні, комунікативні, використання музикотерапії, а також сімейної психотерапії.

2. Оптимальна організація соціальної структури колективу: рада і збори, функціональні групи, колективні експресії, клуб інтересів тощо.

Більшість фактів і закономірностей, отриманих у дослідженні ефективності роботи практичних психологів, потребують додаткової перевірки. Реалізація передумов в чіткі критерії ефективності визначаються теоретичною позицією практичного психолога. За яким би змістовним критерієм ефективності неаналізувався, в будь-якому випадку ми маємо справу з наступними групами змінних, що характеризують вплив:

1) Суб'єктивно пережиті людиною зміни у внутрішньому світі.

2) Суб'єктивно реестровані параметри, що характеризують зміни в модальності внутрішнього світу людини.

3) Стійкість змін після впливу у подальшому житті людини.

Пошук критеріїв ефективності психологічного впливу завжди буде вимагати врахування своєрідності природи, клініки і механізмів розвитку проблеми, використовуваних методів впливу і тих цілей, які прагнуть реалізувати за їх допомогою. (Абрамова Г. С. Практикум з вікової психології. 1998, с. 320)

Висновок: психотерапія разом з соціотерапією, фізіотерапією, трудовою терапією та іншого роду терапіями складають єдиний комплекс психосоціальних методів, вдале застосування яких є передумовою — досягнення ефективного соціального і фізичного відновлення особистості оптимізації її розвитку. Необхідність враховувати передумов, критеріїв, результатів досліджень за допомогою адекватних цим критеріям методів (а, в кінцевому рахунку — безлічі самих різноманітних змінних) для оцінки ефективності психотерапії щоб не створювати труднощі при вирішенні проблеми.

ЗАВЕРЗАЕВ В. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

ГОЛОВКО В. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры физического воспитания

ФИЗИЧЕСКИЕ УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ

В последние десятилетия во всем мире наметилась тенденция к ухудшению здоровья детей. Идет увеличение заболеваемости по всем основным группам болезней, рост смертности, снижение рождаемости, продолжительности жизни. Остановить этот процесс, надеясь только на медицину, невозможно, так как в большинстве случаев врачи имеют дело с уже заболевшими. Для того чтобы не заболеть, человеку необходимо научиться оставаться здоровым. Достигнуть высокого уровня всех видов здоровья (психического, физического и других) значительно легче, если оно заложено в детстве.

Ребенок нуждается в охране здоровья со стороны взрослых. Одновременно его необходимо приучать самому заботиться о своем здоровье. Вот почему в раннем возрасте следует воспитывать у ребенка привычку к чистоте, аккуратности, порядку; способствовать овладению основами культурно-гигиенических навыков; знакомить с элементами самоконтроля во время разнообразной двигательной деятельности; учить понимать, как влияют физические упражнения на организм человека, на его самочувствие; воспитывать умение правильно вести себя в ситуациях, угрожающих жизни и здоровью, а иногда, и предотвращать их.

В последние годы наблюдается огромный интерес к проблеме индивидуального здоровья человека, что подтверждается большим количеством исследований ведущих ученых (И. А. Аршавский, Н. Г. Веселов, М. Л. Виленский, Н. П. Дубинин и др.). Особую обеспокоенность вызывает здоровье наших детей, ибо здоровье нации и прогрессивная динамика всего общества связаны со здоровьем нового человека XXI века. Здоровье подрастающего человека — это проблема не только социальная, но и нравственная. Ребенок сам должен уметь быть не только здоровым, но и воспитывать в будущем здоровых детей.

Занятия физическими упражнениями способствуют улучшению здоровья. Скелетная мускулатура — главный аппарат, при помощи которого совершаются физические упражнения. Хорошо развитая мускулатура является надежной опорой для скелета. Например, при патологических искривлениях позвоночника, деформациях грудной клетки

(а причиной тому бывает слабость мышц спины и плечевого пояса) затрудняется работа легких и сердца, ухудшается кровоснабжение мозга и т. д. Тренированные мышцы спины укрепляют позвоночный столб, разгружают его, беря часть нагрузки на себя, предотвращают «выпадение» межпозвоночных дисков, соскальзывание позвонков.

Физические упражнения для укрепления здоровья нацелены на формирование правильной осанки и свода стопы, укрепление скелетных мышц, совершенствование работы различных органов и систем. Физические упражнения действуют на организм всесторонне. Так, под влиянием физических упражнений происходят значительные изменения в мышцах. Если мышцы обречены на длительный покой, они начинают слабеть, становятся дряблыми, уменьшаются в объеме. Систематические же занятия физическими упражнениями способствуют их укреплению. При этом рост мышц происходит не за счет увеличения их длины, а за счет утолщения мышечных волокон. Сила мышц зависит не только от их объема, но и от силы нервных импульсов, поступающих в мышцы из центральной нервной системы. У тренированного, постоянно занимающегося физическими упражнениями, человека эти импульсы заставляют сокращаться мышцы с большей силой, чем у нетренированного.

Упражнения по физической культуре имеют целью профилактическое, корригирующее и тонизирующее действие.

Опорно-двигательный аппарат составляют кости скелета с суставами, связки и мышцы с сухожилиями, которые наряду с движениями обеспечивают опорную функцию организма. Кости и суставы участвуют в движении пассивно, подчиняясь действию мышц, но играют ведущую роль в осуществлении опорной функции. Определенная форма и строение костей придают им большую прочность, запас которой на сжатие, растяжение, сгибание значительно превышает нагрузки, возможные при повседневной работе опорно-двигательного аппарата.

Например, большеберцовая кость человека при сжатии выдерживает нагрузку более тонны, а по прочности растяжение почти не уступает чугуну. Большим запасом прочности обладают также связки и хрящи суставов. Скелетные мышцы осуществляют как статическую деятельность, фиксируя тело в определенном положении, так и динамическую, обеспечивая перемещение тела в пространстве и отдельных его частей относительно друг друга. Оба вида мышечной деятельности тесно взаимодействуют, дополняя друг друга: статическая деятельность обеспечивает естественный фон для динамической.

Как правило, положение сустава изменяется с помощью нескольких мышц разнонаправленного, в том числе противоположного, действия. Сложные движения сустава выполняются согласованным, одновременным или последовательным сокращением мышц ненаправленного действия.

Согласованность (координация) особенно необходима для выполнения двигательных актов, в которых участвуют многие суставы (например, бег на лыжах, плавание).

Скелетные мышцы представляют собой не только исполнительный двигательный аппарат, но и своеобразные орган чувств. В мышечном волокне и сухожилиях имеются специальные нервные окончания — рецепторы, которые посылают импульсы к клеткам различных уровней центральной нервной системы. В результате создаётся замкнутый цикл: импульсы от различных образований центральной нервной системы, идущие по двигательным нервам, вызывают сокращение мышц, а импульсы, посылаемые рецепторами мышц, информируют центральную нервную систему о каждом элементе системы. Циклическая система связей обеспечивает точность движениям и их координацию. Хотя управление движением скелетных мышц осуществляется различными разделами центральной нервной системы, ведущая роль в обеспечении взаимодействия и постановке цели двигательной реакции принадлежит коре больших полушарий головного мозга. В коре большой полушарий двигательная и чувствительная зоны представительства образуют единую систему, при этом каждой мышечной группе соответствует определённый участок этих зон. Подобная взаимосвязь позволяет выполнять движения, относя их действующим на организм факторами окружающей среды.

ВОРОБИЙОВА О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання

СУЛИМА І. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання

БУРЦЕВА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри фізичного виховання

**КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ**

Здоровий спосіб життя — категорія соціальна. І тоді, коли ми говоримо про здоровий спосіб життя, то ясна річ розуміємо, йдеться про життєдіяльність суспільства (класу, соціальної групи, індивіда тощо). І водночас ми не повинні забувати про те, що людина є невід’ємною

частиною величезної земної і біологічної світобудови, що закони біосфери поширюються на весь її неорганічний і органічний світ (Жеребцов А. В. Фізкультура і праця.2006, с.211).

Всі біологічні системи людини успадковані ним у процесі генезису. Всі вони функціонують з урахуванням біологічних законів і закономірностей. Та оскільки людина — істота соціальна, а соціальна діяльність людини є визначальною у житті, усі біологічні системи людини використали здебільшого те, що людина створила у соціальному житті.

Біологічна енергетика, проходячи через людську істоту, через центральну нервову систему, через свідомість і рукотворну діяльність, перетворюється на соціальні творіння. Біологічна енергія — основне джерело створення всієї людської матеріальної і духовної культури.

Лекції та семінари, практичні і лабораторні заняття, навчальні та польові практики, залікові і екзаменаційні сесії — основний час становлення особистості як майбутнього фахівця вищої кваліфікації. Всі види навчальної роботи розраховані з 54-годинного навчального тижневого навантаження, куди входять аудиторні, поза аудиторні заняття, самостійні роботи, контрольні заходи. Усе це жадає від студентів як ґрунтовної ерудиції і підготовленості, так й великої зосередженості, високої працездатності, міцного і стабільного здоров'я, надзвичайної націленості і прямого використання всіх своїх резервів і набутоків, навичок і умінь у сфері ЗСЖ.

Саме тому для підвищення якості навчання студентам рекомендується:

- бути повністю відпочилими на навчальних заняттях. Щоденна ранкова фіззарядка допоможе бути у гарній фізичній формі;
- бути активними на навчальних заняттях. Пасивне перебування (присутність в ім'я «галочки») — ворог успіхів;
- вміло й активно використовувати перерви між заняттями. Треба пам'ятати, що рух є найкращим джерелом поновлення і відпочинку. Куріння і наркотики, горілка і пиво — таємні і явні вороги професійного зростання.

У поза освітній час життєдіяльність студента надзвичайно різноманітна. Саме тоді цілком чітко видно прояв відновлювально-оздоровчої, творчо-перетворюючої, розвивально-підтримуючої структурних груп ЗСЖ, до яких входить: самоосвіта, культурне споживання, активна фізкультурно-спортивна підзарядка свого організму, товариські зустрічі, спілкування, активний відпочинок тощо.

Останнім часом різко змінюється характер праці. Частка фізичної праці зменшується, а розумової — зростає. Працівники розумової праці (це стосується студентів) під час своєї трудової діяльності, зазвичай, не отримують необхідного рухового, фізичного навантаження. Але без належного фізичного навантаження людина у обов'язковому порядку зіштовхнеться з вадами гіподинамії. Все це означає, що об'єктивні

(переважно виробничі) обставини будуть і далі примушувати сучасну людину більше, частіше і ґрунтовніше звертатися до фізичної культури і спорту, опановувати нормами і правилами ЗСЖ.

Здоров'я — нормальний психосоматичний стан людини, що відбиває його повне фізичне, психічне і соціальне благополуччя і забезпечує повноцінне виконання трудових, соціальних і біологічних функцій.

Здоров'я багато в чому залежить від способу життя, однак, говорячи про здоровий спосіб життя, в першу чергу мають на увазі відсутність шкідливих звичок. Це, звичайно, необхідне, але зовсім не достатня умова. Головне в здоровому способі життя — це активне творіння здоров'я, включаючи всі його компоненти.

Спосіб життя студента є не що інше, як певний спосіб інтеграції його потреб і відповідної їм діяльності, які супроводжують її переживань. Структура образу життя виражається в тих відносинах субординації і координації, в яких знаходяться різні види життєдіяльності. Це проявляється в тій частці бюджету часу особистості, яка на них витрачається; в тому, на які види життєдіяльності особистість витрачає свій вільний час, яким видам віддає перевагу в ситуаціях, коли можливий вибір.

Зміст здорового способу життя студентів відображає результат розповсюдження індивідуального або групового стилю поведінки, спілкування, організації життєдіяльності, закріплених у вигляді зразків до рівня традиційного. Основними елементами здорового способу життя виступають: дотримання режиму праці та відпочинку, харчування і сну, гігієнічних вимог, організація індивідуального доцільного режиму рухової активності, відмова від шкідливих звичок, культура міжособистісного спілкування і поведінки в колективі, культура сексуальної поведінки, змістовне дозвілля, який надає розвиваючий вплив на особистість.

Формування здорового способу життя студентів буде здійснено більш успішно, якщо зміст дисципліни «Фізичне виховання» буде доповнений розділом, який стосується проблеми формування здорового способу життя.

ЗМІСТ

Ювілей Сергія Васильовича Ківалова (до 60-річчя від дня народження)	3
--	---

Розділ 13 ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

<i>Ивакин А. А.</i> Воля абсолюта к бытию и своеволие субъективизма	9
<i>Никитченко О. Е.</i> Американізація як конвергентний процес у сучасному релігійному житті світу	11
<i>Сумарокова Л. Н.</i> Критика логики от Секста Эмпирика до Дж. Лакоффа: методологический аспект	13
<i>Шамша И. В.</i> Синтез модусов времени в работе И. Пригожина «от существующего к возникающему: время и сложность в физических науках»	16
<i>Капустіна Н. Б.</i> Обґрунтування соціальної природи відповідальності	18
<i>Матюшина И. И.</i> Категория «смысл» в философской системе Э. Гуссерля	20
<i>Смазнова І. С.</i> Природа та проблема застосування насильства в суспільстві	23
<i>Токар Л. В.</i> Праця в філософському вимірі	25
<i>Колесникова Ю. С.</i> Собственность как условие реализации свободы личности	27
<i>Палий О. Н.</i> Общие требования к субъекту правоприменения	30

Розділ 14
АКТУАЛЬНІ ГРАНІ СУЧАСНОЇ
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Підрозділ 14.1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
МІСЬКОГО ПРАВА

Оборотов Ю. Н.

Концептуальні начала существования права как иммунной системы (на примере городского права) 33

Крестовська Н. М.

Правовий вимір незавершеної урбанізації в Україні 35

Мельничук О. С.

Правова урбаністика як міждисциплінарний феномен сучасної юриспруденції 37

Горобець К. В.

Види методологічного плюралізму в обґрунтуванні міського права 40

Хижняк Ю. В.

Правовой образ города в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» 42

Бородин В. А.

Правовой режим военного положения в Одессе летом 1905 года 45

Підрозділ 14.2
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ
ПРО СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Завальнюк В. В.

Соціологічні методи антропологічного дослідження права 48

Дудченко В. В.

Про «сущє» та «належне» в праві 51

Овчинникова А. П.

О концептах правовой культуры 53

Скуріхін С. М.

Система правових традицій збройних сил України 56

Юдин З. М. Аналитическая философия как методология правового контрактивизма	58
Кравченко С. П. Методологічні засади юридичної лінгвістики	60
Чувакова Г. М. Щодо аномальних суб'єктивних прав	63
Сидоренко О. М. Підходи щодо розуміння догми права	65
Ткаля О. В. Правові імунітети і правові обмеження	68
Ковбасюк С. В. Разновидности институционализации в правовой сфере	70
Рязанов М. Ю. Сакральний фактор у правових поглядах слов'ян	73
Тищенко Ю. В. Мифологические истоки современного уголовного права	75
Бальжик И. А. Проявление правового плюрализма на примере церковного права	78
Сандуленко О. С. Церковний суд у системі українського правосуддя	80
Личко В. С. Міжнародно-правові стандарти правової допомоги	82
Барабаш Т. А. Культура злагоди як основа інституту медіації у сучасному праві	84
Павлов С. С. Суверенитет современного государства в эпоху глобализма	87
Джураєва О. О. Особенности формирования та розвитку інформаційної функції української держави	90
Тароєва В. В. Принципи реалізації контрольної гілки влади	92
Коломієць О. В. Поняття та зміст митної функції сучасної держави	94

<i>Волощук І. В.</i> Держава і громадянське суспільство на захисті прав дітей під час збройних конфліктів	97
<i>Грігорова Г. Л.</i> Відновна функція юридичної відповідальності (на прикладі ювенальної відповідальності)	99
<i>Красюк І. А.</i> Верховенство закону — категорія сучасної юриспруденції	101
<i>Андрюшко І. Я.</i> Некомпетентність як відображення деформації правового мислення	104
<i>Ковальський О. В.</i> Інституційна довіра як фактор економічної функції права	106

Розділ 15 ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Аніщук Н. В.</i> Допуск жінок до юриспруденції: історичний аспект	109
<i>Долматова Н. І.</i> Кримінальне право західноукраїнських земель в Австрійській імперії	111
<i>Єфремова Н. В.</i> Проект конституції Української Народної Партії 1905 р.: причини прийняття та значення	113
<i>Попсуєнко Л. О.</i> Праці церковних істориків як джерело вивчення питання про формування правового статусу християнської церкви	117
<i>Крумаленко М. В.</i> Етнорелігійні групи Великого князівства Литовського в сучасній історіографії: проблема правового виміру	119
<i>Горяга О. В.</i> Знатне військове товариство та його роль при здійсненні військової служби	121

Остапенко Т. О. Розвиток інституту судового представництва за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року	123
Шевчук-Белая Я. В. Проблемы иностранной колонизации юга Российской империи и российское общество	125
Резнік О. І. Роль православного духовенства як соціального стану українського суспільства другої половини XVII—XVIII ст.	129
Шершенькова В. А. Визначення суб'єкта та об'єкта військових злочинів за кримінальним законодавством УРСР з середини 60-х років XX століття	131
Ченкова К. П. Виховно-виправні установи у забезпеченні охорони дитинства II пол. XIX — поч. XX ст. (На матеріалах Одещини)	133
Бондик О. В. Зовнішня політика як функція незалежної Української держави . . .	136
Веприцкая В. Н. Правозащитная деятельность поверенных и осуществление судопроизводства в Одесском коммерческом суде (первая половина XIX столетия)	138
Самарська І. О. Творча спадщина М. С. Грушевського в історіодизації української діаспори	140
Каненберг-Сандул О. К. Становление и развитие системы органов государственного управления немецкими колонистами в Российской империи в конце XVIII — начале XIX в.	143
Гриб А. М. Примирення як інструмент дії неофіційного права (на прикладі волосних судів)	145
Крутько А. Л. Зародження інституту народної законодавчої ініціативи	148
Цушко С. Є. Обмеження королівської влади в Польському Королівстві в XV столітті: причини та наслідки	150

Васькевич Я. С.

Становлення Таврійської єпархії: історико-правовий аспект 152

Розділ 16
ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Вітман К. М.

Деконсолідація поліетнічного суспільства як виклик
етнополітичній безпеці України 155

Польовий М. А.

Деякі нотатки щодо визначення чинників тривалості періодів
детермінованого хаосу в розвитку держави 157

Яковлев Д. В.

Вибір: пропорційна чи мажоритарна електоральна модель? 160

Сушко А. І.

Електоральна культура в умовах формування громадянського
суспільства 163

Пехник А. В.

Роль та завдання адміністративного ресурсу в політичному
процесі 164

Козьмініх А. В.

Визначення та сутність громадянського суспільства в стані
системної кризи 166

Яценко М. А.

Особливості регіоналізації соціальної політики в умовах
розвитку українського суспільства 168

Каретная О. А.

Проблемы взаимоотношения молодежи и старшего поколения 170

Краснопольська Т. М.

Взаємодія органів державної влади та громадянського
суспільства у гендерному питанні: аналіз нормативного
забезпечення в Україні 172

Милосердна І. М.

Теоретичне підґрунтя до розуміння сутності політичного
управління 175

Кройтор А. В.	
Політичні партії як інститут панування еліт	178
Купцова І. І.	
Моніторингова місія ООН в Україні: політико-правовий аспект . . .	180
Забеліна І. О.	
Сутність природи соціально-політичних криз	182
Білецька Ю. В.	
Основні елементи політичного конфлікту	184
Третьякова Т. М.	
Гуманне суспільство як умова вирішення сучасних політичних конфліктів	186
Блінцова В. О.	
Демократизація як мета процесу е-урядування	188
Гаджисва Д. В.	
Становлення концепції інститутів політичного транзиту в сучасній політичній науці	191
Головченко А. В.	
Процес формування та інституційного розвитку в країнах Центрально-Східної Європи в період останніх двох десятиліть	193
Дысюк Т. М.	
Концепции интерпретации гендерного равенства	195
Калиніна А. О.	
Тоталітарне суспільство в контексті політологічного теоретизування	197
Колесник Ю. М.	
Деякі підходи до визначення критеріїв типологізації політичних режимів	199
Короход Я. Д.	
Внутрішні конфлікти в політичному просторі сучасної України . . .	202
Лазор К. П.	
Взаємодія держави і церкви: чинники та складові	204
Мазур Т. І.	
Державний суверенітет в міжнародних відносинах	206
Матієнко А. В.	
Особливості адміністративно-правового регулювання міжнаціональних відносин зарубіжними країнами	208

<i>Підручна О. О.</i> Інститут глави держави в Україні	211
<i>Полухіна А. В.</i> Проблеми визначення поняття «ненасильницька політична боротьба»	213
<i>Руженко Л. М.</i> Глобалізація як чинник формування громадської думки	215
<i>Каравайцева О. В.</i> Виборча система Сербії в пост-комуністичному періоді	218

Розділ 17

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

<i>Пашковський М. І.</i> Актуальні питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду	220
<i>Зелинская Н. А.</i> К вопросу о международно-правовой защите права верующих на публичное проявление своей религиозной идентичности в постсекулярном обществе	222
<i>Дрьоміна-Волок Н. В.</i> «Юриспруденція рівності» та прото-норми <i>jus cogens</i> в контексті поняття « <i>aequitas</i> »	226
<i>Короткий Т. Р.</i> Международно-правовые основы регионального сотрудничества в сфере охраны морской среды	228
<i>Якубовская Н. А.</i> Имплементация концепции международного права развития в праве международной торговли	231
<i>Чайковський Ю. В.</i> Погляд різних релігій на необхідність міжнародно-правового регулювання	233
<i>Андрейченко С. С.</i> Абсолютная ответственность государств и ответственность за международные противоправные деяния: основания отличия	236

Бєлогубова О. О. Трудові відносини з іноземним елементом як самостійна сфера правового регулювання у міжнародному приватному праві	238
Гладенко О. М. Концепція історичної справедливості як підстава для порушення норм міжнародного права	240
Voitovich P. P. The Act of State Doctrine: Application Features	244
Мануйлова К. В. Уніфікація права, яке застосовується до правовідносин, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією	246
Плотніков О. В. Перспективи подання Україною позову до Міжнародного суду ООН щодо дій Російської Федерації: проблема юрисдикції	248
Хендель Н. В. Реалізація права на психічне здоров'я в діяльності Європейського суду з прав людини	251
Грушко М. В. Становлення міжнародно-правового регулювання захисту військовополонених до Вестфальського миру	253
Колесник В. Ю. Відкритий метод координації як інструмент впливу на інтеграційні процеси у сфері освіти в рамках Європейського Союзу	256
Луценко О. О. Проблемні питання забезпечення справедливого судового розгляду міжнародним трибуналом по колишній Югославії	259
Гайдей К. М. Універсальна юрисдикція щодо злочину агресії: аргументи за і проти	261
Письменна В. О. Левіафан або фікція? Держава у роботах ранніх соціологів міжнародного права	264
Чипко М. В. Участие Украины в европейском энергетическом сообществе: тенденции и перспективы	266

<i>Любашенко В. И.</i> К вопросу об имплементации концепции «обязанность защищать» на региональном уровне	268
<i>Малярова Е. А.</i> Общая характеристика контекстуального элемента в преступлениях геноцида	271
<i>Фетисенко В. О.</i> Роль ЮНЕСКО в обеспечении международного сотрудничества в научно-технической сфере	273
<i>Пташинська В. П.</i> Деякі проблемні питання застосування судами України норм міжнародного права при здійсненні правосуддя	276
<i>Львіна Р. Ю.</i> Принцип міжгенераційної справедливості: його поняття та елементи	278

Розділ 18
НАУКОВЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

<i>Пашковский Н. И.</i> К вопросу о независимом национальном мониторинге состояния структурных / системных недостатков	281
<i>Анцупова Т. О.</i> Щодо правової природи Європейського суду з прав людини	283
<i>Вишняков О. К.</i> Щодо співвідношення структури права та його наднаціонального виміру (європейський контекст)	286
<i>Андрейченко С. С.</i> Вина как основание для ответственности государств за нарушение обязательств в сфере защиты прав человека	288
<i>Voitovich P. P.</i> Rights of youth in european charter on the participation of young people in local and regional life	290

Селезньов В. Є.

Захист прав людини на окупованій території в контексті
практики ЄСПЛ 293

Гайдей К. М.

Україна проти Російської Федерації в Європейському суді
з прав людини: альтернативи і перспективи 295

Розділ 19

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства

Бехруз Х.

О сходстве некоторых источников римского и исламского
права 298

Акіменко Ю. Ю.

Засади контрактного права Європейського Союзу як орієнтир
для гармонізації приватного права України 300

Кривцова И. С.

Научная картина мира: некоторые методологические
зарисовки 303

Сурілова О. О.

Контроль в сфері використання і охорони надр 306

Янчук Н. Д.

Структурные особенности отраслевой юридической
компаративистики (на примере сравнительного уголовного
права) 309

Чистякова Ю. В.

Діяльність єврорегіонів як засіб реалізації прав національних
меншин в Україні 311

Запорожченко А. О.

Авторські роздуми щодо підготовки проекту Закону «Про
внесення змін до Закону України «Про трансплантацію органів
та інших анатомічних матеріалів людині» 313

Кацян М. Ю.

Правовая характеристика роли позитивной и негативной
интеграции в процессе построения общего рынка ЕЭС
(1957–1985 гг.) 316

<i>Пожар О. Н.</i> Правовые привилегии, иммунитеты и ограничения в сфере личной неприкосновенности	319
<i>Мигидина М. В.</i> Роль исторического метода в познании правовых ценностей	322
<i>Наконечная К. В.</i> Проблемные аспекты в области субсидирования, связанные с применением права между ЕС и ВТО	325
<i>Переверза И. М.</i> К вопросу о классификации моделей правового регулирования допуска иностранных адвокатов к деятельности на территории принимаемого государства	327
<i>Рябошапченко А. О.</i> Вступ Австрійської Республіки до Європейського Союзу: причини швидкого прогресу	330
<i>Харитонов Р. Ф.</i> Отраслевая юридическая компаративистика: методологический аспект	332
<i>Войтусик В. В.</i> Соотношение сравнительного правоведения и сравнительного государствоведения	335
<i>Мавед С. О.</i> Застосування іджтіаду в ісламському праві	337

Розділ 20

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Підрозділ 20.1

ПРАВОВІ ОСНОВИ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА МОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

<i>Кормич Б. А.</i> Процесуальні норми у системі митного законодавства	340
<i>Додін Є. В.</i> Митні правила: сутність та їх місце у регулюванні суспільних відносин у митній сфері України	343

Прокопенко В. В. Митні режими переробки товарів в українському законодавстві: історія та сучасність	344
Карпенко Г. Л. Визначення поняття нетарифного регулювання	347
Федотов О. П. Правові питання сьогоденного функціонування Міністерства доходів і зборів при утворенні новітнього державного центрального митного відомства України	348
Аверочкина Т. В. Проблемные аспекты законодательного обеспечения правомерной деятельности на континентальном шельфе Украины	351
Сергейчик В. А. Новые правила Приложения VI Международной конвенции по предотвращению загрязнения с судов (МАРПОЛ)	353
Коваль Н. О. Загальні заходи нетарифного регулювання ввезення гуманітарної допомоги на митну територію України	356
Білак Н. І. Рішення про призупинення митного оформлення товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності	358
Біленець Д. А. Відповідальність за порушення режиму зони митного контролю	360
Білоус-Осінь Т. І. Деліктні аспекти набуття статусу уповноваженого економічного оператора	362
Руденко І. І. Правове регулювання переміщення товарів окремими категоріями іноземних осіб і митні пільги для таких осіб	365
Русских Т. В. Имплементация норм «мягкого права» во внутреннее законодательство государства и механизмы преобразования этих норм	367
Споденюк А. С. Особливості адміністрування митних платежів в Україні	370

Таран Е. В. Организация международно-правового сотрудничества как деятельность: понятие и признаки	372
Лазарчук К. Р. Порядок переміщення продуктів морського та річкового промислу через митний кордон України	375
Самборська Ю. Л. Окремі проблеми нормативно-правового забезпечення діяльності відновленої Державної митної служби України	377
Аблякімова Е. Е. Універсальність як принцип процедури надання доступу до публічної інформації	379
Гречаний Д. М. Генезис інституту тимчасового ввезення у митному законодавстві	382
Калакайло Р. І. Процесуальні дії в митному законодавстві	384

Підрозділ 20.2
ІННОВАЦІЙНИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНАЛЬНИХ
ПАРОПЛАВСТВ В УКРАЇНІ

Кузнецов С. О. Досвід Німеччини у економічному стимулюванні розвитку морської галузі	387
Нікіша Д. О. Інноваційні пропозиції щодо розвитку флоту України	389
Батанова Л. О. Фінансування державних цільових програм в Україні у сфері морського торговельного пароплавства	391
Кондратенкова Д. М. Організаційно-правові аспекти інноваційної діяльності в Україні	394
Левченко С. Г. Інноваційна інвестиційна діяльність: проблеми та перспективи розвитку	396

Розділ 21
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ
УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ
РОЗВИТКУ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО
КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Подцерковний О. П.

Про проблеми правової реалізації стратегій економічного розвитку у сфері морегосподарського комплексу 399

Кібік О. М.

Елементи системи антикризового управління в портовій сфері України 401

Зятіна Д. В.

Щодо вдосконалення порядку розрахунку концесійних платежів при концесії в морських портах 404

Хаймінова Ю. В.

Правові передумови розвитку фінансових відносин в сфері портової діяльності 406

Котлубай В. О.

Передумови продовження портової реформи 408

Примаченко І. Ф.

До питання про інвестиційну привабливість економіки України . . . 410

Попелюк В. П.

До питання об'єктів соціальної інфраструктури морських портів 412

Романенко К. М.

Особливості функціонування логістичних центрів 414

Штуца В. Н.

Проблеми впливання морехозяйственного комплекса на екологію 417

Redina I. V.

Ways of Shipping Costs' Reduction 419

Драпайло Ю. З.

Форма та підтвердження виконання договору на надання лоцманських послуг 421

Бабенко В. А. Розвиток інноваційного потенціалу держави: проблеми вищої освіти	424
Постоленко Ю. П. Бюджетні механізми функціонування підприємств портового комплексу України	426
Алексєєва І. М. Господарсько-правове регулювання державної підтримки малого підприємництва в прикордонних зонах	428
Рикова О. М. Щодо правової природи морських вимог за законодавством України	431

Розділ 22 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ТА СОЦІАЛЬНО ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Чанишева Г. І. Види колективних трудових правовідносин	433
Сирота І. М. Удосконалення законодавства про пенсійне забезпечення та соціальну допомогу	435
Лагутіна І. В. Правова регламентація праці дистанційних працівників	437
Тарасенко В. С. Соціальні допомоги: критерії для класифікації	440
Сорочишин М. В. Тлумачення положень колективних угод і колективних договорів	443
Шукін О. С. Деякі питання правового статусу осіб, тимчасово виконуючих обов'язки за вакантною посадою	445
Римар Б. А. Особливості праці дистанційних працівників	449
Трюхан О. А. Заходи щодо запобігання виникненню професійних захворювань	451

<i>Волошина С. М.</i>	
Загальна характеристика основних положень Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012–2016 роки	454
<i>Шумило М. М.</i>	
Місце часу в правовідносинах з пенсійного забезпечення	457
<i>Харитонова Л. І.</i>	
Особливості розгляду спорів у сфері соціального забезпечення	459
<i>Приміч Д. В.</i>	
Державні органи як суб'єкти права на колективні переговори і укладання колективних угод	462
<i>Андропова В. А.</i>	
Судовий порядок встановлення юридичних фактів у трудовому праві	465
<i>Римар І. А.</i>	
До питання про форми трудового договору	467
<i>Кайтанський О. С.</i>	
Трудові права молоді в угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом	470
<i>Шишлюк М. О.</i>	
Компенсація обмежених прав військовослужбовців засобами права соціального забезпечення	472
<i>Бориченко К. В.</i>	
Грошова допомога сім'ям з дітьми, які постраждали від Чорнобильської катастрофи	474
<i>Медвідь А. О.</i>	
Заклади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей за законодавством України	477
<i>Назаревич І. І.</i>	
Свобода об'єднання як основоположний принцип у сфері праці	479
<i>Пушкаренко С. О.</i>	
Використання іноземної робочої сили в Україні	482

Розділ 23
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОГО,
ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Каракаш І. І. Щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок . . .	485
Статівка А. М. Аграрне право й державне регулювання сільського господарства	487
Сидор В. Д. Екологічна безпека в земельних відносинах	489
Зусь В. А. Формування принципу екологічної справедливості, як одного з базових принципів права поведження з відходами	492
Гавриш Н. С. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння грунтовим покривом (поверхневим шаром земель)	494
Годованюк А. Й. Приватна власність на землі лісогосподарського призначення	496
Калишук Л. А. Правова охорона парків-пам'яток садово-паркового мистецтва: проблеми та перспективи	499
Платонова Є. О. Особливості правового регулювання оцінки земель населених пунктів	501
Степська О. В. Щодо реєстрації земельних ділянок в Україні	504
Черемнова А. І. Щодо правових засад охорони Чорного моря від забруднення	506
Чумаченко І. Є. Програмно-цільове забезпечення заходів використання та охорони водних об'єктів	508
Юрескул В. О. Щодо податку на атмосферні опади	511
Гоштинар С. Л. Законодавчі засоби запобігання забруднення земель сільськогосподарського призначення	513

Фролова Н. В. Право публічного земельного сервітуту	515
Воскобій О. Л. Педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей	518
Гайдаржи Х. А. Особливості правового становища переробних кооперативів у рибному господарстві	520
Галагуза А. В. Кодифікаційна конструкція кодексу землекористування округу Боулдер (штат Колорадо, США)	523
Заверюха М. М. Роль громадських природоохоронних організацій у сфері лісових відносин	526
Караханян К. М. Новели законодавства щодо надання земель індустріальних парків	528
Рибалка К. І. Деякі питання приватизації земель запасу	530
Мкртичян А. А. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства України в галузі забезпечення якості питної води	533

Розділ 24 СУЧАСНІ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Кузнецова Т. В. К вопросу о силе ключевого слова текста	536
Писаренко Л. М. Формування професійної компетентності майбутнього юриста	539
Полупанова Ю. А. Роль новых медиа в образовательном процессе	541
Базаров Д. А. Новые медиа грамотности. Культура участия	543

Розділ 25
ЛІНГВІСТИКА ПРАВА ТА ЗМІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

<i>Мамич М. В.</i> Ціннісно орієнтовані мовні маркери в журналі «Жінка»	546
<i>Ануфрієва Н. Д.</i> Комунікативні девіації (невдачі): причини і механізми	548
<i>Дуброва Н. І.</i> Діалог правової та мовної систем	551
<i>Ковалевська А. В.</i> Лінгвоментальнісні аспекти перцепції рекламних текстів	553
<i>Кісельова А. А.</i> ЗМІ як провідний засіб кодифікації мови	555
<i>Завальська Л. В.</i> Специфіка перекладу політичних листівок у полікультурному інформаційному просторі	557

Розділ 26
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ
ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ

<i>Козин А. Б.</i> Алгоритм цифровой стеганографии с защитой данных	560
<i>Якутко В. Ф.</i> Системы поддержки принятия решений в юриспруденции	562
<i>Трофименко О. Г.</i> Преваги впровадження автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності»	565
<i>Логінова Н. И.</i> Реализация проекта «Электронный суд»	567
<i>Zadereyko A. V.</i> Regulatory Issues of Information Flow in a Virtual Environment the Internet in the Context of Providing of Informational State Sovereignty	570
<i>Чаньшев Р. И.</i> Проблема контроля над глобальной сетью Интернет	572

Толокнов А. А.

Деякі аспекти доступності сайту Верховної Ради України
для людей з обмеженими фізичними здібностями 575

Дробожур Р. Р.

Безопасность данных в оптоволоконных кабельных сетях 577

Розділ 27

КОНТРАСТИВНА ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ТИПОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Petljutschenko N.

Charismatische Appellativität Als Sprachliches Mittel
Der Beeinflussung Der Öffentlichen Persönlichkeit (Verbale
Kontraste Ukrainisch/Deutsch) 580

Артюхова А. А.

Персуазивність митингового дискурса 583

Коваленко Н. О.

Граматичні труднощі перекладу німецькомовних текстів
у галузі юриспруденції 585

Барская А. А.

Foreign Language Autonomy Learning in Law Students' Professional
Education 587

Тарасова Г. М.

Политические аспекты в творчестве римского поэта Горация 590

Кузенко С. Д.

Сравнение национальных вариантов немецкого языка в области
конституционного права Германии, Австрии и Швейцарии 593

Розділ 28

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Мизецкая В. Я.

Принципы выделения словосочетаний и включения
их в переводные словари юридической тематики 596

Варешкина Н. В.

К проблеме обучения лингвострановедению 598

Balabukha K. V. Cross-Cultural Analysis of National Attitudes Towards Legal Contracts	600
Занько О. В. Мовна адаптація студентів-іноземців юридичних ВНЗ у білінгвістичному середовищі	603
Маслова С. Б. Когнитивная модель ситуации — пропозициональная структура декодирования англоязычного правового дискурса	605
Абрамова Є. Ю. Навчання професійно-етичній культурі спілкування англійською мовою майбутніх юристів	608
Ладьненко А. П. Иноязычное вкрапление как средство создания локально- темпоральной атмосферы происходящего в разножанровых текстах	610
Robu N. V., Samokhvalova A. V. Modern Legal Language: Universality and Aloofness	613
Митькина Е. Н. Вторичные ойконимы на примере городов Испании	615

Розділ 29 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Мороз І. В., Павлов Ю. В., Кучеренко Г. В. Розвиток основних фізичних якостей у студентів з вадами зору в процесі занять при використанні тренажерів	617
Каліберда О. Г. Правове регулювання боротьби з допінгом у спорті	620
Фідірко М. О. Здоров'я зберігаюче дозволяє особистості	623
Антипова Ж. И., Барсукова Т. А. Сохранение здоровья — основная задача физического воспитания в высшем учебном заведении	625
Никитченко М. Б., Шурхал Л. А., Бирюков А. А. Определение уровня здоровья студентов	627

<i>Гоголева О. М., Улановський А. М.</i> Практичні аспекти психофізичної реабілітації	630
<i>Заверзаєв В. В., Головка В. М.</i> Физические упражнения для улучшения здоровья	632
<i>Воробйова О. М., Суліма І. Л., Бурцева О. В.</i> Критерії ефективності здорового способу життя	634

Правове життя сучасної України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (16–17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. В. М. Дрьомін. — Одеса : Юридична література, 2014. — 664 с. Українською, російською, англійською та німецькою мовами. ISBN 978–966–419–175–0 (у 2 т.) ISBN 978–966–419–177–4 (т. 2)

Другий том матеріалів Міжнародної конференції «Правове життя сучасної України», присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова, увібрав праці науковців у сфері досліджень філософських основ права та держави, сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, історико-правових досліджень держави і права, питань політичних та соціологічних основ розвитку сучасної державності, міжнародного публічного та приватного права, проблем наукового та законодавчого забезпечення ефективності виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини, теоретичних та практичних проблем у сфері європейського права і порівняльного правознавства, морської та митної політики сучасної України, економіко-правових передумов удосконалення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України, регулювання трудових та соціально-забезпечувальних відносин, проблем земельного, аграрного та екологічного права, досліджень сучасних соціокомунікаційних процесів, інформаційно-комунікаційних технологій у правовій сфері, лінгвістики права та ЗМІ, типології юридичного дискурсу та перекладу, проблем фізичної підготовки майбутніх юристів.

Збірник матеріалів розрахований на науковців, викладачів, студентів вищих юридичних навчальних закладів, юристів-практиків та всіх, хто цікавиться проблемами сучасної юриспруденції, галузевими напрямками розвитку права та державних інститутів.

УДК 340(477)(063)
ББК 67(4Укр)43

Наукове видання

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

**Матеріали
Міжнародної науково-практичної
конференції, присвяченої ювілею
академіка С. В. Ківалова**

16–17 травня 2014 року
м. Одеса

У двох томах

Том 2

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Відповідальний редактор **В. М. Дрьомін**

Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 38,60.
Тираж 290 прим. Зам. № 83 (10).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 7
Тел.: (048) 777-48-79, 728-75-45

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4284 від 23.03.2012 р.